Łask Memorial Book

Lasḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Lasḳ : [sefer zikaron le-'ir ṿe-em be-Yiśra'el, be-erets Polin, she-ḳehilatah ṿa-alafim rabim mi-Yehudeha ... hushmedu ... bi-shenot 700-705] / ['arakh ṿe-hevi li-defus Ze'ev Tsurnamal].
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : [Ṿa'adat ha-ma'arekhet shel ha-sefer shele-yad Irgun yots'e Lasḳ be-Yiśra'el] 1968.
DESCRIPT	737, 165 p. : ill.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Łask.
	Łask (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Łask.
ADD'L NAME	Tsurnamal, Ze'ev.
ADD'L TITLE	Lask; izcor-book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

לאַסק

תשכ״ח 1968

תל-אביב

תוכן העניינים

תרגומים באנגלית

לאסק

ספר זיכרון

לעיר ואם בישראל, בארץ פולין, שקהילתה ואלפים רבים מיהודיה הוכחדו והושמדו על-ידי הנאצים המרצחים בשנות ת״ש—תש״ה.

ערך והביא לדפוס

זאב צורנמל

יצא לאור על-ידי ועדת המערכת של הספר שליד „ארגון יוצאי לאסק בישראל" בהרכב: דוד דזילובסקי, שרגא נוימן, דוד לרר, יחיאל נוימן, חיים ביאליק, אברהם קוז׳מין, הינדלה מוזס, רחל גרינדלר ושמואל ויגוצקי.

נדפס ע״י „המומחה", ת״א רח׳ הרמב״ם 16, טל. 55350

לאסק

יזכור־בוך

או אנדענק פון די באַרימטע יידישע קהילה אין פוילן, וואס טויזנדער פון אירע מיטגלידער זענען פארניכטעט געווארן דורך די נאַצישע מערדער אין די יארן ת״ש—תש״ה.

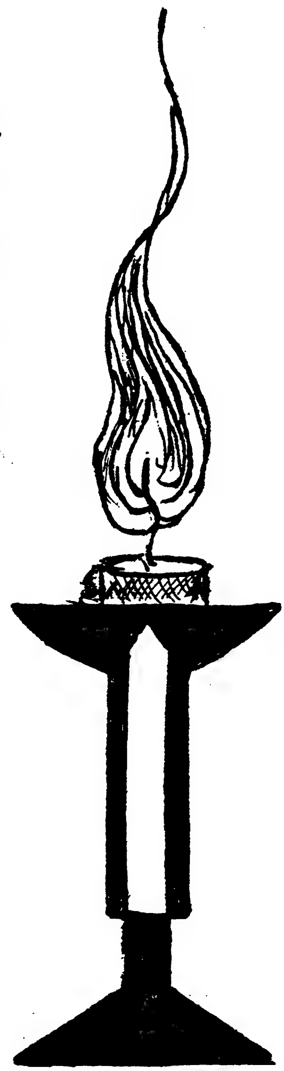
רעדאגירט האט

זאב צורנמל

ארויסגעגעבן דורך דעם רעדאקציע קאמיטעט פון ארגון יוצאי לאסק און ישראל: דוד דזיאלאווסקי, שרגא נוימאַן, דוד לערער, יחיאל נוימאַן, חיים ביאַליק, אברהם קאַזשמין, הינ׳דלה מוזס, רחל גרינדלער און שמואל ויגאצקי.

געדרוק דורך „המומחה״, ת״א רח׳ הרמב״ם 16, טל. 55350

נזכור את האלפים

בני עירנו לאסק: אנשים,
נשים, וטף, אשר עונו ונרצחו
על קידוש שם ישראל על-
ידי הצוררים הנאציים.
נזכרם לטובה ותהי נפשם
צרורה בצרור החיים, בתוך
שאר קדושי ישראל!

הכרת תודה

מערכת הספר מודה לכל החברים והחברות אשר עזרו ואיפשרו את הוצאת הספר, בהמצאת מאמרים, בבואם להשמיע עדות, בנתינת צילומים מחיי עירנו, באיסוף שמות הקדושים, בציור מפת העיר וביעוץ. בין אלה ראויים לציון מיוחד: שרגא ויחיאל נוימן, יעקוב לבקוביץ וריפטשע ואביגדור ויינברג. כולם יבואו על התודה והברכה.

דבר המערכת

בהדרת קודש וברטט נפשי עמוק, מדליקים אנו את נר הזכרון לקרובינו ויקירינו, שניספו בתקופת השואה בלאסק ובמקומות ההשמדה, במחנות ובמקומות עבודה.

אנו שרידי קהילת לאסק שנחרבה, שלא ידענו את הסבל המר, ואנו שעמדנו במבחן כל פורענויות המחנות והגיטאות, מגפות ורעב מתמיד, עברנו את כל יסורי הדרך הארוכים ולבסוף מצאנו את מקלטנו במדינת ישראל.

מעלים את זכר חייהם הפעלתניים של יהודי עירנו לאסק בכל הדרה ותפארתה. נחרבה הקהילה, הושמדו כל היהודים שחיו בה במשך הרבה דורות, הקיץ הקץ על קהילת לאסק.

בכוח אמונתנו בנצח ישראל, בזכות היותנו מגשימי צוואת הקדושים, חייבים אנו בהנצחת זכר הנטבחים בספר, אשר יהיה תמיד לנגד עינינו.

ממנו נעלה זכרונות לכל אישיה של הקהילה ודמו-יותיה של חן וחסד, ספוגי הערכים הציוניים, עסקני הציבור, הסוחרים, הפועלים ובעלי המלאכה, את החנונים הזעירים ואנשי התרבות והתורה, חסידים, בעלי בתים והאינטליגנציה. מוסדות הציבוריים ועסקניה, מוסדות חסד ועסקניה ועסקנותיה, גבאים וגבאיות, את כל הקשת הרב-גונית של תורה, חכמה, מסורת יהודית ופעילות פולי-טית חברתית.

בשמות הנזכרים נמצא את חברי תנועות הנוער, תנועות הספורט ולהקה הדרמטית. כל אחד ברשימה יזכיר את עברו ואת מעשיו הטובים.

השמות ברשימת הנטבחים והמושמדים, הקדושים שניספו בלאסק או במקום אחר בימי השואה, כך אלה שנפטרו על אדמת המולדת, יהוו חומר ספורי לכל אחד מכם לבנינו, על לאסק ועל כל מה שהיה שם לפני החורבן הגדול.

לא מן הנמנע שמעטים מן הניספים הושמטו ממנה, עשינו כמיטב יכולתנו שהרשימה תהיה מושלמת. מילואים לרשימה זו, אם יימסרו לנו, נפרסם כתוספת לספרנו זה.

ה מ ע ר כ ת

NOTE FROM THE EDITOR

With holy respect and deep emotion we are lightning the commemorative candle for our relatives and dears who perished in the period of the disaster in Lask town, in extermination places in pogroms and massacres in forced labor camps and enclosures of captives and hostages.

We, the remnants of the Lask extirpated Jewish Community, we who have felt the bitter hardship, we the survivors of all calamities in annihilation Camps and Ghettos, epidemics and permanent hunger,we, who have undergone all the sufferings on the long way for finding finally our shelter in the State of Israel, we, are reminding the very active way of Jewish living in our native Lask town.

In its full splendor and magnificence was our Community destroyed, all remaining Jews in the town have been slaughtered up to the last, Jewish people whose fathers settled there many generations ago, and so came the bitter end.

We believe that the Eternal glory of Israel will not fail and as successors and performers of the last will of the Saint Martyrs we are obliged to eternize their memory in a Book, which will be always in front of our eyes. Assisted by this Book, of records we shall recount memories of all the personalities of the Community and their image of graciousness, full of zionistic and moral assets,communal workers, merchants, workers and craftsman, small shopkeepers and men of culture and erudites, chassidim, houseowners and intelligents. We shall remember our public institutions and their active members, charity organizations and their Communal workers, the Synagoug Gabbai's, the

variegated rainbow of the Law, Wisdom, Jewish tradition and social and political activities.

Among the mentioned names we find members of Youth movements, sportive organizations and theater teams. Everybody in this list will be remembered by his past and good deeds. The names in the register of the sloughtered and exterminated, the martyrs who perished in Lask or in other locality during the disaster and those who passed away on our soil in Israel, will serve as a story - telling guide material to us and to our offsprings, about the town of Lask and about the whole image of what existed before the great disaster.

It could happen that few names have been omitted or forgotten, we did our best to built a complete list.

Addenda to the list of names, is supplied, will be willingly published, as a literary supplement to this book.

זאב אחי-צבי

אנשטאט א הקדמה

אונזער "ספר לאסק" איז ארענסטער אויסדרוק פון ווילן דורך אלע לעבנגעבליבענע לאסקער יידן ווו נאר זיי געפונען זיך. לאזן מיר זיך דערמאנען און געדענקן און נישט פערגעסן. דאס אנגעשריבענע איז אין גרעסטן טייל ארייך פערזענדליכער מיינונג, וועגן די געשעענישן אין שטעטל לאסק. יעדער איינער דערציילט, אויף ווי וויים ער געדענקט, זיינע איבערלעבונגען און זכרונות, נישט-האבנדיק דימעגליכקטייט צו וויסן דעם גאנצן שטח פון די געשענישן און זיירע שייכותן צעווישן זיך.

נאר נאך אגענויע פארשונגס ארבעט פון א היסטא-ריקער, קען זיך בעקומען דאס אלגעמיינע בילד פון די טראגישע חורבן - תקופה פון לאסק.

ספעציעל האבן מיר זיך בעמיט צו פעראייביקן אונזער לאסקער קהילה, וועלכע עקזיסטירט שוין נישט מער, דורך דעם בית-הספר אין כפר-גנים. דער ארט פעראייביקן קהילות וואס זענען חרוב געווארן דורך די נאצים איז פראקלאמירט געווארן דורך דעם אינסטע-טוט "יד ושם" אין ירושלים און ווערט אוסגעפירט דורך אנארגאניזירטע גרופא לערער און ערציער פון גאנצן לאנד. אין דער שפיץ פון דעם אינסטעטוט שטייט דער בעוווסטער עו"ד און ח"כ מר גדעון האוזנר, דער

איניציאטור פון דעם געדאנק, מר דב אלוני און שמואל ספעקטור, און דער שרייבער פון די שורות, וועלכע טוען מיטן גאנצן כוח זיירן, אום צו פערווירקלעכן די קהי-לות פעראייביקונגען. ביז היינט זענען פעראייביקט געווארן די נעמען פון 70 קהילות דורך פערשידענע בתי-ספר אין לאנד. לאסק איז די 71-סטע קהילה אין די ריי.

חברי ועד ארגון יוצאי לאסק בישראל וחבר הפעילים במערכת הוצאת הספר.

די פערוואלטונג פון לאסקער פעראיין אין ישראל און אקטיוו-רעדאקציע חברים ביים ארויסגעבן דאס בוך.

פון רעכטס צו לינקס: זיצן - שמואל ויגוצקי, חיים ביאליק, דוד דזיאלובסקי, זאב צורנמל (בורנשטיין) פרוי דזיאלובסקי.

פון רעכטס צו לינקס: שטייען - יחיאל נוימן, יפה נוימן (קורן), אברהם קוז'מין, רחל גרינדלער (קורן), דוד לרר, הינדה מוזס (נוסקוביץ'), שרגא נוימן.

דער צוועק פון דערפעראייביקונג איז, אז אונזערע קינדער איך לאנד זאלן לערנען און וויסן, וואס דער דייטש-היטלערישער שונא האט אפגעטועץ דעם יידישן פאלק. צווייטענס, מיט זייער הערץ די דערציילונגען פון די לעבענדיקע עדות, וועלכע קומען צו זיי אין שולע, דרינגט אין זיי אריין אטייל פון אונדזער אלעמענס וויטוג. דריטענס - דורך זייער שרייבן חיבורים און שירים פערקערפערן זיי זיך מיט יענע עלטערן און קינדער, וואס האבן נישט זוכה געווען צו דערלעבן צו אזא גליק, צו. אזוי פיל פרייהייט און פרייד פון אונדזער טיירע מדינה. פערטנס - דורך דעם טאט, ווערט לעבעדיק דער קהילה נאמען "לאסק" מיט אלע זיינע שיינע געשטאלטן וואס סשטעטל האט פערמאגט. פינפטנס - דורך דעם טאט ווערט געגעבן די געלעגנהייט צו הערן פון לעבעדיקע מענטשן, וועלכע האבן אויף זיירע אייגענע פלייצעס איבערגעטראגן אלע גרויסע צרות: דערנידעריקט און צעטראטן, מאראליש דערשלאגן, סאציאל צעשטויבט, פול-שטענדיק מאכטלאז, ביי אדויערדן טויט-פחד. וועלן זיי פערשטיין וואס עס הייסט גלות און אפשעצן ווי טייר עס איז די אייגענע היים, די אייגענע מדינה.

און נאך אזער וויכטיקע אויפגאבע האט דאס פער-אייביקן די פערניכטעטע קהילות און צווישן זיי לאסק.- בעווייזן,אז אויף יעדן טריט האבן זיך יידן אקעגענגע-שטעלט דער דייטשער מאכט. און סאיז נישט ריכטיג די באנאלע פראזע: "זיי זענען געגאנגען ווי שעפסין צו דער שחיטה" אין אנדערע ערטער, נישט אין לאסק. אין הינדערטער געטאס און ארבעטס-לאגערן האבן אונדזערע

ברודער געשטעלט אשטארקן ווידערשטאנד דעם שונא. ווו סאיז נאר אוואלד געווען אין וועלכן סאיז געווארן מעגליך צו ארגאניזירן א פארטעזאנישע גרופא, זענען יידן געווען שותפים אין די בעוווסטע קאמפן קעגן די מערדער.

אין 48-סטן יאר האבן די שרידים פון די געטאס בעוויזן אונדז דא, מיט וואס פארע פייר און פלאם אין הארצן זיי האבן געקעמפט קעגן די אראבישע כוחות, פאר דער בעפרייאונג פון אונדזער ישראל.

מיט איין ווארט: זער פיל פראבלעמען ווערן געלעזן, טיילווייז, דורך דער הנצחה, פונעם לעבן און אומקום פון די 6 מיליאן יידן דורך די היטלערישע תלינים. צעווישן זיי אונדזערע לאסקער קדושים.

יישר-כוח לעורך הספר

שנים התלבטנו בדבר הוצאת "ספר יזכור" לקהילת לאסק. באסיפת האזכרה דאשתקד, י"א באלול, תשכ"ו נפל הפור והוחלט לגשת לביצוע המשימה. הח' זאב צורנמל הציע לאסיפה, שננציח את קהילתנו ע"י בית-הספר בכפר גנים פתח-תקוה, כהקדמה לספר יזכור של קהילת לאסק. החלטה זו נתקבלה. החלטה שניה, שגם היא קרמה עור אמרה, שיש לגשת בעת ובעונה אחת לאסוף חומר וצילומים לספר"יזכור". את העריכה נמסר לח' זאב.

בקורת-רוח אנו מציינים ששתי ההחלטות בוצעו ע"י העורך הח' זאב ועוזריו הנאמנים שרגא ויחיאל נוימן, ותודתנו נתונה להם מקרב לב.

יבוא על הברכה כל אחד שהושיט יד בכתיבת מאמר, במסירת עדות, באיסוף ובליקוט שמות הקדושים, בשרטוט מפת העיר והגישו צילומים מחיי קהילתנו.

יישר כוחכם !

בשם ועד יוצאי לאסק והמערכת

דוד דזיאלובסקי

רשמים וזכרונות

וועגן אלעם אויפן שפּיץ גאָפּל

אונדזער שטעטל.

אין געגנזאץ צו דער גרויס פון אונדזער שטעטל און זיין ארומקייט, איז לאסק געבענטש געווען מיט רייכע און אינטערעסאנטע טיפּן. עס זענען געווען קליינע מענטשעלעך, וועלכע האבן געשפּילט גרויסע ראלן און דאס שטעטל האט זיך מיט זיי געדארפט רעכענען... סזענען אבער אויך געווען בכבודיגע און גאטספּארכטיקע יידן, וועלכע האבן זיך זער קליין געהאלטן. אט די דאזיגע יידן זענען געווען דער צירונג און שטאלץ, וועלכע האבן אריינגעברענגט ליכטיגקייט אין די טריבע געצעלטן.

דער מארק אין לאסק, איז געווען ווי דער שלאס פון אפּעסטונג, דאס הארץ פון שטעטל, בעפעסטיגט מיט אלערליי געשעפטן און קראמען, פון חסידים און בעלי-בתים, וועמענס נעמען מיר קאנען דערמאנען מיט שטאלץ און כבוד. די וועגן פון שטעטל זענען אלע אנגעשלאסן געווען צו די פיר-עקן פון מארק. אלע קליינע געסלעך ארום, זענען געווען די אדערן, אן וועלכע סהארץ לאסק וואלט נישט פונקציאנירט. שניידערס און אלע אנדערע בעלי מלאכה האבן געהארעוועט, קרעמער האבן געווארט אויפן דאנערשטאגן מארק-טאג, ווען פוירן האבן אריינגעברענקט אין שטעטל פוטער, אייער, תבואות און גרינ-צייג. סגאנצע שטעטל איז געווארן ווידער אנגעפולט מיט פרנסה.

שבת האט דאס שטעטל בעקומען א נייעם פנים, אראפגעווארפן פון זיך אלע דאגות, און באמת געווען א טאג פון פארגעניגן און מנוחה. זער פרי האבן גערער חסידים, ניי גערער, אלכסאנדערער און ראספישאווער געאיילט זיך צו די שטיבלעך. די שניידערס צו די חברה חייטים, די בעלי בתים אין בית המדרש אריין. פון דער גרויסער שול האט זיך געהערט מתית חזנס קול איבער ווייטקייטן. מיטאג-צייט האבן די, וואס האבן געמעגט טראגן (קינדער ביז 9 יאר), געטראגן טשאלנט פון שמעון בערן און אנדערע בעקערייען. די געשמאקן פון די טשאלנטער האבן פארריסן די גאסן.

נאך מיטאג ווען דער עלטערער עולם האט זיך צוגעלענט כאפן אדרימעל, האבן זיך סביסל יונגווארג צעלאזן איבערן מארק פון אלע זייטיקע געסלעך און ארויס אונטער די שטאט אין וואלד אריין. אויף די טרעטוארן אין מארק האבן זיך בעווייזן שפאצירענדע יונגע בחורים, מיט סאמעטענע היטלעך, אקעגן זיי גבירהשע מיידלעך מיט מאטראזן קעלנערלעך און קארבירטע קליידלעך. זיי האבן זיך שטארק צערויטלט ווען די בחורים האבן געווארפן א בליק אין זייער ריכטונג. אסאך פון די ראנדקעס זענען געווען צו פערדאנקן די ראמאנען ביכלעך, וועלכע דער בלינדער העניך האט יעדן פרייטאג פערטיילט צעווישן די בחורים און מיידלעך, נעמענדיק איין קאפעקע א וואך לעזע-געלט.

די וועלט מלחמה 1914-1918

די וועלט מלחמה פון 1914-1918 האט געברענגט א גאנצע איבערקערעניש אין שטעטל. מיר האבן באלד געהערט

פון דעם חורבן, וואס דייטשן האבן אבגעטועק אין קאליש.
אונדזערע פאליטיקער אין לאסק האבן געזאגט, אז דאס
האבן די דייטשן געטועק, כדי אנצוווארפן א פחד אויף די
איבעריקע טיילן לאנד. ווען די דייטשן זענען אריינגע-
קומען קיין לאסק און געטראפן פארמאכטע געשעפטן,האבן
זיי באלד בעפוילן, אז אלאס זאל ווערן ווידער געעפענט.
דאס רוסישע מיליטער האט זיך צוריקגעצויגן מיט אנאונ-
ארדנונג. אבער נאך לאנגדויערנדע שלאבטן ארום ווארשא
האבן די דייטשן זיך פלוצלינג צוריקגעצויגן און ווידער
האט דאס שטעטל איבערגעלעבט שרעק.

ווען דער רוסישער פוירפאסטן איז אין אשבת-טאג
אריין אין לאסק האבן זיי זיך צעלאזן איבער די יידישע
היימער און געשעפטן, געפלינדערט און גערויבט, און ביז
שפעט אין דערנאכט האבן זיך געהערט פרויען קולות...

סאיז זער וויכטיג צו באצייכנען אפאקט פון יאר
1916. ווען די רוסן זענען ווידער געווארן צוריק-
געשטויסן און די שלאכטן האבן זיך דערנענטערט צו
אונדזער אומגעגנט. דאס איז געווען אין אפרייטאג,
צומארגענס שבת, ווען יידן האבן זיך פערזאמעלט אין
בית המדרש תהילים זאגן, האט מען אין דער שטיל גערעט,
וועגן א גזירה, וואס סזאל זייך ארויסגעגעבן געווארן
דורך דעם רוסישן הויפטקוואטיר, אז אלע יידן פון דער
פיאטרקאווער גובערניע זאלן ווערן דעפארטירט! ווייל
זיי ווערן בעשולדיקט אין שפיאנאזש לטובת די דייטשן.
נאר דורך גרויסע שתדלנות, האט מען זיך געשושקעט, איז
דער באפעל בטל געווארן; אנשטאט דעם פוירקן באפעל האט

די מאכט פערפליכטעט, דאס אלע יידן מוזן טראגן די פעראנטווארטליכקייט און מוזן היטן אלע טעלעגראפישע פערבינדונגען אויסער די שטאט. באלד האבן מיר זיך ארגאניזירט אין גרופן און ארויסמארשירט צום וואגזאל, און גאנצע 24 שעה אין מעת-לעת האבן מיר געהיטן, אוועקשטעלנדיק אייד אשומר ביי יידע עטליכע טעלעגראפן-סלופעס, ביז דעם העלפט-וועג פון לאסק קיין פאביאניץ. אויפן האנט האבן מיר געטראגן א רויט-ווייס-בלויען באנד מיט די אופשריפט "אכראנא זשעלאזניי דראגי". די גזירה האט נישט לאנג אנגעהאלטן. די שלאכטן האבן זיך שנעל דערווייטערט פון לאסק און ווידער זענען מיר געווען אונטער די דייטשע אקאפאציע.

טראץ אלע קריגס שווערעקייטן און די ארימקייט פון דער יידישער באפעלקערונג, האט זיך דאס געזעל-שאפטליכע לאבן אונטער דער דייטשער הערשאפט פיל ענטוויקלט. די ציוניסטישע ארגאניזאציע האט זיך פערשטארקט און אנדערע בעוועגונגען, ווו דער טורן און ספורט פעראיין און "מזרחי" האבן געפירט אשטארקע טעטיגקייט. די ארטאדאקסאן האבן געטוען איין זאך: שטערן און זיין אין דער אפאזיציע צו אלעם וואס האט נאר געשמעקט מיט ציון און קולטור.

די יידישע ביבליאטעק פון העבראיש און יידיש האט זיך פערברייטערט, סהאט זיך אויך געשאפן אמאטא-רישע דראמאטישע גרופע, וועלכע האט אויפגעפירט פיעסן און מוזיקאלישע אוונטן. מיר האבן איינמאל אויפגעפירט א פיעסע פון גאלדפאדן, צו וועלכע מיר האבן איינגעלאדנט

דעם דייטשען בירגער מייסטער הער רודע. די דייטשע צענזור האט אויסגעשטראכן דאס זאץ "אויפן הויכן בארג אויפן גרינעם גראז שטייען אפאר דייטשן מיט די לאנגע בייטשן" און אפרים נאסקאוויץ, שפילנדיק די ראלע, ווען סאיז געקומען צו דעם זאץ, האט ער געענדערט: "אויף דעם הויכן בארג אויפן גרינעם גראז, שטייען אפאר פראנצויזן מיט די לאנגע הויזן" דער בירגער מייסטער האט אנגעקוואלן פון דעם. סאיז אויך ווערט צו דערמאנען דעם "טורן-פעראיין", וועלכער האט געהאט אנאייגענעם לאקאל, אזוי אז נישט נאר גייסטיק נאר אויך פיזיש האבן זיך די יידישע יוגענד מוסקולן ענטוויקלט. ווען די טורנער האבן איך בלויע בלוזן מיט ווייסע קורצע הויזן פארביי מארשירט דורכן רבס הויז צו דער ערעפנונג פון די נייע מקוה, האט דער רב ארויסקוקנדיק דורכן פענסטער געשאקלט מיטן קאפ, און זאל האבן געזאגט: " נו יא- ממאכט זיך נאריש, זיי האבן זיך אנגעטוען ווי די טערקן אין קארצע הויזן" ...

די יידישע געמינע איז אונטער די דייטשע אקאפאציע דאס ערשטע מאל, זייט עטליכע הינדערט יאר, אויסגעוועלט געווארן דורך גאנצער יידישער בעפעלקערונג, לויט אגעהיימע-דעמאקראטישע וואל ארדינאציע, און געטראגן אויף זיך פערשידענע פעראנטווארטליכקייטן. איך האב זיך אנגעשלאסן אין די ציוניסטישע ארגאניזאציע און געהאלפן זאמלן פאר קרן קימת. צו די ליטערארישע אווונטן האבן מיר איינגעלאדן פערשידענע רעדנער און דיכטער אונדז צו באזוכן. סאיז געקומען צו אונדז פוןווארשא הלל צייטלין, דער שרייבער יואל מאסטבוים און פון לאדז דער

פאעט יצחק קאצנעלסאן. דער לעצטער איז איינגעשטאנען בײַ ר׳ העניך זענדל און מיר יונגע ציוניסטן זענען געגאנגען דארט אים בעזוכן, ווי מיר האבן א ווײַלע גײַסטיק פארברענגט. איך וועל אייביג געדענקן זײַן פארלעזונג און זײַן ליד "די זון פארגײַט אין פלאמען".

אין יאר 1917 האבן זיך די מלחמה פלאמען פאר-שפרייט ארום ווארשא. דאס דײַטשע מיליטער האט אײַנגע-נומען די פעסטונג מאדלין און געהאט גרויסע נצחונות. אבער אין לאנד איז די עקאנאמישע לאגע געווארן אלס שווערער צו פארטראגן. עסנווארג איז געווארן שטרענג רעדוצירט, א מאנגל אין קליידונג א.ז.וו. דערצו האט נאך אויסגעבראכן א טיפוס עפידעמיע, וועלכע האט אונדזער שטעטל געטראפן מיט א גרויסן צאל קרבנות. מיך האט די עפידעמיע נישט אויסגעמיטן, אין אלע שטובן, ווו סאיז געווען א טיפוס קראנקער, האט מען דאס מעבל און בעטקעוואנט דיזענפעקצירט, די טירן פערזיגלט און די איבערגעבליבענע געזונדע פון די משפחות, געשיקט אין אנאבזינדערונגס-הויז, וואס איז ספעציעל געווארן געעפנט אויפן פאביאניצער וועג. יידישע פרויען האבן זיך אנגעשלאסן אלס קראנקן שוועסטערן אין שפיטאל און אין אבזינדערונגס הויז. זיי האבן פיל בײַגעשטייערט צו העלפן די געליטענע. פון צווישן זיי זענען אויך עטליכע געשטארבן אויף טיפוס.

דער יידישער פאסטנטרעגער

ווען דער הימל האט זיך אויסגעלאטערט און די טיפוס מגפה האט זיך אײַנגעשטעלט, האבן מיר בעדארפן

צד של השוק עם הכנסיה הקטולית

התזמורת של מכבי אש במרכז

גוטע פלעגע. סאיז געקומען מיין צייט צו זוכן פרנסה. איך קאן זיך נישט דערמאנען, ווי אזוי און דורך וועמענס שתדלנות איך בין געווארן דער פאסטנטרעגער אין אונדזער שטעטל. איך גלויב, אז איך מוז זיין געוועזן דער ערשטער און דער לעצטער יידישער פאסטנטרעגער אין לאסק פון אלע דורות. די פאסט איז געוועזן אין דער געביידע פון מאגיסטראט אונטער דייטשע מיליטערישע אויפזיכט, ביי די לייטונג פון א צעווילן דייטש, וועלכער האט געוווינט אין לאסק מיטן נאמען אוילענפעלד. פאר יעדן בריוו און פאקעט האב איך בעדארפן בעצאלן אבעשטימטן פרייז,און איך בין געוועזן בערעכטיקט צו בעקומען אבעשטימטן פרייז פון די אפנעמער. א חוץ דעם האב איך בעקומען א קליינעם מאנאטליכן געהאלט. מיין מוטער האט פאר מיר באשטעלט אלאנג העל קאלירט כאלעטל מיט מעשענע קנעפ, אזוי, אז סהאט אויסגעזען האלב יידיש און האלב פויליש, צופרידן-צושטעלן ביידע צדדים. אויך אהיטל מיט א גלאנציקן שילד און אדייטשן אדלער, אזוי האב איך מיך געלאזט אין גאס ארייך. דאס איז געוועזן מיין ערשטע באשעפטיקונג.

ווען די מלחמה האט זיך אין 1918 געענדיקט און די דייטשן זענען ארויס פון פוילן דערנידריקטע און באזיגטע, אט אין דעם זעלבן טאג האב איך געמוזט ארויספארן צום וואגזאל צו קאלעקטירן די פאסט. ווען איך בין צוריק געקומען אין מאגיסטראט, איז שוין געוועזן פאר מיר צוגע-גרייט מיין דעמיסיע. אויך די צוויי יידישע פאליציאנטן - דוד קארן און יצחק וואיאקאווסקי זענען דעם זעלבן טאג געווארן בעזייטיקט פון זייערע פאסטנס.

צוזאמען מיט די פרייהייט, וואס די פאליאקן האבן

געווונען, האבן זיי אין דער זעלבער צייט צוגערויבט די פרייהייט פון די מינדערהייטן.סהאט גארנישט לאנג געדויערט און די "האלערטשיקעס" האבן געריסן יידישע בערד און יידן ארויסגעווארפן פון די בענען.איך האב דאן געוווסט, אז סאיז פאר אונדז יידן נישטו איך פוילן קיין צוקונפט און קיין עקזיסטענץ. איך האב בעשלאסן צו נעמען דעם אלטן יידישן וואנדער-שטעקן אין האנט און פערלאזן דאס לאנד פון מיין געבורט.

דור יהודי בלאסק
בשנות 1916-1918

זער שווער איז מיר געווען זיך צו שיידן מיט אלע מיינע חברים און נאנענטע און איבער-לאזן מיין מאמא אליין. מיין חבר אברהם נחום ברז׳זינסקי האט מיר צו-געזאגט, אז ער וועט טעגליך גיין צו מיין מוטער און טוען אלעס מעגליכעס איר צו העלפן. ווען ער האט זיך גע-דארפט שטעלן צום מילי-טער דינסט, האט זיין שוועסטער שיינע הענא א טייל פון די פליכטן איבערנומען און אפט געווען

מיט מיין מוטער צוזאמען. דינסטאג דעם 6-טן מאי האב איך פערלאזט אונדזער שטעטל לאסק, נישט ווסענדיק וואס די צוקונפט וועט מיט זיך ברענגען, און מיט א טיפן ווייטוג האב איך זיך געלאזט צו דער גרענעץ.

צעווישן אלע מיינע חברים, וואס האבן צו מיין אפשיד מיר אין מיין טאג-בוך אריינגעשריבן, איז ווערט צו פארצייכענען אקורצן אויסצוג פון מיין ליבן פריינט ר' שלום ברז'זינסקי, אייד פון די אלטע משכילים. ער הויבט אן: "כשה אובד הנני רואה אותך, ידידי הרך,המבקש את עדרו בישימון ללא דרך". אן ער ענדיקט: "מי יראך את הדרך"? מי יביאך אל המסילה? ומאין יבוא עזרך? על זאת הומה לבי, הוי, שה נידח ישראל! זוהי הטרגדיה היהודית"!

אלתר ווידאווסקי-לאנדאן

זאב אחי-אפרים

די לאסקער פאנאראמע

נישט אומזיסט האבן זיך באלד נאך יעדע פסח-טעג צוזאמענגעקליבן אין אונדזער שטעטל לעטניקעס פון דער גאנצער סביבה. בעזונדער פון די פאבריקן שטעט ווי לאדז און פאביאניץ. לאסק איז געווען איינגעטונקן אין אים פון סאסנא און ברז'אנע וועלדער און געצויגן צו זיך יעדן איינעם, וועלכער האט געשטרעבט צו אגוטן זומער אפרו. דאס האבן די נאענטע פוילישע דערפער בעפעלקערונג פון שטעטל געוווסט אויסצונוצן.

צוויי לויטערע טייכלעך ווי צוויי שנירלעך פערל, האבן דאס שטעטל געהאלזט און אונדז אלעמען ממש געקושט אין די זומערדיקע ווארימע טעג. ווי גוטע פריינד, שטענדיק אויפגענומען אלע נאקעטע חדר-יינגלעך און זיי ריין-געוואשן פון אלע חטאים. קליינע יינגלעך האבן זיך געבאדן ביי רודאלפן, אויך מיידלעך האבן דארט געהאט זייער באד-ווינקל, און גרעסערע בחורים, וועלכע האבן שוין געקענט שווימען זענען זיך געגאנגען באדן צו דער מיל. דארט זענען געווען סטאווידלאס, וועלכע האבן פערשאפט די באדענדע גרויס פערגעניגן. אויך איז דארט די וואסער געווען טיפער און שטרום-האפטיקער. יעדער, כמעט, פון די לאסקער יינגלעך האט געקענט שווימען. געוויזן גבורה, אראפשפרינגענד פון די סטאווידלעס און זיך געלאזט שווימען מיטן

שטראם, ביז צו פעדאס-בריק. נישט איינמאל האט זיך
געטראפן, אז אזא איינער איז קוים אפגעראטעוועט
געווארן פון דערטרינקען-צו ווערן, דורך די בעסטע
שווימער. כאטש דאס האט זיך זעלטן געטראפן, האט מען
אין שטעטל תמיד געזאגט, אז דער טייך דארפט יעדעס
יאר האבן אקרבן.

מיך האט מען צוויי מאל ארויסגעראטעוועט פון אזא
מערבולת. איינמאל האט עס געטועט יהושע יחיאל-שמחה׳ס
און אצווייט מאל סיני בערקענוואלד. אלע ביי אונדז
האבן אינסטינקטיוו געפילט און געוווסט, ווי זיך
אומצוגייען מיט אזא געטרונקענעם. ארוםביידע טייכלעך
זענען געווען גרויסע שטחים פון גרינע לאנקעס פארקן
און פרוכט סעדער, פאסטוויסקעס און גרינצייג גערטנער.
כמעט יעדעס יאר יעדן פאר-פסח האבן די צוויי טייכלעך
זיך פעראייניקט און אינסצענעזירט "אמבול" ספעציעל
פאר חומש יינגלעך.

וויעוויערצ׳ין און די אוטעראטע, די לאסקער בעלי
בתים פון די זומער ווינונגען, האבן אויפן טייכעל
אוועקגעשטעלט באדע קאמערן פאר זיירע געסט לעטניקעס.
סרוב האבן זיך אין די "באד אנשטאלטן" געבאדן פרויען.
און די יינגלעך האבן געהאט אשטענדיקע פונקציע צוצו-
שווימען צו דער געגענט און מאכן "אנורעק" אין איינעם
פון די מיידילשע באד-קאמערן. דער אומסגעראכטער גאסט

האט ארויסגערופן שרעקליכע געשרייען ביי די מיידלעך. קיינער האט אבער אויף אזעלכע מעשים נישט רעאגירט. סזעט זיך אויס, אז בײדע צדדים זענען פון אזעלכע וויזיטן געווען צופרידן.

גרויסע זומער וווינונגען זענען מיט דער צייט אויך אויפגעבויט געווארן אויף די טאדארעס און ראקאטניצע, צווישן געדאכטע טרוקענע וועלדער, און גאר מאדערנע זומער ווילײעס זענען אויסגעבויט געווארן שפעטער אין קאלומנער וואלד. קומענדיק אמאל אין דאברינער וואלד האסטו געקאנט מיינען, אז אט ערשט איז דא די וועלט בעשאפן געווארן. אלעס איז דארט געווען ווילד באוואקסן מיט שטארקע הויכע סאסנעס פון ששת ימי הבראשית. אין שענסטן זומער-טאג האט דארט געהערשט א שטענדיקער בין-השמשות. מער ווי פייגל-געזאנג און אשטענדיקן קלאפן פון דז'יענצ'אלן מיט זײערע דז'יאבן אין די בוימער האסטו נישט געהערט קיין מענטשליכן קלאנג. דער באדן פון וואלד איז שטענדיק געווען בעוואקסן מיט נידריקע און געדיכטע קרז'אקעס פון יאגדעס, פאזשאמקעס און בורױוקעס, ווילדע און גוטע שוואמען פון אלע מינים האבן זיך געבעטן מזאל זיי אויפקלויבן.

די דאברינער וועלדער האבן אויך געדינט אלס שטענדיקע באנדיטן-נעסטן. געפלעגט מאכן אנפאלן אויף דורכפארענדיקע מארק-הענדלער און פראכט וועגן.

בעזונדער האט זיך שטארק איינגעקריצט אין אונדזער זכרון דער שיינער גארטן און סאד ביי די געברודער שלום און חיים וואלף ברז׳עזינסקי. דאס איז געווען אונדזער הייליקע נעסט פון די יוגענד יארן. דער "גן עדן התחתון" מיט זיין גאנצן פראכט. באפלאנצט מיט שטארק פארצווייג-גטע פרוכט בוימער, מיט קרז׳אקעס פון מאלינעס, וויינ-פעלעך, אגרעסט און אויסגעפלאסטערט מיט צענדליקער זינג פייגל נעסטן. איןביידע זייטן פון "גן עדן" זענען געווען צוויי סאדזווקעס מיט וואסער, אין זיי האט זיך אפגעשפיגעלט אנאסער "גן עדן". אין איינעם פון זיי איז געווען משה פאלעקס אפיש-קאסטן, געווען שטענדיק פערלייקט מיט אשלעסל. מיט פערגעניגן האבן מיר זיך געפלעקט צוקוקן ווי משה פאלעק שעפט ארויס פון דעם קאסטן מיט א האנט-שעץ גרויסע קארפן לכבוד שבת. אין דערמיט פון גן עדן איז געשטאנען א לעטאנקע, וועלכע האט אונדז שטענדיק פרייגטליך אויפגענומען. סזענען געווען ארום איר בענק צום זיצן, א ארט צו חלומען און לעזן טריפה-פסול ביכער. יינגעלעך מיט מיידלעך האבן דא, הינטערן קוץ פון דער שכינה זיך אויסגערעט איינער פארן צווייטן דאס הארץ, און אנגע-טרויט דער אלטאנקע זיירע "ליבע סודות". זיי אגוטע, זיי אפרומע, זיי אכשר איידל קינד... הינדערטער פאלקס לידער האבן אויף דעם ארט בעקומען זיירע זינגער, און אנארטיקער דיכטער האט דא גאשאפן זיינע געדיכטן.

דער "גן עדן התחתון" האט אלעמען אזוי בעצויבערט, אזוי אלעס צוזאמען געבונדן, צוזאמען געגאסן, פערטושט אלע געזעלשאפטליכע קאנטראסטן, אז אין אים האט זיך

קיינער נישט געפילט מינדערוועריק. דאס איז געווען א קליינע דעמאקראטישע קינדער געזעלשאפט צו וועלכע עס שטרעבן פעדאגאגן פון אלע ציינטן צו שאפן דורך ספעציעלע דערציער, האט זיך אין גן עדן פון זיך זעלבסט אויסגעבריט און אויסגעוואקסן.

אלע זענען געווען גלייך: אלע חסידישע געדער, אלעקסאנדערער און בעליבתישע פון אלע שיכטן, ארים און רייך, שטארקע און שוואכע, האבן זיך בשותפותדיק אויסגעלעבט אין אלע שפילערייען, וואס דער גן-עדן התחתון האט פאר אלעמען געשאפן בשפע. די גרינע לאנקעס ארום אים, דאס פלייכע טייבעל ביי רודאלפן און בעיקר, די "זודע פאבריק" מיט אלע אירע זייטיקע מעכאניזירטע ווארשטאטן, אויך דער גרויסער האלץ-פלאץ פון ברעטער און קלעצער, דער שטענדיק געשמאקער זאמפט פון שווערק און דעמב-קארעס, אויסגעמישט מיט פריש געשניטענעם היי אין די זומער חדשים, האבן אלעמען פערשיכרט,אויך די שטענדיקע "מלאכים" אין "גן עדן" אלטע און יינגע, די טאטע-מאמעס פון אים און זיירע מיידלעך און יינגלעך, האבן געשאפן די גוטע אטמאספערע פאר א פרייינטליכן און פרידליכן צוזאמענלעבן.

די גרויסע שרפה אין די זודע-פאבריק האט אויף אונדז אסך שטארקער געווירקט ווי דער חורבן פון צווייטן בית המקדש אין ירושלים. חדשים לאנג האבן מיר אפגעראכט תקון חצות אויף דעם חורבן... ווי היינט געדענק איך, דעם רעש פון די פייר-לעשער, די שווארצע קנוילן-רויך ווי לאנגע פייר צינגער האבן אכזרותדיק אויפגעפרעסן די

ווארשטאטן און אלע דעכער פון די געמוירטע בנינים.
דער שטן, בכבודו ובעצמו, האט זיך מיר געדאכטן, שטייט
אין טראגט-איבער דאס פייר פון איין ארט צום צווייטן.
פאר וואס? ! פאר וואס? ! קומט אונדז אזא חורבן?
האבן אלע "גן עדן" חברים געפרעגט. דער אלאנגע
צייט האבן מיר טיף געטרוירט אויף די שרפה אשר שרף
השם. געוועז אין כעס אויף גאט ב"ה און אונדז געב-
רענקט צו פאטאלישע נאכטראכטענישן קעגן "דיינע"
מעשים.

צווישן די צייט, ביז סהאט זיך ווידער אויפגע-
בויט דער גן-עדן, האבן מיר זיך פונאנדערגעטיילט,
דער גרויסער יוגענט קאלעקטיוו איז אויך פערברענט
געווארן. אשטיקל נחמה האבן מיר געפונען ביי איציקל
קאוואלס קוזשניא און ביי די לאסקער פייר-לעשער. זיי
בעגלייט ביי יעדע פיירונג, צום הויכן האלץ טורעם,
געווען שטענדיקע געסט אויף זיירע פרובעס, גוטע
צוהערער פון זייר ארקעסטער, בעוווסטזיניק מוותר
געווען אויף אסך "מוסף קדישות" אין שטיבל, צוליב
אביסל פייר-לעשער פערגעניגן. ביז סהאט זיך ווידער
פאר אונדז אויפגעעפנט דאס קליינע טירל פון גן-עדן:
סזענען פערשווינדן די שיינע און שמעקענדיקע ווארש-
טאטן, דער גרויסער האלץ-פלאץ און דאס בעסטע פון
אלעם: די זודע-פאבריק און דער אייז קעלער. איז
עטליכע יארן האט זיך ווידער צוביסלעך אלס בעניייט.
דער "גן עדן" האט בעקומען אנאנדערע צורה צוזאמען
מיט פייגעלעך אין סאד האבן מיר זיך אומגעקערט

צו אונדזער אמאליקע טעטיקייט, וואס האט אויך געטראגן אמער ערנסטן כאראקטער.

די קאודאקאצינא-געזעלשאפט פון אונדז יוגענדליכע, מיידלעך מיט יינגלעך, האט זיך פערנומען מיט ציכטן טויבן און ציגן, זינג פייגעלעך אין שטייגן און זיך גוט איינגעהערט צו ר׳ שלום׳ס ליטעראַרישע און ציוניס-טישע דערציילונגען. צוריק געווארן משפחה מיט אלע, ווי פארן חורבן. די מומע רויזא, די מומע פייגא, דער פעטער שלום און דער פעטער חיים וואלף מיט אלע שוועסטער און ברודער פון אונדזערע יארן, האבן זיך ווידער איבערגעטראגן אין דער נייער אטמאספערע פון ליינען ביכער און גרובלען זיך אין דער משכילעשער ליטעראטור. די ליבעראלע און ליבע בעציאונגען פון די ברזעזינסקיס צו זיירע קינדער האבן אויך גוט משפיע געווען אויף יעדן איינעם פון אונדז. דער חוג איז טאקע קלענער געווארן, אבער געווען שטארקער און געקניפטער ווי אמאל. סהאט אלעמען בעהערשט די ערנסטקייט, וואס די "באלפור דעקלאראציע" האט דעמאלט ארויסגערופן אין דער יידישער וועלט.

מיר האבן אלע געשטאנען אויפן פרשת הדרכים און געפרעגט, לאן ? ...

לאסק עיר מולדתי

מי יתנני ואוכל להסיח עצמי בלב לא-נמהר ובהגיון לא-רצוץ, בבואי להציב בחוברת ציונים מעטים לחזיוני-יקר שדעכו ולחיי-חן ותום שנכרתו בשואת הימים ההם, בעיר מולדתי לאסק, אשר כמו תמול המה לי. אם נגזר עלי לשבור את מעגל האלם ולספר על עירי, לא אצעק הו, הודי! הו, פארי! השבר עמוק מן הצעקה והקינה אך תחללנה.

סערי, רוחי, סערי! זכרוני הוא כצבי וכסוס הדוהר. קברים אני חופר. על דלתות התמול הגדוע אני דופק. דפוק, דפוק לבי, דפוק! לפנים חי שבט יהודי על אדמת פולין, שבט יהודי עוטה הוד מלכות ללא כתר. רבים מבניו היו אנשי-חיל וחכמי-תושיה, תמומי דרך וטובי לב, יראי-שמים ויודעי ספר, אוהבי תורה ושוחרי-דעת, נעימי הליכות וידם רבה להם בהלכות. (חכמי לאסק).

אף כאשר ראו את העוני בשבט עברתו רחק לבם מעצבות וממרה שחורה. בששת ימי המעשה היטו את שכמם לסבול בכל עבודה קשה. בשבתות ובחגים ראו מנוחה כי נעימה. בשמחת תורה ובכל שמחת מצוה רקדו בכיסופים. בלילי שבתות קידשו את היום על גביע יין ובמוצאי שבת הבדילו על מעט היין בין קודש לחול. קול תורה וקול תפילה לא שבתו בבתיהם ובבתי מדרשיהם, אראה אותם כמו חיים ניצבים לעיני בהמוניהם וביחודיהם. הנה אנשי מעלה, זכי-נפש וטהורי דמות; לומדים מופלגים וברי-לבב; ענוים ברוחם ותקיפים בדעתם; כבדי-הגות

וקלי-רגלים לרוץ לדבר-מצוה; מתרוממים מעלות בקודש ונפשם כעפר לכול תהיה; מוטרדים בדאגות פרנסה ומזעס-קים בהוויות העולם ואף מרחפים בעולמות העליונים; נעים ונדים להשיג פת במלח ודבקים כל עת באלוהים חיים.

כל הצרות והגזרות הרעות ניתכו על ראשם, והמה באל ישועתם, בטחו ולא פחדו. אלה אזכרה ואהמיה:בבית החסידים דגור, עתים שפכו את לבם כמים במרירות הנפש וכילדים בבו והתחננו לפני אביהם שבשמים ועתים כילדים נתנו את קולם במצהלות צחוק, כקונדסים השתובבו; עשו משתאות כיד המלך ליום השנה לפטירת הרבי "שפת האמת" ז"ל וערכו שולחן לקרואים לכבוד הרך הנולד, לשמח חתן וכלה, לבר מצוה ולסיום הש"ס. לכאורה משיחים דברי חולין במקח-וממכר בעסקי בנין וקנין, אך דבריהם משוזרים מראי - מקומות מן התורה ומן הכתובים, מדברי חז"ל ומספרי-מוסר וקבלה. מכל אלה לסיפור חסידים על מגיד מדובנה ועל רבי עקיבא אפטר ועל הרבי מסוכטשוב ואלקסנדר; הרי בדיחה יהודית הספוגה ריח תורה. מצאנו שיהודי הקדוש אומר, רש"י מפרש, רבנו בחיי כותב, מהרש"א שואל, הרמב"ם חושב, התוספות סבורים. הכל כאלו חי בהווה: כותב, אומר, סבור, טוען ומפרש.

זה כוחם של הימים ההם ובכך חנם, שהכל דיברו בהם בלשון הווה. אהבתי את הזמנים ההם שבהם העולם היה עולם ואף האדם היה עולם קטן וסביבו יערות גדולים, נחלים שעליהם בנו טחנות קמח בהם התרחצנו בימי הקיץ החמים. ברחנו מן "החדר" והשארנו את הגמרא ואת

הקושיה שעמדה לפנינו. "יקשין העולם" אומר הרבי, ממנו הוא רוצה תירוץ ואני אצל נחל של "רודולף" ושוחים עם הזרם כמעט עד לגשר הקטן. והפלוגתא עם הרבי נשארה פלוגתא: הרשל וואלער טוען כי הגמרא היא היא מרכז העולם וכל השאר "עלה נדף", הגמרא, הוא אומר, היא מקור של חיי עולם שנטע בתוכנו. ואנחנו מחפשים את חיי העולם ליד הנחל הקטן, באחו הריחני, בנהר ליד טחנת הקמח, בגן הפרי של "הזודע וואסער פאבריק" גן עדן התחתון שלנו, בעולם הזה.

בשני עולמות חיינו והם לא התנגשו ביניהם כלל וכלל. בחדר על-יד הגמרא עולם אחד, המבטיח עולם הבא, בגן פרי של "הברז'עז'ינסקים" בגן עדן התחתון שלנו אכלנו פרי-מגדים של עולם הזה, מה שאין צדיקים גמורים זוכים לכך. "בגן עדן זה ראינו את רגלי המבשר על ההרים הקורא בקול: יהודים קטנים, עורו, התעוררו, רב לכם לשבת בעמק הבכא, באה העת לחיות, כי בא מועד, עם ישראל חי!

הימים ההם היו טובים מאד לנו הילדים, אם להורים היו צרות ודאגות פרנסה וטרדות של חינוך בנים, מי מאתנו יוכל היה לשים לב לכך? להם היה עולם אחד ולנו שני עולמות ושותפים היינו לחדות החיים ששפעה מתפילות ומזמירות, מקול התורה ומקול "אהבת עולם אהבתנו", "מלכו נרננה" ו-"בני היכלא דכסיפין", מנשמת כל חי תברך, "מידיד נפש אב הרחמים", "אסדר לסעודתא", "דרור יקרא" לכל מקום שהלכנו הלכו הניגונים אתנו, נוסף לניגונים של הימים הנוראים שלא פסקו מפינו בכל רגע שעיפנו ממשחקים בין הקורות והקרשים בגן העדן התחתון שלנו.

אם זכה "מתית שוחט" להשארת הנפש על אחת כמה חיים-וולף ושלום ברז'זינסקי, הדודה פיגה, והדודה רויזה. הבנים והבנות של שתי המשפחות מלאכי-שרת היו, כולם כאחד פעלו להמתיק את חיי העולם שלנו, את "נצח הילדות, אשר לא ישקר" ועד עולם ישאר בי המזג ששאבנו משתי הברכות בגן הפרי "הסוד" של גן העדן "בסודה פאבריק" ואהבה לחיי עולם שהנחילו לנו הבנות והבנים של המשפחות הנ"ל בני גילנו: שיינע הענע, הענע, אברומטשא ואברהם נחום. שלושה מהם נמצאים בחיים - שניים באנגליה ואחת באמריקה.

אלה הדברים שסיפרתי לא בדמיון יסודם, הם דברים שהיו, אושר שהיה קיים שם בנכר, בחבל הארץ ההיא ששמה פולין הגדולה ושל העיר לאסק, בעיר הזאת חיו יהודים ואינם עוד. מאז עברו שנים רבות ועדיין אשמע צלילי קולותיהם של מורי ורבותי.

רבי יחיאל שמחה טמר, אסתר אשתו, שרה בתו ויהושע בנו. יחיאל שמחה בעל עינים גדולות ואדומות, פניו היו כעין אי בים השער הרב המקיף את פניו, זקנו, כחבילת צמר ופשתים, שלא ראה מסרק מימיו. הוא שינקלנו נתיבות בים האותיות של האלף בית בשננו לפנינו פתח אלף אַ, קמץ בית בָא! דע לך, שבאותיות אלה נברא העולם, ובכל אות שאתה לומד אתה זוכה, אתה כובש חלק מן העולם. בהדרגה מן האותיות והתנועות הבודדות של האלף בית ועד לראשית הקריאה של פסוק אחרי פסוק מן "בָּ-רוּךְ שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם" באותיות גדולות. מן הקריאה ועד ללימוד החומש, אחר כך חומש עם רש"י, והכול בניגון ובמקהלה צוהלת ובוקעת עולמות. ואני, כאטש איך בין דיך מטריח מיט מיין קבורה, זאלסטו וויסן, אז מיט דיין מיטער

רחל האב איך נישט אזוי געטוען, בבואי, מיין טוען קומען, מפדן ארם, פון פדן ארם, מתה, איז געשטארבן עלי, אוף מיר, רחל, דיין מוטער רחל, בארץ כנען, אין לאנד כנען, בעוד כברת דרך לבוא אפרתה, סאיז נאר געבליבן א תחום שבת ביז אפרת דאס איז חברון,
שם בדרך אפרת היא בית לחם; און האב זי בעגראבן אויפן וועג צו אפרת דאס איז בית לחם. זאלסטו דערפאר נישט פעראיבעל האבן אוף מיר, ווייל דאס האב איך געטוען "על פי -הדיבור" גאט האט אזוי געהייסן. ווייל, ווען נבוזראדן וועט פערטרייבן דיינע קינדער אין גלות אריין, וועלן זיי פערביי גיין דיין מוטער רחל׳ס קבר, איך דיין מוטער רחל וועט ארויסגיין פון קבר און וויינען און תפילה טוען צו גאט אזוי ווי עס שטייט איך פסוק: "קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה", רחל וויינט און שרייט אויף אירע ליידענדע קינדער,זיי זאלן אויסגלייזט ווערן, וועט איר גאט ענטפערן".
יש שכר לפעולתך, פאר דיר, טייערענקע, וועל איך אלעס טוען, ושבו בנים לגבולם, איך דיינע קינדער וועלן זיך אומקערן צוריק אין זייער לאנד.

אלה היו ידיעות הראשונות על גולה ונכר ועל ציון וציונות, הרבי המסכן, אולי לא הרגיש באיזו התלהבות חזרנו על הפסוק הזה "ואני בבואי", לא ידע הרבי, כי דמעות הרחמים של כל חברת הילדים פרצה באותה שעה על "רחל אמנו" ונדלק נר של ציון בדרך בית-לחם, אשר לא כבה ובמשך הזמן נהפך הנר לאבוקה והאבוקה לגאולה.

הרבי החדש ר" "הערשל וואלער" למדונו גמרא ורש"י. את הרבי הזה היה קשה מנשוא, קפדן היה והיכה

במגלב את כל אחד מאתנו ללא רחמים, בין שהיינו טובים או רעים, פשוט, תענוג היה לו להלקות במגלב על ימין ועל שמאל. הריח טבק הרחה, שכל שפמו היה גדוש בו, והמשיך בניגון הגמרא ומתוך כדי לימוד, זרק את המגלב שהיה עשוי מרגל צבי ובקציה רצועות עור דקות קשורות בחוטי ברזל דקים. לא תמיד קלע למטרה הנכונה. הנפגע פרץ בבכי וניגון הגמרא גבר על בכיו של הנפגע עד שנשתתק.

טוב שהיה לנו "גן עדן משלנו, שם התפרקנו ממרותו של "הערשל וואלער". שלושה "זמנים" הקציבו "הכמי החינוך" של אז לחניך בכל "חדר", שנה ומחצית השנה. בשמחה מיוחדת במינה קבלנו על עצמנו את הרבי השלישי.

הרבי אברהם בן ציון ליטבק - מזג אחר, שפה אחרת וגם אוירה של תורה אחרת. טוב אם בהזדמנות זאת אזכיר את כל החבורה שמלאו את החדר אצל ר' אברהם בן ציון: שמואל זינוויל קייזר, זיינוויל ווילנר, מענדל זענדל, אברהם נחום, ואברומטשע מבית ברז'יזינסקי, אלתר ליפמן ווידאבסקי ואני. 20 תלמידים היינו בסך הכל. חלק נשר במשך הזמן ובאו אחרים על מקומו. כל חיי אז התרכזו מסביב לרבי זה. הרגשתי כעין אהבה של ממש אליו וכל אשר לו. עמוד ענן מתמיד של צער ליוה אותנו בלימודינו, חיי היהודים הנתונים בגלות; צער גלות השכינה, צער חורבן בית המקדש, חורבן שלא היה אי-אז בעבר הרחוק, אלא הוא מתחולל והולך בכל שעה ושעה ממש, כשם שבכל שעה ממש יושב הקב"ה וקובל: וי לי על בני

צד אחד משוק המרובע בלאסק

צד אחד משוק המרובע בלאסק

שגלו מעל שולחן אביהם. גם הצער הזה מנוגן היה מפינו. הניגון נשזר כמעין חבל הכוסף בינינו לבין הגאולה על-ידי המשיח, העומד אחר כתלנו ועוד מעט יזרה עלינו אורו. לפתע נהפך עמוד הענן לעמוד אש:

ישועת אד' כהרף-עין, כנגד חבלי המשיח - גאולת המשיח, המשיח אף-על-פי שמתמהמה בוא יבוא, הוא רחוק וגם קרוב, הוא קרובנו הרחוק ורחוקנו הקרוב. כך נארגו כיסופי המשיח וכיסופי הגאולה בכל שעור ובכל אגדה שלימדונו ר' אברהם בן-ציון. בכל הזדמנות הצדיק את הצער כשהוא עשוי תחרים אור מסביבו. הבו גודל למשיח אמר, עוז בו לעם וכוס נחומים הוא גם ליחיד בעם. את חולי כל איש ואיש הוא נושא, לא חזיון אגדה הוא, כי אם יצור בבשר ודם. ביום החורבן נולד, על פתחה של רומי הוא יושב, הוא בא ואיננו פוסק ואף בטרם בא ישנו. כל רגע הוא ערב בואו, לכן, חג לנו, ערב חג כל הימים, שער לחג הגדול לגאולה.

מאז התלכדנו מסביב ר' אברהם בן-ציון, ראינו מכל חרכי החולין את שמחת המשיח. ואם בשוקים נראה איש מוזר או שבא לעירנו הלך "ומגיד" או ר' גרשון המשולח מארץ ישראל, נדמה היה לנו, שהוא אליהו המבשר. תורתו זו של רבי בן-ציון שינה את מצב רוחנו והיינו שמחים שאנו יהודים בעולם הגדול של לא יהודים. אדם הראשון, נוח והאבות יהודים היו ולמעננו נברא העולם, אולם רשעי הגויים תפסו לידיהם ביד חזקה את כל הארצות ואנחנו מפני חטאינו גלינו מעל אדמתנו, סוף הכבוד יבוא, במהרה בימינו יושע ישראל ובא לציון גואל. לכן, למדו בחשק, זמרו בקול, שטארקער "פריילך!

הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד!!! 18 חודש למדנו אצל ר' אברהם בן-ציון, ו-18 חודש אצל ר' בעריש.

במשך הזמן הזה גדלנו בעינינו, נעשינו ליהודים, לחסידים קטנים, המשתפים פעולה בכל חג יהודי בלב ונפש: בראש וראשונה בקול זמרה, בבית ובבית החסידים היינו עוזרים בזמרה לכל "בעל תפילה", בימי שבת וחג היינו משתפכים בזמירות מעניני דיומא, ובימים הנוראים, כעוזרים במקהלות שרנו עד צאת הנשמה, ביודעים, שאנו מקרבים את הגאולה. בכל שיר היתה הכסיפה לגאולה, וכל זמר היה בבחינת "היום תאמצנו", "היום תברכנו" והיום תגדלנו! ובין הגדולים, יראי-שמים, אבות, זקנים נכבדים, כגון: זעליגל גבאי, פנחס גבאי, שלמה בעסערגליק, ר' איטשקא, משפחת אברהם בערקנואלד, העניך יודע משה'ס, דער אלטער יוחנן, יצחקל נאמן, ר' אברהם בן-ציון, משה אהרן ווינמאכער, מרדכי מענדל, ר' הערעלע, בן ציון, אברהם שמעונס, דער פורים רב, שמעון עסיג מאכער, ישראל מעלער, טוביה שיערדזקי, וואלף שיערדזקי ועוד, היינו אנחנו החסידים הקטנים, הרוח הסוערת בשמחת תורה, חובקים ונושקים את ספרי התורה, רקדנו ושרנו עד כלות הנפש. ראינו את עצמנו שותפים ככובשים את העולם חזרה מידי הגויים, וסוף ההקפות - כשבים ממסע הניצחון.

היו אלה ימים גדולים: אבא חתן תורה, ואותו יום נהפך ממש למעמד הר סיני. יחד עם הגדולים שבאו לקדש על היין והי"ש, רקדנו על השולחנות ובחוצות העיר, כאילו היינו על הר ציון בירושלים.

אלה הדברים לא בדמיון יסודם, הם מעשים שהיו שם בלאסק בין זדונסקה-וולה ופאביאניץ בחבל פולין הגדולה. דפוק לבי, דפוק בחזקה, סערי רוחי אל תחדלי, ציונים אני בא להציג להם, מי הם? לאמי, אחי ואחיותי על טפיהם, דודינו וקרובינו, לחברי ל"חדר", ולכיסופים, לחזיונות, לתלמוד תורה, לתפילות ולזמירות, ולגן עדן התחתון.

רובם חברים לאלף-בית, למשחק אגוזים וכפתורים, למשחק מכבי-אש וחיילים ב-"סודה פאבריק". אתם כולכם בני השבט היהודי על אדמת פולין העקובה מדם הוריכם, אחיכם, נשיכם וילדיכם, אתם הורים לבנים אשר פניכם שוחקות ואבלכם בלבכם. אתם, בני עירי לאסק, מיום שעמדתי על דעתי באתי בסוד שיחתכם, צחוקכם וצערכם, בדיחתכם וגניחתכם.

הם הנרצחים ואנחנו המיותמים, דמם זב עד היום אל קרבנו מפצעיהם!

השרופים באש, שלחכה בלשונותיה אתכם ואת עמנו בעולם התופת, בלבנו הם חיים וקיימים.

זאב צורנמל

זאב

שטיקלעך זכרונות

איך וועל זיך נישט באַרימען, אַז כבין פון אַגרויסע שטאָט מיט אַ שיינעם נאָמען. לאסק, איז מיר ליבער און טייערער פון לאָדז׳ און וואַרשאַ.

טאַקע אַ שטעטל ווי אַלע שטעטלעך, אָבער מיט אַגרויסע פּאַרציע היסטאָריע. אַמאָל אַמאָל איז געווען אַגראַף לאסקי, אַפירשט איז ער גאָר געווען און אַקרוב צום קעניגליכן הויז, פון קעניג וולאַדיסלאַוו יאַגעלאָ. דער קעניג וולאַדיסלאַוו זאָל האָבן, מיט גרויס חסד, איינגעוויליקט אָנצורופן דאָס דערפל לאסקי פון זיין ידיד גראַף לאסקי, אַלס שטאָט מיט אַלע רעכט פון אַזאַ שטאַנד. נישט קיין מלוכה שטאָט, נאָר אַ פירשטן שטאָט. דער בעל דעה איבערן שטעטל איז דער פירשט און זיינע נאָכפאָלגער. פון דעם אַקט האָט זיך באַלד די גאַנצע וועלט דערוווּסט. און כהרף-עין איז דאָס קליינע דערפל געוואָרן אַ כרך פון עטליכע מנינים יידן, סוחרים און בעלי מלאכה און כלי קודש. די איבעריקע ענינים אַרום די היסטאָריע פון לאסק איז פאַרשריבן אין ספר דברי הימים פון גראַף לאסקי און זיינע קינדער און קינדס קינדער.

אין מיינע יוגענט יאָרן (סה"כ 21 יאָר, האָב איך געלעבט אין לאסק) האָב איך זיך אָריינגעזאַפּט פון אַלעם גוטן וואָס סהאָט זיך נאָר געלאָזט. ספּעציעל

גרויסע געשעענישן זענען אין לאסק נישט געווען. יידן האבן, בדרך כלל, געלעבט אין שווערע עקזיסטענץ בעדינ-גונגען, אבער גאט ב"ה האט יעדן געשפייזט מיט בטחון און אים זיך געלאזט מאטערן. שיינע ליכטיקע געשטאלטן, ווי ברילאנטן אין אגאלדענעם קרוין, האט סשטעטל געהאט: אלטער עילוי, ר' איטשקא, אשיינעם און אליכטיקן רב, שטאלצע און קלוגע באלעבאטים, ווי זעליג קאכמאן, זאנוועל בארנשטיין די ביקלעך, לייזער-מאכל-רייכבארט און זער פיל אנדערע. ספעציעלע טיפן, ווי זאלמעלע גרע... עובד וואסערטרעגער, משה קארענער, חיים אבראז דער בלינדער העניך. אביסל משוגעים, זיי זענען אפגעהיטן געווארן ווי אטייערער אוצר. סהאבן אויך נישט געפעלט קליינע און גרויסע נגידים. אין די טויזענדער האבן זיך יידן אפגעציילט און זיך איינגעארדנט אין פערשידענע רעליגיעזע שולן, שטיבלעך און חברות.

און פרנסה האט, ווי אמאל יענער האלץ האקער, יעדער געהאט צו ביסלעך. אחוץ גארבער, וועלכע האבן מיט שווייס אויסגעארבעט זייער שטיקל ברויט, זענען אין שטעטל געווען אגאנצער שטויס "מאכער": אקאשא מאכער, אהיטל מאכער, אוואטן מאכער, אשטריק מאכער, אקאם מאכער, אחוץ מאכערס ביים פרידיוו. כהאט שיעור נישט פארגעסן אוויכטיקע פרנסה. שרה שיינדל די בארשט יידינא. דאס געשעפט איז ביי איר געגאנגען אגאנץ יאר. זי האט קיינמאל נישט באנקראטירט. ראנא מרדכי-שלומהס האט ממש געהאט אמאנאפאל אין פרנסה ברווח, פרעגט

זיך גארנישט! יעדער באלעבועס, האט לויטן שטאט-
געזעץ פון פאר דעם ערשטן וועלט קריג, געדארפן שטעלן
אסטרוז׳ איינמאל אין חודש. ראנא מרדכי-שלמה׳ס איז
דאס געווען די האלטערין פון "טור" און געלעבט פון
אגעוויסן פראצענט, וואס די נאכט-וועכטער האבן
בעקומען געצאלט. סהאבן אויך נישט געפעלט "נס-פרנסות",
צעווישן זיי זענען געווען טרעגער און דארפס-גייער
און מארק-פארער. זיי האבן שטענדיק געווארט אויף אנס.
ווייטער האט דעם שטעטל גארנישט געפעלט.

וואסער האט יעדער געטרונקען פריש פון פלומפ אוועק.
בלויז אין גרויסן מארק זענען געווען פיר פלומפן:
שלמה מוהלס פלומפ, יוסף בעדנערס פלומפ, אבא ביאליקס
פלומפ און מאיר מאנדעלס פלומפ. און ווו מהאט נאר
געגראבן 2 אדער 3 מעטער, האסטו געהאט אקוואל-וואסער
מיט אברונען. 2 טייכלעך האבן בעשיינט דעם צפון זייט
פון שטעטל. דאס איז געווען אזער גרויסע מעלה. און
אנישט-אויסגעשעפטער-קוואל פון פרנסה פארן שטאט-רב.
"גיטין" און "חליצה" האבן אלע ארומיקע שטעטלעך
געמאכט ביי אונדזער רב, אלס אין זכות פון די טייכלעך.

אויך האבן מיר זיך נישט געהאט צו שעמען מיט
אונדזער גרויסער שול און להבדיל מיט די גרויסע קירך.
דריי בית עלמינס און אמקוה מיט צוויי כשרע קוואלן.
מיט אשטאט קאז׳אל, אבכור, וועלכער האט אונדז קליינע
יינגלעך פערשאפט גרויס פערגעניגן. דאס איז געווען
אנשמה פון ארעבן אקפדן, וואס האט געפייניקט יידישע
קינדער, אין זיין קאז׳אל-גילגול האט ער געפונען

זייך תיקון.

אמקום מנוחה האט דער קאז'אל געהאט אין בית מדרש קארידאר, אויפן שיימעכץ. און פרנסה, אויפן אלטן בית הקברות צעווישן די גרעזער ביי דער שול. ער האט אויך געפלעגט בעזוכן ביי די תבואה הענדלער, דעם עיקר ביי גאדל קארז'יץ און זיך אנעסן מיט אביסל האבער,גערשט.

דער קאז'אל דערמאנט מיך אשיין יידל, וועלכער האט זיך גערופן "דאס מלאכל". ער האט דאס געהאט אין שטעטל דעם מאנאפאל צו פארקויפן הייוון. ער פלעגט פסח מאריך זיין ביים אפרעכטן דעם "סדר".

וואס טוען יינגלעך? איינגעוויקלט דעם הייליקן קאז'אל אין אאלטן טלית. פונקט פארן "שפוך חמתך", ווען סהאט זיך געעפנט די טי. ביים "מלאכל", האבן די חברה ארייגעשטיפט דעם קאז'אל אין שטוב. און סאיז געווען פרייליך.

דער יידישער קוואל

וואס איז דען נישט געווען אין שטעטל? אחוץ אשטאט-חזן ר' מתית, זענען אין יעדן שטיבל און אין יעדע חברה געווען בעל-תפילות, בעל-קוראות, בעל תקיעות, גבאים און שמשים, שלא על-מנת לקבל פרס. און חדרים, דער קוואל פון יידישן גייסט, האבן זיך וואס אמאל געמערט אין שטעטל און פערשאפט גרויסע זארגן: צו וועלכן מלמד שיקט מען דאס 3 יעריקע קינד? ביסט נאר אלט געווארן 3 אדער 4 יאר, פלעגט דער טאטע דיך איינוויקלן אין זיין טלית און דיך

ברענגען אין חדר אריין, צו חעמיא קאז״עבארט אדער צו שמחה טעמער. שפעטער איז נאך געווען איינער, חיים יעקב. זיי זענען דאס געווען די דרדקי מלמדים. יעדער האט געהאט אטייט-העלצל מיט אבעלפער און אויך אקאנצ״יק. אן קאנצ״יק איז ער קא פעדעגאג נישט געווען.

און געלערנט האט מען דארט אותיעלעך און וואס ליקט דערינטער, "ליינען עיברא" מאכן ברכות: מודה אני, המוציא, שהכול, בורא מיני מזונות, אברכה איבער אדינער, איבער אבליץ און "בורא נפשות".

און אריבערגעגאנגען צום חומש. דאס בעסטע פון אלעס איז געווען דאס חומש. און מהאט געפלעקט מאכן "חומש סעודות". און דעם קליינעם "בן תורה" אויס-געלערנט אגאנצן פזמון. א עלטער יינגל האט געפרעגט אין דער חומש בחור, האט געענטפערט, דאס אלץ ביי געגרייטע טישן און איינגעלאדנטע געסט פון די משפחות. באבעס מיט זיידעס האבן געשעפט נחת. דער עלטערער האט געפרעגט: יינגעלע, יינגעלע וואס לערנסטו? - חומש. וואס איז טייטש חומש? - פינעף. וואס פינעף? - פינעף הייליקע ספרים זענען פערהאנען אין אונדזער תורה. וועלכע זענען זיי? - בראשית איז איינס, שמות איז צוויי, ויקרא איז דריי, במדבר איז פיר און דברים איז פינעף.

און וואס פאר אספר לערנסטו? - ויקרא. וואס איז טייטש ויקרא? - ער האט גערופן. ווער האט גערופן? - גאט האט גערופן צו משה און אים

אנגעוויזן די גאנצע פרשה פון קרבנות. און אזוי ווייטער. דער פזמון איז געזאגט געווארן מיט אספעציעלן ניגון און אלע האבן געשעפט נחת. שפעטער האט מען אנגעהויבן לערנען חומש מיט רש"י. דעם קומענדיקן "זמן" האט דער "רעבא" ארייגעפירט אגאנצע רייע אויסזאגעכצן: "ואני בבואי מפדן ארם", "שמעון ולוי אחים", און נאך אנדערע, וועלכע האבן זיך טיף איינגעקריצט אין זיכרון.

זער געשמאק איז געווען דער ארייגפיר צו "שיר השירים" וואס מיר האבן געלערנט פאר פסח: שיר, איינגעזאנג, השירים, איבער אלע געזאנג. דאס געזאנג איז בעסער פון אאנדער געזאנג. אאנדער געזאנג איז געווען קודש און דאס געזאנג איז קודש קודשים, אאנדער געזאנג האט געזינגען אמלך, און דאס געזאנג האט געזינגען איין מלך בן מלך, איין חכם בן חכם, איין נביא בן נביא, אשר דאס, לשלמה, צו דעם וואס דער שלום פון דער גאנצע וועלט איז זיין!... און אזוי ווייטער. אויף שבועות איז ווידער געווען א שפיגל ניי פריילעך אויסזאגעכץ. דאס מאל האט זיך אלץ ארומגעזינגען דעם פזמון פון "אקדמות":

אקדמות, איידער איך הויבאן, מלין צוריידן, ושריות, איך באגער, שותא, צו שפרעכן. אולא, צום ערשטן, שקילנא, וועל איך נעמען, הרמן, ארלויבעניש, ורשותא, ארלויבעניש פון די תורה. בבבי, די רייד, תרי, צוויי, ותלת, און דריי, דאפתח, וועל איך אנהויבן, בנקשותא, מיט שאלינג. און אזוי ווייטער

מיט חשק געזינגען און דערציילט גאטס וווּנדער.

שפּעטער בײַ הערשל וואלער זענען געווען גרויסע צרות. ער, דער ערשטער גמרא מלמד, איז אויך אודאי שפּעטער מגולגל געווארן אין אקאזיאל. אקפּדן געווען, אשלעגער, אכעסן און האט אלע פּערפּײַניקט מיט זײַן קאנטשיק.

פּאראלעל צו הערשל וואלער איז געווען אנשל מלמד. דרײַ זמנים האט יעדעס ייִנגל געמוזט אויסהאלטן בײַ אזא "רעבן". די אין ווייטערדיקע חדר-קלאסן זענען געווען מעסיקערע מלמדים און אויך גוטע מענטשן. אברה בן-ציון און חיים עזרא. בעריש נוימאן און דוד וואַרשעווער און דער גרעסטער מלמד, די לעצטע קלאס פון די חדרים איז געווען העניך קלישצעווער. די וועלכע האבן זוכה געווען בײַ אים אויסלערנען די "יארן", זענען געפארן אין ישיבות ווייטער לערנען, אדער געווארן בית-מדרש בחורים. אין בית-מדרש געלערנט אשיעור בײַ אקעסט איידעס און אנגעהויבן מאכן א-קאריערא פון אזעלבסשטענדיקן למדן. אין אמתן האט יעדער מלמד געטוען, אלס וואס ער האט נאר געקענט, אום אויסצולערנען זײַנע תלמידים אפּרק אין בבא קמא מיט תוספות. איז ווען סהאט געשמעקט די גמרא האט געלערנט, און ווען נישט, האט זײַן טאטע אים געמאכט פאר אבעל מלאכה. שפּעטער האבן אנגעהויבן בלאזן אנדערע ווינטלעך. סזענען געקומען פּריוואט-לערער, שוין נישט מלמדים, און געלערנט שרײַבן און לעזן ייִדיש, פּויליש, רוסיש און חשבון.

ביז יידן אין שטעטל האבן זיך צוגעוווינט צום געדאנק, אז מדארפט לערנען, אחוץ דאווענען מיט חומש, רש"י און גמרא, אויך די. לאנדס-שפראך און אנדערע לימודים, אז מקען שיקן קינדער אין דער פוילישער פאלקס שולע, האבן זיך יידן בעניגענט מיט מאיר הויקער, שרה יחיאל שמחס, אסתר שרה איציק נאטעס, חיה ברכה, אנשלס טאכטער, און לערערס פון בעסערן סארט משה לערער און שמואל לערער. זיי האבן אינטעריכטעט יידיש פון "אבריוון שטעלער" געלערנט פויליש און אריטמעטיק. דאכט זיך, אז די גרעסטע טייל פון זיירע שילער זענען געווען מיידלעך.

יינגלעך האבן זיך ערשט גענומען לערנען ווען סאיז אין שטעטל געקומען פיערניקארזש. ער האט געעפענט אחדר מתוקן, געהאט אשטעלונג פון א אמתן לערער און תלמידים האבן טאקע פאר אים געהאט שטארק דרך ארץ. די חסידים אין שטעטל האבן אים ארויסגעביסן און ער האט טאקע צעליב דעם פערלאזט לאסק. אין דער זעלבער צייט איז ביי אונדז געווען קאפל זשיטניצקי, אגוטער העברעאישער לערער. אויך ער האט שטארק געליטן פון די חסידישע רדיפות, ביז סאיז אים נמאס געווארן און פערלאזט סשטעטל.

די שטוב-לערער האבן אבער אגרויסן אנטייל אין דעם ביסל פראגרעס, וואס האט, טראץ אלע שוועריקייטן און שטערונגען ארייגעדרינגען אין די יידישע הייזער. נאך גרויסע קאמפן איז געקומען דערצו, אז יינגעלעך און מיידלעך זענען געגאנגען לערנען אין דער פוילישער

פאלקס שולע, אפילו אין די ארטיקע פוילישע גימנאזיע
און געלערנט אן היטלעך און געלערנט אויך אין שבת.

צום סוף און בלית-ברירה, האבן אויך חסידישע
און באלעבאטישע מיידלעך אנגעהויבן בעזוכן די
פוילישע פאלקס שול, און די געמיטער האבן זיך
בערואיקט.

זאב צורנמל

דאס רעליגיעזע לעבן

ווער איז אין לאסק נישט געווען רעליגיעז? אלע! אחוץ פעלצ׳ערס, אינטעליגנטן און יוגענטליכע געזעלן ביי בעלי-מלאכות, וואס זייר פרומקייט איז ביי חסידים געלעגן אין ספק. אבער 99 פראצענט פון דער לאסקער בעפעלקערונג איז געווען גרופירט ארום רעליגיעזע ארגאנעזירטע אנשטאלטן. אין דער שפיץ פון די דער-מאנטע רעליגיעזע אנשטאלטן איז געשטאנען די "גרויסע שול". אגעמוירטע שיינע שול מיט אגרויסע ווייבער-שול און אברייטן פאליש, (קיינער ווייסט נישט צו דערציילן ווען איז די שול געבויט געווארן און דורך וועמען) הויך, לאנג און ברייט, ווי אנאמתר קליינער בית-מקדש. אין די 20-סטא יארן האט די יידישע קהילה מיטן פרעזעס ר׳ אבא ביאליק געמאכט אגרויסן רעמאנט און אויסגעפוצט די שול פון אינעווייניג, פערפוצט מיט שיינע אייל-בילדער: די כותל המערבי, רחלס קבר, מזלות און אנדערע, אויך געמאכט אגעשניצטן ארון-קודש אויף דער מזרח-וואנד לתפארת. דארט פלעגט דאווענען דער בעל-בתישער עולם פון שטעטל, און אין דערווייבער שול האבן געדאווענט אויך די פרויען פון חסידישע יידן. יעדער און יעדע אויף זייך "שטאט" געקויפטע אדער גענומען בירושה פון זיירע אבות. געדאווענט האט מען אין שול "בנוסח אשכנז". די חזנים אין שול זענען געווען אשר שוחט און זיין נאכפאלגער דער לעצטער ביזן סוף פון דער פערניכטונג, מתית שוחט.

דער חזן מתית האט נאר געדאווענט אין אשבת-המברכים און אין אלע יום-טובים. געהאט אגוטען כור פון יינגלעך און אויך צוויי ביז דריי עלטערע משוררים, אבאס, טענאר און אבארעטאן. בעזונדער האבן די שול-דאווענער געלעקט די פינגער פון זיין ימים הנוראימדיגן דאווענען. און אין סתם-שבתים האבן זיך פערשידענע בעלי בתים געכאפט צום ברעטל. צעווישן זיי אזעלכע, וואס האבן געזעצט פסוקים, ווי אבעקער סברויט אין באק-אויוון. דער רב האט שטענדיק געדאווענט אין שול, טראץ דעם, וואס ער איז געווען אגערער חסיד.

בערעלע שמש פון דער שול איז אויך געווען דער בעזן (בית דין) שמש. ער האט לאנגע יארן בעשיינט דעם שול-באלעמער ביי יעדע תפילה און טריי באדינט דער יידישער בעפעלקערונג צענדליקער יארן. יעדן פרייטאג גערופן "לאכט צינדן"! און אין די סליחות-טעג בהשכמת הבוקר, גערופן מיט זיין מאנאטאניש קולכל: "יידן שטייט אויף צו די סליחות"! אויך אין ערב פסח האט ער מיט דעם זעלבן נוסח גערופן: "חמץ צופארברענען"! מיט גרויס ליבע דערמאנען אים אלע פון יונג און אלט, בעזונדער יינגע פארלעך, וועלכע האבן בעקומען חופה וקידושין ביי דער שול. ער האט בעציימענס געזארגט פאר אלע איינריכטונגען און אנאקטיוון-אנטייל גענומען אין יעדע משפחה-שמחה. אין אגוטער עלטער איז ער געשטארבן. (געלעבט איבער הינדערט יאר).

(די שול איז באלד ביים ארייַנקומען פון די נאַציס אין שטאָט פערשוואַכט געוואָרן דורכן דערשיסן חאַסקל שמש'ס זון (ראובן מאיר), וועלכער האט זיי דערלאַנקט דעם שליסל פון דער שול. די דייטשן האבן דאָרט אריינגעשטעלט זייערע פערד, דעמאָלירענדיק אלס וואס איז דאָרט געווען שיין און הייליק. די פאָליאַקן האבן נאכן קריג אונדזער שול פערוואַנדעלט אויף אַפּייערלעשער-הויז, און די וויבער-שול-אויף אַטאַנץ זאל).

דאס בית-מדרש

אויף דער וואַלער גאַס איז געשטאַנען אַשיינער און לאַנגער בנין. אין ערשטן טייל פון אים האט געוווינט דער רב. דאס בית מדרש האט געהאט זיין דאָפּלטע פונקציע, סהאבן דאָרט געדאַווענט טעגליך אַגרויסער טייל פון בעלי-בתישן עולם (נישט חסידים) צוויי מאל אין טאָג. און ביי לאַנגע גראָבע און גרויסע טישן האבן בחורים און קעסט-יינגעלייט געלערנט פון גאַנץ פרי ביז שפּעט ביינאכט. די גמרא לערנער זענען שוין געוועזן פון אלע קרייזן, בעלי בתים און חסידים פון פערשידענע עלטער. בחורים וואס האבן געענדיקט דאס חדר ביי העניך קלישצ'עווער און קעסט-יינגעלייט ישיבה בחורים און עלטערע לומדים זענען דאָרט געזעסן על התורה והעבודה.

אין-די-ווענד זענען געווען איינגעפּאַסט אָפענע ספרים-שענק, יעדער שאַנק האט געהאט זיין סאָרט ספרים. אין איין שאַנק משניות און ש"ס, אין אַצווייטער-תנ"ך, אין דער דריטער משנה-תורה פון רמב"ם און ארבע טורים,

אין די פערדע, אלע אנדערע מפרשים ראשונים ואחרונים.

דער שטענדיקער גבאי פון בית המדרש ר' שימעלע ווארשעווער האט געזארגט, אז סזאל נישט פעלן פאר יעדן למדן זיין ספר. און יעדעס יאר האט ער געפלעקט בענייען און איינקויפן נייע רעליגיעזע ליטעראטור. געזארגט סזאל זיין ווארם אין די ווינטער-טעג און ליכטיק דורך בליץ לאמפן, פאר די לומדים. ברוך שמש איז דאס געווען דער דיקטאטאר פון בית מדרש. אליין א זער קורצזיכטיקער, אבער געזען האט ער פאר צען גוט-זעענדיקע. אגרויסער קפדן אין זיין פונקציע און זער אשלעכטער ערציער פאר יינגע לומדים. דער עולם האט אים געליטן און פערליב גענומען זיינע מעשים ביז זיינע לעצטע טעג.

אונדזער בית מדרש איז געווען אשטענדיק בעקוועם ארט פאר געזעלשאפטליכע צוועקן, דרשנים, רעדנער פון אלע ספערן.(אויך דעם מקום-קודש האבן די דייטשן גלייך ביים ארייננקומען אין שטאט פערשוואכט, ארויסגעטרובן דעם רב פון זיין וווינונג, פערברענט די ספרים, און דארט איינגעארדנט אפונקט פארן מילך רעסארט)

<u>שטיבלעך</u>

פון איין גערער שטיבל איז מיט די צייט געווארן צוויי. כדערמאן זיך, אז צוליב אגעראנגעל ארום "הקפה" אין שמחת תורה, האט יוסף ראקמאן מיט זיינע אנהענגער פערלאזט דאס גרויסע און אלטע גערער-שטיבל און געשאפן אניי "גערער-שטיבל". סהאבן נישט געהאלפן דעם רב ר' יעקעלעס פרווון שלום-צו-מאכן צווישן די צדדים. און אין אקורצע צייט איז ענשטאנען דאס נייע גערער שטיבל

מיט יוסף ראקמאן אלס לאנג יעריקער גבאי. ווען ניים
געהער שטיבל וועלן מיר שפעטער באזונדער ריידן.

דאס אלטע גערער שטיבל האט געהאט אזער נישט
אימפאזאנטן אויסזען, און געווען זער ווייט פון צו
זיין ריין לויט די פשוטע סאניטארישע בעדערפענישן.
אלאנג צימער פון 12 ביז 15 מעטער, ברייט 6 מעטער
און נישט גענוג פענסטער, און אויך נישט גענוג לופט.
די מזרח וואנד איז נאך טונקעלער געווען, ווייל די
הינטערשטע טיילן פון די צוויי פענסטער זענען געווען
געדעקט מיט הארטע בלעך. אשטענדיק נישט ריין וואסער
ווינקל, מיט אגרויס פאס וואסער און אקופערנער שעפ
אויף אקייט צוגעבינדן האט געווארפן אשמער אויף
אלעמען. ביים פאס וואסער איז שטענדיק געשטאנען
יעקוב דער משוגענער, דעם טויבן מרדכיס ברנדער, און
האט עס בעזינגען מיט זיין שטענדיקן ברומען און רעדן
צו זיך. אשטענדיק נאס האנדטוך האט געהאנגען ביים
אפגעריסענעם אויוון. דאס האנדטוך פלעגט געטוישט
ווערן לכבוד איום-טוב, ווען סאיז שוין געווען שווארץ
ווי די סאדעס. סקען זיין, אז סאיז אויך אמאל אין
שטיבל געוואשן געווארן די פאדלאגע, בעיקר
איז דאס געטוען געווארן שמיני של פסח, ווען דער
חסידישער עולם האט אויסגעגאסן ספאס-וואסער איבעדן
גאנצן שטיבל און מיט "שירת "אז ישיר" געגאנגען
איבערן ים". די בתי-כסא אין הויף זענען שטענדיק
געווען אין אשרעקליכן צושטאנד. זיי האבן זיך געלאזט
הערן און פילן אין דער גאנצער אומגעגענט. קלענערע

געברויכט פון די מתפללים אין שטיבל זענען נישט שטענדיק געמאכט געווארן אויף איציק בלאכארשס געמוירטער וואנד.

אבער דער חסידישער עולם איז געווען אין גרעסטן טייל בני תורה, לומדים, אפילו מקובלים, וועלכע האבן געלערנט טאג און נאכט און זיך געגריבעלט אין חסידות. יעדן טאג, צווישן מנחה און מעריב, האט דער גאנצער עולם געלערנט דעם "דף--יומי" ביים אויסגערוקטן לאנגן טיש, ביי גרויסע בליץ לאמפן. יעדן פארטאג זענען מנינים חסידים געזעסן און געלערנט מיט גרויס התלהבות, און דער גמרא ניגון האט זיך פערשידנארטיק צוגאסן און בעגלייט געווען מיט קרעכצן און לאכצן.

דער אלטער חסיד און מקובל, ר' יוחנן ע"ה, אברהם שפיליטערס שווער, האט לאנגע יארן געפלעקט דער-לאנגען יעדן לערנער, און די קאלטע פרימארגנס, אגלעזל הייסן-טיי. הארטן-צוקער האט יעדער געבראכט מיט זיך. ר' יוחנן האט געהאט אגרויסן אלטן סאמאוואר, אים געהייצט מיט האלץ-קוילן. און אספעציעלן שטיוול, האט ער געהאט מיט וועלכן ער פלעקט אויפבלאזן און פערשטארקן דעם פלאם-פייער פון די האלץ-קוילן אין סאמאוואר.

צוליב דער הייליקער ארבעט, איז ער שוין אום 4 אזייגער פארטאגס געווען דער ערשטער אין שטיבל. נישט ווייניק צרות האבן מיר, קליינע "לאבוזעס", אים אנגעטוען. פון ליכטיקן גן-עדן, זאל ער אונדז מוחל זיין. שיין און פול מיט חסידישע דבקות זענען געווען

די שבת און יום-טובדיקע תפילות. אלס האט זיך געשאקלט ווי איינגער-וואלד דורך אשטורם-ווינט, יעדער מיט זיינע אייגנארטיקע הועיות. ווי אשטורם-דיקער און צובושעוויטער-ים האט אויסגעזען דער חסידישער עולם ביים "לשנה טובה תכתב ותחתם לאלתר לחיים" ! נאכן ראש-השנהדיקן מעריב. מיט פערגלאצטע אויגן ארויף האט יעדער אויסגעשטרעקט איינעם צום צווייטן די האנט מיט די טראדיציאנעלע ברכה. לאלתר לחיים טובים! נאך מער גייסטיקער און שענער און פול מיט דבקות איז געווען דער יום-כפורדיקער "כל נדרי" אוונט אין גערער שטיבל. אין ווייסע קיטלן און טליתים,מיט אבעזינדערען התעוררות האבן אלע מיט געזינגען און צוגעהאלטן דעם בעל תפילה ר' שמעון עסיגמאכער און שפעטער ר' שלמה בעסערגליק, די הארציקע סקארבאווע ניגונים. יעדאס שטיקל פיוט איז בעזינגען געווארן מיט חסידישע ניגונים, געברענקט פון רבינס הויף. די זינגער און בעלי תפילה האבן געזארגט באנייען יעדעס יאר די ניגונים און זיי צו ברענגען פון רבינס הויף. טיף האט זיך איינגעקריצט אין זכרון דער הארציקער סליחות און כל נדרי בעל תפילה ר' שמעון עסיגמאכער. ווען ער האט געזאגט: מידת הרחמים עלינו התגלגלי ולפני קונך תחינתנו הפילי, ובעד עמך רחמים שאלי, כי כל לבב דוי וכל ראש לחלי! קיינער האט נישט געקענט איינשטיין די זיסקייט פון זיינע תפילות און סליחות. טרערן האבן זיך געקייקלט פון אלעמענס אויגן.

אבעזינדערן כאראקטער האבן געהאט די שבתדיקע תפילות. די שטיבל גבאים: פנחס גבאי און נאך אים

זעליגל גבאי האבן יעדע וואך מכבד געווען אצווייטן קעסט-יינגערמאן מיט קבלות שבת. געווען צווישן זיי גוטע זינגער: יעקב אפרים, משה בעקערס אײדעם, דוד שמעונס אײדעם און געניטע בעלי תפילות ווו: שמעון גרין, משהלע בארנשטיין, שלמה בעסערגליק, מתית שוחט און אנדערע. יעדער פון זיי האט דעם קבלת-שבת געזינגען מיט טעם און הארץ און דעם "לכה דודי" בעקליידעט מיט אשיינעם מארש. ווער סזענען געווען די מחברים פון דעם "לכה דודי" מארש האט קיינעם נישט געקימערט. דאס איז לויט דער חסידישער טראדיציע נאך פון בעש"ט צייטן ערלויבט געווען. דער בעש"ט, דער טאטא פון חסידות האט געפלעגט גיין צווישן די וואלאכן און נאך געזינגען זײרע געזאנגען מיט גרויס דביקות, צוגעבענדיק דעם יידישן קרעכץ, דער עיקר פון יעדן ניגון, האט ער געזאגט, איז דער צוזאמענשטעל פון פערשידענע טענער אין פערשידענע הויכקייטן. און אויב איז דער ניגון נישט פון קלארע קוועלן מוזן מיר חסידים, אים רייניקן און טעסטאלירן ביז ער וועט קלאר און הייליק ווערן. דעריבער טאקע האבן די חסידים שטארק געפלעגט דאס געזאנג ביי יעדער געלעגנהייט און. געגעבן דעם חסידישן ניגון אבכבוד ארט, כמעט אנ'אויבנאן אין זייר רעליגיעזן לעבן, און נישט געזוכט זיין אפשטאמונג.

ווו פרעכטיק און שיין האט אויסגעזען א שלוש-סעודות אין געדער שטיבל: אין יעדן שבתדיקן בין השמשות האט זיך דאס שטיבל אנגעפולט מיט חסידים, יעדער האט מיט זיך מיטגעבראכט ארעווטל חלה, אקאפ הערינג, משה

אהרן וויינמאכער האט מיט זיך געבראכט אפלעשל ווייך. דער עיקר אבער זענען געווען זיינע מיטגעבראכטע פעק חסידות צו פערטיילן צווישן עולם. שמעון גרין האט אנגעפאנגען מיט "אתקינו סעודתא" יעדן שבת מיט אנאנדערן ניגון. און דער גאנצער עולם האט אים אונטערגעהאלטן. און לויטן סדר האבן געזינגען מיט הארץ און נשמה שלמה בעסערגליק בני היכלא, מזמור לדוד, "יום שבתון" און "דרור יקרא". צווישן איין זמר און צווייטן האבן חסידים דערציילט וועגן רעבן און זיינע געזאגטע תורות ביים גערן טיש. אנדערע, ווי יצחקל נאמן און משה אהרן האבן דערציילט חסידישע מעשיות. יעדער זמר האט געפלעגט איבערייסן די שיינע און זיסע חסידישע דערציילונגען און אפילו דעם רבינס תורות. פינסטער איז געווען אין שטיבל, אז איינער האט נישט געזען דעם אנדערן, אבער ביי יעדן אין הארצן איז געווען ליכטיק. מיטן "שיר המעלות", וואס איז געווארן געזינגען מיט אפרייליכן מארש און געבענטש אויף אכוס מיט "ברוך אלוקינו" שאכלנו משלו, האט זיך פערענדיקט דער שלוש-סעודות. איינג יינגל האט אנגעצינדן אליכטל מיט אגוט וואך! דער עולם האט געדאווענט אוואכענדיקן מעריב, און מקדש געווען די לבנה איין די ערשטע לבנה נעכט. אהיימגייענדיק האבן זיך איין געדאנק צוזאמענגעשטויסן אשלל חסידישע מעשיות און געדאנקן ארום יצחקל נאמנס און משה אהרונס געשפרעכן וועגן דעם ארט פון רעבן, ער זאל לעבן, אין גאר דערוועלט. דער רבי שטייט העכער איבער דעם ארט און צייט. דער רבי, דער הייליקער ייד, דער "צדיק"

און גאט, כביכול, זענען איינס און דאס זעלבע. דער צדיק איז בעהאפטן מיטן השי"ת און שאפן צוזאמען א אויסער געוואלדיקן כוח, וואס קיינער קען אים נישט ביישטיין. פון דאנען נעמט זיך דער הייליקער כוח צום "צדיק" און מאכט אים פאר הבעל-מופת, איז אפילו פעאיק צו שאפן נייע הימלן און ערד. נאך יעדן געשפרעך איז אויך געווען אמסקנה. מדארפט און מען דארפט... אן אסוף דארפט מען. אלעם ערשטן טוען מעשים-טובים און דאווענען מיט גרויס כונה. תרי"ג מצוות איז ווייניק, זער ווייניק! "חסידות" הייסט טויזענטער מצוות עשה און לא תעשה, וואס זענען נישט דערמאנט אין דער תורה. סאיז אנאינטערעסאנטע זאך: סזענען קיינמאל נישט פוירגעקומען קיינע דיסקוסיעס ארום אזעלכע מיסטישע דאגמען.

דאס נייע גערער שטיבל

אין נייעם גערער שטיבל איז אלעס געווען ליבעראלער. אלס נאך אין זיידענע יאפעציעס, אבער אויך געפרעסטע ווייסע קעלנער און אביסל פערקעמטע פאות און ווו-נישט-ווו אויך אביסל אנאנגערירטע בארד... (צוגעשוירן).

אין אלטן גערער שטיבל האבן די אלטע חסידים שטארק געוויימיקט די שפאלטונג, סאיז אבער שוין געווען צו שפעט אומצוקערן די אפגעשפאלטענע. סזענען געמאכט געווארן פערשידענע פרווון שלום צו מאכן צווישן די צדדים, דער "רב" ר' יעקעלע האט זיך שטארק איבערגענומען מיטן עניין אבער ר' יוסף ראקמאן און שלמה

ליסנער האבן קיין שום פשרה אויפן "צוריקער" נישט אנגענומען. צעליב פערשידענע סיבות בין איך אויך שפעטער געווארן "אנייער גערער חסיד". די נייע גערער חסידים זענען נישט בלויז ליבעראל געווען, נאר אויך געגעבן אווארט אֵיינגן חסיד, אפילו צו עליה-לתורה, אין אפראסטן שבת, האט געקענט איינגער נישט בעווייבטער חסיד זוכה זיין. אזעלכעס האט אין אלטן גערער שטיבל קיינמאל נישט געקענט פאסירן. און נאך אנדערע שבחים וואלטו געקענט דערמאנט ווערן,מיט וואס דאס נייע גערער שטיבל האט זיך אויסגעצייכנט צום גוטן: מיט זיין היגיענישן צושטאנד, מען האט געמעגט דערמאנען "ציוניזם", אפילו ערב-יום-כפור שטעלן א "קערה" מיטן אויפשריפט פאר "ישוב ארץ ישראל" מיט קליינע אותיות איז געווען אנגעשריבן: "קהק"ל". דער שרייבער פון די שורות איז געווען דער איניציאטאר פון דער "ציוניסטישער חוצפה".

אין אלטן גערער שטיבל, די פעסטונג פון דער "אגודה", איז געווען חושך דערוועסנדיק זיך וועגן דער מעשה. "פלגש בגבעה" האבן זיי דאס אנגערופן, א"פסל אין היכל", האבן אלע זיך געכעסט, און דאפעלט האט זיי פערדראסן, וואס די "קערה" איז געווען פול מיט גרויסע מטבעות. כקען נישט זאגן, אז אין חסידיש-גייסטיקע פראבלעמן און דביקות,אין התלהבות זענען די נייע גערער חסידים געווען גלייך מיט די אלטע. אבער אין אלע אנדערע חסידישע מנהגים, ווי למשל לערנען אבלאט גמרא פארן דאווענען און אבלאט גמרא צווישן מנחה און מעריב, לערנען אין צווייען, לערנען אין

יעדער דאנערשטיקער-נאכט ביז סהאט אנגעהויבן טאגן, און פערבייסן מיט פרישע גריסקעלעך פון משה בעקער און סימעל די בעקערן, האט זיך דאס נייע גערער שטיבל מיט גארנישט געענדערט פון דעם אלטן.

אין "פראוון חסידות" פון די "נייע גערער" האט געפעלט דער "ברען". אויך נישט יעדער פון די נייער גערער איז "עולה געווען" און געפארן כאטש איינמאל אין-יאר צום רעבן. אבער פראוון סעודהלעך לעלית-נשמה ביי יארצייט, טרינקן אפול גלעזל 96-קער און פערבייסן מיט אלעקעך קיכל, מיט-כאפן זיך צו יעדן "סיום-מסכת" אין די ניין-טעג און געגעסן מיט אגרויסן אפעטיט, ארויסן בארשט מיט קארטאפל, אגעהעריקע פארציע פון אגעבראטענע גאנז און פערטרינקן מיט אפעסל ביר; אין דעם זיך האבן זיךביידע שטיבלעך גוט אויסגעצייכנט. אויך איז שטארק אפגעהיטן געווארן אין ביידע שטיבלעך מיט דער זעלבער ערענסטקייט דער יאר צייט פון "שפת אמת" ז"ל (דעם יעצטיקן גערער רבינס זיידע).

די יארצייט אין אלטן גערער שטיבל

גרויסע יום-כפור ליכט האבן נשמה'דיק געברענט אויפן גרויסן עמוד. אלע בליץ לאמפן צופלאקערט ווי אין איום-טוב נאכט. דער לאנגערטיש גדעקט מיט אווייס טישטוך און בעלאדענט מיט כל-טוב. אין דער בעשטימטער שעה האבן זיך פערזאמעלט כמעט אלע חסידים און די זיידענע יאפיצעס און שטריימלעך און דאס מאל געווארט אופן רב. אז ר' יעקעלה מייזלש איז געקומען אין שטיבל האט זיך אטאמאטיש אנגעפאנגען די הילולא מיט אשטילן

ניגון. אלץ האט געזינגעז מיט בעלאכטענע פנימער, מיט אנאיינגעהאלטענעם עקסטאז ווי עס פאסט אין איארצייט נאכט. אן ספעציעלע פתיחה, און דרשות, האבן אלע זיך געוואשן צום עסן. אן צערעמאניעס געמאכט אמוציא איבער אגרויסע "בילקע" און טיל, ווי ביים "שלוש סעודות", געווארט אויף א "פרק חסידות", דאס מאל פון מויל פון הרב דמתא ר' יעקלה. דער רב ז"ל האט זיך קיינמאל נישט אויסגעצייכנט אלס רעדנער, אויך די יעצטיקע דרשה איז בעגלייט געווען פול-מער קרעכצן ווי ווערטער. לבסוף האבן נאר די נאענטזיצענדיקע-חסידים נעבן רב עפיס אויפגעכאפט פון זיינע רייד און יעדער פון זיי האט לויט-זיין-פאנטאזיע געגעבן אתוכן צום רבס קרעכצן. ביז שפעט אינדערנאכט האט געדוירט די יארצייט סעודה. זאט אנגעגעסענע און אנגעטרינקענע האבן זיך די חסידים געווונטשן "מזאלסט דערלעבן איבער איאר" זיך צוגאנגען מיט גרויס בטחון פון רבינס זצ"ל עלית הנשמה.

חסידישע מעשה חסד

אין יענע יארן האבן געפלעגט קומען קיין לאסק בחורים פון נאענט און ווייטע שטעטלעך, ביי אונדז לערנען תורה. דא זענען די שטיבל גבאים געווען די פלייסיקע פערזארגער פון די "בני עניים". זיי איינגעארדנט ביי איינעם פון די חסידים אארט צו וווינען און אים פערזארגט מיט "עסן טעג", ביי פער-שידענע משפחות. סהאט זיך אפט געטראפן, צעליב געוויסע שוועריקייטן, אז אזא בחור זאל פעלן "אטאג"

און אמאל צוויי עס-טעג אינדער-וואך. איך אזא פאל האט ער בעקומען פון גבאי (איך יעדן שטיבל) אקוויטל צו משה בעקער, שמעון פוקאץ, שמעון בער און אנדערע, מזאל אים געבן עסן. מער ווי איינער פון זיי האט אינדערשטיל געפאסט און נישט געוואלט מטריח זיין די גבאים... ביי ווערמען צו לערנען איז קיין פראגע נישט געווען. יעדער למדן האט מיט פערגעניגן זיך גענומען אזא תלמיד און געמאכט פון אים אליינ.

אורחים איף שבת

דאסווארט "שנארער" האט ארומגענומען גרויסע מחנות ארימע יידן, וועלכע האבן איך זיירע געבורטס ערטער זיך נישט געקענט איינארדענען מיט פרנסה. אנדערע האבן געהאט טעכטער בוגרות אויסצוגעבן, נשרפים, רחמנא לצלן, קאליקעס פון אלע מינים, וואנדערנדיקע מוכר-ספרים און כלי קודש און שיינע קבצנים, ווי בעל דרשערס, שליחים פון פערשידענע "ישיבות", זענען געגאנגען אויף די מדינה".

מחנות-מחנות פלעגן זיי קומען איך שטעטל און "גיין איך די הייזער". די נדבה וואס יעדער פון זיי האט בעקומען איז בעשטאנען פון אקלעצל הארטן צוקער, אדער אגראשן-געלט. ביי יעדע געלעגנהייט האבן זיך די שנארער געאמפערט מיט גרויס חוצפה מיט די צדקה געבער, און אפילו געזידלט און געשאלטן. איך "הקדש" ביי הערשל איינבינדער האבן זיי געהאט זייר נאכט לעגער און דארט געפלעקט פערקויפן דעם נדבה-צוקער און מאכן

פלענער אויפן זייער ווייטערדיקן מארשרוט. די פון זיי געבליבענע אויף שבת אין שטעטל, האבן זיך צוטיילט איבער אלע בתי תפילה און די גבאים האבן זיי איינגע-ארדנט און צוטיילט צווישן די מתפללים. כגעדענק דער צער און עגמת נפש וואס מיין מאמע הי"ד האט געהאט ווען סהאט איר אויסגעפעלט אנאורח אויף שבת. סהאט זיך אויך אמאל געטראפן צוויי אורחים ביי שבת-דיקן טיש. און יעדן יום-טוב און אפילו ביים סדר של פסח האבן זיי אויך נישט ב"ה אויסגעפעלט. אחוץ די "אורחים" האבן אונדזערע יידישע מאמעס געזארגט פאר די שטעטישע ארימעלייט און געשיקט צו זיי אהיים דורך זיירע קינדער „שבתדיקע טעפלעך", שבתדיקע פארציעס: אחלה מיט פיש און פלייש. "די מאמע האט געשיקט" פלעגן די קינדער זאגן. די ארימע משפחות האבן געבענשט די שליחים מיט גוטע יארן.

מעשה חסד מיט ארעסטירטע יידן

כווייס נישט ווי אזוי האבן אונדזערע מאמעס געוווסט, אז אין דער לאסקער תפיסה (קאזע) "זיצן" יידן, פרעמדע יידן. מן-הסתם האט דאס דער תפיסה-שומר זיי דערוועגן אינפארמירט. אן ספעציעלע אנשטרענגונגען האבן אונדזערע לאסקער מאמעס געגרייט "אשבתדיקן טיש" פאר די יידישע ארעסטאנטן כדת וכדין. אויך דער שומר פון דער תפיסה האט ביי דער געלעגנהייט געגאסן און בעקומען אדאפעלט פלעשל וודקא.

ר' גערשון דער משולח

ער האט נישט אנגעהערט צום סארט שנארער. ר' גערשון איז געווען אבכבודער גאסט מיט אהדרת-פנים פון אגוטן יידן. ער פלעגט יעדעס יאר בעזוכן אונדזער שטעטל און זאמלען פאר ארץ ישראל כוללות. ווייניקער פון ארובל האט ער נישט גענומען. זיינע געלט קבלות זענען געווען אויסגעצייכנט מיט פסוקים פון תנ"ך און קאלערט געמאלן דורך אגוטן גראפיקער. שבת ביים טיש האט ער דערציילט וועגן ירושלים עיה"ק, וועגן די הברון ישיבות און מערת המכפלה, וועגן רחלס קבר און וועגן צפת מיט אירע מקובלים. זיינע דערציילונגען האבן זיך פערצויגן ביז אין די שפעטע שעהן פון פרייטאג צונאכטס. אויך דאס שטענדיקע שבת-זמירות האט דאדורך דאס מאל געליטן.

דאס אלעקסאנדערער שטיבל

אויף די אלעקסאנדערער חסידים האט מען אין שטעטל געזאגט, אז ביי יעדן פון זיי איז דאס היטל געווען אויסגעריבן צו דער זייט פון קאלנער. דאס האט געהייסן, אז זיי האבן ליב געהאט צו מאכן אגרויסע כוסע ביי יעדער געלעגנהייט: איארצייט, בן זכר, אבר-מצווה און ביי אסיום פון אמסכת. עפיס איז דא אמת געווען אין דעם. בדרך כלל, איז דאס אלעקסאנדערער שטיבל געווען אגעמידטליכער קאלעקטיוו, וואס האט זיך שטיל און רואיק, אן מחלוקת צווישן זיך, געפירט אחסידיש אידיליע לעבן. געפארן צום רעבן, זיך פעסט געהאלטן צוזאמען און

געהאט אזעלבסטשטענדיקע שטעלונג אין אלע שטאטישע קהילה פראגן. אויף דעם געביט האבן זיי זיך געפלעקט ניקט איינמאל איינרייסן מיט די גערער חסידים, וועלכע האבן שטרענג געקעמפט פאר זייר "העגמאניא" אין שטעטל.

לאנגע יארן האט זיך דאס שטיבל געפונען ביי תנחום בודע אין הויז אויף קרוטקע גאס. אלאנג האלב דונקל צימער, מיט צוויי גרויסע טישן, וואס האט קוים ארייגגענומען אין זיך די 8 מנינים חסידים. די שיינע חסידים, די טיש זיצער און אויך די בעלי דעה און בעלי מאה, זענען אין יענע צייט געווען: שבתאי קאכמאן, געברודער שלום און חיים וואלף ברזעזינסקי, שלמה נאסקאוויטש, משה ליפמאנאוויטש, דער אלטער אביגדור, העניך קליש-צ׳עווער, דוד מיכאלאוויטש, מלך פרידמאן, אברהמעלע פאלקע און דער גבאי ר׳ יוסעלע הערצקיס און נאך אנדערע. די בעלי מאה האבן אויפגעהאלטן דאס שטיבל מיט זיירע נדרים און די בעלי דעה האבן געפירט, אז מען האט געדארפן פאליטיק. שיין, פרעכטיק שיין זענען געווען די ימים הנוראים. אלע בעלי תפילה האבן געדאווענט מיט אשטארקע דבקות, דהאסט געהאט דעם איינדרוק, אז גאט ב"ה בכבודו ובעצמו לייקט צו אאויר און הערט זיך איין, ווו ר׳ אביגדור דאווענט מוסף! די פריילעכע שמחת-תורה הקפות מיט די חתנים פון תורה און בראשית, ווו סהאט זיך געגאסן בראנפן ווי וואסער און געטאנצט אויף אלע טישן. ווער איז בכוח צו שילדערן די הייליקע סעודה אין שטיבל אין רבינס יארצייט. דאס איז געווען

אגרויס געשעעניש אין חסידישן לעבן. סהאט זיך
געפילט אנאטמאספערע פון נשמה'ס, צדיקים פון עולם
הבא, וועלכע זענען געקומען צו גאסט און די נשמה פון
רעבן ז"ל אליין איז געקומען פון גן עדן צו דער
סעודה און ער געפונט זיך צווישן די זיצער ביים
געגרייטן טיש און פרייט זיך מיט אלע צוזאמען מיט
זיין אייגענע "עליית הנשמה".

ספעציעל גרויסע לומדים זענען צווישן די חסידים
נישט געווען, אבער אין חסידות זענען אטייל געווען
אדורכגעדרונגען מיטן אמהן ברען און התלהבות. די
יינגע חסידים האבן שטענדיק געפילט אגרויסע נאענט-
קייט צו די עלטערע און אטיפן דרך-ארץ צו אלע זיירע
מעשים. ארץ ישראל איז נענטער געווען צו די
אלעקסאנדערער חסידים ווי צו די גערער. ווען סהאט
זיך געגרינדעט דער "מזרחי" אין שטעטל, זענען די
בעסטע מיטגלידער אין דעם מזרחי ארגאניזאציע געווען
אטייל פון די אלעקסאנדערער חסידים. אלע האבן דאך
געוווסט דעם סוד, אז ר' שלום ברזעזינסקי און שלמה
נאסקאוויטש זענען ציוניסטן נאך פון ד"ר הערצלס
צייטן. משה ליפמאנאוויטש, מלך פרידמאן און משה
חיים איידלמאן זענען טעטיקע "מזרחי".
מיר האבן דאס געוווסט און שטארק געשעצט. ביי
וואלן צו פערשידענע אינסטיטוציעס, האבן זיך די
אלעקסאנדערער חסידים געשטעלט אויפן נאציאנאלן צד.
בעזונדער איז כדאי אונטערצושטרייכן די ווארימע
בעציאונג פון די אלעקסאנדערער צו דער יוגענד. טראץ

זיירע אנגעהעריקייטן צו פערשידענע נאציאנאלע פאר-טייען, זיי ניַשט פערטריבן פון שטיבל, ווי עס האבן געטוען די געוער, נאר נאך מער זיי דערנענטערט און געהאלטן ביי זיך. סוויעטוקט דאס הארץ, ווען מיר דערמאנען דעם סוף פון דעם גרויסן ליכט וואס אין די שטיבלעך איז פערלאשן געווארן!

דאס ראספעשאווער שטיבל

ביז צוויי מנינים האבן זיי זיך געציילט אין שטעטל. מהאט זיי גערופן די "קאלטע חסידים". סזענען ניַשט געווען צווישן זיי קיינע גרויסע לומדים און אויך ניַשט חסידים מיט ספעציעלע אמביציעס. דאס שטעטל האט זיך אויך זער ווייניק מיט זיי גערעכענט. מיר געדענקן דאס שטיבל נאר פון דעם שלעפן אונדז יעדן טאג כמעט, מקלים זיין אמנין צו מנחה-מעריב.

חברות

דאס זענען געוועזן בעלי-בתישע געזעלשאפטן, וועלכע האבן זיך גרופירט ארום צדקה נעמען. אמאל אויך געטוען מעשים. זיי האבן געהאט אייגענע לאקאלן מיט אייגענע גבאים און כלי קודש. ספערגעניגן זייערס איז געווען, וואס זיי קענען זיך פירן אייגן ווירט-שאפט. צוזאמען געקומען זענען זיי זיך איינמאל אין דער וואך, אין שבת. געהאט זיירע בעלי תפילה, וואס האבן זיך געכאפט צום ברעטל און געדאווענט נוסח-אשכנז מיט די ספעציעלע שבתדיקע יוצרות "סגולתי".

אפגעהיטן אלטע סקארבאווע ניגונים צו קבלת שבת פון אגאנץ יאר און אאנדער נוסח צו דריי וואכן און צו די שחרותדיקע יוצרות.

די חברה הכנסת כלה

לויט די צאל מתפללים איז די חברה "הכנסת כלה" געווען די גרעסטע. דער שטענדיקער בעל תפילה איז אין דער חברה געווען ר' זאנוויל בארנשטיין, ער האט אליין הנאה געהאט פון זיין דאווענען. די "פני" פון דער חברה זענען געווען: זעליג קאכמאן, לייזער מאכל רייכבארט, אבא ביאליק, איטשע ביקל און פיל אנדערע פון דער גארבער גאס, וואס האבן זיך נישט געפוילט צו מאכן אגרויסן שפאציר יעדן שבת און די חברה אריין דאווענען. מזאגט, אז זיי האבן אויך אמאל מקיים געווען די מצוה פון הכנסת כלה. סווייסן מענטשן אנצורופן אפילו די ארימע חתן-כלהס, וועלכע די חברה האט זיך דערבארעמט איבער זיי.

מיין פאטער האט דארט געהאט דעם ערן-פאסטן פון בעל קורא. מיך האט שטענדיק געפייניקט די שטענדיקע שמועסן פון די חברה-לייט בשעתן לייענען. בעתן קריאת התורה האבן זיי זיך דורך-גערעט וועגן אלע געשעפטן. דער גבאי פלעגט קלאפן אויפן בלעמער, דער בעל-קורא פלעגט זיך אפשטעלן אין מיטן און צווווארטן ביז סוועט רואיק ווערן. סהאט אבער זער וויינקי געהאלפן. אמסורת געווען אזעלכע, שבת האבן זיי זיך צוזאמענגערעט, פלעגן אנעמען פערשידענע געזעלשאפטליכע און פאליטישע שטעלונגען

און נאכן דאווענען מאכן פון צייט אויך אגוטן קידוש.
אין ווינטער-צייט איז אין חברה פיל אנגענעמער געווען צו דאווענען ווו אין דער קאלטער נישט בעהייצטער גרויסע שול.

חברה תהלים - חייטים

די צווייטע חברה אין דער ריי איז געווען די חברה "חייטים", מפלעגט זי אויך רופן די חברה "תהילים". תהילים האבן אלע געזאגט מיט אספעציעלן ניגון. טראץ דעם וואס מען האט זי גערופן חברה "חייטים" זענען דארט געווען ווייניק שניידערס. ר' אברהם דזיאלאבסקי און הירש לייב ביגלעאייזן זענען געווען די הויפט גבאים און אויך די הויפט בעלי-תפילה. ז' אדר איז געווען זייער גרעסטער יום-טוב און אים פיירלעך געפראוועט. מיין ברודער אפרים איז דארט געווען דער בעל-קורא דער נאך אויך איך.

משכן ישראל

משכן ישראל איז געווען די ציוניסטישע חברה. אין גרעסטן טייל זענען אין דער חברה געווען יינגע-לייט און בחורים, ציוניסטן, ארבעטער, פאכלייט, לערער און בעזונדער בחורים, וואס די חסידישע שטיבלעך האבן זיי דערווייטערט פון זיך און אין דער חברה האבן זיי געפונען זייער גוט און פריי ארט. אברהם בוראקאווסקי איז געווען דער הויפט גבאי און פון צייט צו צייט זענען אויסגעוועלט געווארן נייע גבאים. די שטענדיקע דאווענער זענען געווען: זכריה רייכבארט, לייבעלע

בארנשטיין, אפרים נאסקאוויטש, תנחום ביגלאייזן, יעקל לערער, חיים הירש ביגעלאייזן, יצחק גאלדבערג און אנדערע. דוד דרעקסלער איז דארט געווען דער בעל תפילה און בעל קורא. דער גרעסטער טייל פון די נדרים ביי „עליה לתורה" זענען געווידמעט געווען פאר קרן הקימת לישראל און ביבליאטעק. אין משכן זענען שטענדיק ארומגערעט געווארן אלע ציוניסטישע ענינים.
בפרט פאר וואלן צו ציוניסטישע קאנגרעסן, שטאט ראטן, און וואלן צו דער יידישער קהילה. פאר דעם שבתדיקן ליינען האבן געפלעגט רעפערענטן ארומרעדן וועגן אנאקטואלן-ענין, וואס איז דאמאלט געשטאנען אויפן טאג ארדנונג, אדער האט געפאדערט אשנעלע לעזונג.

לינת הצדק

דאס איז געווען אחברה אן אלאקאל. צו דער חברה האבן אנגעהערט חברים פון אלע שיכטן, פרויען און מענער און פון אלע עלטער. יעדע פאר יאר זענען אין די חברה אויסגעוועלט געווארן די זעלבע גבאים און צוויי גבאיטעס. די אויפגאבן זענען געווען צוויי: ריפוי חולים און לינת החולים. דער עיקר זארגן פארן בודזיעט פון דער געזעלשאפט איז געלעגן אויף די פלייצעס פון דאמאלדיקן שטאט דאזער, איציק בלעכארש. ביי איינעם פון די גבאים האבן זיך געפונען אנאנגע-פאקטא שאנק מיט רפואה'שע כלים, ווו צום ביישפיל: הוקענס, ביינקעס, פארע מאשינדלעך, טערמאמעטערס, גאמענע אייז בלוזן, ווארימע בלוזן און אגרויסע

ביינקע ריצן-אייל. איז חלילה געווען אחולה אין דער משפחה, איז דער טויבער מרדכי געוועזן דער דאקטער. אויך שמואל ריוואן און משה פעלצ׳ער האבן געהיילט דעם לאסקער עולם. צו אלעם האבן זיי געהאט ארפואה בדוקה: א האקען! אויב דער האקען האט נישט געהאלפן האבן זיי געשטעלט ביינקעס און אויך אמאל געהאקטע ביינקעס אדער פיאווקעס. דער טויבער מרדכי האט זיך דער אפט געהאלפן מיט מעדיצינישע עצות פון די קראנקע אליין, אדער פון זיירע קרובים. ר׳ מרדכי האבן זיי געזאגט: אפשר אהאלב גלאז ריצן אייל? וואס קען עס שאטן? האט ער געענטפערט. אפשר שטעלן פיאווקעס? וואס קען שאטן? לייגן קאלטע אדער ווארימע קאמפרעסן? וואס פרעגט איר שאלות, וואס קען דאס שאטן?

דער לינת הצדק גבאי האט צוגעשטעלט די נויטיקע מכשירים לויט די פעלצ׳ערס פערשרייבן און דער קראנקער איז געזונד געווארן אדער... אויב איז ביי וועמען געווען אפערשלעפטע-קרענק, האבן די גבאים געזארגט, אז יעדע נאכט זאל אצווייטער חבר פון דער חברה נעכטיקן ביים קראנקן, אים בעדינען, און אזוי ארום בעפרייען דעם קראנקנס נאנעטע פון זייער טעגליכע טרחה, כאטש אויף עטליכע נעכט אין דער וואך.

מיר ייגנלעך האבן צוטראגן די צעטעלעך, די קוויטלעך און די פערשידענע מכשירים צווישן די נעכטיקער ביי די קראנקע. בדערמאן זיך די פערשטארקטע טעטיקייט פון לינת הצדק אין דער צייט פון ערשטן וועלט קריג ווען סהאט אויסגעבראכן די גרויסע טיפוס מגפה אין גאנצן לאנד.

אין שטעטל האט מען גערעט, אז די מגפה איז געקומען פון זדונסקא וואלע. אין משך פון אקורצע צייט זענען אין לאסק אויסגעשטארבן פון פלעק-טיפוס 25% פון דער יידישער בעפעלקערונג. שרעקליכע טעג זענען דענצמאל געווען אין שטעטל. אלע חדרים זענען געשלאסן געווארן. אין אלע בתי תפילה האבן יידן תהילים געזאגט, ווייבער האבן געמאסטן דעם בית עלמין און מיט ווייי געשרייען פארן ארון קודש געבעטן רחמים פאר זיירע טיפוס קראנקע. די געוועלבער זענען עטליכע מאל אין טאג געשלאסן געווארן לכבוד די אדורכגייענדע לוויות... די חברה קדישא לייט זענען געפאלן פון די פוס צעליב גרויס מידקייט און די חברה לינת הצדק האט מאבילידירט ווו סאיז נאר געווען אגעזונדער מענטש צו הילף, ער זאל שטיין ביי די טויטע בעטן. צוויי שפיטעלער זענען געווען פול געפאקט מיט קראנקע. ד"ר גלינסקי און דער פעלצ'ער כוואלנא האבן זייער גאנצן כוח געגעבן אפצוראטעווען וואס סהאט זיך נאך געלאזט. אגאנצע ריי יוגענדליכע ווו אבא יאנאסעוויטש און דוד דזיאלאבסקי זענען געווען סאניטארן אין די שפיטעלער צום אריינפירן קראנקע און ארויסגעבן טויטע. מיר קלענערע ייינגלעך האבן צוגעשטעלט קענדלעך מילך און געטראגן טרויריקע ידיעות.

די דייטשע אקאפאנטן-מאכט האט אראפגעבראכט אין שטעטל דיזענפעקציאנס איידונס און ארגאנעזירט סאני-טארן, וועלכע זאלן מיט גאז דעזינפעקציאנירן די וווינונגען פון די קראנקע. געווען טעג, וואס די טערען פון די אויגן האבן זיך נישט אויסגעטרוקענט

אויפן פנים. צען נייע קברים אין איין טאג. און טיילמאל זענען גאנצע משפחות פערכאפט געווארן אין עטליכע טעג. עטליכע חדשים האט געדוירט די פלעק-טיפוס מגפה אין שטעטל און אין דער סביבה. נאך אזער לאנגע צייט נאך-איר האבן די ארטיקע יידן געלעקט די ווונדן און נישט געפונען קיין טרייסט.

די חברה קדישא

נאר אין דער צייט פון די מגפה האט די חברה קדישא גוט „צוזאמענגעארבעט" מיטן לינת הצדק. חברים פוןביידע חברות האבן צוגעהאלפן פיל טיפוס קראנקע זיך אויסבעהאלטן פאר דער "שפיטאל גזירה" און זיי רואיק אין די נאכט שעהן קובר געווען. די חברה קדישא אבער, איז אין שטעטל בעקאנט געווען אלס שטענדיק טעטיקער "רעכט" צו טוען מיט יעדן בר-מינן. דער לאנג יעריקער גבאי ר׳ יוסף ראקמאן האט געפירט די חברה ביד רמה. געהאט ארום זיך אגאנצע חבורה מענער און פרויען, וועלכע האבן פרייוויליק געדינט דעם חברה קדישא ציל, נאכטרינקענדיק אגלעזל 96-קער בלויז פאר שכר הליכה.

ועד הקהילה היהודית ויושב ראש „חברה קדישא" ע"י בית הקברות עם גמר בנית הגדר.
די פערוואלטונג פון די יידישע געמינע און דער גבאי פון די חברה קדישא ביים
בית הקברות בעת סעיז פערטיג געווארן דער "גדר".

אליעזר אלעי

פאַרנאַכט אין אַלטן שטיבל

מנחה־מעריב גייט חיים בינעם דאַוונען אין אַלטן גערער שטיבל. אַזוי פירט ער זיך פון אַלע זיינע יאָרן: דעם גאַנצן בייטאָג — אין בית המדרש און אין אָוונט אין אַלטן שטיבל. דאָ קומען זיך צונויף די חסידים, אַלטע גוטע פריינט, אייגענע מענטשן, וואָס זענען צווישן זיך געבינדן מיט אַ באַזונדערע טיף־וואַרעמע, היימישע פריינטשאַפט. אָפּגעטומלט דעם טאָג מיט עסקים, מיט פרנסה, מיט מחלוקת, מיט טענות מיט געקריגערייַ — קומט מען איצט אָפּרייניקן אַביסל די נשמה, זי אָפּשטויבן, אָפּגעבן זיך צו גאָט. צום ערשט דאַוונט מען אָפּ מנחה אין אין דער לאַנגער צווישנצייט, ביז מען וועט זיך שטעלן צו מעריב, זעצט מען זיך אַרום די טישן — לערנען. די לאָמפּן שוין אָנגעצינדן וויגן זיך אין זייערע געשטעלן אַראָפּ פון סופיט, אָבער זייער שיין פאַרטרייבט נאָך נישט אינגאַנצן די שאָטנס פון אויסגייענדיקן בין־השמשות, וואָס בלאָנדזשען דאָ באַהאַלטן אין די ווינקלען. נאָר ס׳דויערט נישט לאַנג, גייען זיי אויך אויס. ס׳ליכט ווערט שטאַרקער, שפּרייט זיך מיט אַן אויפגעבונדענעם פלאַם, דאָס לערנען הייבט זיך אויף העכער, ווערט לעבעדיקער, וואַכיקער, צווישן די שטיבל־ווענט — היימלעכער: ווער עס זינגט אויס מיט בענקענדיקן נגון אַן אגדתא, ווער ס׳ברומט אויס האַרב־ניכטער — הלכה־דיקס, ווער ס׳זאָגט מיט וואַכנדיק קול משניות און ווער ס׳קרעכצט אַרויס מיט טיף סודותדיקן קרעכץ פון חסידישן ספר. די פאַרשידענע קולות גיסן זיך צוזאַמען אין איין געזאַנג, רייסן זיך ערגעץ צו די הייכן און פילן

אָן די לופט מיט יענער באַזונדערער הייסער בענקשאַפט פון פאַרנאַכט אין קלויז.

ביים גרויסן טיש, וואָס זיין אויבנאָן לענט זיך אָן ביים פענצטער אין מזרח און זיין עק גרייכט ביזן סוף מערב־וואַנט, זיצן די קבוע־לייט. עס זיצט דאָס שטענדיקע פּאָרל ר׳ אהרן מאיר איילמאַכער און ר׳ חיים קליגער ביידע זענען זיי אַלטע לייט. וויס — ווי טויבן. ביידע פאַרפלאַנצט מיט קינדער מיט אייניקלעך, ווי סעדער מיטביימער און ביידע אָנגעפילט מיט יאָרן, ווי קירבעסן מיט יאָדערן. זיי פירן ביידע נאָך מסחר, שטייען בייטאָג אין זייערע קראָמען, דינגען זיך מיט קונים, מיט פויערים, מיט ווייבער, מיט דינסטן — ציען פון גאָטס האַנט אויף זייערע אַלטע יאָרן די חיונה. ערשט אין אָוונט קומען זיי זיך צוזאַמען ביים טיש. איצט גייט זיי פון דעם בייטאָגיקן גאָרנישט מער אָן. פאַר זייערע אויגן שוועבט אַן אַנדערע וועלט, אַ שענערע, אַ ריינערע, אַ דערהויבענערע, אַזאַ ווייט הויכע און דאָך אַזאַ נאָענטע — די וועלט צום הימל. זיי זיצן צוזאַמענגעדריקט אַקסל ביי אַקסל ווי זיי וואָלטן געווען צונויפגעוואַקסן. די קעפּ זענען ביי זיי אַראָפּ־געלאָזט ביז טיף אין די שורות פון די גמרא־בלעטער און ביידע ווי געניטע שווימערס, שווימען זיי דאָרטן אין טיפן ים.

אַביסל צייט איז ביי זיי רויק, שלום־ושלוה, ווי צוויי ליבע שותפים, וואָס זענען איינשטימיק מיטאַנאַנדער, וואָס גלייכן זיך אין דער דעה. אָבער פּלוצעם ווי פון דער העלער הויט, קומט ביי זיי עפּעס פאָר — אַ פּלוצלינגע פאַרכמאַרונג אין מיטן העלן זונענטאָג... איינער האָט זיך מיטאַמאָל עפּעס איינגעשפּאַרט און לאָזט נישט דעם צווייטן גיין ווייטער... ער באַשטייט נישט!... דער אַנדערער קוקט אים אָן פאַר־װוּנדערט, ווערט זיך, אַמפּערט זיך, ענטפערט אָפּ, גיט צו פאַרשטיין, אָבער ס׳העלפט נישט. זיין חבר לאָזט נישט... ווערט ער אַליין אויך שוין בייזער און עס ברעכט אויס צווישן זיי אַ קריגערייי, וואָס ווערט אַלץ עקשנותדיקער, שאַרפער און עס דאַכט זיך: אָט, אָט און עס ברעכט אויס דער אמתער ברוגז... זיי טענהן מיט די הענט, מיט די בערד, מיט די געדיכטע ברעמען. מיט רוגז, מיט הויכן קול, דראָען זיך מיט די פינגער, ווי דאָס וואָלטן זיי נישט געקאָנט מער צווישן זיך הויזן און זענען גרייט

זיך צו צעשיידן, אויס חברשאַפט, אויס פריינטשאַפט, אויס חברותא... אָבער דאָ, פונקט ווי זיי האָבן אומגעריכט אָנגעהויבן, שטילן זיי זיך פּלוצים צוריק איין. זיי באַטראַכטן זיך שטילערהייט איינער דעם אַנדערן: אפשר האָסטו טאַקע רעכט? קריגן צוריק פריינטלעכע פּנימער. די אויגן שמייכלען צו זיך אויפסניי און צוריק איז שלום. ווידער לאָזן זיי אַריין די מיט ברילן־באַזאָטלטע נעז אין ספר. ווידער טוען זיי זיך צונויפ־דריקן. דאָסמאָל נאָך פעסטער פון פריער און ווערנדיק אַרומגענומען מיט אַ נאָך טיפערע וואַרעמערע פריינטשאַפט, וואָס פאַרייניקט זיי איצט אין צוויי שטילע גליקלעכע מענטשן, נעמען זיי זיך נאָך טיפער וויגן און לאָזן הערן נאָך זיסער זייערע אַלטע פאַרוויגטע שטימען.

אָפּגערוקט פון זיי, אויף אַנטקעגנאיבער, זיצט אין יחידות שמחה לייבעס יאַרידניק. ער איז אַ מאַרק־פאָרער. שמחה לייבעס, פאָרט אין אַלע טעג פון דער וואָך אויף יאַרידים מיט שניטוואַרג, מיט צעלניק, יעדן טאָג אין אַן אַנדער שטאָט און שטעטל, און זיך פון דעם מפרנס. אינגאַנצן איז ער אַ שפּיציקער, אַ שאַרפער, ווי אַ קאַנט פון אַ דרייעקיקער פייל. אַלץ ביי אים, די נאָז, די גאָמבע, די קינבאַקן, די אויגן, די קליינצ קלינישע באָרד, איז אויסגעצויגן שפּיציק שאַרף — הונגעריק נאָך עפּעס. זיין אויסזען האָט אין זיך עפּעס פון אַ נזיר. אויך אין זיין לעבן איז דאָ עפּעס נזירישס, פאַרבאָרגנס, טרויעריקס — ווייניק עולם הזה. דאָס לערנען ווי די תפילות אין סדור, שלינגט ער, כאַפּט ווי עפּעס זידיקס, ווי ער וואָלט זיך שטאַרק געאיילט, מורא געהאַט מען זאָל אים נישט צונעמען אין דערמיט, אָפּרייסן אים פון דעם, וואָס עס איז אים אַזוי טייער און אזוי געוואַלטיק אַ שאָד. ביים דאַווענען שטייט ער נישט איין רויק אויפן אָרט. עס טרייבט אים, הייבט אים, יאָגט אים. ער וואַרפט זיך אינגאַנצן אויף דעם קליינעם שטיקל שטח, ווו ער שטייט, ווי אונטער אים וואָלט זיך די ערד געהויבן, גע־פּאָרעט מיט הייסן דאַמף — געטריבן אים אַרויס אינגאַנצן פון גוף... אין דעם קאַרג שטיקל אָוונט, וואָס ער קומט אַריין פון אַ נאָך צוריקגעקומענעם יאַריד, קומט ער אַריינצופליען ווי אַן אויסגעהונגערטער היישעריק. ער וואַרפט זיך אַוועק אויף דער באַנק מיט פלי, און הייבט שוין אָן צו זאָגן, ווי ער וואָלט דאָס ממשיך געווען נאָך פון וועג, פון דער פור... און מיט

אַזאַ שנעלקייט, מיט אַזאַ ברען, ווי ער וואָלט געוואָלט אַלץ מיטאַמאָל איינ־שלינגען, צוריק דעריאָגן, וואָס דער טאָג האָט צוגענומען ביי איב. און די טעג נעמען אַ סך ביי אים צו — און די מלאכה איז נאָך אַזוי גרויס און דער טאָג אַזוי קורץ!... און ער פאַרלירט אַזויפיל אין די אומצייליקע שעהן... און ווי נעמט מען דאָס אַלץ צוריק?!...

שמחה לייבעש רייסט שוין שטיקער ביי זיין לערנען. מיט גליענ־דיקע פונקן, ווי דער שמיד, ווען ער קלאַפּט אויס דאָס גליאיקע אייזן אויף דער קאָוואַדלע. אויך ער שמידט איצט ביי זיין אינערלעכן פייער, וואָס ברענט אין זיין אינגעווייד, ערגעץ אין די טיפע טיפענישן און ער קאָן עס נישט איינשטילן. ער ווייסט, ער וועט דאַרפן באַלד זיך צוריק אַהיימ־קערן און אין שטוב וועט ער צוריק אָנטרעפן דעם גאַנצן האַרמידער: דאָס ווייב, די קינדער, געשרייען, געליאַרמען, געשפּאַרעניש. מען וועט ווידער פּאַקן, צונויפלייגן פאַרן מאַרגנדיקן טאָג די סחורות, בינדן די דרענגער, פאַרקלאַפּן די קאַסטנס, ער וועט ווערן אויסגעליידיקט פון גאָטס וואָרט: ווידער וועט זיין די זאָרג, דער עול, דאָס רייסן זיך מיט די קונים, מיט די פויערים, מיט די בויד־שכנים, דאָס ציטערן פאַרן ביסל לייזונג — און ער וועט ווערן צוריק פאַרשפּינען אין טומל, אין דעם הבל הבלים... וואָלט ער געוואָלט דערפאַר די שעהן זאָלן זיך ציען, ער זאָל זיך אָנטרינקען וואָס מער, אָנזאַמלען אין זיך וואָס מער, ווי דער קעמל דאָס וואַסער, ווען ער לאָזט זיך אין וויטן מדבר...

שמחה לייבעש איז שוין סאַמע גלי, אַ פאַרגעסענער אין דער גאַנצער וועלט, איין שטיק אומרו. ער זיצט שוין נישט, נאָר הייבט זיך, פליט, ברענט, שאָקלט זיך, ווי אַ צעוויגטער בוים אין שטורעם, רייסט מיט מיט זיך, און אַלץ שאָקלט זיך שוין מיט אים מיט: די באַנק, דער טיש, די לאָמפּ, די ספרים און דאָס קול, וואָס קומט פון אים אַרויס, איז אַ שטיקנדיקס, פון טיפיקן טאָל, אַ קול, וואָס איז פול מיט לעכצונג, מיט בענקשאַפט, וואָס שרייט צו אימיצן, צו אַ וויט פאַרבאָרגענעם, מיט גרויסן געשריי, מיט דורשטיקער, אויסטערלישער תשוקה —

— געוואַלד, ממעקים קראתיך ד״!! — — — — —

יחיאל נוימן

די מקוה

נישט אנדערש ווי די לאסקער מקוה איז אראפגע-פאלן פון הימל, ווייל קיינער האט נישט געוווסט צו דערציילן ווער און ווען, אין וועלכע יארן איז די מקוה אויפגעבויט געווארן, און ווער איז דאס געווען דער ארכיטעקט פון דעם שיינעם בנין.

קינדער פלעגן צעווישן זיך דערציילן שרעקליכע מעשיות, וועגן שדים און רוחות, וועלכע האבן זייער תיקון געפונען אין די מקוה.

אין אמתן איז די מקוה געווען א פשוטער לאנגער און אברייטער בנין אויפן שול-פלאץ, בעסער בעזאגט, "הינטער דער שול". אלע ליקלעך פון די וואלער גאס האבן געפירט אין מקוה אריין. נאך זייענדיק אקליין יינגל בין איך יעדן פרייטאג מיטגעגאנגען מיטן טאטן זיך באדן אין מקוה לכבוד שבת. אין יענע יארן איז דארט נישט געווען פון וואס מתפעל צו ווערן. ווייל וועגן גרויס ריינקייט איז קיין רייד נישט געווען, אבער אווארימע מקוה איז געווען.

כגעדענק, אז מיין טאטע האט בעצאלט "מקוה געלט" בלויז פאר זיך און איך האב זיך מיטגעכאפט אויפן טאטעס הוצאות. פאר קינדער האט מען, דאכט זיך, נישט געדארפט צאלן.

אשטענדיקע פארע האט אנגעפילט די מקוה און געהאט אביסל געשמאק פון דער גארבער גאס.

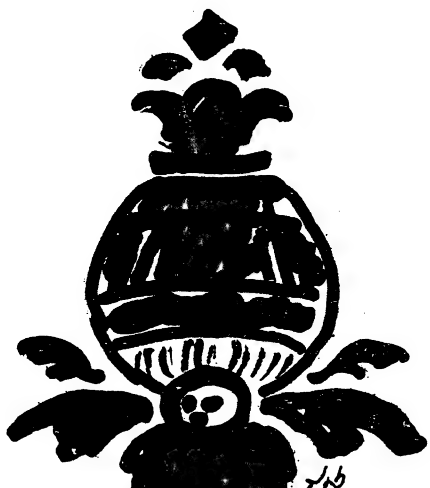
אויף לאנגע בענק האבן זיך אלע אויסגעטועץ נאקעט און גלייך אראפגעשפאנט אין ווארימען קוואל. קינדער זענען געזעסן אין וואסער אויף די טרעפלעך און די עלטערע מענטשן זענען אראפ און זיך געטובלט און געוואשן. יידן האבן געקרעכצט פאר תענוג און מיר קליינע חברה האבן סתם הנאה געהאט פון אלעם. שפעטער האט די יידישע געמינא געמאכט ספעציעלע היגיענישע איינריכטונגען. די ווענד זענען געווארן אויסגעפלאס-טערט מיט ווייס פארצעלאנענא קאפלעס. סזענען געווען קאלטע און ווארימע טושן. אויך ווייסע וואנעס זענען געשטאנען אין דער זייט מיט קראנען פון קאלט און ווארים וואסער.

יעדער האט פאר זיין געלט געקאנט זיך לאזן מאכן אהייסע וואנא. אשר נטע בערעליס, איז דאס געווען דער הויפט מיקוויניק. ער איז געווען פעראנטווארטליך פאר אלע היגיענישע איינריכטונגען, ער האט טאקע געזארגט, אז אין די גרויסע און אין די קליינע מקוה זאלן די קוואלן תמיד ריין און קלאר זיין. צו דעם צוועק איז דארט איינגעריכטעט געווען אמעכאנישע פלומפ, וואס האט אויסגעפירט די פונקציע און גלייכצייטיק אפגעהיטן עס זאל נישט געפלסט ווערן דער "הייליקער קוואל". אגרויסער דאמף-קעסל האט עס תמיד אנגעווארמט דעם גאנצן אנשטאלט.

חסידים און אנשי המעשה, האבן זיך טאגטעגליך
יעדן פארטאגס געטובלט אין מקוה. אפילו ווען דאס
וואסער איז קאלט געווען. די קליינע מקוה האט
געדינט פאר פרויען און כלה-מיידלעך. לעצטענס איז
דארט געווען רבקה די טיקערקע די אויפזערין פון דער
פרויען אפטיילונג. נאך אשר אבערז'אנעק האט איבער-
גענומען די פונקציע אלס מיקוויניק מאכל אלעי.

ער האט ווייטער געפירט די מקוה און זי אפגע-
היטן מיט אלע פיצ'יווקעס.

אויך אין די טרויעריק-שרעקליכע יארן פון 1939
ביז דער ענטגילטיקער אויסזידלונג פון די לאסקער
יידן האט די מקוה פונקציאנירט ווי געהעריק. און
יעצט באדן זיך דארט שדים און רוחות.

זאב

קליינע און גרויסע שרפות

די אלטע לייט פלעגן דערציילן וועגן שרפות אין שטעטל. יעדן מאנטאג און דאנערשטאג איז אויסגעבראכן אשרפה. אזוי איז די אמאליקע האלצענע שול פערברענט געווארן. און אין יעדן געסל האט געפלעגט ברענען צו ביסלעך. די האלצענע הייזקעס זענען שטענדיק אויס-געשטעלט געווען צו זיין די קרבנות פון אנישט געררייניקטן קוימען.

דער קוימענקערער אין שטעטל, שטענדיק פאריסט מיט סאדעס און פארפוצט מיט שווארצע בעזעמס, מיט אשווארצע לאנגע שטריק און אאייזענע באמבא. ער האט מער שפאצירט איבער די גאסן ווו אויף די דעכער.זיין געהאלט האט ער אליין איינקאסירט ביי יעדן בעל-בית. ער, האט דאס געדארפן רייניקן די קוימענס אין גאנצן שטעטל. אזוי האט ער עס געטוען, אז יעדן טאג האבן סאדעס געברענט אין די קוימענס און גורם געווען צו שרפות. אויב סהאט אים ווער געפרעגט, וואס טייטש, פאר וואס האסטו נישט אויסגעקערט מיין קוימען? תיק"ו! אין מערסטן טייל איז ער געווען שיכור ווי לוט. רעדט מיר צום דאשיק, איז געווען זיין תשובה.

אזוי האבן זיך אין שטעטל צו ביסלעך פערברענט געסלעך און די "נשרפים" האבן מיט גרויס מי פונדאסניי זיך אויפגעבויט נייע כאטעס און געווארט אויף אנייע

שרפה. אין אונדזער גרויסן פירקאנטיקן מארק זענען דריי צאלן, נאך עטליכע שרפות, נאך אין נײַנציטן יאר-הונדערט שוין געווען געמוירטע הײַזער.

און די פערדע צאל, אנהויבענדיק פון דעם אלטן ראגאזשינסקן ביז אבא ביאליק, זענען אלע הײַזלעך געווען האלצענע. בלויז רחל"ה יומס און אבא ביאליק"ס הויז פון דער גארצינער גאס זענען געווען געמוירטע הײַזער.

אין איינעם פון די שיינע זומערטעג האט זיך איין דאך פון די האלצענע הײַזלעך צופלאמט מיט גרויס חשק און ארומגענומען מיט לאנגע פײַער צינגער די גאנצע צאל. דאס פײַער האט געטאנצט פון איין דאך אויפן צווייטן ווי יידן אין שמחת-תורה ביי די הקפות. די איינוווינער, האבן מיט גרויס שרפה-שרעק גענומען ראטעווען פון זייער האב און גוטס און אנגעפילט דעם גאנצן מארק און אלע זייטיקע געסלעך מיט מעבל, סחורות און שאר ירקות. דער הימל איבערן שטעטל איז געווען שווארץ ווי דער קוימענקערער. אויף אלע אנדערע דעכער זענען געשטאנען יידן און געגאסן וואסער אויף זייערע דעכער. מיינסטנס דעכער זענען געווען געדעקט מיט פאפא.

די מהומה איז געווען גרויס, און די געשרייען האבן זיך צוזאמענגעגאסן מיטן קנאקן פון די טרוקענע האלצענע הײַזלעך. די קירכן-גלאקן האבן צו געשפילט צום טאקט. ביז די פײַערלעשער האבן זיך בעווײַזן מיט

זיירע כלים און פעסלעך-וואסער איז שוין די גאנצע צאַל געשטאנען און איין פלאם פייער. זיי צו הילף זענען געקומען פון פאביאניצער און זדונסקא-וואלער פיירלעשער מיט אגרויסן רעש און פעסלעך וואסער. מיט שותפותדיקע כוחות איז זיי געלונגען, צום סוף, איינצושטילן די שרפה ביי ליידער סימעל און ביילא באלצעריקס הייזל, פון מערב זייט, און ביז אבא ביאליקס הויז פון מזרח זייט דער צאַל. אגאנצע נאכט האבן נאך די פיירלעשער געגאסן וואסער אויף די פערברענטע הייזלעך, ביז די שרפה איז ענטגילטיק פערלאשן געווארן. כמעט אלע ברונען פון שטעטל זענען אויסגעשעפט געווען. מאַט און מיד זענען זיך די וואלער און פאביאניצער פיירלעשער צופארן. די לאסקער פיירלעשער אבער זענען נאך געשטאנען ביז צו מארגענס ביי טאג אויף דער וואך און פערדישעט דעם לעצטן פינק פון די גרויסע שרפה. און די זייטיקע געסלעך האבן זיך אלע איינוווינער ווידער גענומען צוריק-שטעלן זייער ווירטשאפט, אויפפאקן די פעקלעך און דאנקן גאט פאר זיין חסד מיט זיי...

די נשרפים, אבער, זענען געלעגן אין מיטן מארק, יעדער אויף זיי אפגעראטעוו ביסל בעטגעוואנט און סחורה. פרויען און קינדער, טויט מיד, פעריסט און פערייכערט. עטליכע טעג האט געדוירט ביז די נשרפים האבן געפונען אין שטעטל אַרט ווו זייער קאפ אוועקצולייגן.

יידן, רחמנים בני רחמנים, האבן זיך גענומען

זארגן פאר די נויטווענדיקע און שטארק געליטענע. ביסלעכווייז האבן די "פערברענטע" יידן געפונען אתיקון. איין שטעטל אבער, האט מען אגאנץ יאר דערציילט וווּנדער פון די גרויסע מעשים וואס מענטשן האבן איין די שרפה אפגעטוען. יעדער האט געהאט צו דערציילן וואס ער האט אויפגעטוען און ווען נישט ער? ...

דער סוף פון די שרפה איז געווען, אז אויפן פערברענטן ארט זענען אויפגעמוירט געווארן צוויי שטאקיקע הייזער מיט באלקאנען פון רויטע ציגל. צוויי יאר שפעטער האבן זיך ווידער געעפנט געוועלבער און יידן האבן ווייטער געזוכט פרנסה, אויסגעגלאצט אויף אקונה, וואס האט געקויפט פאר אגראשן הערינג.

יעקל-לאווקאוויטש

אנטיסעמיטישער סקאנדאל אין לאסק

אין חודש מאי 1933 איז פארגעקומען אין לאסק אגרויסער קאטאלישער צוזאמענפאר לכבוד דעם 500 יעריקן יובילעאום פון דער ארטיקער קאטאלישער קירכע. אין אזא טאג, האבן יידן געפילט, דארפט מען זיצן אינדערהיים און זיך וואס ווייניקער ווייזן אין די צענטער גאסן. שנאת-ישראל האט קיינמאל נישט געפעלט אין פוילן, אבער אין די 30-גער יארן האט דער אנטיסעמיטיזם זיך שרעקליך פערשטארקט, מהאט אים דערפילט אויף יעדן טריט און שריט: אין מסחר און מלאכה, און אין אלע אנדערע עקאנאמישע פאזיציעס, אין דער שולע ווי אין שטאט-ראט, און וווּ נישט?

בעזונדער האבן זיך אין דעם זיך אויסגעצייכנט מיט אונטערהעצן קעגן יידן די ענדעקישע און רעגירונגס פרעסע. דער נצחון פון היטלערן אין דייטשלאנד האט זער שטארק געווירקט אויפן גרעסטן טייל פון פוילישן המון און האבן פשוט אדענטיש נאכגעמאכט דאס וואס די דייטשן האבן געטועון אין דייטשלאנד מיטן יידישן האב און גוטס. אזוי האבן פולישע אנגערייצטע כוליגאנעס בארויבט די מארקפארער און דערמיט פערשטאפט דעם גרעסטן פרנסה קוואל פון די לאסקער בעלי-מלאכה און מארק-פארער.

אטאג צו פויער דעם הייליקן צוזאמענפאר, זענען אויף די ווענד פון שטעטל ערשינען פערשידענע אנטי-סעמיטישע אויפשריפטן: סוואי דאָ סוועגא! ניע קופּ או זשידא! זשידזי דא פאלעסטיני! און נאך אזעלכע סימפּאטישע אויפשריפטן. דאס האט דער יידישער בעפעל-קערונג זער באונרואיקט און אין דערשטיל האט ביי אסאך פון אונדז די הויט געציטערט.

אום זונטאג אזייגער איינס האט מען געהערט פון גאס געשרייען. סהאט זיך ארויסגעוויזן, אז די "געקומענע פרומע געסט" האבן געשלאגן אפרוי. העניך ווידאווסקי האט זיך פערקאטשעט די ארבל און האט דערלאנגט די כוליגאנעם אגוטע פארציע. אויך לייבל פוקאץ׳ און משה שטערן האבן זיי נישט געזשאלעוועט און געגעבן גוטע קלעפּ. אויך אמיידל האט אנטייל-גענומען אין געשלעג, געבאפּט אהייסן טאפּ צוויקל-בארשט און אבגעגאסן איינעם פון די כוליגאנעס. א פירטל שעה האט געדוירט און דאס געשלעג האט אנגע-נומען אנערנסטן באראקטער. דער אבגעבריטער איז שוין באלד געווען האלב טויט. באלד איז געקומען פאליציי, בערואיקט די געמיטער און ארעסטירט אויפן ארט משה שטערן, קלמן פוקאץ׳ און מרדכי שיראצקי.

אין שטעטל האבן די בוליגאנעם ארויסגעלאזט אקלאנג, אז יידן האבן דערמארדעט א פאלאק! אגרויסע מחנה כוליגאנעס האבן זיך אראפּגעלאזט אין די גארבער גאס און האבן דעמאלירט יוסף טאפארעקס הויז און אויך

אנדערע הייזער בעשיט מיט שטיינער. דאס האט אויף
דער פאליציי נישט געמאכט קיין רושם. דער סוף פון
דער מעשה קען זיך יעדער פון אונדז פוירשטעלן:
סזענען איינגעארדענט געווארן משפטים און אפאלאציעס
און מהאט אויסגעפונען צום סוף דעם רעכטיק שולדיקן,
דעם כוליגאן - דעם ייד. עטליכע בחורים זענען בעשטראפט
געווארן פון 5 ביז 9 חודשים תפיסה.

פשאקרעוו! איר האט געהערט וואס פארע סקאנדאל
דא האט זיך אפגעטועך אין לאסק? אייד האט זיך אקעגן
געשטעלט אפויילישן כוליגאן און זיך נישט געלאזט
שלאגן? !

זאב

א פרווו וואס איז נישט געלונגען

פאר וואס זאלן מיר לאסקער נישט האבן א אייגענעם ארקעסטער? אין אלע ארומיקע שטעטלעך האבן זיך ארגאנעזירט יונגענדליכע מוזיקאלישע כוחות, אין זדונסקא-וולא און אויך אין פאביאניץ, און פאלגרייך אויפגעטרעטן מיט זיירע ארקעסטערס ביי זיך אין שטאט און אויך בעזוכט אונדזער שטעטל. מיר האבן שטענדיק הנאה געהאט פון זיירע אויפטרעטונגען. דאס האט אונדז געשטופט אין דער ריכטונג און זיך גענומען צו ארגאנעזירן א אייגענעם ארקעסטער.

צו אזא פארזאמלונג זענען געקומען: שמואל יוסף און יעקל קארן, אבא יאנאסאוויטש, לייביש קאכמאן, אברהם בוראקאווסקי, חיים ביאליק און אפרים נאסקאוויטש.

צוזאמען זענען מיר געווען זיבן מאן און געהאפט אויף נאך אצענדליק קאנדידאטן, וועלכע וועלן קומען.

מיר האבן אויך געפונען א דריגענט, פראפ. זאנוול בראן און אויך א ארט צו מאכן פרווון.(ביי אברהם בוראקאווסקין אין שטוב) מיר האבן פאר אונדזער געלט איינגעקויפט מאנדאלינען, מאנדלאן, געטארעס,באלאלייקעס פארן גאנצן אנסאמבל. מיר האבן שווער געארבעט און טעטיק, אויך געמאכט פארטשריט. סאיז כמעט איאר צייט פאראיבער און מיר האבן בעשלאסן איינצואורדענען אונדזער

ערשטן אויפטריט מיט אפיירליכן קאנצערט. מיר האבן געדינגען דעם שטאטישן-זאל און פערעפענטליך פלאקטן. און אטאג פארן אויפטריט האבן מיר בעקומען אטרעמא, די הויט האט אויף אונדז געציטערט.

איינשטימיק האבן מיר דעם קאנצערט אפגעלייקט ביז... דער "ביז" איז שוין מער נישט געקומען. יעדער מיט זיין אינסטרומענט האט זיך איינגעארדענט זיין איגענעם לעבענס קאנצערט.

זאב

טורן אין ספארט פעראיין

בכלל האט זיך אונדזער יוגענט געריסן צו טעטיקייט. די דייטשע אקופאציע האט ערמעגליכט אזעלכע קולטורעלע אקציעס. אויב דער "סימפאנישער ארקעסטער" איז נישט געלונגען, שפילט מען נישט. מיר האבן לכתחילה נישט געטראכט צו זיין פראפעסיונעלע כליזמרים.

אין יענע טעג איז ביי אונדז אין שטעטל געווען איידיש-דייטשער סאלדאט א ספארט אינסטרוקטער פון פאך. אויף א צוזאמענגערופענע קליינע פערזאמלונג איז אויסגעהארכט געווארן אקורצער אריינלייטונגס-רעפעראט פון דעם איניציאטאר אוןביים סוף איז אנגענומען געווארן א ענטגילטיקער בעשלוס צו גרונדן דעם טורן און ספארט פעראיין.

אשאד, וואס כקען נישט בעצייכענען דעם גענויעם דאטום פון דער גרינדונגס פערזאמלונג. איך געדענק נאר וואס פאר אגרויסע פרייד די גרינדונג האט ביי אלעמען ארויסגערופן. באלד איז אויסגעוועלט געווארן אפערוואלטונג מיט אברהם נאסקאוויטש אלס פרעזעס. מיטגלידער פון דער פערוואלטונג זענען געווען: דוד דזיאלאווסקי, יחיאל מאיר נאסקאוויטש, יעקל שטרינא, שמואל אבערזשאניק און חיים ביאליק. מיר האבן באלד געפונען ביי חנה-הינדא קעמפינסקי אשאפא

און זיך דארטן איינגעארדענט מיט אלע נויטיקע ספארט מכשירים. סהאבן זיך באלד צוזאמענגעקליבן טורן-גרופעס פון יינגלעך מיט מיידלעך און די טורן טעטיקייט איז געשטיגן פון טאג צו טאג. נאך איאר טעטיקייט, 1917 האט דער טורן און ספארט פעראיין פערנומען אבכבוד ארט אין שטעטל. סזענען איינגעארדנט געווארן אויסמארשן, פערוויילונגער און די יוגענט האט געפילט אנייעם שטרום און זייער לעבן און געהאט זיך מיט וואס צופערנעמען.

יחיאל נוימן

א שטעטל וואסער טרעגער

כלזמרים, הינדלעשער און טרעגער

איך וועל קיין טעות נישט האבן, אויב איך וועל זאגן אז לאסק, אונדזער ליב שטעטעלע, איז ענדליך געווען צו אלע אנדערע שטעטלעך אין אונדזער געגענט. נישט אזוי גרויס ווי פאביאניץ און נישט אזוי שיין ווי זדונסקא-וואלא, אבער שענער און גרעסער ווי עס זענען געווען זעלאוו, ווידאווא, לוטאמירסק, סטערצוו און שאדעק. חוץ שריפות, וואס פלעגן אויס-ברעכן פון צייט צו צייט, אדער אמשוגענער האט אויסגעהאקט שויבן, און אמאל אגעשלעג צווישן די פארמאנעס, קריגערייען צווישן די קצבים אין דער יאטקע-גאס, האבן יידן געלעבט, בדרך כלל, אין שווערע עקזיסטענץ-בעדינגונגען, וועלכע זענען פערזיסט געווארן דורך שבתים און יום-טובים.

זאגן תהילים, גיין דאווענען, מיט-גיין צו אלווייה און דער עיקר, האבן בטחון אין אויבערשטן זענען געווען אנ'אנלען און אהילף אין דער טאג-טעגליכער לעבענס-שווערקייט.

דער צוזאמענשטעל פון "עמך" אין שטעטל איז געווען ווונדערבאר. מיר דאכט זיך, אז אקינסטלער האט זיי אויסגעקליבן פון גאר דער וועלט און זיי איינגע-פאסט ביי אונדז אין שטעטל יעדן איינעם אויף זיין ארט,

און יעדן איינעם זיין ראל. נעמט למשל עובד וואסערטרעגער, אייד אלאנגער לאקש, בעוואקסן מיט האר, ווי אסאסנא בוים מיט נאדלן, אפגעריסן און אפגעשליסן, האבן זיינע בגדים אויף אים געהאנגען ווי אויף אסטראשידלא, אהיטל, אזוי אלט ווי ער איז געווען, ווו צוגעשמיד צום האריקן קאפ. געשטאנען איז ער אין - מערסטן-טייל ביי יוסף ראקמאנס געוועלב און געוזארט צו הערן א רוף פון אבאלעבוסטע: עובד, אמאל וואסער! ער האט צונומען די נאשידלאס, וועלכע זענען ביי אים געווען פערלייקט ווי אביקס ביי ארופישן סאלדאט, פערטשעפעט די האקעס אין די עמערס און פאמעליך, זיך נישט איילענדיק, געלאזט צו דער נאנטער פלומפ. אין גרויסן מארק זענען געווען 4 פלומפן. אויף די טארגעווי- סקע איין פלומפ און אין די וואלער גאס, די גארבער גאס איז כמעט אויף יעדן הויף געווען אאפענע ברונא מיט וואסער, איבער דער אפענער ברונא איז תמיד געשטאנען ווי א באטשאן אויף איין פוס אוואסער-שעפער. אין מארק איז שוין געווען קולטורעל איינגעארדנט, די פלומפן זענען געווען ארומגעצוימט, און נעמען וואסער האט די נאר געדארפן אויפהייבן דעם אייזערנעם האנטאבע און אראפלאזן, אז סזאל זיך גיסן וואסער פון מוילרערל.

צו אזא שפילעכעל האט מען אין שטעטל נישט געדארפן קיינע גרויסע ספעציאליסטן, צוליב דעם טאקע איז עובד געווען אזוי "שרעקלעך" פערנומען, ער האט קוים פערדינט אויף אטרוקן שטיקל ברויט מיט אנעק הערינג. אויך דאס, נישט יעדן טאג אין זומערצייט. יעדער בעל-בית האט זיך

אליין. אנגעטראגן אפעסל וואסער יעדן טאג, בפרט זומער, האט יעדער אנגעטועץ דאס פערגעניגן און אהיים געטראגן מער פריש קאלט וואסער, אפט האבן דאס געטועץ די קינדער.

עובד איז אויפגעראכט געווארן ווינטערצייט. אין די קורצע טעג פלעגט ער נישט רועץ אפילו איין מינוט. ווייל ווער האט זיך געוואלט די מי געבן און גיין צו דער פלומפ, ווי אלץ איז געוועץ פערפרוירן און ארום דעם מוילרערל איז אלץ געוועץ שטיקער אייז, גליצ'יק און פערווארפן מיט שניי? איז דעריבער עובד געוועץ דער העלד פון טאג. פון אלע זייטן, האבן זיך געהערט רופן עובד!!! 2 מאל וואסער!!!

עובד מיט אפאר גרויסע און גראבע שטיוול פערקלעפט מיט שניי,ביידע פאלעס פון זיין פוטער, פערקאטשעט אין פאסעק, שטיקלעך אייז האבן בעצירט זיין בארד און וואנסעס, ווי ער זאל זיין דער מלאך פון ווינטער אליין. כהאב זיך שטענדיק איינגעקוקט אין דעם ייד און געטראכט: צו וואס בעשאפט גאט ברוך-הוא אזעלכע אומגעלומפערטע מענטשן און גיט זיי נאך צוטראגן וואסער און האבן אויף זיך דעם עול פון אמשפחה מיט קינדער? שפעטער איז מיר קלאר געווארן די תשובה אויף מיין שאלה: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" אוודאי, וואס וואלטן געטועץ די בעלי-צדקה? אנדערש וואלט דאך נישט געוועץ אויף וועמען רחמנות צו האבן? ! געלויבט איז השם יתברך, וואס עובדס

קינדער זענען גוט אויפגעוואקסן און האבן זיך געפונען בעסערע פרנסות ווי זייער טאטע - ערגעץ איז לאדז. און אין אשיינעם טאג, הילד איננו. נישטו מער עובד וואסער-טרעגער אין שטעטל, אויף זיין ארט האט זיך ארייגגע-כאפט איינגער קריסט און האט נישט שלעכט פערטרעטן זיין ארט. מיר האט דאך אציפגעטוען ביים הארץ: אשאד אזא שיינע "בשגמביקס" !

כ ל ז מ ר י ם

די עלטערע דורות האבן געהאט וווגדער צו דערציילן וועגן חיימל כלזמערס קאפעלע אין שטעטל. וויפיל שבחים סהאט איינער נאר געהאט צו דערציילן וועגן די אמאליקע קאפעלע, האט אצווייטער געהאט דאפעלט. סהאט זיך אן אשיעור געפלאטשעט מעשיות וועגן די קאפעלע, וועלכע האט איר גאנץ לעבן געלעבט אין ארימקייט און משמח געווען חתן וכלה. אזעלכע רייכע מוזיקאנטן, ווי די שפילמאנס זענען געווען, האבן זיך אויך געקענט דער-לויבן שפילן אויף אארימע חתונה אומזיסט. גאנץ אומזיסט, אחוץ אטרינק בראנפן. וויפיל מאל האבן זיי געמודט קעמפן קעגן ברענגען פרעמדע כלזמרים אין שטעטל? פליצלונג האט זיך עפיס פערגליסט אנגיד אין שטעטל אויף זיין. טאכטערס חתונה ברענגען אפרעמדע קאפעלע, פרעגט זיך גאר נישט, וואס דארטן האט זיך אטו געטוען! אלע האבן זיך דא ארייגגעמישט, ביז צום רב איז דערגאנגען דער עניין, ביז מהאט די גזירה מבטל געמאכט. זיי האבן אויך געפלעקט שפילן ביי די פריצים אין דער גאנצער סביבה.

דער סוף פון דער קאפעלע איז אבער געווען אזער טרויריקער. אויף איינע פון די פריצישע שמחות האט מען די גאנצע קאפעלע אפגעסאמט מיט ברען-ספירט.אויף פריצישע וועגן, זענען זיי געבראכט געווארן צו מארגענס אין שטעטל צו קבר ישראל. די לעצטע שטאט קאפעלע איז בעשטאנען פון זאנוועל ווידמאנס משפחה און דער בדחן חמיה פעטקא, דער פון שטענדיק ליבער, דער שטענדיקער פריילכער-קבצן האט בינן סוף נישט פארלוירן זיין הומאר. ביז צו כעלמנא...

פ י י ר ל ע ש ע ר

סאיז נישט אזוי לייכט אנגעקומען איידן אנגענומען צו ווערן אין דער פרייוויליקער פיירלעשער געזעלשאפט. מהאט געדארפן האבן זכות-אבות, אחוץ אצד אינדערמאגיסטראט שיסעל. אין די אמאליקע יארן זענען ס"ה געווען צוויי יידן: איציק בלאכארש און חיים הערש גאלדבערב.שפעטער אבער, האט דער לאסקער שטאטראט בעשלאסן צו געבן דער יידישער בעפעלקערונג פרייען איינטריט אין פיירלעשער פערבאנד. סזענען דארט געווען שמעון סימעל, חיים הירש ביגלאייזן, יאקעלע און בעריל קליין און נאך אנדערע. די פיירלעשער האבן געהאט זייער בלאז ארקעסטער און אגוטן דיריגענט. ביי יעדע פאלקס - פיירונג האט דער ארקעסטער בעשיינט די שמחה.

אויף די גלינעווקעס האבן די פיירלעשער געהאט אהאלצנעם געבויטן טורם. די פרובעס וואס די סטראזש האבן דארט געמאכט, האבן שטענדיק געצויגן די

אויפמערקזאמקייט פון אלע חדר יינגלעך, וועלכע האבן גוט פערברענקט און זיך גוט געוויילט און שפעטער טייר באצאלט פאר דעם פערגעניגן... די פיירלעשער האבן אין די לעצטע יארן ערווארבן אמאטארישן פיירלעשער וואָגן. אין מערסטן טייל אין פאל פון א שרפה, ווען ער האט זיך געניוטיקט, האט זיך דער מאָטאר נישט אנגעצינדן און די פיירלעשער האבן ווייטער געכאפט פערד ביי די דראשקארזשעס און ריסארקעס, ווו סהאט זיך נאר געלאזן.

טרעגערס

אגאלדן פאך מוז דאס זיין געווען ביי אונדז, אז די אלטע טרעגער האבן עס שטארק אפגעהיטן פאר א עין-הרע, און דאס טרעגעריי איבערגעבן בירושה זיירע קינדער און קינדס-קינדער. דער געלער מרדכי האט שוין לעצטענס כמעט גארנישט געטוען און געהאט פרנסה... קודם כל דארפן אויך טרעגער האבן אהויפט טרעגער. טאקע גארנישט טוען ביים פאך, אבער געבן עצות און זאגן אדעה מוז זיין נישט גלאט אטרעגערל. צו דעם דארפט מען אטרעגער מיט אסטאזש. דער געלער מרדכי איז ווי פון הימל דערצו געשיקט געווארן. נאכן אנלאדענען דאס וועגעלע מיט זעקלעך סחורה האבן זיך מרדכי מיט שמאיך איינגעשפאנט ווי גוטע פערדלעך און אריה האט אשטופ געטוען פון הונטן און דאס וועגעלע איז געפלויגן ווי מיטן שם-המפורש.

דעם געלן מרדכי האט זיך אמאל פערגלוסט קויפן אקלאטשע און לאזן אביסעל אפאטעמען זיינע דריי זון

פון שלעפן און שטופן. אזער פיינע קלאטשע געקויפט
און גוט בעצאלט. די מעשה האט געמאכט ארושם אויף
אלעמען. ביי בעריש בארטשינסקי אין הויף האט דער
געלער מרדכי אפגעדינגען אבאקוועם שטאל און
פערדזארגט די שקאפא מיט טאג טעגליכע ארבעט. אקליינ-
קייט האט דער געלער מרדכי פערגעסן, איר אויך געבן
כאטש עפיס צו עסן. איינגע קלאטשע נאך געווען, אשאד,
האט דער געלער מרדכי איר נאכגעזאגט אגוטן שבח.

בלית-ברירה האבן זיך זיינע זונדלעך ווידער
איינגעשפאנט און ווי אמאל בעדינט יעדן פראכט וואגן,
בעזונדער ביי ר' זליגל קאז'מין פאר דער געוועלב-טיר
זענען זיי און אויך אנדערע טרעגער געשטאנען און
געווארט. נטע טרעגער, חיימל טרעגער, דוד גערלאך, און
חיימל גערלאך. זיי זענען מער געווען אזוי גערופענע
לייכטע קאוואלעריע. געכאפט אזעקל מעל און פלינק
אטראג אפ געווען לויטן אדרעס. ביי רחמה קאז'מין האט
יעדער פון זיי בעקומען אחוץ שכר טרחה אויך אגלעזל
ווארימע קאווע און אין מיטאג צייט אויך אלעפל עסן.

כבין זיכער, אויב איז עובד וואסערטרעגער געווען
אעושר זענען זיי אלע געווען מיליאנערן. אפאקט, אז
זיי אלע האבן נישט געזארגט וועגן ארבעט, איינגעשפאנט
זיירע קינדער און בעזארגט אלע געוועלבער מיט זעק
צוקער, זאלץ, מעל און אלע אנדערע פראדוקטן, סזאל
חלילה, קיינעם גארנישט פעלן...

אליעזר אלעי

ווען דער ליבער שבת-קודש קומט אָן

פֿאַראַן, גייט אַ מענטש אַ לאַנגן ווייטן וועג, פֿילט זיך מיד, פֿילט די כּוחות גייען אים אויס, ער בענקט נאָך אָפּרו, נאָך מנוחה. און אַז דערזעט ער מיטאַמאָל די ערשטע טורעם־שפּיצן פֿונעם ישוב שפּאַרן זיך אַרויס פֿון ווייטן — אַן אָנזאָג פֿון זיין היים. דאָס האַרץ ווערט אָנגעפֿילט מיט האָפֿענונג און פֿרייד, עס גיט אים די לעצטע קראַפֿט־שטויסן צו דערגיין דעם איבעריקן וועג —

אַזוי איז אויך געווען מיט רבקהן ווען עס האָט גענענט דער טאָג פֿון שבת.

די גאַנצע וואָך — איז פֿאַר איר געווען דער ווייטער וועג, דער באַרג אַרויף און אַראָפּ, די שטיינערנע פֿעלדזן, ווו זי האָט זיך געשלעפּט מיט מי, זיך צעביילט די פֿיס, צעקלאַפּט די קריזשעס, אַרויסגעשלאָגן פֿון זיך דאָס חיות, און דער אָנקומענדיקער שבת — דער סוף וועג, די טורעם־שפּיצן, וואָס זאָגן אָן די אויסגעבענקטע געבענטשטע רו, די אָנקומענדיקע מנוחה.

שבת איז פֿאַר רבקהן געווען דער איינציקער גוטער טאָג, וואָס האָט איר אָפּגעצאָלט פֿאַר אַלע קוועלענישן און נויטן, פֿאַר די לאַנגע, שווערע ווי בליי זיך ציענדיקע מעת־לעתן פֿון דער וואָך. אין דעם דאָזיקן הייליקן טאָג איז זי געוואָרן אויסגעלייזט פֿון אַלע גזרות און פֿורעניותן, פֿון אַלע צרות און יסורים, נישט באַדאַרפֿט זאָרגן, נישט באָרגן, נישט קלאַפּאָטשען זיך מיט קיין קונים, נישט ציטערן פֿאַר די גוים, נישט שרעקן

זיך פאַר יעדן מינדעסטן מונדיר... נישט ברעכן זיך אויף דעם וואָגן צו גאַנצע נעכט, כדי צוברענגען דאָס ביסל סחורה אין דער קראָם.

שוין מיט גאָר אַן אַנדערן קוראַזש, האָט זיך רבקה אויפגעכאַפּט אין פרייטיק פאַרטאָג. ווי נאָר דאָס ערשטע גרויע ליכט איז צוגעקומען צום פענצטער, האָט רבקה, ווי ס׳וואָלט איר עמיצער אַ שטויס געטאָן, זיך גלייך איבערגעוועקט. זי איז אויפגעשפּרונגען מיט אַזאַ וואַכקייט, ווי זי וואָלט שוין געווען אָפּגעשלאָפן אַ גרויסע לאַנגע נאַכט. הגם אינדעראמתן איז זי געשלאָפן קוים אַ קליינע פּאָר שעה, ווייל אין די דאָנערשטיקע נעכט לייגט זי זיך שפּעט. דאָס איז געווען אַן אַנדער מין אויפשטיין, גאָרנישט ווי אין אַלע איבעריקע טעג פון דערוואָך. מיט דער געפלינקייט פון אַ הירשן איז זי אַראָפּ פון בעט און אויך מיט אַזאַ גיכקייט אַרויפגעוואָרפן אויף זיך די קליידער, אָפּגעוואַשן זיך הענט און פּנים און שוין גענומען זיך צום טאָן.

די שטוב איז נאָך פאַרוועבט מיט פאַרטאָג־שאָטנס, מיט געשמאַקן מענטשלעכן דרימל. זי שוועבט אין דער טונקלקייט, ווי אַ גרויסער לופט־טיקער וואָלקן.

דאָס ערשטע צו וואָס זי נעמט זיך, איז דאָס געבעקס; זי דעקט אָפּ דאָס קישן פון מולטערל, וווּ זי האָט נעכטן אויפדערנאַכט פאַריוירן דאָס חלה־טייג. זי טוט אַ קוועטש מיטן פינגער אין אויפגעגאַנגענעם ווייכן טייג־לייב, זעט ס׳איז פּוכקע, ס׳שפּרינגט אָפּ, קנייפּט זי אָפּ אַ שטיק, די גרויס פון אַן איי, מאַכט אַ ברכה, וואַרפט עס אַריין אין פּליטע און נעמט דאָס איבעריקע אויסקנעטן, אויספאַרטיקן. באַלד נעמען פליען פון אונטער אירע פינגער, גרויסע און קליינע חלות, בייכיקע קוילטשן, פלעכטלעך, צעפּלעך, קיכלעך, פּלעצלעך, קריינדלעך, חנדלעך; אַלץ מיט אַזאַ ספּריט און גע־שיקטקייט ווי אַ קונצנמאַכער, וואָס ברענגט אַרויס פאַרבאָרגענע פּאָקוסן...

אָפּגעפּלאָכטן, סדרט זי דאָס אַריין אין פאַנען, פענדלעך, אין בעקנ־דלעך. שמירט אונטער מיט אויסגעקלאָרטן אייל אויפן דנאָ, די חלה־פּנימער מיט אייער־געלבל, באַשיט מיט מאָן, מיט צוקער, מיט קרישקעס — פאַרטיק אין אויוון אַריין.

אָפּגעטאָן דאָס אַלץ און אויך צוגעגרייט די פיש און פלייש, מייערן־

צימעס, אַרומגעבעט מיטביינער, ראָזינקעס, צימרינג, מאַנדלען. אַלץ אָוועק־געשטעלט אויפן קיכל אין די רינגען, ווו מען וועט שפּעטער אונטערהייצן. אָפּגעטאָן די לכבוד־שבת־מלאכה, נעמט זי וועקן דעם איבעריקן עולם און אַליין לאָזט זי זיך אַרויס אין דער קראָם.

דער פרייטיקדיקער טאָג איז אמת דער שווערסטער און פאַרמו־טשנדיקסטער פון דער גאַנצער וואָך. ער שטעלט זיך באַלד אין דער פרי מיט גערידער און געפילדער. פריער פון אַלעמאָל קומען היינט די ווייבער און מיט אַזאַ געזשומעריי און טומל, ווי דאָס וואָלטן אָנגעפלויגן מחנות צערייצטע קאָמאַרעס פאַר אַ רעגן... זיי רעדן נישט, נאָר שרייען, פילדערן, געוואַלדעווען. וואָס איינע וויל עפּעס אַנדערש. איינע וויל צוקער, די צווייטע — זאַלץ, אַ דריטע — פעפער, צימרינג, אַ ליכטל, אַ פּעקל שווע־בעלעך, אַ שאַכטל שוואַקס, אַ קוואַרטירל נאַפט, אַ קנויטל, אַ גלעזל צו אַ לאָמפּ, אַ בייטל סאָדע — און אַלע מיט אַזאַ געאייל, מיט אַזאַ געפּלאַטער, ווי ביי יעדערן אין דער היים וואָלט זיך געריסן דאָס קינד, אָדער געלאָפן די יויך... אין אַ געוויינלעכן טאָג, אַז די ווייבער פילדערן צופיל, ווערט רבקה בייז און שרייט אויף זיי אָן. היינט איז זי צו זיי געדולדיק, שווייגט. זי פאַרשטייט זיי: באַלעבאָסטעס, איילן זיך, ווילן זיך אָפּפּאַרטיקן מיטן שבת מאַכן, וואָס איז ס'וווּנדער? טוט זי זיך נאָך מער אָנשטרענגען. קריכט ווי אַן אומדערמידלעכער זשוק, אָן אויפהער אַרויף אויפן לייטערל, אַראָפּ פון לייטערל, אַרויף אויפן קעסטל, אַראָפּ פון קעסטל. זי דערלאַנגט, זי מעסט, זי וועגט, אַרבעט מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים און די הענט באַוועגן זיך מיט אַזאַ פלינקייט און גיכקייט, ווי דאָס וואָלטן זיך באַוועגט פליגל פון אַ ווינטמיל, וואָס ווערן געטריבן פון גוטן ווינט... זי געדענקט נישט, זי איז אָנגעהאָרעוועט נאָך פון נעכטיקן מאַרק־טאָג, פון אויפזיין נעכטן ביז האַלבער נאַכט, און שוין אויך פון דער פאַרטאָגיקער שטוב־אַרבעט.

פון פיל רעדן, ענטפערן און איבערפרעגן, טריקנט ביי רבקהן אין קעל, די זייטן טוען ווי פון שטאַרקן אָנשטרענגען זיך און אונטער די ריפּן שטעכט אויך עפּעס אַביסל... אָבער גאָרנישט! זי איז ווי יענער גייער ביים אָנקומען פוו ווער — עס זעען זיך שוין פון ווייטן די טורעם־שפּיצן

פונעם ישוב, פון נאָענטן אָפּרו: פון שבת־קודש! און דערפון אַליין ווערט איר גרינגער און לייכטער.

און אָט רוקט זיך אָפּ דער טאָג צום אָפּגאַנג. די זון שפּאַצירט זיך אַרויס פון גאַס, אויפן וואָליער־וועג אַרויף — אַהיימצוגיין... רבקה שפּירט איר נאָך ווי מען שפּירט נאָך אין אַ תענית־טאָג, ווען דאָס האַרץ איז פאַרחלשט און מען וויל דער טאָג זאָל זיך שוין וואָס גיכער אָפּרוקן.

רבקה ווייסט, ס'וועט שוין לאַנג נישט דויערן. זי האָט אירע סמנים: אין דער צייט קומט אַרויס פאַר דער טיר אַנטקעגנאיבער, די בכבודיקע אסתר, ר' איציק סאָבעלס ווייב. זי איז אָנגעטאָן שוין אין דער שבתדיקער הויב, אין די שענסטע קליידער, לויכט מיט איר יינג־באָבישער שיינקייט. זי קוקט אַראָפּ טיף גאַס, זי קוקט אויס איר מוזינקעלע מרימלען, זי זאָל אַהיימקומען פון שניט־געוועלב זייערס אין מאַרק. און אַז זי זעט פון ווייטן ווי מרימל קומט אָן אויך שוין מיט איילעוודיקע טריט, האַלט אָנגעהאָנגען אויפן אָרעם די אָנגעבייכטע שאַטקע־טאָרבע מיטן שבת־אויבסט, לאָזט זי זיך צוריק אַריין אַ נחתדיקע, אַ צופרידענע; אין דער צייט קומען אויך אַרויס פון באָד־געסל די לעצטע פאַרשפּעטיקטע גאַרבער־יידן. זייערע קאַרקן פייערן מיט רויטקייט, זיי איילן שנעל אַהיים; און אין דער צייט קערט זיך אויך צוריק פון די ארכעוועד וויעטראַקן — מנחם.

דורך דער צעפראַלטער טיר, זעט טאַקע רבקה ווי פון וואָליער וועג קומט אָן ער, מנחם, דער ליכטיק־שיינער יינג. ער קומט פון דער מיל, אין די איינגעמעלטע קליידער. דער פריילעך בלאָנדער שויבער רייסט זיך ביי אים אַפויער פון אונטער דער „ליצעפּעדקע" און די אויגן טיף־בלאָע, שקאָצישע, אייביק שמייכלענדיקע לאַכן אַריין צו איר אין געוועלב. ער וויל, דער יינג, זי זאָל אים צוהעלפן צום שדוך מיט איר שוועסטער חנקהן, וואָס ער גייט אויס פאַר איר. אינדערהיים לאָזט מען נישט צו... ער זאָגט איר צו אַ גוט שדכנות־געלט. זי, רבקה, האָט נישט דאַקעגן. זי האָט אים אפילו גינציק, כאָטש ער איז אַ לייכטער אין ידישקייט... ער איז אַ גוט־האַרציקער יינג, די נשמה וועט ער אַוועקגעבן... זי וועט טאַקע היינטיקן שבת רעדן מיט דער מוטער, איר אויפוויזן, זי זאָל מסכים זיין צום שדוך.

ער וועט זיכער, דער ייִנג, נאָך דער חתונה פרומער ווערן און זאָל נעמען אַ סוף...

זי פאַרשטייט, אַז מיט זיין איצטיק אַריינלאָכן צו איר, וויל ער זי דערמאָנען. זי שיקט אים צוריק אַ באַהאַלטענעם, קוים אָנזעעוודיקן שמייכל, וואָס זאָגט: כ׳וועל דיר העלפן... כאָטש דו ביסט אַ פושע־ישראל... כ׳וועל דיר העלפן... זי קוקט מיט זייטיקן בליק אים נאָך, ביז ער פאַרשווינדט צום מאַרק.

און אָט איז שוין אויך דער מאַן אַהיימגעקומען, אַן אָפּגעוואַשענער, אַן אויסגעבריטער, מיט צערויטלטע באַקן און פאַרנעצטער באָרד. ער דרייט זיך איבער דער שטוב, מאַכט די לעצטע הכנות לכבוד שבת, שניידט אָן פּאַפּיר, שניצט אונטער די דיקע ליכט, פאַרזעצט זיי אין די שפּאָרערס פון די לייכטערס, ציט אָן דעם וואַנט־זייגער שאַרפט אָן דאָס מעסער און נאָך אַזעלכע אַרבעטן, וואָס זענען ספּעציעל ערב־שבתדיקע און האָבן ביי אים אַ באַזונדערן טעם, ווייל זיי ווערן געטאָן פון מצווה־וועגן...

און שוין טראָגט זיך אָן פון דרויסן אַ באַקאַנט ווייך זינגעוודיק קול. וואָס קלינגט ווי אַ דינ גלעקל: „ליכט־צינדן!... ליכט־צינדן!...״ דאָס רופט דער אַלטיטשקער בערעלע, דעם רבס שמש, אַ קליינינקער טיפּער זקן, וואָס קיינער ווייסט שוין נישט זיינע יאָרן, לעבט מיט אַ ברכה פון אַ גוטן ייד... ער יאָגט זיך נאָך מיט זיינע קליינע פלינקע פיס איבער דער גאַס ווי אַ ייִנגל... ווי נאָר מען דערהערט זיין קול, נעמען זיך פאַרקלאַפּן די ערשטע געוועלב־טירן.

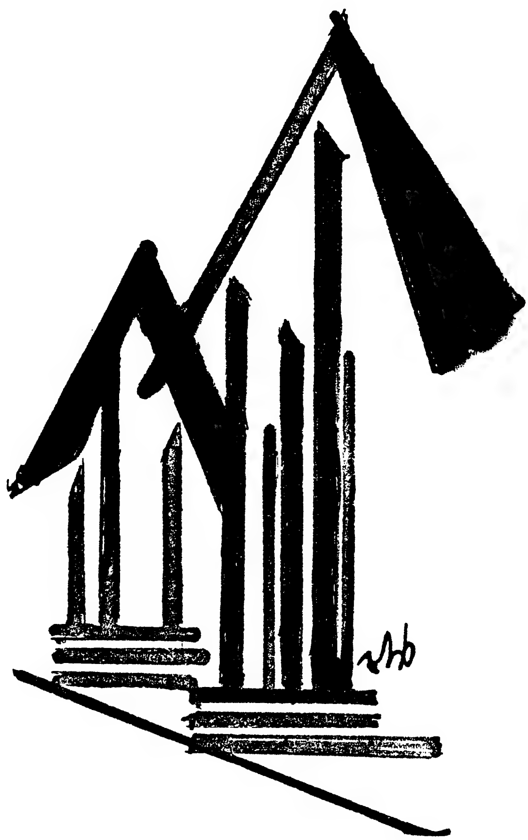
רבקה איז שוין דעמלט מער נישט אין קראַם. זי איז נאָך פריער אַוועק, איבערגעלאָזט אַלץ אויף די אומדערפאַרענע הענט פון מאַן און קינדער. זי איז אין שטוב, וואַשט זיך דאָרט אויף דערגיך מיט אַ שיסל הייסע וואַסער, ווישט זיך אָרום מיט אַ פריש אַרויסגענומען האַנטעך פון שאַנק, וואַרפט אויף זיך אַרויף דאָס שבתדיקע קלייד, לאָזט אַראָפּ אין ר׳ מאיר־בעל־הנס־פּושקע די פּאָר צדקה־גראָשן און לאָזט זיך צו מיט אַ ווייכן טריט צום טיש ליכט־בענטשן.

לאַנג שטייט זי אַזוי פאַר די בענטש־ליכט, באַהאַלטן דאָס פּנים אין אירע גרויסע ביינערדיקע הענט, וויינט אויס פאַר דער שבת מלכה:

זי זאָל איר מוחל זיין איר פאַרזוימען זיך... דערציילט פאַר איר אויס, פון איר שווער פאַרהאָרעוועט לעבן, ווו זי האָט נישט קיין צייט דעם אָטעם אָפּצוציען... און ווי גליקלעך זי איז איצט, וואָס עס קומט אָן די מנוחה —

זי רעדט זיך אָפּ פון איר האַרץ און דערפילט אַ דערלייכטערונג, אַ פאַרגרינגערונג, ווי דעמלט, ווען מען רעדט זיך אויס פאַר אַ גוטער מאַמע...

ווען זי נעמט אַראָפּ די הענט פון איר פּנים, הענגט אַ פינקלדיקע טרער, ריין ווי אַ דימענט אויף אירע אויגן־ווייעס און איפּן געמיט איז איר אַזוי גוט־און לייכט, ווי אַ שטילער טוי וואָלט דאָרט געפאַלן...

זאב

אין קורצע שטריכן

לאסק האט זיך געברימט מיט גוטן לופט און געדיכטע סאסנא וועלדער. אין די אור-אלטע צייטן איז די הויפט פרנסה געווען פון האלץ האנדל און סמאלארנעס. שפעטער האט זיך ענטוויקלט די לעדער פאבריקאציע; די גארבער גאס האט געשמט מיט אגוטן געשמאק און פרנסה.

דאס שטעטל איז געווען ארוגערינגלט מיט קליינע שטעטלעך, ווי ווידאווא, זעלווו, סטערצווו, שאדיק און לוטאמירסק. צעווישן לאסק און די שטעטלעך זענען געווען וועלדער, פעלדער און דערפער. אין די דערפער האבן אויך געוווינט אביסל יידן. די "יענגעלקעס" האט מען זיי גערופן. אויף די יום-טובים פלעגן זיי קומען מיט זיירע גאנצע משפחות אין שטאט-אריין בעזונדער אויף די "ימים הנוראים".

ביימאג האט גאט-ברוך-הוא בעלויכטן דאס שטעטל. ביינאכט אבער, זענען נאר אויף עטליכע ערטער געווען לאמטערן, וועלכע האבן געברענט מיט נסים. שטענדיק זענען די לאמטערן געווען פארקאפטשעט און פעריסט פון די נאפט לעמפלעך. ביז דער הימל האט זיך מרחם געווען אויף אונדז און אראפגעשיקט צוויי לאמפטריצ'ן איינער איז געשטאנען אין מיטן מארק און דער צווייטער ביי אברהם בערקענוואלד, אין די וואלער גאס.

די מעשה מיט די לאמפטריץ' האט געמאכט אגעוואל-דיקן רושם אויף אלע, בעזונדער אויף די קליינע חדר יינגלעך.

דאס צווייטע ווונדער איז געווען און געשטאמפט גאר פון אמעריקא. איציק נאטעס האט געברענגט אגראמאפאן פון דארט. פלאי פלאים! דער גראמאפאן האט גערעדט ווי אמענטש, געזונגען חזנות, געמאכט הקפות, געזונגען שיינע לידער און דערציילט ווי אקימפעטארן גייט צום קינד. נסים ונפלאות. מענטשן זענען געשטאנען אין מארק און געשלינגען גאטס-ווונדער.

מען האט זיך נישט געהאט צו פערקלאגן, חלילה, אויף פריינדשאפט פון שכנים און אויף קעגנזייטיקע הילף צעווישן זיך. סהאבן טאקע אויך נישט געפעלט אביסל קריגערייען, רכילות און קנאה-שנאה. דאס זענען געווען דארכגייענדע זאכן. ערב יום כיפור האבן זיך אלע איבערגעבעטן און סגאנצע שטעטל איז ווידער געווארן איין משפחה.

טאקע נישט געהאט קא טעאטער, אויך אקינאמאטאגראף איז נאך אין שטעטל נישט געווען. אבער דריי הייליקע ערטער, אגרויסע שיינע שול, אגרויס בית מדרש, צוויי גערער שטיבלעך, איין אלעכסנדערער שטיבל און אגאנצע רייע בעלי-בתישע חברות האבן מיר יא געהאט. חברת חייטים, חברה קדישא, חברה תהילים, חברה לינת הצדק און חברה הכנסת כלה. יעדע חברה מיט איר פונקציע לויטן נאמען אירער. די חברה הכנסת כלה האט למשל איינגעפונען, אז חנה חיימל-כלעזמערס איז שוין ב"ה

אבוגרת און שוין באלד אאלטע מויד. האבן זיי זיך באמיט און געפונען פאר איר אחתן פון צעווישן די ארבעטער-געזעלן אין די גארבער-גאס און געמאכט אחתונה כדת משה וישראל.

ווער סהאט די חתונה נישט געזען, האט אודאי אנגעוווירן אשטיק עולם הזה! דאס גאנצע שטעטל איז געגאנגען אויף רעדער; אלס איז געווען: אדירה, מעבל און אאויסשטייערפאר חתן-כלה, כמנהג בישראל. די חתונה איז געווען ביי אונדז אין הויז.

די גאנצע קאפעלא,דער מחותן בכבודו ובעצמו מיט אלע זון האבן דאס מאל געשפילט, ווי נאך קיינמאל נישט. דער מארשעלעק האט בעזינגען חתן-כלה, ווי זיי וואלטן געווען גראפן, אדער ראטשילדס אייניקלעך.

און אחופה איז געווען? הלואי אלע יידישע קינדער! פון אונדזער הויז האט מען געפירט חתן כלה צו די חופה הינטער דער שול. פון פארנט איז געגאנגע משה קארענער מיט די גרויסער חתונה לאמטער. נאך אים, די גאנצע כלעזמרים קאפעלא מיט יעקל אבראז,קלאפענדיק אין אגרויסער פאלק.

דער חתן מיט זיינע אינטערפירער און די כלה מיט אירע אינטערפירערינס, צוויי אקעגן-טענצערינס,האבן דעם גאנצן וועג געטאנצט פאר די כלה.

אלע חדר-יינגלעך פון שטעטל האבן א אקטיוון אנטייל גענומען אין בעווארפן חתן-כלה נאכן ברעכן דאס כוס מיט אוגערקעס און קארטאפל. אמנהג אזעלכער

געווען ביי אונדז, און אסגולה צו פריה-ורביה.

שפעטער די גרויסע סעודה, בילקעס מיט פיש און געבראטענע גענזלעך. וואדקא, ביר און ווייך האבן זיך געגאסן ווי וואסער. און דרשה-געשאנקן זענען אריינגעפאלן אזוי פיל, אז מהאט געמוזט אטייל איבערטראגן צו טוביה שעראדזקי אין שטוב. די חתונה האט געהאט גרויסע אבקלאנגען, אזש דער "היינט" אין ווארשא האט זיך דערוועגן דערוווסט און אנגעשריבן אגאנץ בלאט. מענטשן האבן מיט פערגעניגן נאך-דערציילט וועגן די חתונה אין אלע שולן און שטיבלעך. אויס-געכאפט דעם "היינט" אין צענדליקער מאל איבערלעזן וועגן זעלבן עניין.

מעשה צדקה האט גארנישט צו טוען מיט פרנסה. יעדן דאנערשטאג איז ביי אונדז געווען איריד, אמארק טאג. טאנדייטער פון אלע פאכן האבן געשוויצט צוצוגרייטן סחורה, פערטיקע סחורה צום סעזאן. בעזונדער די מערקפארער האבן מיט אונגעדולד געווארט אויף אגוטן מארקטאג און אשיין וועטער. און ווער נישט? די דארפס-גייער זענען מיט די פוירן אהיימגעקומען מיט זייערע איינגעקויפטע סחורות אויף שבת. די פערדס-הענדלער און בהמות סוחרים האבן תפילה געטוען, אז דער טארג-טאג זאל זיין מיט מזל. פאר "אייאר מארק" איז דאך אוודאי און אוודאי געווען וואס צו טוען? סהאט כמעט ארויסגערופן אאויפרעגונג ווי אפאר-פסח אין שטעטל, להבדיל.

פאר פסח איז טאקע געווען אמחיה. דער שניי איז שוין געוועזן פערוואנדלט אין גרויסע וואסערן און

די פרילינג זון מיט ווארימע ווינטלעך האבן אלעמען פערשאפט אנחת-רוח. ווער האט זיך נישט געגרייט אויף פסח? אלץ איז געווען פערנומען מיט זארגן עס זאל זיין אכשרער פסח.

ביי ישראל יצחקלן האט מען געכשרט דעם אויוון און אנגעהויבן באקן מצות. אויך ביי די חאבעלאקעס האט זיך געטועץ אויף טישן און אויף בענק. די צדקה קלאפערס האבן ערענסט געזארגט סזאל זיין "מעות-חטים", אין די שטיבלעך האט מען געזארגט אויף "מצה שמורה", און "קמחא דפסחא". יעדע שטוב איז געקאלכט געווארן און צוגעגרייט אפעסל אויף צוויקל-בארשט. נגידים האבן בעצייטנס זיך צוגעגרייט גוט געפאשעטע גענז. אנגעשטעלט בוטלעס מיט ראזשנקא-וויין.

בעזונדער זענען די פאר-פסח טעג געווען באשאפן פאר אונדז חדר יינגלעך. מיט חשק האבן מיר געלערנט די פיר קשיות און אנגעדולד געווארט אויפן סדר. אויך בערעלע שמש האט אגרויסן אנטייל גענומען צום כשרן פסח. אטאג פאר ערב-פסח האט בערעלע ארום געטראגן וואקסענע ליכטלעך צו ביעור חמץ.

צו מארגנס אום 10 אזייגער איז ער געגאנגען צוזאמענעמען די קאכאלעפלס פון גאנצן שטעטל,רופענדיק מיט זיין מאנאטאניש קולכל: חמץ צו פארברענען!

אויף די "שבת גויים" האבן געמאכט אלעבן ערב פסח. זיי האבן "אפגעקויפט" דאס חמץ, לויט "אשטר-מכירה"פון די בעלי-בתים און געווארט אויף גוטע פערדינסטן. "דער יום טוב "שבועות" האט נישט

פערשאפט קיין בעזונדערע זארגן. מיט "שבועותלעך" אויף די פענסטער און גרינע שמעקענדיקע לאבאנדשזעס האט מען בעצירט די שטיבן. זיך אנגעזעטיקט מיט קעז-קוכן און פערטרינקן מיט מילך. תשעה-באב איז בכלל געוועזן אפריילעכער טאג פאר אונדז. מער דאגות האבן פערשאפט די ימים הנוראים. אז דהאסט געוואלט האסטו געקענט ציטערן ווי "אפיש אין וואסער". שטייט אויף צו די סליחות! האט בערעלע גערופן, מיטן זעלבן טואן וואס ער האט גערופן יעדן פרייטאג, לאכט צינדן!
מהאט געדאנקט גאט, אז ראש השנה און יום כפור מיט די ברכות און וווּנטשן, מיט כפרות און פאסטן, איז אדורך בשלום. סוכות באלד נאך יום-כפור איז די גאנצע סאמאטאכע געוועזן אין די הייף. געשלעפט ברעטער אין סכך און געבויט סוכות. פטור פון גיין אין חדר אריין, פון רעבנס קאנטשיק, און אויך פון "פעקלעך", וואס די סאדיסטעשע מלמדים האבן געפלעגט מאכן, פון צייט צו צייט, די "גוטע תלמידים". פרייע ווי די פייגל אויף גאטס הימל האבן מיר אתרוג געבענטשט. הושענה רבה געקלאפט "הושענות", און "שמחת תורה" איז גאר געוועזן אפריילעכקייט, וואס האט פערכאפט דאם אטעם. צוגעגרייט פענדלעך מיט רויטע עפעלעך און אקאלערט ברענענדיק ליכטל פערפאסט פון אויבן, ביסטו געוועזן אמענטש מיט מענטשן גלייך. געקושט די הקפות און מיטגעטאנצט מיט אלע פריילעכע יידן ביזן סוף. צומארגענס האט זיך דאס שטעטל געפרייט מיטן "פורים רב", געקוקט ווו ער שפאצירט אויף די דעכער. פון דוד-שמעונס דאך ביז צו די

פאשקאוויצעס. אהין און צוריק. ווער קען דען אפשאצן
די פרייליכקייט פון דעם טאג, וועלכער האט זיך גערופן
"שמחה תורה"! יידן האבן געטרינקן בראנפן, וויין
און מעד ביז שיכרות און געטאנצט מיט יעדן חתן תורה
און חתן בראשית.

שטארק אנגעשטרענקטע טעג זענען געווען די
"ימים הנוראים" אין ערשטן וועלט-קריג. פונקט אין
יענע טעג זענען די רוסישע זעלנער, צעווישן זיי די
בעזווסטע "קאזאקן" געווען געסט אין שטעטל.

בעסער נישט דערמאנען די דעמאלדיקע צרות. אבער
איינס מוז איך זאגן, אז יעדער דורכמארש פון צאר-
ניקאליים מענטשן, זענען געווען פערבונדן מיט טויט-
שרעק, מיט רויבערייען און שענדן יידישע מיידלעך.
דער קריג האט זיך נישט בעגעניגנט מיט פארארימען
און אויסהונגערן, שחטן זיך און שיסן איינער דעם
צווייטן. דער קריג האט אויבדז אויך בעזארגט מיט
מגפות פון פלעק-טיפוס, וועלכע האבן אין שטעטל
געמאכט אגרויסן חורבן.

מיר האבן ערשט אפגעאטעמט אביסל פון צרות און
שרעק אין דער צייט פון די דייטשע אקאפאציע.

גרויסע גליקן האבן מיר נישט געהאט ביי די דייטשן.
מען האט אבער זיך געקענט פרייער פילן און אויך זיך
ארגאנעזירן. מהאט ערלויבט דער ציוניסטישער באוועגונג
אין זייך טעטיקייט. מיר האבן זיך איינגעארדנט אטורן
פעראיין, אפילו געפרווט אויפשטעלן דורך וואווען

נאוואק, אלינקע פועלי-ציון פארטיי. דער עיקר גענום איז געווען, וואס עס איז דערגאנגען צום אויפשטעלן איידישע געמינא.

סאיז געווארן לעבענדיק אין שטעטל. די געמינא איז אויסגעוועלט געווארן מיט אנצחון פון ציוניסטישן און האנטווערקער בלאק. אבא ביאליק איז דורכן בלאק אויסגעוועלט געווארן אלס פרעזעס אין געמינא און סאיז איינגעשטעלט געווארן אמוסטערהאפטן ארדענונג אין שטעטל. די מקוה האט בעקומען איר תיקון. אויך די גרויסע שול האט בעקומען אאנדער פנים.

סהאבן אויפגעהערט די שיקאנעס פון "עירוב", און אלע האבן שוין געמעגט טראגן אום שבת...

אלאסקער

משוגעים און קאליקעס

פונקט ווי אלע אנדערע שטעט איז אויך לאסק געבענטשט געווען מיט אירע נאראנים, משוגעים און קאליקעס. קיין ספעציעלער אנשטאלט, וואס זאל פאר זיי זארגן איז נישט געווען אין שטעטל. און ווער סהאט געהאט דאס "גליק" צו האבן אמשוגענעם אין דער משפחה האט זיך געהאלטן מיט זייַן "פעקל", אדער דעם אונגליקליכן ארויסגעשיקט אין גאס ארייַן. קיינער האט זיך אויף "זיי" נישט אומגעקוקט אחוץ מיר, חדר-יינגלעך. מיר זענען דאס געווען זיירע "אפוטרופסים", משטיינס-געזאגט. סזענען געווען רואיקע משוגעים און ווילדע, סעזאן און יאר-משוגעים. געווען ארטיקע און אויך צוגערייזטע. די מיושבדיקע צעווישן די גייסטיק-קראנקע איז געווען אסתר-רחל, דעם בלינדן העניכס ווייב. איר משוגעת איז בעשטאנען פון ריידן און טראגן רכילות איבערן שטעטל און גאנצע שעהן רעדן פון פייער אין פון וואסער. יעדער האט זי גוט געקענט און זיך בעצויגן צו איר מיט געדולד און רחמים. זי האט צייטנווייז אויך געהאט רואיקע טעג און געמאכט אאיינדרוק פון אנארמאלן מענטש.

אסתר-רחל האט אויך געהאט א אייגענע "דירה" און צוויי זון. די "בארעבאנטשיקעס" האט מען זיי

גערופן. דעם קרויץ פון אלע משוגעים האט געטראגן דער "משוגענער אברהם'על, זיינע משוגענע איינפאלן זענען שטענדיק בעגלייט געווען מיט "חכמות", און אמאל גוט אריינגעזאגט "אשיינעם בעל-בית" און אפילו דעם רב. זער אפט האט ער איינגעפונען, אז שויבן זענען איבעריק ביי פערשידענע שטאט בעלי בתים. פלעגט ער זיי טאקע מיט אשטעקן אויסהאקן, און זאגן, אז שמואל גלעזער האט פשוט נישט אויף אשטיקל ברויט און ער איז דער איינציקער וואס זארגט וועגן זיין פרנסה. ער איז געווען אסעזאן משוגענער. זיך בערואיקט, גוט אויסגעזידלט אגרויסע צאל מענטשן, אויסגעהאקט אצענדליקער שויבן און ווידער געווארן אמענטש מיט אלע מענטשן גלייך. ביז צו אנייעם משוגעת אנפאל. ביים לעצטן אנפאל האט ער בעצאלט מיטן לעבן. אין קאלומנא האט זיך אים פערגליסט איינהאלטן דעם שנעל-צוג קאליש-ווארשא, און געווארן צושניטן אויף שטיקלעך.

כדענק, אז אין חדר ביי הערשל וואלער האבן מיר געהאט אטאג טעגליכן ספעקטאקל מיט שמואל יהודהן, אשר שוחטס זון. אצעדרייטער געווען, אגרויסר יינג צעווישן קליינע האט געמאכט העוויות, אז אלע האבן געפלאצט פאר געלעכטער. אשר שוחט מיט זיין פערלאזן לאסק האט ער בערייכערט פאביאניץ מיט נאך אצודרייטן עקסעמפלאר.

לייזער מאכל, ביי די ביקלעך, איז ענדלעך געווען מיט זיין צודרייטקייט צו שמואל יהודהן. אבער מער

פערטעמפט און ריידעוודיק. און גערעדט האט ער צען מאל אווארט. און אזוי אנגערעדט גאנצע שעהן אן אפיצל תוכן און אן אציל. ער איז אבער געווען הארכזאם ביי ארבעט. ביים טאטן זיינעם פלעגט ער פערעכענט ווערן צו אגוטן ארבעטער און אויך געהאט אגעפיל צו ארבעטס דיסציפלין. געהאנגען אויסצוטריקענע בלייזן, האט ער עס געטוען אזוי שנעל ווי ער האט גערעדט.

העשקא מיט די פישצ'אלקא, איז געווען ארואיקער, וואס איז משוגע געווען אויף אסאך עסן און טרינקן. שפעטער נאך-פייפן אויף זיין פישצ'אלקא און אלע אוירן טויב געמאכט. די ערשטע מענטשליכע געבראכן פלעגט ער מאכן פראנק און פריי, ווי יעדעס הינטל.

דער משוגענער יעקוב. קינדער האבן געזאגט, אז ער פערדרייט געווארן פון "אסאך לערנען".

יעקוב איז געווען דעם טויבן מרדכי'ס ברודער און אשטענדיקער גערער חסיד. זיין משוגעת איז בעשטאנען פון אגאנצן טאג מורמלען און ריידן צו זיך, ווי ער וואלט געלערנט מיט אצווייטן אפרק גמרא. גאנצע וואכן האט ער זיך פערנומען מיט איין פונקט, מיט איין משנה, אדער מיט איין שטיקל גמרא. נאך אדורכמערמלען אשטיק גמרא פלעגט ער אויפהייבן אהאנט און זיך פרעגן: "יעקלע, דו פערשטייסט שוין? חזר איבער נאך אמאל". און אזוי ווייטער.

אמענטש מוז דאך אמאל שטארבן! האט יעקוב קיינעם נישט דערציילט, אז אים איז שטארק קאלמוטנא אויף דער

וועלט. נאך עטליכע טעג זיך נישט בעווייזן אין גערער שטיבל איז יחיאל קוטנער אראפ אין קעלער אריין און געטראפן יעקובן אטויטן אין בעט. דאס שטעטל האט אים געמאכט אשיינע לוויה. מיר האבן אויך זוכה געווען פון משוגעים גאסטראלן. פון זדונסקא-וואלע האט געפלעגט קומען נאך לאסק אגייסטיק-קראנקע פרוי, חנצ׳ע-פראדל האט זי זיך גערופן, די וואלער כאבעלאקעס האבן געפלעגט בעצאלן דעם לאסקער מאנעלע פורמאן ער זאל זי אביסל נעמען קיין לאסק, זאלן די לאסקער קינדער אויך הנאה האבן פון זייער לעבן.

סאיז טאקע פרייליך געווען מיט חנצ׳ע פראדלן. געווען אפגעריסן און אפגעשליסן, פערוויקלט מיט שמאטעס. יעדן טאג נייע שמאטעס פון פערשידענע קאלערן. בדרך כלל האט זי קיינעם נישט געצ׳עפעט. אז מהאט זי דערצערנט, אז מיר האבן זיך גערייצט מיט איר און זי גערופן מיט "שיינע ווערטער", איז זי ארויס פון די כלים. געווארפן שטיינער, געשאלטן מיט קללות פון די תוכחה. אויפגעהויבן דאס קלייד און געלאפן איבער די שטאט. דער שטאט ז׳אנדאר האט זי יעדעס מאל צוריק געשיקט מיטן עטאפ קיין זדונסקא-וואלע. מיט אמאל איז דערהאלט געווארן אגוטע בשורה, אז חנצ׳ע-פראדל גרייט זיך צו מאכן אבריח...

אענדליכער טיפ איז געווען "בערעלע וועשער", ביז היינט ווייסט קיינער נישט פון וואנען דער "חסר-דעה" האט געשטאמט. ווען אבער ער איז ערשינען אין שטעטל האבן די קליינע חברה געמאכט אלעבן. עס

זענען אפאר טעג געווען פריילעך מיט בערעלע וועשער. זייך פערשווינדן האט שטענדיק געמאכט ארושם: פטור געווארן אשלאק.

אחוץ די אויבן דערמאנטע משוגעים איז דאס שטעטל ערשיטערט געווארן, איך משך פון יארן, אז אפיין מיידל, אדער גאר צוויי מיידלעך פון גוטע פאמיליעס זענען "אראפ פון זונען". איינע פון זיי איז געווען שטארק אגרעסיוו, און האט געווארפן אפחד אויף אלע מארק-ווינער. "אדיבוק", האט מען געזאגט איז איר אריין. גוטע-יידן און עטליכע דאקטוירים האבן, מיט גאטס-הילף, ארויסגעטריבן דעם דיבוק פון דעם מיידל. דאס שטעטל האט זיך ווידער בערואיקט אויף אגעוויסע צייט און דאס מיידל האט מיט מזל חתונה געהאט, כדת משה וישראל, געהאט פיינע און גוטע קינדער, אפשר גאר זוכה געווען צו אייניקלעך, וועלכע זענען געגאנגען קיין כעלמנא...

צווישן קאליקעס, הויקערס, בלינדע, שטומע און לאמע איז מרדכי קאז'אלס זון געווען דער "שטומער פרעזעס". איינג מיט ביינער, שטארק ווי אייזן, דערצו אגוטע בעציאונג צו חדר-יינגלעך. ער פלעגט ארבעטן ביי דוד שמעונס און פלוצלינג פערשווינדן פון שטעטל.

אויך ביי קריסטן זענען געווען עטליכע קאליקעס. איינער אפאלאזשירטער, געווען קרום און לאם און האט אבער געהאט שכל פיינט-צו-האבן יידן. מיר האבן אים

קיינמאל נישט פערטשעפעט. ער אבער, האט תמיד געפלעגט
אקעגנטראגן "אפזמון", זעענדיק איידיש יינגל:
"זשידזיע האמידז'יע, זא טאבאן ג... אידז'יע". נאך
אזא "פזמון" האט ער געדארפן רחמים...

אצווייטער פוילישער קאליקע, וועלכער האט זיך
געשלעפט אויף-אלע-פיר, האט יעדן זונטאג זיך געריטשט
אין קירך אריין און פון דארט צוריק אהיים.
ארויאיקער געוועזן. נישט איינמאל האבן מיר אים
געהאלפן אריבערגיין איבער בלאטעס און ריווער.
קיינער האט זיך אזוי שטארק נישט פערנומען מיט
משוגעים און קאליקעס, ווי מיר יינגלעך. די עלטערע
מענטשן האבן געהאט זיירע דאגות, סהאט זיי נישט
געקימערט, נאך אמשוגענער אדער ווייניקער איינעם.
פאר אונדז איז דאס געווען אטייל פון חדוות החיים,
ווו צופארברענגען "אפריילעכע שעה", זעענדיק ווי
גאטס באשעפעניש פייניקט זיך אויף דער וועלט.
קינדער,געבוירענע "סאדיסטן", זענען ממש געווען
גליקלעך ביי אזא געלעגנהייט, צו קענען זיך
ארומשלעפן, נאך-לויפן אין געזעלשאפט פון גאטס
געשטראפטע ברואים.

יחיאל נוימן

קצבים און פורמאנעס

פונקט ווי ביי די טרעגערס, איז דאס קצבישע פאך איבערגאנגען פון דור צו דור בירושה. די קצבים משפחות האבן שטארק אפגעהיטן, אז דאס פאך זאל,חלילה, נישט אויסגעכאפט ווערן פון זיירע הענט. יעדע פאמיליע האט געהאט א אייגענע יאטקע אין די יאטקע-גאס און אויך אין מארק.

בעוווסט זענען געווען די שמואלעוויץ'עס, טענענבוים, שטרינעס און די יורשים: שמואל און יעקל. אלע, כמעט, זענען געווען שיינע בעלי בתים פון שטעטל און האבן געשפילט ערנסטע ראלן אין געזעלשאפטליכן לאבן.

אחוץ זיי זענען אין שטעטל געוועזן נישט אפיציעלע קצבים, אזוי גערופענע שטוב קצבים, ווי ארון-דוד און אביגדור, וועלכע האבן ביי זיך אינדערהיים איינמאל אין וואך אפגעשחטן אקעלבל אדער אבהמהלע און דאס פלייש פערקויפט צעווישן זיירע שטענדיקע קונים. אלייך זענען די שטוב קצבים געגאנגען אין די דערפער און איינגעקויפט קעלבלעך ביי די פוירן, און דאס אהיים געטריבן, און אויך אמאל אהיים געשלעפט אויף די פלייצעס אינטערגעשטופט ביי עק.

פון דעם אלעם האט די פאליציי נישט געטארט ווו סן. נישט איינמאל זענען צוליב געשעפטס-ענינים פוירגעקומען גרויסע קריגערייען צעווישן די קצבים און זיך אויך פון צייט צו צייט אביסל צושלאגן...

אגרויסן אנטייל אין דער אמפערונג צעווישן די אפיציעלע קצבים אין די שטוב-קצבים, האבן גענומען די פוילישע שטאט "קיילער". זיי זענען געווען די שטענדיקע אפנעמער פון די טריפה׳נע טיילן פון די יידישע שחיטה, די "זאדיקעס", אדער אטריפה געווארענע בהמה.

די "קיילער" האבן אויסגענוצט דעם קריגערישן מצב פון די יידישע קצבים און אראפגעקוועטשט דעם פרייז פון די טריפה׳נע שחיטה.

סהאבן נישט געהאלפן די פערמיטלונגען פון שיינע יידן און אפילו פון שטאט רב צעווישן די צדדים, ביז זיי האבן זיך נישט גענוג ארומגעקריגט און אויסגע-זידלט. אגרויס געשלעג האט תמיד געהאלפן. די שלעגער און די געשלוגענע האבן זיך ערשט דענצמאל בערואיקט. זעלטן-וועך האט זיך אין די קריגערייען אריינגעמישט די ארטיקע פאליציי, ווייל אין אזא פאל האט עס ביידע צדדים צוטייער געקאסט... נאך אזא געשלעג, האט גאט געהאלפן, אז סאיז אלענגערע צייט געווען שטיל און רואיק אין דער יאטקע גאס. יעדער פון קצבים האט זיך ווידער גענומען צו זיין טעגליכער ארבעט.

אזוי לאנג ווי איך געדענק, פון מיין קינדהייט אן ביזן חורבן, האט זיך אין דעם וועלטל גארנישט געענדערט. פרנסה, איז געווען די תשובה פון יעדן צד. פרנסה!

פורמאנעס

דאס פאך האט זיך אין גרעסטן טייל געפונען אין יידישע הענט. עס איז אבער געווען אשווער שטיקל ברויט! דא האט מען געמוזט אויך מפרנס זיין אפאר פערד, אחוץ די משפחה. זארגן פאר הונדערטער איינריכטונגען און צו דעם אלעם האבן פרנסה. געווען אגרויסע מחנה דראשקא-רזשעס , וועלכע האבן זייער חיונה געצויגן פון די באן סטאציע, און אין זומערצייט פון לעטניקעס. זייער ארט איז געווען ארום מאיר מאנדלס פלומפ. צווישן זיי איז געווען אשטענדיקער געיעג נאך "אפארשויך" צו דער באן. נישט ווייניג קריגערייען און געשלעגן האבן געפלעקט ערשטערן דעם מארק-ווינקל, מיט קנאלן פון די בייטשן איבער די פורמאנישע קעפ, און זער אפט האט איינער געשמיסן דעם צווייטנס פערד. אלס צוליב פרנסה. זער ענדלעך צו די דארשקארזשעס זענען געווען די פורמאנעס פון די ריסארקעס. אטייל פון זיי האבן אויף זיירע ריסארקעס געפירט פארשוינען און געהאט "חזקה" צו פארן קיין זעלעוו, ווידאווא און סטערצעוו. אזא רייזע איז ענדלעך געווען צו חיבוט-הקבר. אחוץ הוצאות הדרך, פלעגסטו אויסשטייגן מיט צובראכענע ביינער.

אדריטער סארט פורמאנעס, זענען געווען אייגנ-
טימער פון פראכט-וועגן. זיי האבן געהאט זייער שטרעקא
לאסק-לאדז׳. דא האבן פונקציאנירט רואיקע געמיטער,
ערנסטע מענטשן: ווי יהודה לייב, איטשא ביק און נאך
עטליכע. די אַרטיקע סוחרים זענען געווען די ברויט-
געבער, און די פורמאנעס האָבן זיך כשר פערדינט זייר
פרנסה און אויך אגוטן נאמען.

אין די 30-סטע יארן האט זיך דאס גאנצע פורמאן-
וועלטל ערשיטערט און כמעט חרוב געוואָרן.

די אטאמאבילן און אטאבוסן האבן איינציקווייז
אוועקגערוקט די פערד מיט די פורמאנעס צוזאמען פון
אַלע פונקציעס. געבליבן זענען, אויף אזכר לטיב,
עטליכע "גומיאנקעס", וועלכע האָבן קורסירט צו דער
באַן. סהאָט זיך אַנגעהויבן אַנייע וועלט פון אטאמאבילן
און אַטאָבוסן.

זאב

לאסקער רעוואלוציינערן

די מעשה האב איך געהערט דערציילן פון מענטשן, וועלבע האבן מיט זיירע אייגענע אויגן געזען, וואס האט זיך געטוען אין שטעטל אין יאר 1905. די אפקלאנגען פון דער גרויסער רעוואלוציע, קריגערייען און געשלעגערייען האבן זיך נישט געענדיקט. יארן לאנג האבן זיך משפחות אין שטעטל, פערנומען מיט מאכן חשבונות וואס איז פוירגעקומען אין 1905. אין רוסלאנד האבן די ס"ס מיט זיירע פערבונדעטע בעשלאסן אראפצווארפן דעם טירן צאר ניקולאי אלעקסאנדעראוויטש "ירום הודו" פון בענקל. זיי האבן אבער דאס נישט געקענט אויספירן אָן דער הילף פון די לאסקער רעוואלוציאנערע כוחות. איך אזעלכע זענען ביי אונדז געווען גרייט ביז מסירות הנפש. נאר געווארט אויף אצייכן, אויף דער אמתר מינוט.

אביסל יונגע בחורים, געזעלן פון פערשידענע בעלי מלאכות, האבן זיך פעראייניקט און בעשטעטיקט דעם גזר-דין אויפן רוסישן "צאר". די "אחדות" יינגען האבן געזונגען רעוועלוציאנערע לידער "אוי די פאניע גנב, אוי די פאניע גנב" און אפגעהאלטן געהיימע פער-זאמלונגען אויף וועלכע סאיז איינשטימיק בעשלאסן געווארן קודם-כל דעם גזר-דין אויפן נאטשאלניק פאוויאטאווא "דער טוטער", אויף מרדכי יעקל-מרדכיס און מאיר'ל לאקאווער. מילא, האבן אלע

געפרעגט, דערשיסן "אגוי" אשונא-ישראל, און דערצו דעם צארס אקרוב, פערשטייט מען, דאס הייסט רעוואלוציע. אבער פארוואס זיך טשעפן צו שטעטישע יידן? וואס פארע שייכות האבן זיי מיטן צאר ניקאליי? נעמט און פרעגט זיך ביי "חיים פון קאמיטעט", ער האט עפיס יא אויסגעטייטשט דורך "אפילפול", אז די צוויי יידן זאלן האבן דערציילט די גאנצע מעשה דעם צאר ניקולאי בכבודו ובעצמו און אזוי אים אפגעעראטעוועט פון אזיכערן טויט. און טאקע דעריבער, פאר די מעשה זיי ביידע אויך דערשאסן. סאיז אויך פורגעקומען אין שטעטל "אאלגעמיינער שטרייק". און "שטוקיע ברויט" האט דרייסט שפאצירט איבער אלע שטאט געוועלבער און ווארשטאטן, געפאדערט; "היינט איז א אלגעמיינער ארגאנעזירטער טאג" פארמאכט די געוועלבער, פערלאזט די ארבעט!

דערציילט אומעטום, אז אין ווארשא האט חיים שולמאן, "דער גרויסער העלד", דערהארגט דעם גענעראל-גובערנאטאר "סקאלאן". ווער סהאט געוואלט האט פערמאכט זיין קלייטל, ווייל אויף אפדיון האט ער סיי-ווי נישט געהאט קא אויסזיכט. די רעוואלוציע האט זיך, דאנקן גאט, געענדיקט און דער צאר איז ווייטער געבליבן צאר ביז 1917. ערשט לענין מיט טראצקן האבן אים קליין געקרוגן. אבער דאס שטעטל אונדזערס האט געהאט אזער גרויסן אנטייל אין דעם אלעם. בעזונדער דער גרויסער רעוואלוציאנער גאדל ר... מען דערציילט וועגן זיין גבורה נסים ונפלאות.

אין טאג פון "אלגעמיינעם שטרייק" קעגן דעם רוסישן "אימפעראטאר", האט ער געטראפן זיין מוטער וואשן אגרויסע וועש. וואס הייסט, הײנט אין אזא "יום הקדוש" וואשט מען וועש? מיטן גאנצן רעוואלוציענערן כוח האט ער אויסגעדרייט די באליע וועש אויף די פאדלאגא.

מקען זיך פוירשטעלן, וואס פארע "מהפכה" אזא באליע וועש האט אנגעמאכט אויף די ליימענע פאדלאגא פון דעם ארימען שטיבל. כגלויב, אז דער צאר, ווען ער האט זיך דערפון דערוווסט האט אויף פונדעם געהאט גרויס עגמת-נפש.

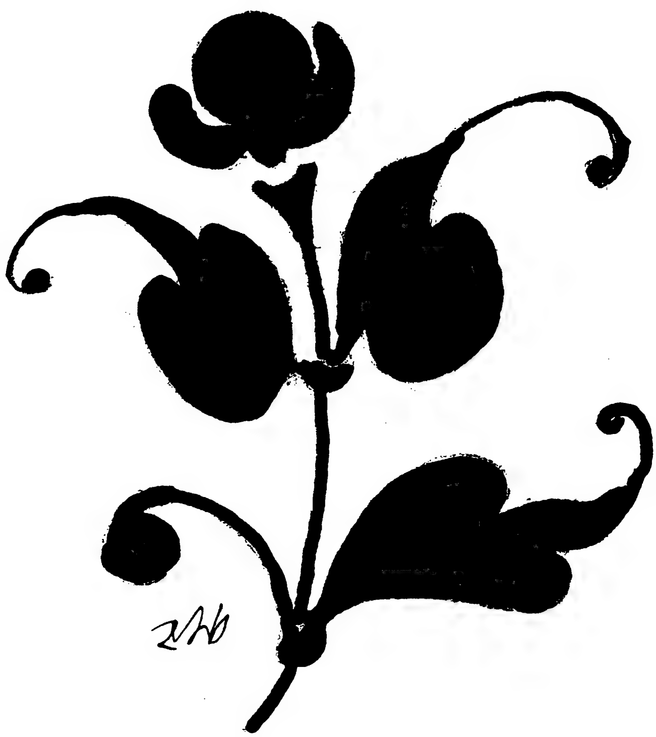
און פעטערבורג און אין מאסקווא איז שוין פון לאנג געווען רואיק אין דער גרעסטער טייל פון די רעוואלוציאנערן האבן געפונען זייער רו ארט אין סיביר און דער צאר ניקאללי אין זיינע פאלאצן. אבער אין לאסק האט זיך דער געראנגל ארום דער רעוואלוציע ווייטער געצויגן, און משך פון אסאך יארן. כמעט יעדן שבת האבן די צוויי "וואכמירשטצעס": קאש און גאשינסקי געהאט צו טוען, אום איינצושטילן די נאכווייען פון די גרויסע רעוואלוציע קעגען צאר. בעיקר איז געווען זייער ארבעט אויסצומיידן די שטענדיקע געשלעגערייען און קריגערייען צווישן די באבעלקיס און פענדריקעס.

כמוז מודה זיין, או מיר איז נאך ביזן היינטיקן טאג נישט קלאר געווארן דער סוד פון דעם לאנג יעריקן שטאטישן סקאנדאל. אויך אביסל גוטס איז פערבליבן פון

יענער צייט: דער ארבייטערשאפט האט זיך אטראפעלע פערלייכטערט זייך מצב און אויסגעקעמפט אקורצערן ארבעטס-טאג. היינט וואלט מען עס גערופן פראפעסיאנאלע ערגרייכונגען. דעמאלט האט דאס ביי אונדז גאר קיין נאמען נישט געהאט. א ארבייטער האט געארבעט ביי יעדן מייסטער פון 12 - 13 שעה אין טאג. אנגעהויבן ארבעטן זונטאג פרי און געענדיקט פרייטאג פאר-נאכט. קורצע איבערייסונגען זענען געמאכט געווארן אויף "ארייננצוכאפן" דאס עסן, דאווענען מנחה און מעריב און א הפסקה ביי נאכט אויף אפאר שעה שלאפן. סאיז נישט געווען קיין קערפערשאפט, וואס זאל זיך מעגן מישן אין די פערשידענע חלוקי-דעות צווישן ארבעטער און ארבעטסגעבער. און אזעלכע סיכסוכים פלעגט שטענדיק דעצידירן דער מייסטער אליין, אדער דעם מייסטערס ווייב. אך און וויי איז געווען דער גורל פון אלערן-יינגל. ביי יעדן בעל-מלאכה איז דאס "לערנינגל" געווען אין די ערשטע צייט אקליין משרת'ל; געוויגט דעם מייסטערס קינדער, געגאנגען שליחות, געהאלפן אין שטוב די מייסטערין, און איר ווירטשאפט. אחוץ דער פערשקלאפונג, האבן די עלטערע געזעלן כמעט ביי אלע בעלי מלאכה געפלעגט "חוזק מאכן" פון די ניי-געקומענע לערנינגלעך. גאר טרויריק איז געווען דער גורל פון אצוגערייזט לערנינגעל. ביז ער האט זוכה געווען צו לערנען דאס "פאך", האט יעדעס "לערנינגל" געמוזט אדורכגיין עטליכע מדורות פון גרויסע צרות מצד די "ווילע יינגן", ביז ער האט זיך איינגעקויפט אין די חברה. און תוך

געגומען, איז אין יענער צייט נישט געווען קיין גרויסער אונטערשייד צווישן בעלי-מלאכה און זייערע געזעלן. דערזעלבער לעבענס-ניוואָ, קולטור באַדערפעענישן, וווינונגס-באַדינגונגען און אַזוי ווייטער.

ערשט בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין ערשטן וועלט קריג הויבט זיך אָן, אין אַשנעלע טעמפּאָ דער אויפשטייג פון פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג אין לאָסק.

יחיאל נוימאן

א יידישער בירגערמייסטער אויף א טאג

זאלמאן ר' הערשלעס, מאיר רוזנבלום'ס ברודער, איז דורך א צופאל געווען איין טאג בירגערמייסטער פון לאסק. בעתן אויסוועלן דורכן שטאטראט דעם בירגער- מייסטער האט זיך געשאפן חילוקי דעות אין די קריסטליכע ספערן ארום דעם יידן פריינטליכן פערזענדליכקייט פון ברזעזינסקי. היות ווי די יידן האבן געהאט א מערהייט אין שטאטראט און צו זיי איז אויך צוגעשטאנען דער פוילישער ראטמאן בראזינסקי פון פפ"ס, איז זאלמען רויזנבלום אויסגעוועלט געווארן אלס בירגערמייסטער. צו מארגענס האבן זיך די פוילישע ראטמענער ארומגעזען ווי גרויס דער דורכפאל איז צוליב זייער געגנשטאנד צו ברזעזינסקיס קאנדאטור אלס בירגערמייסטער און זייער שטעלונג האט געבראכט צום אויסוואל פון א ייד אויף דעם הויכן פאסטן, האבן זיי צו מארגנס ווידער גערופן א זיצונג פון שטאטראט און געפאדערט נייע וואלן. דאס מאל האבן זיי שוין בעל-כרחם מסכים געווען צו ברזעזינסקיס קאנדאטור און ער איז אויסגעוועלט געווארן אלס שטאט פרעזידענט, און זאלמאן רויזנבלום אלס וויצא-בירגערמייסטער. פון דעם פאל האבן די קריסטן אין לאסק געלערנט א פרק אין שטאט פאליטיק און ברזעזינסקי איז ביי יעדע שטאטראט וואלן ווידער געווארן אויסגעוועלט אלס שטאט בירגערמייסטער ביזן פאלן פון לאסק אין די הענט פון די נאצים.

מרדכי אלעי

רְחוֹב...

מַכֹּלֶת, מִסְפָּרָה, בֵּית מְלָאכָה —
אֲנִי מִסְתַּכֵּל בְּכֻלָּם,
בְּכֻלָּם מֵאַדְמַת קָדְשִׁי בְּרָכָה
לְבָנִים שָׁבוּ לִגְבוּלָם.

מִסְעָדָה, חַיָּט, בֵּית סְפָרִים,
כְּלֵי רֶכֶב, חֲמוֹר וָסוּס —
אֲלֵיהֶם כֻּלָּם עֵינַי אָרִים,
וְלִבִּי בִּי יָשׂוּשׂ.

לִבִּי, הֲתִזְכּוֹר חֶרֶב הַצָּרִים
בְּלַיְלָה נַסְתָּ נוּס?
עַכְשָׁו אַתָּה בֵּין אַחִים יְשָׁרִים,
וְכָל אֶחָד עָלֶיךָ יָחוּס.

אַל תִּשְׁמַע לְדִבַּת פְּתָאִים,
אַל תֵּפֶן אֶל דְּבָרָם —
הִנֵּה עוֹד יָמִים בָּאִים
וְקֶרֶן עַמִּי תָּרֻם.

וּכְאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים,
בְּאוֹר שִׁבְעָתַיִם,
יִזְרַח צַדִּיק, יִפְרַח תְּמִים
מִבִּרְכַּת שָׁמַיִם. — — —

דמויות ואישים

לאסק וחכמיה

הסופר פנחס זליג גליקסמן מעיר לודז', שכתב ספר "תפארת אדם" לזכרון אבותיו שהיו ברובם בני לאסק, רבנים ולומדים, הקדיש ספר מיוחד על לאסק וחכמיה.

הוא מעיד על עצמו שחקירותיו בנושא זה הן מבוססות על רשימות, שנשארו לפליטה בפנקסי הקהילה מתוך עשרות שריפות, תבערות ודליקות שהיו בלאסק מאז קיומה כקהילה יהודית.

לאסק אינה קהילה עתיקה כמו קאליש, לובלין ופוזן, אבל גדולה בשנים משאר הקהילות בשכנותה, כגון פיוטרקוב, זדונסקה-וואלא ופביאניץ.

תאריך מדויק על הוסדה של לאסק אינו ידוע. סבורים שהיהודים התישבו בה בעודנה נחלת בעל האחוזה לאסקי במאה השש עשרה. במשך מאות שנים פיתחו היהודים את לאסק ועשוה למרכז של מסחר ומלאכה ונקראה אז בפי אנשי המסחר בשם "דאנציק הקטנה" או "ברסלה הקטנה". על כסא הרבנות של הקהילה ישבו צדיקים גדולים בתורה ומחברי ספרים חשובים בהלכה ואגדה. הרבה תלמידי חכמים גידלה לאסק אשר בעוזבם אותה חיפשו כסאות רבנות בקהילות ישראל בפולין ובארצות אחרות. לאסק נחשבת מזה מאות שנים למקום תורה גדול. רוב אנשי הקהילה היו קובעים לעצמם עתים לתורה. גם בעלי-המלאכה שבה היו מוקירי התורה ולומדיה. פירנסו את

בחורי הישיבה שבעירם ולקחו להם חתנים למדנים על "קעסט" וכילכלום שנים רבות.

לאסק נחשבה ל"עיר פרטית" השייכת לפריץ לאסקי, לפיכך היה מצבם של היהודים בה "נוח יותר" מאשר "בערים של המלכות".

גם בעלי האחוזה מצאצאיו של לאסקי לא היו רשעים מהסוג שונאי ישראל ודאגו לשלום הישוב והתושבים, לכן הרבו היהודים להתיישב בה, והיו במשך מאות השנים לרוב מניינה של העיר. ברשיון הרוזן הקימו היהודים לעצמם בית מדרש ועל ידו רכשה הקהילה מגרש גדול לבית הקברות. בית העלמין הזה נועד אז להיות מקום קבורתם של הנפטרים מכל העיירות שבסביבת לאסק, כמעט במשך מאה שנים. ובשנת 1880 בערך, רכשה קהילת לאסק מגרש חדש לבית עלמין שני בקרבת העיר ולפני 70 שנה בערך, נוסד בלאסק בית עלמין שלישי במרחק של קילומטר מן העיר בדרך לופטיק. על המצבות בבתי הקברות נרשמו קורותיה של הקהילה. עד פרוץ המלחמה העולמית השניה אפשר היה לקרוא מעל המצבות על גדולתה ותפארתה של העיר.

הנאצים מחקו כליל את הקורות של הקהילה, בעוקרם את כל המצבות בכל שלושת בתי העלמין. הפולנים עושים כעת את השאר, כדי למחוק את זכר היהודים מעיר לאסק. קורות הקהילה שנכתבו במשך מאות שנים בפנקסי הקהילה, נעלמו ונשרפו כאמור לעיל "בשריפות" ובכל מה שנשאר כתוב בפנקסי הקהילה הנוצרית של לאסק, יש זכר זעיר

על חיי היהודים בה. לצערנו, יש להסתפק לע"ע ברשי-
מות של הסופר גליקסמן מלודז׳, שרשם בשנת 1926,
רשימות של רבנים שישבו על כסאות הרבנות בק"ק
לאסק. הראשון ברשימה הוא ר׳ מאיר בן אליקום גץ.
אחריו ישב על כסא הרבנות בנו ר׳ אליקום גץ ואחריו
ר׳ אברהם גץ. כשנפטר הרב ר׳ אברהם גץ נתמנה ר׳
נתן לממלא מקום הרב.

רבי ישעיהלע מפשדבורז׳

בספר יזכור פיוטרקוב מזכיר מר מ. ש. גשורי
את ר׳ ישעיהלע מפשדבורז׳, שהיה נכדו של רבי מאיר
גץ. ישעיהלע היה בנו של ר׳ מאיר גץ שמושבו היה
בלאסק, והוא השאיר אחריו בן יחיד קטן ישעיהו, שברבות
הימים נעשה לגאון גדול ולמיסד בית צדיקים בפשדבורז׳
שהתקיים במשך דורות אחדים.

ר׳ ישעיהלע - כך נקרא בפי הבריות - גדל
בלאסק ועוד בילדותו הצטיין בחריפות שכלו, בצדקתו
ובשקידתו בלימודיו. מר גשורי מוסיף: העיירה לאסק,
הרחוקה מפיוטרקוב כשבע פרסאות, נחשבה למקום תורה
בפולין. על כסא רבנותה ישבו גדולי תורה נודעים
ונמצאו בה תלמידי חכמים מצוינים רבים, שחיברו ספרים
בהלכה ובאגדה. רבים מתלמידי הישיבה בלאסק נעשו
למורי הוראה ומרביצי תורה בישראל. בעיר זו גדל מייסד
בית הצדיקים ושושלת בית ולטפרייד (אהבת עולם)
מפשדבורז׳.

מכאן באה רשימה ארוכה כמו באזכרת נשמות, רבנים ואנשי המעשה: <u>הרב ר' פנחס זליג, הרב ר' אברהם הכהן</u>, <u>הרב ר' צבי בן ר' פנחס, הרב ר' מאיר צילך</u>. בימיו נראו ברוב קהילות נציגי החסידות מלובלין ומפשיסחה. בימיו נתן, הגרף טעאפיל וויצעק זאלוסקי, בשנת 1790 חוקה, אשר לפיה ינהלו היהודים את קהילתם. לפי החוקה הזאת: 1) מותר ליהודים תושבי לאסק לקיים את מצוות דתם, להחזיק בית עלמין ושאר מוסדות שהם זקוקים להם. 2) חובתה של הקהילה להחזיק רב שהוא ראש שבתפקידי הקהילה, אולם הוא יוכל להתמנות רק ע"י "החצר".
"החצר" רשאית גם לפטרו ולמנות אחר במקומו, לפי הצעת ראשי הקהילה. וכאן באים סעיפים שונים על ארגון המוס-דות השונים כגון בית דין, ראשי העיר וסגנים, "דאזארים", שוחטים, חזנים, שמשים, מלמדים ונאמנים. פיסקה מיוחדת אוסרת על ראשי העיר, לתת לעניי ערים אחרות לבוא אל העיר לקבץ נדבות. בהמשך החוקה קובע הגרף את גודל המסים אשר הקהילה חייבת לשלם ולספק לחצר מדי שנה בשנה: כגון, ארנונה 6000 זהובים. בעד החזקת בתי מרזח 400 זהובים, מן שחיטת בהמות 400 ז', בעד נקיון-ארובות-העשן 200 ז', מס האופים 200 ז'. סוחרי ארג, סוחרי ברזל, סוחרי מלח שילמו מס משקלות ומס המסחר. מלבד כל אלה חוייבה הקהילה להעלות "דורונ" ל"חצר" שלוש פעמים בשנה, לחג הפסחא, לחג הירוק ולחג הלידה: רבע השור מן המובחר, 25 ליטראות חֵילב מהותק, ראש שלם של סוכר קשה, 3 ליטראות קפה, 3 ל' שקדים, 3 ל' אורז, 3 ל' צימוקים גדולים ושלוש ל' צימוקים קטנים.

הרשימה מכילה גם כל מיני בשמים ותבלינים. לבסוף מחייבת "החצר" את היהודים לקנות אצלה תבואות וירקות, כפי שתשים "החצר" עליהם.

ארבעים שנה ישב הרב ר' מאיר צילך על כסא הרבנות בלאסק והזמן הזה נחשב לתקופת הזוהר בעיר. בשנת תקפ"ו - 1826 ביום ג' - י"א באדר שני נפטר הרב ר' מאיר והובא לקבורה בבית-העלמין הישן.

באותם הימים נמצא בעיר לאסק חתנו של הנגיד ר' צבי הירש, אשר כונה בפי כולם הרב ר' ברוך גליקסמן, ונקרא בפי כול ר' בנדיט חריף. אשתו רבקה, אשת חיל היתה חכמה וצדקת, אחרי מות אביה קבלה בירושה את רכוש אביה והיא שניהלה כל העסקים בהצלחה. ומשפחת גליקסמן זכתה לעושר, ובעושרה עשתה צדקה עם עניי העיר בימי מצוקה ורעב, כשפקדה הבצורת את פלך פיוטרקוב. על מצבתו בבית העלמין הישן היה כתוב: "ברוך צדיק תמים פאר העיר".

אחרי מות הרב ר' מאיר צילך מונה לרב ואב בית-דין הגאון החריף הרב ר' זאב וואלף הכהן. בפי תלמידי חכמים נקרא ר' וועלוול חריף. ידוע היה כ"מתנגד", אבל נמנע מלבוא בויכוח עם חסידי קוצק אשר בעיר, כי עניו היה האיש. עשר שנים ניהל את הקהילה בתבונה והעמיד תלמידים הרבה ובשנת תקצ"ה - 1836 נאסף אל עמיו.

התבערות הגדולות שפקדו את לאסק מדי פעם בפעם הרסו בין לילה את רכושם של התושבים. בימים ההם לא

נמצא תושב בעיר שלא היה,"נשרף פעמים אחדות בימי חייו. כל בתיה היו בנויים עץ וגגותיהם מכוסים קש ורעפי עץ ודבוקים אחד לשני. מכבי-אש מאורגנים טרם היו לה. אם יצאה אש מאחד הבתים,עמדו תושבי העיר הסרי אונים. כל אחד הציל אשר הציל,והצדיק את הדין.כך היה גורלו של ר' אברהם אבוש לבית קצנלבוגן, איש עשיר היה, תלמיד חכם,צדיק ומקובל. אולם בעת צרה זו לא נפל ברוחו, חיבר ספרים על מגילת קוהלת והצליח לבסוף להתקבל כמורה צדק ומגיד בעיר סוכטשוב. בנו ר' יהושע שמואל הוציא את ספרו בעזרת נדיבי לב בעיר וורשא.

באותה תקופה חי בלאסק ר' אברהם אליעזר דמשק מתלמידיו של הרב ר' מאיר צילך. מופלג בתורה וחיבר ספר בשם "אבני קודש", הכולל חידושים בתלמוד ובפוסקים. מכיוון שלא מצא פרנסה בלאסק עבר לגור לעיר קראקא,שם נפטר בשיבה טובה.

הרב ר' אהרון פיוטרקובסקי גם הוא מתלמידיו של הגאון ר' מאיר צילך. בפי הבריות נקרא בשם ר' אהרון חריף. כל ימיו הרביץ תורה לבחורי העיר וגם בחורים מערים אחרות למדו תורה מפיו. ר' אהרון היה חסיד מחסידיו של הצדיק ר' פישל'ה מסטריקוב. אף-על-פי שהיה עסוק כל ימיו בלימודי קודש מצא זמן לעסוק גם בחוכמת החשבון. בכל יומא דפגרא היה רגיל לבוא לבית ר' ברוך בנדיט גליקסמן ללמוד יחד את טבלת הלוגריטמים. כל בני משפחות פיוטרקובסקי בלאסק מתייחסים כבנים ובני

בנים למשפחת ר' אהרון. דיין בבית דינו של ר' מאיר צילך ידוע היה הרב ר' חננאל בן ר' שמעון. רוב ימיו עשה בתפקיד דיין בקהילת לאסק והרביץ תורה ברבים.

גם הרב ר' אהרון בן אברהם היה דיין ומורה הוראה בקהילת לאסק ונקרא ר' ארון נאמן. צדיק גדול ותלמיד חכם, איש צנוע וחשוב מאד בעיני חכמי קהילתו.

מקרה עצוב

בשנות 1840 בערך, נעשה בלאסק דבר היוצא מגדר הרגיל. חלק מתושבי לאסק היהודים התפרנס ממסחר הסחורות שהובאו מעבר לגבול, מגרמניה. והיו ביניהם "גונבי גבולות", ע"י שוחד שנתנו לחיילי המשמר, הצליחו להביא סחורות מגרמניה ללאסק בלי תשלום המכס.
לא הועילו השרים לעניני הכלכלה בממשלת פולין לעצור בעד תנועת המסחר הזה וגם השוטרים שערכו חיפושים מידי פעם לא עצרו את פעולתם של "גונבי הגבולות".

לצערנו, קמו מבין אנשי לאסק מלשינים אשר מסרו את "גונבי הגבולות" לידי השוטרים. היה הכרח לשחד גם את המלשינים העומדים לשטן על דרכם. תגרי לאסק שילמו שכר קבוע למלשינים האלה מדי שבוע בשבוע: דמי "בל יחרץ לשונו". המלשין הראשי, אמנם, היה יהודי חרד ובעל אשה וילדים, אבל מצא את ההלשנה כמקור לפרנסה.
הסוחרים נלאו לשאת את "העלוקה" הזאת והחליטו להכותו נפש. כך עשו. באחד הלילות "נשחט" המלשין

"בקנאפל" וזרקוהו לאחת הבארות שבעיר. זקני העיר הצטערו מאד על השערוריה הזאת. ולב תושבי לאסק התפלץ למעשה זה של שפיכת-הדמים, שזה מאות שנים לא קרה מעשה נורא כזה בקהילת לאסק.

הרב ר' אליעזר ספיר

קראו לו "מגיד מישרים", הטיף לקהל, דרש דרשות של מוסר-השכל ולימד את בעלי-הבתים פרק בדברי אגדה.

הרב ר' סיני ספיר

חניכם של חכמי לאסק, למד אצל הגאון ר' חננאל והרב ר' אהרון חריף נבחר לרב אב"ד בעיר ווידאווא. היה מומחה ללימוד אגדה ודרשנות. בכל שבת מברכים דרש ברבים ולא חסך מבני עדתו מוסר ודברי תוכחה. רבים מבין הקהל חשבו שאליהם ר' סיני מכוון את דבריו ואליהם הוא קולע את חיציו. זה גרם לר' סיני עגמת נפש. החליט, משום כך, לבלתי הטיף יותר את מוסרו. כעבור זמן חזר, התנחם על החלטתו, כי לא יכול לכבוש דברי תוכחתו בליבו וחזר, בלי פחד, להכות בשבט פיו את צאן מרעיתו בווידאווא. מתנגד היה, אולם לעת זקנתו דבקה נפשו באדמו"ר הגאון בעל "חידושי רים" בגור.

הרב ר' אברהם ליכטנשטיין

אחרי מות הרב ר' אלעזר ספיר נתקבל ר' אברהם ליכטנשטיין במקומו "כמגיד מישרים" ומורה צדק בקהילת לאסק. ר' אברהם ביכר את התפקיד הזה, מאשר לכהן כרב בקהילת פרשניץ. בלאסק זכה להערכה עמוקה לפעולותיו ותמיכה להוצאה לאור אחד הספרים שלו, "מגידות" לחמשה חומשי תורה.

ר' משה בן הלל בומס

שוחט ובודק ומופלג בתורה היה האיש משה. כל חייו קדושים היו למעשים טובים, בצדקה וגמילת חסדים עם החיים ועם המתים, במרץ רב וטרחה רבה. גודל צידקתו נודע ברבים וכבדוה על כך. גם בנו מנחם-מנדל אשר היה זמן רב שו"ב בלאסק הצטיין כאביו, מופלג בתורה וסופר מהיר בלשון הקודש.

הרב ר' משה יהודה ליב זילברברג

כשנתיים אחרי מותו של ר' זאב וואלף הכהן נבחר לרב אב"ד בקהילת לאסק ר' משה ליב זילברברג. מעיר דאברי הוזמן להיות לאלוף ראשה של קהילת לאסק. כעשר שנים ישב הרב ר' משה ליב זילברברג כרב ואב"ד בלאסק ונתן ממרצו ומהודו עליה. אירגן ישיבה גדולה בעיר ומשך תלמידים הרבה מכל ערי פולין לישיבתו. בנידון זה פעל ביתר שאת מכל הרבנים שהיו לפניו בלאסק. אהב את תלמידיו

והתאמץ בכל כוחו להעלותם למעלת תלמידי חכמים. בחפצו זה הצליח מאד. מלאסק יצא הרב ר' משה ליב לכהן ברבנות לעיר קוטנא. הוא היחידי מכל תופשי רבנות בלאסק, שיצא ממנה לכהן ברבנות בעיר אחרת, ובשנת תרי"ז עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים והמשיך לנהוג בישיבה והקים בארץ ישראל תלמידים מופלגים בתורה.

הרב ר' דודל דוב מייזלש

בהשתדלות מרובה עלתה בידי זקני-לאסק להושיב על כסא הרבנות, שנעזב ע"י הגאון ר' משה ליב, את הגאון החסיד ר' דודל דוב מייזלש, בנו של הרב ר' אריה יעקב מעיר פיוטרקוב. בילדותו נודע כעילוי המיועד להיות גדול בישראל. בבואו ללאסק כבר היו לו שנות נסיון בהנהלת קהילות וברבנות בערים דאברי ונאשעלסק. הרב ר' דודל מייזלש היה בין הגאונים הגדולים בדורו ורבים מהרבנים מערי פולין פנו אליו בשאלות דן ודין. גם האדמו"ר, בעל "חידושי רים", כאשר באה לפניו שאלה חמורה, הציע אותה לפני הרב ר' דודל מייזלש, כי יחווה בה דעתו. ר' דודל עם כוחו הגדול בתורה התחשב ביראי ההוראה ובאחת התשובות הוא מסיים את דבריו בזו הלשון: "אנוכי מיראי ההוראה, כי לא כל הרוצה להיות גדול בחוכא דהתירא יפה עושה". עד כמה ששמו של הרב ר' דודל הלך לפניו מעיד התעניינותו של אדמו"ר ר' מנדל מקוצק, בשאלו אחד מחסידי לאסק: "וואס מאכט ענקער רב, דאל לעבן?

עשרים וחמש שנים ניהל ר' דודל את קהילת לאסק שלו וקירב את הלבבות לעשות צדקה וחסד, להרבצת תורה ברבים, לאירגון הקהילה ומוסדותיה ומצא לו זמן לכתוב שאלות ותשובות לכל פונה אליו בעניינים דתיים ואיר-גוניים ולכתוב הרבה ספרים, שזכו להוצאה לאור בכל המקצועות שבתורה והלכה. בשנת תרל"ו ביום ט' בכסלו נפטר איש תפארת ישראל ושר התורה, והוא רק בן שישים ושתים שנים.

תוספת

בכל המקורות, הפולניים והיהודיים לא נרשם דבר וחצי דבר על בנין בית הכנסת הגדול, שנבנה במקום בית הכנסת של עץ שנשרף לפני מאות שנים. ב"פנקס" הקהילה בודאי היה רשום המאורע הגדול הזה בחיי הקהילה. רמז קל נמצא על כך בתולדות האומנות היהודית בפולין. אינזש, דוד דוידוביץ מפביאניץ מספר בספר יזכור-בוך פביאניץ על אמן-הבניה ר' הלל בנימין מלאסק, שידוע היה בקרב האומנים היהודים והאומנות היהודית בדורו, כבונה בתי כנסת היפים בעיירות השכנות של לאסק: בלוטאמירסק, זלאטשעוו, דזיאלאשין ובקורניק. על היינריק רעדליך, גרפיקאי שהצטיין בריקוע נחושת שלו מיצירות רפאל'ס ומאטייקו וביצירתו "יהודי בספריה", שעשו לו שם לתפארת בעולם האומנות של יהודי פולין. מן המאה האחרונה ידועים עוד גאוני הרוח שמוצאם מלאסק כמו עמנואל לאסקער מלך השח-מט, אדוארד לאסקער המייסד של המפלגה הלאומית הליבראלית בגרמניה, המשוררת

לאסקער שילער והמנוח האראלד לאסקי, מנהיג ועסקן הליבור באנגליה, גם הסופר המנוח אפאטאשאו בן משלשלת היוחסין שמוצאה מלאסק.

• • •

הָאוֹצָר

עֲיָרָה, שׁוּק מְרֻבָּע.
בְּפִנּוֹתָיו רְחוֹבוֹת קְצָרִים,
חָנוּת וְסַדְנָא וַעֲנִיּוּת מְרֻבָּה
וִיהוּדִים תְּמִימִים וִישָׁרִים.
בֵּית כְּנֶסֶת, מִקְוֶה, הֶקְדֵּשׁ,
בָּתֵּי חֲסִידִים, חֶבְרַת תְּהִלִּים.
בָּהֶם עַם יִשְׂרָאֵל מְקַדֵּשׁ
חַיָּיו הָאֲצִילִים.
בְּבַיִת אֶחָד בַּשּׁוּק הַמְרֻבָּע,
גָּר סָבִי ר' צְבִי,
חֶדֶר וּמִטְבָּח, עֲלִיָּה וַאֲרֻבָּה,
מִטּוֹת, שֻׁלְחָן, כִּסֵּא וּדְלִי.
הָיָה מוֹרֶה הוֹרָאָה בָּעִיר
לְלֹא שָׂכָר.
הַסַּבְתָּא מָכְרָה בַּפְּרוֹזְדוֹר הַזָּעִיר
סִדְקִית לְגוֹיוֹת הַכְּפָר.
הַסַּבָּא יָשַׁב עַל תּוֹרָה וַעֲבוֹדָה.
יוֹם וָלַיְלָה לֹא פָּסַק מִגִּירְסָא,
וְהַתּוֹרָה חַסְדָּה, זִיוָהּ וְהוֹדָהּ
עַל בֵּיתוֹ פָּרְשָׂה:
שַׁלְוָה וּנְעִימוּת עִילָּאָה,
בָּנִים נָאִים וּתְמִימִים.
שָׁנָה יוֹצֵאת, שָׁנָה בָּאָה,
וְהַחַיִּים בַּבַּיִת בִּקְדוּשָּׁה וּבִנְעִימִים.

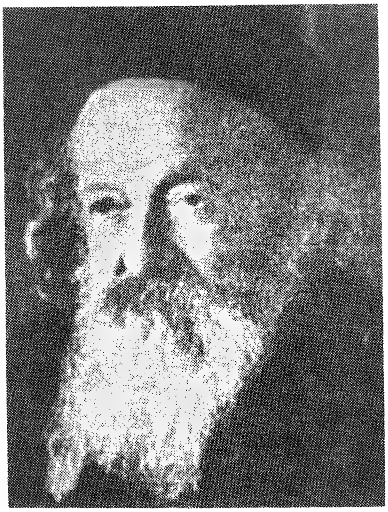
מרדכי אלעי

זאב

הרב ר' צא"י יעקב מייזלש

ישב על כס רבנותו של אביו הרב ר' דודל מייזלש. עוד בשחר נעוריו הסעיר את העולם התורני בפיקחותו ובבקיאותו המופלאה בתלמוד ובפוסקים. בצעירותו היה חביב על הציבור כולו והיה "בן יקיר" של החסידים ובעלי-בתים גם יחד. זקני העיר היו מספרים עליו גדולות ונצורות, ואושר מיוחד אפף את כל תושבי לאסק אז, כשאברך המשי ר' יענקלע לקח את שרביט אביו בידיו. דמותו האצילה, הדרת פניו, לבושו המסורתי בלי רבב, דיבורו בנחת עוררו כבוד והערצה אליו.

אשתו הרבנית ריידעלע, בת היוחסין, הפכה את בית הרב לבית ועד לחכמים, שכולו היה לפאר העיר ותפארתה. דער "געלער אברהם" ידע לספר גדולות על מעשיה של הרבנית הצעירה במעשי-צדקה וארגנה בזמנה חברת נשים צדקניות לכל הצרכים של עניי העיר. גדולים היו מעשיה מכל חברות הצדקה אשר בעיר. גם בענינים של הקהילה היתה מעורבת וכילכלה את הרב בעלה בעצה טובה בכל ענין מסובך. והיתה מליצת-יושר לכל רפה-רוח, כשהופיע לפני הרב בדין-תורה. לא פעם עמדה עם בעלה הרב בויכוח על פסק-דין שהוציא בסכסוך, ולפעמים דרשה ממנו "עיון נוסף" בשאלות "כשר" ו"טרף", כאשר השואל היה עני והקורקבן של התרנגולת היה פגוע במסמר קטן בלבד, או שמעיי בר-האוז היו מכוסים בבעבועות שטחיות. אף כי הרב לא היה מן המחמירים ביותר, (מבית הלל היה), ובכל זאת הרבנית לא הניחה לו בקלות לעשות

ולפסוק "טריפה" סתם. בתוקף שאלה את ר' יענקלע: האינך יודע שזוהי מנת הבשר היחי- דה שמשפחה זאת אוכלת פעם בשבוע? והיא שעמדה גם לקצבים בשעת צרה והם שזכרו אותה ואת חסדיה איתם וסיפרו עליה נפלאות. ר' יצחקל נאמן שהיה מהיוצאים ונכנסים לבית הרב, הרבה לספר באזני כולם על הרבנית האצילה, שעסקה במצוות הכנסת-כלה: דאגה לנדוניה לזוג עני ונתנה לתפור מבגדיה המשיים, שמלות-חופה לכלות עניות. תמיד הופיעה בלבושיה המהודרים, מקושטת בשרשרות זהב ובנעלי לקה, ממש כבת מלך. המתפללות בעזרת הנשים בבית הכנסת הגדול, ידעו לספר, שהרבנית היתה מלובשת תמיד בטעם טוב ושינתה את לבושה, את שמלותיה החליפה כמעט בכל חג ומועד. ביום הכיפורים היתה מלובשת כולה בשמלת משי-לבן ומראה כמלאך מן השמים. עקרת בית טובה היתה. נקיון הבית ורהיטיו ידועים היו לשבח ולא היו כדוגמתם בבתי נגידי העיר. גם כשילדה בנים ובנות לרב, לא פחתה ולא נפגעה תשומת ליבה לבית במאומה.

והרב ר' יענקלע עסק בתורה במלוא מרצו. אמרו עליו שהוא "אב בחכמה ורך בשנים". גאון חריף ואחד מגדולי תורה בדורו. גדולי תורה פנו אליו בשאלות ותשובותיו היו מאירות עינים. היה בקשר ידידות עם

אדמור"ים ורבנים ושמו פורסם בעולם היהודי התורני כידען גאוני בעניני דת ודין. כתב ספר בשני חלקים בשם "חדות יעקוב" ובו שאלות ותשובות בנושאים תורניים המצטיינות בחכמה ודעת. בעניני הקהילה ידע לרכז סביבו אנשי מעשה, חסידים ותיקים ועסקנים אמיצים ובעזרתם פעל גדולות לטובת התושבים היהודיים.

בעודו רב צעיר התמסר להרבצת תורה לצעירים ולאברכים. יום-יום בהשכמת הבוקר התאספו אצלו "בבעזן שטיבל" הרבה תלמידים ולמדו אצלו שיעורים בתלמוד ובפוסקים. אבי, זכרונו לברכה, היה מספר עליו, כי בשעה שלימד אותם פרק במסכת נדרים, היה עוצם את עיניו וקורא את השיעור בעל-פה עם פירוש הר"ן ומסביר כל "כלומר" בטוב טעם. וכך גם היה בשער המסכתות בבבלי, בירושלמי ובפוסקים. מחסידי דגור היה. מיושבי השולחן של האדמור"ים "שפת אמת" והאדמו"ר ר' אברהם מרדכי'לה ז"ל. "בחצר" כיבדוהו, אף כי לא התמסר "לחסידות" כנדרש מכלי מפואר כמוהו. הוא אומנם נסע, כרב צעיר, פעמים אחדות בשנה "לגור" וישב שם בכל פעם שבוע ימים ויותר, לא נדבק לחסידות ונחשב כחסיד פאסיבי. משה-אהרון ווינמאכער, החסיד הנלהב, היה מספר שהרב ר' יענקעלע היה בגור וישב שם שבוע ימים (כחסיד פאסיבי). שאל אותו ר' נוסקלע החסיד: "לאסקער רב", על מי עזבת את צאן מרעיתיך, מי מנהל את עדת קהילתך כאשר אתה מאריך בישיבת סרק כאן, בגור? ר' יענקלע ענה לו ואמר: בני קהילתי כולם, כמעט, רבנים ואינם זקוקים לי. רק מפני כבוד אבי ז"ל

בחרוני לרב. אחרים בשטיבל היו מספרים כתוספת לדברי משה-אהרון: פעם סיפר אחד החסידים סיפור חסידי מובהק על צדיק גדול מתלמידיו של הבע"ש באוזני הרב ומקורביו. כשסיים החסיד את סיפורו אמר לו ר' יענקלע: הנח את הצדיקים הגדולים על משכבם בשלום, מקומם בגן עדן. ואתה לך ועסוק בתורה שתהיה בן עולם-הבא. ובכל זאת היה מופיע לפעמים בגערער שטיבל. באופן קבוע היה משתתף בסעודת "היארצייט" של "שפת-אמת" שנה שנה. בימינו היה כבר זקן, כך היה נראה לעינינו. וכיבדנו אותו, מבחינת כבוד התורה. מן החדרים הלכנו אליו להיבחן בלימודי התלמוד. וראינו אותו בכל בוקר בטיוליו ליד בית הכנסת. לפעמים נפגשנו בו ביום השישי במקווה. כאשר הרב ירד לטבילה היה כל הקהל המתרחץ עוזב את המעין ועולה למעלה. הרב ירד לטבול את עצמו מספר פעמים בזו אחר זו, רק כשעלה חזרה למעלה חזר הקהל למעין המקווה. בימינו לא עסק הרבה בעניני הקהילה. אבל היה ממריצי גדולי התורה בפולין למען הקמת רשת בתי חינוך תורניים לילדי ישראל.

הוא היה גם ממניחי היסוד של "חדר יסודי התורה ותלמוד תורה" בשנת 1918 ובשנת תרע"ח 1928, זכה להנחת אבן הפינה לבנין הגדול של מוסד חינוכי זה וטרח הרבה כדי לממן את בנינו. הרב ר' יעקוב פתח את החגיגה של הנחת אבן-היסוד בדברים נלהבים והעריך את המאמצים הגדולים שנעשו ע"י חתנו הרב ר' לייבל הי"ד וחברי ועד של המוסד. וסיים בברכת תחזקנה הידים העוסקות בעבודת הקודש להרמת קרן התורה. בפוליטיקה לא עסק,

אף כי בהזדמנות הראשונה הצטרף לתנועת "אגודת ישראל". בשמו פעלו חתנו ר' לייבל, ר' בן-ציון הורביץ, ר' אפרים בורנשטין ור' אברהם טוביה רכטמן.

אחרי מות הרבנית נתמוטטה בריאותו של הרב והוא נחלש. גם בימים אלה לא הפסיק את משנתו והיה ער לכל שאלת חכם שהגיעה אליו בדואר מכל קצווי פולין, וענה לכל שואל בטוב טעם ובמראה מקומות הפוסקים הראשונים והאחרונים. 57 שנים ישב על כס הרבנות בלאסק וביום ג' כ"ב בכסלו תרצ"ג כבה אורו של הגאון הרב יעקוב מיידלש והוא בן 82 שנים. אבל כבד ירד על קהילת לאסק ועל היהדות בפולין ובתפוצות. בהלווייתו השתתפו כל תושבי העיר וכאלף מגדולי התורה בפולין ובראשם הרב שאפירא שספד למנוח. הובא לקבורות בבית העלמין החדש. יהי זכרו ברוך וינון שמו לעד. תנצב"ה.

אליעזר אלעי

דער רב און זיין הויז

דער רב ר׳ לוי ריניש, איז געווען אין די יאָרן ווען מען שפּרייזט אַריבער דעם מייל־שטיין, פון דעם ערשטן האַלב־אָפּגעגאַנגענעם לעבנס־וועג, מען קוקט אַריבער צו דער סודותדיקער צווייטער ווייט, וואָס מען ווייסט קיינמאָל נישט, ווי לאַנג איז זיין גאַנג, זיין דויער. מען ווייסט אָבער, אַזוי לאַנג ווי מען האָט אויף אים געשפּאַנט, ווען מען שוין אפשר מער נישט שפּאַנען.

ר׳ לוי אין זיין עלטער, איז געווען נאָך פריש און שיין. די באָרד, קופּער־בלאָנד, האָט זיך געקרויזט מיט ווייכע קרויזן, ווי ווען ער איז נאָך געווען אַ יינגערמאַן. די באַקן, באַגאָסן מיט דער זעלבער אידעלער ראָז־קייט, ווי אין די יינגע יאָרן — אַ ראָזקייט וואָס האָט דערמאָנט אין פרי־מאָרגן־אויפגאַנג. און אויגן לויטערע, ריינע, פול מיט חלום און פאַרטיפטער מחשבה. דאָס איז געווען אַ געזיכט, פון וועלכן ס׳האָט אַרויסגעקוקט די ליכטיקייט פון אַ מענטש, וואָס לעבט אין אַ כסדרדיקער אינערלעכער גייסטיקער וועלט.

ר׳ לוי האָט געהאַט זיין וועלט. אַן אייגענע, אַ מיט מי אויסגעאַר־בעטע, מיט אָנשטרענגונג זיך פאַרשאַפטע. אויפגעוואַקסן אין אַ רבנישער שטרענג אָפּגעהיטענער, פּראַקטיקע שטוב, ווו מען האָט נאָר געהערט דאָס קול פון תורה, געטראַכט פון מצוות, מעשים־טובים, ווו מען האָט יידיש־קייט געמאָסטן, געוויגן אויפן קווינט, נישט אַראָפּגעגאַנגען, חלילה, כחוט־

השערה — איז ר׳ לוי אין די יונגע יאָרן שוין געווען אַן אויסגעאַרבעטע כלי, אַ בעל־מידות, אָנגעפילט מיט יידישן תוכן, ווי דער ווײַנשטאָק מיט זײַן ווײַן. ר׳ לוי איז געווען אַרײַנגעטאָן אינגאַנצן אין דער יידישער וועלט, אין דער יידישער חכמה. פון דער גוישער, איז ער געווען ווייט, אָפּגע־פרעמדט, אָפּגעשראָקן. נישט געוווּסט זייער שפּראַך, זייערע מנהגים. אויס־געמיטן ווי נאָר ער האָט געקאָנט יעדער מגע־משא, יעדער באַרירונג מיט זיי.

מיט זײַן נאַטור איז ר׳ לוי געווען ווייניק צוגעפּאַסט צו דער נייער האַרטער וואָר, צו דער נייער צייט. זײַן לעבן איז געווען דאָס ספר, צו וועלכן ער איז געווען צוגעבונדן מיט זײַן גוף און נשמה. דערמיט האָט ער געלעבט, געאָטעמט. געפינען דאָרט זײַן גליקזעליקייט, און מנוחה. דאָס טאָג־טעגלעכע: שאלות, דינן תורות, גט׳ן, סכסוכים, שטאָטישע זאָרגן — איז געווען פאַר אים נאָר אַ לאַסט, וואָס האָט אָנגעפילט זײַן זעל מיט אומרו, מיט זאָרג, האָט אים אָפּגעריסן פון זײַן תורה־וועלט.

אַנדערש ווי ביי זיינע עלטערן, ביים זיידן און טאַטן, ווו אַלץ איז נאָך געווען פעלזן־פעסט, ווו גאָרנישט האָט זיך גערירט פון דער אַלטער איינגעפונדעוועטער יידישקייט, איז שוין אין ר׳ לויס צייטן געווען אַלץ אַנדערש: בחורים האָבן אָפּגעקערט פון בית מדרש, קינדער האָבן נישט געוואָלט הערן פון קיין גערעדטע שדוכים, חתונה געהאַט קעגן עלטערנס ווילן; אין היימישע באַלעבאַטישע הייזער, האָט מען גערעדט וועגן „שקאָ־לעס", געגומען ביכער „טריף־פסול׳ס" אין די ביבליאָטעקן; יינגוואַרג איז זיך צוזאמענגעקומען אין פאַריינען, אויף פאַרזאַמלונגען, אויסגעמישט צוזאַמען יינגען מיט מיידן; געזעלן האָבן זיך אַקעגנגעשטעלט די באַלע־באַטים, די ברויט־געבערס, געדראָט מיט וואַרפן די אַרבעט, מיט שטרייק און נאָך אַזעלכע זאַכן צו וועלכע מען איז נישט געוווינט געווען אין די אַמאָליקע צייטן.

ר׳ לוין האָט דאָס ווייי געטאָן. שווער געווען אים דערמיט שלום צו מאַכן. ער האָט פאַר דער דאָזיקער ווירקלעכקייט מורא געהאַט. זיך געפאָרכטן, אַז דאָס וועט אַוועקפירן פון יידישן דרך, פון אַלטן דורך דורות

אָנגעצייכנטן יידישן וועג. אַריינברענגען אַ ברוך אין דער נצחדיקער יידישער מויער.

און נישט בלויז ביים ייִנגוואַרג. אויך אין אַלטן היימישן וועלטל, האָט ער געזען שפּאַלטן אין די ווענט פון יעָקבס הויז — אַזוי פיל מחלוקתן, פאַרביטערטע קאָנקורענץ אינעם האַנדל, נישט פאַרגינערישקייט, קנאה און שׂנאה צווישן די סוחרים, קנאה אפילו צווישן אייגענע לייבלעכע קרובים, צווישן משפחה, צווישן שותפים. דאָס אָפטיקע רופן לדין, וועגן ירושות, השגת־גבול, אַפּנאַרענישן און דערביי איז מען נישט תמיד געגאַנגען צום יידישן בית־דין, נאָר אין די גויאישע „סאָנדעס" — דאָס אַלעס האָט אויף ר׳ לוין אָנגעוואָרפן אַ גרויסע אומרויקייט און טרויער.

אָבער נאָך נישט גענוג דאָס אַליין. אויך צו ר׳ לוין אין אייגענעם שטוב, האָט זיך אַריינגעכאַפּט דער שטן.

די קינדער, די אויסגעגעבענע זין, וואָס האָבן נאָך ביז דער חתונה זיך געהאַלטן אונטערן טאַטנס הנהגה, האָבן, ווי נאָר זיי האָבן אָפּגעענדיקט די פריילעכע שבע־ברכותן, גענומען די יינגע ווייבער און פאַרלאָזט די היים. זענען אַוועק אין די פרעמדע, גרעסערע שטעט, פאַרלייגט זיך דאָרט געשעפטן, מסחרים, אָפּגעזאָגט זיך פון כסא־הרבנות, איבערגעלאָזט די איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר, ירושה־שטול אויפן וואָסער... און הגם ער האָט פאַר דער יינגסטער טאָכטער, חנהלען, זיך איינגעשאַפּט אַן אַיידעם, אַן אבן־טוב, וואָס איז ראוי צו זיין, זיין ממלא מקומו, האָט ער זיך דאָך נישט געקאָנט באַרויקן, וואָס פון אים וועט זיך נישט נאָכקייטלען זיין אייגן בלוט און פלייש; פון זיין — געביין.

זיצנדיק אין דער אַלטער ירושהדיקער פּאָטערשטול, ביי דער אָפּעַנער גמרא, אין שטילן בייטאָג, צווישן די פיר ווענט אין בית־דין־שטוב, איז דאָס אַלץ אים אויפגעגאַנגען אויפן זינען און ער איז אַריינגעפאַלן אין שטאַרקער עצבות. די אויגן האָבן זיך אָנגעגאָסן מיט אַ הייסע בריאונג, וואָס האָט ביי אים אָפּטערס געטראָפן אין דער לעצטער צייט ווען ער איז אַריינגעקומען אין צער. און ווי פאַר זיין ראיה וואָלט זיך אַוועקגעשטעלט אַ נעפּל, האָט ער מער נישט געזען די אותיות אין ספר. פון זיין אינגעווייד האָבן

זיך אַרויסגעריסן ביטערע, טרויעריקע קרעכצן און זיינע אַפּלען האָבן זיך געפּייכט מיט געזאַלצנקייט:

— ...אַל תעזבני ד׳, אל תרחק ממני! — האָבן זיינע ליפּן געשעפּ־טשעט, איבערחזרנדיק כסדר דאָס שטילע געבעט פון תהלים, ווי ער וואָלט געזוכט זיך דאָ אָנצוהאַלטן, געפינען זיין שטאַרקונג —

„אל תעזבני!...״ — דאָס איז געווען ביי אים דאָס גרעסטע געבעט אין די לעצטע שווערע יאָרן, ווען ס׳האָט זיך אים איבער עפּעס געדאַכט, אז די ווענט פון זיין הויז, האלטן חלילה ביים פאַנאַנדערפאַלן זיך און ער זוכט שוץ און הילף פון ערגעץ — — —

אַן ארויסהעלפערן אין זיין אינערלעכן עלנט, האָט ר׳ לוי געהאַט אין זיין ווייב, די רביצין פערל, די ווױלע מלומדת און גרויסע קענערן! די רביצין, געבונדן מיט אים אין זיווג, נאָך פון די גאָר יינגע יאָרן, ווען זיי זענען נאָךביידע כמעט קינדער געווען, אַדורכגע־גאַנגען מיט אים אַ שטיק לעבן אין ליידן און פריידן, האָט זי, ווי איין אבר פון גוף, וואָס איז פילבאַר אויף די ליידן פון צווייטן אבר — אים אָפּגעפילט, פאַרשטאַנען זיין ווייטיק, זיין פּיין. זי האָט געהערט זיינע זיפצן, ווען ער איז געזעסן ביחידות צווישן די פיר ווענט און זיינע פאַרגייענדיקע קרעכצן אין זיינע איינזאַמע מינוטן אין דער נאַכט.

אויפכאַפּנדיק זיך פון ערשטן דרימל און זעענדיק, אַז דער מאַן געפינט זיך נאָך נישט אויף זיין געלעגער, ער שלאָפט נאָך נישט, האָט זי געשטערעקט דעם קאָפּ, אים געזוכט. אין דער האַלב־טונקלקייט, באַלויכטן פון ־שוואַכן בוימאייל פלעמעלע, וואָס האָט זיך געטיקט אויפן שענקל, האָט זי געזען ווי ער זיצט אויסגעלענט אויף דער־קליינער פלושענער סאָפקע, אין דער העלפט אויסגעטאָן, אָן אויבער־כאַלאַט; אויפן קאָפּ ווייסלט זיך דאָס ווייסע שלאָפקאַפּל, דאָס העמד ביים האַלז צעקנעפּלט, און דאָס גאָר גרויסע ארבע־כנפות הילט דעם גוף ביז איבער די קני, ווי אַ בגד. ער זיצט פאַר־גליווערט, די האַנט־פלאַכן אָנגעלענט אויפן פלוש־ווייכן געבעט, די אויגן־לעדלעך אַראָפּגעלאָזט ווי ער וואָלט אַריינגעקוקט אין ערגעץ אַ טיפעניש.

— וואָס לייגסטו זיך נישט שלאָפן, לוי?

אויף דער סאַפּקע האָט עפּעס ווי אַ שאָטן זיך אַ ריר געטאָן.

— די אויגן נעמט סיוווי נישט קיין שלאָף — האָט זיך קוים געהערט זיין שטים.

זי האָט שלעפעריק אָפּגעצויגן דעם אָטעם, און מיט אַ פאַרחלשטער שטים, וואָס קומט פון איבערגעריסענעם שלאָף, גענומען אים אויסריידן:

— פאַרוואָס פייניקסטו זיך אַזוי? וואָס ווילסטו פון דיר האָבן?

— וואָס זאָל איך טאָן, דאגות הלב לאָזן מיך נישט צורו... איך קאָן נישט פאַרשטיין פאַרוואָס אַלעס געשעט אַזוי... פאַרוואָס די קינדער אַנט־לויפן פון די היימען... וואָס ציט זיי אַזוי אין דער פרעמדער צעלאָזענער וועלט? איך קאָן נישט באַנעמען פאַרוואָס איז בכלל אין אונזער יידישן לעבן געוואָרן אַזוי לויז די באַנדן... פאַרוואָס אַזוי פיל מחלוקתן? פאַר־וואָס איז מען אַזוי להוט, נישט פאַרגינעריש? יעדער וויל אַלץ פאַר זיך איינשלינגען, מען טראַכט אַזוי ווייניק פאַרן צווייטן... שווער, שווער, האָט זיך דאָס לעבן פאַר אונז אַוועקגעשטעלט...

אין דער נאַכטיקער געדיכטעניש, האָט זיין קול געקלינגען טרויע־ריק, שווער־געמיטיק. די רייד זענען געקומען ווי פון אַ הוילן ברונעם.

— איז דאָס שלעכטע בלויז פאַר אונדז? ס׳איז פאַר דער גאַנצער וועלט... אַזוי איז דאָס לעבן... דער מענטש זעט קודם זיך...

— עס איז נישט גוט אַזוי... דער ייד טאָר אַזוי נישט זיין... ביי אונזערע עלטערן איז אַנדערש געווען.

— ס׳איז שוין נישט די צייט פון אונזערע עלטערן.

— עס איז נישט גוט, עס איז נישט גוט, ווער ווייס וווהין דאָס וועט חלילה פירן!...

אין איר שמאַכנדיקער מידיקייט, ווי ס׳האָט זי געצויגן שטאַרק צום שלאָף, האָט די רביצין צוריק איינגעדרימלט, נישט געהערט מער זיינע רייד. נאָך אַ מינוט שוויגן האָט ער זי געוועקט:

— פערל, און מיינע קינדער זענען אויך פון מיר אַוועק... מיך איבערגעלאָזט אַליין...

— וואָס ווילסטו פון זיי האָבן? — האָט זי זיך צוריק איבערגע־כאַפּט, געזאָגט שוין ווי מיט שטילע טענה אין קול — זאָלן זיי זיין געזונט

ווּ זיי זענען... לאָז זיי צורו... ווילן זיי נישט זיין קיין רבנים, זיצן אויף שטאָטס קעסט, איז וואָס?

— אַ מענטש לעבט נישט אייביק, ווערט עלטער. און וואָס וועט זיין מיט דער ירושה־קייט? מיט אונזער דורותדיקע קייט, וואָס וועט זיין?

— דערפאַר האָט דער, וואָס כ׳בין נישט ווערט זיין נאָמען צו מעלדן, צוגעשיקט אונז אַן איידעם, אַ טייערן איידל־שטיין... ער איז אונז ווי אַן אייגן קינד...

— יאָ, משהלע איז אַ טרייסט פאַר מיינע עלטערע יאָרן. אַן אים וואָלט איך גאָרנישט איבערגעטראָגן... אָבער דאָך... אייגן פליש... אייגן בלוט... עס איז עפּעס אַנדערש. די וועלט איז אַזוי געשטעלט.

— לוי, טראַכט שוין נישט אַזוי פיל אין דיר אַריין. דו מאַכסט זיך שלאָף. און אויך מיך... אַ מענטש טאָר גאָרנישט אַזויפיל מתרעם זיין — טאָר גאָרנישט אַזויפיל אויף זיך נעמען... ווי שטייט געשריבן: „וואַרף אויף אים דיין לאַסט!...״ פאַרלאָז זיך אַביסל אויף אים!

זי האָט אים פריער שוין נישט אָפּגעלאָזט, ביז ער האָט זיך אויפ־געשטעלט, אָפּגעלייענט קריאת־שמע, זיך אויסגעטאָן, געלייגט זיך שלאָפן.

די רביצין, אַ קלוגע פּראַקטישע פרוי, מיט אַ געזונטן לעבנס־פאַרשטאַנד, האָט געהאַט אַן אַנדערע איינזעעניש, אַן אַנדערן צוגאַנג צום לעבן. צוזאַמען מיט דער היימישער אָפּגעהיטענער יידישקייט, האָט זי אויך געזוכט דעם טעם, די לעבנס־הנ... שטאַמענדיק פון אַ יחוסדיקער נגידישער היים, ווו דאָס לעבן האָט זיך געפירט גביריש, אויפן גרויסן שטייגער, מיט הרחבהדיקע וווינונגען, טייערע מעבלען, מיט ברייטע מאָל־צייטן פון רייך געדעקטע טישן — האָט זי די אָרעמקייט פיזיש נישט פאַרליטן, מיט איר גאַנץ וועזן פיינט געהאַט. וואָלט זי געווען אַ פרוי פון אַ געניטן סוחר, וואָס פירט גרויסע עסקים, וואָלט זי אים מיטגעהאָלפן אין זיינע געשעפטן, אַוועקגעשטעלט אַ רייכע שטוב, געשאַפן אַ שם, גע־מאַכט דעם מאַן — אַ נאָמען. איצט, אין רבנות, האָט זי דאָס אַלץ נישט געקאָנט באַווייזן. דאָס אויסקום איז געווען צוגעשניטן לויט אַ מאָס... און לויט איר איינזען, — אַ קנאַפּע מאָס. זי האָט אָבער דאָך נישט געוואָלט די־

נויט. געזוכט די שטוב, אויף וויפל ס׳איז געווען אין אירע כוחות — אַרויסהייבן: פירן זי מיט שטאַט, מיט שיינע מעבל, שיינע קליידער און זאַטער קיך. דער חשבון האָט אָבער נישט אַלעמאָל געשטימט און מען האָט געמוזט אַנקומען, אַמאָל צו די קינדער און אַמאָל אויך צו אַ גמילת חסד פון אַ רייכן באַלעבאָס — אַ גביר.

ר׳ לוי האָט פון דעם שטאַרק געליטן. ער האָט געוווּסט, אַז אַ מענטשנס גאָב, איז נישט די גאָב פון גאָט, מען פאַרלאַנגט פאַר איר תמיד צוריק באַצאָלט און מורא געהאַט, ער זאָל נישט חלילה אַמאָל מיט עפּעס נכשל ווערן — באַדאַרפן מיט עפּעס נישט ערלעכס צוריק באַלוינען. ער האָט געהאַלטן פאַר הייליק דעם אַלטן קלוגן אָנזאָג: „לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול...״ הייב נישט אַרויס דעם אָרעמאַן (אין זיין משפט) און שוין נישט דעם גביר... משפּט, אַ משפט פון גערעכטיקייט! מילא, מיטן אָרעמאַן איז נישט שווער: ער פאַרלאַנגט נישט קיין סך... האָט נישט די דרייסטקייט צו ווען... אָבער דער גביר ווי זיין טבע, האָט געהאַט חוצפה, געפּרווּט זיך אַנטקעגנשטעלן, איינשפּאַרן זיך, צווינגען מען זאָל אים נאָכ־געבן אין זיין זאַך... ר׳ לוי האָט זיך געראַנגלט, אָנגעגורט די לענדן, גע־נומען צו הילף זיין גרויסן טאַטן... אָבער נישט אַלעמאָל האָט געסטייעט כוח. דער גביר, וויסנדיק זיין מאַכט און דעם רבס מילדקייט, האָט גע־דריקט, אַרויפגעוואָרפן זיך מיט זיין גופישע משא, מיט תקיפות, מיט קראַפט, געזוכט אַרויסציען דעם נוצן פאַר זיך.

אַרויסגעהאָלפן האָט ווידער דאָ די רביצין.

וויסנדיק, אַז אין בית־דין־שטוב קומט פאַר אַ דין־תורה און דערצו אַ האַרבע, האָט זי זיך געשאַרט אַ שטילינקע פאַרביי די טיר, יעדעס מאָל מער פאַרלאַנגזאַמט די טריט, זיך איינגעהאָרכט. געהערט, אַז דאָס געררייד איז אַ שווערס, אַ שטרייטנדיקס, האָט איר געצויגן אַריינצוגיין. זי האָט שטיל אָפּגעלענט די טיר, געבליבן אַ ווײַלע אָפּוואַרטן ביים שוועל, געמאַכט אַן אויסרייד, איבערגעבעטן און אַריין. אַליין אַ הערלעכע, אַ גרויסאַרטיקע, אַ שיין־געוווּקסיקע, אויסגעצירט אין דער גרויסער זיידענער הויב, פאַרשטאָכן מיט שפּילקעס, מיט שלייפן, אין לאַנגן ברוין סאַמעטן קלייד, מיט שניי־ווייסן גרייזל אַרומען האַלז. די שווערע אַראָפּהענגענדיקע

אויערינגען, וואָס האָבן ·כמעט גערוט אויף די אַקסלען — איז זי אַריינגעקומען ווי אַ קעניגין, אָנגעוואָרפן אַ שטילקייט. דאָס גערייד האָט זיך איבערגעהאַקט. זי האָט אַ קוק געטאָן אויפן רב, אויף די בעלי־דין, דערזען די צעפלאַמטע פנימער, אַלץ פאַרשטאַנען און זיך שטיל צעשמייכלט:

— אַ האַרבע דין־תורה, וואָס? — האָט זי אַ זאָג געטאָן, אַזוי כלאחר־יד, מיטן זעלבן גוטמוטיקן שמייכל, ווי זי מיינט גאָרנישט און מיט איר נאַטירלעכע דרייסטקייט באַלד איבערגעגאַנגען צו וועלכן גאַסט, אויסגעפרעגט זיך וועגן דער היים, וועגן ווייב און קינדער, וועגן געזונט.

מיט איר דערשיינען איז די לופט אין בית־דין־שטוב געוואָרן פרייער, גרינג־אָטעמדיקער. דער רב האָט לייכטער אָפגעאָטעמט. זי, וואָס האָט תמיד מיטגעבערענגט מיט זיך פאַר אים פאַרגרינגערונג, האָט מיט איר אָנוועזנהייט, אים איצט געמוטיקט, געוועקט די זיכערקייט. אויך די בעלי־דברים זענען עפּעס אַנדערש געוואָרן, פאַרלוירן דעם פריערדיקן קוראַזש, די שטייפקייט, געוואָרן נידעריקער, אַראָפּגעפאַלענער און גענומען רעדן שוין שטאַמלדיקער, פאַרלוירענער.

זי האָט פאַרשטאַנען, זי איז אַריינגעקומען צו דער ריכטיקער צייט און שנעל אין געדאַנק עפּעס אַ פּלאַנעווע געטאָן:

— נו, שטערט אייך נישט, רבותי, זייט ממשיך — האָט זי מונטער אַ זאָג געטאָן, מיט דער כוונה צוריק אויפצוּוועקן די דין־תורה אין איר קעגנוואַרט און אַליין געמאַכט זיך צוגיין צו דער גלאָז־שאַנק, פון דאָרט עפּעס אַרויסנעמען.

— פּערעלע, ר׳ וואָלף טענהט, יואלקע שניידער זאָל זיך פון אים אַרויסציען, ער וויל דאָס הויז פאַרקויפן — האָט דער רב אויפשטייענדיק, אַקייגנגעגאַנגען די רביצין, זי פאַרהאַלטן אין וועג, איר איבערגעגעבן ר׳ וואָלף קאָרמאַנס, דעם שטאָט־גבירס טענה, וואָס ער האָט זיך דווקא מיט עקשנות פאַרלייגט, אַז דער אָרעמער שניידער, וואָס האָט שוין פאַר אַ סך חדשים נישט אָפּגעצאָלט זיין דירה־געלט, זאָל פאַרלאָזן די וווינונג.

— וואָס הייסט, ער זאָל אַרויסגיין? — האָט די רביצין אומגעקערט דעם קאָפּ, אָנגעקוקט דעם גביר, און באַלד ווידער דעם רב, און געזאָגט ווי צו ביידן — וווּהין זאָל ער גיין?

— וואָס ווייס איך, רביצין? איך האָב דאָך אים נישט גענומען אויף מיינע פּלייצעס — אויף לצמיתות!... — האָט ר׳ וואָלף זיך אַ צערידער געטאָן, געפּרווּט זיך צוריק אויפהייבן אין זיין גדלות, ווי איינער וואָס קומט צו זיך נאָך אַן ערשטן קלאַפּ — זאָל ער גיין וווהין ער וויל, צו אַן אַנדערן באַלעבאָס!

— ס׳רעדט זיך נאָר אַזוי, ר׳ וואָלף: ער זאָל גיין צו אַן „אַנדערן באַלעבאָס״... — האָט זי אַלץ נישט אָפּגעלאָזט פון איר געלאַסענעם, גאַסט־פריינטלעכן טאָן — ווער וויל דאָס אַן אָרעמאַן אַריינגעמען? איר ווייסט דאָך יאָ וווּל!...

— רביצין, איך באַדאַרף די וווינונג! איך וויל פאַרקויפן דאָס הויז!

— איר ווילט פאַרקויפן דאָס הויז? אַלץ צוליב יואלקע שניידערס בידנע שטוב? ס׳לוינט נישט! אויף אַן אמת, ס׳לוינט נישט, ר׳ וואָלף! מילא, מעשר׳ט אַ ייד פון אַ הויז, אַזאַ טריבע קאָמורע פאַר אַן אָרעמאַן. איז וואָס?

— איך קאָן נישט, רביצין... ניין, איך קאָן נישט. איך מוז אויך צאָלן!...

— איר קאָנט נישט... אַן אַנדערער קאָן נישט... קיינער קאָן נישט! אָבער דער רבונו של עולם קאָן דאָך — יאָ! כ׳מיין, ער איז אַ בעל־בטוח אויף אַזאַ חוב. ער קאָן אָפּצאָלן פאַר אַזאַ יואלקען! — ווי מיינט איר, ר׳ וואָלף?

זי רעדט, און דער גוטער ווייכער שמייכל, וואָס האָט איצט אין זיך אַ שאָטן פון שטילן מוסר, טוט זיך אַלץ נישט אָפּ פון איר פּנים — אַ שמייכל, וואָס אַנטוואָפנט דעם שטאַרקסטן, יאָגט אָפּ דעם כעס, נעמט איין דעם שונא. ר׳ וואָלף ווערט זיך נאָך, רייסט זיך, וויל זיך נישט אונטער־געבן. אָבער וואָס אַמאָל, פאַרלירט ער אַלץ מער די תקיפות, די גבירישע זיכערקייט. ער איז שוין ווי אַ פישל אין דער נעץ, וואָס האָט פאַרלוירן דאָס קוועליקע וואַסער, עס האָט שוין נישט ווו צו אַנטרינען. עס גיט נאָך די לעצטע צאַפּלען. הייבט אָן אָפּשטיין.

— וואָס עפּעס נאָר ביי מיר?

— יעדן דאַכט זיך: „נאָר ביי אים!...״

— כ׳וויס נישט... כ׳וויס נישט...

— זיכער, ר׳ וואָלף !...

זי איז פריער נישט אַוועקגעגאַנגען, ביז זי האָט נישט אַרויפגעפירט אויפן גוטן, גלייכן וועג, אים, דעם איינגעי׳עקשנטן גביר איינגענומען. ר׳ וואָלף, נאָך אַן אומצופרידענער, אַ פאַרשוויצטער, אַ מידער, האָט געמרוקעט, געברומט, אָבער מיט געשטילטע הכנעהדיקע רייד נאָכגעגעבן :

— וואָס זאָל איך טאָן... זאָל שוין זיין ווי די רביצין זאָגט... זאָל שוין זיין !...

ווען אַלץ איז שוין געהאַט זיך צעגאַנגען, האָט ר׳ לוי זיך אַוועקגעזעצט אָפרוען. ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף זיין פריערדיק אָרט, אין פאָטערשטול, געווישט מיטן גרויסן געבלימלטן טאַשנטוך, דעם שווייס פון פנים, פון שטערן און אָפּגעזיפצט. ווידער האָט אים געמוזט די רביצין אַרויסהעלפן — כנראה, ער איז נישט דאָס וואָס דער טאַטע, ניין. אים פעלט די פעסטקייט, די זעלבסטזיכערקייט, און דער עיקר — די תקיפות — דאָס קאָנען אַ קלאַפּ טאָן אין טיש ! דער טאַטע האָט דאָס געקאָנט. ער פלעגט עס טאָן. און די בעלי־דינים זענען געשטאַנען מיט אימה, מיט יראת־הכבוד, ווי פאַר אַ מלך. האָבן געציטערט, זיך געשראָקן, זיך אונטערגעגעבן —

— עך, דער טאַטע ! ווי גרויס ער איז געווען ! גרויס צו מענטשן און גרויס אין זיין עבודת הבורא. ווייל אַלץ וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען נאָר לשם שמים — גאָט צו דינען. דער טיש, אויף וועלכן ער האָט געגעסן איז געווען אַן אומגעהובלטער, פון ווייסע סאָסנע־ברעטער, נישט געלאָזט אים צומאָל באַפּאַרבן — הייליק ווי אַ מזבח ; דאָס מעבל אין שטוב, אויך אַזוי איינפאַך, ווי אין אַ פויערישע שטוב. דאָס אָנטועכץ — אַ היימישס, פון פראָסטן גראָבן געוואַנט ווי ביי געמיינע לייט. שווער געווען ביי אים פּועלן, ער זאָל אַרויפציען אויף זיך אַ רבניש אַטלאַסענע קאַפּאָטע. אַ קליינער, אַ צעשויבערטער, מיט ברענענדיקע אויגן, מיט געדיכט צעבאַרשטע ברעמען, וואָס האָבן אויך עפּעס ווי געברענט, האָט ער געפלאַמט, גע־

התלהבות׳ט, געצונדן די לעם אים אַרומשטייענדיקע און אַליין תמיד אויסגעזען, ווי ער גרייט זיך צו עפּעס אַ גרויסן פּלי!...

אינמיטן נאַכט, ווען אַלץ איז געווען פאַרזינקען אין טיפן שלאָף, האָט ער זיך, דער טאַטע, אויפגעכאַפּט, זיך אַריינגעלאָזט אין בית־דין־שטוב — זיין חדר מיוחד — אָנגעצונדן דעם בליצער און דאָרט פאַר־בראַכט. ער, לוי, איז געשלאָפן אין מיטל־צימער, אויפן טשעשלאָן, וואָס איז געשטאַנען ביי דער וואַנט אין שכנות און פון דאָרט אַלץ געהערט. ער האָט געהערט ווי דער טאַטע שפּאַנט אַרויף און אַראָפּ, אַרויף און אַראָפּ. דורך דער ווענטל־שפּאַרע, האָט ער געזען, ער גייט אָנגעטאָן אין אַ קורצן וואַרעמען יאַק. פון אונטן שפּאַרט אַפּויער דער ברייטער טלית־קטן, די ציצית קלאַפּן אָן אין קני. אויף די פיס — טוכענע טיפע שטוב־לאַטשן. רויכערט זיין קליינע לולקע, בלאָזט מיט קנוילן רויך, ווי פון אַ קוימען פלוצים אין מיטן מאַרשירן, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט. געבליבן מינוטן וואַרטן. אַריין אין די רעיונות. דאָס פּיפּקען האָט זיך נאָך מער פאַרשטאַרקט. און מיטאַמאָל, מיט גיכע טריט, ווי אונטערגעטריבן פון ווינט, האָט ער צוגעאיילט צו דער ספרים־שאַנק און באַלד האָט זיך געהערט אַ מישן פון בלעטער, שנעל־שנעל, ווי אָט דער ווינט וואָלט דאָס טאַקע אַזוי געמישט, געבלעטערט. ער האָט אַריינגעשטעלט דאָס ספר, אַרויסגענומען באַלד אַן אַנדערס, ווידער אַ בלעטער געטאָן, ווידער אַריינגעשטעלט און ווידער אַרויסגענומען אַן אַנדערס... און דערנאָך ווידער געשפּרייזט איבער דער שטוב, באַגלייט פון אַ ברומען, אַ מורמלען, אַן אָכצן, אַ קרעכצן — ביז ער איז צוגעפאַלן צום טיש, געבליבן שוין דאָרט לאַנג זיצן, געפירט מיט אַ געוואַלטיקער גיכקייט די געניזענע פענע, אַנגעוואָרפן קליינע דריבנע אותיות, אויף די ווייסע בויגנס פּאַפּיר.

דער טאַטע האָט זיך שוין מער נישט צוריקגעלייגט. אָפּגעוואַרט ביז ס׳האָט אָנגעהויבן גראָען, האָט ער זיך געלאָזט אין מקוה און דערנאָך אַ גאַנצן טאָג געלערנט און ווידער געשריבן — מחבר געווען זיינע הייליקע ספרים.

ער, לוי, טוט דאָס אַלץ נישט: ער שלאָפט אַדורך די גאַנצע נאַכט רויק אויפן געלעגער. אָנשטאָט די האַלצערנע פּראָסטע בעטן ווי ביים

טאָטן, מיט די שטרוי־שעניקעס — שטייען ביי אים שפּיגלדיק־פּאָלירטע בעטן, מיט ווייך־געבעטע מאַטראַצן מיט אַ סך קישנס, אונטערדעקן, מיט ווייס פינקלדיק איבערציג; אָנשטאָט דעם ווייסן פּראָסטן ברעטער־טיש, שטייט אַ רחבותדיקער, שוואַר־דעמבענער, מיט אַ גלאַנצנדיקער פּלאַטע, מיט בלאַנקנדיקע מעשענע שיכלעך אויף די פיס; אָנשטאָט די פּראָסטע פון סאָסנע־האָלץ, איינפאַכע שאַנק, שטייען צעוואַקסענע בייכיקע שענק, קאָ־מאָדעס, מיט געשניצטע גזימסן, מיט אויסגעקריצטע בלומען. אויך פון קיין פּראָסטע מלבושים ווייסט מען נישט. אָנשטאָט זיי — הענגען זיידענע קליידער, ריפּסענע קאַפּאָטעס, טכוירענע פוטערס, און די שטוב פירט זיך ביי אים נגידיש, מיט שטאַט, ווי ביי אַ שיינעם גביר.

נישט ער האָט דאָס געוואָלט. זי, די רביצין, זאָל זיין געזונט. זי האַלט דאָס אָן. זי זאָגט, אַז די אַלע זאַכן זענען באַשאַפן געוואָרן פאַרן מענטש: אַ שיינע וווינונג, שיינע קליידער, אַ שיין שטובפירונג, פּאַסט זיך שיין — פאַר די צדיקים. זיי גיבן הרחבת הדעת, ברייטערן אויס דאָס געמיט דעם שכל, מען קאָן דעם בורא עולם דערמיט נאָך בעסער דינען. ער, לוי ווייסט נישט. ס׳איז אפשר יאָ: מרחיבים דעתו של אדם... מען באַדאַרף אָבער צו דעם ווערט זיין, האָבן אַ באַזונדערן זכות. און ער ווייסט נישט, צי ער איז עס ווערט, צי ער האָט די מדרגה?...

ר׳ לוי האָט אַזוי געשטרייט מיט די אייגענע געדאַנקען. די רבי־צין איז צוריק אַריינגעקומען. אַ לייכטע, אַ שמייכלדיקע, מיט אַ שוועבנדיקן גאַנג, ווי אין אירע ערשטע יונגע יאָרן. זי האָט געטראָגן אַ גלאָז מילך, עס פאַר אים אַוועקגעשטעלט. דער רב, נאָך אַ מידער, אַ נישט אינגאַנצן נאָך געקומענער צו זיך, האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ, זי אָנגעקוקט ער האָט מיטן בליק געבעטן זי צוואַרטן.

— וואָס זאָגסטו, פּערעלע, איך טראַכט, אפשר האָבן מיר נישט באַ־דאַרפט פירן אַזאַ ברייטן שטאַנד, אַזוי נגידיש?

— וואָס? מיר פירן אַ ברייטן שטאַנד? נגידיש? כאַ, כאַ, אַ שיינע מעשה!... דו ווייסט גאָרנישט ווי אָרעם דיין שטוב איז, ווי קבצניש זי פירט זיך... וואָלסט אַ קוק געטאָן אין אַנדערע באַלעבאַטישע הייזער, וואָלסטו געזען!...

— מילא, יעדער האָט זיך זיין זכות — און זעסט דאָך ווי שווער מיר איז — איך מיין, אַז אפשר שפּאָרן זיי זיך די מענטשן נאָר ביי מיר אַזוי איין...

— אומעטום דאָס זעלבע — האָט זי אַנגעלענט אירע קלאָרע איידעלע הענט אין ווענטל פון שטול און ווי פריער דעם גביר, אויך איצט דעם מאַן געגעבן רויק צו פאַרשטיין — יעדער רייסט פאַר זיך... יעדער וויל פאַר זיך דאָס גרעסטע חלק... צו דעם איז דאָ דער רבֿ, ער זאָל אויסגלייכן, האַלטן די גערעכטע וואָגשאָלן אין די הענט... דו טראַכטסט צופיל אַריין אין דער צייט... דאָס האָט דיר צוגענומען די גאַנצע רויקייט, די זיכערקייט. צער נעמט אַוועק דעם כוח פון מענטש און אַמאָל אויך די ריכטיקע הבנה...

— יאָ, אפשר ביסטו גערעכט. איך קאָן אָבער פאָרט נישט שלום מאַכן, נישט מיט דער צייט און נישט מיט די מענטשן.

— עס איז אין אַלע צייטן אַזוי געווען... דער „שבט מוסר" קלאָגט זיך שוין אויף די מענטשן און אויף זיין צייט, פון הונדערטער יאָרן צוריק. אָבער קיינמאָל איז יידישקייט חלילה נישט אונטערגעגאַנגען און וועט נישט אונטערגיין...

ר' לוי איז שטיל געוואָרן. גענומען דאָס גלאָז אין דער האַנט, געטאָן עטלעכע שלוק, עס צוריק אַוועקגעשטעלט אויפן טיש. אויפן זינען איז אים געקומען: זי זאָגט אַ גרויסן אמת, זי איז ברוך השם אַנגעלערנט — אַ חכמה! ער האָט מיט אַ שוועבנדיקן בליק, אַ קוק געטאָן אויף איר יידיש־צניעותדיקער שיינקייט, זיך דערמאָנט אַז פון דער יינגאָן, פאַרלייכט זי אים די שטוב, מיט דער לויטערקייט וואָס דער באַשעפער האָט איר אָפּגעטיילט, און אַ דאַנקבאַרקייט צו דעם אַלמעכטיקן האָט אים אַרומגענומען.

ער האָט זיך דערפילט דערלייכטערט, זיך אויפגעשטעלט, צוגעלאָזט זיך צום ספרים־אַלמער, אַרויסגענומען אַ ספר, אַ בלעטער געטאָן, זיך אָפּגעשטעלט אינערגעץ, אַריינגעקוקט. און ווי ער וואָלט דאָרט אָנגעטראָפן אויף אַ שטעל, וואָס וואָלט אים מרמז געווען אויף גוטס, האָט ער מיט חיזוק אין קול אַ זאָג געטאָן:

— יאָ, יאָ, דער אמת איז: לא אלמן ישראל! ס׳וועט זיך נאָך מיט השם יתברך׳ס הילף, אַלץ איינשטעלן גוט!... נו, איך וועל מיך זעצן לערנען.

די רביצין איז שטיל אַרויסגעגאַנגען.

הַאֲזִינוּ, שִׁירָה עוֹלָה וּמִתְפָּעֶמֶת
בְּאַהֲבָה וֶאֱמוּנָה...

„הַאֲזִינוּ"
קצנלסון

זאב

ר' איטשקע גרזון

חתנו של ר' שמואל ברקנולד היה. הרבה שנים סמוך היה על שולחנו של חותנו ועסק בתורה. נולד בעיר זגערש לאביו החסיד והנגיד ר' יהושע גרזון. למד כל ימי בחרותו אצל מורים טובים והצטיין כתלמיד מקשיב וחרוץ. לומדי לאסק קבלו אותו אל תוך חבורתם ובמשך הזמן נעשה הוא לראש להם ופארם. גם כשהתחיל לעסוק במסחר לא פסק ממשנתו כל הימים וקבע לו בחבורה עתים לתורה. ידוע היה ממחדש חידושי תורה וכותבם בספר.

מקומו ב"גערער שטיבל" היה ליד החלון המזרחי, משמאלו של חותנו ר' שמואל ברקנולד. פרחי החסידים אהבוהו וכיבדוהו. התהלך עמהם תמיד באהבה והיה מזמינם להיבחן לפניו בשבתות אחרי הצהרים. מרת גרזון קיבלה תמיד את הבאים בסבר פנים יפות והגישה לכל נבחן מנה גדושה של "שבת אויבס". ר' איטשקע שאל שאלות קצרות וקולעות ויעץ לכל נבחן עצה מיוחדת: שיעסוק בשני דברים: בתורה ובשעשועים, בשעשועים מותרים ולא של "שגצים". לאחד יעץ, שבל יעסוק יותר בתלישת כפתורים מעל המעילים של החסידים בשטיבל. לשני אמר בפשטות: חדל נא להציק ליוחנן הזקן ואל תקלקל לו את מיחם התה שלו! מניין הוא ידע זאת, שאנו הנבחנים אצלו הם בעלי "המעשים הטובים" האלה? כל זה נאמר ברוח טובה בגיחוך קל ובתוספת צביטה קלה על הלחי ו"המעשים" אמנם נפסקו גמלנו לר' איטשקע, בכל הזדמנות, טובות לו ולמשפחתו.

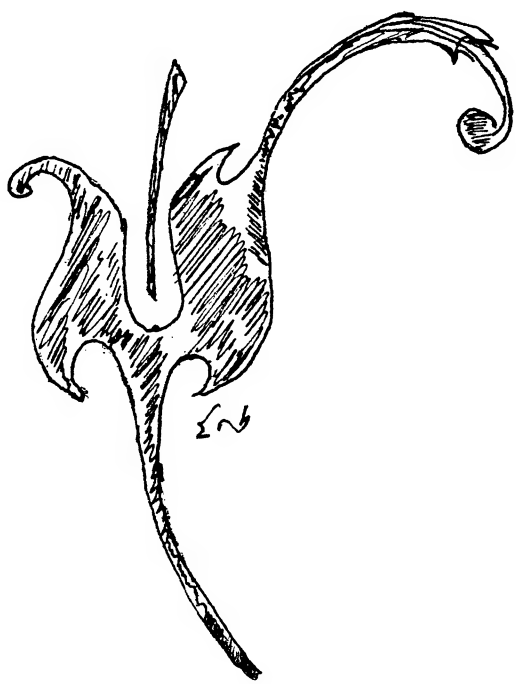
בפורים כשהיינו מתחפשים, ביקרנו את ביתו ושרנו את "הפורים שפיל" לכבודו פעמיים.

שתי בנות היו לו ובן, בערעלע. כעבור שנים נסחף עם הזרם הציוני בסתר. ר' איטשקע נחשב בשטיבל כממלא מקומו של הרב דמתא. לא השתתף בדין ודברים שבמחלוקות. כששאלנוהו, מה דעתו בענין החזן-שוחט החדש, ענה ואמר: דעתי כדעת הרב, ולא הוסיף. היה מרבה במתן בסתר וביד רחבה. זוכרני, כשהייתי ילד, נשרף אז צד שלם של השוק הגדול. אש הדליקה ליחכה כמעט את ביתו של אבא ביאליק שבקומה השניה גר אז ר' איטשקע. לכאן לביתו של ר' איטשקע אצו מיטב המצילים מבין הקהל והוציאו את ספריו ורהיטיו. מכיוון שהבית הזה, בית חומה היה, ניצל מהתבערה. לא זז איש מן המצילים עד שהכניסו חזרה את הרהיטים ואת הספרים לביתו של איטשקע.

בעיירה דיברו, שהוא יד ימינו של הרב ר' יענקלע בעניני דין ומשפט, יוצא ונכנס אליו ושניהם בידידות רבה. בימי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1916, פרצה בעיירה מגפת הפלק-טיפוס. המחלה דבקה גם בר' איטשקע ומת בה והוא רק בן 50. העיירה היתה שרויה באבל כבד מאד. זוכר אני את ליל השבת הראשון ב"שטיבל" בלי ר' איטשקע. ר' דודל ביאליק גמר את תפילת מנחה, ופרץ בבכי בקול רם ואחריו בכה כל השטיבל ואנו הצעירים איתם. רק ר' הירש אבא נאזר בכוח והלם בחוזקה בשולחן וקרא: וואס טוט זיך מיט אייך, סאיז דאך שבת! מיד נפסק הבכי ושמעון גרין ניגש לקבלת שבת. אומנם לא

שינה מניגונו ומנוסחו בתפילות, אבל "לכה דודי" יצא אז פגום ועלוב. העוזרים בזמרה לא יכלו הפעם לעזור לו במרש. גם בגרוננו אנו חנקו הדמעות והיינו מוכשרים רק לבכות. אלה היו ימים אחדים לפני חג הפסח.

בימי שבת, חג ומועד היו בעלי התפילה רגילים לחכות קצת בתפילה לבואו של ר' איטשקע, וכמעט יום-יום היו המתפללים מפנים את ראשיהם אחורה... אולי יחזור ר' איטשקע? שמו הטוב, כחוליה בשרשרת הזהב של חכמי לאסק ינוץ אתנו נצח.

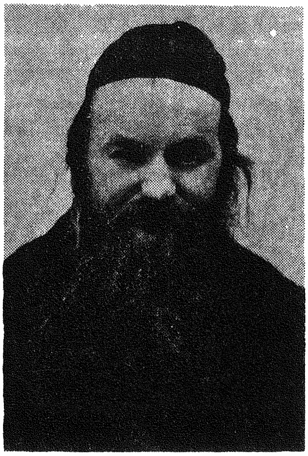

בן מרים

הרב ר' לייבל אייזנברג הי"ד

רבה של לאסק האחרון, שהלך יחד עם צאן מרעיתו ביום הקודר של חיסול קהילת לאסק ל"חלמנו" ונשרף יחד עם הרבנית ובני עדתנו. הרב ר' לייבל נולד בפיוטרקוב לר' יוסף אייזנברג, מנכבדי העיר, וראש הקהילה במשך שנים רבות. בעודו צעיר לימים הצטיין בשקידתו ובחריפותו, מוריו ניבאו לו שיהיה גאון בישראל. וכשהתבגר הסעיר את סביבתו התורנית בלמדנותו המופלאה. עד מהרה יצא שמו בין גדולי התורה, כאברך משי וכאיש אשכולות. בקי בש"ס ובפוסקים ובכל מקצועות דת ודין. כשדיברו נכבדות במרים'ל, בת הזקונים של רבנו ר' יעקב מייזלש, נבחר ר' לייבל אייזנברג לבן זוגה של בת הרב, והעיר צהלה ושמחה! מרים'ל היתה פנינת העיר, יפיפיה ומלאת חן, תמיד זריזה ועליזה ושבעת רצון מעצמה.

ידועה היתה בעדינות נפשה בעודה קטנה ו"שליחת מצוה" התמידה של הרבנית אמה, רייזעלע. שלא בידיעת אמה היתה לוקחת את חלקה בפירות ובעוגות ומחלקת בין חברותיה וחבריה הילדים של השכנים. למדה אצל אסתר-שרה איצק-נאטעס פולנית, חשבון ויידיש ונחשבה כתלמידה טובה גם אצל המלמדים שלמדוה לקרוא בסידור, וב"צאנה ראינה" ונחשבה בין החרוצות. הרב ר' יענקלע הקפיד, שלא תלמד הרבה פולנית בקטנותה וצימצם את לימודיה אצל אסתר שרה. כשמרים'ל גדלה והיתה כבר בת 15 סברה שהיא

יודעת מעט פולנית ושאר לימודי חול.לכן הוזמן בשבילה הביתה מורה לפולנית ורוסית וגם חשבון. בין הנשים המרכלות בעיר היתה שי-חה ערה על המעשה הזה, וראו בזה פגם במעשיה הטובים של הרבנית ריי-זעלע: הרי כל הבנוו היהודיות בלאסק חיות ב"ה מבלי להזדקק למורות פולניות נוצריות. וכי בת ר' טוביה שרצקי ובת ר' העניק זענדל ובנות ר' הערשלע ועוד בנות מיוחסות כאלה מלומדות ב"ה בלי עזרתם של הגויים, ויפות ומלאות חן לא פחות מאשר בת הרב? ב"שטיבל" השתיקו את הרכילות ושמחו לספר גדולות על החתן מפיוטרקוב שבת הרב עומדת לזכות בו. היה בין המספרים שידעו על כל פרט ופרט מה שדובר בין המחותנים, על הנדוניה, על המתנות,על "קעסט" ועל שעון הזהב שרב דמתא מבטיח לחתנו ואפילו על יום התנאים שיתקיים באחד הימים.

והגיע "יום התנאים" ואירוסין וכל העיר היתה טרודה בסיפורים על החתן בן הגביר מפיוטרקוב ועל גדו-לתו ותפארתו, שאין כמוהו בכל הארץ.

מי שלא ראה את חתונתה של מרים'ל לא ראה חתונה יפה ורבת קהל מימיו. להקת הכלזמרים הוגדלה פי שנים עם חיימל כלייזמער בראש. יום לפני החתונה ניגנה הלהקה

לפני ביתו של הרב כשעה אחת, כבשורה טובה לאנשי העיר, למען ידעו כולם שהשמחה במעונה. באותו יום התחילו לנהור לעיירה אורחים נכבדים, רבנים וגדולי תורה מכל הסביבה עם משפחותיהם, תושבי העיר הנכבדים איכסנו אותם בבתיהם בכבוד גדול. גם "השנוררים" מכל הסביבה באו בהמוניהם לחוג בעיירה את חתונת בת הרב. התכונה לקראת השמחה הרבה חדרה לכל בית ובית. בבית המדרש ובבית הכנסת הגדול שטפו את הרצפות (זה היה מקרה נדיר). משה קורענער ציחצח את "הפנס של החתונות" והתקין בו נרות צבעוניים. בערעלע השמש התרוצץ מבית לבית והזמין, בשם הרב, את כל תושבי העיר לחתונה,בעיקר את הבחורים לבית החתן. ביום החופה נערכה סעודת עניים בבית המדרש כיד המלך. הרבנית רייזעלע בכבודה ובעצמה שירתה את העניים והאיצה בהם שיאכלו וישתו; אברכים ובעלי-בתים היו בין המגישים. לבסוף נכנסה הכלה בלווית הרבנית וקבלה ברכות ואיחולים מפי המסובים והסתלקו מהר. רבים מבין המסובים היו בגילופין ובקושי ברכו ברכת המזון. בינתיים יצאה הלהקה של הכלזמרים בעגלה רתומה לשני סוסים. בראש נסע הרב עם נכבדיו בכרכרות לקראת החתן והמחותנים שבאו מפיוטרקוב. סיפרו, שבדרך נפגשו המחותנים ושתו לחיים והכלזמרים ניגנו ניגוני חסידיים וולכיים כנהוג בישראל. השיירה הנכבדה הגיעה בשלום אל העיירה לפנות ערב ותיכף התחילו נוהרים בחורי העיר לביתו של ר' שמואל ברקענ<u>ו</u>לד לקבל את פני החתן. החתן ישב בראש השולחן הארוך. הבחורים נתכבדו בסיגריות, עד שבאו כלי הקודש והכלזמרים וערכו קבלת פנים עם "המרשליק" בראש. החופה היתה ליד בית הכנסת. קהל רב,

כחול אשר על שפת הים, בכל יד נר דולק ובכל לב ברכות לזוג הצעיר. בשבעת ימי המשתה השתתפו מוזמנים מגדולי התורה, שלא הספיקו לבוא לחתונה. הכול עבר בשלום ובלי כל תקלות. המחותנים ובני הרב ומשפחותיהם נסעו איש לביתו והעיירה נרגעה ושככה. שבועות רבים לאחר מכן עוד שוחחו בכל בית ובבתי בעלי מלאכה ובכל סדנה על החתונה הזאת ועל נפלאותיה: היו חתונות יפות בעיר, אבל כזאת טרם ראתה לאסק בכל שנות קיומה. והלהקה של הכלזמרים ספגה מחמאות אין סוף וימים רבים נדמה היה לכולם שהלהקה עודנה מנגנת...

בבית חותנו מצא ר' לייבל את אושרו, תורה וגדולה בצוותא. המשיך בלימודיו והיה מקשיב מתמיד לחידושי התורה של חותנו הרב ר' יעקב מייזלש. נטע בערעל'ס ידע לספר על הויכוחים הסוערים בדין והלכה שבין החותן והחת' אף כי ר' לייבל היה נוח לבריות, היה מן המחמירים בדין, והחותנת רייזעלע היתה משלימה ביניהם ומצדיקה את חתנה בעמדתו, באמרה: גם חותנך בצעירותו מחמיר היה, בדיוק כמוך, ואתה, ככל שתזדרז להיכנס לחיים, כך תמצא את דרכך להקלת החומרות שאתה נאחז בהן. דרכיו הראשונות בעיירה לא נרשמו בזכרוננו. רגיל היה ללכת להתפלל עם חותנו לבית הכנסת, לפעמים הופיע גם בשטיבל. כל מה שידוע לנו הם דברים שנטע בערעלס או ברוך שמש היו נוהגים לפטפט, דרך אגב, באוזני הבחורים. כעבור שנים, בימי מלחמת העולם הראשונה הקהיל מסביבו חבר בחורים מבחורי בית המדרש ונתן להם שעור בתלמוד. גם כותב הטורים האלה שמע מפיו שעורים אחדים, אך לא שבע נחת

מלימודיו. רב׳ לייבל ניסה פעמים אחדות לעסוק במסחר ללא הצלחה. מאז חזר והתמסר ללימודים והשתלם בהוראה. הרב ר׳ יענקל׳ע בא בימים, זקן וחלש, ואחרי מות הרבנית גדלה חולשתו ולא יכול היה בכוחות עצמו לשאת ולתת בעניני הקהילה, היה ר׳ לייבל עוזרו הנאמן ברבנות. וכל דבר הקשה הובא לפני ר׳ יענקל׳ע. הסופר אלעזר אלעי, בספרו "די שטוב", מספר בשבחו של ר׳ לייבל ומתאר אותו כאדם מעמיק בשיחה פרטית ומדריך תלמידי חכמים בדבריו ומוציאם ממצוקת נפשם. גדולות פעל ר׳ לייבל באירגון החדר "יסודי התורה ותלמוד תורה" בעיירה. בשנת 1928 הונחה אבן היסוד לבנין קבוע של החדר, במעמד מרומם של הרב דמתא וחתנו ר׳ לייבל, ר׳ יהושע פרזדבורסקי, ר׳ בן ציון הורביץ, ר׳ י. ד. אקלאדיק, ר׳ העניק זענדל, ר׳ זעליג קוז׳מין ור׳ א. זאנדברג. אלה היו חברי ועד החדר וועד הבנין. אל החגיגה הזאת באו הרבה מוזמנים ובלתי מוזמנים והשתתפו בשמחה הזאת. בנו, ר׳ דוד ז"ל, מספר ב"חדר אלבום" שהוצא בשנת תרצ"ח בלאסק, על מאמצי אביו ר׳ לייבל, בביצוע המשימה הקשה של הקמת הבנין ותשלום ההלואות שלקחו בבנקים שונים, עד שזכו לשמוע קולות התורה וניגוני הגמרא יוצאים מבעד חלונות בנין החדר.

בכל זאת, כשעלה במחשבתם של ראשי הקהילה על הרב, שיצטרך לבוא במקום הרב ר׳ יענקעלע לא קראו בשמו של לייבל כממלא מקומו. לא היה הקובל עליהם. מספר בן עיר הח׳ נוימן יחיאל, שבשנת 1933, חודשים לפני פטירתו הזמין אליו הרב ר׳ יענקעלע את ראשי הקהילה ונכבדיה

וביקש מהם לחתום לו על הסכמתם, שר' לייבל יבוא על מקומו כאב"ד ורב העיר. היו יחידים שחתמו והשאר הבטיחו להימלך בדעתם... וכשנפטר הגאון ר' יענקעלע זקן ושבע ימים והספידו הרב שפירא מלובלין בבית הכנסת הגדול, הכתירו הוא, שלא על דעת הציבור כולו, כרב דמתא. מפני כבוד הנפטר לא הבליטו המתנגדים את עצמם, לא קראו תגר ושתקו. כך היה ר' לייבל לרבה של לאסק במקום חותנו הנערץ. אין אף אחד משרידי השואה שיטיל, חלילה, דופי ברב ר' לייבל, אך גם אין להם לספר עליו תשבחות,כאיש ציבור מובהק. תמיד היה שרוי במחלוקת עם ראשי הקהילה והודרך במעשיו רק ע"י יועציו מחסידי דגור "מאלטן גערער שטיבל".

עם פרוץ הנאצים ללאסק בשנת 1939 לא הציקו לרב באופן מיוחד כרב, אלא כיהודי, כשהתעללו בשאר היהודים התעללו גם בו. הגרמנים הכירו בכתובת של ארגון הקהילה ובכל צורך פנו ל"יודנראט" שבראשו עמד זלמן קוכמן. את היודנראט שיעבדו לכל הצרכים שלהם ולרב לא היו להם כל ענינים מיוחדים. העדים החיים, הנמצאים בארץ ובחוץ-לארץ מסרו רק על מקרה טרגי אחד בלבד, שהרב ר' לייבל, היה מעורב בו: הגרמנים פקדו על יהודי לאסק שיתפרקו מזהבם וכספם בו_לוטה וכל אבנים טובות ועדיים שברשותם וימסרו להם, לטובת המאמץ המלחמתי שלהם. (הגזירה הזאת חלה גם על הנוצרים שבעיר). האוכלוסיה היהודית הביאה, לפי צוו הנאצים, ליודנראט את כספם וזהבם והכול נרשם כחוק ברשימה והרשימה נמסרה עם הזהב וכל רכוש היהודים לידיהם של הנאצים. היו בלאסק "יהודים

אחדים, שעזרו לגרמנים לבדוק את הרשימה אם "השוד" נעשה כדין. המלשינים האלה ידעו להצביע על הרבה מן העשירים בעיר הנעדרים ברשימת "השוד", או שמיעטו לתת מחלקם ונתנו, אך לצאת ידי חובת נתינה. המלשינים הצביעו גם על הרב ר' לייבל, שגם הוא הסתיר חלק מרכושו ומרכוש כלי הקודש של בית הכנסת. הרב הוזמן למפקדת הז'נדרמריה ונדרש להמציא את כל "האוצר" אשר ברשותו.

הרב שתק ולא ענה דבר על דרישותיהם של הנאצים. במקרה זה קיבל הרב סטירות-לחי מאחד מהם ומכות במגלב מיד רוצח שני עד זוב דם. לקחוהו הביתה. הלכו אחריו שני ז'נדרמים וחזרו על חקירתם בעניין "האוצר" לפני הרבנית. הגרמנים הוכיחו, שיש להם ידיעות ברורות, מפי המלשינים, מה נמצא בארגז "האוצר" ומי הם האנשים השותפים לו. הוציאו את הרבנית החוצה לחצר ולבית העלמין הישן והיכוה מכות-רצח לעיני השכנים ועינוה, עד שלא עמד בה כוחה והראתה את מקום "הארגז" שהוטמן בקרקע הסוכה של הרב.

המלשינים לא טעו ולא היטעו את הגרמנים. בארגז היה רכוש גדול: כל כלי הקישוט של ספרי התורה של בית-הכנסת מזהב וכסף, קישוטיה של הרבנית ושל בן-ציון הורביץ ושל הרבה שכנים, שחשבו לתומם, שאצל הרב דמתא לא יגנוב איש ולא ימעל, חלילה, בפיקדון הקדוש הזה. הגרמנים חרפו וגידפו את הרב בלשונם התרבותית ועזבו עם "האוצר" את בית הרב.

חיפושים מסוג זה ערכו הז'נדרמים גם אצל אחרים מנגידי לאסק וגם אצל נוצרי לאסק. יש שמצאו דברים אחרים ולפעמים הצליחו לשדוד את שארית הונם של תושבי העיר.

בפעם אחרת, בחודשי החורף, כשירד שלג ביום שבת, מצאו הגרמנים מנין יהודים שהתפלל בביתו של ר' משה בעקער והרב ביניהם, לקחו את כולם יחד עם הרב ומסרו לידיהם כלים לנקות את השלג. תוך כדי נקוי, התעללו הפאלקס-דויטשים במתפללים וברב. ציוו עליהם לשיר בשעת העבודה ואף גם לרקוד.

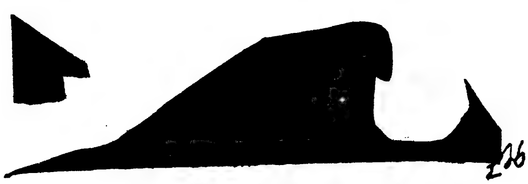
אלה היו המקרים הטרגיים שנרשמו לעיל, שבהם השתתף הרב ר' לייבל. כל שאר הסיפורים שפורסמו ע"י בנו ר' דוד אייזנברג ז"ל בחוץ-לארץ, כגון "הרב והנאצי", "הרב והכומר", "התליות החוזרות" והעינויים כביכול, שעונה הרב בשוק העיר לעיני גויים ויהודים, הם פרי דמיון בלבד ולא קרו מעולם. חבל, שגם העורך הנכבד מר יעקב מאלץ לא שאל את פי שרידי לאסק, לקבל אישור או עדות על הרב ר' לייבל אייזנברג בימי השואה ופירסם בספר "יזכור-בוך פיוטרקוב", בעמוד 238, קטע מספר "החורבן" של הסופר חיים ליברמן שיצא לאור באמריקה, דברים שלא היו ולא נבראו.

כשהגרמנים הפכו את בית המדרש למחלבה מרכזית גירשו את משפחת הרב מן הבנין הזה, והרב עבר לגור בביתו של ר' משה בעקער עד יום חיסול הגיטו. ולשבחו של היודנראט יש לציין, שדאג לרב ולמשפחתו מאד מאד. זלמן קוכמן דאג לבל יחסר דבר וחצי דבר לצרכי הבית

למשפחת הרב. מנָין קבוע היה לו לרב בביתו של ר' משה בעקער והיה ידוע ברבים. גם הגרמנים ידעו על כך ולא מחו בו.

הרב ר' לייבל ישב על התורה בכל ימי הגיטו ולא התערב בעניני הקהילה עד היום המר י"א באלול, יום החיסול של קהילת לאסק. יחד עם כל היהודים גורש עם משפחתו לכנסיה הקתולית ובה ישב בין כולם, כמאובן בצערו, בתוך תוהו של שאגות רחמים, זעקות יסורים של הנידונים להיטבע בים אש.

לא קם ולא נע ממקומו, עד שהעירו מקפאונו זוג צעיר, שדרש ממנו שיתן לו חופה וקידושין. זה לא יתכן, אמר, כאן בכנסיה הקתולית, בליכלוך כזה! אלה היו דבריו היחידים, שהוציא מפיו במשך הימים שישב בתופת עם בני קהילתו בשעה טרגית זאת. בינתים באה הסלקציה של התליך האנס ביבוב והוצאו כאלף יהודים, שנשלחו אחרי כן לעבודת כפיה ללודז', ואלפיים יהודים, גברים, נשים וטף, הרב ומשפחתו בתוכם הובלו למות למחנה ההשמדה ב"חלמנו" ושם מתו מות קדושים. זכרו יישאר חרות בלבות הניצולים עם כל קדושי קהילת לאסק. תנצב"ה.

ר' דוד אייזנברג

ר' דוד אייזנברג, כסופר וכעיתונאי, מוכר היה לי עוד משנות נעורי. נולד בשנת תרע"א (1910) בלאסק למשפחת הרב דמתא, הרב ר' לייבל אייזנברג הי"ד. את חינוכו קבל בבית זקנו הרב ר' יעקלה מיידלש זצ"ל. בעודנו צעיר לימים נמשך דוד לעבודה ציבורית וניסה את כוחו בכתיבת מאמרים על נושאים חברתיים, מפלגתיים ומדיניים. גם כשישב בבית חותנו בפביאניץ המשיך בעסקנות ציבורית תוך כדי קביעת עיתים לתורה ולכתיבה.

אהב את ארץ-ישראל בכל להט נפשו. את אהבתו זו השתדל להדביק באלפי חבריו הצעירים ובין "פועלי אגודת ישראל". כנואם מלהיב הטיף לעליה לארץ בהצלחה רבה. בשנת תרצ"ד עלו הוא ואשתו ארצה והתיישבו בשכונת הבוכרים בירושלים. עבד כפועל בנין וקיים בגופו את מצוות בנין הארץ. גם כאן התמסר לעבודה ציבורית. ביוזמתו נוסדה הקרן למחוסרי עבודה ועשה למען עבודה עברית ותעסוקה לפועלים דתיים.

בגלל מצב בריאותו נאלץ לעזוב את עבודתו הפיזית ועבר לגור בתל-אביב. חזר לעבודת העיתונאות והתפרנס בה. במקצוע זה ראה ייעוד ושליחות מיוחדת להביא לציבור בחו"ל ידיעות מהימנות על המתרחש בארץ.

במאמריו עורר את הציבור להגשת עזרה לניצולי השואה. לשם כך יצא בשליחות לארצות הברית ולאחר מכן לארצות רומניה, אונגריה וצ'כוסלווקיה ומשם הגיע למחנות הפליטים בגרמניה. בשובו ארצה סיפר את אשר ראה במו עיניו ועורר את דעת הקהל לפעולות גדולות לטובת הניצולים. למרות חולשתו הגופנית התנדב למסע חדש לארצות הלטיניות והטיף שם לחיבת ציון ועלייה.

ביקש ר' דוד לישב ולנוח קצת בתל-אביב, בא המוות וקטפו באיבו והניח אחריו את אשתו האלמנה בודדה. הובא למנוחות ביום ל' אדר, שנת תשי"ט, בבית העלמין שבזכרון מאיר בבני ברק.

איש ישר היה ר' דוד. במעשיו הוסיף כבוד לשושלת משפחתו.

בָּכֶם דַּפֵּי תַלְמוּד, בָּכֶם עָלִים בָּלִים,
אַגָּדוֹת נֶחְמָדוֹת וּקְדוּמוֹת
בִּימֵי חַיֵּי הֶבְלִי, כִּי אֶהְגֶּה נְכָאִים –
בָּכֶם נַפְשִׁי תִּמְצָא תַנְחוּמוֹת.

ח. נ. ביאליק

ר׳ העניך יודע משה׳ס

ביי אונדז אין שטעטל האסטו געקענט פילן דעם לעבעדיקן קאנטאקט צווישן די דורות. דא האבן זיך מענטשן גערופן נישט נאר מיט זיירע נעמען, נאר אויך מיט נעמען פון זיירע עלטערן, זיידעס און באבעס און אפילו מיט די נעמען פון זיירע שווערס און שוויגערס. ווי אשטייגער חיהלע העניך-יודע-משה׳ס, פערל שלמה-מייטע-שמחהלעס, נטע בערעלעס. אייניקע משפחות האבן געהאט צונעמען, וואס זייער אפשטאם איז געווען פון געוויסע אומשטענדן. ווי למשל: מינדל זאנוועלס, משה׳לה קורח, דער יורש א.ז. וו. די וועלכע האבן זיך גערופן מיט די צונעמען האבן קיינמאל נישט געפילט קיין באליידיקונג צוליב דעם.

פיל פון די משפחות שטעלן זיך נאך היינט פויר לויט דעם צונאמען פון זייער פאמיליע און זעען אין דעם נישט קיין פחיתות הכבוד. ר׳ העניך יודע משה׳ס איז אזוי גערופן געווען צווישן די חסידים אין שטיבל און אויך אין גערער הויף, אבער אין די לעצטע יארן האבן זיך אלע באניגענט מיט ר׳ העניך זענדל. אליכטיק געשטאלט אין שטעטל, אחסיד, אתלמיד-חכם און דערצו ארי-סטאקראט.

אבעל-דעה אין שטאטישע ענינים, אלאוווניק אין שטאט-ראט, אחבר אין דער יידישע קהילה און אגוטן רצון אטובה צוטועך יעדן, ווער נאר סהאט זיך צו אים גע-וואנדן. טראטץ דעם וואס ער האט געפירט גרויסע געשעפטן, האט ער זיך בלב ונפש אבגעגעבן מיטן חדר "יסודי תורה", געווען דארט אנאקטיווער פערוואלטונגס חבר און מיט אברייטע האנט דערלאנקט אגרויסן געלטביישטייער צום בנין פון חדר "יסודי תורה".

ר' העניך זענדל האט זיך אין צדקה ענינים פער-לאזט אויף זיין פרוי דאבריש. דאס איז געווען אפרוי מיט אגרויס יידיש הארץ, מיט-געפילט מיט יעדן ליידענדן. מיט אפולע האנט דערלאנקט נישט ציילענדיק וויפיל זילבערגעלט די גארשקע האט אין זיך געהאלטן. אפול הויז מיט גוטס איז געווען ביי ר' העניך יודע משה'ס, געבענטשט פון הימל מיט אלאם. טיירע און גוטע קינדער, יעדע פון זיינע 4 טעכטער האבן געהאט אבעזונדערן יידישן חן. שיין און גוט ערצויגן, געזעלשאפטליך זיך געהאלטן מיט אונדז יוגענד, כאטש דער טאטע איז נישט אזוי שטארק צופרידן געווען דערמיט. ביידע זון זענען געווען מיט אונדז צוזאמען אין אלע חדרים, חיים-נתן, דער עלטערער, האט זיך מיט די יונגע חברה ווייניק

געחברט, סהאט אים נישט געפאסט האבן צו טוען מיט "לאבוזעס". אקליינינקייט, אבחור וואס פארט לערנען אין גערער ישיבה!.

מענדל, אבער, איז געווען איינער פון די "חברה" מיט אלע "גוטע מעלות". נישט איינמאל איז ער אויפגערופן געווארן מיטן בעקאנטן אויפרוף: די שייגאצ-טיקער יינג! אין די גרויסע טעג פון דער ציוניסטישער אויפלעבונג אין שטעטל האט זיך מענדל אבגעטיילט פון דער חברה און געבליבן מיט שמואל זאנוועל קייזער הינטער דער השפעה פון זיירע משפחות.

ווען דער דיכטער יצחק קאצענעלסאן איז אמאל איינגעשטאנען אין זייר האטעל, האבן מיר אים געפרווט מיטשלעפן דעם דיכטער מקבל פנים זיין, דאס איז אבער אונדז נישט געלונגען.

חיהלע און אסתרל האבן זיך אבער יא גוט געפילט אין

אונדזער געזעלשאפט. אויך מיר האבן געזוכט מיט ליבע זייער געזעלשאפט, ספּערשטייט זיך, אן טאטענס ווסן.

אין די שפּעטערע יארן האט מען מיר מודיע געווען, אז מענדל זענדל, ר׳ זעליגל קאז׳מינס איידעם, איז נפטר געווארן. האב איך זיך אין צער דענצמאל דערמאנט: ווען מיר זענען געווען קליינע חדר יינגלעך, זענען מיר שטענדיק געגאנגען צוזאמען קריאת-שמע ליינען ביי קימפּעטארינס, וועלכע האבן געבוירן אבן-זכר. מענדל האט ביי אלע שפּילערייען אין אלע חדרים גענומען אנאקטיוון אנטייל און געהאלטן בסוד אזעלכע מעשים, ווי ארײנלייגן שטיקלעך אייז אין די פּעלצן-טאשן אין גערער שטיבל, אדער אפּשניידן שיינע קנעפּ פון יום-טובדיקע פּאלטנס. אבער די גרעסטע מעלה זיינע איז געווען, זיך קיינמאל נישט געקריגט מיט די חברה און נישט געשלאגן קיינעם, אחוץ "שקצים", ווען מהאט זיך געדארפט אין זיי נוקם זיין פאר זיירע שטענדיקע שיקאנעס. נאך עפּיס וואס כוויל אינטערשטרייכן, אז מענדל איז געבליבן אויך שפּעטער אלעמענס חבר. אגוטער פריינד, כאטש מיר זענען געווען ציוניסטן און ער אבכבודער חבר פון צעירי אגודת ישראל.

לאה זענדל, ר׳ העניך יודע משה׳ס עלטסטע טאכטער, האבן מיר יינגע געקענט אלס איפת-תואר ווו שפּעטער חיהלע

מיט אסתרלן. אשיין כלה-מיינדל בס"ה 17 יאר. דאס שטעטל
האט גערעט, אז לאה איז אזוי גוט און צארט ווי איר מוטער
דאבריש. אגרויס גליק איז געווען ביי יעדן פון אונדז
קליינע, צו בעקומען פון איר האנט אקניפ אין באק, אדער
אגלעט און אצו ביי אפאה. אלאנגע צייט האט זיך אזא גליק
געהאלטן פערבארגן אין די יינגע הערצלעך. לאה איז מיט
מזל אכלה געווארן און חתונה געהאט פון לאדז' מיט
אבעווווסטן תלמיד-חכם אברהם טוביה רעכטמען. מיר
האבן געהאט אין יענער צייט אביסעל פערדרוס אויף ר'
העניך זענדל: ערשטענס, פארוואס האט זי נישט חתונה
געהאט מיט אלאסקער בחור, צווייטענס, דער גרעסטער טייל
פון בית המדרש בחורים זענען איינגעלאדנט געווארן צום
חתן אין טאג פון די חופה און עטליכע פון די בחורים,
צווישן זיי אויך דער שרייבער פון די שורות, נישט. מילא,
האבן מיר געזאגט זאל זיין מיט מזל! ווי סהאט זיך
שפעטער ארויסגעוויזן איז אברהם טוביה טאקע געווען
איינגערמאן אבן-תורה, מהאט אפילו געזאגט "אחריף",
בעזונדער האט זיך אים געלונגען ארגאניזירן ארום זיך
אלע יינגע-לייט און בחורים, וועלכע האבן געזוכט
אקלארן וועג אין לעבן. ער איז געווארן דאר הויפט
פירער פון אלע אקציעס לטובת "אגודת ישראל" אין לאסק.

די ציוניסטן האבן איך אים געזעך אנערענסטן בר-פלוגתא און האבן נישט איינמאל פון אים געכאפט אגוטן פסק. אקליינינקייט ר' העניך יודע משה'ס איידעם!.
אגרויסער תענוג איז געווען מיט אים שמועסן אין דברי תורה, געהאט אטיפע ידיעה אין חסידות. אשיין געמיטלעך הויז געווען ביי לאה און אברהם טוביה רעכטמאן, כמעט ווו ביי די מאמע דאבריש. די יינגע ווייבלעך האבן שטיל געשעפטשעט: פונק ווי איר מאמא! חן מיט צדקה! טראץ דעם וואס זי האט געהאט די זארגן פאר אמאן מיט קליינע קינדער, האט זי זיך איינגעקויפט אין די חברה פון די נשים צדקניות.

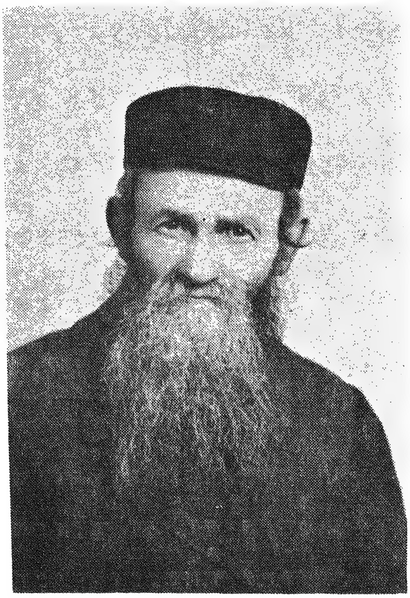
אין די גרויסע פלאמען פון לאסקער חורבן, צוזאמען מיט אלע שטאטישע הייליקייטן איז אויך פערברענט געווארן קליינע בתי-מקדש מיט זיירע כוהנים אויף קידוש השם.
מיר וועלן קיינמאל נישט געפונען אטרייסט אין לעבן און אנחמה פאר די אומגעקומענע צדיקים און קדושים פון ר' העניך-יודע-משה'ס פערצווייגטע משפחה.

אבער אנחמה פורטא, אז אסתרל און אירע 4 שוועסטערן טעכטער לעבן מיט אונדז אין ישראל, פערשטארקט אונדזער בטחון אין נצח ישראל.

בן-משה

ר' זליג קוז'מין

אמרתי לכתוב ר' זליגל קוז'מין זצ"ל, מכיוון שצדיק אמיתי היה האיש בכל דרכיו ומעשיו. שכננו היה בשוק הגדול בטווח של בתים אחדים בלבד.בלכתנו לשטיבל או לבית המדרש,היינו עוב-רים דרך ביתו.תמיד נפגשנו בהצצה ידידותית של רוחמה ובברכת צפרא טבא מצד כל בני המשפחה. טעמא קוז'מין וחייה אחותי היו חברות מאז ימי ילדותן והיו כתאומות בעיני כולם. ר' זליגל היה רעו הטוב של אבי ז"ל ושי-תפו פעולה לטובת "לינת הצדק" ו"גמילת חסדים".גם

ב"גערער שטיבל" היו שכנים ושותפים לעניני הכלל. וכל מה שעשה, בסתר עשה, ללא פרסום מיוחד ובלי הדגשה יתרה. ביתו היה בית גמ"ח לכל דורש וביד רחבה הגיש הלואה לזמן ארוך, באמרו, אי"ה תחזיר לי, ואל תתבייש, חלילה, לבוא אלי כשתהיה במצוקה. סוחר תבואות היה כל ימיו ומו"מ לו עם כל הפריצים ובעלי אחוזות הנוצריים אשר בסביבה. כולם האמינו בישרו. לא פעם הוזמן ר' זליגל על-ידם שיהיה שופט ומתווך ביניהם בסכסוכיהם הפרטיים.

בימי מלחמת העולם הראשונה, כשהעיירה נמצאה במצוקת רעב קשה, ללא עצים להסקה, הפעיל הוא את השפעתו אצל הפריצים ומדי שבוע בשבוע שלחו לעיר עגלות תפוחי אדמה, שקי קמח ועצים, ונחלקו בין הנז-קקים והנצרכים חלק בחלק לפי הטף. לצידו פעל גם משהלע בורנשטין אצל יאנוש שוויצר מאוסטרוב וממיטב העצים "והטורף", קמח ותפוחי אדמה נשלחו לעירה לחלוקה בין העניים. אנו הבנים והבנות, היו הרצים בבתים של הנזקקים ומזעיקים אותם שיבואו בשקים ובכלים שונים לקחת בזמן את חלקם.

חתנו של ר' זליגל ואחי אפרים היו המזכירים וכותבי הפתקאות לנצרכים ומחתימים ברשימה, אלה שקיבלו את מנתם. לאלה "שהתביישו" לבוא לקחת בעצמם, היינו אנחנו, הצעירים בבחורי בית המדרש, מגוייסים לשאת על שכמנו "אפערטעלע" תפו"א, שקית קמח. הסבלים המק-צועיים, לאחר שכל אחד קיבל את שלו, גמל חסד לשכניו ונרתם בעגלתו והשלים את מעשנו. הגרמנים בעיירה שנמצאנו אז תחת כיבושם, קיבלו הוראות לא להפריע למעשה חסד אלה.

כזה היה ר' זליגל קוז'מין, ענוו מצניע לכת, יהודי קטן בעל מעשים גדולים. לו היו משחזרים את בית הקברות שם בלאסק, או שהיו מעלים את עצמותיו ארצה, הייתי מציע לכתוב על מצבתו מילה אחת: "חסיד".

בין יחידי סגולה היה. זכרו קדוש וברוך לעולם.

ר' שלום ברז'ז'ינסקי

רואה אני לעצמי חובה נעימה להעלות אי-אלה קוים לדמותו של ר' שלום ברז'ז'ינסקי - דמות לא-רגילה בעיירה לאסק - ולפרוע חוב מוסרי שהנני חב לו, כפי שאספר להלן, אף-על-פי שבזמנו הבטחתי לו לשמור הדבר בסוד.

את ר' שלום ברז'ז'ינסקי הכירו בעיר, כשם שהוא הכיר את כולם. לי הזדמן להכירו מקרוב, עת עבדתי אצל השותפים בעסקי יערות ועצים - ר' העניך זענדל, קאנטאראביץ וקוז'מין, זכרונם לברכה, בטארטאק בלאסק, בבעלותם של האחים חיים וולף ושלום ברז'ז'ינסקי.

למרות היותו כבד-שמיעה (זכר הפריזיב מימי הצאר ניקולאי, בודאי) - ידע ר' שלום על כל המתרחש בעיר. בצעירותו מחובשי בית המדרש היה, יהודי שומר מסורת והמתפללים בשטיבל של חסידי אלקסנדר. גדול המשכילים בעיר, בעל חוש הומור-יהודי חריף. בקי בספרות העברית ובספרות יידיש הקלאסית. כאוטודקט, למד 5 שפות אירו-פאיות וקרא במקור את ספרותן. אוהב ספר, איש אשכולות.

ר' שלום היה גם בעל יידע טכני גבוה. תיכנן בעצמו והקים מפעלי חרושת שלו ושל בניו. בנה והמציא מכונות שונות במו-ידיו מתוך ספרים טכניים לועזיים. בעל "הסודה פאבריק" בשותפות עם אחיו ר' חיים וולף ז"ל. "הסודה פאבריק" היה שם דבר בעיר. היתה שם חצר רחבת ידיים, על-ידה גן פרי גדול ובתוך הגן "אלטנה",

מין סוכה עגולה ויפה ששמרה את סודותיהם של הרבה זוגות רומנטיים. גם שתי בריכות מים טבעיות היו שם.

ר' שלום ברז'ז'ינסקי ומשפחתו

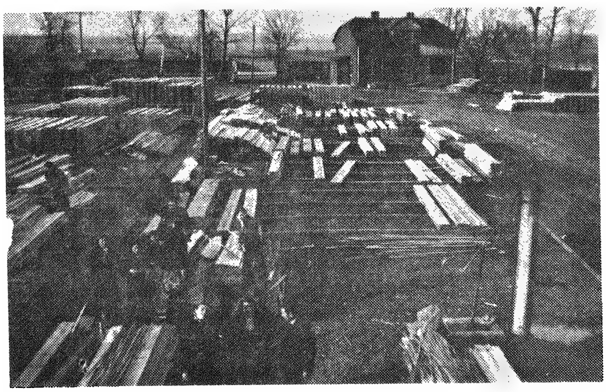
לילדיהם של ר' שלום ור' חיים וולף היו קוראים: "די סודה פאבריק קינדער". למקום הזה נמשך הנוער, חבריהם של בני "הסודה פאבריק", כי בתיהם של שני האחים הנ"ל היו בתים בעלי תרבות מתקדמת ונשפה שם רוח רעננה של נעורים וריחות גן ושדה. שם היה מתאסף נוער בשבת

בין השמשות ובערבי קיץ של כל ימות השבוע, מטיילים בגן או יושבים "באלטנה", קוראים ספרים בצוותא, מתוכחים עליהם ולאחר הויכוחים היו פוצחים פיהם בשירה.

בוקר-בוקר היה ר' שלום משרך רגליו צעד צעד מביתו אל "הטארטאק" שבקצה השני של העיר, מרחק של מספר קילומטרים, בערב צעד לו במתינות הביתה.

שנים אחדות עבדתי במחיצתו "בטארטאק". היינו בידידות רבה, למרות הבדלי גיל ואופי בינינו. מדי בוקר, כשנכנס למשרד היה נגש ישר אלי, מחפש בפינה שלי, בכדי לראות איזה ספר חדש הבאתי. כי אוהב ספר היה האיש, אם היה זה ספר שעדיין לא קרא, היה לוקח אותו ואמר: אעיין בו ואגיד לך אם כדאי לך לקראו.

בשנת 1929 התכוננתי לערוך טיול לארץ ישראל. בכדי לקבל אשרת כניסה צריך הייתי לתת ערבות למשרד הא"י, שמקבל הויזה יעזוב את גבולות א"י בתאריך שנקבע לו.

המנסרה בלאסק - דער לאסקער טארטאק.

לא יכולתי בשום אופן למצוא איש או מוסד שיואיל לתת לי ערבות כזו. לכל איש שפניתי נתקלתי בסרוב. הנימוקים והתירוצים היו שונים, רובם פחדו שהדבר הזה יכול להגיע לידיעתו של אבי ז"ל - (אבא התנגד לנסיעתי) - אפילו המנהיגים הציונים בעיר סירבו. אחד מהם אף ביקש שאביא לו הסכמה בכתב מאבא אז הוא יחתום על כתב ערבות זה בשם ההסתדרות הציונית במקום.

הסכויים שלי לנסיעה היו בכל רע, אך הרצון לנסוע לא"י לא נתן לי מנוח. שבועות על גבי שבועות חיפשתי בכל הדרכים איש בעל רכוש כלשהו שיסכים לערוב לי לפני המשרד הא"י. גם בלודז' הגדולה לא מצאתי איש שירצה לקחת את "הסיכון" על עצמו.

הייתי אובד עצות. כמעט שנטשתי את רעיון הנסיעה לא"י. והנה בבוקר של יום אחד נכנס, למשרד בו עבדתי "בטארטאק", ר' שלום. כרגיל נגש ישר לפינה שלי, בכדי לראות אצלי ספר חדש ופנה אלי ואומר: שמעתי שיש לך בעיות עם הנסיעה שלך - לארץ ישראל, מה רוצים ממך? ספרתי לו במה הענין: תוך כדי דבור ראיתי, לפי קמטי מצחו, שמשהו מתבשל במוחו. עוד טרם גמרתי את דברי - הוא אמר לי - קונא-למל שכמוך - למה לא אמרת לי? תבוא אלי הביתה עוד הערב ואני אחתום לך על ערבות ואתה תסע. אני אינני מפחד שלא תחזור, רק דבר אחד אני רוצה ממך שאביך לא יידע מזה דבר. טרם שהספקתי לתפוס את משמעות הדבר עזב ר' שלום את המשרד ונעלם בשטח המפעל.

בערב של אותו יום ירדתי לסודה-פאבריק לר' שלום, הראה לי כסא לשבת ובלי אומר ודברים ניגש ישר לענין.

הוציא ניר ועט ואמר - כתוב, אברהם מה שאתה צריך ואני אחתום לך! הראיתי לו שהבאתי טופס של כתב ערבות מודפס ממשרד הא"י בלודז'. לקח את הטופס עיין בו, חתם עליו ואמר - את היתר תמלא אתה.

הודיתי לו בחמימות ובהתרגשות. הוא איחל לי הצלחה וראה את הדבר בפשטות וענוה. כשקמתי ללכת הוסיף בהומור האופייני לו - אל תשכח להיפרד ממני לפני נסיעתך! כזה היה ר' שלום ברז'ז'ינסקי ז"ל - איש צנוע וגדול.

כעבור זמן קצר הגשמתי את חלומי. כשחזרתי מהטיול בארץ הבאתי לו שי צנוע - תנ"ך קטן. הו, הו - דפוס ירושלמי, אמר - זה יהיה לי זכרון טוב מארץ ישראל. כשבאתי להפרד ממנו לפני עלייתי לא"י בשנת 1934, ספרתי לו שהעליה הפעם היא בדרך לא ליגאלית. היה נרגש מאוד, אולי בפעם הראשונה ראיתיו כך. הוא שם את ידו על כתפי בחיבה, איחל לי דרך צלחה ואמר - אני כבר לא אזכה לראות את ארץ ישראל, הזכירנו אתה שם!

כעבור שנים אחדות קבלתי מבת עירנו שהגיעה ארצה דרישת שלום מר' שלום. היא ספרה לי, כשנפרדה ממנו רתוק היה למטתו ובקש ממנה למסור לי דרישת שלום לבבית. כשבנו יוס, בן הזקונים של ר' שלום - נפטר באופן פתאומי - התאבל עליו מאוד. יוס היה חניך השומר הצעיר, מהראשונים בקן ושומר למופת. בחור תמיר ויפה-תואר, צעיר וחסון ואהוב על כולם.

כבן 19 היה במותו ואביו בסגור לבו נשא את יגונו. על מצבת קברו רשם אביו: "התכונן לעלות לארץ ישראל ולא זכה".

איש צנוע ונפלא היה ר' שלום, ציוני טוב, מורה לציונות לשני דורות וגדול-לב. אחת הדמויות מיחידי הסגולה בעירנו. מחנך ומורה מל"ו, עודד והדריך רבים בזמנו ורבים רבים הבחורים מבני עירנו שלאורו פלסו להם דרך להשכלה והתחיה הלאומית.

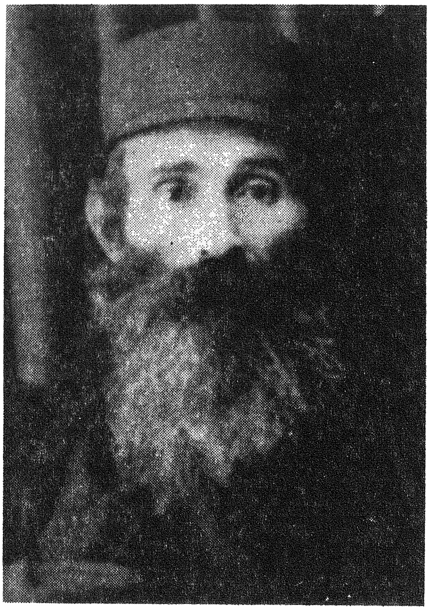
בהוקרה ובהערצה אני מרכין את ראשי לזכרו.

אברהם קוז'מין

אחי אפרים

ר' משהלע בורנשטיין

שניים ילדה הסבתא יענטע'לע לסבא ר' אפרים בורנשטיין בלאסק: את בריינא ואת משהלע. הסבתא יענטע היא שעסקה בחינוך הילדים. בת תלמיד-חכם אמיד היתה וסמל הצניעות, העדינות וטוב-לב. לסבא אפרים שני עסקים היו: עסק של עצים ויערות ועסק של בור-סקאות. התפרנסו בכבוד והנחילו, בשקידה רבה, לבניהם חינוך דתי, כמקובל בימים ההם; הדודה בריינא למדה לקרוא בסידור התפילות, במחזורים ו"בצאנה-וראינה" ולכתוב מכתב ביידיש וכתובת למכתב ברוסית ובפולנית. בשבילה זה הספיק, אולם לאבא משהלע לא הניחו להתבטל ולהשתעשע. עליו היה לעבור בכל מדורות "החדרים" והמלמדים שהיו אז בעיירה ולא הסתפקו בכך. מכיוון שהיה בעיירת סטרצוב הקרובה מלמד, תלמיד-חכם גדול וחסיד דגור, שהרביץ תורה לבחורים מבוגרים, נשלח לשם משהלע אליו ללמוד. שלוש שנים למד אצלו משהלע, על שולחנו סעד, בביתו ישן והיה לו כבן. במשך השנים ספג אל תוכו מנהגי חסידות, תורה ודרך ארץ מלוא חפניים. זה עלה לסבא 120 רובל לשנה. בימים ההם נחשב סכום זה כמופרז בעד שכר לימוד וכלכלה לשנה. אולם הסבא אפרים התפאר בכך ואמר בין מקורביו, שאינו חס על הרובלים, כשהוא מקבל תמורתם "חסידות", תורה "והשכלה כללית". כן, גם השכלה כללית; לשון הקודש, פולנית, רוסית

וחשבון לימד "הסטרצובאי" את תלמידיו. והחלוקה היתה בזאת: מהשכמת הבוקר עד לצהרים לימודי קודש, גמרא עם תוספות ופוסקים, ואחרי הפסקה של תרדמת-צהרים - לימודי חול. בסטרצוב היה הרבי הזה ידוע כידען גדול ועסק גם בכתיבת תלונות ובקשות לשלטונות ולערכאות לכל דורש בתשלום. כתב-ידו נודע ברבים ככתב קליגרפי וקל לקריאה. את הכתב היפה הזה, בכל הלשונות שלימד הנחיל לתלמידיו. את השפות לשון-קודש, רוסית ופולנית לימד מתוך העיתונים שהופיעו אז בוורשא, עיתון אחד לחודש קנה מכל לשון. את לימודי החשבון לימד מתוך ספר חשבון רוסי לבת"ס תיכוניים, שהיה מקובל באותן השנים.

בחזור משהלע הביתה, והוא כבן 16, הצטרף לקבוצת בחורים אשר למדה שיעור אצל הרב ר' יעקלה מייזלש במשך שנים אחדות.

אבא הזכיר תמיד את הזמן הזה בהערצה ולא חסך תשבחות לרבי ר' יעקלה על גדולתו בתורה ועל דרכי לימודיו. ר' משהלע לא שעה לעצת הרב, להשתלם בהוראה ולעסוק ברבנות. המסחר, ובעיקר מסחר העצים משך אותו מאוד. ריח השרף של האורנים והאשוחים שיכר אותו, היה

אומר. הסבא אפרים מצא בבנו עוזר נאמן בעסקי היערות ועשהו ל"שרייבער" ולמנהל החשבונות במסחר זה.

בן 18 נשא משהלע את שרה בת בלומעלע רפפורט לאשה. אף-כי הובטח לו "קעסט" לא רצה לאכול "לחם-חסד". באותה השנה נפטר הסבא אפרים. (הסבתא יענטא היתה מספרת על האסון שקרה לו, נפצע ומת מפצעיו). הדודה בריינא כבר היתה נשואה לראובן-שלום גולדברג והוא קיבל בירושה את כל מערכת הבורסקאות שבחצר ואבא ירש את מסחר העצים.

כאברך ב"געדער שטיבל" נסע פעמיים בשנה לגור, לרבי "שפת אמת". בחצר הרבי נודע, שמשהלע נתברך בקול נעים ונתכבד בזמירות ליד ה"שולחן" ולפעמים גם ב"קבלת שבת". בלאסק תפסוהו ב"שטיבל" ועשוהו לבעל-תפילה ולבעל-קורא קבוע, בעיקר בימים הנוראים.

בימי מגפת החלי-רע מתה עליו אשתו שרה והשאירה אחריה תינוקת בת שנה וחצי. (חייה נישאה כעבור שנים למשה מאיר פוקס מזדונסקה-וואלא וגרו בזלוב. עסק במסחר ונולדו להם בנים ובנות. בשנת 1942 הובלו עם כל יהודי זלוב לחלמנו...) המשפחות הציעו למשהלע, שישא לאשה את אחותה של הנפטרת, את דבורה-מירל, ותהי אם לתינוקת. וכך הוה. הסבתא בלימעלע (הסבא אברהם בעריש כבר לא היה בחיים), הוסיפה למשהלע "דורון דרשה": שעון זהב ושטרימל. (לסבתא בלימעלע היתה חולשה לחתנים אשר שמותיהם "משה". לארבע הבנות (מתוך החמש) זכתה לחתנים תלמידי חכמים ואנשי-מעשה

וכל אחד "משה" היה שמו, רק לרבקהלע "הקטנה" והצעירה לא מצאה חתן ששמו יהיה משה. בלית-ברירה הסכימה לדניאל פלאכטא מזדונסקה-וואלא).

כבעל בעמיו, עסק משהלע במסחר העצים והקים משפחה גדולה. עשרה ילדים היינו בבית, שלוש בנות ושבעה בנים. אחד, יהושע, הסתלק מן העולם כשהיה בן 5 שנים. כולם התחנכו על ברכי התורה והמסורת. הבנים, כשהיו בני שלוש, עיטף אבא את כל אחד בזמנו בטלית ונשא אותו ל"חדר" לר' יחיאל שמחה. עמד על משמר הלימודים של כל אחד מהם. את השניים הגדולים, את אפרים ואת זאב, שלח ל"ישיבת גור" ולמדו שם עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914. זאב הקדים לחזור מישיבת גור בשנה אחת ולמד שנה אחת בקאליש.

אבא הסתבך בסיטואציות שונות במהלך המסחר ונתקל בקשיים כספיים עם שותפיו בעסק. אמא באה לעזרתו ופתחה חנות מכולת והצליחה לאזן את פרנסת המשפחה. התקלות במסחר אבא גרמו לשינוי רציני במצב רוחו המרומם שחונן בו, והתהלך סחרחר ומיוגע, זמן מה.

אך את עסקנותו הציבורית לא זנח.

כגבאי בחברת "לינת הצדק" היה ער מאד. והצליח לרכז מסביבו חברים לחברה מכל השכבות: בעלי בתים, חסידים מכל "השטיבלעך", חפשיים וגם הרבה נשים התנדבו כשנקראו לפעולה. חמישה אנשים היו תמיד סביבו: שבתי קוכמאן, זעליג קוז'מין, זאנוול בורנשטיין ומשה פעלצ'ער. בשעת הצורך נרתמנו גם אנחנו,

הילדים, לפעולת החברה. חילקנו פתקאות בין אנשי העיר, פתקאות שחייבו את המקבל ללון אצל חולה לילה אחד ולשרת אותו. אנו חילקנו כלי רפואה לפי דרישת הרופא או הפעלצ'ער. דאגנו שהכלים יוחזרו למחסן.

מלווה-מלכה חסידית

כחסיד דגור מן השורה היה מקבל על עצמו מדי פעם בפעם לערוך במוצאי יום מנוחה "מלווה-מלכה" בבית, בכל פעם עשו זאת אצל חסיד אחר. הנושא היה תמיד "החצר", חידושי תורה, סיפורי נפלאות חסידיים וסעודה, שכל אחד מן המשתתפים הביא בצלחתו מנת בשר משיירי השבת. אמא הכינה תפוחי אדמה וחמיצת סלק. עדת החסידים שרו זמירות בצוותא: דא היא סעודתא דוד מלכא משיחא קדישא, דוד מלך ישראל חי וקיים. סימן טוב ומזל טוב יהיה לנו ולכל ישראל, אמן! בהתלהבות ובדביקות שרו את הקטע: יהי החודש הזה, / כנבואת אבי חוזה./ ויישמע בבית זה,/ קול ששון וקול שמחה,/ חזק, ימלא משאלותינו/ אמיץ, יעשה בקשתנו,/ והוא ישלח במעשה ידינו/ ברכה והצלחה,/! במוצאי יום גילה,/ שמך נורא עלילה,/ שלח תשבי לעם סגולה,/ רווח ששון והנחה/ קול צהולה ורינה, שפתינו אז תרננה: אנא השם הושיעה נא! לא דלגו על הפזמונים "אדיר איום ונורא", "איש חסיד היה", "אליהו הנביא, אליהו התשבי", ו"אמר השם ליעקב, אל תירא, עבדי יעקב"! את השיר האחרון שרו לפעמים גם ברוסית. משה-חיים דודי הוא שהביא את השיר ברוסית וזה לשונו:

הפותח: אמר השם ליעקב!
הציבור השיב: דה, דה, דה!
הפותח: ניה בויסיא בארון יעקב!
הציבור: ניעט, ניעט, ניעט!
כולם: ניה בויסיא, בארון יעקב
ניה בויסיא, בארון יעקב
ניה בויסיא ניקאבו,
טולקו בוגא אדנובו.

השיר שניגונו היה רוסי עורר עליצות קונדסית לרגע. הדוד משה-חיים עלה על דוכן, קולו היה נעים ושר "סולו" והמסובים ענו אחריו בהתפעלות יוצאת מהכלל. כל הניגונים של אותו ערב במלווה המלכה היו מושרים ברגש וחמימות. לאחר סיפורים חסידיים אחדים שהצטיין בהם יצחקל נאמן, עברו המסובים לשיר שירי חסידים בלי מילים. ניגונים אלה כוח כביר היה בהם והועילו לחזק את השפעת החסידות שהיו טמונים בסיפו-ריו של יצחקל נאמן. ר' שלמה בעסערגליק, החביב ונערץ בקרב החבורה, השקיע עצמו בניגון שכולו היה רווי כיסופים וגעגועים למרום. בהתלהבות ודביקות עזרו כולם, כשהם מתנשאים למעלה עם ר' שלמה מהיכל הנגינה לשאר היכלות עד שהגיעו לכסא הכבוד ושם הצטרפו למקהלת "הגלגלים", המלאכים והשרפים. יחד אתם, כולם אמרו שירה לפני הקב"ה.

גם שמעון גרין ידע והצטיין בניגוניו החסידיים שלו לחדור בהמית-ליבו לתוך הדם של המסובים והוציא

את כולם מעולם הדאגות והכניס בהם רוח חדשה, רחוק מעולם המציאות. שפע של אור מסתורי היה עצור בניגונו של שמעון גרין. משה אהרון היה מחבל את סיום ניגונו של שמעון בסיפור של רבי נחמן מברסלב, שאמר לתלמידיו: "כיצד אתם מתפללים למקום? האפשר לעבוד את השם במילים בלבד? בואו ואראכם דרך חדשה לשם, לא באומר ודברים אלא בשירה, אנו נשיר, והוא במרום יבינגו".

הניגונים האלה היוו חלק מ"תורה שבעל-פה" של התמימים והישרים האלה. אף אחד מהם לא ידע לכתוב תווי זמרה. בכלל, התיחסו החסידים בביטול לחכמת הכתיבה של ניגונים. כל אלה היוצרים נגינה לפי תווי נגינה, אין נגינתם אמיתית. נגינה כזאת אינה יוצאת מן הלב אלא מן התווים, משום כך היא נעשית חיוורת וחילונית. (זוכר אני, שבימי המחלוקת סביב קבלתו של ר' מתית, כחזן-שוחט בלאסק, מצאו החסידים בו פגם שהוא שר מתוך תווי נגינה).

יעקוב-אפרים סיים את מסיבת מלווה מלכה ב"שיר המעלות", דקות אחדות לפני השעה השתים-עשרה וברכו ברכת המזון על כוס. כשאני מגרד בזכרוני מימי הילדות מבית אבי, הרי אני נפגש בראש ובראשונה בעולם של צלילים וניגונים שאין לו התחלה ואין לו סוף. והניגונים, כגלי הים, עברו מדור לדור לתוך דמנו מאבא ועודם מתנגנים בדמי.

כשאני מזכיר את כל זאת, לא אוכל לדלוג על בית, שבו התאספו החסידים של "גערער שטיבל" וחיו בו את

חיי-העולם על כוס יין בכל חג ומועד. לא השתיה ולא האוכל היו העיקר אלא הזמרה, הישיבה בצוותא, סיפורי גדולים ושמחה לשם שמחה.

ר' הערשעלע ר' לייבישנס' (שתי פעמים ר' בשם אחד), כך נקרא הנגיד החסיד בעל מרתף היין בעיירה. בית מסורתי ואורח החיים הפטריארכלי על כל הפאר והתפארת שאפשר היה לראות בעלמא דנא בבית יהודי עשיר ונכבד כאחד. תורה וגדולה במקום אחד. ביתו של ר' הערשעלע היה לגורם חשוב בחיי החסידות בלאסק. בכל חג ומועד אחרי הצהרים לא נהגו החסידים לחטוף תנומה, כמו בשבת אחרי ה"חמין", אלא הלכו לר' הערשעלע. עד שהתאספו ראשי השטיבל, שוחחו על התפילות של אותו יום ועל המתרחש בחצר הרבי בגור. היו שחזרו זה עתה משם והיה להם מה למסור. אנו, פרחי החסידים, נהנינו מיחס מיוחד. אבא ישב בתוך קהל המשוחחים ואנו אכלנו, בתיאבון, ממגדנות החג שהגישה לנו אשת ר' הערשעלע ובתם טויבא, אשתו של ר' בן-ציון הורביץ. זלמן ומאיר, בניו של ר' הערשעלע, טיפלו בהכנות השולחן, והעלו בקבוקי יין מן המובחר מתוך המרתף ואנו עזרנו להם בזריזות יתרה.

השיחות עברו מענין לענין והגיעו לסיפורי מעשיות על גדולת צדיקי גור וכן בגנות וקצת רכילות על צדיקים אחרים. עד שהתאספה "השמנת" של השטיבל נמזגו חצאי כוסות יין וכל אחד פורר אל תוך היין מעט שקדים ואגוזים. זעליגל כץ, הזקן שבחבורה, הרים את כוסו וברך בקול בשם ובמלכות, בורא פרי הגפן,

ולגם שיעור כוס באיטיות יוצאת מן הכלל. אחריו כל הקהל ברך על היין בלחש ולגם לגימה אחת ואכל שקד או אגוז מתוך הכוס והמתיק. מישהו ברך לחיים! לחיים ר' הערשעלע! לחיי הרבי! לחיי כל בית ישראל! לחיים! לחיים! ענו כולם אחריו. יש מישהו שהושיט יד לברכת "לחיים" ואחרי כן שוב לגמו לגימה קלה, בנגבם את שולי הכוס. ישראל מעלער שיבח את טעם היין בברכו: "לחיי אריכי ומזוני רוויחי ורחמי מן קדמיה! וחלל החדר הגדול ספג נגינה לירית. משהלע ובניו שפכו את ניגונם מלא כיסופים ודביקות עד כלות הנפש. קהל החסידים שמע וזימזם אחריהם, בשפכם את צקון לבם בגעגועים. הכוסות טרם נתרוקנו, אף-כי הבקבוקים חיכו לתורם. "החסידים החריפים" העמידו את כוסותיהם מן הצד ויצאו במחול חסידי שקט. מיד הצטרפו אליהם רוקדים ידועים ב"שטיבל", כמו חיים פנחס וויינגוט, אברהם זנדברג, אבא ועוד אחרים. והיו מתרכזים בריקודם את כל מעינם בחלק הגוף העליון: הזרועות, כפות הידים, המתניים, הראש, הפנים והעיניים, עם עלות הדביקות שהרגליים אינן משמשות אלא לעבור ממקום למקום ולשוות לריקוד את הקצב הדרוש.

הורגש שהשכינה שורה ביניהם, והניגון הוא היוצר את האוירא דקדישא, והוא המעורר ומשמש אמצעי להתלהבות הנפש, להתפעלות הרוח ולשמחה. כך הרימו החסידים את הניגון והמחול, בכל חג ומועד, בביתו של ר' הערשעלע למדרגה, עד שבלעדיהם אי אפשר היה להגיע לידי כוונה והתעוררות לעבודת שמים.

אצל משהלע בורנשטיין היה משהו נוסף, שלא היה אצל חסידים אחרים. איש "טבע" היה. אהב את החי והצומח ולעיתים חזר מן היער ואתו גור שועלים בתוך ארגז, שהפיץ ריח חריף סביבו. ימים אחדים הסתכל בו מקרוב, הריח את ריחו והשקה אותו חלב והאכילו קציצות של בשר חי והחזירו למאורתו. ואנו, בניו וחברי בניו נהנינו הנאה שאין לשער. לפעמים הביא סנאית, גור ארנבת הביתה ועשה בהם כמעשהו לגור השועלים.

במיוחד התמסר לציפורים, בעיקר לציפורי-שיר. היו אצלנו כלובים עם חוחיות, זמירים וקנריות. אלה היו ממלאים את חלל הבית צלילים מצלילים שונים, כל מין בסולם הקולות שלו. וחדוה מיוחדת עוררה כל ציפור בסלסוליה ובסוג הזמרה שלה. על כולם קפצה השמחה, כשהקנרית השתפכה בצליליה הדקים מן הדקים ובנשימה ארוכה עד צאת הנשמה. מה רבה היתה השמחה ומה רבו היו השאלות ששאלו החסידים את אבא: משהלע, איך זה אתה מבלה את זמנך ליד ציפורי שיר ממש כגוי, או כילד? תשובתו היתה, שני טעמים לי: א) כשאתה מסתכל מקרוב לטבע, רק אז אתה יכול לומר: מה גדלו מעשיך השם. ב) אין השכינה שורה על האדם רק כשהוא שמח, ועונג זה של זמרת הציפורים הוא תענוג שמימי ומעורר תמיד שמחה. הדברים האלה נתקבלו על דעת רבים מהם, אך כעבור זמן חזרו השואלים ושאלו אותה השאלה.

ימי מלחמת העולם הראשונה

הגיעו ימים רעים לעולם כולו וחדרו לעיירתנו כרוח סערה הנושאת עימה רעב, וריח דם, תחלואים ופחד מוות. הדברים נכתבו והוזכרו כבר בספר זה ע"י חברים אחדים.

באותם הימים היו ידי משהלע בורנשטיין מלאות פעילות ציבורית, בדאגות הכלל ובדאגות המשפחה. באחד הימים, בשנת 1916, כשעזבו הרוסים בפעם האחרונה, בנסיגה הגדולה שלהם לעבר פאביאניץ, נסע אבא למחרת היום לבעל האחוזה, יאנוש שווייצר, אשר בכפר אוסטרוב, כחמישה קילומטרים מן העיירה. במטרתו לבקשו עזרה דחופה בשביל הנזקקים שבעיירה. אני ליוויתי את אבא בכרכרה והסוסה הקטנה שלנו. כאשר הגענו לשער "החצר" של בעל האחוזה, קפצו שלושה קוזאקים רכובים על סוסיהם ועצרו אותנו. שאלו את אבא, מה מעשהו כאן בכפר? אבא ענה להם, שהוא בא לבעל האחוזה בעניין מסויים. רד ובוא אתנו! אמר הסמל שביניהם, אתה מרגל! לרגל אחרינו באת! אבא התחנן לפניו, בוא אתי לבעל אחוזה ותיווכח, כי איש ישר אני, מעולם לא הייתי מרגל. לא, מרגל אתה, רד מהר ובוא אתנו. עד שפניתי כה וכה, לקחו הקוזאקים את אבא בכוח על אחד הסוסים וברחו מן הכפר אל היער ונעלמו. הרימותי צעקה ורצתי אל הפריץ וסיפרתי לו מה שקרה לפני רגע. הפריץ שווייצר הזעיק אליו שלושה רוכבים ורדף אחרי הקוזאקים בעבי היער. גם אנשי הכפר הנוצרים שראו

את המעשה מתוך בתיהם רצו אל היער וחיפשו את החוטפים.

כעבור שעות אחדות חזרו הרודפים בידיים ריקות. הפריץ ורוכביו נסעו העירה, למען הזעק עזרה להצלת אבא מידי חוטפיו.

חזרתי עם סוסתנו הביתה. הבית נתמלא בכי וזעקה מרה. כל המשפחה, השכנים הקרובים והרחוקים טרחו להרגיע את אמא ואת הסבתא.

הפריץ שווייצר השיג, בעזרת ראש העיר ווערנער, אצל המפקד הגרמני המקומי "תעודת נסיעה" בעבורנו ליד הגייסות הגרמניים, שנעו לעבר פאביאניץ.בתעודה היה כתוב מטרת נסיעתנו. לשבחם של החיילים הגרמ-ניים דאז עלי לומר, שנתנו לנו לעבור בין החיילים הרוכבים והולכי הרגל, בין תותחים רתומים לסוסים. עד אשר הגענו ל"דוברוך", כפר הנמצא במחצית הדרך לפביאניץ. עד כאן! אמר הקצין הגרמני שליווה אותנו. כאן יהיה קרב, עליכם לחזור הביתה ולהתפלל לחיי אביכם! לא הועילו תחנונינו. הוכרחנו לחזור בדרך צדדית הביתה, בשעה מאוחרת בלילה. בבית מצאנו את כל המשפחה כשהם יושבים ובוכים. האחות חייה וגיסנו משה-מאיר פוקס הספיקו להגיע מזלוב. והסבתא יענטא נטרפה עליה דעתה ומררה בבכי, כאילו מת מוטל לפניה. זה היה ליל חמישי בשבוע. כל הלילה הזה עד אור הבוקר לא עצמנו עין. "אמרנו" תהילים "במנין" אנשים, כשנרות דלקו בכל פינה בחדר.

למחרת בהשכמת הבוקר נאמר תהילים בכל בתי תפילה בעיר ותפילה מיוחדת של "מי שברך" להצלת אבא מידי חוטפיו. לאחר אמירת תהילים הלכנו כל בני המשפחה להתפלל על קבר אבות בבית העלמין השני. ומה נדהמנו לראות את עשרות האנשים מסביב לקברו של הסבא אפרים, עומדים בתפילה ור' זאנוול בורנשטיין בראש, קוראים פסוקים מתוך "אשרי תמימי דרך", לפי סדר האותיות של "משה בן ינטה". עד שעה 9 נמשכו התפילות ונס-תיימו ב"מי שברך". גם בשבת נערכו תפילות "מי שברך" להצלתו של אבינו בכל בתי התפילה, במיוחד בחברת "הכנסת כלה", שבה היה אבא "בעל הקורא" הקבוע. קשה לתאר את השבת המרה הזאת בביתנו בלי אבא. כאבלים ישבנו מסביב לשולחן בליל שבת. גיסנו משה מאיר קידש על היין וכל פסוק מן הקידוש יצא מפיו חנוק ומרוסק, גניחות ואנחות במקום ה"אמן".

למחרת נודע לנו שהעיר פביאניץ נכבשה ע"י הגרמנים והרוסים נסוגים לעבר וורשא. ראש העיר ווערנער הוא שבא לבשרנו זאת. עצתו, שניסע תיכף לעבר פביאניץ לחפש את אבא והוא ידאג לתעודת-מעבר אצל מפקד העיר הגרמני. הוחלט לשאול היתר מן הרב ר' יעקלע. אפרים חזר מן הרב בתשובה שלילית. וכה היו דברי הרב: ממא-נפשך, אם אבא בחיים, הרי ניצל ויחזור, אם ירצה השם, ביום א' ואם חלילה, איננו בחיים, לשם מה לחלל את השבת? ראש העיר מר ווערנער בשמעו את דברי הרב, דפק בכוח במקלו העבה ברצפה והתבטא ברוגז: "זש'ידוסבקה ווימיסלי!" והלך. במוצאי שבת היה עוצר בדרכים. עם עלות השחר ביום א' יצאנו אמא, אפרים ואני

לפביאניץ ותעודת מעבר בידינו. כשעה נסענו,כשסוסתנו דוהרת וכולה מכוסה קצף זיעה. הגענו בעליית ההר בקרבת הכפר "דוברון", ראינו מרחוק כרכרה סגורה רתומה לזוג סוסים בתנועת דהירה לקראתנו. הכרכרה בעליה ואנו במורד ההר טסנו כעל כנפי נשר לקראתה. הלבבות שלנו דפקו מתוך חרדה וניצוץ של תקווה הוצת באותו רגע אצל כולנו. אפרים זעק בקול לא-לו: אבא נוסע שם!!! אמא כמעט שהתעלפה והתפרצה בצעקה: ריבונו של עולם, מיין משה! באותו רגע ראיתי אני יד מושטת מתוך הכרכרה, כסימן להאיט ולהיעצר. מן הכרכרה יצא, בעת נסיעתה, יעקלה, בנו של הדוד ראובן-שלום למפתן הכרכרה ונפנף ביד אלינו. נעצרנו בצידי הדרך. מתוך הכרכרה יצא אבא ופרץ בבכי של שמחה. חיבק ונשק לכל אחד ובכה. זו היתה הפעם הראשונה בחיי שראיתי את אבא בוכה. נפל על צוארי אמא ובכה. כולנו פרצנו בבכי אחריו בשטף דמעות ללא הרף. גם העגלון בכה איתנו ועל זקנו נראו מתגוללות פניני דמעות כגודל אפונה כל אחת. מן ההר גלשה עגלה מלאת נוסעים לפביאניץ. בעל-העגלה בראותו את התמונה מרחוק,האיט בקושי את נסיעתו בהתקרבו אלינו זעק: גלויבט דער אויבערשטער, משהלע בורנשטיין לעבט!! ואחריו כל הנוסעים: ברוך השם, נמצא חי! גם הנוצרים בין הנוסעים הצטלבו בהודיה. הנוסעים האלה עוררו אותנו מקפאון והבכי חדל. יעקלע גולדברג שאל: הדוד משהלע, הנשלח את הכרכרה חזרה לפביאניץ או שנמשיך בה ללאסק? אמא קבעה שנשלם לעגלון, כאילו הובילכם ללאסק ויחזור בשלום הביתה. על בכיו ועל השתתפותו בשמחתנו ראוי

הוא שישתה כוס י"ש גדולה בביתנו בבקרו בלאסק.
יעקלע חזר עם העגלון לפביאניץ ואנו הבאנו את אבא העירה.

אף מלה לא הוציא אבא מפיו כל הדרך. אנו רק לטפנו את ידיו ופחדנו להסתכל בפניו. פעמים אחדות הצצתי הצצה כלשהי לצידו ופחד נפל עלי. (מישהו זר יושב איתנו הדומה לאבא). שיבה נזרקה בזקנו, עיניו שקעו, בת צחוקו נעלמה, עיניו ופניו ללא תנועה.
בשוק, כשכיוונתי את סוסתנו לעבר הבית, אמר אבא אלי: סע ישר ל"שטיבל" ואתה אפרים הבא לי את הטלית ותפילין. אלה היו הדברים הראשונים שהשמיע. בשטיבל קפצו כולם על רגליהם בצווחת גיל, ברוך מחיה מתים! ברוך מתיר אסורים! כולם הפסיקו את הלימודים ואת תפילת השחרית ופתחו ב"נשמת כל חי", מתוך תפילת שחרית לשבת. כעשר פעמים חזר הקהל על הפרק הזה.
אבא התעטף בטלית והניח תפילין לתפילת שחרית ואמר: שני ימים לא התפללתי. הבאתיו הביתה. הבית היה מלא אנשים שבאו לברכו. הסבתא ינטא, בראותה את בנה אמרה: ביזט שוין דא, מיין קינד! ולא הוסיפה.
המברכים הסתלקו ואבא שכב ונרדם במטה. משה פלצ'ר זרק לו זריקה לאחר שבדק אותו בשנתו והציע לקרוא לרופא גלינסקי. לפנות ערב בא ראש העיר מר וורנר לבקרו. ספרנו לו על קורות הפגישה הדרמטית והוא רצה לדעת את כל מה שקרה לו. (אבא עודנו ישן) הוא פנה אליו "משה, משה, שעל נעליך מעל רגליך!"
בפולנית הטובה שלו. אבא הקיץ לקולו. באתי לברכך

ולשתות כוסית אתך. לאט חזר אבא להכרתו, נזכר,
כנראה, מה שסיפרה לו אמא בדרך על מעשיו של ראש
העיר לטובתו.

אבא ישב במטה והודה למר וורנר על מעשיו וסיפר:
כשנחטף ע"י הקוזאקים הובא בדהירה שטנית לבית שומר
היער, בעבי היער הדוברוני. שם ישבה מפקדת הקוזא-
קים. הבאנו מרגל, אמרו החוטפים. המפקד שאל לשמו
ורשם על פיסת נייר וציווה להכין תלייה ובשעה ארבע
בדיוק ייתלה. יש לך זמן, אמר לאבא, להתוודות,לשם
מה ריגלת אחרינו? אבא ענה לו לשם מה נסע עם בנו
לכפר אוסטרוב. דיבר על קשרי מסחר שלו עם בעל
אחוזה בכפר זה. הפעם נסע אליו בשליחות עניי העיר,
להשיג למענם תפוחי אדמה ועצים להסקה. וכי הוא
בעל משפחה ולו 9 ילדים בנים ובנות. ברוסית צחה
תיאר את מצבה של האוכלוסיה בעיר. וכי אין לחם
לאכול לדלי העיירה, משום כך מיהר לבעל האחוזה
שווייצר באותו יום חמישי בבוקר. אין לו מה להוסיף.
לא היה מרגל וגם פירוש המלה של מרגל איננו ידוע לו.
לבלר צעיר רשם את דבריו ובזה תמה החקירה. המפקד
ציווה לסגור אותו בחדר הסמוך וקוזאק מזוין עמד על
גבו.

אחרי הצהרים, בשעה 2 בערך, התקרבה גונדה קוזאקים
למקום. הרעש היה גדול. מפקד הגונדה נכנס לחדר שבו
אבא היה אסור ושאל את הקוזאק השומר, מי זה? הקוזאק
ענה: הבוקר נתפס המרגל הזה! מפקד המקום דן אותו
לתלייה. בשעה ארבע ייתלה. המפקד שאל את אבא לשמו

ולשם משפחתו. אבא קם על רגליו, הרים ראשו וענה לו בכבוד ובשקט. היכן אתה גר בעיירה? אבא תיאר את הבית בשוק וסימן נתן לו שמול הבית באר-מים (הפלומפ) והבית בן שתי קומות. „הלא אתה זה שנתת לי חבילת תה!" אמר המפקד, בביתך בקומה שניה גרתי שבוע ימים, אם לא תכירני? היכן תעודותיך? אבא הגיש לו את חבילת התעודות שלו. מפקד הגונדה יצא וקרא למפקד המקום.

שניהם חזרו ובדקו את הפספורט. בתוכו מצאו קבלה על סכום כסף, שאבא תרם למאמץ המלחמתי של רוסיה בקאזנאצ'ינסטווא. מה זה? שאל מפקד הגונדה את אבא. זאת היא תעודה שתרמתי 150 רובל כסף למאמץ מלחמתי של הצאר הרוסי. יפה, אמר מפקד הגונדה, <u>גם בלי התעודה הזאת הייתי משחרר אותך</u>. ללאסק אינני יכול להחזירך, שם נמצאים הגרמנים, אשלח אותך לפביאניץ. ביום שיהיה נוח לך תחזור הביתה למשפחתך! אבא הודה לו ואמר, כשם שהצלתני ממוות הפעם, כך יצילך השם ותחזור גם אתה בשלום למשפחתך! את אבא הושיבו על סוס ושני קוזאקים הובילוהו לפביאניץ לביתו של דודנו יעקלה ראובן שלום'ס. אבא מסר לקוזאקים אישור שהובא על-ידם בשלום לפביאניץ ולקוזאקים נתן 20 רובל זהב שהיו בכיסו. עם תום דבריו קם מר ווערנער ואמר: "Dzięki Bogu"! ברוך השם! והתנשק עם אבא. אלינו אמר: בנים, דאגו נא לאביכם שיבריא מהר מהזעזוע הזה, שיוכל לחזור לפעילותו הברוכה.

שבועים ימים שכב במטה. משה פעלצ'ער וד"ר גלינסקי טיפלו בו במסירות רבה. אולם המקרה הטרגי הזה הטביע עליו את חותמו ונעשה למשהלע בורנשטיין אחר. סר ממנו ההומור החסידי, גם הנשמה היתרה שבו נפגעה.

יציבותו נתערערה. לעתים קרובות פרץ בבכי ולא פירש על מה ומדוע. לפעמים העלה דברים שרטט של קונפליקט פנימי הנוגע עד הנפש נבע מהם. הדוד משה געדיינסקי מלודז' בא לבקרנו. הפגישה בין אבא והדוד היתה הפעם מדוכאה. ההפך מהפגישות הרבות לאין ספור, שהצטיינו בגילה וחדוה חסידית ונסתיימו בשתיית לחיים ובסעודה דשנה.

נשתבשו אורחותיו של אבא. בשיחה עם הדוד משה ניכרת היתה הגלישה המדוכדכת אל תהום האכזבה. מאז לא חזר לפעילות הציבורית שלו, משהלע קורח (בעל קורא) עזב את "הקריאה" בחברת "הכנסת כלה" ואפרים הלך במקומו. "לינת צדק" וכל הקשור בפעולה זאת לקחו אחרים מידיו. שנים אחדות היה ממשיך כבעל-מוסף בבית המדרש בימים הנוראים, בשעת התפילות היה ממרר בבכי. לרבי דגור חדל לנסוע ונעשה אדיש לכל הענינים של החברה כולה. לעניני הפוליטיקה המקומית שבין "האגודה" לבין הציונים לא שת לב. חדל להטיף לי מוסר למגמת פעילותי בקרב הציונים. הניח את הרסן בידיו של אחי אפרים בנדון זה, וסמך על דודנו ר' דניאל פלאכטא, שישמרני מלהסתבך במעשה אפיקורסות של "המזרחי" והציונות בעיר. כל יתר הסמכויות של ראש

המשפחה וגם עניני הפרנסה נטלה על עצמה אמא, דבורה-מירל.

בפסח של שנת 1921, אחרי הסדר חלה בשיתוק חצי גופו. 7 שנים נאבק עם שיתוקו ולא יכול לו. בעשרה לחודש אדר תרפ"ח, 1928 נפטר והוא רק בן 56 שנים.

ביום המר י"א באלול תש"ב, 1942 הלכה אמא דבורה-מירל עם בניה אפרים וישׂשכר, ובנותיה שרה ומחטשא, נכדיה ונכדותיה, עם כל קדושי לאסק לדרך של תאי הגאזים ב"חלמנו". שם עונו וניספו.

שם מצאו את מותם גם גיסי משה מאיר פוקס, חייה אחותי וילדיהם מזלוב. מאכל והרשל אחי, גיסי אפרים זילבערשטיין ורפאל מרדכי ביגעלאייזן ניספו במחנות העבודה.

ביגון קודר נשמור בלבנו את זכרם בתוך כל קדושי הקהילה.

ר' מרדכי שרצקי

נולד בלאסק להוריו ר' טוביה ודבורה, התחנך בנעוריו "בחדרים" אשר בלאסק, ברוח המסורתית והחסידות. תלמיד חכם וידיעותיו בגפ"ת הבטיחו להוריו, שמרדכי יהיה באחד הימים רב בישראל.

עודנו בבית המדרש התחיל לעיין בספרות ההש- כלה ובאופן קבוע הקשיב לשיחותיו של ר' שלום ברז'ז'ינסקי על התנועה הציונית. היה הוא הראשון "בגערער שטיבל" שהעיז לארגן קבוצה קטנה של בחורים ולעשותה "לאגודת הציונים" בלאסק. לאחר שנשא את רחל מורטה לאשה. השתקע בעיירת זלוב ופתח חנות למכירת כלי זכוכית ואחר כך חנות מכולת. המזיגה הנאה של התכונות הנעלות שבו העמידוהו בצדק בראש כל פעולה צבורית, אחראית. הפעולה הציונית היא שהעסיקה אותו יותר מאשר פרנסת משפחתו. בשעת הצורך נסע מעיר לעיר והטיף לציונות ולהגשמה. רעיתו רחל היתה נאלצת בסירוגין לפרנס את המשפחה. הוא שפתח בית ספר עברי של ערב בזלוב ומשך את כותב השורות האלו, ללמד

בבי"ס זה, שנה אחת. הקים להקה דרמטית וביים הצגות אחדות בהצלחה.

בשנת 1923 זכה להגשים את חלום חייו ולעלות עם רעיתו רחל ושני בניו לארץ ישראל. הוא השתקע בתל-אביב ועבד בהובלת זיפזיף לצרכי הבנין. לאחר שנים אחדות הקים קבוצה של "עושה רעפים". העבודה הקשה התישה את כוחו ואילצה אותו לחזור למסחר הישן שלו, מסחר בכלי זכוכית. בשנת 1934 קרה אסון במשפחה, הבן הבכור מת עליה פתאום ממחלה ממארת. האסון הזה דיכא את המשפחה כל חייה. בינתיים באה אמו דבורה ארצה ואחותו מניה עם אישה, וגם הפרנסה השתפרה אצל מרדכי.

ביתו היה פתוח לרווחה לכל "יוצאי לאסק". תמיד עם צחוקו החסידי האופטימי, שמח עם התפתחות הארץ והעליה אליה. בימי השואה בשנת 1944/45 עמד בראש "ארגון יוצאי לאסק" וארגן במרץ עזרה לאלה שאפשר היה לספקה. בשנת 1948 פלח כדור של קלען ערבי מיפו את ראשו, בעמדו ליד חנותו ברחוב נחלת בנימין.

על סף מדינת ישראל נפל אחד הבנים הטובים של האומה, שכל חייו היו קודש לרעיון המדינה. כבוד לזכרו ולזכר רעיתו רחל.

זכרם חרות בלב כולנו.

זאב צורנמל

זאב

ר' אפרים בורנשטין

לו חי כיום אתנו, היינו חוגגים את יום הולדתו ה-70, בערב חג השבועות. אילו הייתי בטוח שזעקתי תשמע,הייתי צועק געוואלד,רוצחים! מה עשיתם לקהילת לאסק? ואיך ועל-מה חינקתם "בחלמנו" את אמי על בניה, בנותיה, נכדיה ונינויה? על אחי מיכאל והערשל סיפרו

השרידים, שניספו במחנות של עבודת-פרך ונקברו ע"י חבריהם לסבל. אמי דבורה-מירל ובנותיה, שרהלה ומחטשע, אחי אפרים וישׂשכר, בניהם ובנותיהם נשלחו ביום המר עם כל קדושי לאסק "לחלמנו" וקידשו בציבור את השם.

על גיסי משה מאיר פוקס ואחותי חיה,שגרו בזלוב, על ילדיהם ונכדיהם לא ידוע דבר, היכן ואיך ניספו. על אפרים זילברשטין ורפאל מרדכי ביגלאייזן, גיסי הצעירים, מסרו השרידים, שניספו במחנות העבודה. על כולם דואב לבי וכל עצמותי שואלות את הקושיה: זו תורה וזו שכרה?

וכי זהו הסוף הטרגי המגיע לאנשים ישרים,לרבנים לומדים וחסידים תמימים? אך נזכרתי בדברי חז"ל, שמלאכי השרת שאלו את השאלה הזאת לפני כיסא הכבוד, כשעשרת-הרוגי מלכות הוצאו להורג, הקב"ה גזר עליהם, לשתוק! גזירה היא מלפני!... מלאכי השרת יכלו לשתוק. אני, על אחי אפרים ועל כל בני משפחתו לא אוכל לעשות זאת

גדול היה ממני בשנתיים, הספקתי ללמוד אתו יחד ב"חדר" של ר' יחיאל שמחה במשך חצי שנה. כך צעד

אפרים עם גילו לפני בסולם כל החדרים עד לשנת 1909.
אבא ז"ל החליט שאפרים ואני ניסע "לישיבת גור".
ישיבת גור, שהיתה פרי עמלו של ר' מענדעלע, היתה אז ישיבה, שרוב רובה של תלמידיה היו בנים של חסידים ובעלי-בתים אמידים, שגלו למקום תורה וחסידות והוריהם תומכים בהם ביד רחבה ואינם נזקקים "לאכילת ימים". שלושה בחורים גרנו יחד בחדר אחד: בנו של הרב מבנדיק (אחותו בעין-חרוד של הקיבוץ המאוחד) ואנו השנים.

הם בכיתות הבינוניות ואני בנמוכות. כך אני נזכר את התחלתה של אפוטרופסות אחי אפרים עלי. ואזכיר בהזדמנות זו את מורי דער "קינסקער פיטום" ואת ר' דוד קאז'אנער (לאחר שנים נתקבל כרב בזלוטשב), את המשגיח ר' יידל, שאצלו סעדנו בצוותא בימי השבת וחגים, ואת אלמנת זעליג, שאצלה סעדנו במשך

כל הזמן למדנו בישיבה (עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה). לאבא שלנו היה בגור ידיד מוטל-חיים-גרונם, הוא היה כעין אפוטרופוס עלינו ונקראנו שם בשם אבא:
אפרים משהלעס און וואלף משהלעס, מוטל-חיים-גרונם זה היה יהודי יודע "נגן". הוא הביא אותנו "לשולחן" ועזרנו לו בזמירות של שבת. (בלי קוויטל מיוחד).
כשאבא ז"ל בא לגור, פעמים בשנה, נתכבד גם הוא "ביום שבתון" בשלוש סעודות, ואנחנו עוזרים על ידו בזמרה צוהלת.

בישיבה למדו אז מאות בחורים מבני 10 עד בני 20. ביניהם היו אברכים מסוג של אברכי משי, מתמידים, למדנים חריפים. היו בין אלה גם אברכים מעוטרים בפלומת זקנים ופאות מסולסלות, בעלי הדרת פנים. אחי אפרים היה מסוג המתמידים, שהמשורר ביאליק אמר עליהם בשירו "המתמיד".

"בישיבה הריקה דומיה קדושה, כחס על-הרגעים הקלים לנוע ימהר אל-רעיו והחל לימודו, ובעמדו-יעמוד כמסמר תקוע, יום תמים, חצי לילה לא ימוש". אני זוכר אותו, כשבאתי להזכיר לו שהגיעה השעה להתפלל תפילת שחרית ולאכול ארוחת הבוקר והוא עודנו פוזם לאטו ניגון הגמרא, פוזם תוך עיון בסוגיה חמורה, מוחו היה נתון בסבך של קושיות ופרוקים, כולו מרוכז למצוא בתעלומה את נקודת המוצא. ראיתיו בזמנים שונים בלילות ימי החמישי בשבוע, כשכל הלילה היה מוקדש לצלילה בעומק של משניות, בריתות ותוספתות, מימרות של תנאים ואמוראים. בפלוגתות, קושיות ואבעיות, הויות של אביי ורבא, ולהתבשם בטללים רוחנים. וכמה הואדו עיניו השחורות עם כל חידוש נוסף מעין-הדעת, מן הסברות הוה - אמינא ומסקנה. כמה שש ועלז כשנתבררה לו הלכה לאמתה. קולו השתנה, שינה את ניגון הגמרא ונעשה צלול ושמח, כאילו מצא מבוא לאושר חייו לחדוה עילאית. (זר לא יבין לשמחה זאת ומה פשר הנהרה הנסוכה על פניו של לומד-מתמיד).

אני חיפשתי תמיד בלילה כזה, אחרי שעות אחדות של לימוד, להתפרק ולהשתעשע קצת. (נמצאו כמוני הרבה, בבית המדרש של הרבי) "נוסקה", שישן תמיד בבית המדרש על הספסל (ישב בגור הרבה שנים) היה תמיד הקרבן שלנו. בו ובפיבל בעל "המרה שחורה" השתעשענו ובעוד הרבה חסידים שישבו בגור ישיבה קבועה וישנו בביה"מ הגדול של הרבי. קשרנו אותם לספסלים והבערנו אש בפיסת ניר ותקענו את הבוער לבין אצבעות ידיהם. בימים של שלג מילאנו את כיסיהם שלג וגושי קרח וישבנו מרחוק והמשכנו בלימודים, כשכל אישוני עינינו שקועות בקרבנות שעשו- עינו. אם אינני טועה שיתף פעולה אז עמנו גם הרבי דגור של היום. "ישראליק דעם רבינס" היה אחד מן בעלי המצאות הגאוניים בשטח זה. אוי ואבוי היה לנו כשהגיע לבית המדרש המשגיח ר' יידל ותפס אותנו במעשים אלה. על כך נענשנו באכילת יום או יומיים אצל יוסלה "בגור קעך" שמעל המקוה.

אחי אפרים הטיף לי תמיד, במקרים כאלה, מוסר, כשפתח מסכת סנהדרין והראה לי כתוב שחור על גבי לבן: "אדם לעמל יולד - לא לעמלה של מלאכה, לא לעמלה של שיחה, אלא לעמלה של תורה". הוא השתכר מיינה של תורה, מיין הנצחי של דבקות החסידות, מן הפלפולים המתמידים, מן חריפותה של קושיה חמורה, ואני הייתי "איש שדה" והסתפקתי במהית רוח התורה בלבד.

אפרים עשה מאמצים עצומים למען רתק אותי ללימודים ולעורר בי את הרגש של "תורה מאהבה",

והוכיח לי מדברי חז"ל ורמב"ם. והגית בו - עד יום מותך, אמר הרמב"ם. כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה - בין עני ובין עשיר, בין שלם בגופו ובין בעל יסורים. אפילו עני המתפרנס מן הצדקה, אפילו בעל אישה ובנים חייב לקבוע לעצמו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה".

עברו שנים גדלנו וכל אחד מאתנו יצר לעצמו עולם משלו. הוא "לאגודת ישראל" ואני לציונות. בבית המשכנו בויכוחים במישור הזה, אני אחד והוא עם כל בני המשפחה, החל מהורי וגומר בדודי ר' דניאל פלאכטא, שעמלו להחזירני "למוטב".

נחלק עלינו העולם. אני ואחי זליג עלינו ארצה. ממנו, אפרים ומשפחתו (7 בנות) לא נשאר שריד.

ניגון הדורות של חסיד נלהב, הוא שליווהו "לחלמנו" ונידם.

ר' מתית חזן - שוחט

איננו יודע עד היום מאין בא ומי הזמין אותו ללאסק, אך בזכרוני נשארה המחלוקת שפרצה מסביב לקבלתו כחזן-שוחט, לאחר שר' אשר עזב את לאסק ועבר לפביאניץ. אמרו שמפודעמביץ בא, אחרים אמרו מסטריקוב. לבסוף איש לא ידע ברורות. למאי נפקא מינה, אמרו חסידי דגור, אנחנו איננו רוצים בו וחסל! שאר תושבי העיר והרב דמתא ר' יעקל'ע לא מצאו בו שום דבר פגום ופסול.

בראשונה התפלל בבית הכנסת הגדול. באותה שבת הלכו כל הבעליבתים מתוך "החברות" השונות והרבה מן החסידים מכל "השטיבלעך" לשמוע את החזן החדש. בפעם הראשונה בחיי שמעתי חזן, חזן ממש, שתפילתו יצאה מפיו ללא מאמץ כלשהו, אלא השתפכה מתוך גרונו מאליה, בעל טנור עז, שמילא את כל בית הכנסת הגדול ומחוצה לו והפליא את שומעיו בקבלת שבת כיד המלך. הטונים הדקים "השם אלוקינו אתה עניתם" חדרו ממש אל העצמות. שאר הפרקים מקבלת שבת עד "מגן אבות" השמיע כאילו יצאו ממעמקים, מן הלב. כולם אמרו, בלכתם הביתה, זהו חזן! היתה זאת שבת מברכים ושבת מבחן בלאסק לר' מתית שטיינקא. המפקפקים "והמבינים" שביניהם אמרו: "נשמע מחר אי"ה. מה אפשר לקבוע בקבלת שבת "רגילה"!

למחרת היום ובית הכנסת הגדול שוב מלא מפה אל פה. גם עזרת הנשים והפלוש היו גדושים וכולם כאחד באו לשמוע את תפילתו של ר' מתית, ובעיקר את

"גולת הכותרת" ברכת החוש, "ראש חודש בענטשן".
החזן פתח בשוכן-עד "בנוסח גור", בהתלהבות חסידית
ללא סלסולים ועבר אל "אל אדון על כל המעשים" ברגש
של שמחה, בניגון חסידי, שהביע את תוכן השבח בקטע
הזה, כאילו מחדש חידושים בגדלו ותפארתו של הקב"ה.
בלי התאמצות היה שולט על התמלילים ושם עליהם את
הנעימות עמוקי הרעיון ומרובה הגוונים שיש בהם לבאר
את כל תוכן של "אל אדון". בלי מקהלה התפלל הפעם,
אך קולו החזק החדיר נעימות בלב כל שומעיו. כך המשיך
בטיוליו עד "לאהבה רבה". פה עמד ב"כי אל פועל
ישועות אתה". בקטע זה הראה כח החזן שבו, התפתה ליצר
לבו של החזן השואף להקסים את הקהל בחזרות על "וקרבתנו
מלכנו" פעמים אחדות ובמנגינה צחה בנוסח אשכנז סיים
"הבוחר בעמו ישראל". הצטיין במיוחד בזמרת "ממקומך".
ברכת החודש אף היא היתה מלאכת מחשבת ורוויה צלילי
עונג. בקדושה שבמוסף הפכה שירת ר' מתית לדו-שיח
מוסיקלי עם עצמו: משרתיו שואלים זה לזה, - איה?,
הבליט בניגון מתוך העפלה מלמטה למעלה, את השאלה,
"איה מקום כבודו"? ותשובתו בטמפרמנט נסער לסיום:
"ברוך יאמרו".

התפילה נמשכה באותה שבת כשעתים ונשארה בזכרוני
עד היום. בברכת "גוט שבת" ולחיצת יד החזן עם סיום
תפילתו הוכיחו שהצליח וכבש את הלבבות. אולם "בגערער
שטיבל" חשבו אחרת. חיפשו ומצאו שאיננו חסיד נלהב,
שגם בלומדות איננו איי-איי! וקורא מנגינות מתוך תוים-
מעשה גוי... מכיון שהיו גם דעות אחרות בקרב החסידים

החליטו להזמינו לקבלת שבת "לשטיבל". בעיר דיברו רק טובות עליו. בעיקר היתה שביעת רצון רבה בין הנשים ששמעו מפיו כל מלה ומלה, לא כחזן שלפניו. וכל אחת שיבחה את החזן החדש בשבחי חן: לעילא ולעילא! כמו בשיר עם הידוע "איז געקומען אחזנדל אין שטעטל דאווענען אשבת".

במשך שבועות אחדים שוחחו בעיירה, אך ורק בחזן זה, וכל אחד בדעה חיובית משלו ושלילית ששמע מפי "המבינים". יודעי-נגן" ידעו לחזור על קטעים ששמעו מפי ר' מתית והעידו עליו, כמאה עדים, שהוא "כלי מפואר", שיש לחטוף אותו בשתי ידים ואין להתחשב מה שאומרים בגערער שטיבל. בעליהבתים טענו את טענתם: אין אנו מחפשים רב, חלילה, לעיירה, חזן חיפשנו ומצאנו, וזהו. אלא-מאי, מכיוון שר' מתית הסכים ללכת "לקבלת שבת" לגערער שטיבל נחכה עד שייבחן גם לפניהם. גם הרב ר' יעקוב מייזלש ז"ל ניסה להשקיט את הרוחות, בעיקר את רוגזם של ר' זעליג קאכמן ור' לייזער מאכיל רייכבארט ואיציק דאזער, ועלה בידיו של הרב "שיסכימו" להמתין עד לאחר המבחן של קבלת שבת "בגערער שטיבל".

במשך השבוע הספיקו "שליחי הגערער" לבדוק ולבלוש אחרי ר' מתית במקום היותו חזן ושוחט עד אז. השליחים יצאו וחזרו, שליחים מיוחדים, בכדי לפשפש בעברו של ר' מתית. והביאו אתם טובות וגם דיבות רעות. אבל ר' מתית לא היה פחדן מטבעו, במשך השבוע הספיק לכבוש את ליבם של כל הקצבים בבית המטבחיים, לא

כר' משה מענדל, נגש לבהמה גסה והחלף עשה את מלאכתו כהרף עין. גם בדק, כשהפשיל את שרוולו ומצא תיכף אשר חיפש בבטנו של הפר. אפילו הגויים שבבית המטבחיים התפלאו מעבודתו. וכל העיירה נתמלאה סיפורים על מעשיו של ר' מתית בשחטו עופות ומורט את הנוצות אחרי השחיטה לתפארת וכו' וכו'.

"בגערער שטיבל" הורגשה מבוכה בין ראשי המדברים. הנה אומרים "עליו" שהוא שוחט מן המשו-בחים, מוהל מומחה, חזן-טוב, בעל משפחה מיוחסת, עוד ועוד כהנה וכהנה מעלות טובות, אלא, שאיננו חסיד דגור נלהב ואיננו "גאון", אז מה הרעש? היכן כתוב שחזן-שוחט חייב גם להיות חסיד וגם תלמיד-חכם וגם יחסן גדול? הבה נשמע את קבלת שבת שלו ונחליט! שאלו את פיו של ר' איטשקא ושל ר' שמואל ברקנולד והם הסכימו לדעת הרב דמתא: הרב אומר "כך", הרי אין למרות את פיו. הרב לא מצא בו כל פסול, חלילה. בית החסידים געש ורתח עד לקבלת שבת.

ר' מתית בא לשטיבל, בא מלובש בבגד משי חדש, באבנט רחב, בחולצה בת צוארון פתוח, צוהל כולו, כאילו בא אל בית ידידיו. כל אחד מדד אותו מכף רגלו עד קדקדו, הנה גם גרבים לבנים ומכנסיו בתוכם, כובע סמט וכיפה תחתיו, חסיד ככל החסידים. פינו לו מקום ליד ר' איטשקא. לאחר תפילת מנחה נגש ר' מתית ופתח "בלכו נרננה". והתפלל בנוסח גור, כמו "יוסלה חנצינער" בחצר הרבי. "לכה דודי" שר במרש חדש וכל מלה היתה משובצת בקצב הנגינה, כאילו יצר לכה דודי חדש. וכך סיים בנוסח חצר-דגור עד הסוף. התפלל ברגש

ובחמימות כיאות לחסיד גמור. יישר כוח! ר' מתית, בירך אותו זעליגל גבאי ואחריו גם אחרים מסרו לו יישר-כח! גוט שבת, וגוט שבת! תמה הבחינה, נגמר המבחן וכל אחד הלך הביתה עם הרגשתו הפרטית והכללית. המבינים הביעו למחרת היום את דעתם והשתאו מתפילתו של ר' מתית. "יודע-נגן"!. גם המה הדגישו, שזו היתה תפילה של ממש, הוא מדבר פה אל פה עם יושב מרום.

במוצאי שבת החליטו בשטיבל לקבל את ר' מתית כחזן-שוחט בלאסק. אמנם נשארו אחדים, שאמרו, שהם לא יאכלו משחיטתו. כפי שזכרוני אינו מטעה אותי, נשארו אלה נאמנים עד סוף חייהם לנדרם זה.

בעלי הבתים של העיירה צהלו מרוב שמחה על נצחונם, אליהם הצטרפו גם "האלכסנדערער" ומתית בא כעבור שבוע ימים עם משפחתו ללאסק והשתכן בביתנו בקומה השניה. בבואו קידמו את פניו בברכת מזל-טוב ר' מתית, חזן-שוחט של לאסק!

זאב צורנמל

תלמיד

ר' בעריש נוימן

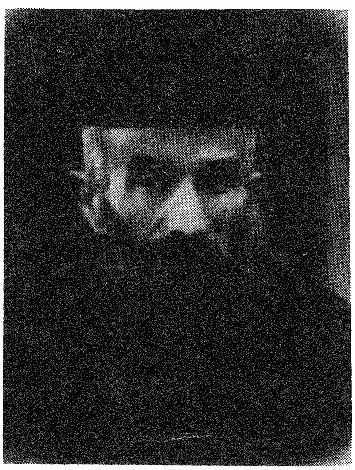
בירראת הכבוד אני מעלה את דמות מורי ורבי ר' בעריש מתוך זכרוני והנני מלא הערצה לאישיותו החסודה. חסיד אלכסנדר, ירא שמים ותלמיד חכם, בקי בש"ס ובפוסקים והיה רחוק מהויות העולם וכל ימיו ישב והגה בתורה. היה מלמד מיוחד לגמרא. יחסיו לתלמידיו היו שונים לגמרי מהיחסים של שאר המלמדים מסוגו. דיבורו בנחת וכוח ההסברה שלו היה פדגוגי וחודר. דומה היה באופיו לרבי ר' אברהם בן-ציון. שקט ורגוע בהסברתו ומחנך בשעת שיחה פרטית עם תלמידיו. מעניין, שלא הלך בדרך שאר המלמדים, בבחירת המסכתות. רובם של המלמדים היו דשים בעיקר במסכתות: בבא קמא, בבא מציעא ובתרא, גיטין וקידושין והוא בחר לעצמו ללמד את המסכתות שבת, ברכות, ולפני כל חג ומועד: מגילה, פסחים, ראש השנה ויומא. דרכו בלימוד היה, לחנך את תלמידיו להיות עצמאיים בלימודים והדריך אותנו בדרכים שונות, איך להיכנס לים התלמוד בלי עזרתו. נימנע מלהעמיס על תלמידיו דברים שהם למעלה מכוח הבנתם והיה מצליח לקרבם אל המקורות ואל הפירושים. בכל יום השישי בשבוע היינו לומדים את פרשת השבוע עם פירוש רש"י ומעבירים את הסדרה בטעמי המקרא. כשהרגיש בנו עייפות בלימוד פקד עלינו לסגור את הגמרות ולפתוח ספר בתנ"ך. במשך שנה אחת הספקנו ללמוד מלכים א' וב', עזרה ונחמיה, מלבד המגילות: אסתר, שיר השירים, רות, איכה וקוהלת.

איננִי יודע, אם התפרנס בכבוד מלמדנות. זוכר אני שרחל אשתו, שהיתה אשת חיל, עסקה במסחר עזר בדבש או באריגים. דבר נדיר, שלכל מלמד היה ולר' בעריש היה חסר: "אקאנטשיק". לא היכה, לא הרביץ, לא גידף ולא קילל. בשעת הצורך, הרים את קולו וקרא לסדר בתוקף. לאחר מכן אחז בזקנו הקטן ותלש שערות אחדות מתוכו. אז ידענו שרוגזו הגיע לשיאו. שלושה זמנים למדתי אצלו ולא חדלתי להעריץ אותו. איננִי יודע איך להגדיר זאת כעת. (זאת לא היתה אהבה, כי רק את ר' אברהם בן-ציון אהבתי והוא אהב אותי והוא הוכיח את זה במעשים הרבה שנים אחרי כך. כשגורשתי מגערער שטיבל היה הוא היחידי בין 12 מניינים חסידים שצעק חמס על מעשה זה והעיז לומר לאבי ז"ל, שלא נהג בי "מנהג אב" לפי שולחן ערוך.) כשסיימתי את לימודי אצל ר' בעריש נסעתי לישיבת גור. והתעניין בי בלימודי ושאל עלי את בני ביתי ודאג לשלומי. במשך השנים שהייתי בבית עד סוף מלחמת העולם הראשונה היינו נפגשים במדרכה המשותפת שלנו בשוק הגדול. רגיל היה לטייל במדרכה הנה ושוב מבית ר' שמחה ליב עד ביתנו, שהיה באותה שורת בתים בשוק הגדול. אף פעם לא הסתפק בשאלת השלום בלבד. ידיו היו משולבות מאחוריו ושקוע במחשבותיו. ידעתי שגם בטיוליו אלה הוא עוסק בתורה.

כעבור שנים חזרתי הביתה כמורה. נפגשנו במדרכה. הפעם נתן לי שלום "בהושטת יד" והחזרתי לו שלום. (עד היום אני מרגיש את לחיצת ידו.) שאלני שאלות רבות בעניני ההוראה. כשסיפרתי לו, שאני מלמד את תלמידי

עברית, תנ"ך, חשבון, טבע ומשנה הכול עברית בעברית, תמה ואמר: הפלא ופלא! האם זה אפשר? אפשר ואפשר, עניתי לו בעברית.! והמשכתי לדבר איתו עברית, והוא הבין; סיפרתי לו על התלמידים והתלמידות, על מורים שונים ועל מורות שעוסקות בהוראה, שאינן נופלות מטובי המורים.גם זמרה לומדים בביה"ס ואני הוא המנצח על מקהילת ילדים וילדות. ויש שהילדים מציגים "תיאטר", הצגות לחנוכה, לפורים ובסוף שנת הלימודים. שטויות, בשטויות אתם עוסקים, אמר ר' בעריש, הרי זה ביטול תורה?! הסברתי לו, שזוהי הדרך להחיות את השפה העברית. בסתם לימוד של קרוא וכתוב לא נחיה את לשון הקודש. אמור לי, וואלף, גם במרחץ וגם בבית הכ... אתם מדברים בלשון הקודש? בודאי, אמרתי, בכל מקום שאנו חיים. הלא גם בארץ ישראל ככה. שם השפה שפת אדם היא, שפת התורה ושפת עבודה וכי מה אתה משתומם על כך? בפעם הראשונה, אמר ר' בעריש, אנוכי שומע דבר כגון זה! נפרדתי בשלום. כעבור שנים, לפני עליתי ארצה, באתי עם משפחתי ללאסק, להיפרד מיקירי בני משפחתי, מחברי וידידי. תחילה הלכתי לרבי ר' אברהם בן-ציון, מצאתיו יושב על כסא מרופד, זקן ושתום עינים. רבי, אמרתי, השלום עליך, באתי להיפרד ממך, אני ומשפחתי עולים ארצה, האם זה אתה "וועלוועל משהלס" שאל, בוא ואמישך בני! חיבק ונשק לי, במללו את ברכת הכוהנים. מתוך עיניו זלגו דמעות, כל דמעה כגודל אפונה... שנינו היינו נרגשים מאד. לבסוף אמר: אשרי שזכיתי לכך! ואשריך שאתה מגשים את חלומך ושאיפתך. כה יתן השם וכה יוסיף להטיב אתך ויכלכל את מעשיך בעבודת ההוראה באהבה ובתבונה!

את ר' בעריש מצאתי חלוש וחולה, אף שהתהלך הנה והנה. הכרת פניו וכפיפות גוו העידו על ירידה גדולה במצב בריאותו. סיפרתי לו שאני ומשפחתי עולים ארצה. בקורת רוח לחץ את ידי וברכני חמות. הלואי והייתי זוכה לראות את בני בדרכם לארץ הקדושה. סיפר לי שרעיתו רחל נפטרה, מאז הוא שרוי באבלו. עוסק בהוראה "בחדר יסודי התורה ותלמוד תורה" ואין לו אותו הסיפוק מה שהיה לו אז בימים ההם מעבודתו. במוסד הזה שהוא מלמד, חסר הסיפוק ואין גם יחס הוגן מצד מנהלי יסודי התורה ומתלמידיו. כפי שסיפרו בניו, לא נתברך באריכת ימים, ונפטר בשנת 1936, כשהוא רק בן 58 (?) כל תלמידיו החיים אתנו בארץ מזכירים אותו בהערצה וזוכרים את תלמודו ואגדות א"י שסיפר בכל יומא דפגרא. השאיר אחריו שלושה בנים ובנות.

שנים מהבנים שניצלו מן השואה יחיאל ושרגא, חיים אתנו בארץ, עובדים ישרים, שהקימו משפחות לתפארת העם והמדינה. הם מסו-רים, כאביהם ר' בעריש, לכל תפ-קיד חברתי, ועושים הרבה למען הנצחת קהילת לאסק בהתלהבות. גם לנכדים כבר יד במעשה הזה. תנוח "סבא קדישא", ר' בעריש, על משכבך בשלום.

תלמיד

ר' קאפל זשיטניצקי

מיט ליכט, אויב איר וועט זוכן, אין אלע ווינקע-לעך פון אונדזער ישוב, גלויב איך קוים, אויב איר וועט אנטרעפן אויף אזא איבערגעגעבענעם לערער, מיט אזוי פול ליבע צו העבראיש און תנ"ך ווו עס איז געווען ר' קאפל זשיטניצקי.

ביזן היינטיקן טאג ווייס איך נישט פון וואנען ער איז געקומען אין אונדזער שטעטל, ווער האט אים געבראכט קיין לאסק און ווען איז ער ווידער פערשוווּנדן. ער איז געווען דער ערשטער אמת'ר לערער, וואס האט ערווארבן אלעמענס סימפאטיע, אחוץ פון די שטאטישע חסידים. קודם-כל איז ער געווען איבערגעגעבן דעם ציוניסטישן אידעאל בלב ונפש; ער האט געגלויבט מיט זיין גאנצן וועזן אין דער גרויסער צוקונפט פון אנאייגענע מדינה אין ארץ ישראל.

כאטש זיין פעדאגאגישע שיטה פון לערנען עברית איז אויך שוין אין יענער צייט געווען פערעלטערט, האט ער אבער געהאט אגרויסן ערפאלג, ביי אונדז, בית מדרש בחורים, מיט זיין פריילעכקייט ביים לערנען זיינע תלמידים און זיך געפרייט פון זיינע טאג טעגליכע הצלחות. פאר יעדן שעור האט ער געהאט אספעציעלע דערציילונג, וועגן לעבן אין ארץ ישראל און אויך פול הלצות, וועגן לידלעך מיט געזאנג, (געווען אשלעכטער

זינגער), וועגן יצחק קאַצענעלסאָנס שירים און זיינע שריפטן. נאָך אַזאַ האַרציקע הקדמה האָט ער מיט זיינע תלמידים נישט געדאַרפן שווער אַרבעטן.

מיר, האָבן פשוט געטרינקען מיט דאָרשט יעדן פסוק פון תנ"ך, בעזונדער פון "נביאים אחרונים" מיט זיינע משכילישע בעמערקונגען. דער גרעסטער נצחון פון זיין לערנען איז געווען, וואָס אין אַגאַר קורצער צייט האָבן מיר זיך מיט אים פריי אַדורכגעשמועסט אין עברית, און אַפילו דיסקוטירט מיט אים אין העבּראַיש. אָן זיין ווייסן האָבן מיר זיך פּערשאַפּט "העפטן" צוגזעלבּסט-לערנען העבּראַיש און פון דאָרט געבּרענקט אַרייע אויסגעחזרטע גאַנצע זאַצן פאַר אים אין אונדזערע דעבּאַטן. ער האָט עס אָבער באַלד דערשמעקט און זיך פריילין און גוטמוטיק אויסגעדריקט: "אתם גנבים של זהב, אין כמוכם" !

מקום השיעורים היה בביתם של מינדזע ואפרים נאוסקוביץ בעלית הגג בבית ר' שלמה נוסקוביץ. לאחר כל שעור הכינה מינדזע ארוחת ערב לכולנו. ארוחה זאת גם היא נחשבה לנו כשעור. כשלוש שנים למדנו אצל ר' קאפל, אולם ההספק שלנו בתנ"ך, בידיעות השפה והדקדוק היה, כאילו למדנו עשר שנים ומעלה. באחרונה חדלנו להשתמש בכריסטומתיה, כי-אם בספרי שירה של ביאליק, טשרניחובסקי, יעקב כהן ושניאור. אהבה רבה היתה לו לדקדוק וממנו הרביץ לנו במידה גדושה בשיטה קלה ופשוטה עד שהכללים היו מובנים לנו ושיננו אותם בע"פ. מעניין לציין, שהסידור של הכללים היה כזה והתרגילים

שעל-ידם היוו דרגת מעבר לכללים הבאים. שיטה זאת מצאתי לאחר שנים רבות אצל הבלשן יעקב שאפירא. לזכותו של ר' קאפל יש לומר שפתח לפנינו את שערי הספר העברי, חייב אותנו לקרוא רק עברית, והספריה המקומית רכשה, לפי המלצתו, עשרות ספרים חדשים למעננו. ר' קאפל ידע לדרוש מאת תלמידיו אהבה לא לעצמו רק לרעיונותיו.

משום כך דשנו "באלט ניי לאנד" של הרצל בתרגומו של נ. סוקולוב חדשים אחדים וניתחנו את הטיפוסים כאילו היו בתוכנו אז. לעיתים היה הויכוח סוער בינינו ור' קאפל שולט בנו ביד רכה, בטוחה ותקיפה. תשובותיו בויכוח היו תמיד בהשכל ודעת ורוח טובה, והעביר את סירת הוויכוחים בשלום על פני נחשולים שונים ובין סלעים ופגעים בלתי צפויים.

עודנה עומדת לפני אותה דמות נלבבת עם החיוך הרך-החמים על שפתותיה ואותו הברק המיוחד בעיניו קצרי ראות. כעבור שנים נפגשנו, ואני מורה צעיר בלוטובוב, סיפרתי לו על העבודה שלי ועל הקשיים בהם אני נפגש, והוא הקשיב וחייך באותו חיוך נלבב ובמבטי העינים גם יחד, כמו אז.

ר' קאפל זשיטניצקי עודנו חי בלבי מראשית פגישתי איתו ולא ימוש מלבי כל הימים.

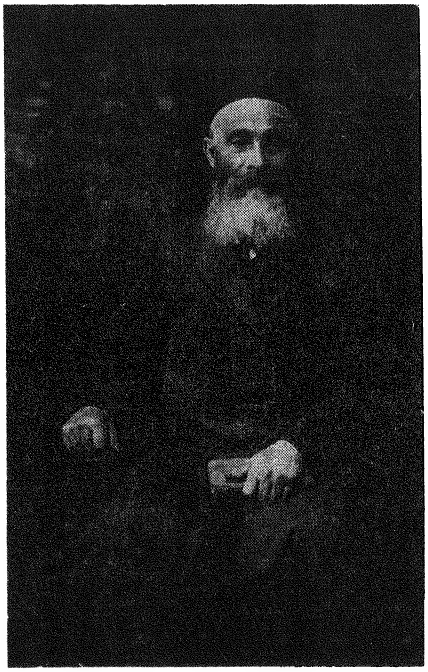
זאב

ר' שלמה און אפרים נאסקאוויטש

איידער איך וועל דערציילן וועגן מיין טייערן פריינד און לערער אפרים, מוז איך איך געציילטע ווערטער איבערגעבן, וועגן זיין היים און פאטער ר' שלמה. מען האט אים גערופן ר' שלמה מוהל ווייל מער ווי 50 יאר האט ער בדחילו-ורחימו געטועט דאס שליחות פון אונדזערע אבות און יעדעס געבוירענע יינגל איך לאסק און אומגעגנט זענען דורך אים געב-רענקט געווארן לבריתו של אברהם אבינו.

אייד מיט אשטענדיקן גוטן הומאר, און אווארם יידיש הארץ. אבעל-תפילה מיט אלויטער קלורן טענאר, וועלכער האט גוט געקענט דעם נוסח פון אלע תפילות, אנהויבענדיק פון אראש - חודשדיקן הלל און מוסף,ביז די שיינע ימים-נוראים-דיקע תפילות, זיין קול האט שטענדיק געקלינגען איך בית-המדרש ווו אזילבערן גלעקל. זיין דאווענען האט שטענדיק פארשאפט גרויס פארגעניגן אלע צוהערער. אייד אלמדן און איראַ-שמים, וואס האט נישט געבלאזן פון זיך, נישט אויסגעמיטן צוהאלטן אויכוח אפילו מיט אחדר יינגל. אנטייל גענו-מען איך אלע געזעלשאפטליכע אונטערנעמונגען, און צו יעדן עניך געהאט אגוטן געזעלשאפטליכן צוגאנג.

לאנג יעריקער דאזער איך דער יידישער געמינע, און ראטמאן איך שטאט-ראט. צווישן זיך האט מען גערעדט, אז ר' שלמה איז א"מתנגד" (אמאל אלעקסאנדערער חסיד)

און איז אויך פערמישט מיט דער חיבת-ציון באוועגונג, שלעכטע צינגער האבן גע-זאגט, אז ער איז גאר באמת אציוניסט, רחמנא-ליצלן. מיר יונגע בחורים האבן אים געקענט אלץ אגוטן מענטש, אפיקח מיט זער אסך גוטע תכונות. געהאט אייזן גע-וועלב פון וועלכן ער האט געצויגן פרנסה. געהאט זון און טעכטער, ווי עס פאסט פאר אשיינעם ייד אין שטעטל, אלע זיינע זון און טעכטער, זענען געווען צע-וישן די גוט-ערצויגענע לאסקער קינדער. דער נאנס-טער און ליבסטער,דער וואס האט געירשנט פון זיין טאטן אלע גוטע מידות, דער פריינט פון אונדז אלעמען, דער חבר פון יונג און אלט, דער איבערגעגעבנסטער חבר צו דער געזעלשאפט, דער קיינמאל נישט מיד-ווערענדיקער - ציוניסטישער עסקן איז געווען א פ ר י ם.

אפרים נאסקאוויטש איז געווען אמוסטער פאר אונדז יונגערע בית-מדרש בחורים. אין די שפעטערע יארן, איז דאס יונגע פארל מינדל און אפרים געווען ממש די אמת'ע וועגווייזער פון אונדזער ציוניסטישער

יוגענט. זייער קליין בוידעס שטיבל נאך זייער חתונה, איז געווען דאס ארט פון העברעאישע אוונט קורסן, ווו דער אלטער ז׳יטניצקי האט אונדז געלערנט עברית און תנ"ך, ביי זיי האבן מיר שטענדיק באקומען אקטועלע ביכער צום לעזן עברית און יידיש, ביי זיי האבן זיך געפונען אלע צייטונגען, די "הצפירה" דער "היינט" און דער "מאמענט".

שפעטער ווען זיי זענען איבערגעגאנגען וווינען אין אבא ביאליקס הויז, האט זיך דער קרייז פון אפרים׳ס חסידים פארברייטערט. דאס איז געווען די איינציקע שטוב אין שטעטל, וואס יעדער האט זיך געקאנט אויסרעדן דאס הארץ, און אויך אנטייל-נעמען אין ערנסטן ויכוח. די שטענדיקע געסט ביי מינדלן און אפרים זענען געווען תנחום ביגעלאייזן, יצחק הירש, לייבעלע בארנשטיין, זכריה רייכבארט, און מיר קליינע חברה.

יענע יוגנט יארן, די געשטאלטן און כאראקטער פון מינדלן און אפרים, זייער ווארעמע שטוב, זענען טיף איינ-געקריצט געבליבן אין מיין זכרון. איך ווער פון אונדז געדענקט נישט די "שלום-עליכם" אוונטן? אפרים איז געווען דער בעסטער דעקלאמירער, יעדער אוונט אזעלכער, מיטן אנטייל פון אפרים׳ן איז פאר אונדז געווען אקינסטלעכער געניס. סהאט געניגנט צו זאגן, אז דער אוונט איז רעסעזשירט דורך אפרים נאסקאוויטש, אז עס זאל ביי יעדן ארויסרופן אשמחה מיט דרך-ארך צוזאמען. אויך אין פריוואטן לעבן, אפילו אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע האבן אלע געשעפט דערמונטערונג, און

דערהויבענקייט, פון זיין זאפטיקן הומאר.

אזוי ווו זיין פאטער, האט אויך ער זיך פארנומען מיט יעדער געזעלשאפטליכע הארבעט. די שטאט ביבלאטעק, די ציוניסטישע באוועגונג, דער יידישער ספארט-קלוב "מכבי", די דראמאטישע סעקציע, און שפעטער די יידישע קהילה, אויך אלס לאווניק אין דער לאסקער שטאט פארוואלטונג, ער האט פשוט נישט צייט געהאט צוזארגן פאר זיין אייגענע פרנסה. דער ענין פרנסה איז ביי אים געווען אנעבן-זאך, דער עיקר זיין אמענטש מיט איניציאטיוו, אלעבענדיקער נערוו פון דער געזעלשאפט, אהארציקער מדריך פון אלעמען.

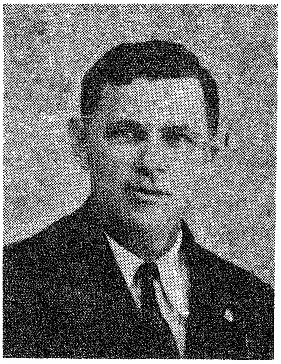
דערפאר האבן מיר אלע אים שטארק ליב געהאט, ווער געדענקט דען נישט, די שבת-דיקע "שלוש-סעודות" ביי מינדלן און אפרים אין שטוב! פונקט ווו חסידים ביים רב'ן, זענען מיר געזעסן ארום ביים טיש און פערהאנדלט וועגן אפראבלעם, וועלכער איז געשטאנען צו יענער צייט אויפן טאג-ארדנונג, דערביי פארביסן ברויט מיט הערינג און נאך-געטרינקן אפעסעל ביר.

שוין באלד אדורך 50 יאר פון יענער צייט, און איך זע אים אלעבענדיקן פאר מיינע אויגן; פרייליך און פול מיט התלהבות, כגעדענק אים אויך אלס ל"ו-ניק פון אזעלכע מעשים טובים, וואס נאר יחידי סגולה האבן זיך מיט זיי פארנומען.

נאך אין יאר 1936 האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע באשטימט פאר אפרים נאסקאוויטש און פאמיליע אסערטיפיקאט

צו פארן קיין ארץ ישראל, אבער ליידער צוליב זיין אקטיוויטעט האט ער זיך נישט געקאנט באפרייען צו פארן. ווו עס האבן איבערגעגעבן אונדזערע לאסקער חברים, איז ער אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים אין דער לאדזער געטא, מינדלן מיט זייער יינגסטע טאכטער פייגעלע האט מען ביי דער ליקווידאציע פון דער לאדזער געטא אין יאר 1944 געפירט קיין אשוויץ, אין דארט האט מען זיי אומגעבראכט.

זאלן די אנגעשריבענע ווערטער אונדזערע דינען ווו אגעשטעלטע מצבה אויף זייערע נישט בעוווסטע קברים.

זאב אחי שרה

ר' דניאל פלאכטא

עלי לצלול למעמקים לדלות משם פנינה יקרה, דמות מלבבת, מדגולי דמות, דודי דניאל. מדי הגותי בו מציף אותי רגש חם ומאיר. מין "חזון איש" היה מהלך בעיירה ואש גדולה של אהבת השם, תורתו ומצוותיו יקדו בו. שתי אהבות גדולות - אהבת קונו ואהבת הרבי חברו יחדיו בדודי דניאל, לשתיהן היה מסור בלב ונפש. אצל בני עירנו, החיים איתנו כיום, שמורה דמותו החיצונית ומזכירים אותו כ"תמהוני", שכל חייו, מאז בואו אלינו ולקח את "רבקה'לע הקצרה" לאשה והוליד בנים ובנות, חי חיים של דחקות ושל חלי וצער. רק קצת מן האמת יש בזה.

נכון הוא שבקושי מצא לחמו. באלף נסיונות נוסה ובאחד עמד והצליח בקושי. עד שהתחיל לסחור בסיד לא ידע פרנסה מהי. גם בפרנסה זו היתה רתומה כל המשפחה ואחיו יהודה-זלמן בתוכה. כולם היו עסוקים וכולם דאגו והוא בתוכם, רק בלי דאגות. "דער אויבערשטער וועט העלפן"! השם יעזור! זאת היתה מימרא השגורה על פיו: "דער אויבערשטער וועט ווייטער העלפן"! השם ימשיך לעזור! בין יריד ליריד, בין יום שוק אחד למשנהו היה נוסע לימים אחדים לרבי מסוכטשוב, ר' אברהם בורנשטיין זצ"ל, וחוזר משם כאילו שב מבית הבראה. עשרה מונים היה מחליף את צורתו. מי שראהו רובץ על עגלה מלאה סיד, כשמתוך האבק הסידי מבצבצים פנים צמוקים, מעוטרים זקן שחור כעורב, ושתי עינים שחורות ואש תמיד תיקד בהן,

היה אומר לנפשו: נעבעך, מסכן! ואיש לא ידע שראה באותה שעה את "האדם המאושר בעולם כולו". הוא תבע מעצמו את השלמות: שלמות יהודית חסידית, שלמות בריכוז כל-כולו בעבודת הבורא.

לכן התפלל תפילת שחרית במשך כל היום, קטעים קטעים בהפסקות. בקטע יותר קל הריכוז. על-אף בריאותו הרופפת (למחלתו קראו "מגן דניאל") עשה זאת ללא פשרות וללא לאות, סוער בשעת התפילה, בבחינת "כל עצמותי תאמרנה", וביחידות התפלל תמיד בביתו. ל"אלטן גערער שטיבל" הלך בימי שבת ומועד רק לקדושה ולקריאת התורה. המסירות הסגפנית לתפילה, לענווה ולרבי שלו, גבלה ממש עם הקדושה שראה בכל מצוות "עשה". לא עשה האיש פדות בין קטנות וגדולות, אלא העלה אותן לדרגת "נשגב".

לדוגמה אזכיר, הכנות בביתו לקראת חג הפסח. בביתו בנה לעצמו תנור לאפית מצות. הקפיד בקנית הקמח ל"מצה שמורה" מאותו מקור, שהרבי מסוכטשוב רכש את החיטים ונטחנו בהשגחתו. ימים אחדים לפני חג הפסח היה ביתו כבר נקי מחמץ. "למים שלנו" היה הולך עם רבקה'לע אל הפלומפ (באר) אשר בשוק ושמחת מצווה היתה נסוכה על פניו. בבת-צחוק של צדיק תמים היה נושא את הדלי מכוסה בבד נקי וטהור הביתה. מי יכול להידמות אליו באותה שעה? בליל ביעור חמץ היה ער ולמד, חזר ולמד מכל המקורות על מצוות אפיה של המצה. לא פסוק פומיה מגירסא עד עלות השחר. למחרת, בערב החג, בשעה 12 היה הכול מוכן להתחיל באפיה. יהודה-זלמן אחיו היה האופה. אחי אפרים ויחיאל בנו של ישראל-יצחקל, אני ואחי זליג, יהושע של ר' יחיאל שמחה ושרה אחותו, כולנו היינו

מגוייסים לעבודת "החיפזון" ולכל אחד היה תפקיד מיוחד. הדודה רבקה ז"ל היתה יושבת ומחכה לשקית הקמח אחת-אחת שהוצאה ממסתרים.

בשירת "ההלל" נפתחה מלאכת הקודש וכל הידיים עמלו בחיפזון. הדוד דניאל טייל בין העובדים ובדק את המכשירים ונקה פה ושם פירורים במללו: "לשם מצות מצווה"! במשך שעה וחצי עבדו כולם בנשימה אחת ובשירה עד שנתרוקנו שקיות הקמח וסל המצות נתמלא. תם ונשלם, הכריז הדוד דניאל, שבח לאל בורא עולם! שולחן העבודה הוצא לחדר השני וכולנו, הגדולים עם הקטנים, השתלבנו למחול חסידי שקט. הניגון הצמיד אותנו לריקוד המצווה ואושר בלתי מוגדר אפף את כולם. הדוד דניאל סיים: לשנה הבאה בירושלים! תבואו בנים בחג, אל תשכחו לבקרנו!

בביקור כזה היה הדוד דניאל אוהב להרעיף על לבנו את חידושיו מן "הזוהר" הקדוש. הדודה הגישה כיבוד והדוד עולה בסולם יעקב אבינו. כשרון מיוחד היה לו להסביר את דברי רבו. אמרותיו היו תמיד מתובלות בהומור מועט המחזיק את המרובה.

כל מסיבה משפחתית כזאת היתה מתעלה לשמחה של מצווה. בשעה שנאמר "ניגון" (דודי לא ידע לשיר, אבל אהב להקשיב קשב רב לזמר חסידי) היה מרים ראשו לתקרה ומבטו כיוון לנקודה רחוקה רחוקה מאד... הניגון השרה עליו רוח טובה. לפעמים רחוקות היה משתתף "במלווה-מלכה" חסידית כשהיא התקיימה בביתנו. (אמא היתה שולחת לקרוא לו) וקרה, לעתים רחוקות, שלקח לעצמו רשות הדיבור

המסובים הקשיבו לו (בכל זאת היו לו מעריצים בין החסידים) החדר היה ספוג רזין דרזין. עיני המסובים תרו אחרי כל תנועה מתנועותיו. הוא הדגיש, שכל מה שאומר בשם אומרו, הרבי, הוא אומר. נוצרה דביקות חמימה בקהל ונהנו מזיוו. נוצרה הרגשה, שהדוד דניאל הוא שלהבת יהודית בוערת תמיד...

למחרת היו האברכים מרכלים בשטיבל אחריו ואומרים: עשרה קבין של דיבור לדניאל זה והכל משל הרבי שלו, וכמה קבין יש לרבי שלו בכבודו ובעצמו? (קנאה חסידית). ידענו שבגיל הבחרות היה דניאל מתלמידיו של הגאון הרב ואדמו"ר ר' אברהם בורנשטיין מסוכטשוב. ממנו קיבל את התואר "צורבא מדרבנן".

על-אף הימצאו בלועם של הנאצים המשיך בדרכיו ובאורח חייו, כאילו חי בעולם חופשי. היו שואלים אותו: ר' דניאל, מה יהיה בסופנו? מענו היה שקט: "דער אויבערשטער וועט ווייטער העלפן", התחזקו וחייו!

עקב התנזרותו מכל מאכל מבושל במשך השנים האחרו- נות הגיע לאפיסת כוחות. ביום החיסול של גיטו לאסק, לא יכול היה לצעוד במצעד קהל המגורשים לכנסיה הנוצרית. בדרך פיגורו נורה הוא ואשתו רבקה ז"ל ע"י הרוצחים ונקבר בקבר אחים בבית העלמין.

ר' שלמה בעסערגליק

פינף, האלב זעקס פארטאגס, איז ר' שלמה געזעסן געוואַרט אויף זיינע דריי תלמידים, וועלכע האבן ביי אים געלערנט אין משך פון צוויי יאר צייט אפרימארגן-שיעור. איך און איטשע וואלף האבן מיר זיך כמעט קיינמאל נישט פערשפעטיקט צום שיעור, אבער שטענדיק האבן מיר געדארפט צוווארטן אויף שמואל דאנוול קייזער.

ר' שלמה איז שוין געזעסן און געוואַרט אויף אונדז ביים טיש אין זאל און געווען פערטיפט אין אספר. מיטן אונדזער ארייגקומען האט ער דאס ספר צוריקגעשטעלט אין ספרים-שאנק אויף די אויבערשטע פאליצעס.

אין שטוב איז געווען אין ווינטערצייט ווארם און אשטענדיקער גוטער געשמאק האט זיך געפילט פון אלעם. זומער זענען די פענסטער געווען אפן און פון העניך יידע משהס הויף האבן ארייגעדרונגען פערשידענע "גוטע געשמאקן". שטיל האבן מיר געלערנט מסכת "זבחים" "חולין" מיט תוספות און פרקים אין "משנה תורה" פון רמב"ם: הילכות מאכלות אסורות און הילכות שחיטה.

אספעציעלן טעם איז געווען אין זיין לערנען, ביז

הײנט קלינגט מיר נאך אין די אויערן זײַן ספּעציעלער שטילער האַרציקער ניגון און געדענק גוט די פערגלײַ־כונגען, וואָס ר׳ שלמה האָט געמאַכט צװישן די שטעלונגען פון די תנאים, אמוראים אין "תלמוד" און דער שוני אין קלײנע נואַנסן פון רמב"ם אין משנה תורה.

בײַ דעם האָט ער תמיד, מיט אײן האַנט־פינגער שפּאַצירט איבער זײַן שײנער שוואַרצער באָרד און געקוקט מיט ליכטיקע אויגן אויף יעדן פון אונדז.

ר׳ שלמה האָט געהאַט גענוג צײַט זיך צו פאַרנעמען מיט מסחר בשותפות מיט זײַן שוואָגער יעקב־לײב־קײזער. דער עיקר אָבער איז בײַ ר׳ שלמהן געװען "חסידות". נישט סתם אחסיד, נאָר אחסיד און דערצו אמקובל.

שמואל זאַנוול קײזער האָט אין די שפּעטערע יאָרן געפּלעגט דערצײלן סודות פון ר׳ שלמה׳ס שטוב. פּונקט װי ער האָט געלערנט מיט אונדז "תלמוד", האָט ער געהאַט אַגרופּע ײנגע לײַט פון שטיבל, וואָס האָבן בײַ אים געלערנט "רזין עילאין", פּרקי "זוהר הקדוש" אין דעם גײַסט פון די ײדישע מיסטעריע. װײַט פון "סיגופים" און זעלבסטפּײַניגונגען האָט ער געפּרעדיקט פאַר זײַנע צוהערער ליבע צו גאָט ב"ה, צום פאָלק־ישראל און זײַן תורה.

מילא, דאָס וואָס ר׳ שלמה האָט אַלס "מקובל" געטוען און פאַרשפּרײט "תורת הקבלה" צװישן די גערער חסידים, האָבן געװוּסט אײנצעלנע, אָבער אַז ער

איז געווען אגוטער בעל תפילה, אהייסער דאווענער אין די "ימים הנוראים" און אין אנדערע ימים טובים האבן אלע געוווסט. מיט זיינע ספעציפישע וועגן האט ער יעדן אנגעשטעקט מיט התלהבות, מיט דבקות און פעראייניקט "די וועלט" מיט די אויבערשטע וועלטן. נישט בלויז ביים דאווענען, ביי יעדן פשוטן ניגון האט ער געהאט "זיינע" וואריאציעס (היינו רופט מען עס עיבוד, איבערגעארבעט). פון אפשוט "זמערל" האט ער געמאכט "אתפילה", אדער גאר אפריילעך לידל, וואס האט ארויסגערופן אאינערליכע שמחה און סהאט זיך יעדן געצויגן צום טאנצן. דאס האבן אלע געפילט אין אלטן גערער שטיבל. ביי אנדערע געלעגנהייטן איז ר' שלמה געבעטן געווארן "זאגן אניגון". תיכף האט ער געהאט גרייט אניגון, וואס איז געווען צוגעפאסט צום טאג צו דער שעה און שטארק געווען צוגעקניפט מיט יעדן איבער-גאנג, אדער איבערחזרן זיך צו איינעם אגרויסן ניגון, וועלכער האט אפגעשטאמט פון "היכל הנגינא", רואיק און שטורמיש, זיך געהויבן און שטאפלווייז צוריק אראפגענידערט אום זיך אויפדאסניי ארויפצוהייבן אין יענע הייכן און ספערן פון יחוד קוב"ה ושכינתיה.

מיט דער זעלבער דביקות האט ר' שלמה אויך גע-טאנצט זיין ספעציעלן חסידישן טאנץ. באטש געטאנצט בצוותא, איז ר' שלמה געווען מיט זיינע בעוועגונגען אין אגאר אנדערע וועלט, אין אוועלט פון "בוצינא דנהורא".

דער ניגון זיינער און זיין טאנץ האבן זיך

צוזאמענגעגאסן און משפיע געווען איינער אויפן צווייטן.

מיין טאטע ע"ה האט געפלעקט זאגן אויף ר' שלמה בעסערגליק, אז ווען ר' שלמה זינגט און טאנצט, איז, כביכול, ווי די "שכינה" וואלט דאס געטון, און דאס געזאנג זיינס איז בבחינת "אוריתא בנגינא, שכינתא בנגינא, ישראל סלקין מגו גלותא בנגינא". כמוז דערמאנען די אלגעמיינע מיינונג פון דעם גרעסטן טייל פון חסידים, מקורבים צו ר' שלמה'ן, וועלכע האבן אויסגענוצט זייער אפווענהייט פון אמסיבה און גענומען ריידן, דרך אגב, וועגן ר' שלמה בעסערגליק, ווי וועגן אקדוש אגרויסן צדיק. ר' הערשעלע ראזענבלום האט זיך אפילו דערלויבט צו זאגן, אז ר' שלמה איז די "נשמה יתרה" פון גאנצן שטעטל בלויז פון "נגלה" זייט. ווער ווייסט צו וועלכע "הייכן" ער דערגרייכט אין זיינע "נסתר" וועגן. ר' בן-ציון הורוויץ האט אויסגענוצט די פוזע וואס זיין שווער ר' הערשעלע האט געמאכט און צוגעגעבן, אז אין "גערער-הויף" זאל מען האבן געזאגט אויף ר' שלמה'ן אז ער איז אגלגול פון שלמה המלך און זינגט אשטענדיקן "שיר השירים". אלע זיינע ניגונים זענען פון זעלבן קוואל, פול מיט ליבע צום בורא-העולם. ר' משה אהרון האט פערענדיקט און צוגעגעבן: מיר דאכט זיך תמיד ווען ר' שלמה זינגט הערט זיך דאס געזאנג פון "הסבא דסביך" ר' אהרון הגדול מקארלין.

אזוי האבן זיך אלע בעצויגן מיט אהארציקן דרך

ארץ צו ר' שלמה'ן און אים איינגעהילט מיט שטילע
תשבחות, שלא בפניו.

דאס זענען נאר קורצע שטריכן וועגן דאס ליכטיקן און טיירן יידן ר' שלמה בעסערגליק. שכנים און זיינע נאענטע מענטשן צו אים, וואלטן זיכער געהאט צוצוגעבן וועגן זיינע טאג-טעגליכע מעשים טובים אן אסוף. ווי גרויס איז דער צער וואס אזא פלאמענדע נשמה,אזא געטליכע פערזענדליכקייט איז אזוי טראגיש פערפייניקט געווארן דורך די רוצחישע הענט אין כעלמנא...

מֵחַלּוֹנִי רָאִיתִי הַקְּרוֹנוֹת הַמְּמֻלָּאִים, הָעֲמוּסִים,
שָׁמַעְתִּי שַׁוְעָתָם עַד לַשָּׁמַיִם, הָאֲנָקוֹת הַנֶּאֱלָמוֹת מִכְּאֵב, –
אֲהָהּ, קְרוֹנוֹת הַדְּוַי, טְעוּנֵי חַיִּים וּמוּבָלִים לַמָּוֶת! הַסּוּסִים,
הֵם צָעֲדוּ, הָאוֹפַנִּים גַּם הֵמָּה נָעוּ, הִתְגַּלְגֵּל וָסֹב...

„הַגֵּרוּשׁ לְמַחֲנֵה הַהַשְׁמָדָה"
י. קצנלסון

דער גבאי ר' שמעון און אברהם ווארשעווער-קארן

צעווישן די שיינע געשטאלטן פון אונדזער לאסקער
רישע גאלעריא, שיינט ווו אגרויסער פערל די פאמיליע
רך. צווי ברודער זענען זיי געווען ר' שמעולה
ארשעווער און אברהם ווארשעווער.

ר' שמעולה ווארשעווער, איינער פון די שיינע
לי-בתים אין שטעטל. דער הויפט גבאי פון בית המדרש
ר פיל יארן. שטענדיק עלעגאנט געקליידעט, און אגוט
פלעגט שווארץ בערדל. יעדן טאג געדאווענט
שכמה אין בית המדרש און געזארגט פארן גוטן ארדענונג
ר די בחורים און לומדים. שטענדיק אשמייכלדיקער,
רלו ווען ברוך שמש, דער קפדן, האט זיך פאר אים
רקלאגט אויף אונדז בית מדרש בחורים, דערציילענדיק
ס וועגן אונדזערע מעשים טובים... פאפולער געווען
ר שטעטל, אדאנק זיין ברייטע האנד אויף אלא צדקה
רעקן, און זיין בעציאונג צו יינג און אלט מיט יראת
נוד, און גרויס דרך ארץ צו תלמידי חכמים. דאס בית
רש איז אויך געווען אשטענדיק ארט פאר וויכטיקע
רזאמלונגען און געשעענישן אין קהילה לעבן. דא האבן
ררשנט דרשנים ווי ר' גרשון, אשליח פון ארץ ישראל,
רנער פון דער ציוניסטישער ארגאנעזאציע און סתם
רפים. ר' שמעון קארן איז נישט איינמאל שטארק
נעגריפן געווארן דורכן רב און חסידים פאר זיינע

גוטע בעציאונגען צו די ציוניסטישע מעשים, וועלכע זענען געטוען געווארן אונטער זיין שוץ אין בית המדרש. ר' שמעון ווארשעווער איז נישט געווען בלויז גבאי, נאר אויך ארודף שלום, אנאביעקטיווער אדמיניס- פון בית המדרש.

ענדלעך צו זיין ברודער ר' שמעון אין כאראקטער און מעשים טובים, איז געווען אברהם ווארשעווער מיט דעם אויסנאם, וואס ביי אברהם ווארשעווער זענען געווען 7 טעכטערלעך און האט שווער געארבעט אויף פרנסה. אגוטער מענטש און אגוטער חבר צו אונדז קליינע בחורים און "לאבוזעס". גענומען אונדז שטענדיק אונטער זיין שוץ און נישט געלאזט אנעולה טוען. אברה'מל ווארשעווער איז געווען אפריינד און אין געוויסע מאמענטן אפילו אטאטא צו די יוגענדליכע, וועלכע האבן זיך אפט צוזאמענגעטראפן אין "גן עדן התחתון" אין דער "זודע פאבריק". צוגעלייגט אגוטע האנד צו יעדער געזעלשאפטליכער אונטערנעמונג און ערליך פערדינט זיין ליבן נאמען אפריינד פון אלעמען! צוזאמען מיט די 2000 יידן פון אונזער שטאט איז ער און זיין פרוי מיט אייניקלעך פערפייניקט און פער- ניכטעט געווארן אין "כעלמנא".

דער גבאי ר' שמעון און אברהם ווארשעווער-קארן

צעווישן די שיינע געשטאלטן פון אונדזער לאסקער ייִדישע גאלעריא, שיינט ווו אגרויסער פערל די פאמיליע קארן. צווי ברודער זענען זיי געווען ר' שמועלה ווארשעווער און אברהם ווארשעווער.

ר' שמועלה ווארשעווער, איינער פון די שיינע בעלי-בתים אין שטעטל. דער הויפט גבאי פון בית המדרש זער פיל יארן. שטענדיק עלעגאנט געקליידעט, און אגוט געפלעגט שווארץ בערדל. יעדן טאג געדאווענט בהשכמה אין בית המדרש און געזארגט פארן גוטן ארדענונג פאר די בחורים און לומדים. שטענדיק אשמייכלדיקער, אפילו ווען ברוך שמש, דער קפדן, האט זיך פאר אים פערקלאגט אויף אונדז בית מדרש בחורים, דערציילענדיק אים וועגן אונדזערע מעשים טובים... פאפולער געווען אין שטעטל, אדאנק זיין ברייטע האנד אויף אלא צדקה צוועקן, און זיין בעציאונג צו יינג און אלט מיט יראת הכבוד, און גרויס דרך ארץ צו תלמידי חכמים. דאס בית מדרש איז אויך געווען אשטענדיק ארט פאר וויכטיקע פערזאמלונגען און געשעענישן אין קהילה לעבן. דא האבן געדרשנט דרשנים ווי ר' גרשון, אשליח פון ארץ ישראל, רעדנער פון דער ציוניסטישער ארגאנעזאציע און סתם מטיפים. ר' שמעון קארן איז נישט איינמאל שטארק אנגעגריפן געווארן דורכן רב און חסידים פאר זיינע

א"יהי רצון" נאך-בענטשן מיט ארפואה שלמה. אין ערגסטן פאל האט מען נאך צו דעם אלעם צוגעגעבן, מעסטן "דעם הייליקן ארט", "רייסן קברים" אריינפאלן אין ארון קודש מיט רחמים געשרייען, צינדן ליכט און זאגן תהילים און דער אויבערשטער, האט בדרך-כלל געהאלפן. אין ערגסטען פאל האט מען גערופן דעם פולישן דאקטאר, ווען דער קראנקער האט שוין געגויסנט. אין טאמער האט אקראנקער מענטש אויסגעהויכט זיין נשמה האט סגאנצע שטעטל אנטיילגענומען און זיין לוויה און אריינגע- ווארפן אפאר גראשן אין דער "צדקה תציל ממות" - פושקע און יוצא געווען מיט מחילה בעטן.

זינגער האט געפירט אשטארקע אגיטאציע קעגן דעם אלעם און אויסגעלאכט די אלע אויבן דערמאנטע מיטלן און געמאכט זיי צו שאנד און צו שפאט. מיר מוזן מודה זיין, אז טראץ דעם וואס זינגער האט זיין פראפאגאנדע געפירט נישט אויף ערציערישן און קולטורעלן אופן,האט

ער דאך אריינגעדרינגען דעם באוווסטזיין, אז די "באבסקא רפואות" און אמונות טפלות האבן מער נישט קיין ארט אין צוואנציקסטן יאר הינדערט, ער האט אבער געהאט אגרויסן רעספעקט פאר געזעלשאפטליכע טוער און גוטע מעשים. ווען ער האט זיך דערוווסט, אז אין שטעטל עקזיסטירט "אלינת הצדק" איז ער פשוט אויפגעשפרונגען פאר שמחה. סטייטש, מענטשן מידע נאך אטאג שווערע ארבעט פארלאזן זייער ווארם בעט און גייען אויף אגאנצע נאכט בעדינען אקראנקן?

פון דאנען האט ער ארויסגעדרינגען ווו געזעל-שאפטליך דאס שטעטל איז געווען געשטימט. דאס האט אויך אויף אים געווירקט, אין משך פון דער צייט איז ער געווארן זער פאפולער אין שטעטל. אפילו אין דער גרויסער שול האט ער זיך ערווארבן אגוטן נאמען און מיט דער צייט האבן אלע אים מוחל געווען די אמאליקע לייכטזיניקע אויסדריקן אויף זייערע אדרעסן.

געהאט אלייכטע האנט צו צען-רייסן און אגוט הארץ צו ברואיקן. וועגן זייען איבערגעבנהייט צו די יידישע בעפעלקערונג אין די גרויזאמע טעג פון דער געטא, דערציילן אלע שרידים מיט גרויס כבוד, זינגער האט זיך ארויסגעוויזן מיט זיין גאנץ גוטקייט ביי יעדער געלעגנהייט. בעזונדער ווען סאיז פאר די לאסקער געטא - יידן אויפגעמאכט געווארן דאס ספעציעלע שפיטאל אין געטא. ווו די עדות-זאגער דערציילן, פלעגט ער דארט זיצן טאג און נאכט, ווען סהאט זיך אין שפיטאל גענוי-טיקט זיין אנוועזנהייט.

צוזאמען מיט זינגערן מוזן מיר דערמאנען מיט גרויס ערע די צוויי לאסקער קריסטליכע דאקטוירים ד"ר יאנקאווסקי ז"ל און ד"ר באל יבל"ט און זיי פערשרייבן אין בוך אלס "חסידי אומות העולם" פאר זייער הילף, וואס זיי האבן דערלאנקט די פערשמאכטע געטא-יידן בשעת די עפידעמיעס און קרענקן אין די טראגישע יארן.

עטליכע טעג פאר די אויסזידלונג אין 1942 איז זינגער מיט זיין פרוי אפגעראטעוועט געווארן דורך קריסטן, וועלכע האבן זיי אויסבעהאלטן ביזן סוף קריג. צווישן די ערשטע, וועלכע האבן זיך אומגעקערט אהיים אין שטעטל איז געווען זינגער. יעדערער פון די באפרייטע דערציילן, וואס פארע טובות און זארגן האט זינגער פאר די אלע געטוען. זינגער האט ארגאניזירט אקאמיטעט צו דערלאנגען הילף די נויטבעדערפטיקע. אנגעבינדן זיך אין דעם לאדז'ער יידישן-צענטראל-קאמיטעט אום צו קענען געבן גרעסערע הילף דעם "קליינעם עולם" פון די צובראכענע און קראנקע לאסקער שארית הפליטה. זינגער האט ארויסגעוויזן אשטארקן אינטערעס פאר יעדן איינעם, וועלכער סהאט זיך גענויטיקט אויף הוצאות הדרך קיין ארץ ישראל. געווען אמליץ-יושר פאר די, וועלכע האבן זיך גענויטיקט אין הילף פון דער ארטיקער מאכט.

בעזונדער זענען מיר אלע חייב אים צו דערמאנען מיט גרויס כבוד, פאר זיין מיטהילף אסתרל זענדל צו בעערן די געפאלענע אין טאג פון דער אויסזידלונג און אלע זענען באגראבן געווארן אין אקבר-אחים, מיט אמצבה און אגעהעריקן אויפשריפט ווו עס פאסט פאר די קדושים:

ר׳ העניך זענדל מיט זיין פרוי, ר׳ דניאל פלאכטע מיט זיין פרוי, ר׳ משה פאלעק מיט זיין זון יעקב, בלומע ליפמאנס, וויטל שיראצקי און אירע זון, ר׳ נתן שיראצקי מיט זיין פרוי, רייזל ביאליק, רודא די שוויגערן, ר׳ קלמן קופערט, גאלדא באמס,ר׳ לייזער קליין, ר׳יעקב קארן,רבקה גלייטמאן, די טאכטער פון יצחק פיאטרקאבסקי, ליפקאוויטש משה און אנדערע. צוזאמען 39 קדושים. די קברנים זענען געווען שמעון יורמאן, שלמה דזיאלאווסקי און נטע ביגעלאיזן.

שרייבענדיק די נעמען, שטיקט מיר אין האלדז, טרערן רינען פון מיינע אויגן און זאג "קדיש" נאך יעדן איינעם פון זיי; מאן און פרוי אדער קינד, אלע זענען געווען קדושים, יעדער פון זיי איז מיר הייליק און טייער.

אונדזער בוך זאל דאס זיין ביי אייך דער גרויסער "קדיש יתום" אויך אויף אלע אנדערע אונבעוווסטע קברים ווו עס רוען די ביינער פון אונדזערע מאמעס און טאטעס, שוועסטערן און ברודער און טייערע יונגע נשמהלעך, וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים.

און פאר אונדזער פעלצ׳ער זינגער שטעלן מיר אין הארצן אנר תמיד, אשטענדיקן יאר צייט ליכט און אויף אלע יארצייטן וועלן מיר אים דערמאנען און אויסקריצן זיין נאמען אויפן לוח פון ארגון יוצאי לאסק און בלייבן פעראייביקט אין לאסקער "יזכור בוך".

וועלוול משהלעס

זאב משהלס

ר' אבא ביאליק

איינער פון די פאפולערסטע און געאכטעטע עסקנים אין שטעטל, איז געווען ר' אבא ביאליק. מקען זאגן, אז דורות לאנג האט לאסק געווארט אויף זיין אנקומען. זיין איבערגעבנהייט צו אלע געזעלשאפטלעכע ענינים, סיי פילאנטראפישע, סיי פאליטישע האבן אים, מיט רעכט, באשאנקן מיטן אויבן-אן צווישן די שטעטישע עסקני ציבור.

דער בעלי-בתישער עולם האט זיך געגרויסט און שטאלצירט מיט אים. ביי יעדער געלעגנהייט אים ארויסגערוקט אלס זייער פירשטער צו יעדע ערנסטע אק-ציע, זייענדיק זיכער מיט זיין ענטוויקלטן חוש פאר געזעלשאפט-ליכע ארדענונג. די עלטערע בעלי-בתים האבן ספעציעל געשעצט ר' אבאן; זייענדיק אזון פון ר' שמואל ביאליק דער "קאנטאניסט", דער איינציקער געכאפטער קאנטאניסט פון שטעטל, אלט זייענ-דיק נישט מער ווי 8 יאר. אזוי האט זיך אין סוף 18-טן יאר הונדערט "ניקאליי דער ערשטער" באזארגט מיט איבער-געבענע סאלדאטן. דעם גרעסטן טייל "געכאפטע" יידישע קינדער האבן די "ערציער" אפגעשמדט. אטייל, וועלכע

האבן זיך געהאלטן ביים יידישקייט, זענען פערפייניקט געווארן ביז צום טויט. גאר אקליינער פראצענט "עקשנים" האבן נאך 25 יאר דינען דעם "קייסער" זיך אומגע-קערט אהיים. ר' אבא ביאליקס פאטער איז דורך די "רוסישע ערציער" פערקויפט געווארן, ווי יוסף צו די ישמעאלים, צו אמאסקאווער מיליטער-שניידער און ביי אים האט ער אפגעדינט זיינע 25 יאר. זיך אומגעקערט "איד" אהיים קיין לאסק און אויפגעשטעלט אמשפחה אין שטעטל. דער עלצטער זון אבא, איז געשיקט געווארן לער-נען אין אלע "חדרים" און נאך די חדרים לערנען אין בית-מדרש, כנהוג בישראל. אלט זייענדיק 14 יאר איז זיין פאטער ר' שמואל דער קאנטאניסט, נפטר געווארן. איבערגעלאזן אלמנה מיט 5 קינדער. די אלמנה האט גענומען איר עלצטן זון אבא צום ראספעשער רעבן (ר' שמואל איז געווען א אנהענגער פון ראספעשאווער צדיק) און מיטן צדיק'ס כוח ארויפגעלייקט דעם עול פון דער משפחה אויף דעם 14 יעריקן בחור. זאגענדיק צו אים: "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות". אבא האט זיך אויסגעלערנט אין לאדז' דאס שניידער פאך און איז מיט דער צייט געווארן דער איינציקער שפיידער פון הויז.

אין אקורצע צייט האט ער זיך ערווארבן אגרויסע קונדשאפט צווישן אלע שיכטן פון די לאסקער בעפעל-קערונג, וועלכע האבן זיך גענויטיקט אין באשטעלטע און עלעגאנטע בגדים. חתונה בגדים פאר חתנים, שטאטישע נגידים, רעגירונגס בעאמטע, לערער און פריצים האבן זיירע בגדים באשטעלט נאר ביי ביאליקן. אין משך פון יארן זענען זיינע ברודער אונטערגעוואקסן און

ערמעגליכט דעם עלצטן ברודער אבאן צו ווערן זאלבס-שטענדיק.

נאך דעם ווי ער האט חתונה געהאט מיט לאה, שמואל-לייב שעקריס טאכטער, האט ער גענומען וואנדערן איבער שטעט און לענדער (געווען אציילט אין ענגלאנד), זוכנדיק אארט אויפצושטעלן זיין אייגן גע-צעלט. ער האט זיך צום סוף אומגעקערט אהיים, קיין לאסק, איינגעארדנט זיך מיט דער צייט און געהאט פרנסה בריווח. געבענשט פון הימל מיט אגוטהארציקע פרוי, פעאיקע און געלונגענע קינדער וואס יעדערעס איז שפעטער געווען אריגנל אין די לאס-קער גאלדענער-קייט פון דער געזעלשאפט.

ר' אבא האט מיט זיין פלייס און מיזאמער ארבעט אוועקגעשטעלט אשיין נאציאנאל און ציכטיק פאמיליע הויז אין שטעטל. די געזעלשאפט האט ביי ר' אבא ביאליק ענטדעקט אגרויס הארץ פאר גוטע מעשים און אים טאקע איינגעשפאנט צו יעדן ענין. חברת הכנסת כלה - אבא, חברת חייטים - אבא, אגמילות חסדים-קאסא. אין יאר 1908 - אבא, אביליגע קיך אין מלחמה צייט - אבא, גבאי אין שול - אבא. ווער איז אומשטאנד אויסרעכענען זיינע אלע ווילטעטיקע מעשים וואס ער האט אפגעטון דרך אגב? ווער סהאט נאר געהאט אשווער הארץ און געווען באלאדנט מיט דאגות, האט ער עס אנגעטרויט ר' אבא ביאליק. אבא ביאליק האט צו יעדער אונטערנעמונג לטובת הכלל צוגעלייקט זיין גוטע האנט.

ראטמאַן אין שטאָטראָט און ראש־הקהל אין דעם ועד הקהילה.

אַלס אויסגעוויילטער דורכן ציוניסטיש־מיזרחיס־טישן און האַנטווערקער בלאָק, האָט אַבא ביאַליק געמאַכט דעם ערשטן אָרדענונג אין דער יידישער געמינא נאָך הונדערטער יאָרן.

דער געלונגענער צוזאַמענשטעל פון דער קהילה פערוואַלטונג, האָט געשאַפן גוטע פערהעלטענישן פאַר אָרעגולערן צוזאַמענאַרבעט, אפילו מיט די "אגודהשע" חברים אין קהילה: ר' דוד זילבערשטיין און בן־ציון הורעוויץ.

צו דעם אַלעם האָבן איִם צוגעהאָלפן די פּעאיקע און אינטעלעקטועלע יינגע כוחות, מיט וועלכע ער האָט זיך אַרומגערינגלט. זיי, וואָס האָבן פון שטענדיק אָן גע־שטרעבט צו אַדעמאָקראַטישן צוזאַמענאַרבעט לטובת הכלל, ווי למשל זכריה רייכבאַרט, לייבעלע באַרנשטיין, אפרים נאָסקאָוויטש, יחיאל זילבערשטיין, אברהם בוראַקאָווסקי, משה ליפּמאַנאָוויטש און נאָך אַנדערע.

כמוז זיך דאָ אָפּשטעלן אין טיף אָפּטעמען. כהאָב דערמאָנט ר' משה ליפּמאַנאָוויטש צווישן די טעטיקע און איבערגעגעבענע צו ר' אַבא ביאַליק און דער קהילה פערוואַלטונג. כקען זיך אָבער נישט בעגעניגענען מיטן בלויז דערמאָנען זיין גוטן נאָמען. ר' משה ליפּמאַנאָוויטש איז געווען אייד אפיקח, אתלמיד־חכם און אַלעקסאַנדערער חסיד. אַפּלייסיקער סוחר און אמוצלח אין זיין מסחר. געהאַט אַשיין גאַלענטערי געשעפט אין מאַרק און אַגוטע פאַמיליע־הויז, וואָס האָט געשמט מיט די פּראָמינענטע פיגור פון זיין מוטער בלומא ליפּמאַנס. אחוץ זיין

געשעפט איז ר' משה שטענדיק פערנומען געווען מיט אוזיכטיקן מצווה ענין. ווען סהאט זיך געגרונדעט אין שטעטל, אין די ערשטע-וועלט-קריג-יארן, דער "מזרחי" פערבאנד, האט ער געהאט כוח און דרייסטקייט זיך איבערצוגעבן מיט לייב און לעבן דעם ציוניסטישן געדאנק, כאטש זיינע שטיבל חסידים האבן אויף אים קרום געקוקט. ער פלעקט ביי זיך אין שטוב איינארדענען זיצונגען פון מזרחיסטישן וועד, זיך איבערגעבן מיט אגיטאציע פארן "ציוניסטישן בלאק" צו די שטאטראט און יידישע קהילה וואלן. ער איז טאקע אויסגעוועלט געווארן צוזאמען מיט ר' אבא ביאליק אין דער קהילה פערוואלטונג דורכן "ציוניסטישן בלאק" און געווען זיין רעכטא האנט. ער האט געפירט אלעבהאפטא קולטורעלע און געזעלשאפטליכע טעטיקייט אויך אויסער דער קהילה פערוואלטונג. לאנגע יארן איז ער געווען פרעזעס פון דער גמילות חסדים קאסא. אדאנק זיין פילאנטראפישע טעטיקייט האט די "יידישע ארימקייט" אין שטעטל געהאט אגוטן "טאטן" אין א אנמידליכן עסקן פאר אלע אלמנות און יתומים. ר' משה ליפמאנאוויטש איז געשעצט און באליבט געווען דורך אלעמען פאר זיין אויפריכטיקייט און אמת'ע יידישע נשמה. ער איז אויך געווען אזער סענטימענטאלער רעדנער און נישט נאר אנאה דורש, נאר אויך א נאה מקיים.

ר' אבא ביאליק, האבנדיק די גרויסא סימפאטיע פון דעמאלדיקן קרייז-שעף רודה, איז דעם ראש הקהל געלונגען אדורכצופירן אגרויסע קהילה-רעפארמע און צענטראלעזירן אלע געלט הכנסות פון

דער שחיטה, מקוה, חברה קדישא און אנדערע קהילה געלטער אין די הענט פון דער קהילה פערוואלטונג.

אין משך פון אקורצע צייט האט אלס בעקומען אתיקון: פערפוצט די גרויסא שול, איינגעארדנט די מקוה, געבויט אגדר ארום דעם נייעם בית-עולם און נאך פיל אנדערע מעשים טובים אויפן סאציאלן געביט.

ר' אבא ביאליק איז קיינמאל נישט מיד געווארן אין זיין קאמפ קעגן די "חסידישע קנאים", וועלכע האבן בשום-אופן נישט געקענט פערדייען דעם נייעם ארדענונג. ביי יעדע נייע וואלן צום קהילה-ראט, האבן די "אגודה" און חסידישע קרייזן שטארק געקעמפט אום צו געווונען די מאכט איבער די קהילה פערוואלטונג. דער עיקר קאמף איז געווען געווענדעט קעגן אבא ביאליק. אזוי האט ער טריי געדינט זיין שטעטל ביז 1937. איאר שפעטער איז ער נפטר געווארן, אלט זייענדיק 65 יאר.

כמעט 20 יאר, אָן אַפרו, מיט שטענדיקע אנשטרענגונגען, פערנאכלעסיקט זיין פרנסה, זיין געזונד, אלץ האט ער געאפערט לטובת זיינע שטאטישע יידן. אין ברען פון זיין טעטיקייט האט ער תמיד געדענקט, אז ער דינט די יידישע בעפעלקערונג און דעם ציוניסטישן אידיעאל. אפלאמענד ליכטיק הויז איז געווען ביי לאה און אבא ביאליק.

ביזן היינטיקן טאג וואנדערן ליכט-שטראלן פון יענעם ווינקל און דערמאנען די גרויסע איבערגעבנהייט צו אלעם וואס איז אים געווען ליב און טייער.

איגודים כלכליים

הישוב היהודי בלאסק - דמותו הכלכלית והסוציאלית

הישוב היהודי בלאסק בשנות 1930-40 מנה 3500 נפש בערך. הרכבו של הישוב היהודי היה בערך 60% גברים ו-40% נשים. במשך שנים רבות לא התוספו משפחות יהודיות וגם הריבוי הטבעי לא העלה משקלה של האוכלוסיה היהודית, שכן התמותה וההגירה נטלוה.

האוכלוסיה היהודית היוותה פסיפס מגוון ביותר מבחינה כלכלית וסוציאלית. היהודים חיפשו פרנסה והיכו שורש בכל ענפי המשק, החל מחרושת, מלאכה וגומר בשרותים. רב גווניותה של יהודי לאסק הצטיינה בכך, שלא היה מקצוע או משלוח יד אשר ניתן להם לעסוק בהם ולא עסקו בו.

בקשת המקצועית, המשקית והכלכלית בלטו המסחר והמלאכה, רק חלק קטן התפרנס מתעשיה זעירה ומשרותים שונים. בחלוקה הסוציאלית, בלט במיוחד, המעמד הבינוני, שאליו השתייך רוב מנינו ובנינו של הישוב היהודי בלאסק. היו סך-הכול כשני מנינים יהודים עשירים וגבירים; בעלי בתי מסחר גדולים לטקסטיל, חומרי-בנין, סידקית ומכולת, טחנת קמח, מנסרת עצים, בורסקאות מכנית, תעשית שמנים, בתי דפוס וסוחרי תבואה. לאחדים מהגבירים והעשירים היה מעמד מכובד בעיריה, בועד הקהילה ובמוסדות צדקה שונים, כמו כן בקשרים עם שלטונות העיר והמחוז.

בשנים האחרונות לפני המלחמה הוטלו מסים כבדים ע"י האוצר הפולני ובמיוחד מס המחזור (אוברוטובה) אשר פגע קשות במסחר היהודי בכל פולין. בעבור אי-יכולת לפרוע את

המסים שהוטלו עליהם, נשלחו סוחרים יהודים רבים למחנה עבודה ב"קרטוז-בערעזא", בתי מסחר שלהם הופקעו ע"י השלטונות, האוצר מינה קומיסאר לניהול העסק. הגזירות האלה פגעו רק במקצת יהודי לאסק, היות וחלק ניכר מהם התפרנס ממסחר זעיר שהתבטא בהעמדת דוכנים בכל יום החמישי בשבוע (יום השוק) ובשאר הימים נסע לשווקים שהיו בערים הסמוכות (יום ב' - ווידאווא, יום ג' - שודעק, יום ד' - זעלאוו). אך גם מסחר זעיר זה נפגע קשות בשנים האחרונות עקב ההתפרעויות האנטישמיות בימי השוק.

כאמור, עסקו יהודי לאסק בענפי פרנסה מרובים ובראשם המסחר. ע"מ להזכיר לקוראי ספר זה את הרכב הפרנסות של הישוב היהודי בעיר, מוגשת כאן רשימה מפורטת במספרים ובה המקצועות, המסחר והשרותים בהם התפרנסו יהודי העיר.

פ ר ט י ם - איינצעלהייטען		
מ ס ח ר:	מכולת - קולוניאל געוועלבער	13
	טקסטיל - שניט סוחרים	4
	סידקית - גאלאנטערי געשעפטן	4
	עורות - לעדער שניט און צוגאבן פאר שוסטערס	1
	פחם - קוילן הענדלער	4
	תבואות - תבואה סוחרים	9
	דגים - פיש הענדלער	3

פרטים - איינצעלהייטען	
יין - ווייך הענדלער	2
ירקות - גרינצייג הענדלער	5
ביצים - אייער הענדלער	1
אוזים - גענז הענדלער	2
מטפחות ושטיחים - טיכלעך און דיוואנעס	5
עצים - הולץ פלעצער	2
מכשירי כתיבה וספרים - שרייב מאטריאל און ביכער	3
דברי סריגה - סוועדערס און וואל-זאכן	1
כלי-בית - געפעס און קוך זאכן	4
ברזל וחומרי בנין - אייזן געשעפטן	3
חלקי חלוף - טיילן פאר רוווערן און מאשינען	2
סיגריות - הורט-ציגארעטן געשעפטן	2
צבעים - פארבן געשעפטן	2
תחנות דלק - בענזין סטאציעס	2
סבון - זייף פערקויפערס אופן מארק	3
סוחרי בהמות ושונות - דארפס גייער	4
פנסיונים - פענסיונאט אייגענטימער און זומער-צייט	4
מסעדות - רעסטוראנען	5
קונדיטוריות - צוקערניעס	4
מאפיות - בעקרייען	9
פיטום - פאשארניעס פון בהמות	1

פרטים - איינצעלהייטען	
פיטום - פאשארניעס פון געגז	1
מסגרות וזכוכיה - רעמען און גלעזער	1
כפות עץ - קוכלעפל פערקויפער	1
רוכלים - פעדלער אין די שטובן	1
סוחר פרוות - פעלצן הענדלער	2
צמרן - וואטן-מאכער	1
חרושת ומלאכה:	
הייטים לגברים - מענער שניידערס	50
חייטים לנשים - דאמען שניידערס	5
סנדלרים - שוסטערס	21
תפרים - שטעפערס	8
- - טרעפע מאכערס	4
כובענים - היטל מאכערס	5
פחחים - בלאכרז'עס	6
ספרים - פריזיערס	5
שענים - זייגער מאכער	3
נגרים - טישלער	2
תופרי לבנים - וועש נייער	8
זגגים - גלעזערס	2
מסגרים - שלוסערס	2
כורך ספרים - איינבינדער	2
פרונים - קירז'נער און פעלצן מאכער	2

	פ ר ט י ם - איינצעלהייטען
22	בורסקאים - גארבער
1	עושה-מסרקות - קאם-מאכער
2	עושה חבלים - שטריקן-דרייער
2	עושה גרביים - שטרימפ-מאכער
2	חלבנים - שווייגער
2	רצענים - זאטלער
3	עושה נעלי בית- לעדער און שטוב לאטשען מאכער
2	עושה מוצרי ניר- טיטן מאכער
1	עושה קרשי כביסה - וואש ברעטלעך מאכער
8	קצבים - יאטקעס פליישער
3	צבעים - שטוב-מאלער
4	חקלאים - ערד בעזיצער און בעארבייטער
1	חוצב מצבות - מצבה קריצער
2	בתי דפוס - דרוקערייען
1	טחנת קמח - מעל מילן
1	טחינת גריסים - קאשע מאכער
3	בתי-בד תעשית שמנים - אייל מילן
2	בית"ר לאריגה - וועבערייען
3	ביח"ר לגזוז - סודע וואסער מאכער
1	מנסרה - טארטאק
1	מבשלי סבון - זייף קאכער

פרטים – איינצעלהייטען	
אורגים – וועבערס	29
משחילים – רייגערס	2
קושרים – אנדרייערס	1
שזירה – שערערס	1
מסיק במקוה – מקוה הייצער	1
שרותים:	
סבלים – טרעגער	8
בעלי מרכבות – דרושקארז'עס	12
בעלי עגלות משא – פראכטוועגן	4
בעלי מונית שרות – טאכסי	1
בעלי אוטובוסים – אוטו בעזיצער	6
מרכז חבילות – שפיליטער	3
מתווכים – מעקלער	4
תווך עבודה – ארבעט פערמעקלער	1
מעגילה – מאנגעל	3
נושאי חלב – מילך טרעגער	3
קבלני משנה – אנטיפיונערן (בוי אונטערנעם)	2
בדחן וכלי זמרים – בדחן און קלעזמרים	6
חלפנים ומלוים בריבית– געלט טוישער, פראצענטניקער	5

פרטים - איינצעלהייטען	
פקידים - בעאמטע	7
פקיד יערות - וואלד שרייבערס	2
שדכנים - שדכן	1
כותב בקשות - פאדאניע שרייבער	1
במאי - טעאטער רעזשיסור	1
טכנאי שיניים - צאן טעכניקער	2
חובשים - פעלדשער	2
רופא שיניים - דענטיסט	2
רופא כללי - דאקטוירים	2
שרותים דתיים:	
רבנים - רב העיר	1
דיינים -	3
שוחטים -	6
מנקרים -	1
משגיחים -	1
מוהל -	2
חזנים -	2
שמשים -	2
הוראה:	
מלמדים -	15
מורים ומורות בבית ספר עממי	6
מנהלי בתי הספר (תלמוד תורה ובית יעקב) ו"תרבות"	3
ס"ה	121

אני חב תודה לאחי יחיאל בעבוד הכנת החומר הזה ורכוזו אשר כל יוצא לאסק ימצא בו תמונה מציאותית משנות 1930-40. מתוך הקשת הרחבה הזאת אנסה להלן לתאר ולפרט מספר ענפי פרנסה של בעלי מלאכה.

א. חייטות.

היו מספר חייטים אשר הכינו חליפות ומעילים למזמינים מתוך אנשי העיר ומכובדיה, ראשי השלטון, בעלי האחוזות (שווייצר), ופקידי המוסדות. רוב החייטים הכין לבוש סטנדרטי, אשר העמיד אותו למכירה בדוכנים ביום החמישי בשבוע, רובם התפרנס מזה בכבוד. אמנם היו כאלה שהמזל לא שיחק להם במלאכה זו, אבל היו ביניהם אשר נמנו עם עשירי העיר.

ב. סנדלרות.

לרוב הסנדלרים היו חנויות לממכר נעליים. גם אצלם עיקר הפדיון היה בימי החמישי של השבוע, כשאכרי הסביבה, לאחר מכירת תוצרתם ערכו את קניותיהם. היו גם סנדלרים שבחלקם הגדול עסוקים היו "בהזמנות לפי המדה". אך לא הרי חייטים כהרי סנדלרים, לסנדלרים היו כבר מתחרים פולניים. העבודה בעבור תושבי העיר לפי הזמנות, היתה בממדים קטנים בהרבה לעומת עבודת החייטות.

ג. תפרים.

אלה בעיקר התפרנסו מסנדלרי המקום. היו בעיר כ-8 תפרים ולכל אחד היו כבר מספר סנדלרים משלו. כאן יש לציין, שגם הסנדלרים הפולניים היו נאלצים להזמין את סחורתם אצל התפרים היהודים, עקב העדר תפר פולני בעיר.

ד. אופים וקצבים.

בעלי מאפיות ואטליזים התפרנסו, כמובן, מהאוכלוסיה היהודית בעיר. פרט לפדיון מוגבר בימי החמישי בשבוע מעוברי דרך, מכפרי הסביבה וכן בעונת הקיץ, ממקומות קייט שונים סביב העיר. (וויעבירזשין, קולומנע-טעאודורי). האופים והקצבים סיפקו מתוצרתם לחנויות במקומות אלה, שגם הם היו מאוכלסים כמעט מיהודים בלבד.

ה. פחחים, שענים, צבעים, נגרים ורפדים. -

כל בעלי מקצוע אלה התפרנסו בקושי מעבודתם, רובם עסק גם במסחר במוצרים מוגמרים ממקצועם, על-מנת להשלים את מקור פרנסתם. גם כאן, כמו בכל יתר המקצועות, היו מצליחים פחות ומשיגים הרבה.

היו סוגי מפרנסים אשר היו ספק בעלי מלאכה וספק בעלי עסק, כוונתי כאן לקבוצת סבלים עם עגלות וסוסים.

כל יוצאי לאסק, בודאי זוכרים, איך בשוק מול חנותו של ר' זליג קוזמין עמדו מספר עגלות עם סוסים, שצלעותיהם נפולות היו ואפשר היה לספור אותן מרחוק. בעליהם יושבים על מדרגות אחת החנויות, או מסביב לבאר (הפלימפ) ומחכים שיבוא מישהו להזמינם להובלה או לסבלות כלשהי. עניים מרודים היו כולם ובקושי מצאו את לחמם. לא פעם כלה היום והסבל לא השיג אפילו מספר פרוטות תמורת ק"ג חציר שנתן לסוסו. די אם אזכיר מספר שמות, כגון "דער געלער מרדכי, דער געלער וועלוועל, שמאי דעם געלן מרדכעס, אליהו

דעם געלן מרדכעס, הערשעל טרעגער' ועוד. לא אוכל להבין עד היום, שלמרות הדחקות הזאת שוזי בה דער געלער מרדכי, כל בניו הצטרפו למשפחת העגלונים ובנו את עתידם על עמידה בשוק והמתנה שמישהו יזדקק להעברת סחורה או רהיט ממקום למקום?

מי יודע? אולי בכל זאת היה מה שהוא נסתר במקצוע זה? !

תעשיה וחרושת זעירה:

א. בורסקאות.

הנני רואה את הבורסקאות (הגארבערייען) בלאסק לא כמלאכה, אלא כחרושת זעירה. הרבה שנים עיבדו הבורסקאים את העורות בצורה פרימיטיבית, בלי כל עזרה מכנית, אך בשנים האחרונות רוב הבורסקאים רכש מכונות ועבר לעבודה מכנית. העיר לאסק על הבורסקאים שלה, היתה מוכרת בסביבה ואפילו בווארשה הרחוקה, כעיר תעשית העורות. כל הבורסקאים, להוציא מן הכלל אחדים מהם, התפרנסו יפה מאוד מעיסוקם. מסחר העורות התפתח עד-כדי יצוא עורות מעובדים ויבוא חומר גלם מחוץ לפולין. הגארבער-גאס היה ידוע בריחו הספציפי, אבל גם ידוע בטעמו הטוב של פרנסה ולמעלה מזה.

ב. תעשיות אחרות בעיר.

כחרושת ותעשיה יש לציין את המנסרה (הטארטאק) של אחים ברז'עזינסקי, טחנת הקמח של קנטו-רוביץ ושותפיו, תעשית השמנים של בירענצווייג,

אוקלאדעק וליסנער. בתי חרושת למשקאות קרים, בירה ומי דבש (מעיד) של אחים קוכמן ויצחק ביגלאייזן (מקודם הערשעלע רוזנבלום). בית חרושת לאריגה של אברהם ברז'עזינסקי ואברהם הערש נוסקוביץ. כל אלה היו מפעלים אשר חשיבותם בכך שהיו המספקים היחידים של מוצריהם לכל העיר והסביבה. אעפ"י שהמועסקים היהודים במפעלים היה יחסי קטן, אולם בעקיפין נהנה כל הישוב היהודי מהם.

ג. ראשית הקואופרציה:

בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה פעל "הדז'וינט" בפולין בהקמת מפעלים שונים על בסיס של קואופרציה. כך להכונת הנוער היהודי למקצועות שעד אז היו ברובם בידי הפולנים והגרמנים. אחד המפעלים המפוארים, מפעל אריגה, הקים "הדז'וינט" בעזרת הבנק ומוסדות אחרים בעיר. מפעל האריגה היה מבוסס בהתחלה על קבלת עבודה מבעלי מפעלים גדולים יהודיים בלודז'. עשרות בחורים אשר היו סמוכים על שולחנם של הוריהם ללא דאגה לעתיד, התעוררו פתאום ומצאו בפעולת "הדז'וינט" עתיד לחייהם. חלק ניכר התחיל מיד ללמוד את המקצוע בעיר פאביאניץ והוחל בארגון הכספים למען רכישת מכונות. כל בעל מקצוע שהגיש בקשה לבנק יכול היה לקבל את העזרה המכסימלית להשגת המכונות הדרושות. כך שבמשך זמן קצר הוקם מפעל-אריגה-מאורגן אשר פרנס עשרות משפחות בעיר.

הזרימה של הנוער, ללימוד חייטות, סנדלרות, תפרות, אפיה ומקצועות דומים לאלה הופסקה לזמן מה ומקומה תפס מקצוע האריגה. רצוי לציין שהודות למפעל הזה התפתחו גם מוסדות אחרים בעיר, כגון הבנק וגמילת חסדים קאסע ע"י הגדלת הון החברים ופעילות שוטפת.

ד. מוסדות פיננסיים.

גולת הכותרת של כלכלת יהודי לאסק היו המוסדות הפיננסיים ובראשם "הגמילת חסדים קאסע" ובנק הקואופרטיב. לא היה אחד מהסוחרים הקטנים ובעלי מלאכה שלא נעזרו ע"י המוסדות הנ"ל. לא פעם הצילה הלואה כזאת את מקבלה ממצוקה כספית, שבלעדיה לא יכול היה להמשיך במלאכתו. כדאי להזכיר את ההלואות שניתנו לעגלונים וסבלים למטרת קנית סוס חדש במקום זה שמת.

על המוסדות הנ"ל חובה לספר רבות בספר זה, על הוסדם, מקורות ההון שלהם, הפעילות השוטפת ועסקניהם הרבים. אינני רואה את עצמי מצויד במספיק ידיעות על המוסדות הפיננסיים בעיר, כי הפעילות בהם היתה נחלתם של הדור המבוגר יותר. ואלו אני בשנות ה-30 הייתי עדיין בין הדור הצעיר שהקדיש את זמנו, מרצו וכוחו למען התנועה הציונית והגשמה.

לסיום: בתאורי את דמותו הכלכלית של הישוב היהודי בלאסק, שהינו, למעשה, חתך של כל הישובים היהו-דיים בערים הקטנות בפולין, רצוני שכל קורא ייזכר איך הוריו, קרוביו ושכניו עמלו במלאכה, מי במסחר ומי בשרותים שונים. כל זאת ע"מ לפרנס את משפחתו, לחנך את בניו ולהמשיך בחיים יהודיים. לבסוף בא הכורת הנאצי ושם קץ לקהילה הקטנה והמפוארת הזאת שהיתה מושרשת במקום במשך דורות.

קהילת לאסק היתה קטנה, אך תוססת ותרבותית, הדור הצעיר הגיע להכרה סוציאלית ולאומית. לולי המלחמה האיומה הזאת, היו ראשוני חלוצי לאסק בישראל זוכים לראות מאות ואולי אלפים מבני עירם נוהרים אחריהם ובאים לישראל.

שרגא נויכן

לאסקאי

נשים צדקניות בעיירה

רובם של החברים מלאסק, שמוסרים על מצב האוכלוסיה מהשנים לפני השואה, מציינים בעיקר, שהאוצר הפולני הוא הוא שדילדל ורושש את האוכלוסיה היהודית. הם מדגישים, שבגלל המסים הכבדים נסתם מקור הפרנסה של בעל המלאכה היהודי, המסחר והתעשיה הזעירה.

אינני אומר, שהדברים אינם נכונים בכל מאה האחוזים, אבל גוזמה בוודאי שיש בזה. דרכו של אדם, באשר הוא, להתאונן על משרד האוצר שהוא דורש את חלקו ברווחיו של הסוחר ושל אדם העובד. מאז ומעולם עיניו של האדם הפשוט צרות באנשי "מס הכנסה" ואפילו במס העיריה, המשתלם בעד השירותים הניתנים לאזרח ונראים לעין, מסרבים האזרחים לשלם, או דוחים את תשלומיהם מתוך צרות-עין בלבד. טבעו של האדם הפשוט בכך ואין להרהר אחרי הפסיכולוגיה ומחקריה.

אבל את לאסק בהתחלת המאה הזאת אי-אפשר להשוות לשנות העשרים והשלושים תחת שלטון העצמאי של פולין. בימים ההם, שתנועת "הבויקוט" טרם התפתחה והיהודים כאילו שלטו בעולם המסחר בפולין, היו בלאסק על כל 100 יהודים 96 עניים. לאסק וגם שאר העיירות אשר בסביבה היו אז מוצר חי של העיר "קבציאל" ביצירות "מענדעלע", מין "עמק הבכה", שהרבה מן המבקרים של מענדעלע כופרים בזה. אני חושד במבקרים האלה שהם לא זכו להיות ואפילו להציץ לאותן העיירות. אני ועוד כמוני שחיים

עודנו וזוכרים את לאסק ואת ענייה בימים ההם, מתפלאים איך ובאיזה נפלאות קיים היה ישוב יהודי זה.

נסים התרחשו יום-יום. נסים, שמקורם לא בחברות צדקה, שמעשיהן היו בפרהסיה, אפילו בפירסום יתר, אלא בקבוצה גדולה של נשים צדקניות, שעשתה מעשים של יום-יום ללא פרסום וללא הנהלת פנקסים. אשה כמתנת ידה אשר ברכה השם. עודני מהסס, אם לפרסם את שמות הנשים הצדקניות האלה, אולם "אור החסד" שהיה טמון בפעולו-תיהן של אלה, עודנו מאיר מתוך המחשכים של העבר עד היום. מכיוון שאנו עוסקים בהזכרת מעשה צדקה של איגודים, אירגונים וחברות, שנעשו בפרהסיה לטובת הציבור היהודי הנזקק בעירנו, נחטא, אם לא נספר מעט מן המעשים הטובים של הנשים החסודות האלה. לרוב נעשו הדברים ללא ידיעת הבעלים. והיו אלה בבחינת "מתן בסתר" שרק הבן-הבת, "השליח" ידע על כך, או החנוני, מוכר הדגים, הקצב והאופה שמרו על סוד המעשה. <u>דבורה אשת ר' טוביה שרצקי</u>, אמא של מרדכי שרצקי ז"ל, היא היתה רוח החיה בכל החבורה הזאת ופיגעלע אשת ר' וואלף שרצקי היתה המייעצת הראשית ומספקת תקציב לפעולות אלה. היתה קיימת רשימה מפורטת של כל המשפחות בעיר והכתובות, הנזקקות לעזרה זמנית, רשימה מיוחדת הנזקקות לעזרה מתמדת, רשימה מיוחדת של המשפחות הנזקקות לעזרה לשבתות ולחגים, בפרט לחג הפסח.

והיתה רשימה אחת, שהכותרת שלה היתה "הכנסת כלה". זאת היתה מונחת בתיק לחוד. כותב השורות היה במשך שנתיים, מזכירה של די "טויבע דבורה" בהתנדבות.

ניהל את החשבונות של ההכנסות וההוצאות שלה. כך נודע לו כל סוד ושיח מהנעשה בעולם טמיר זה. וזה לשון הנהלת החשבונות:

22.5.1918

שכר לימוד בעד... למלמד...	12 מארק
ללייבעלע שוסטער בעד 2 זוגות נעלים ל...	" 9
לשמעון-בער שבוע לחם וחלות ל...	" 4.30
ליורש בעד בד ל...	" 3.50
לשמואל-קצב בעד קאפ פלייש ל...	" 2.10
לשטרינא בעד לונגע לעבער ל...	" 2.10
½ קערץ קאראפעל ל...	" 2
למושה פאליק 4 פונט העכטלעך ל... ל... ל...	" 7
ליואל שניידער בעד 4 זוגות הויזן בשביל... ובשביל...	" 11.50
לרפאל היטלמאכער בעד 3 היטעלעך בשביל... ל... ל...	" 9
2 פיבלעך האלץ ל... ל...	" 11
לדבורה מירל בעד 4 ק"ג סוכר שחור ל...	" 2

כך נמשך דף ארוך של ההוצאות, שדבורה שרצקי קראה מתוך פתקות-קניה, שעליהן היו חתומות החנוונים או המקבל. שם המקבל היה רשום בשמו המפורש וכתובתו. כך היתה גם רשימת ההכנסה מסודרת כל מארק, לפעמים גם רובלים זהב וכסף. (לרובלים של נייר לא היה אז כל ערך). מעניין לציין שלא חסרו כסף אף פעם. על השאלה

מאין "הווייבער" מקבלות כסף? ענתה לי בצחוק, פון די "קניפלעך". מתוך רשימת ההכנסות ידעתי את רשימת הנשים שפעם פיגרו בתשלומים ועלי היה לכתוב תזכורות.

בפיסת הנייר שיש ברשותי אפשר ללמוד מן הפרטים שבו על הכלל. וכאן רשימה קצרה של נשים צדקניות,שפעלו בסביבה שלהן, בשלחן אוכל והלבשה, נרות לשבת ויין לקידוש "וטשאלנט" עליהן היתה צריכה להיות עין פקוחה על "הבית" אם, חלילה, יחלה מישהו בו ויצטרכו פעלצ'ר או לרופא. על עקרת הבית הזאת הוטל במקרה כזה לפנות למשהלע בורנשטין, שהיה אז גבאי "בלינת הצדק".וכך היה כתוב: אחדות על-שם הבעל ואחרות בשם ושם המשפחה:

פייגעלע שרצקי
מינדל זאנוועלס
גאלדע ביילע
רחמה ליסנער
דבורה שרצקי
בראנע ראובן שלומ'ס
דאבריש העניך יודע משה'ס
משה פאליקס ווייב
שלמה מייטע שמחהלעס ווייב
פייגע ליפשע
רויזע חיים וואלפס
פייגע דעם טויבן שלומ'ס
מרדכי בארדס ווייב
אברהם לעווקאוויטשס ווייב

יעקוב לייב קייזערס ווייב
שלמה בעסערגליקס ווייב
שמחה-לייבס ווייב
אהרון וויערניקס ווייב
דער קאמאכערס וייב
לייביש לויס ווייב
שווארצן אברהמס ווייב
משה בעקערס ווייב
בן ציון הורביצס ווייב
לייזער מאכלס ווייב
שמעון פוקץ'ס ווייב
לאה ביאליק
דעם יורשס ווייב
שמעון בערס ווייב

שלמה קורנס ווייב
דוד שמעונס ווייב
חנה מירל ליפמאנאוויטש
רייזל פאלקא
לאה'לה כץ

מאיר באמס ווייב
בלאשקן בעקערס ווייב
ריפטשא רייכבארט
ועוד ועוד.

די דערמאנטע זענען נאר אטייל, וועלכע זענען געבליבן ביי מיר פערשריבן. נאר דבורה, זכרונה לברכה, האט אלעמען געדענק און ווי אמזמור מיר פוירגעלעזן ווער פון זיי שיקט "וואכנגעלט" און ווער פון זיי קאכט דאפעלטע פארציעס און בעזארגט זיי דורך אייגענע שליחים צו די ארימע משפחות.

אלה שהזכרתי מתוך הדף שברשותי, הן רק חלק מן המחנה הגדול של נשים צדקניות שפעלו במשך שנים רבות בהנהלתה של דבורה שרצקי. דבורה רק היא ידעה את כולן בע"פ. היא, בעשותה את סיכום החודשי מתוך מחבדתה, הייתי אני רושם את התורמות "דמי שבוע". זה נחשב לתקציב היסוד שלה. את אחרות שבהן, רשמתי בין הפועלות יום-יום לטובת אותן המשפחות הנזקקות, כגון, המבשלות ארוחות כפולות בביתן, לעצמן ולמשפחה המאומצת. הילדים בבית היו שליחי המצווה. כל זה נעשה בשקט ההולם למתן בסתר. היו מקרים שדבורה היתה זקוקה להשיא "בוגרת" ובתקציב השוטף אסור היה לגעת, כולו היה קודש להאכיל רעבים. אז נמצאו שתי עקרות-בית מכובדות. יצאו מלובשות כבנות מלך, כאילו הלכו לתפילת "כל נדרי". מטפחת משי לבנה בידי אחת מהן וחזרו על בתי העיר,(בדלגן

על בתים שונים). בעיר ידעו כבר לכבד את בואן. מפעל כזה של שתי "גבירות העיר" הספיק להביא לחופה אחת הבנות כדת משה וישראל. לא חסר לזוג הצעיר משרוך-נעל עד למלבושי כבוד כמו לבנות הגבירים בעיר. ועל שמחת מצווה כזו, היה גם הרב ר' יענקל'ע מסב לפעמים עם בעלי השמחה עד הסוף.

דבורה שרצקי זכתה לעלות ארצה, פייגעלע שרצקי שלחה את בנה דוד ארצה, באומרה לו: אם אתה רואה את ארץ ישראל כנקודת אושר לעצמך, הריני מוותרת על אושרי אני, אף-על-פי שאתה הגבר היחידי בבית, צאתך לשלום! זכותן של אלה, אמהות לאסק, תעמוד לנו ולבנינו!

אלאסקער

סוחרים און האנטווערקער פעראיין

סוחרים און בעלי מלאכות האבן זיך ארומגעזען, אז אויב זיי וועלן זיך נישט ארגאנעזירן, וועלן זיי גאר אין אקורצע צייט דארפן שטיין אין די רייע פון בעטענדע אהלוואה: אין די גמילות חסדים קאסא.

האבן זיך די קליינע-סוחרים און בעלי מלאכות פערזאמעלט אויף אספה און בעשלאסן גרינדן אבשותפות-דיקן פעראיין פאר בשותפותדיקע דאגות.

דער לעבענדיקער נערוו פון דעם פעראיין איז געווען דער ענערגישער און שטענדיק גוט געשטימטער דוד וויוויעצקי. צוטרעדנדיק צו קאנסטרוקטיווא מעשים האבן זיך ארום דעם פראיין צוזאמענגעקליבן די שענסטע יידן פון צעווישן סוחרים און האנטווערקער. שבתי קאכמאן, ישראל טאפארעק, יעקל דוד אקלאדעק, לייזער סימעל, שלמה נאסקאוויטש, אבא ביאליק, הערש לייב ביגעלאייזן, וואלף קאנטאראוויטש, דער פלצ'ער יהודה זינגער, אבא פיאטרקאווסקי, לייביש ליפקאוויטש, זכריה רייכבארט און אברהם בוראקאווסקי (ווו זענען די לעצטע צוויי נישט געווען?)

אלעם ערשטן איז גערעדט געווארן וועגן גרינדן אבאנק, וועלכע זאל קענען געבן קרעדיט; גרינדן אקאאפעראטיוו, וועלכער זאל בעזארגן זיינע מיטגלידער

מיט סחורות און פראדוקטן אויך ביליגע פרייזן. די הויפט אויפגאבע, דערציילט יעקל לעווקאוויטש, האט אויף זיך דער פעראיין גענומען צו שטיין אויף דער וואך אום צו פערגרינגערן דעם שטייערן-יאך פון די האנטווערקער און סוחרים. פאדערן ביי דער שטייער מאכט עס זאל אין די שאץ-קאמיסיע אויך זיין פערט-רעטן יידישע פוירשטער פון סוחרים און האנטווערקער פעראיין, ווי אויך אויפמערקזאם מאכן דעם שטייער-מאכט אויף דער נישט גערעכטיקייט באפליכטן בעלי-מלאכה אז יעדער מוז אויסקויפן 2 ערלויבענישן:

1) איינעם אויף ארבעט און אצווייטן אויף רעכט צו פארקויפן די אויסגעארבעטע סחורות. ווו זיי האבן זיך ארומגעזען האט נישט געפעלט וואס צו טוען. די באנק מיט זיינע קליינע קאפיטאלן האט קיין ספעציעלע גרויסע באנק געשעפטן נישט געקענט מאכן. די קאאפער-אטיוו האט אויך נישט ארויסגערופן קיין גרויס התפעלות. סהאבן געפעלט אינטולעקטע כוחות, וועלכע זאלן זיך מיט געזעלשאפטליכע עקשנות איינבייסן און שטענדיק זארגן פארן ווילשטאנד פון פעראיין. צום גרויסן בעדוירן האט דאס אין אגרויסער מועס געפעלט.

די אלטע עסקנים האבן זיך מער פערנומען מיט דער פאליטעשער זייט פון פעראיין און אין דער ריכטונג האבן זיי געקענט ציילן עטליכע ערגרייכונגן: אין דער שאץ-קאמיסיע פון שטייער-אמט זענען געזעסן יידישע זאכקענער. ווען סאיז ארייין אין קראפט דאס "צעכן" געזעץ זענען אין שטעטל ענטשטאנען אגארבעו

פעראיין, שניידער און שוסטער פעראיין, קצבים און
קיילער פעראיין, בעקער, טרעגער, פורמאנעס, בלעכער,
מאלער, און וואס נישט? יעדס פאך האט בעקומען
זיינע פליכטן און רעכטן. בעזונדער ווען סהאט זיך
געהאנדלט וועגן רעכט פון געזעלן און מייסטער אין
יעדן פאך. מיט איין ווארט, יידן זענען געווארן
מענטשן גלייך מיט אלעמען. געווען אויך בשותפות-
דיקע "צעך" פאראיינען פון יידן און קריסטן.
כמעט א אידיליע. לא לעולם חוסן! מילא, די "צעכן"
פערבאנדן האבן זיך געמוזט האלטן, ווייל די רעגירונג
האט עס גפאדערט. אן אגעזעלן ערלויבעניש, אן
אדיפלאם האט מען נישט בעקומען קיין ארבעטס פלאץ.
אבער אנע באנק און אן האנטווערקער און סוחרים
פעראיין האט זיך דאס שטעטל געמוזט באגיין. די
עסקנים און כלל-טוער זענען אויף אזוי פיל נישט
משוגע געווען.

די פערוואלטונג און ראטגעבער פון די יידישע בנק אין לאסק אין יאר 1925.

אלאסקער

די "גמילות חסדים קאסא"

"אהבת-חסד" איז פון אייביק אן געווען אטייל פון די גוטע מידות מיט וועלכע יידן האבן זיך אויסגעצייכנט אין זייער לאנגן גלות-מארש. ווי אין יעדן שטעטל, זענען ביי אונדז אין לאסק געווען יידן, וואס האבן מיט ליבע אויך געזארגט פאר אצווייטן מיט אקליינע הלוואה אין מיט אגוטע עצה. עס זענען שוין בעשריבן געווארן אויף אנדערע ערטער אין דעם בוך, וועגן "מעשים טובים" פון פרויען און מענער, וועלכע האבן אגרויסן טייל פון זייער צייט געשאנקן אום צו העלפן "געמיינא-לייט" מיט צדקה און מעשה-חסד.

חיים ביאליק דערציילט אין זיינע זכרונות, אז נאך אין יאר 1910, האט זיך אין שטעטל געגרונדעט אזא סארט "קאסא". זי איז געווען פאפולער אין שטאט און האט געטוען די ארבעט אין אקליינעם מאסשטאב. דער וועד איז בעשטאנען פון: אברהם לעווקאוויטש, אבא ביאליק, העניך זענדל, אברהם לוי און אנשל קארן. מיט גרויס מי האט דער וועד ארגאנעזירט אגרויסע צאל "שטענדיקע צאלער" לטובת די קאסא. אגילדן אחודש האט זיך יעדער מיטגליד באשטייערט. פון דעם בייטראג האט זיך געשאפן אקרן, אפאנד צו קענען געבן נויטווענדיקע מענטשן: בעלי-מלאכות, דארפס-גייער,

מארק-פארער אהלוואה פון 50 ביז 100 רובל אן-פראצענט מיט דער מעגליכקייט אויסצוצאלן ראטנווייז 5 רובל אחודש. דער פאנד איז אינוועסטירט געווען אין די "קאזנאטשענטווא". מיטן אויסברוך פון ערשטן וועלט-קריג האט זיך די גמילות חסדים קאסא אויפגעלעזן.

דער מאגיסטראט אין לאסק

דער אינוועסטירטער "קרן" אין פערפאלן געווארן אין רוסישן אוצר. ערשט אין יאר 1927 איז ווידער

ענטשטאנען, נאך גרויסע אנשטרענגונגען פון גוטע כלל-טוער די אמתע "גמילות-חסדים" קאסא מיט אזער ברייטן פערנעם און מיט אגוטן געזעלשאפטליכן צוזאמענשטעל.

די באנק איז געווען אנגעשלאסן אין דעם פוילישן לאנדס-קאמיטעט פאר די גמילות חסדים קאסעס און גענאסן פון די פאנדן, וועלכע דער קאמיטעט האט בעקומען פון אמעריקאנער און "צעקאבע" געזעלשאפט.

סזענען אויך געמאכט געווארן גרויסע בעמיאונגען פון דער פערוואלטונג צו שאפן גרעסערע סומען-געלט צעווישן די ארטיקע פערמעגליכע שטאט יידן. בעזונדער האבן זיך אויסגעצייכנט אונדזערע לאנדסמאנשאפטן אין ענגלאנד, אמריקא און אפריקא. אויך אין אנדערע לענדער. זיי האבן פון צייט צו צייט צוגעשיקט דער קאסא אפאר הונדערט זלאטעס. און די פערוואלטונג האט דער ווארם געדאנקט דערפאר. סאיז כדאי איבער צוגעבן ווארט ביי ווארט דעם דאנק בריוו וואס דער פוירזיצער ר' משה ליפמאנאוויטש פון די גמילות חסדים קאסא שרייבט צו די ענגלענדער לאנדס-לייט: -

זער חשובע לאסקער לאנדסלייט איך לאנדאן,שלום!

מיך טיילן אייך מיט, אז די 15 פונט האבן מיר דערהאלטן, פאר וועלכע מיר דאנקען אייך הארציק און שיקן אייך די קוויטונג.

אין נאמען פון 530 יידן, וועלכע ווערן געשטיצט דורך דער באנק, אויך אין נאמען פון דער פערוואלטונג דריקן מיר אייך אויס אונדזער יישר-כוח! עס פעלן מיר ווערטער אויסצודריקן

אונדזער אלעמענס סימפאטיע צו אייך, ליבע ברודער. איר קאנט זיך גארנישט פוירשטעלן ווי מיר שעצן אייער הילף. מיט יעדן זלאטע וואס מיר באקומען, ווערן מיר שטארקער און אונדזער הילף גרעסער. מיר מוזן יעצט פירן א אבווער-קאמפ געגן אונדזערע "שונאים", וואס ווילן אונדז עקאנאמיש אומברענגען. מיר האפן, אז השי"ת וועט אונדז העלפן אין דעם גערא נגל. גרויסע אויפגאבן האבן מיר, כלל טוער, גענומען אויף זיך, אום אויס-צובעסערן די ארימע לאגע פון די יידיש-שטאטעשער בעפעלקערונג. מיר נעמען אויף אייך אין בעטראכט, אז איר וועט גיין מיט אונדז האנט ביי האנט, און דערצו מיטהעלפן. די יעצטיקע ארבעט בעשטייט צו פערשטארקן אונדזער עקאנאמישע פאזיציעס. דאס יאר האבן מיר געשאפן אין שטעטל אמעכאנישע לוין וועבעריי פון 24 קראפט-שטולן. 37 פערזאן האבן שטענדיקע בעשפעטיגונג און פערדינען וועכנטליך ביז 30 זלאטיס. אנדערע 20 פערזאן זענען בעשעפטיקט ביי די זעלבע ארבעטן און פערדינען ביז 10 זלאטיס אוואך. אונדזערע פלענער צו העלפן פעראריממע, נאקעטע און בארוויסע און אן-פרנסה-יידן, וועלכע ווערן פריש ארויסגעשטויסן פון זייערע עקאנאמישע פאזיציעס, זענען נאך נישט אויסגעשעפט.

יעצט צום ענדע יאר 1937 שטייען מיר פאר אגרויסע אקציע ארויסצובארגן געלט "געדרוקטע מענטשן" אויסצוקויפן האנדלס ערלויבענישן און בעזארגן ארימע לייט מיט בעהייצונג אויפן ווינטער. מיר שליסן מיט דער האפענונג, אז השי"ת וועט אונדז

אלעמען העלפן, אז מיר זאלן אייך קאנען מבשר
זיין גוטע בשורות.

איך נאמען פון דער פערוואלטונג
מיט כבוד און דרך-ארץ,

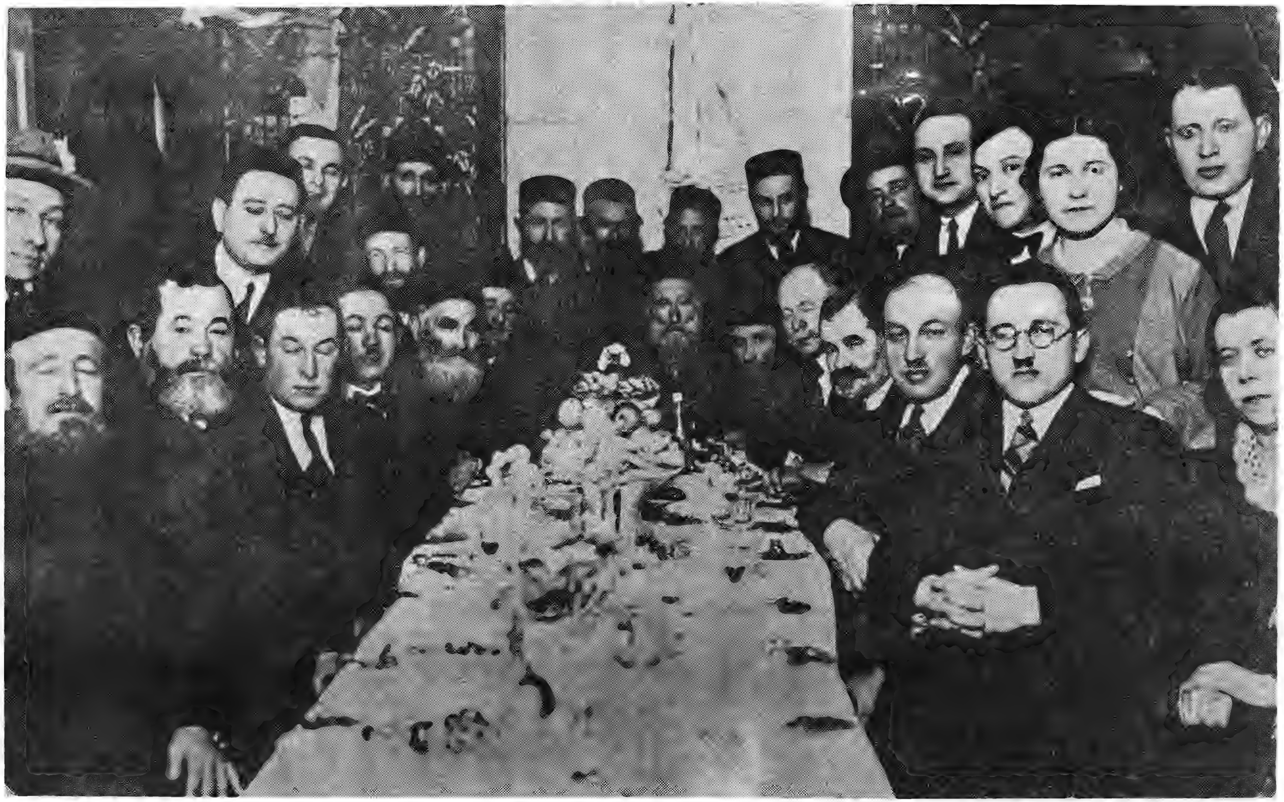
פרעזעס: משה ליפמאנאוויטש

פערוואלטונג: אברהם קאפעל, אברהם ביאליק, נחמן
קעמפינסקי, אנשל קארן, יעקל כאבעלסקי, דוד
זילבערשטיין, שמואל שמולעוויטש, לייבל בארנשטיין.

סעקרעטארין: רות קאהן.

אט די קבוצה פון כלל-טוער האט זיך איינגעשפאנט
אין 10 מאי 1927 און געשאפן די גמילות-חסדים קאסא,
טראכטענדיק, אז זיי וועלן יוצא-זיין מיט געבן עטליכע
זלאטיס אהלוואה אן-פראצענט עטליכע משפחות אין שטעטל,
ווי אין די אמאליקע יארן. סהאט זיך אבער באלד ארויס-
געוויזן, אז הונדערטער מענטשן שטרעקן אויס זיירע
הענט און בעטן הילף.

די פערוואלטונג האט אנגענומען ספעציעלע מיטלען,
און געמאכט גרויסע אנשטרענגונגען און פערשאפט דורך
דעם לאנדס קאמיטעט אין ווארשא "צעקאבע", אגרויסע
סומע געלט פאר די לאסקער קאסא. און אנגעפאנגען אזער
ברייטע טעטיקייט אין אבאזונדערן לאקאל מיט אשטענדיקע
סעקרעטארין און אויך א אינקאסענט, וועלכע האבן
בעקומען מאנאטליכן געהאלט פאר זייער ארבעט. מיט יעדן
יאר זענען די צרכים גרעסער געווארן, ווייל דער
עקאנאמישער מצב איז דערגאנגען צו קאטאסטראפאלע
אומשטענדן.

דער פאטרון און די פערוואלטונג מיט ראטגעבער און בעאמטע פון דער גמילת חסדים קאסע אין לאסק.

די פערוואלטונג פון דער גמילות חסדים קאסע מיט ערן סעקרעטאר אלתר ליפמן
וידאבסקי פון לונדון אין יאר 1934.

סהאבן זיך אפגערופן די לאסקער פעראייניגען פון ענגלאנד,אמעריקא און אפריקא. זייר הילף האט ערמוטיקט און געגעבן די עסקנים נייעם כוח צו ווייטערדיקער ארבעט. געמאכט פלענער פאר פערגרעסערן די סומע פון די הלוואות, אויפצושטעלן קאאפעראטיוון פאבריקלעך. בעזונדער האט זיך די פערוואלטונג שטארק פערנומען מיטן אויפשטעלן דעם מעכאנישן וועבעריי פערבאנד. דער "דזשאינט" איז צו הילף געקומען די דאזיקע אקציע מיט גרויסע סומען געלט און סאיז געלונגען אויסצופירן דעם פלאן מיט הצלחה.

נאכפרעגענדיק זיך ביי לאסקער וועגן די "גמילות חסדים קאסא" האסטו געקענט הערן בלויז שבחים. מיר קענען זיך פוירשטעלן, אז סהאט די "עסקנים" נישט געפעלט קא צרות. קודם-כל האבן די נעמער פון הלוואות כמעט קיינמאל נישט בעצאלט די ראטעס אינדערצייט. די באנק האט געמוזט שיקן אספעציעלן אינקאסענט דערצו. די יידישע געמינא האט אירע סובווענצן לטובת די קאסא באצאלט מיט "עטאט קוויטלעך", ביז פון אזא קוויטל איז געווארן געלט איז די נשמה ארויסביים קאסירער. אויך דאס איינקאסירן דעם מיטגלידס בייטראג האט פערשאפט גרויס עגמת-נפש און שטענדיקע זארגן פון דער פערוואלטונג. עס זענען געווען שטענדיקע טענות קעגן דער פערוואלטונג,"אז דער אונזאצקאפיטאל פון דער באנק איז גרויס און הלוואות ווערן געגעבן קליינע און, אז פארמעגליכע מענטשן נוצן אויס די קאסא און נעמען-סתם הלוואות".

די גרעסטע צרה איז געווען די "ארימקייט" אליין. יעדער "נצרך" האט איינגעפונען, אז נאר ער דארף זיין אויפן ערשטן ארט צו בעקומען די געבעטענע הלוואה.

און דערצו אגרויסע. און אויב האט "ער" זי נישט בעקומען, איז נאר איין סיבה פערהאנען: פראטעקציע! די אטמאספערע ארום די גמ"ח קאסא איז שטענדיק געווען אנגעפילט מיט אזעלכע פאלקס אינטריגעס, אפילו קליינע פראוויקאציעס מיטן אנטייל פון אלט און יונג, פרויען און מענער אין די ארימע קרייזן. די שטענדיקע קשיה: "ווי קומט עס, אז "איקס" זאל בעקומען א אנליי פון אזוי פיל און אזוי פיל?"... (שטענדיק מיט אהגזמה) "לויט די געשעפטן וואס "איקס" פירט, קען ער נעמען הלוואות אין אלע בענק און צאלן גוטע פראצענט!" "אנייער "פאציענט" פאר די גמ"ח קאסא!" אז"וו אז"וו. אין שטעטל האט אויך קיינמאל נישט געפעלט אגרויסע פארציע פון צרות-עין, פון קנאה און פשוט נישט פערגינען, אז יענער האט, און איך נישט... צוליב דעם טאקע האבן די עסקנים נישט געלעקט האניק.

די גאס איז שטענדיק גערעכט געווען, ווייל ווער האט געקענט גלייך ענטפערן אויף אזעלכע פראגן? אהרון-יצחקל, דער אינקאסענט, האט געפלעגט שטענדיק באווארפן ווערן מיט אזעלכע קלאץ-קשיות, קוים וואס ער האט זיי דערשפלעפט צו די יערליכע אלגעמיינע פערזאמלונג. די סטאטוטן פון די גמ"ח קאסעס האבן מחייב געווען דער פערוואלטונג יעדעס יאר צורופן א אלגעמיינע פערזאמלונג פון אירע מיטגלידער און אפגעבן אבעריכט פון זיינע טעטיקייטן. די רעוויזיאנס-קאמיסיע האט געדארפן דעם בריכט באשטעטיקן אדער קריטיקירן. ערשט דאן האט די גענעראל-דעבאטע קלאר געמאכט אלע ענינים,

געגנטפערט אויף אלע טענות, פוירגעשלאגן בעשטעטיקן דעם בעריכט און אויסדריקן צוטרוי דער פערוואלטונג, אדער נישט. נאך אזא געשעעניש האבן זיך די "גוטע רוחות" בארואיקט. אזא שטייגער יערליכע פערזאמלונג לעזן מיר אין ארגאן פאר די גמ"ח קאסעס אין פוילן "פאלקס הילף" פון חודש יולי 1935. די אלגעמיינע פערזאמלונג האט אויסגעווילט זכריה רייכבארט אלס פוירזיצענדער, ד"ר שטולמאן און אברהם הירש נאסקאוויטש אלס ביי־זיצענדער. דער פרעזעס משה ליפמאנאוויטש האט איבערגעבן אגענויען בעריכט פון דער גמ"ח טעטיקייט און די רעוויזיאנס קאמיסיע האט דעם בעריכט באשטעטיקט.

עטליכע שעה האט געדוירט די יערליכע פערזאמלונג. ביי דער געלעגנהייט זענען קריטיקירט געווארן די פערוואלטונג מיטן פרעזעס פון די גמילות־חסדים קאסא. אויך זענען געבראכט געווארן פוירשלאגן פאר נייע קאנסטרוקטיווע ארבעטן און אונטערנעמונגען. אויף אזא פערזאמלונג האסטו געקענט טרעפן פוינזערסאנען און מלך פרידמאן אלע סעקרעטאר פון דער פערזאמלונג. אויך פוירשלאגן פון שפענדן 10 זלאטעס פאר קרן־קימת לישראל. און אפרים נאסקאוויטש האט ביי דער גוטע שטימונג פוירגעשלאגן צו באשיינען דעם לאקאל פון די גמ"ח קאסא מיט ד"ר הערצלס בילד. צום גוטן סוף האט די אלגעמיינע פערזאמלונג איסגעדריקט אדאנק דער פערוואלטונג און באפולמעכטיקט ווייטער צו טראגן דעם עול פון די קאסא. סהאט זיך אויך אמאל געטראפן, אז

משה ליפמאנאוויטש דער פרעזעס האט געבעטן אים צו
בעפרייען פון זיין שווערער ארבעט אלס פוירזיצענדער
און מאיר בערקענוואלד האט אים פארטרעטן אויף דעם
אמט. בדרך-כלל, איז די פאפולאריטעט פון די גמ"ח
קאסא געווען אנגעהויר גרויס אין שטעטל. מיטן קומען
פון די נאצים קיין לאסק איז די באנק דורך זיי
בארויבט געווארן און דער גאנצער ארכיון איז פערברענט
און פערניכטעט געווארן צוזאמען מיטן גאנצן יידישן
ישוב.

טקס פתיחת בית חרושת לאריגה שנוסד בעזרת "הדז'וינט"
בשנת 1937.

די ערעפנונג פון די יידישע לוין וועבעריי וואס איז
געשאפן געווארן מיט דער הילף פון "דזאינט" אין יאר
1937.

לשנה טובה תכתבו ותחתמו

。。。。。。。

א גליקלעך און צופרידען יאהר

ווינשט

די יוד. לוין וועבעריי

מ. ח. דזיאלאווסקי, ה. י. ביאלעק

אין לאסק

לאסק, תשרי תרצ"ט

באשטעטיקונג

מיר באשטעטיקן דאמיט דאס די גמילת-חסדים קאסא אין לאסק ערטיילט הלואות אלע נויטבאדערפיקע יידן וואס ווענדן זיך נאך הלואות, אָן אויסנאם פון ריכטונג און פארטיי און פירט א גאנץ ברייטע טעטיקייט.

אונטערשריפטן און סטעמפלען

"TARBUT"
Towarzystwo Rzemieślniczo-Kupieckie
w ŁASKU
"Pionier-Rzemieślnik" przy Org. Sjon. w Polsce
oddz. w Łasku
Związek Zawodowy Rzemieślników Żydów
w ŁASKU
לאסק

A LETTER RECEIVED from LASK

To All Our Kinsmen of LASK Now Residing in London

We wish to acknowledge the receipt of £15 which you have sent us, and in the name of 350 of our brethren who are by various means helped by the Lasker Gemilath Chesed Society, we express our deepest and most grateful thanks, we cannot give sufficient expression for our heartfelt gratitude.

Dear brethren who are overseas you cannot imagine how useful and necessary your assistance is. Every penny received by the Institution strengthens it because we have to resist the onslaughts of our enemies, who wish to exterminate us spiritually and economically. You cannot imagine the struggle that each individual one of us had to face. But we hope that with the assistance of the Almighty we will overcome all these difficulties. We, the leaders of the community, have to share the responsibility for the betterment of our brethren's circumstances. But the same responsibility must be shared by you, dear brethren and kinsmen, so as to lighten our tremendous burden.

As you all know, we have installed this year 24 mechanical weavers which gives employment to

13 persons. This has now been increased to 48 weavers giving employment to 24 persons. Their earnings amount to 30 Zlotys weekly. 20 apprentices are also engaged, and their earnings are 10 Zlotys weekly. We have further plans that need developing with the assistance of the Almighty. But the majority are poverty stricken and without any means of subsistence. And every day they swell the ranks of the unemployed, because they are dismissed from their employment.

At the end of 1937 we have borrowed a sum of money to enable our brethren to obtain licences for 1938. This loan is to be repaid by small instalments. We are also obtaining coal for our brethren.

We conclude our letter and we thank you again, and we wish you all that the Almighty will bestow on you success, and that our own position here should be improved so that our next letter will contain good news.

In the name of the Committee,

Yours respectfully,

(President) MOSHE LIPMANOVITCH

מפלגות תנועות וחברה

החנועה הציונית בלאסק

עוד בשנות השמונים של המאה שעברה קיימת היתה פינה נסתרת בלאסק, שבה התרכזו יהודים חובבי ציון, קוראי "המליץ" ושאר עתונים שבאו מירושלים עיר הקודש. ואנשי הפינה הזאת היו יהודים חולמים ועוקבים מקרוב בנעשה שם, בעולם הגדול והרחוק מתוך העתונים שיצאו לאור וחדלו להופיע. ועיקר כשהגיעו העתונים ללאסק היו כבר בני חדשים אחדים והחדשות היו בעיניהם כאילו קרו רק אתמול. העתונות תכנה והטפה שלה היו לשוב למולדתנו הישנה לארץ ישראל. נוסף לכך התפרנסו חובבי ציון של לאסק מסיפוריהם של "השליחים" שבאו פעמים אחדות בשנה ללאסק מירושלים ומצפת לאסוף כסף לטובת הישיבות השונות ולומדיה, ולטובת הצדיקים והמקובלים, שכל חייהם קודש להאיץ בגואל שיבוא ויקבץ אותנו מארבע כנפות הארץ. אנו זוכרים רק אחדים מהם, את ר' "גרשון הגדול", היהודי שדיבר בלשון הקודש ודבריו בלשון זו היו נשמעים כמנגינה נפלאה, כאילו "החומש" מתחיל בעצמו לדבר. תמיד היה מתחיל בסיפוריו על הכותל המערבי, על מערת המכפלה ועל קבר-רחל אמנו. היהודים האלה, בעלי הזקנים היפים והעינים הבוערות השחורות של הישוב החקלאי בארץ, כל אלה עוררו ענין מיוחד לציונות, ואין ציונות אלא גאולה !

השליחים האלה בבואם העירה נחטפו ע"י החסידים לבתיהם וסעדו על שולחנם. בשעת הסעודה תארו ביידיש

שלהם ובלשון הקודש וארמית שבפיהם את ערגת הדורות לציון, ואת הקולות הבוקעים ממערת-המכפלה מפי אברהם אבינו, יצחק ויעקב ואמהות שרה, רבקה ולאה, הקוראים לבניהם לשוב לארץ ולבנות את הריסותיה. הם, כאילו מחכים לשופרו של המשיח ויקבץ את נדחי ישראל מארבע כנפות הארץ. וסיפרו אגדות על עשרת השבטים ועל הסמבטיון שבמשך כל ימות השבוע הוא רועש ומטיל אבנים של אש עד לב השמים. בדיוק ביום השישי בשעה 12 הוא מפסיק את מלאכתו הזועמת עד מוצאי שבת. היו גם שליחים שהתרחקו מן האגדות של ר' גרשון ודברו ברורות על רבנים וחסידים שעוסקים בעבודת אדמה בארץ ישראל. חורשים וזורעים, נוטעים עצים ובונים בתים. הנה חזרו לחיים ולפריחה שטחים רחבי ידים בארץ השוממה והחרבה. ויש טעם לחייהם והם שמחים בחלקם ומחכים לכם ולבניכם שתבואו ותעשו כמוהם ! וסיימו בפרקי ספרות של התלמוד, הגאונים, הפיוט והשירה, הקבלה והחסידות שכולם רוויי געגועים על שיבת ציון וגאולת ישראל:

1) ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה.
2) כל שמהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא.
3) כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוהי.
4) כל הדר בחוץ-לארץ כאילו עובד עבודה זרה.
5) אין השכינה שורה אלא בארץ הקדושה.

והראו השליחים האלה על מערכת תקנות ומנהגים לכל הליכותינו בבית ובחוץ. שלוש פעמים ביום פונה כל יהודי

אדוק לעבר ירושלים ומתפלל על גאולת ישראל, ושש מתפילות השמונה-עשרה מוקדשות לבקשת הגאולה והתחיה.

1) ראה נא בענינו וריבה ריבנו וגאלנו מהרה למען שמך, כי גואל חזק אתה...

2) תקע בשופר גדול לחירותנו ושא נא לקבץ גלויותינו וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ.

3) השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה...

4) ולירושלים עירך ברחמים תשוב ותשכון בתוכה כאשר דיברת ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם...

5) את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח וקרנו תרים...

6) ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים...

בכדי לשבר איזן הוסיפו להטיף ולהדגיש בזמן ברכת המזון ובקול רם ק־און: רחם נא אד׳ אלוקינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך... וסיימו ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו... השליחים האלה הצליחו אומנם באיסוף כספים לטובת ישיבות שונות בירושלים וצפת ולקופת ר׳ מאיר בעל-נס ולעורר רק את ר׳ בינם וואלף הזקן לעלות לארץ ישראל; היחיד והיחידי מתוך הגערער שטיבל והעיר כולה בימים ההם.

מחובבי ציון לאגודת הציונים

בדרך כלל היתה אדישות גדולה לרעיון הציוני בימים ההם, אף כי היו יחידים ממשכילי העיר שנשאו בליבם את אהבה לציון והיו קוראים את "המליץ" והספרות העברית של הימים ההם, לא עשו דבר למען אירגון עצמי ולא להפצת הרעיון של חובבי ציון. אולי הפחד מפני השלטונות הרוסיים, שאסרה את הפעולה הציונית בארצותיה, הוא שמנע מחובבי ציון בלאסק מלהתבלט.

ייזכר האדם האמיץ, ר' שלום ברזזינסקי, שאסף מניין בחורים בכ' תמוז בשנת 1911 (בעלית הגג בבית איטשע מרדכי בראניצקי ליד ההקדש), נערים וצעירים שהתלהבו מהרעיון המדיני אשר "במדינת היהודים". אלה היו: פסח יקובוביץ, מענדל השחור, לייבעלע בורנשטיין, יחיאל זילברשטיין, מרדכי דזיאלובסקי, הירש לייב נוסקוביץ, אפרים אחיו, זכריה ריכבארט, חיים רוגוזינסקי, שמואל לבקוביץ, שמואל יוסף קורן, יוסף ביגלאייזן, משה ישראל מעלערס', חיים שלמה חנה בייליס, תנחום ביגל-אייזן, מרדכי שרצקי, משה בן זאנוול בורנשטיין, חיימל גרזון, סיני ברקנולד ואיטשע שמואל יעקלס ועוד אחדים. הנואם בעניני דיומא היה ר' שלום. הקבוצה הזאת של חובבי ציון עשו את עבודת הציונות במסתרים. בימים ההם הצטמצם תפקיד הקבוצה בשתי פעולות: א) לרכוש חברים לרעיון הציוני בקרב הנוער בעיר. ב) להפיץ את האקציות של הקולוניאל-באנק ולמכור שקלים. מתוך דין ודברים עם "המרכז" שנקרא אז כך לשם הסואה, נשלחו שני שליחים מיוחדים ללאסק: ר' צבי ברקוביץ ויצחק אייזנר מזדונסקא-וואלא והם הלכו בהדרכת שמואל יוסף קורן, לפי הרשימה

שהוכנה ע"י כל הקבוצה, אל נגידי לאסק, שאינם מחסידי דגור, והצליחו במשך יומים למכור עשרים ושתים אקציות. זה נחשב אז כמפעל מוצלח, יוצא מן הכלל. ר' הערשל ברקוביץ סיפר לי על הפעולה הזאת כמעט יום-יום במשך שנות עבודתי כמורה בלוטוטוב. הוא זכר ומסר לי את שמות הנדבנים ושמחתי לרשום אותם לזכרון בחוברת העבודה שלי.

ביום הראשון עברו את השוק הגדול, ושמואל יוסף הציג לפני "השליחים" את שמות האנשים ואת שייכותם החברותית. בכל רחוב, "די וואלער גאס", נמכרו שתי אקציות לשני האחים ברזיזינסקי. לחסידים לא נכנסו, כי ידעו את יחסם למפעל הזה. גם על חסרי-יכולת דלגו ובעלי היכולת שבין בעלי-הבתים הבטיחו... בשוק הצליחו למכור אקציה לר' הירש ליב ביגלאייזן, לחנה הינדה קעמפינסקי, לבלומה ליפמאנס, ומביתו של מאיר מאנדל יצאו בחפוי ראש. לנו לילה אחד במלונו של יידע משה והוא מאד רצה לדעת לשם איזה מטרה השנים האלה באו ללאסק. שניהם שמרו סוד ושמואל יוסף קורץ היה שותק כדג.

למחרת האירה להם ההצלחה פנים וחדרו אפילו לביתו של ר' זליג קאכמן. ברצון ובשמחה קנו אצלם אקציות זכריה ולייזר מאכל רייכבארט, נתן שירצקי, זאנוועל בורנשטיין, חיה בורנשטיין, ראובן שלום גולדברג, אשר לבקובקוביץ, שמעון פוקץ, ארון ברז'זינסקי, מרדכי בארד, חנא שווייגער אצל הביקלעך רכשו 2 אקציות. משפחת ינוסוביץ ואחים טופורוק 2. כעבור זמן כל אחד מן הרשומים לעיל קיבל מעטפה שמנה ובה מכתב תודה ומניה מקולוניאל-בנק. הדבר נתפרסם אז בעיר והיה לשיחה בפי

כול. מכיון שכל הענין היה עטוף סוד ושמות התורמים לא היה ידוע ברבים, הפסיק הז"נדר לחקור את שמואל יוסף על המתרימים והתורמים. היה יהודי טוב בעיר שפעל אצל הז"נדר, במחיר של 10 רובל, שיפסיק לחקור בדבר והצליח.

קשה כקריעת ים-סוף היה מפעל של מכירת השקל בעיר. בהתאמצות יוצאת מן הכלל נמכרו כחמישים שקל. והמחוז זכה פעם גם לבחור בציר לקונגרס הציוני בהמבורג בשנת 1909 והציר היה לא אחר מאשר ר' צבי ברקוביץ מלוטוטוב. כשחזר ר' צבי ברקוביץ מהקונגרס היה מוסר דו"ח בכל עיר ועיירה על כל הנעשה אז במחנה הציוני ועל "המרכז" שהיה אז בקילן. גם ללאסק בא לפני "החברה הסודית" וסיפר במשך שעות על הקונגרס ועל האישים הציוניים. הופעתו עשתה רושם כביר על הקבוצה הזאת. אחר כך נודע שבפולין וברוסיה נאסרו כמעט כל הצירים לקונגרס וביניהם היו צ'לינוב, גרינבוים וגם ברקוביץ מלוטוטוב. כעבור זמן שוחררו. בלאסק התפתחו הפעולות הסודיות ונעשו גלויות יותר. באחד הימים העיזו "החובבים" האלה ואספו אסיפה בעיר ובחרו להם ועד בן 5 חברים וקראו לעצמם "אגודת הציונים בלאסק". לא ידוע לנו מי היה יו"ר ומי מזכיר, אבל דבר אחד ידוע, שבועד היו: זכריה רייכבארט, לייבעלע בורנשטין, יחיאל זילברשטין, מרדכי שרצקי, תנחום ביגלאייזן ומנדל יעקובוביץ. מן הציונים המבוגרים לא נבחרו אז אף אחד. מכיון שהיו נתונים במלחמת הקיום ומקומם בשטיבלעך. ודעתו של ר' שלום נוחה היתה מבחירה זו.

הועד הזה הפיץ בעיר 20 קופסאות כחולות של "הנאציונל פאנד", קרן הקיימת לישראל. ולייבעלע בורנשטין היה למורשה הראשון של הקרן. הוא הפיץ בפעם הראשונה בלאסק בולים של קרן הקיימת ע"י עוזריו הצעירים ובכל פגישה איתם גזר על הסודיות המוחלטת. כך נמשכה הפעולה הציונית עד פרוץ המלחמה ב-1914. כשהגרמנים התבססו בפולין בשנת 1916 יצאה אגודת הציונים לרחוב היהודי כשאיתה יותר ממאה חברים וחברות. "הקריז שעף" הגרמני הירשה לפתוח את הספריה באולם הגדול בבית זליג קוכמן.

שלטונות הכיבוש התירו את כל פעולות הציוניות: מכירת שקלים, איסוף כסף לקק"ל ואריכת "פטיציה" על רצון העם היהודי מאת העמים הנאורים, שיכירו בזכויותיו על ארץ ישראל.

ביקרו בעירנו מטיפים ציוניים, בא הרב מיליקובסקי, ר' שלמה זשוכוביצקי, המשורר יצחק קצנלסון, ר' יוסף צימברקנופ מפביאניץ. לכולם היתה מטרה אחת: לשבור את האדישות וההתנכרות של ההמון לרעיון הציוני. קשה היתה המלחמה של הצעירים נגד החסידים והאורטודוקסים שבעיר. ביום השנים בנובמבר 1917 כשאנגליה פירסמה את הצהרת בלפור עמדו "אברכים" "מגערער שטיבל" בשוק ולעגו בקול לציונים, שהשיגו "פיסת נייר" חדשה ל...
בורשא הוציאה "אגודת שלומי אמוני ישראל" עתון ביידיש "דאס יידישע ווארט", את העתון הזה מותר היה לקרוא אפילו בבית המדרש. בו היו מאמרים אנטיציונים של הרבנים כהן וקרלבך. מכיון שהותרה קריאת העתון של

"האגודה", הביאו גם הציונים הצעירים שבין בחורי בית המדרש את ה"היינט" ואת "הצפירה". ונפתח דו-קרב גלוי בין קוראי העתונים משני המחנות. הויכוחים היו סוערים. הציונים הצעירים רצו לשכנע את אפרים, בינם וואלף ואת רעכטמן בצדקת התביעות הציוניות ואת העתיד המזהיר של העם היהודי הטמון בהצהרת בלפור. תנחום ביגלאייזן שדיבר בנחת, תיאר את מצב העגום של העם בחיי הגלות, חסרי תוחלת והסיכויים.

ומאידך גיסא - הזוהר והחירות שבחיי האומה, בארצה שתיפתח את תרבותה, את לשונה העברית, תתחזק ותבנה את עתידה. ורכטמן בשלו: מסכים בכול, אבל כל זה ייעשה ע"י מלך המשיח ולא בידי גויים וציונים. מכאן ואילך נמשכה מלחמה פתוחה בין שני המחנות. איש מאיתנו לא הסתיר יותר את זהותו לאיזה מחנה הוא שייך.

מחנה הציוני גדל מיום ליום. השקלים נמכרו בפרהסייה והופצו לעיני כול בין כותלי בית המדרש. קופסאות הקהק"ל חולקו למאות בין תושבי העיר, סודרו "ימי פרח" לטובת הקרן, דווקא ביום היריד, וההכנסות והרושם היו כבירים. מחנה הציוני נעשה בלאסק גורם חברותי חשוב, משפיע ומכריע, והתחיל להטביע את חותמו על הציבוריות היהודית בעיר. ורוח חדשה נשבה בקרב היהודים. חדלה ההתנגדות לציונות מצד בעלי הבתים ולא מנעו עוד מבניהם ובנותיהם להצטרף לאגודת הציונים.

הנוער התחיל ללמוד עברית. באו מורים פרטיים לעיר ולימדו עברית ותנ"ך בקבוצות. (פירניקרז' וקאפל זשיטניצקי מלודז'). ביקר בלאסק איש

יקר, ר' צבי נוימן, מלא רוח-חיים וציוני נלהב. הוא אשר ביקר בארץ ישראל וסיפר לנו בהמשכים את אשר ראה ושמע שם. לימד את הנוער משירי ציון בעברית וביידיש. והפך את האסיפות הציוניות ואת השיחות למקהלת חיים, שיש בה מעוף לחיים של חופש ודרור. סיפוריו היו עסיסיים מלאים אורה של ארץ ישראל. ר' צבי נוימן, אומנם, אורח היה אצלנו בלאסק, אולם נחשב ע"י כולנו כאב, כמורה-דרך לחיים של אושר וכבוד. סוחר היה בלודז ואצלנו בלאסק היה פדגוג ממדרגה הראשונה. סיפוריו ושיריו היו מכוונים לגיל ולמצב, שבו היינו נתונים.

בכדי לעורר געגועים עזים לארץ לא נודעת, לימדנו את השיר של יהודה הלוי ביידיש.

מיין הארץ איז אין מזרח
און איך בין אין מערב,
ווי קען איך אגליקליכער זיין?
ווי קען איך פערגעסן מיין שרעקליכן אונגליק
און לעבן מיט נחת און שיין?

\- - -

השיר הזה נגמר בסוף הבית השלישי:

עס יאמערן מיינע ברודער,
ווי קען איך זיין רואיק?
און לעבן פאר זיך נאר אליין?

בהמשך לאותה מגמה חינוכית לימדנו את השיר העממי "השושנה" של אליקום צונזר.

על אם הדרך שמה מתגוללת
שושנה חכלילת עיניים.
נהדפת מסער, עליה נובלת,
שוכבת פה מיומיים.
והיא מתחננת לכל נוסע:
אנא, אישים, חנוני!
שמרו צעדיכם אותי מנגוע,
פן ברגליכם תרמוסוני!
אנא חנוני, מעפר הרימוני
פן אהיה למרמס רגליים!
בידכם שאוני, אל עדן גני,
אל גן מחמד עיניים.

את השיר הזה למדנו עד הסוף. השושנה זכתה לגאולה. הגננים החזירוה לארץ יהודה ושתלוה על נירה...

חוליה בתוך השרשרת היפה של שירי ציון מצבי נוימן ביידיש היה השיר:

איך בין אמאל געוועזן רייך, אוי אמאל.
געהאט מיין וואלד, געהאט מיין טייך,
בארג און טאל.
מיין ווייגגארטן האט שיין געבליט,
בלום און רויז,
הויך געשטאנען איך דער מיט, איז
גאטס הויז.

ניסט דערמאן, אוי, מיין גליק מער,
עס איז מיר אזוי שווער!

גם השיר הזה על ארבעה בתיו חדר עמוק בהכרתנו כמו הפרק בישעיהו: נחמו נחמו עמי ...

אחריו באו שירים וסיפורים. הסיפורים עשו את שלהם והעברנו אותם לאלה אשר נועדו ואת השירים שרנו במלוא כוחנו בהתלהבות חסידית ולפעמים בבכי, כל החברה היתה נרגשת כשפתח בציון, ציון.

ציון, ציון, עיר אלוהינו,
מה גדול שברך, מי ירפא לך!
מה נורא מאד, דביר קדשנו,
יד אלוהים אשר נגעה בך !
- - - - - - - - - - - - - -
כל עם ועם, עיר ומדינה,
יחליפו כבוד מיום ליום -
ואת ועמך מאז ועד הנה,
פלאים תרדו מתהום אל תהום.

מכיון שצבי ראה שהשיר ציון, ציון דיכא את רוחנו וכולנו היינו קרובים לבכי של תפילה, שינה את טעמו ופתח בשיר חדש:

חושו, אחים, חושו, נרימה פעמינו,
חושו, אחים, טושו, לארץ אבותינו !
לא לנו המנוחה, לא לנו המרגוע
בארץ הקרוחה, משלטון האזרוע ...

כך למדנו פרק ציונות ע"י פזמונים ושירים של המשוררים שמעון פרוג, מאנה, יל"ג, לטריס, ביאליק, טשרניחובסקי, יעקב כהן ואהרון חביב מיצחק קצנלסון.

צבי נוימן הוא שהפגיש אותנו עם המשורר יצחק קצנלסון, בביקורו בקיטנת אוטרטה. הוא שוחח איתנו על השפה העברית וספרותה, שבלעדיה הציונות תהיה פגומה. ובסוף הטיף ללימוד התנ"ך ולקריאה מתמדת. קנה לב רב ! על הסיסמה הזאת חזר בכל פעם כשרצה לדובב את שפתי מעריציו. מפיו למדנו הרבה. כאשר הלכנו הביתה מביקורינו אצלו הרגשנו שהננו רוויים משאת נפש קדושה, משאת נפש שתתגשם במהרה ובימינו.

מפי המשורר למדנו שירים אחדים שליוו אותנו כל הימים ההם ועד היום עודם מתנגנים הם בתוכנו.

הידד, הידד, גינה קטנה!
מסוף עולם עד סוף עולם הס!
רוח עגום, רוח עצוב.

חבל, חבל על היקר באדם, שעשה כה הרבה לגאולת העם וניספה בידי הנאצים ולא זכה לראות את אור של נר ציון שהדליק במו ידיו.

<u>זכריה רייכבארט.</u>

יושב ראש של אגודת הציונים בלאסק. אינני יודע מי בחר בו ואימתי נבחר. אחת אני יודע, שכל ימיו ידעתיו כיושב ראש לכל דבר ציוני בעיר. אישיותו כולה אמרה כבוד. נר אלוהים האיר את פניו, בה צחוק של אמונה ליוותה

אותו תמיד. ציונותו היתה בדמו ובדברו זרע את דבריו עמוק עמוק ללבבות של השומעים.

ביתו בית פתוח לרווחה לכל שוחר תרבות וציונות. איש משפחה למופת, ורבקה רעיתו עוזרת על ידו בעסקנותו הציבורית. והיא היתה ערה וקשורה באלפי נימים לרוח הקידמה שנשבה בעיר.

זכריה רייכבארט אציל הנפש ודמוקרט מובהק, אהוב על הבריות. כל התכונות הנעלות האלה העמידוהו בראש כל פעולה ציבורית אחראית. לא היה מוסד יהודי לאומי או כלכלי בלאסק, ששמו של זכריה לא יהיה קשור בו.

לייבעלע בורנשטיין

דמות נלבבת ורוח שקטה, ציוני מכף רגלו עד קדקדו. הקדיש את כל מרצו וכוח היוזמה המבורכים שלו לאגודת הציונים. במשך זמן רב היה מורשה של הקרן הקימת לישראל ולקרן היסוד. ידוע היה כיד ימינו של זכריה בכל ענין פוליטי ומוצא לפועל את מדיניות ההסתדרות הציונית. ביודעים ובלא יודעים יצר מערכת יחסים לבביים בין החברים אשר העבירו את אש אהבה לציון לכל בית. במעשיו יצר יחס הווי מחמם לבבות לארץ ישראל ואמונה בתקומתה.

אברהם בורקובסקי

חבר הועד של אגודת הציונים ומזכירה. ברצון נשא על עצמו את העבודה הקשה של ריכוז העניינים באגודת הציונים ושל הספריה. דייקן בכל מעשיו היה, והחברים

כבדוהו על כך. ריווא ביאליק רעיתו, היא שהביאתו לאגודת הציונים. ערותה ופיקחותה בשאלת החיים הן שהעמידו את אברהם אישה בראש כל פעולה קונסטרוקטיבית בעיר. חבר שלא ידע לאות מהי, וכל מה שעשה בשלמות עשה, מתוך אהבה למעשה ולטובת הכלל. ידיד ורע לכל חבר ומסור היה לכל עניין ציבורי בכל רמ"ח אבריו. דרכיו בפוליטיקה, כחותנו ר' אבא ביאליק, וכל מה שהיה נחוץ לעשות מחר עשה היום בהחלטיות. פעם רציתי למנות את הפעולות הציבוריות של אברהם ועסקנותו והרשימה השתרעה בעמודים אחדים.

כל אחד מאיתנו שהכיר את החבר החביב אברהם יעיד שהיה איש למופת ולדוגמה. כשישב במזכירות האגודה הציונית, המזכירות היתה בחדר, כשישב בבנק דאג ועשה רבות למען עזור לאדם הקטן, כשישב בספריה נהרו אליו הקוראים והשיגו בכל פעם את החדשים בספרים שהופיעו באותו זמן. כחבר במזכירות ראיתיו מקרוב וברכתי את עצמי בלבי על הזכות לעבוד איתו בצוותא.

<u>יחיאל זילברשטיין</u>

הציונות וארץ ישראל היו נשמת אפו. ורוח חייה בכל פעולה ציונית מדינית בעיר. חבר הועד היה ומטיף ללא לאות למעשים למען החברה.

חכם ומשכיל, למדן מובהק במכמני התלמוד. דיבר יפה עברית ופולנית וזכה לחיבת כל החברים. לעיתים רחוקות השתתף בויכוחים, אולם עם תמו הדיבורים בועד והגיעו להחלטה, לקח רשות הדיבור והציע החלטה שנתקבלה על לב כולם.

בימי בחירות בעיירה היה הוא תמיד המדריך הראשי, שעמד על משמר הביצוע של הפעולות הדחופות. כל זה עשה בשקט נפשי ובפיכחות יתירה. אנו, הצעירים בועד הציונים, היינו מכבדים אותו בליבנו על נעים הליכות שלו ועל עמידתו הנאה בכל ענין ציבורי.

אפרים נוסקוביטש

חבר המזכירות, אחד מנושא עול הציונות באגודת הציונים על צוארו רשימה על היקר-באדם זה, רע חביב ועסקן, באה במקום אחר בספר.

תנחום ביגלאייזן

כשאני מעלה את שמו על שפתותי, בכבוד ובדרך ארץ אני עושה זאת: א) מורי היה, זמן מה, בבית המדרש ואצלו למדתי ספר יחזקאל עם הרד"ק והמצודות.
ב) בין המתווכחים בבית המדרש היה, שהציג את הציונות לפני המתנגדים לה באור בהיר וחודר גם למחשכי החסידות. לא אחד מן המתווכחים איתו בא, כעבור זמן למחננו. איש מעמיק חשוב היה ובן תורה כאחד. תנחום ידע להוכיח כמו 2 ועוד 2 הם ארבע, שאין כל תקוה שמצב היהודים בפולין אחרי המלחמה העולמית הראשונה ישתנה לטובתנו, למרות כל הסעיפים היפים של וילסון נשיא ארצות הברית דאז. מי דורש מכם שתהיו ציונים, שאל אותם, את אנשי האגודה, עלו ארצה ובנו אותה! העבירו לשם את הרבי ואת חצרו וחיו שם! למה דווקא בחרתם לחכות למשיח בפולין, חכו לו שם? היה הרוח החיה במזכירות הציונית בלאסק במשך שנים רבות, ויועץ

נאמן בכל עניני תרבות בפעולה המסועפת של ההסתדרות הציונית. בחירוף נפש ממש התמסר להסברה בקרב הציבור של בעלי-בתים על בחירותם של ציונים לועד הקהילה לאסק, עוד בתקופת כיבוש הגרמנים בפולין. רק הציונים ו"המזרחי" שנוסד באותם החודשים, מוכשרים להעלות את החיים הציבוריים על פסים חדשים ובריאים והם יטביעו את חותמם על התפתחות העיר ברגש יהודי לאומי. הוא וזכריה רייכבארט ואבא ביאליק היוו אז המפקדה הראשית של כיבוש הקהילה. המפקדה ראתה בכיבוש הקהילה אחד מצווי הציונות בארצות הגולה, אותה "עמדת ההווה" שצריכה היתה לשמש מעין הכשרת הלבבות לפעולה ציונית נרחבת גם בשטחים אחרים.

"המזרחי" וכיבוש הקהילה

באחת הישיבות של ועד אגודת הציונים הוחלט ליסד הסתדרות "המזרחי" בעיר. זכריה בדבריו, הבהיר את ההכרח במעשה זה לכל הפעולות של הסתדרות הציונית.

א) יש בדרך זו לתת לחוגים הדתיים לצאת ממחבואם ויוכלו לפעול בגלוי לטובת העינינים המשותפים.

ב) לשחרר מפחד ההורים את הנוער החסידי שנטה לציונות ומן פעולתם במחתרת לארגן אותם כחוג בין החרדים "במזרחי". לייבעלע ואברהם הציעו, שעל כותב הטורים האלה, יוטל התפקיד הזה וידוח בישיבה הבאה על הצעדים שנקט באירגון התנועה הציונית הדתית בעיר.

קבלתי על עצמי את התפקיד הזה והצעתי לועד של אגודת הציונים, שיאשרו עוד חבר אחד לעזרתי, את אברהם נחום ברזזינסקי, חברי ואהוב נפשי מימי הילדות, כי טובים השנים מן האחד. הצעתי אושרה וכל חברי הועד ברכוני בהצלחה. בצאתי מן הישיבה, לקח אותי זכריה לביתו. ואיתנו הלכו לייבעלע בורנשטין ואפרים נומקוביץ׳. אחרי הכיבוד ישבנו ארבעתנו וערכנו רשימה גדולה של צעירי החרדים, בני חסידי דגור ואלכסנדר, בני בעלי-בתים וסתם צעירים שבאו יום יום להתפלל בבית המדרש.

רשימה שניה של בעלי-בתים מכל החברות, בית הכנסת הגדול ובית המדרש, ובסוף, הרשימה הגדולה כ-30 חסידים מן השטיבלעך. באותו הערב צמחו לי שש כנפים. ועוד בעותו ערב הוצאתי את אברהם נחום ברזיזינסקי ממטתו ומסרתי לו את הסוד: שנינו נדמינו באותו ערב כחיילים הנשלחים לקרב ללא נשק. ישבנו באלטנה "שבגן העדן" כשעה ותכננו איך וכיצד לגשת לענין בזהירות הדרושה ובבטחון עצמי. במשך שבועיים ניהלנו שיחות פרטיות עם החברים בבית המדרש, בערבים הלכנו אל המבוגרים לבתיהם.

התוצאות היו משמחות. כשלושים נכבדי העיר חתמו על הצהרות, בראשם ר׳ אבא ביאליק, משה ליפמאנאביץ, זאנוועל בורנשטין, לייזר מאכל רייכבארט, משה חיים איידלמן, שמואל בן דוד ביאליק, מלך פרידמן, מאכל אלעי, ר׳ חיים וואלף ברזזינסקי, ר׳ שלום ברזזנסקי, דזיאלובסקי מרדכי, דוד וויוויעצקי, טופוריק ישראל,

טופוריק משה, קאנטרוביץ הזקן, נתן שירצקי, ויגוצקי, לרר, מיכאלאוויטש, מרדכי פיוול קאכמן, אברהם קורן פויזנרסון ועוד כעשרה נכבדים שנמחקו מזכרוני. בין הצעירים פחות הצלחנו. פחד ההורים היה עליהם. ויהושע זלאטניצקי פסח תמיד על שתי סעיפים, לבסוף לא הצטרף.

השמועה על מעשנו זה נתפרסמה מהר. החסידים בגערער שטיבל רעשו וגעשו. בראש וראשונה עשו שפטים בכותב הטורים האלה. בשבת עוכבה הקריאה והוציאו אותו מן השטיבל בכוח, וקרעו מעליו את היופיצא של משי וזרקוהו החוצה לעיני אביו ואחיו, שפניהם כוסו בושה. קדמו "לאקט" הגירוש צעקות של הטפה: איך זה צעירים בני תורה, בניהם של חסידים, יושבי השולחן של האדמו"ר בגור, יתעסקו בדברי הבלים ושטויות האלה, שריח של "מינות" ר"ל נודף הימנו? החוצה! החוצה! ושלושה מן החסידים תפסוהו בכוח, בראשו, ידיו ורגליו, למרות התאבקותו הקשה איתם, סחבוהו על רצפת הבית עד לדלת וזרקוהו החוצה. מכל הקהל הגדול היו רק שלושה שעכבו את הסוחבים בדרך: דוד-מאכל ביגלאייזן ומאיר רוזנבלום ורבי ר' אברהם בן-ציון. דוד מאכל עצר בהם ודחפוהו הצידה ומאיר רוזנבלום שאל אותם שאלה קצרה: האם שפיכת דמים מותרת מן התורה ועל אחת כמה בשבת? חיים וואלף בירנצווייג הביט בו והמשיך. "ומעז יצא מתוק". באותו השבוע התקשרנו עם ר' יוסף צימברקנופ מפביאניץ, אחד מראשי "המזרחי" שם, וחבר במרכז הארצי של "המזרחי" והוא בא ללאסק והירצה לפני החברים על התנועה הדתית של "המזרחי" ויסודותיה ופרש לפניהם את עמדת הרבנים הידועים, הרב ריינס והרב מוהליבר,

הרב ברודה והרב מגומבין, שכולם מסורים ומשולבים בתנועת הגאולה. השפעת הדברים של ר' יוסף צימברקנופ היתה רבה מאד. ובאותה אסיפה נבחר ועד בן חמישה חברים ואת כותב הטורים כמזכיר. הפעולה הראשונה היתה רכישת חברים חדשים. החברים קיבלו על עצמם שכל אחד רוכש במשך שבוע ימים 10 חברים למזרחי.

במשך ימים אחדים קבל ר' אבא ביאליק רשיון מתאים מהשלטונות על קיומו של הסתדרות המזרחי בלאסק. היו קשיים בהשגת אולם לסניף. כל הישיבות התקיימו בביתו של ר' אבא ביאליק או בביתו של ר' משה ליפמנוביץ. מפביאניץ נענו החברים בכל עת ובאו לפעול אצלנו מתוך רצון ואהבה. בכל הזדמנות הופיע ר' יוסף צימברקנופ. פעם לפני הבחירות לקהילה בא גם ר' הניך ויגדורוביץ הידוע, מפביאניץ ללאסק. בנאומו זה, שהתקיים בבית המדרש, קבע את גורלה של הקהילה ואת נצחונה של הרשימה הציונית בלאסק.

הקהילה היהודית

הקהילה הנבחרת הראשונה בלאסק שנבחרה בדרך דמוק-רטית בבחירות חשאיות, היתה נצחונה הראשון של התנועה הציונית. מתוך 9 הנבחרים שנבחרו, 6 מהם היו מרשימה הציונית ורק שלושה מרשימת האגודה. ר' אבא ביאליק נבחר לראש הקהילה, ולפרנסה, והוא ניהל את העניינים בתבונה רבה וביד חזקה.

בידי הקהילה עלתה להסדיר בזמן קצר את עניני המסים ומשכורות קבועות של הרב והשוחטים בעיר. נעשו

סדרים טובים במוסדות הציבור בעיר, נבנתה גדר סביב בית העלמין ונקבעו תקנות של מוסדות סעד בעיר. הקהילה הרימה את כבוד האוכלוסיה היהודית בעיר בעיני השכנים הנוצרים. זשיטניצקי הצעיר, בנו של ר' קאפל המורה לעברית, היה למזכיר הקהילה והצליח במשך הזמן לטשטש את חלוקי הדעות בין "האגודה" והציונים. והגיעו ימים, שכל הנבחרים עבדו בהרמוניה לטובת הכלל.

אך הסימבטיון החסידי בעיר לא שקט אף פעם. כששוב באו ימי בחירות למועצת העיר או לסיים, התעוררו החסידים הקנאים לכבוש את המבצרים האלה בכל האמצעים שברשותם, כשרים או בלתי כשרים. הקרב מסביב לבחירות התלקח תמיד במלוא עוצמו עד אשר נודעו תוצאותיהן של הבחירות. לרוב היו ידיהן של הציונים על העליונה. ויש לציין, שחיוכו הנלבב של זכריה רייכבארט פעל יותר והשפיע יותר על הבוחרים מאשר ההשבעות וההחרמות של אנשי "אגודת שלומי אמוני".

תקצר היריעה למנות ולתאר את הישגיה של התנועה הציונית בעירנו בכל השטחים. קטעים קצרים אלה דיים להעיד על המעשה הרב שפעלו האישים האדיאליים לטובת הציבור והרעיון הציוני הנשגב. הרבה מאנשי הנהורא מעליא, שפעלו בצוותא איתנו ולא הזכרתים, נשכחו פשוט מזכרוני ואיתם הסליחה. בדחילו ורחימו ובחרדת קודש אני מרכין את ראשי לפני רבני העיר, עסקני העיר, החל מגבאי בתי הכנסת ובית המדרש, גבאי השטיבלעך והחברות, ראשי אגודות וחברות צדקה, פעילי ההסתדרות הציונית וראשי הקהילה, פעילי הסתדרות "המזרחי", ואנשי אגודת

שלומי אמוני ישראל, נשי וויצ"ו והחלוץ, עסקני
"השומר הצעיר", "הנוער הציוני" ו"פועלי אגודת
ישראל", עסקני הספריות וטירן פעראיין,פעילי "המכבי"
וקיבוץ ההכשרה ביל"ו,אנשי חסד של אמת והנשים
הצדקניות, עסקני הבנקים ולהקות דרמטיות. לפני
האחרונים, העסקנים של בתי ספר "תרבות" וחדר "יסודי
תורה" וחדר "תורה ודעת".

אכן לא היה בחומר הכתיבה שקיבלנו מהחברים, כדי
לתאר את כל דמות הקהילה שלנו ודיוקן האישים שפעלו
בה. היה הכרח להזמין חברים מן השרידים ולדובב אותם
ולקלוט את דבריהם ברשם-קול. ובכל זאת אני מרגיש
שהרבה מאד נשכח מהם והרבה פרטים על אנשי מעש נשכחו
מאין יכולת ומקור לגלות ולמלא את החסר. מהם אנו
מבקשים סליחה.

כותה הטורים עזב את לאסק בשנת 1919, חזר אליה
אחרי לימודיו ובימי החופש של בתה"ס. בכל פעם
שעשיתי בלאסק ימים אחדים הרגשתי את עצמי כאילו
נקלעתי לגן עדן. גם בעת כשאני נפגש עם בני עירי
אני מתברך בלבי ואומר: אשרי שאלה הם בני לאסק בוני
המולדת, אשרינו, כי לא נותקה השלשלת וכל משפחה הבאה
אלינו מעולי לאסק מוסיפה חוליה לתפארת זו.

רעים "מאגודת הציונים" בלאסק

צעירי ההסתדרות הציונית בלאסק

ציוניסטישע פארטיי פון איבערגעבענע יינגע עסקנים אויף יעדן געביט. איך קען נישט פערגעסן מיט וואס פאר איבערגעבנקייט האט זעליג בארנשטיין געארבעט אלס מורשה פון הקרן הקימת לישראל. ער האט געהאט ארום זיך אגרויסן "גדוד" פרייוויליקע יוגענט, חברים און חברות, וועלכע האבן פערלאזט זיירע ארבעטן, בעת זיי זענען גערופן געווארן דורך זעליגן אנטייל צונעמען אין אבלומעלטאג לטובת הקהק"ל.

אויף יעדע יידישע שמחה אין שטעטל, אויף אחתונה. אברית, אבר-מצוה אפילו אויף "תנאים" זענען געגאנגען פארלעך מיט די שליחות פון "קרן הקימת". זיי האבן דערלאנקט אבריוו דעם בעל-שמחה מיטן אויפשריפט: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי". לכבוד מר...

אין רעזולטאט פון אזא באזוך האט דאס פארל בעקומען אשיינע תרומה פארן קרן-קימת, טיילמאל ביז 100 זלאטעס. זיך אומגעקערט מיט אדערהויבענע שטימונג און מיטן בעוווסטזיין, אז זיי האבן אפגעטוען אוויכטיקע מצווה פאר"בנין הארץ".

נישט איינמאל האט פאסירט וואס א פארל איז פון אזא שמחה צוריקגעקומען פארשעמט.

דער "גדוד" האט זיך אויך אנגעטראפן מיט נישט קליינע שוועריקייטן און אויך אמאל מיט בזיונות ביי דער צוטיילונג פון די "בלויע קרן קימת פושקא" צעווישן די יידישע בעפעלקערונג אין שטעטל. בעזונדער

חוה בורנשטיין

גדוד הקרן הקימת

סזענען געווען צייטן, וואס די "אגודת הציונים" אין שטעטל האט אין זיך געהאט אלע ציוניסטיש געשטימטע ארגאניזאציעס ביי זיך אין שויס. ווי אגוטע מאמע, זיי געהאלטן און געשפייזט ביי זיך אין לאקאל מיט נאנטקייט געפלעגט דעם ציוניסטישן גייסט, געגעבן זיי די מעגליכקייטן צו ווערן טעטיק, זיי בעווריגן צו מעשים, וועלכע סהאבן זיך געפאדערט אין יענער צייט פון יעדן איינעם. מיט-דעם-צייט האט זיך יעדער פון די מיטגלידער קונה-שם געווען אלס טעטיקער חבר און דורך אלעמען ערקענט געווארן. אזוי האבן זיך פון די רעקרוטירטע יוגענט ארום די ציוניסטישע ארגאניזאציע שפעטער אויסגעצייכנט מיט זייער ארבעט ביים ארגאניזירן דעם "השומר הצעיר", החלוץ, הנוער הציוני, רעוויזיא-ניסטן און בית"ר.

די צמרת פון די ארגאניזאציע מיט זכריה רייכבארט בראש, האט שטענדיק געקוקט מיט גוטע אויגן אויף דער ענטוויקלונג און מיט ערציערישע וועגן זיי ארייג-געצויגן אין אלע מעשים לטובת די ציוניסטישע אינטערעסן, ווי קרן-קימת און קרן היסוד, וואלן צו די יידישע געמינא, שטאטראט און סיים וואלן. אין די צוואנציקסטע יארן האבן מיר זיך געקענט ברומען מיט אגרויסע

ציוניסטישע פארטיי פון איבערגעבענע יינגע עסקנים אויף יעדן געביט. איך קען נישט פערגעסן מיט וואס פאר איבערגעבנקייט האט זעליג בארנשטיין געארבעט אלס מורשה פון הקרן הקימת לישראל. ער האט געהאט ארום זיך אגרויסן "גדוד" פרייוויליקע יוגענט, חברים און חברות, וועלכע האבן פערלאזט זיירע ארבעטן, בעת זיי זענען גערופן געווארן דורך זעליגן אנטייל צונעמען אין אבלומעלטאג לטובת הקהק"ל.

אויף יעדע יידישע שמחה אין שטעטל, אויף אחתונה. אברית, אבר-מצוה אפילו אויף "תנאים" זענען געגאנגען פארלעך מיט די שליחות פון "קרן הקימת". זיי האבן דערלאנקט אבריוו דעם בעל-שמחה מיטן אויפשריפט: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי". לכבור מר...

אין רעזולטאט פון אזא באזוך האט דאס פארל בעקומען אשיינע תרומה פארן קרן-קימת, טיילמאל ביז 100 זלאטעס. זיך אומגעקערט מיט אדערהויבענע שטימונג און מיטן בעוווסטזיין, אז זיי האבן אפגעטוען אוויכטיקע מצווה פאר"בנין הארץ".

נישט איינמאל האט פאסירט וואס א פארל איז פון אזא שמחה צוריקגעקומען פארשעמט.

דער "גדוד" האט זיך אויך אנגעטראפן מיט נישט קליינע שוועריקייטן און אויך אמאל מיט בזיונות ביי דער צוטיילונג פון די "בלויע קרן קימת פושקא" צעווישן די יידישע בעפעלקערונג אין שטעטל. בעזונדער

ביים אויסלערן יעדן חודש די פושקעס, האבן זיך די חברים געפלעקט אומקערן מוטלאזע, דערשלאגענע און פארשעמטע. דער מורשה איז אבער געווען אייזן שטארק. אפגעטרייסט זיינע חברים-מיטהעלפער מיט אפאר ווארימע ווערטער און זיי צוגעגרייט צו אנייער ארבעט.

וואכנלאנג האט דער גדוד געארבעט ביים צוגרייטן אוויים-בלויען-באל לטובת קרן הקימת. סהאט זיך געטוען אויף טישן און בענק! די ארבעט איז געווען געטיילט צעווישן די חברים פון "גדוד". יעדע סעקציע האט זיך פערנומען מיט אספעציעלן רעסארט. די שווערסטע ארבעט איז בעשטאנען אין די "זאכן זאמלונג" לטובת דעם שוק. אבער ווי פריילין און גרויסארטיק איז געווען די שמחה. דער זאל דעקארירט אין "בלוי-ווייס", די זאכןאויסשטעלונג מיט אבעזונדערן חן, אלע געסט אין יום-טובדיקע קליידונג. די שטאטישע עסקנים זענען געקומען און פערנומען דעם פרעזידיום-טיש. לוסטיק און פריילין האט זכריה געעפנט דעם ווייס-בלויען באל. נאך אים זעליג, מיט ברכות פאר אלע, וועלכע האבן שווערגעארבעט אים צו שאפן. פון צענטראל קאמיטעט האט אשליח געהאלטן אקורצן רעפאראט און אויפגעווארמט די געסט מיט אהארציקע ברכה. דער ארקעסטער האט פריילין געשפילט די "התקוה" און דער עולם האט זיך גענומען צו די לאטעריע. עס זענען אויך ליציטירט געווארן ווערטיקע זאכן, וועלכע האבן אריינגעטראגן עטליכע הונדערט זלאטעס לטובת קהק"ל. הערענדיק דעם שיינעם רעזולטאט האט זיך ערשט אנגעהויבן די אמת'ע שמחה.

דער בופעט, וועלכער איז באדינט געווען דורך ריפטשע רייכבארט, ריווא בוראקאווסקי,ביילא כאבעלסקי, חיה דזיאלאווסקי, מינדזע נאסקאוויטש און נאך אנדערע ציוניסטישע פרויען, האט אלעמען דערלאנקט עסן און געטראנקען פון שענסטן און בעסטן. דער וויים-בלויער-באל האט זיך פערענדיקט מיט פערשידענע אנטראקציעס און טענץ ביז שפעט ביינאכט.

אלאנגע צייט האט דאס שטעטל געלעקט די פינגער פון דעם וויים-בלויען-בעל און געהאט וועגן וואס צו ריידן אביסל רכילות.

נאך אזא פריילעכע און געלונגענע פעולה איז דער ציוניסטישער ענטוזיאזם געשטיגן און זיך שטארקער צוואקסן אין שטעטל. דער "גדוד" האט מיט נאך מער מוט געטועץ זיין ארבעט.

אין דער זעלבער צייט האט זיך אין שטעטל געקאכט, כמעט אין יעדער שטוב, בעזונדער אין די חסידישע הייזער: „די יוגענד איז פערכאפט געווארן דורך די ציוניסטן! אין געהיים האבן חסידישע בחורים אנטייל-גענומען אין ציוניסטישע אקציעס, געגאנגען אויף רעפעראטן, געלעזן ביכער אין ביבליאטעק און געטועץ מעשים פאר ארץ-ישראל. אויך האבן זיי אנגעהויבן טראכטן וועגן לערנען אפאך און גאר פארן אויף הכשרה, ווער ווייסט צו וואס דאס וועט דערגריין? זיי קענען נאך, חלילה, פארן קיין ארץ-ישראל!" אין גאס האבן זיך געהערט נייע לידער: "אנו עולים ארצה לבנות ולהיבנות בה!" און אשיר, וואס האט אויסבעדרוקט

אונגעדולדיקייט: "עלינו, עלינו, ארצה עלינו, כבר חרשנו וגם זרענו, אבל לא קצרנו!" דאס זענען געווען קלאנגען און אויסדרוקן פון אערנסטע ערשיטערונג אויף אין דער ציוניסטישער מחנה. די יוגענט: מ. אלעי, יחזקאל קעמפינסקי, אברהם קאז'מין, זליג בארנשטיין און אגרויסער טייל פון "גדוד" האבן זיך ארגאניזירט און אויפגעשטעלט אקן פון "השומר הצעיר" אין שטעטל, זייענדיק זיכער, אז דאס וועט מקרב זיין די גאולה. געפירט אגרויסע טעטיקייט און זיך אנגעשלאסן אין לאדזער צענטראל קאמיטעט. מ. אלעי איז דארט געווען דער גרויסער קולטורערער כוח און לערער. כוויים נישט גענוי די סיבה וואס האט געבראכט צו דער אויפ-לעזונג פון "השומר הצעיר" אין לאסק. אבער באלד נאך דער אויפלעזונג האט זיך דורך די זעלבע אויבנדער-מאנטע חברים ארגאניזירט דער "החלוץ".

זעליג האט גענומען ערנסט טראכטן עולה צו זיין. סהאט נישט לאנג געדוירט האט ער בעקומען צוויי סערטיפיקאטן, פון "החלוץ" און פון קהק"ל, אנשטאט איינעם. ער האט געהאט אשטארקן געראנגל מיט זיין היים און משפחה צוליב דעם בעשלוס. אבער ער האט זיך געהאלטן ביי זייניקע און איבערגעבן דעם קרן קימת גדוד אין די הענט פון אברהם קאז'מין. די חברים האבן אים איינגעארדנט א אפשייד באנקעט ביי אפרים נאסקאוויטש אין שטוב און אים דערלאנקט אתעודת רישום בספר הזהב של הקהק"ל, אלס אויסצייכענונג פאר זיין לאנגיעריקע טעטיקייט אין קרן קימת און אויף אלע

ציוניסטישע געביטן. מיט גרויס התלהבות אים בעגלייט צו דער באן און ביים אפפארן געזינגען די "התקוה".

וועגן מיין טעטיקייט, אויב סוועט ווער וועלן דערציילן, וועגן מיין ארבעט אין די ציוניסטישע ארגאניזאציע, קען ער בלויז זאגן, אז כבין, ווי אלע אנדערע, געווען איינגעשפאנט אין דעם "גדוד" פון קרן הקימת און געפירט דעם גזברות פון אגודת הציונים. אלס גזברית האב איך בלויז געהאט זארגן און קאפ-ברעכעניש, ווי אזוי צאלט מען אפ דירה-געלט פארן לאקאל. חיים-הירש ביגלאייזן, זער אטיירער און איבערגעבענער חבר געווען, האט מיר געפלעקט ארויס-העלפן פון אזעלכע סיטואציעס. ער איז פשוט צוגע-גאנגען צו לייבעלע בארנשטיין אדער צו זכריה רייכבארט און ביי זיי בעקומען אצ'עק צו באצאלן שכר דירה. איך האב נאר בעדארפן בעצייכענען אין קאסא-בוך הכנסה און הוצאה. סזענען דאך שוין פאראיבער באלד 36 יאר פון יענער צייט, איז נאך אלץ פאר מיר ארעטעניש, די גרויסע אפערווויליקייט פון די דעמאלדיקע ציוניסטע עסקנים און די ווארימע איבערגעבנהייט פון די יוגענט צו אלעם, וואס איז אונדז געווען טייער און ליב.

אין די אלע יארן, וואס איך און מיינע חברות און חברים זענען געווען אין די ראמען פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע האבן מיר געפילט אגעוואל-דיקן דראנג צו מעשים.

אפגעטוען איין זאך, זענען שוין געשטאנען אין די רייע וואלן צו די יידישע געמינא. יינג און אלט

האבן זיך אקטיוו באטייליקט און געפירט אגיטאציעס פארן ציוניסטישן בלאק. דאס זעלבע ביי שטאטראט וואלן.

סאיז ממש יעדן געגאנגען אין לעבן, אז אבא ביאליק זאל ווייטער זיין ראש הקהל, אפרים נאסקאוויטש זאל ווייטער זיין לאוניק און שטאטראט. און אז גרינבוים מיט זיינע נאענטע זאלן זיין סיים דעפוטאטן. איך צעווישן דערינען געכאפט "אהורה" און געטרוימט עולה צו זיין קיין ארץ-ישראל.

אין 1931 יאר האב איך זוכה געווען צו בעקומען אסערטיפיקאט. די חברים האבן מיר איינגעארדענט אנשף פרידה אין דער אגודת הציונים און מיך פריילין אפבעגלייט צו דער באן.

איך געדענק, ווי איך אלעמענס אויגן זענען געווען טרערן פון איפריכטיקן גלויבן, אז זיי קעמפן פאר אלץ, וואס איז גערעכט און וואס איז מענטשלעך שיין און דערהויבן „ארץ-ישראל".

ווען די באן האט זיך גערירט פון ארט, האב איך שטארק געגלויבט, אז איך וועל זיך מיט די אלע בעג-לייטער ווידערזען דא אין ישראל.

וווהין איז דאס אלץ פערשוונדן? וואס איז געווארן פון די טײַרע און ליכטיקע חברות און חברים פון אונדזער טײַרע אלטע היים לאסק?

דערפאר זייט געבענטשט, טײַרע חברים, וואס איר האט זיך גענומען צום יזכור בוך, דאס וועט זיכער זיין פאר זיי אהייליקע מצבה.

נציגי כל הסתדרויות הנוער הציוני והחלוצי בלאסק באספת קק"ל.

הנוער החלוצי - קוים לדמותו

אין אני מתכוון לכתוב או לספר היסטוריה על עירנו לאסק. יעשו זאת בודאי אחרים בהיקף ובכשרון גדול ממני. אולם ברצוני לספר כאן אודות התנועות החלוציות בעיירה ולהעלות אי-אלה קוים לדמותו של הנוער החלוצי בעיר עד צאתי לקיבוץ ההכשרה, ועד לעלייתי לארץ-ישראל - בדרך לא דרך, באניה הידועה "ועלוס" - אשר פרצה הראשונה את ההסגר הבריטי לא"י בשנת 1934

השנים שנות ה-20 של המאה הזאת. העולם זה עתה השתחרר מסיוט מלחמת-עולם הראשונה. פולין נהיתה לעצמאית, לאחר שפירקה מעל עצמה עול של כובשי זרים ששלטו בה למעלה ממאה שנים. עמים קמו נגד משעבדיהם, התחוללו מהפכות סוציאליסטיות בארצות שונות. תור "אביב העמים", כפי שנקרא אז, הגיע. "ההצהרה" שנתן הלורד באלפור, בעיצומה של המלחמה העולמית הראשונה לעם היהודי, בדבר הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל, קבלה משמעות ממשית, יום ה 2 בנובמבר, היום בו ניתנה "הצהרת בלפור" הפך ליום חג של התנועה הציונית. הנוער היהודי בערים ובעיירות פולין גם הוא התחיל לזקוף קומה והניף דגל כחול לבן, דגל ציון. קמו תנועות נוער חלוציות שונות. רוח רעננה ארץ ישראלית חדרה לרחוב היהודי. הגיעו שליחים מערים המרכזיות לעיירות.השליחין עוררו וקראו לנוער ולמבוגרים להצטרף לשורות התחיה הלאומית של העם היהודי.

גם לעיירה שלנו הגיעו, אם-כי היתה קיימת בלאסק אגודת ציונים גם לפני זה, אולם פעיליה היו בעיקר

מבוגרים. תנועות נוער עצמאיות עדיין לא היו.

בשנת 1924 נוסדה בלאסק תנועת-נוער החלוצית "השומר הצעיר". מיסדיה וראשיה היו יחזקאל קמפינסקי, עטה רוזנצווייג, יחיאל דוד נוסקוביץ ויבל"א מרדכי א. ועוד.

ראשוני החניכים בקן היו: יוסי ברז'ז'ינסקי, לייביש מנדל, אלטה ביאליק השחורה, אלטה ביאליק הלבנה, אברהם נחום שירדזקי, דאדז'יק קמפינסקי, יונה קופל, חנה ינוסביץ, פסה שירדזקי, שפרינצה ליסנר, ריבה ברז'ז'ינסקי, ריפמשע בורנשטיין, רחל'ה בורנשטיין, פלה טננבוים, מיכאל שפילמן, יהודה אריה מנדל, ברײנדל לנגר, רומקה חבלסקה, גוטה ריבן ותבל"א מאלי אלבינגר, קרולי שירדזקי ואחרים.

לקן השומרי השתייכו גם מספר צעירים וצעירות, ביניהם פרימט זילברשטין, מאלה ביגלאייזן, ברײנדל ליפמנוביץ, יואל אוקלדק, כותב שורות אלה ובנים של חסידים אשר בגלל התנגדות הוריהם החסידים היתה פעי-לותם בתנועה מוגבלת, ונפגשו בקן באין רואים - בל תגיע, חלילה, ידיעה להם על השתייכותם לתנועה זו.

הקן השומרי נתמך ע"י פאטרונט (מין ועד הורים) של מבוגרים, הורי החניכים ומכובדים בעיר, כמו הא"א אבא ביאליק, אלבינגר, נתן שירדזקי, שלום ברז'ז'ינסקי ואחרים.

הקן השומרי השתכן באחד החדרים בדירת אגודת הציונים והסיפריה שלה. חדר זה של הקן היה מקושט יפה וסיסמות לאומיות וחלוציות עטרו את קירותיו. בחדר זה התקיימו פגישות, התנהלו שיחות ופעילות שומריות שונות.

זה היה החדר המקודש ביותר אצל הנוער אז והיה צר מלהכיל את כולם. בערב, בהתאסף הנוער, היתה פורצת משם שירה אדירה, שמשכה תשומת לבו של כל עובר ושב. הקן השומרי היוה הרוח החיה באגודת הציונים.

מדי פעם הגיעו אלינו חברים מההנהגה הראשית מלודז' לפגישות והדרכה. נערכו טיולים מחוץ לעיר בחיק הטבע, למדו עברית והקן היה גם בין המצטיינים באיסוף תרומות למען הקהק"ל.

נוסדו חוגים תרבותיים שונים: לספרות, חוג דרמתי, למדו היסטוריה ציונית, היסטוריה של תנועת הפועלים היהודית וסוציאליסטית, על קרל מרכס ועוד. עם השומר הצעיר נמנו גם הרבה מתלמידי הגימנסיה המקומית, אך כאמור, לא לכולם עלה ההשתייכות לתנועה זו בקלות. היו בנים ובנות מבתי החסידים, שהוריהם אסרו עליהם לבוא בקהל התנועה "אפיקורסית" זו. בסתר ובאין-יודעים הגיעו אלה לקן השומרי שמשך אותם בחבלי קסם ועורר בהם געגועים למולדת, לארץ ישראל.

כמה קשה היה המאבק של הנוער בתקופה זו בדרכו להגשמת חלומותיו! מאבק נפשי וחברותי כאחד, - עם ההורים וקרובי המשפחה, שלא מצאו הבנה לשאיפותינו. לא קל היה לנוער, שהוריהם היו שומרי מצוות אדוקים, אשר ראו בציונות ובתנועת הנוער פרוזדור לשמד רח"ל. - אין צורך בכל זה, אמרו. - כשיבוא המשיח הוא יגאל אותנו ויובילנו לארץ ישראל! אין צורך לדחות את הקץ!

קרה פעם בליל שבת, כאשר "חסידי גור" "מהשטיבל הגדול" השביתו את קבלת השבת ותפילת ערבית עד "שהאפי-קורסים" - אלה, הבחורים המתקדמים אשר הציצו ונפגעו,

לא יעזבו את "השטיבל" - ביניהם מאיר ביאליק ז"ל, ויבל"א וולף בורנשטין - הוא חברנו זאב צורנמל ואחרים.

זה היה בתקופה של דמדומי בוקר, שאור ההשכלה התחיל לחדור לבתי המדרש והשטיבלך.

היו אלה דמדומים של ימים גדולים, שבאו אחר כך בתנופה רבת היקף, לדור שפילס לעצמו נתיב רחב לקראת אור ודעת. בין חובשי בית המדרש נמצאו זה כבר בחורים צמאי דעת שהציצו בספרים חילוניים, נמשכו אחריהם וקראו בהם בסתר. ואוי לזה שנטיה זו נודעה ברבים ולבית הוריו. היו מקרים שהורים קרעו והעלו באש ספרים שבניהם הביאום הביתה ונראו בעיניהם בלתי כשרים. איך אני בא לקטרג חלילה על ההורים שומרי המצוות, שדבקים היו באמונתם הכנה, שרק מלך המשיח יגאל אותנו ויביאנו לארץ הקודש. - ברטט של כבוד אנו מעלים את זכרם על דל שפתותינו, באהבה אנו זוכרים "הגירסא דינקותא", התורה והחכמה שלמדנו מפיהם. - ברצוני רק להעלות כאן ולהדגיש את הקשיים ואבני הנגב שנערמו בדרכם של בנים מבתים אלה, שפילסו להם דרך לתנועה החלוצית.

במרוצת הזמן התחילו השומרים מקן לאסק לצאת להכשרה לקיבוצים, אך לארץ הגיעו מהם מעטים.

זכור לי מקרה כשאלטה ביאליק (בת ר' דוד'ל ביאליק) - אחת השומרות הנלהבות - אושרה לצאת לקיבוץ הכשרה. ההורים אסרו זאת עליה. בכל-זאת בבוקר בהיר אחד עזבה את בית הוריה ונסעה לקיבוץ הכשרה בכרובישוב. כשדבר נסיעתה נודע להוריה, התאבלו ממש. מישהו סיפר לאמה, שבתה עדיין מסתתרת בביתו של ר' אבא

ביאליק. האם הלכה לשם ולא מצאה אותה, ישבה שם ליד הדלת כל הלילה עד למחרת הבוקר. - היא לא תעזוב את המקום עד שלא יחזירו לה את בתה, אמרה.

כמה מוזר הוא כל זה היום, ממש לא יאמן כי יסופר - ובכל זאת, זאת היתה המציאות של העיירה אז.

כשחזרה אלטה מההכשרה ללאסק סיפרה רבות על הקיבוץ, דיברה בהתלהבות על האידיאל הגדול של חיי העבודה, על "דת העבודה", על האדם העברי החדש והחברה החדשה שקמה בארץ-ישראל.

נישאה לאברהם נחום שירדזקי, - גם הוא חניך השומר הצעיר. הם עלו לארץ בשנת - 1932 וחיו בירושלים.

לאחר עלייתי ארצה, בקיץ שנת 1934 -, נודע לי שהיא חולה אנושה אחרי לידה, ושוכבת על ערש-דוי. הייתי אז במושבה מגדיאל ועדיין עולה בלתי ליגאלי בארץ. למרות החשש בפני "עין-רעה", נסעתי לירושלים לבקר אותה. לצערי, לא היתה עוד בחיים. נפטרה ימים מספר לפני בואי. ראיתי את אברהם נחום באבלו על אלטה - עטוף צער ויגון, אדם שבור שגורלו התאכזר לו, ישב, ושפתיו דובבו בלי-הרף - אלטה, אלטה...

את חייו המשיך אברהם נחום ללא שמחה. בלב דואב זכר את אשת נעוריו.

הלך לעולמו באבו אחרי קום המדינה - נשמור את זכרם!

עברו שנים. כרגיל בתנועות, אחרי עליה באה ירידה. כן גם היה בקן השומר בלאסק. אחרי ההתלהבות הגדולה באה ירידה. חלו תמורות בקן, בעיקר בהנהגה.

אלה שעמדו בראש הקן התחילו לפרוש בגלל סיבות שונות, אישיות ואידיאולוגיות, ומשבר פקד את התנועה בעיר. הפעילות הצטמצמה. היו עזיבות בגלל השקפות שנגדו את התנועה וסתם נשירות. כעבור זמן דעכה האבוקה שכה הלהיבה והאירה את לב הנוער בעיר.

התנועה אמנם היכתה שורשים בלב החניכים,אך הקן בתור שלמות, חדל להתקיים.

עברו שנים מעטות ובא"י פרצו מאורעות של שנת 1929. רוח חדשה נשבה שוב ברחוב היהודי. אוירת א"י וקיבוציה אפפה את הכל. הנוער היהודי הרגיש שעליו לקום לעזרת אחיו בא"י. דברו על רשום מתנדבים לעזרת "ההגנה" בא"י ועוד. נוסדו קיבוצי הכשרה בעיירות פולין, התארגנו תנועות נוער חלוציות שנהפכו לתנועות עממיות על כל גווניה. קם נוער מבני העם, בחורים ובחורות חופשים מפחד ודעות קדומות - חסונים וצעירים, מכונפי חזון הגאולה ובטוחים בייעודם החלוצי, הסולל דרך לאומה המתחדשת בא"י.

גם בעירנו התאספה קבוצה קטנה של בחורים ביניהם יוצאי "השומר-הצעיר", בני סוחרים וחנונים, והחליטו ליסד סניף של תנועת החלוץ בעיר. כך קם אצלנו סניף של התנועה הגדולה "החלוץ הכללי" בפולין.

לסניף החלוץ הצטרפו חברים חדשים. התחיל לפתח פעילות רחבה בעיר, פעל רבות למען הקק"ל. למדו עברית וצלילי השפה העברית ושיריה נשמעו בכל מקום שם התאסף הנוער. דיברו והתווכחו על האדם העברי החדש, על החברה החדשה שתקום בא"י, על חיי הקומונה בקיבוצים בלי מנצלים ומנוצלים, על האמונה באדם ועוד אידיאלים יפים כאלה.

הראשון שעלה ארצה מבין חברי החלוץ היה זליג בורנשטין. הוא קבל "סרטיפיקט" (אישור לעליה) ממשרד הארץ ישראלי בוארשה עפ"י זכות מיוחדת.

לפני עלייתו נערך לכבודו נשף פרידה גדול, מטעם אגודת הציונים ו"גדוד הקק"ל", לאות הערכה לזליג, שכיהן "כמורשה" הקהק"ל בלאסק שנים רבות. הנשף התקיים בביתו של משפח' אפרים נוסקוביץ. הרבה ברכו אותו, הביעו הערכה ודיברו בשבחו על פעילותו המסורה רבת השנים למען הקהק"ל.

בשירה ורקודי הורה סוערים התכנסו גם חברי החלוץ למסיבת הפרידה לכבוד זעליג בורנשטין, בלילה האחרון לפני נסיעתו. ("עפעס אקלייניקייט") חלוץ ראשון מבין חברינו, מסניף לאסק עולה לא"י! בשמחה ורינה עד אור הבוקר חגגנו את עלייתו. רבים מבני העיר ליוו אותו לתחנת הרכבת בברכת עלה והצלח! ולהתראות בא"י העובדת!

חברי החלוץ מהסניף יצאו להכשרה, עברו לחיים חדשים של עבודה וחיי קומונה בקיבוץ. הסתגלו לעבודה פיזית שלא היו רגילים בה, עבדו בעבודות שונות וקשות, במנסרות, בחטיבת עצים אצל יהודי העיירה, ואפילו לשואבי מים היינו, כי שאבנו את המים "מהמקוה" של בית-המרחץ. החלוצים בקיבוץ לא זלזלו ולא בחלו בשום עבודה קשה. כל עבודה, טובה היתה בעיניהם ועשו אותה באהבה, וחלמו על עליה לארץ ישראל. אולם תורם לא בא. באו ימים קשים של גזירות והגבלות. האנגלים סגרו את שערי הארץ בפני העליה החלוצית.

בלית-ברירה התכוננו החלוצים לבלות שנים בקיבוצי ההכשרה בתנאי סבל קשים וחוסר מזון מספיק וברוחם לא נפלו. רעבו, שרו והמשיכו לרקוד - כך זה נמשך שנים.

והנה נפלה הסיסמה: לפרוץ את ההסגר ולעלות! ביודעים ובלא יודעים עלו, כי קצה נפשם בגלות ולא יהיו שערי הארץ נעולים בפני צעירים יהודים צמאי מולדת. אפילו האימפריה הבריטית הגדולה לא תוכל להם!

לפי צו מגבוה התחילה העליה הבלתי ליגאלית בכל הדרכים.

עננים כבדים התחילו לכסות את פני השמים באירופה, הסימנים הבולטים שנראו באופק, העידו, כאלף עדים, על הזעזועים הקשים העומדים לבוא. האנטישמיות הרימה ראש ואיימה. בגרמניה עלה היטלר לשלטון והבטיח להשמיד את העם היהודי - ולא האמינו - אולי כן האמינו?... האמינו אולי יותר מדי בשר של האומה ובמצפון העולם - -

אחד שעלה ארצה לפני המלחמה, מבין החלוצים מסניף לאסק, היה זכריה רוקמן ז"ל, חלוץ ותיק שישב בקיבוץ ההכשרה שנים רבות. הגיע לארץ בשנת 1937 וחי בכפר-סבא. היה פעיל "בהגנה", השתתף במלחמת הקוממיות ונפל בקרב בשרון הצפוני. אנו מזכירים את שמו בגאון!

אברהם קוז'מין

עסקני הקק"ל

צבי מיכאלי (מיכאלוביץ)

וועגן געזעלשאפטליכן לעבן אין שטעטל

וויצ"ו פרויען פערבאנד.

די פרויען ארגאנעזאציע וויצ"ו האט זיך אין דער גאנצער צייט פון איר עקזיסטענץ אקטיוו בעטייליקט אין אלע ציוניסטישע טעטיקייטן פון דער ציוניסטישע ארגאנעזאציע אין לאסק. אירע חברות האבן אריינגעדרונגען דורך זיירע מעשים טובים דעם נאציאנאלן פאלקס געדאנק, כמעט אין יעדער שטוב. זייער פלייסיקייט האט ארויסגערופן ביי דער יידישער בעפעלקערונג גרויס דרך ארץ. אין שפיץ פון לאסקער וויצ"ו איז געשטאנען ריווא בוראקאווסקי און אין דער פערוואלטונג:ביילה כאבעלסקי, אלטא קעמפינסקי, רוחמה וואלקאוויטש, טאלא מיכאלאוויטש און אנדערע. ארום דער וויצ"ו, האבן זיך כמעט שטענדיק געפארעט און אנטיילגענומען אויך יינגערע מיידלעך פון "הנוער הציוני" און נישט אפיציעל זיך גערופן "יונגע וויצ"ו".

פון צייט צו צייט האט וויצ"ו איינגעארדנט "באזארן" לטובת הקרן הקימת אין שטאט. די באזארן טעג, האבן תמיד געשאפן איום-טובדיקע ארץ ישראל שטימונג ביי אלעמען. אפילו חסידישע פרויען, האבן געגעבן "מתן-בסתר" לטובת די וויצ"ו טעטיקייטן. אויך אין פאליטישן זין האט וויצ"ו געהאט אבכבוד ארט אין שטעטל. פאר פערשידענע וואלן, אינערליכע און

אויסערליכע האט וויצ"ו ארויסגעוויזן די נאציאנאלע יידישע נאענטקייט און געהאלפן פערשטארקן אונדזערע פאזיציעס. געציילט האבן זיי ביז 70 פרויען און פיל סימפאטעקער. זייער געבענטשטער טעטיקייט איז דורך די נאצים פערלאשן געווארן.

"הנוער-הציוני"

אין 30-סטן יאר איז ביי אונדז ענטשטאנען די ציוניסטישע יוגענט ארגאנעזאציע. יוגענדליכע, וועלכע האבן געענדיקט די פוילישע שולע און די מאטעריעלע מעגליכקייטן צו ווייטער-לערנען האבן זיי נישט געהאט, האבן זיי זיך געפונען ווי ליידיגייער אין אפוסטן הלל. דא זענען זיי צוהילף געקומען די עלטערע חברים: יחזקאל קעמפינסקי און די געלע עטא; זיי צוזאמענגע-קליבן און פערבינדן מיט ציוניסטישן אידעאל "הרצליה". געדינגען אלאקאל ביי משהלע בארנשטיין אין הויז און דארט אנגעפאנגען זייער טעטיקייט. צו אלעם ערשטן, גענומען ערנסט לערנען די יידישע געשיכטע, די ציוניסטישע געשיכטע און געפלאנצט באוווסטזיין אין אקטועלע פראבלעמען פון אונדזער פאלק אין גלות און אין ארץ ישראל און געלערנט עברית.

געווען זענען 2 קבוצות. די עלטערע האט געפירט יחזקאל קעמפינסקי און די יינגערע די געלע עטא. דער ציל איז געווען: לערנען און לעזן און זיך ערנסט גרייטן צו גיין אויף הכשרה. דער עיקר, זיין גרייט מיט אלעם צו פארן קיין ארץ ישראל. דער ערשטער, וואס

איז געגאנגען פון צעווישן זיי אויף הכשרה, איז געווען הערש יוסף מיכאלאוויטש. אין שטעטל טורעק איז געווען אגוטער הכשרה פונקט פון החלוץ הכללי, מיר האבן דארט זער שווער געארבעט. שפעטער זענען אויך געקומען צו אונדז אויף הכשרה, שפרינצא סענדזיעווסקי און שמואל וויגאצקי, אויך קלארא ברוסט האט אין טורעק אדורכגעמאכט איר הכשרה. הערש יוסף און קלארא ברוסט זענען בעשטעטיקט געווארן דורכן צענטראל קאמיטעט צו עליה. אום איינצושפארן אסער-טיפיקאט איז נגזר געווארן פון "אויבן", אז פון מירביידן זאל ווערן א פארל דורך פיקטיווע חופה וקידושין. אונדזער רב האט צו דעם נישט מסכים געווען. די עלטערן האבן זיך דערין אריינגעמישט און האבן צום סוף אויסגעפוילט ביים רב, אז מתית-שוחט זאל געבן חופה וקידושין. דא האט זיך דאס "מיליטער דינסט" אריינגעמישט און צונישט געמאכט דעם גאנצן פלאן. אזוי האבן מיר זיך לויטן דין אויך געגט. קלארא ברוסט איז טאקע געפארן קיין א"י און איך בין געגאנגען צום מיליטער.

בקער זיך צוריק צום "הנוער הציוני". דער לאקאל אין מארק איז פאר אונדז געווען ענג און די שכנים האבן פון אונדז נישט געקענט אויסהאלטן. מיר האבן געפונען א צווייטן לאקאל ביי מאכל שראצקי, אגרעסערער און בעקוועמער לאקאל ווי סאיז געווען דער ערשטער. אבער אויך אין נייעם לאקאל האבן אונדז די שכנים נישט געוואלט ליידן. מהאט דאך געדארפט

אטאנץ טועץ, אזינג טועץ און ארום די שכנים האבן
געוואלט רועץ נאך אשווערן ארבעטס-טאג. מיר האבן
נישט געקענט אין יענע יארן זיך פיל רעכענען מיט
דעם, וואס שכנים ווילן. מיר האבן ווייטער מיט מער
טעמפעראמענט געפירט אונדזער ארבעט. מיט דער צייט
איז יחזקאל קעמפינסקי געווארן אונדזער גייסטיקער
פאטער. אויך זייענדיק אויף הכשרה האב איך אנגעהאלטן
אשטענדיקן קאנטאקט מיטן"הנוער הציוני" אין לאסק.

המכבי

סהאט שוין אין לאסק פון לאנג עקזיסטירט אטורן
און ספארט פעראיין. דער פעראיין איז געווען
"אונפארטייאיש" אצוזאמענמיש פון אנטיציוניסטן, פון
אביסל בונדיסטן און קומאניסטן, געווען אזעלכע צווישן
זיי וואס דער עיקר פון זייער טעטיקייט איז געווען
געווענדעט געגן אונדזער ציוניסטישע ווארימקייט. אין
טיילווייז איז זיי געלונגען אין דעם טורן-פעראיין
צו-פירן אנשטאט ספארט איבונגען דיסקוסיעס און אזוי
ארום אפשוואכן אונדזערע פאזיציעס. סאיז זיי אויך
טיילווייז געלונגען אפצורייסן גוטע חברים פון
אונדזערע רייען און זיי פערשלעפן אין זיירע
קאמוניסטישע ווינקעלעך. מיר האבן איינגעפונען, אז
אונדזער חברישאפט אין טורן-פעראיין איז שעדלעך פאר
דער ציוניסטישע יוגענט. בעשלאסן און געטוען. מיר
האבן פערלאזן דעם טורן-פעראיין און גלייך אויפגע-
שטעלט פאר זיך דעם "מכבי".

דער הויפט גרינדער איז געווען שמואליק ביאליק מיט דער הילף פון אלע יונגע און אלטע ציוניסטישע עסקנים. יעדער האט צוגעלייקט אגוטע האנט. אצופאל פון אשרפה ביי משה גדליה פיאטרקאווסקי אויף דער גארצינער גאס, האט אונדז ערמעגליכט צו ערווערבן דאס פערברענטע הויז פאר אגוטן ספארט-זאל. ביז 200 חברים האבן מיר געציילטביים גרינדן. דער הויפט אקטיוו זענען געווען 40 חברים. געהאט אייגענע ספארט אינסטרוקטארן און אויך פרעמדע. מיר האבן איינגע-ארדענט אימפרעזיעס ביים גראבן וולאדעק אין פארק, דורכמארשן דורך די שטאט אין ציוניסטישע יום-טובים. דער "מכבי" האט געהאט זיין ספעציעלע קליידונג, וועלכע האט ארויסגערופן ביי אלע לאסקער איינוווינער התפעלות. צווישן "מכבי" און טורן-פעראיין האבן דאך געהערשט פריינדליכע בעציאונגען. מיר פלעגן בשותפות איינארדענען פיירונגען און אויך ביי געדעקטע טישן כאפן צוזאמען אציוניסטיש זמרל. זעענדיק אפאטאגראפיש בילד פון יענע יארן, דערמאן איך זיך ווי עס וואלט ערשט נעכטן געשען. מיר האבן איינמאל איינגעארדנט אזער אימפאזאנטע דיפילאדע-מארש איבערן שטעטל. דער "מכבי" בלאז ארקעסטער פון זדונסקא-וואלע איז געגאנגען אין דער שפיץ. נאך זיי די לאסקער "מכבי" גרופן יום-טובדיק געקליידעט. יינג און אלט, יידן און קריסטן, האבן אונדז מיט פרייליכע פנימער בעגרוסט. די שמחה איז געווען גרויס, זעענדיק ווי פוילישע גענערעלער שטעלן זיך אפ און סאליטירן דעם "מכבי" מארש. חדשים לאנג האט מען דאוועגן גערעדט אין שטעטל

און יעדער האט זיך מיט פערגעניגן בעלעקט פון דעם
גוטן און שיינעם איינדרוק וואס דער "מכבי" האט
אלעמען פערשאפט.

די ליכטיקע "מכבי" טעג האבן אנגעהאלטן מיט
זייער פולן עקסטאז ביזן פערלאזן לאסק פון שמואליק
ביאליק. שמואליק איז געפארן קיין ארץ ישראל און זיין
ארט האט פערנומען וואוועשע רייכבארט. ער אלס שילער
אין ארטיקן גימנאזיע, האט זיך נישט געקענט אזוי
שטארק איבערגעבן צום "מכבי" ווי עס האט דעם געטוען
שמואליק ביאליק. זקן רייכבארט אלס חבר אין "מכבי",
איז ספעציעל געווען איבערגעבן דעם "הנוער הציוני".
אויך ער איז געווען פערנומען מיט זיינע לימודים,
דעריבער האט מען פון אים נישט געקענט אסאך פערלאנגען.
כמוז דערמאנען מיט אהארץ פול מיט דאנקבארקייט
אונדזער גוטע שכנה זדונסקא-וואלא, דעם "מכבי" און
זיינע פירער, וועלכע זענען געווען ווי אייגענע
ברודער אין געקומען דעם לאסקער "מכבי" צו הילף
ביי יעדער געלעגענהייט. בעזונדער האט זיך אין
מיין זכרון איינגעקריצט דאס ליכטיקע געשטאלט פון
ד"ר לעמבערגער הי"ד פון זדונסקא-וואלא. מיר פלעגן
אים אפט איינלאדענען צו פערשידענע רעפעראטן. זיין
קומען צו אונדז אין שטאט איז יעדעס מאל פערוואנדעלט
געווארן אין איום-טוב.

<u>דראמאטישע סעקציע ביים "מכבי"</u>

מיר האבן געהאט אקליינעם דראמאטישן קרייז. די
גוטע האנט פון אפרים נאסקאוויטש האט מיט דעם
דראמאטישן קרייז אויסגעפירט געשמאקע איינאקטער.

מצעד קבוצת "מכבי" בלאסק ביום 3 במאי חג הלאומי הפולני.

טיול ל"ג בעומר של ארגון "מכבי" בלאסק בשנת (1930.

ווען מיר האבן געוואלט פוירשטעלן א ערנסטע פויר-שטעלונג, האבן מיר זיך געוואנדן צו דער אלטע לאסקער דראמאטישע סעקציע און פון זיי בעקומען, מיט אגוטן רצון הילף. אלטע קעמפינסקי איז געווען איינע פון די בעגאבסטע אמאטארן פון קרייז. די הכנסה פון אזעלכע פוירשטעלונגען זענען אטייל געווידמיט געווען פארן ,קרן הקימת׳ און אויפצוהאלטן אונדזערע אינסטיטוציעס. מיר האבן פוירגעשטעלט אמאל "אמענטש זאלסטו זיין", סהאבן אויך אנטייל גענומען, די געברודער סימעל, סינא יעלין, חמיה פעטקע און נאך אנדערע. רעזשיסירט האט סינא יעלין. ער האט אויך אקטיוו מיטגעשפילט, יעדאס מאל מיט גרויס ערפאלג.

"קיבוץ ביל"ו"

אין יענע יארן האט זיך אין שטאט ארגאנעזירט אקיבוץ הכשרה פון "הנוער-הציוני". יששכר בארנשטיין איז געווען דער איניציאטאר פון דעם הכשרה פונקט. די ערשטע זארג איז געווען צו געפונען ארבעטס-פלעצער פארן קיבוץ. און דאס האט זיך איינגעגעבן. דער עיקר האבן זיך אפגערופן די געברודער ברזעזינסקי, צוזאגענדיק, אז סוועט זיין ארבעטער ווען פאר זיי ארבעט. אין אנפאנג האט דער קיבוץ ביל"ו געציילט 15 חברים און חברות. שפעטער איז דערגאנגען ביז 30. ביי נוח פיעטרקאווסקי אין הויז האט דער קיבוץ געפונען אגרויסן צימער, וועלכער איז געווארן געטיילט אין צווייען. איין טייל פאר חלוצים און דער צווייטער פאר חלוצות. פון נוח'ל-נתן ווידאווערס, האט דער קיבוץ

ביל"ו געהאט אלע הנחות. ער האט זיך בעצויגן צו זיי מיט פאטערישע ליבע און מיט-געזארגט מיט זיי וועגן אלעם,אום דאס חלוצישע לעבן שענער און לייכטער צו מאכן. ארבעט האט דעם קיבוץ הכשרה נישט געפעלט: אויפן טארטאק, ביי אברהמטשע ברזעזינסקי אין וואש ברעטלעך פאבריק, ביי די גארבערס, ביי שטעפער און ביי שניידערס און אין דער צייט פון אויסקאפן קארטאפעל, זענען אגרויסער טייל חלוצים בעשעפטיקט געווען דורך יששכר בארנשטיין.

אין קיבוץ ביל"ו איז געווען אויך אלערער מיטן נאמען שטיין. ער האט אלאנגע צייט אינטעריכטעט עברית צווישן די חברים אין קיבוץ און אויך אין דער "תרבות" שולע. דער קיבוץ ביל"ו האט אנגעהאלטן ביז דעם 38-סטן יאר. דער גרעסטער טייל פון קיבוץ איז עולה געווען קיין ארץ ישראל. צעליב די עליה בעגרעניצונגען פון די ענגלישע מאנדאטארן מאכט אין פאלעסטינא א"י,איז אין יענע יארן געפאלן דער געדראנג צו הכשרה. מיט הארץ ווייטאק האבן זיך די טײַרע הכשרה-חברים אומגעקערט יעדער צוריק אין זיין היים, האפענדיק, אז זיין תור צו עליה וועט סוף-כל-סוף קומען.

מענדעלין ארקעסטער אין שטעטל.

אין די "זודע פאבריק" האבן די מיידלעך און יינגלעך געשפילט אויף מאנדעלינען. מיר האבן מיט ליבע שטענדיק זיך צוגעהערט צו זייער שפילן און אויך מיט גרויס קנאה. די זיסע קלאנגען האבן זיך צעטראגן

איבער דער ארומיקע סביבה און טיף אריינגעדרונגען
אויך אין אונדזערע הערצער. סהאט זיך געשאפן ביי
יעדן פון אונדז אווילן און אדראנג צו לערנען שפילן.
שעיה מאיר ברזעזינסקי איז געווען דער איניציאטאר
פון ארגאנעזירן דעם געמישטן מאנדעלין ארקעסטער. ער
האט געפונען אקריסט, וועלכער האט געארבעט אין
פוילישן סקארב, אמענטש מיט אמוזיקאלישער בילדונג,
ער האט אויף זיך גענומען די לייטונג פון דעם
מאנדעלין ארגעסטער. 10 זלאטעס האבן מיר אים געצאלט
פאר אשעה לערנען. די שפילער זענען געווען: מאיר
קאבעלסקי, זקן און וואוטשע רייכבארט, געברודער
שפילמאן, צוויי ברודער מאנדעל, דריי ברודער
מיכאלאוויטש, יהושע דאווידאוויטש, משה מאנדעל,
שעיה מאיר קארן און אהרן פנחס ברזעזינסקי. א-
ספעציעלער שפילער אויף קלאוויר איז געווען לייביש
פרענקעל. קיינער האט זיך נישט פוירגעשטעלט, אז
לייביש פרענקל, וועלכער האט תמיד געהאלפן זיין
פאטער באקן גוטן לעקעך און פלעווע, זאל אין דער
צייט אויך האבן געהאט די מעגליכקייט זיך לערנען
קלאוויר שפילן. ער האט אונדז טאקע בעגלייט ביי
יעדער ארויסטרעטונג. די אויפטרעטונגען פון דעם
ארקעסטער איז שטענדיק געווען אגרויסע אטראקציע אין
שטעטל. מיר זענען אויך איינגעלאדענט געווארן צו
געבן קנצערטן אין די ארומענדיקע שטעטלעך: זדונסקא-
וואלע, ווידאווע, סטערצעוו און זעלעוו. אין זעלעוו
זענען אויך געקומען עלטערע יידן, שבתדיק געקליידעט,
אונדז הערן שפילן. אין אונדזער רעפעטואר זענען

געוועז אלגעמיינע מוזיקאלישע שאפונגען און אגרויסער
איסוואל פון יידישע נאציאנאלע לידער.

דער אינסטרומענטן צוזאמענשטעל פון ארקעסטער
איז געוועזן: מאנדאלינען, מאנדאלעס, גיטארעס און
קלאוויר. דער ארקעסטער האט אנגעהאלטן צוויי יאר.
עטליכע פון אונדז זענען געפארן אויף הכשרה,אנדערע
זענען געוועזן פערנומען מיט לימודים. אביסל זענען
מיר אנגעזעטיקט געווארן מיט קלאנגען, אזוי איז דער
שטענדיקער גורל פון יוגענט אינטערנעמונגען.
בעזונדער דער אידעאישר דראנג פון "הנוער הציוני"
האט תמיד בעהערשט אלעמענס הערצער.

נקודת הכשרה "בילו" של החלוץ הכלל-ציוני - הקבוץ בלאסק.

זאב אחי מחטשא

מיטן דיכטער יצחק קאצענעלסאן בצוותא

אין משך פון פיל יארן, האט געפלעקט דער דיכטער יצחק קאצענעלסאן קומען צו אונדז פון לאדז׳ יעדן זומער, ער און זיין פאמיליע אויף זומער וווינונג. געוווינט אמאל אויף דער אוטעראטע, אמאל אין וויעוויארצ׳ין און מייסטן טייל ביי פעדן. אין לאסק האט מען זיך באלד דערוווסט וועגן זיין קומען דורך זיין לאדז׳ער פריינט צבי ניימאן, וועלכער האט פון שטענדיק אן געהאלטן אווארימען קאנטאקט מיט די לאסקער משכילים און ציוניסטן.

ברוך, דער "מכלכל חיים" פון די לעטניקאס, האט געבראכט אין שטעטל די ידיעה אנגעשריבן אויף ניימאנס אוועזיט קארטע צו סיני בערקענוואלד, בזו הלשון: "המשורר יצחק" כבר בא. בואו בשבת זו בשעה $4\frac{1}{2}$ להקביל את פניו. צבי.

די איינלאדונג האט געוואנדערט אין שטעטל פון האנט צו האנט, פון מרדכילע שראצקי צו ז.רייכבארט, חמעל גערזאן, תנחום ביגעלאייזן, לייבעלע בארנשטיין, אפרים נאסקאוויטש און צום סוף אין בית מדרש אריין. מאיר בערקענוואלד האט די איינלאדונג אונדז, די קליינע חברה, איבערגעבן די ידיעה אין בית המדרש. שטארק אפגעהיטן פון "אעין הרעה", רופענדיק צו זיך, ביי אנאפענער גמרא, יעדן פון אונדז באזונדער

און מיט אגמרא ניגון איינגע-
זינגען אויף יידיש: ער איז
שוין דא. ער איז שוין דא!
"דעם שבת האלב פינף", קומסטו
צו "פעדן" אויף שלוש סעודות.
ביי מיר ווי אויך ביי יעדן
פון אונדז יינגערע בחורים,
איז דאס געווען אסוד מיט
הארץ קלאפעניש, ביזן בעזוך
און נאך אים. שבת האבן זיך
אלע בעלי-סוד געטראפן אויף אנאפענע ווארענדע, די
עלטערע לאסקער בחורים האבן שוין געהאלטן אין מיטן
אויכוח מיט קאצענעלסאנען איבער שמעון פרוג'ס אלידל,
וואס איז איבערגעזעצט געווארן אויף עברית אין
יענער צייט. באלד האט זיך דער ויכוח פערשארפט ביז
יעדער פון די גרויסע חברים האט געפרווט זיין כוח
מיט פערגלייכן פרוג'ס פויריקע לידער און די לעצטע;
דער דיכטער איז שטיל געזעסן און זיך גוט איינגע-
הערט צום ויכוח.

מיר די פרחי משכילים, האבן וועגן פרוגן דענצמאל
געהאט זער אקליינעם אנאונג. קאצענעלסאן האט אראפ-
געלאזן דעם קאפ און שטיל גענומען רעציטירן עטליכע
פרוג'ס לידער פון אויסעווייניק, און דערציילט,מיט
וואסערע לעבענס שוועריקייטן פרוג האט זיינע לידער
געשאפן: געשריבן אין דער רוסישער שפראך און
שפעטער אויך געשריבן זיינע לידער אין יידיש. דרך-

אגב דערציילט וועגן פרוגס ארבעטן אויף פערשידענע פאסטנס און דערמאנט אגאנצע ריי רוסישע מאנאט-שריפטן, וועלכע האבן פערעפענטליכט זיינע שירים. דאס ערשטע מאל אין אונדזער לעבן האבן מיר זיך דעמאלט דערוווסט וועגן יידישע וויסענשאפטליכער און שרייבער, ווי למשל: דינגבערג, הרכבי, לוואנדא און בן-עמי. בעתן רעדן האט קיינער פון אונדז נישט געפילט ווי די נאכט פאלט צו און אין די נאענטע ווארענדעס האבן זיך בעוויזן נאפט-לאמפן. צום סוף האט דער דיכטער יצחק קאצענעלסאן אונדז צוגעזאגט אופן צווייטן שבת צו ברענגען פרוגס געדיכטן אין עברית איבער-געזעצט דורך יעקב קאפלאן. וכך הווה. אזעלכע גוטע שבתדיקע פגישות מיטן דיכטער האבן אונדז ארייגעפירט היכל פון דער העברעאיש און יידישער ליטעראטור.

מיר האבן זייך אנוועזנהייט אין לאסק אויך אויסגענוצט און איינגעארדנט רעפעראטן אויף פערשידענע ליטערארישע טעמען. אדאנק אונדזער לאסקער גוטען-לופט און שמעקענדיקא סאסנא וועלדער, האבן מיר אין משך פון אסאך יארן, זוכה געווען צו לערנען ביים דיכטער און שרייבער יצחק קאצענעלסאן, זער פיל קאפיטלען פון דער העברעאישער און יידישער ליטעראטור. ער האט אויך אנגעצינדן ביי אונדז אגרויס ליכט פון ליבע צו ארץ ישראל און צום פאלק. דער אונטערפירער צבי נוימאן האט ביי יעדער געלעגנהייט פון די דערמאנטע פגישות דערציילט וועגן זיין בעזוך אין ארץ ישראל און דעביי איבערגעבן קאצענעלסאנס לידער

מיט זיירע מעלאדיאס. אבעזונדערן געשמאק האבן זיינע לידער ארויסגערופן ביי יעדן פון אונדז זינגער. אלייכטן ריטמוס, אפרייען קלאנג, זאפטיק און פאלקס-טימלעך. ממש פאלקס לידער, אין זייר אינהאלט,לייכט און פשוט, ווי געשמאקע לעקעך קיכלעך.

מיט הארץ האבן מיר געפלעקט זינגען זיין שיר המבול: מסוף עולם עד סוף עולם הס, תם כל בשר וכל אדם פס, רק מים, מים, רק מים, מים! אדער זיין "הידד, הידד גינה קטנה! זיינע ליבעס לידער האבן זיך ממש צוגאסן מיט זיירע לירישע קלאנגען איבערן גאנצן שטעטל.

היא נמה-נמה לה
אני קרבתי דום;
על פני מלאכי זה -
עוד רפרף החלום.

כגעדענק ווי ימים נוראימדיק האט געקלונגען זיין "ראש השנה":

ראש-השנה, ראש השנה,
בוא ברחמים בוא!
בוא לברכה, בוא להצלחה
בוא על ארץ פה.

בוא לחיים, בוא לשלום,
על כל עם וגוי!
בוא לברכה,בוא להצלחה,
בוא על ארץ פה.

אין משך פון מיין 42 יעריקער לערער ארבעט אין פוילן און דא אין לאנד האב איך צענדליקער פון זיינע לידער געלערנט מיינע שילער און זער פיל פון זיינע דראמאטישע תנ"כישע שאפונגען אויפגעפירט אין די בתי-ספר קינדער פוירשטעלונגען.
חבל על דאבדין!

וועלוועל משהלאס

דער יידישער טורן און ספארט פעראיין אין לאסק

נאך אין דערצייט פון ערשטן וועלט-קריג 1916 האט זיך ביי אונדז ארגאנעזירט איידישער טורן און ספארט פעראיין. ספערשטייט זיך, אז מיר, בית-מדרש בחורים האבן בלויז הנאה געהאט פון צוקוקן ווי יינגלעך און מיידלעך טורנען, און פערנעמען זיך מיט לייכט-אטלעטיק, שפילן פוטבאל און אנדערע שיינע ספארט איבונגען. געשטאנען איז אין דער שפיץ פון טורן פעראיין אברייטע פערוואלטונג מיט אשטארקן איניציאטיוו מיטן דעמאלדיקן פרעזעס אברהם נאסקאוויטש, דוד דזיאלובסקי, יעקל סימעל, חיים רוגודזינסקי און חיים ביאליק. די שיינגעקליידעטע טורנער האבן ביי אלעמען אין שטעטל ארויסגערופן אדרך-ארץ. בעזונדער אין איומא-דפגרא, ווען דערגאנצער טורן-פעראיין האט דורכמארשירט די יידישע גאסן אין זיין גאנצן פראכט. ממש ווי ביי אונדז אין ישראל אין טאג פון אונדזער עצמאות. געהאט א אייגענעם געדינגענעם זאל ביי די קעמפינסקיס אין הויז, און דארט געפירט זייער טעטיקייט.

די ציוניסטישע ביבליאטעק

ביי די ציוניסטישע ארגאנעזאציע האט עקזיסטירט פון לאנגע יארן אגרויסע און רייכע ביבליאטעק. ווער האט דען נישט געלעזן ביכער פון דער דאזיגער ביבליאטעק?

די איז בעוווסט געוועזן מיט איר רייכן ביכער-אויסוואל פון אונדזערע יידישע און העברעאישע קלא-סיקער ביז דער מאדערנער ליטעראטור. דא האבן זיך גייסטיק אויסגעלעבט יינגע יידישע ארבעטער און חסידישע בחורים, וואס האבן געלעזן די ביכער בגנבה.

די ציוניסטישע און שטאטישע ביבליאטעק איז געוועזן אשטענדיק פליסיקער קוואל פון די יידישע און אלגעמיינע ליטעראטור. ארום דעם לעזער קרייז פון דער ביבליאטעק זענען פון צייט צו צייט איינגעארדנט געווארן

רעפּעראַטן פון אַרטיקע כוחות און פון ליטעראַטן פון לאָדז׳, פּאַביאַניץ און זדונסקאַ-וואָלאַ, ווי הלל צייטלין, יצחק קצנלסון, צבי נוימן און מ. אלעי. די ביבליאָטעק איז געגרונדעט געוואָרן פאַר 60 יאָר בערך דורך איבערגעבענע בחורים משכילים ווי מרדכי שעראַצקי, תנחום ביגעלאייזן, יחיאל זילבערשטיין, לייבעלע באַרנשטיין, זכריה רייכבאַרט, אפרים נאַסקאַוויטש, סיני און מאיר בערקענוואַלד, פּסח יעקובאַוויטש און אַנדערע.

יעדער דור האָט בייגעטראָגן זיין טייל דער בויאונג פון די קולטורעלע אינסטאַטוציע, און געהאַט זיין פערוואַלטונג. די שטענדיק פריייוויליקע ביבליאָטעק-עסקנים האָבן ביי זיך ערצויגן אַניי דור לייענער פון דער יידישער און העברעאישער ליטעראַטור און אויך שטענדיק געדאַגהט פאַר געלט-קוואַלן אויף איינצוקויפן נייע ביכער און האַלטן אין גוטן צושטאַנד די ביבליאָטעק, דער מאַנאַטליכער בייטראַג פון די לעזער האָט קיינמאָל נישט געגוגעגנט אויף איינצוקויפן נייע ביכער און דעקן די הוצאות פון בינדן ביכער. די עסקנים און ביבליאָטעקער האָבן דעריבער, פון צייט - צו צייט איינגעאָרדנט געלט זאַמלונגען און ליטעראַרישע אַוונטן, אויך ספּעציעלע פאָרשטעלונגען, וואָס די הכנסות זענען געווען געווידמעט דער ביבליאָטעק. אין די ציוניסטישע חברה "משכן ישראל" האָבן אויך אַטיי פון די נדרים ביי עלית התורה געוואָרן געשפּענדעט דעם צוועק.

הספריה היהודית - די יידישע ביבליאטעק אין לאסק.

אדראמאטישער קרייז

אין יענע יארן האט פערנומען אבכבוד ארט אין שטעטל דער דראמאטישער קרייז. די "ארטיסטן" זענען געווען באלעבאטישע און פעאיקע בחורים, וועלכע האבן זיך אנגענומען מיט דרייסטקייט און אויסגעפירט גאלדפאדענס, גארדאנס, הירשביינס און שלום עליכמ'ס פיעסן און דראמען. די הויפט ארטיסטן זענען געווען: יעקל סימעל, חמיה פעקסא-קריס, זיינע צוויי טעכטער קריינדל און שרה, סינא יעלין, גדליה לוין, זאנוועל יעלין, רייזל קאמינסקי, מאכלא ווילנער, רחלע קרזעפיץ און רוזשקא צביה. רעזשיסארן זענען געבראכט געווארן פון לאדז' און פון זדונסקא-וואלע, גראמירער און סופלארן זענען געווען אייגענע, אברהם נאסקאוויטש און אנדערע. אויך מאלער פון דעקאראציעס זענען געווען ארטיקע. יעדער ספעקטאקל איז געווען גוט ארגאנעזירט, נאך זער אסאך פראבעס און מאטערנישן האט דאס שטעטל זוכה געווען צו "אפוירשטעלונג", אטעאטער. נאך אזא יום-טוב אין שטעטל, האט מען געהא צו זינגען און צו זאגן. אלע דינסט-מיידלעך האבן נאכגעזינגען די לידער פון דער געשפילטע פיעסע, און גאנצע מאנאלאגן פון יעדע פוירשטעלונג זענען אפילו אין בית מדרש אריינגעדרינגען.

אויף וויפיל איך געדענק, האבן די פיעסעס: "חאסא די יתומה", "חינקע פינקע", "גאט מענטש און טייוועל", "שולמית", "אחשורוש", "בר כוכבא" און נאך אנדערע פיעסעס געמאכט אין שטעטל אגרויסן רושם.

סזענען וואס אַמאל גרעסער געווארן די קרייזן פון טעאטער בעזוכער. דער איינציקער קעמפּינסקי זאל אין שטעטל איז קליין געווארן פאר דעם גרויסן עולם טעאטער בעזוכער. מיר בית מדרש בחורים, האבן געהאט ביי דער דראמאטישער סעקציע אספּעציעלע הנחה. נישט געצאלט פאר איינטריט און אלץ געזען (הינטער די קוליסן...)

איינציקווייז האבן זיך צוגעקליבן ארום דעם דראמאטישן קרייז נייע יינגע טאלאנטן, און די אויבן דערמאנטע "ארטיסטן" האבן זיי אריינגעפירט אין קונסטלערישן קרייז און זיי געבערענקט מיט מזל אויף דער סצענע. סהאט שטענדיק געהערשט אין די דראמאטישע סעקציע, מיט קליינע אויסנאמען, אחברישע דיסציפּלין. געקומען אין דערצייט אויף פּראבן און זיך אונטער-געגעבן, נאך אקליינע אמפערניש מיטן רעזשיסאר,און אנגענומען די צוגעטיילטע ראלע (ווייל אלע האבן געוואלט שפּילן הויפּט-ראלן). דער לאסקער דראמאטישער קרייז פלעגט אויך אמאל גאסטראלירן אין די נאענטע שכנישע שטעטלעך, ווידאווע, סטערצעוו, זעלעו און אויך אמאל אין זדונסקא-וואלע.

יחיאל נוימן

הצה"ר און בית"ר

אלס, פון אלעם גוטן האבן מיר געהאט אין שטעטל. קודם כל געהאט פרנסה ברווח... סהאט זיך פשוט געוואלגערט גאלד אין די גאסן. שולן, חדרים, בתי-ספר, "תרבות" שולן, גימנאזיעס, ביבליאטעקן און ארגעניזאציעס כעפרא דארעא: אלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי, השומר הצעיר, החלוץ, הנוער הציוני, וויצ"ו און אויך נייס-פארטייאישע-קאמוניסטן האבן געמאכט אלעבן. (כהאב כמעט פערגעסן צודערמאנען די אגודת ישראל און די פועלי אגודת ישראל). אלע האבן געהאט חברים, מיטגלידער און סימפאטיקער, פראגראמען, צילן, לאזונגען און אמביציעס אויסצולייזן דאס יידישע פאלק מיט דער גאנצער וועלט. בלויז רעוויזיאניסטן און ביתרי"ם האבן געפעלט. האט זיך גאט ב"ה מרחם געווען אויף אונדז און אראפגעשיקט פון פאביאניץ צוויי גוטע בחורים (איטשע ניידאק און לאוונאסקי) און האבן אויפגעשטעלטביידע ארגאניזאציעס מיט אמאל. באלד האבן זיך גענומען די חברה צו ערנסטע ארבעט. אלעם ערשטן, אביסל לערנען ציוניזם מיט ז'אבאטינסקיס פירוש רש"י: פאר וואס נישט טאקע ארץ-ישראל פון ביידע זייטן פון ירדן?

צו וואס דארף זיך אזא גרויסע בעפרייאונגס באוועגונג פערנעמען מיט קויפן ערד, פלאנצן ביימער,

קבוצת ביתר"ים בלאסק

גרופע פון בית"ר אין לאסק.

ערשטע שורה פון רעכטס צו לינקס: ברעם רבקה, ברעם רוחמה, הימלפארב חנה, שיראצקא נחה, מאשקאוויץ חיים וואלף און ביינישׁ ווידאווסקא.

צווייטע שורה: אורבך (טאכטער פון טוביה אורבאך), דוד (אייניקל פון יוסעלע הערצקי), שמולעוויץ שאול, וויביעצקא ליפמאן, טאפארעק הערשיל, רוס נחמיה.

זיצן פון רעכטס צו לינקס: ברעם טובה, טענענבוים אברהם וולף און טענענבוים חיה.

בויען קאלאניעס, דערפער, שטעט אין ארץ-ישראל?! "ענדע-ציל", איז דער איינציקער אויסוועג צו ווערן אויסגעלייזט פון גלות.

נעמט למשל די דעמאלדיקע טעטיקייט פון די ציוניסטישע ארגעניזאציע אין פוילן, מיט גרינבוימען, גאטליבן און די גאליציאנער ציוניסטן, אין וואס איז

זי בעשטאנען? כיבוש הקהילות, וואלן צום סיים, צו שטאט-ראטן, קריגן זיך מיט די "אגודה"! ניין, האבן מיר געזאגט. מיר ווילן נישט אזא ציוניזם! למעשה, האבן מיר ווייטער ווי ביז דעמאלט, געארבעט פארן קרן-הקימת, פערקויפט שקלים, פונקט אזוי ווי אלע ציוניסטישע יוגנט ארגאניזאציעס.

קאלמאן דוינסקי און יצחק גאלדבערג זענען געווען די טעטיקע חברים פון וועד. מיט 30 חברים האבן מיר אנגעפאנגען און באלד האבן מיר זיך נישט געקענט אפציילן. לויט דער רשימה האט זיך ארויסגעוויזן, אז דער צימער וואס מיר האבן געהאט אין איציק-דאזערס הויז איז פלוצלינג קליין געווארן. אזוי איז עס גוט געגאנגען ביז 1933. מיר האבן זיך אויפגעהערט ויכוחן און אנגעהויבן שפאלטן. ערשטנס, האבן מיר נישט געקענט פערדייען דעם נייעם פראיעקט פון זאב ז׳אבאטינסקי: פערלאזן די ציוניסטישע ארגאניזאציע און אויפשטעלן אנייע, אגרעסערע. צווייטענס, האט אונדז בעסער געפאלן מאיר גראסמאנס פלאן: בלייבן אינעווייניק און קעמפן פאר אונדזער אידעאל.

דער קריזיס איז דערגאנגען צום שארפסטן פונקט מיטן אנקומען פון די טראגישע ידיעה, אז ד"ר חיים ארלאזאראוו איז דערמארדעט געווארן אויפן תל-אביבער ים-ברעג דורך סטאווסקין. דאס האט נאך פערשארפט די מחלוקת אין די ציוניסטישע רייען אין שטעטל. בעזונדער אין רעוויזיאניסטישן לאגער האט זיך געפילט אשרעקליכע מבוכה. סטייטש, האבן אלע געטענהט , בלוט פערגיסן!?

דאס איז אוועג איבערצוצייגן אפאליטישן געגנער? סהאט זיך געטוען אויף טישן און אויף בענק! ערשט נאכן בעפרייאונגס פסק-דין פון סטאווסקין און ראזענבלאטן דורכן ארץ-ישראלדיקן בית המשפט, האבן זיך די געמיטער בערואיקט.

דער צה"ר איז כמעט פערשווינדן פון די לאסקער ארענא. אויף זיין ארט האט זיך געגרונדעט די יודנשטאטס ארגאניזאציע, גראסמאנס פארטיי.

דער פאליטישער טארעראם אבער, האט זיך מיט גארנישט פערקלענערט. אדרבא, סזענען באלד אונטער-געקומען וואלן צום 18-טן ציוניסטישן קאנגרעס. ז'אבאטינסקי האט אדורכגעפירט "אפלעביסציט" אין זיין מחנה איבער די בעשלוסן פון קאטאוויצער קאנפערענץ, סזענען געבוירן געווארן נאך קליינע גרופירונגען מיט שיינע נעמען אויף דער יידישער גאס. "ברית הקנאים", און "ברית החיל". אנס איז געשען וואס פויזנערזאן האט זיך באצייטענס גענומען צו אונדז. ער איז געווען דער יו"ר פון די גראסמאניסטן. מיר האבן זיך ממש מחיה געווען מיט זיין ערנסטע און איבערגעבענע ארבעט. (פויזנערזאן און זיין פרוי האבן אויך זער פיל געלייסטעט לטובת די "תרבות" שולע און אלע אנדערע אינסטיטוציעס אין שטעטל).

אין ארטיקן בית"ר האבן זיך די חברים נישט גענומען צום הארצן די אלע אויבנדערמאנטע געשעענישן

און זיך נישט געמאכט הערן וואס לייטן רעדן.

געפירט העברעאישע קורסן, געשיקט חברים אויף הכשרה קיין וואלא-קאנסטאנטין, איינגעארדנט רעפעראטן, געשאפן פארן קרן תל-חי. ווען די ביתרי"ם האבן זיך אומגעקערט פון הכשרה און נישט בעקומען די סערטיפי-קאטן צופארן קיין ארץ-ישראל, האט זיך מאיר כאבעלסקי געלאזט אין וועג-ארייןמיט עליה ב' און פערפארן קיין ארץ-ישראל ביז לאנדאן...

אין משך פון די ביתרישע טעטיקייט אין שטעטל, האבן בעזוכט אין לאסק גוטע רעפערענטן, ווי ד"ר ליפמאן, לאלעק רייכמאן און אנדערע.

דער בית"ר האט געפירט זיין ערציערישע ארבעט ביז די דייטשן זענען געקומען און האבן מיט איין "גזירה" אלס דערשטיקט.

מיטן געדאנק: אין דבר! נצח ישראל לא ישקר! זענען זיי געפאלן, ווי אלע אנדערע יידישע קינדער אין די ארבעטס-לאגערן, פערשמאכט, פערפייניקט דורך מגיפות און הונגער ביז צום טויט.

"בשוב אד' את שיבת ציון"... מיר בויגן די קעפ, כבוד זייער אנדענקן!

מחטשה טראובה

די "תרבות" שולע

דאס וואס די לדטוטאווער-ציוניסטן, אין אקליינן שטעטל ביי ווילערושאוו האבן געקענט טוען באלד נאכן ערשטן וועלט-קריג; אויפשטעלן אהעברעאישע שולע פון 7 קלאסן, ווו אלע געגענשטאנדן זענען געלערנט געווארן אין העברעאיש, אויפהאלטן אשטאב לערער און לערערינס מיט אלע אנדערע הוצאות, וועלכע זענען מיטן אויפהאלטן אזא שולע פערבינדן; האט אונדזער לאסק מיט זיינע פלייסיקע ציוניסטישע עסקנים, קוים זוכה געווען צו אנאכמיטאג שולע "תרבות" פון 4 קלאסן, און געלערנט האט מען נאר עברית, דאס איבעריקע האבן די תלמידים געלערנט אין דער פוילישער פאלקס שולע. ביז היינט איז קיינעם נישט קלאר געווארן די סיבה פון אזא אונטערשטעליקייט.

פון איין זייט האט די "אגודת ישראל" אין לאסק בעקומען גרויסע פליגל און בכוח פארמאכט אלע חדרים אין שטעטל און אין יאר 1918 געגרינדעט אחדר "יסודי תורה ותלמוד תורה", מיט אלע רעכטן פון אמינדערהייט פאלקס שולע. פון דער צווייטער זייט אין דער ציוניסטישער מחנה האט געפעלט דער "מעוף" צו דעם. מענטשן, וועלכע האבן בעשלאסן אין דעם פאל אויסנוצן אגוטע מידה פון "להסתפק במועט".

די "תרבות" שולע"

ווי איך געדענק, האבן זיך די ציוניסטן פער-
זאמעלט אויף אגרויסע אספה און קליין בעשלאסן.
גענומען די שולע "תורה ודעת" פון דער "מקוה"
און איבערגעפירט אין הויז ביי יעקעלע שמולעוויטש
(קצב). מילא, האבן געזאגט די עסקנים, פון דאנען
וועלן מיר ווייטער שטייגן.דערווייל א קליינא "תרבות"
שולא.

יעקב אהרן ריבאק, זכריה רייכבארט, האחים
קעמפינסקי, אפרים נאסקאוויטש און אויך עטליכע
פרויען זענען דאס געווען דער קאמיטעט, דער אזוי
גענאנטע- עלטערן קאמיטעט.צעווישן די ערשטע עברית
לערער זענען געווען דער לערער שטיין און יששכר
בארנשטיין און נאך איינער פון לאסקער קיבוץ "בילו".
שפעטער איז געקומען צו אונדז משה בערלאנט פון
קאסטאפאל. סהאט געהערשט אין דער "תרבות" שולע
אזער גוטע אטמאספערע, אגאנץ אנדערע ווו אין דער
אלגעמיינער פאלקס שולע. אונדזער שולע איז געווען
די שמחה פון דער ציוניסטישער געזעלשאפט. געלערנט
האבן מיר פון ספר "מולדת" און געלערנט שירים פון
ארץ ישראל און אויך מיט דערצייט אנגעפאנגען צו
רעדן עברית. אויך פוירשטעלונגען אין עברית האבן
מיר פוירגעשטעלט. יעדע פוירשטעלונג פון דער
"תרבות" שולע איז געווען אחוויה פארן גאנצן
נאציאנאלן עולם אין לאסק. כקען נישט פערגעסן די
איבערגעבנהייט פון די חברים ריבאק און פויזנערזאן
מיט זיין פרוי ברליינדל. איינזאך האט געפעלט, תמיד
געפעלט-געלט צו צאלן געהאלט די לערער. די לאגע

אין שטאט, כמעט ביי דעם גרעסטן טייל פון דער יידישער בעפעלקערונג איז געווען אזער געדריקטע. און די וועלכע האבן געהאט צו געבן האבן דאס געטועך טראפנווייס. אונדזערע קינדער פוירשטעלונגען האבן געדארפן, טיילווייז, ארויסהעלפן דעקן דער "תרבות" בודזשעט. כקען זאגן, אז דער שול-גייסט האט זיך שפעטער איבערגעטראגן אין אלע ציוניסטישע יוגענט ארגאניזאציעס. אלעמענס שטרעבונג איז געווען ארץ ישראל. מיר האבן געפילט, כווייס עס גענוי, ווי סאיז געווען ביי מיר, אין אויך ביי מיינע נאענטע, אין די פינסטערע טעג פון אונדזער מאטיראלאגיע האט געברענט אין אונדז דאס ליכט פון בטחון, וואס האט זיך גערופן ארץ ישראל. זייענדיק פערשמאכט, הונגעריק, קראנק און שוואך איז געניג געווען זיך דערמאנען ווי שמואל ביאליק און וואיעקאווסקי האבן אונדז געלערנט טאנצן צו יעדער פוירשטעלונג, און אלץ איז געווארן גרינגער, לייכטער.

זייענדיק אין די גרעסטע פערלעגנהייטן האב איך געזינגען, אין זיך געזינגען, קיינער האט נישט געהערט, די אלע לידלעך פון דער שולע. די תרבות שולע ביי אונדז האט נישט געקענט מער געבן לויט די דעמאלדיקע פינאנסי-עלע מעגליכקייטן, נישט געקענט. אבער נישט ווןסענדיק האט זיך דער נאציאנאלער גייסט איינגעדרונגען ביי יעדן פון די תלמידות און תלמידים. מקען דאס לעבענדיק זען און זיך איבערצייגן ביי די אמאליקע "תרבות" שילער, וועלכע געפונען זיך מיט אונדז דא אין ישראל.

אלאסקער

חדר "יסודי תורה" ותלמוד

אין באפרייטן פוילן, באלד נאכן וועלט-קריג זענען אלע "חדרים" פון אלטן-סיסטעם אין גאנצן לאנד געצוווּנגען געווארן דורך דער פוילישער-מאכט זיך שליסן, אדער נאכצוקומען די פעדאגאגישע און היגיענישע פאדערונגען פון פוילישן קולטור מיניסטעריום.

די "אגודת ישראל" אין לאסק האט אויף זיך גענומען אויפצושטעלן אשולע, וועלכע זאל זיין געבויט לויט די פאדערונגען פון דער מאכט. בראש פון דער קולטור אקציע האט זיך געשטעלט דער רב ר' יעקב מייזלש בכבודו ובעצמו און האט מצליח געווען באיינפלוסן די שטאטישע בעפעלקערונג לטובת דער גרינדונג פון דעם חדר "יסודי תורה ותלמוד תורה" אין לאסק. טראץ דעם גוטן קאמיטעט פון בעקאנטע גבירים און רייכע יידן אין שטעטל, האט שטענדיק געפעלט 90 גראשן צום זלאטע. אשטענדיקער עקאנאמישער קריזיס האט בעגלייט דאס חדר. נאר אדאנק דעם עקשנותדיקן קאמיטעט און אדאנק די פעדאגאגישע דערגרייכונגען איז געלונגען דורך פערשידענע מיטלען צו באזירן דעם "חדר" בודז'עט. שפעטער איז אויך געלונגען אויפצושטעלן אספעציעלן פרעכטיקן בנין פארן חדר יסודי ותלמוד תורה".

הרב ר' לייבל האט באוויגן יהושע פשעדבארסקי צו אגוטע מעשה. פשעדבארסקי האט אוועקגעשאנקן זיינס

קבוצת בנות מבית ספר "בית יעקב".

גרופע שילערינס פון "בית יעקב".

אפלאָץ אין מארק לטובת דעם בנין, על מנת אויף אים צו בויען דאָס "חדר". זונטאג ג' לחודש אלול תרפ"ח איז פארגעקומען דאָס לייגן דעם גרונדשטיין צום בנין. נאָך איאר צייט מיט שווערע אנשטרענגונגען איז אויסגעבויט געווארן אדריישטאקיקער בנין מיט אלע היגיענישע איינריכטונגען. דורך די פענסטער האבן זיך אנגעהויבן דערטראגן זיסע גמרא טענער, חומש געזאנג, און שפעטער אריין אויך קמץ-אלף אָ קמץ בית בָּ ! אויך אביסל לימודי חול 8 שעה אינדעוואָך: פויליש און חשבון. מיט גרויסע וואונדער, מיט א-שטארקע אמביציע פון הרב ר' לייבל מיט זיין קאמיטעט האט דאָס חדר עקזיסטירט און ערצויגן 100-טער גוטע יידן, וועלכער דער צורר האט פערפייניקט צוזאמען מיטן "הייליקן עקשן".

שמעון סימל

די יידישע ביבליאטעק ביי דעם טורן פעראיין

דעם זכות אנצופירן מיטן "טורן און ספארט פעראיין" אין יאר 1924 ביז צום אויסברוך פון צווייטן וועלט קריג, האט די ספארט יוגענט ארויפגעלייקט אויף מיינע פלייצעס (פון שמעון סימל און זיינע פערוואלטונגס חברים). דער עול איז דאסמאל געווען פיל שווערער ווי אין יענע יארן פון 1916. דער טורן און ספארט פעראיין אין לאסק האט שוין געהאט זיינע ספארט טראדיציעס אין שטעטל. די צאל מיטגלידער איז געשטיגן פון יאר צו יאר און איז דערגאנגען ביז 500 אקטיווע ספארטלער, אבער קיין אייגענע ביבליאטעק האבן מיר נישט געהאט. מיר האבן געפילט, אז סאיז נישט גענוג זיך צו פערנעמען בלויז מיט ספארט און אויספלאגן. געזונדע מענטשן מוזן אויך זיין קולטורעל געזונד. סזענען געווען טענות קעגן דער ציוניסטישער ביבליאטעק, אונדזערע חברים האבן זיך דארט שלעכט געפילט. האבן מיר דעריבער בעשלאסן צו גרינדן אנאייגענע ביבליאטעק. אלעם ערשטן האבן מיר אדורכגעפירט אביכער-שפענדונג צווישן אונדזערע מיטגלידער. דער רעזולטאט פון דער שפענדונג האט אבער נישט גענוגענד אויפצומאכן דעם אנשטאלט. האבן מיר בעשלאסן אויף אזיצונג, צו דעם צוועק ארגאניזירן אויפדאסניי די דראמאטישע-סעקציע, וועלכע איז געווען איינגעדרימעלט אין יענע יארן, און מיט עטליכע טעאטער-פוירשטעלונגען וועלן מיר דער ביבליאטעק גוט פונדאמענטירן.

די ערשטע טריט פון דער דראם-סעקציע האבן גלייך געפאדערט געוויסע געלט סומען, וועלכע מיר האבן נישט פערמאגט. האבן מיר זיך דעריבער געוואנדן צום "האנטווערקער פעראיין" אין לאסק, דאס ער זאל אונדז פינאנסיעל ארויסהעלפן דורך אהלואה. דאס האט אונדז געלונגען. בעקומען פון האנטווערקער פעראיין געבארגט אגעוויסע סומע געלט און גלייך צוגעטרעטן צו מעשים. אין עטליכע טעג האבן מיר צוזאמענגעשטעלט ארשימה פון אמאטארן און טעאטר ליבהאבער און באלד איז פערטיק געווארן דער צוזאמענשטעל פון דער דראמאטישע סעקציע. צווישן זיי זענען געוועזן: יחזקאל נאשעלסקי, הערשל פיערניקארז׳, העניך קריס, יהודה אריה קליין, ייטע רייזל נאסקאוויטש, אסתר נאסקאוויטש, שמעון סימעל, משה ליפקאוויטש, אלטע צביה, ייטע קריס, יהודה הערשקאוויטש, קאראלע קריס, זלמן ז׳ולטאווסקי און נאך אנדערע חברים און חברות.

מיר האבן געבראכט ארעזשיסאר פון לאדז׳ און צוגעטרעטן פוירצושטעלן "הערצעלע מיוחס". די פוירשטעלונג האט זיך איינגעגעבן און געגעבן אויך אשיינע הכנסה. מיר האבן גלייך פאר אגרויסע סומע געלט געקויפט ביכער און אויך אפגעצאלט אטייל פון חוב דעם האנטווערקער פעראיין. מיר האבן בעשלאסן ווייטער אויפצופירן נייע פוירשטעלונגען, פילענדיק זיך בכוח עס צו טוען, האבענדיק אייגענע דעקאראציע מאלער און גראמירער ווי אברהם נאסקאוויטש און אויך אגוטע סופלאר אברהם ווייץ. קודם-כל האבן מיר געעפנט די ביבליאטעק, געדינגען אקלייך ווינונג ביים קייזער אין דער גארבער

גאס. אקליינע דירה, אבער אין יענע צייט האבן מיר נישט געהאט די געלט מעגליכקייטן אויף קיין גרעסערע און בעסערע וווינונג. די דראמאטישע סעקציע האט ווייטער פוירגעשטעלט "אריאל אקאסטא", "טאג און נאכט", "דאס פינטעלע ייד". אויך די הכנסות זענען געווידמעט געווען דעם ביכער איינקויף און בעצאלן די אנלייע.

שפעטער האבן זיך צו אונדזער דראמאטישן קרייז געוואנדן גבאיטעם פון שטעטל מיר זאלן געבן אפויר-שטעלונג פאר "הכנסות כלה" צוועקן. די פרויען האבן גענומען אויף זיך דעם בילעטן אויספערקויף און מיר האבן מיט אונדזער פוירשטעלונג חתונה געמאכט, מיט מזל, עטליכע פארלעך אין לאסק. אזוי האבן מיר אויך מיט אונדזערע טעאטער פוירשטעלונגען אויסגעהאלפן ארימע משפחות און אקראנקן בחור, פשוט אים ביים לעבן דערהאלטן. מיר האבן זיך ממש דערפילט אין די ראלע פון נישט שלעכטע אמאטארן. מיר האבן געוועקסעלט די רעזשיסארן און פוירגעשטעלט טעאטער ספעקטאקלן כמעט אלע עטליכע חדשים. מיר האבן איינגעקויפט פאר דעם געלט ביז 1500 ביכער, אפגעצאלט דעם גאנצן חוב דעם האנטווערקער פעראיין און צום סוף געדינגען אברייטן לאקאל פארן טורן פעראיין אין מאיר מאנדעלס הויז.

מיר האבן אויסגעוועלט אנייע פערוואלטונג צו פירן די ביבליאטעק: לייב טאפארעק, שמעון סימל, ש.אוניקאבסקי, אפרים טאפארעק און משה גאלדבערג. דער הויפט ביבליאטעקער איז געווען אפרים טאפארעק. לעזער זענען געווען ביז 200, געטוישט ביכער האט מען צוויי מאל אין וואך. די לעזער

האבן געצאלט אמאנאטליכן ביישטייער. ביי דער ביבליאטעק זענען אויך פאָרגעקומען ליטעראַרישע אוונטן. רעפערענטן זענען געקומען פון לאדז, פאביאניץ און זדונסקא-וואלא. אין די פרייטאג צונאכטס זענען אויך פאָרגעקומען קעסטל-אוונטן מיטן אנטייל פון אקטיווע חברים. כוויל אויך דערמאנען דעם טעטיקן ועד פון טורן פעראיין: אבא קליין, שמעון סימל, העניך קריס, יוסף ווידאווסקי, גדליהו קליין און שמעון אוניקאבסקי. אונדזער טעטיקייט איז געווען אין פארשידענע ספארט צווייגן און לייכט אטלעטישע איבונגען. אלס איז געווען געטיילט אויף סעקציעס און יעדע סעקציע זיינע חוגים מיט אינסטרוקטארן.

מיר האבן פון צייט צו צייט געמאכט פארשידענע אימפרעזיעס אין שטאטישן פארק ביים גראבן וולאדעק. אויספלאגן אין די נאענטע שטעטלעך, אנטיילגענומען אין די פוילישע נאציאנאלע יום-טובים און שטענדיק ערשינען מיט אונדזער נייעם זיידענעם פאן. דער טורן פעראיין האט אויך געהאט אגוטע השפעה אין אלע בעלי-בתישע קרייזן (אחוץ ביי די חסידים). די יוגענט פון פעראיין איז געווען דיסציפלינירט ווו-נאר זיי האבן זיך געפונען, אין טורן זאל, אויך אויף אלע אנדערע ערטער ווו זיי האבן זיך נאר געטראפן. די בעגריסונג "פעסט און שטארק" האט זיי בעגלייט ביי יעדער טרעפונג. סזענען יעדעס יאר פאָרגעקומען אלגעמיינע פערזאמלונגען און די פערוואלטונגען האבן זיך געטוישט. אריינעמענדיק נייע יונגע כוחות.

אונדזער דראמאטישער קרייז און אויך דער טורן פעראיין האבן זייערע טעאטר פאָרשטעלונגען און טורן

אימפרעזיעס פוירגעשטעלט אין קינא זאל, וועלכער איז געשטאנען ווּ סהאט אמאל געוווינט זעליג סאסנא. סזענען דארט געווען גוטע איינריכטונגען פאר 1000 זיץ-פלעצער און אויך אגוטע סצענע.

אזוי האבן מיר געלעבט מיט קליינע שטערונגען ביז צום אויסברוך פון צווייטן וועלט קריג.

<u>הלהקה הדרמטית</u>

אברהם קוז'מין

"גדוד" קהק"ל ופעולותיו

הקרן הקימת לישראל היתה, בלי ספק, החוליה המרכזית בשרשרת הזהב של תנועות הנוער החלוציות על גוניהן בתוך המחנה הציוני. באלפי ערים ועיירות, בכל מקום שם חיו יהודים, פעלו למען הקהק"ל - המכשיר הכספי בתנועה הציונית, לגאולת אדמת ארץ-ישראל. גם אצלנו בעיירה מילאה הקהק"ל אותו תפקיד מרכזי.

ה"גדוד" של הקהק"ל בלאסק היה אירגון עצמאי, על-מפלגתי, בו היו מיוצגים באי-כוח ההסתדרות הציו- נית, תנועות הנוער החלוצי, הנוער הציוני ואירגון ספורטיבי "מכבי" בעיירה. חברי ה"גדוד" היו בוח- רים במורשה ובועד. על חברי הועד הוטלו תפקידים ראשיים כממונים על פעולות שונות. "הממונים" היו אחראיים בפני המורשה, והמורשה היה אחראי לגדוד וועדת הבקורת, שנבחרה באסיפה כללית של ה"גדוד".

"הממונה" לחלוקת קופסאות, למשל, דאג שתימצא "קופסה כחולה" בכל בית ומשפחה שהסכימו לכך ואף להשפיע בכיוון זה. לשם כך חולקה העיר לאזורים. בכל ראש-חודש דאג "הממונה" לשלוח זוגות מחברי הגדוד לכל האזורים להרקת הקופסאות. היה "ממונה" מיוחד על בחורים חובשי בית-המדרש, ועל כאלה שלא העיזו להתגלות כציונים (מפני עינא בישא), אך בסתר אהדו את

התנועה והתחייבו לתרום לקהק"ל כל חודש סכום מסוים. בבחורים ובבחורות האלה היה צורך להיפגש מחוץ לביתם, בכדי לגבות מהם את תרומותיהם. האזור הזה נקרא בשם "רעוויר".

היה גם "ממונה" על "נדרים". בתפקיד זה שימש הרבה שנים יהודה לייב מגדל הי"ד, שהיה אוסף למחרת השבת והחגים את התרומות ש"נדרו" למען הקהק"ל - בעת העליה לתורה בבתי התפילה בעיר. כמו כן העמיד "הממונה" על הנדרים "קערות" לטובת הקהק"ל במקומות תפילה הנ"ל בימים מסורתיים, כמו ערב יום הכפורים והושענא רבא.

היה גם "ממונה" לתרומות "השמחות", שדאג להתרים את בעלי-השמחה ביום שמחתם: אירוסין, התונות ובר מצוה, וכשנולד בן זכר אצל אנ"ש, בודאי שצריך היה לנטוע עץ על שמו של הרך הנולד ביער הרצל.

והיו מקרים שחברי ה"גדוד" נסעו למרחקים, לכפר נידח באופניים בלילה, ברוח ובגשם סוחב, בכדי להתרים יהודי כפרי או חלבן יהודי, שהיה גר יחידי בין הגויים בכפר, כשהיתה שמחה במעונו. היו גם פעו-לות "מיוחדות" "ימי פרח", בקשר למאורע לאומי או חג ומועד לאסוף תרומות; נערכו "ימי פרח" מסורתיים בחנוכה, בט"ו בשבט, בל"ג בעומר וכ' תמוז. נערכו גם נשפים בחנוכה ופורים ע"י ה"גדוד" ואורגנו "באזארים" ע"י נשים ציוניות וויצ"ו שהכנסותיהם קודש היו לקהק"ל. עוד פעולות כהנה וכהנה נעשו על-ידו, שהגדילו והאדירו את הקהק"ל.

בראש הגדוד עמד שנים רבות כמורשה הח' זליג בורנשטין, חלוץ וציוני בלב ונפש. הוא שריכז וניהל את עבודת הגדוד במסירות ובכשרון אירגוני רב. במרצו ובפעילותו האישית שימש דוגמה לאחרים, שנדבקו בהתלהבותו ונסחבו אף הם בזרם הפעילות למען הקהק"ל.

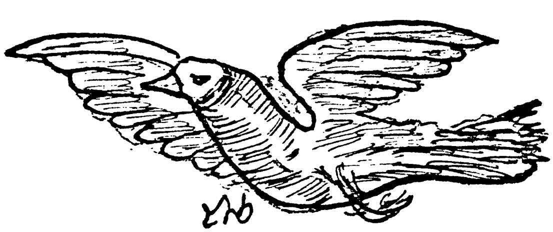
זכורני, בהתאסף הגדוד בכדי לבחור במורשה חדש במקומו של זליג, בעלייתו ארצה, דיברו הרבה מהנאספים בזכותו והובעה הערכה גדולה ודברי שבח לפעלו למען הקרן. מנהל בית-הספר "תרבות" מר משה ברלנט הי"ד, שהשתתף באסיפה, המשיל עליו את המשל הידוע על רב נחמן ורב יצחק שהיו סועדים יחדיו. כשרב יצחק קם ללכת ביקש ממנו רב נחמן שיברכהו. אמר לו, למה הדבר דומה? לאדם שהיה מהלך במדבר, והיה רעב, עיף וצמא. מצא אילן שפירותיו מתוקים וצילו נאה, ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו, שתה ממימיו וישב בצלו. כשביקש ללכת אמר לו לאילן: אילן, אילן, במה אברכך? אם אומר שיהיו פירותיך מתוקים, הרי פירותיך מתוקים, שיהיה צילך נאה, הרי צילך נאה, שתהא אמת מים עוברת תחתיך? הרי אמת המים עוברת תחתיך. אלא, יהי רצון, שכל נטיעות שנוטעים ממך יהיו כמותך! כך סיים מנהל ביה"ס משה ברלנט: אני מברך את זליג בורנשטין במה שברך רב יצחק את האילן, ואת המורשה החדש שיבוא במקומו שיהיה כמוהו!

איני יודע עד כמה התקיימה הברכה לגבי המורשה החדש, אברהם קוז'מין, אבל כלפי זליג המשל היה נכון וקולע. בצאת כותב שורות אלה לקבוץ הכשרה לפני עלייתו

ארצה, נבחר במקומו דוד ריפשטין הי"ד למורשה וניהל גם הוא את עניני קהק"ל בעיר בהצלחה רבה.

אחת החברות המסורות והבולטות בפעילותה "בגדוד" היתה אלתה ביאליק-קמפינסקי הי"ד. היא ספגה ערכי ציונות בבית אביה ר' אבא ביאליק ז"ל - ראש הקהילה וציוני ותיק בעיר - חניכת "השומר הצעיר" וחדורה רוח התנדבות חלוצית. אלתה כיהנה כמזכירה שנים רבות ב"גדוד". הקדישה את רוב זמנה ואת מרצה להצלחת פעולות הקרן בעיר וטרחה למענו ללא לאות. זכתה והג- שימה את חלום נעוריה לעלות ארצה, אולם גורלה החזיר אותה ללאסק ומשם עם כל יהודי העיירה ל"חלמנו".

היו עוד רבים, ממיטב הנוער בעיר, בנות ובנים מכל התנועות שעשו רבות למען הקרן. מדי שנה נהג ה"גדוד" להתחייב מראש לאסוף סכום כסף מסוים במשך השנה, ותמיד עמד במכסה שקיבל על עצמו. יתרה מזו, כמעט בכל שנה עבר בהרבה את ההתחייבות! בין הערים ועיירות שהצטיינו בפעולתן לטובת הקהק"ל בפולין לא נפקד מקומה של לאסק שלנו. ה"גדוד", שמנה עשרות חברים פעילים, רשם דף מפואר בתנועה הלאומית בעיירה. רשומו היה ניכר וחדר לכל פנות החיים החברתיים והלאו- מיים בעיר. היה למופת ולדוגמה לעיירות הסביבה.

ה ע ו ר ך

נצחון ישראל 1967

בעצם כתיבת "הספר יזכור לאסק" פרצה מלחמת ששת הימים. לא אוכל להמשיך בעבודתי בעריכת הספר עד שלא אביע בשמי ובשם כולכם אתם, יוצאי לאסק, את רגשת האושר העמוקה אשר אפפה את הישוב העברי ואת היהדות בעולם כולו.

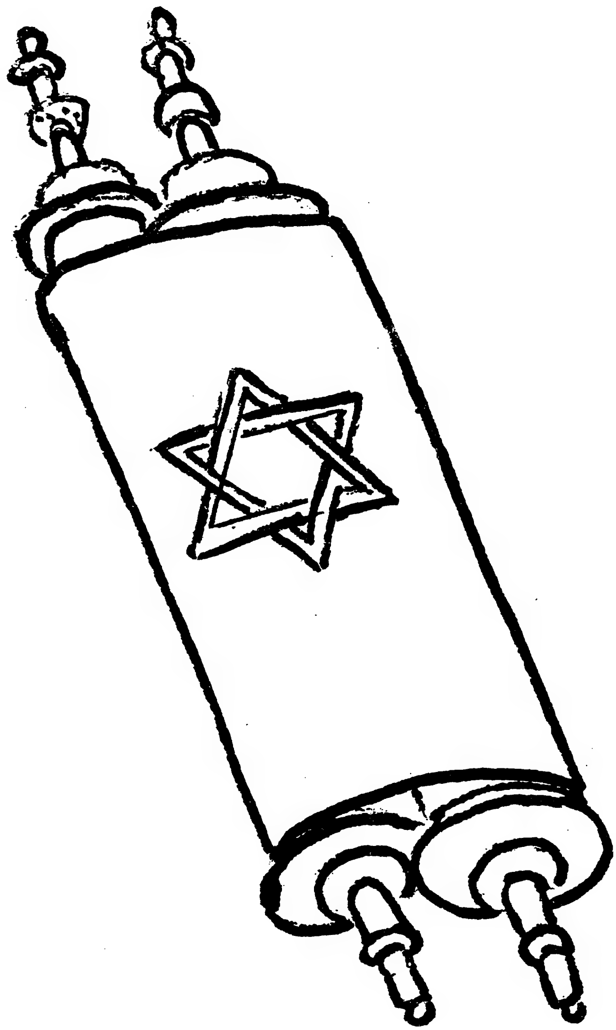
כבוד והדר לצה"ל משחרר ירושלים העתיקה, בירת הנצח. ינון לעד זכר גיבורינו, בנינו ובנותינו שנתנו נפשם על שחרורה של ירושלים העתיקה ומסרו לנו בדמם את גדול נצחונותינו בכל הדורות; תיבנה ותיכונן לעד ירושלים העברית! כבוד ויקר ללוחמים במדבר סיני ותהילת-נצח לנופלים בדרך לסואץ וגדות ים-סוף.

שלמי תודה לצה"ל משחרר הרי הגולן ומביס צבאות סוריה! נזכור גיבורינו היקרים בשאר החזיתות, שנפלו בקרבות האכזריים למען השלום המקווה.

התקווה, כי לא ישוב האויב להציק לישובינו וישב ישראל לבטח.

השואה

„כי עליך הורגנו כל-היום"

יצחק קאצענעלסאָן

פון "דאס ליד וועגן ראדזינער"
(געזאנג ג', קאפיטל י"ד)

דאס האט פון באגינען געדויערט ביז שפעט –
מען זעט זיי די בערגעלעך ערד נאך, מען זעט,
מען ליגט, כאטש באזונדער און נאנט אזוי נאנט,
און ס'רעדט יעדעס בערגל און מאנט וואס און מאנט.

מיר מאנען ניט גארנישט, מיר ליגן בארוט –
געשטארבן באגראבן, עס איז אונדז שוין גוט...
שוין, שוין... דאנקן גאט, אפגעקומען די שטראף
די בוימער זיי שאקלען זיך איבער זיי: שלאפט...

יידן מיליאנען דערשטיקט און פארסמט
וואלטן זיך ווינטשן אזא הייפעל זאמד...
מען האט אייך צו קבר ישראל געבראכט –
שלאפט זשע...   פינסטער פאלט צו באלד די נאכט.

און שטילער די פייך שוין און שטומער דער ווייַ –
יתגדל! אָ ווער? ווער זאגט קדיש נאך זיי?
דער רבי, דער רבי זאגט קדיש, ער זאגט
אָ ווינט בלינד, ניט זעהעוודיק קומט און צוטראגט

די ווערטער די טרויריקע ווייט און געשווינט
און ס'ענטפערן יידן אפ אמן איין ווינט.
אליין דער ראדזינער, דער רבי אליין –
דער רבי זאגט קדיש און עמיצער ווייַנט...

ה"שיר על הרבי מראדזין" (דאס ליד וועגן-ראדזינער"), אשר קטע ממנו, במקורו האידי ובתרגום עברי מאת מ. ז. וולפובסקי, מתפרסם כאן - היא היצירה החשובה ביותר של יצחק קצנלסון מתקופת גיטו וארשה.

הפואימה הגדולה הזאת נכתבה בהמשכים בחדשים נובמבר 1942 - ינואר 1943, לאמור, אחרי פעולת החיסול הגדולה, שבה הובלו למעלה מ-300 אלף יהודי וארשה לכבשני טרבלינקי. בפעולת השמדה ענקית זו שיכל אף המשורר את אשתו ואת שני ילדיו, - הפואימה הוקדשה לזכר אשתו חנה. הפואימה היא שיר הלל לסתם-יהודי ולכל עדת בני ישראל. אפילו בפסיביותו של הקולקטיב היהודי לגבי הרוצח רואה המשורר את ההוד שבגבורה. את הגיבור האקטיבי ראה המשורר כנגד עיניו רק עם הפעולות המזויינות הראשונות של האירגון היהודי הלוחם.

הפואימה כולה, בלשון המקור ובתרגום עברי, נכללה במהדורה השניה המתוקנת והמורחבת של "כתבים אחרונים" ליצחק קצנלסון, שיצאה לאור ע"י הוצאת הקיבוץ המאוחד ו"בית לוחמי הגיטאות".

ז.צ.

קינה על החורבן

אָרִיד בְּשִׂיחִי וְאָהִימָה,
וְקוֹל נְהִי אָרִימָה:
אֵלִי, מֶה הָיָה לָנוּ!

אֵלִי קְהִלַּת לַאסק, הָאֵם וָעִיר,
בַּמָּחוֹז, בַּסְּבִיבָה מְקוֹמֵךְ הַבְּכִיר.
עֲלֵי הַשְׁמָדַת הַיְּהוּדִים תּוֹשָׁבַיִךְ
אֲלָפִים מְבוֹנַיִךְ, בָּנִים וּבְנוֹתַיִךְ.

אָרִיד בְּשִׂיחִי...

אֵלִי פַּבִּיַאנִיץ וּזְדוּנְסְקָה-ווֹאָלָא,
עַל רִבְבוֹתֵיכֶן בְּגֵיטוֹ גוֹלָה.
עֲלֵי עִנּוּיֵי אָבוֹת וְאִמָּהוֹת יְשָׁרִים
עֲלֵיכֶם מַצֵּבַת-נֶפֶשׁ שֶׁל הַנּוֹתָרִים.

אָרִיד בְּשִׂיחִי...

עֲלֵי לוּטוֹמִירְסְק, שָׁאדִיק, וְוִידַאווָה וְזֶלוּב,
אִתְּכֶן הַשְׁמִידוּ בְּכִלָּיוֹן עָלוּב.
עֲלֵי אַחִים וְאַחְיוֹת, חֲבֵרִים וּמוֹרִים,
עַל דִּמְכֶם שֶׁנִּשְׁפַּךְ, קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים.

אָרִיד בְּשִׂיחִי...

עַלֵי רַבָּנִים וְדַיָּנִים, לוֹמְדִים וּגְאוֹנֶיהָ,
חוֹבְשֵׁי-בֵּית-הַמִּדְרָשׁ, הַצְּעִירִים וּזְקֵנֶיהָ.
קַנָּאִים לַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׂרְפוּם זָרִים,
שַׁמָּשִׁים וְעַסְקָנִים שֶׁנִּקְרְעוּ לִגְזָרִים.

אריד בשיחי ואהימה...

עֲלֵי סוֹחֲרִים, עֲמֵלִים וּבַעֲלֵי מְלָאכָה,
שֶׁמִּיגִיעַ כַּפֵּיהֶם לֹא הִתְפַּרְנְסוּ בִּרְוָחָה.
עַל בַּעֲלֵי עֲגָלָה, תְּמִימִים וִישָׁרִים,
סַבָּלִים, קוֹרְאֵי תְּהִילִים ול"ו נִסְתָּרִים.

אריד בשיחי ואהימה...

עֲלֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת הַגָּדוֹל וּבֵית הַמִּדְרָשׁ,
גֶּערֶער שְׁטִיבֶּעל הַיָּשָׁן, הגערער הֶחָדָשׁ.
עֲלֵי אלֶכְּסַנדערער ורוֹספִּישוֹבֶּר אֲרִים צְוָחָה,
עַל חָמֵשׁ הַחֶבְרוֹת שֶׁנֶּחֶרְבוּ וְהָלְכוּ נִדָּחָה.

אריד בשיחי ואהימה...

אֱלֵי צִיּוֹנֶיהָ יִיחוּדָם וְדַרְכֵי חַיֵּיהֶם,
"הַנּוֹעַר הַצִּיּוֹנִי","הֶחָלוּץ","מַכַּבִּי" וַעֲסְקָנֵיהֶם.
"וִויצ"וֹ", "טוּרן-פערַאיין, שֶׁהִתְאַגְּדוּ בַּחֲבוּרָה,
קוֹרְאֵי הַסִּפְרִיּוֹת, כּוּלָּם עֲדַת-שֶׂה פְּזוּרָה.

אריד בשיחי ואהימה...

עֲלֵי "אֲגוּדַת יִשְׂרָאֵל", "מִזְרָחִי" וּצְעִירֶיהָ,
"בֵּית יַעֲקוֹב", "יְסוֹדֵי תוֹרָה" וּפוֹעֲלֶיהָ.
עֲלֵי תַלְמִידֵי בי"ס "תַרְבּוּת", שׁוֹכֵן מְעוֹנִים,
שֶׁנִּשְׂרְפוּ וְנֶחְנְקוּ הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים.

אָרִיד בְּשִׂיחִי וְאָהִימָה,
וְקוֹל נְהִי אָרִימָה:
אֵלִי, מֶה הָיָה לָנוּ!

נח פיעטרקאווסקי

אין מערדערישע הענט

דאס יידישע לעבן אין די 30-סטא יארן איז ענדליך געווען ווי א קרענק פאר א גרויסן חורבן. די ארימקייט איז געווען גרויס, די סוחרים פעראריםט און האנטווערקער האבן פשוט געהונגערט. פון איין זייט האט דער פוילישער סקארב געשינדן פון אלע די הויט און פון דער אנדערער זייט האבן די פוילישע סוחרים מיט זייערע סינדיקאטן חרוב געמאכט דעם יידישן מסחר. דאס איבריקע האט שוין אויסגעפערטיקט היטלער.

אין די ערשטע טעג פון חודש סעפטעמבער 1939, האבן זיך גלייך ביי אונדז בעווייזן יידישע פליטים פון וויעלון, קאליש, שעראדז און זלאטשעוו. א טייל פון זיי זענען ביי אונדז פערבליבן ביז צו יענעם שווארצן טאג אין 1942. 5 טעג שפעטער האבן ארייגמארשירט אין אונדזער שטעטל די דייטשע ווער-מאכט. פארן ארייינקומען, האבן זיי אונדז בעשאסן פון די לופט, אום זיך פרייליך צו מאכן. פונקט ביי זייער ארייינפאר האב איך געקערט די גאס פאר מיין הויז. די דייטשן האבן פון מיר געבעטן 2 עמערס אנפצופויען די פערד. איך האב זיי געגעבן. נאך עטליכע שטונדן בין איך זיי געגאנגען זוכן און האב זיי געפונען אין מארק. די מיליטער לייט האבן מיר צוריקגעגעבן די עמערס און איך האב זיך גלייך אומגעקערט א היים. דער טאטע מיינער האט

געטענהעט מיט מיר: א מענטש שטעלט זיך איין דאס לעבן צוליב 2 עמערס!

ביז ראש השנה האבן מיר גארנישט געפילט, אז סזענען ביי אונדז דייטשן. ביי יעדן אויפן הארצן איז געלעגן אזא מאסע, וועלכע האט געשראקן און געפרעסט די נשמה, מורא האבנדיק פאר זיין אייגענעם שאטן. דאווענען איז שול אריין און אין בית המדרש, זענען שוין קיינער נישט געגאנגען. די שול איז שוין פערוואנדעלט געווארן אין א פערד-שטאל, און יידן האבן דעם ראש-השנה געדאווענט בגנבה אויף פערשידענע פלעצער. אין דעם זעלבן טאג האבן די דייטשן אפגעשטעלט א וויזיטביים רב ר' לייבל, זיי האבן ביי אים געבעטן ער זאל זיי געבן מענטשן צו דער ארבייט. יחזקאל דער שמש איז געווען דער דאלמעטשער און האט ערקלערט, אז ביי אונדז אין לאסק פערנעמט זיך מיט אזעלכע זאכן דער ראש-הקהל, ר' הערשל נאסקאוויטש. ר' הערשל נאסקאוויטש האט ווידער די דייטשן געשיקט צו זאלמען קאכמאן. זאלמען קאכמאן האט באלד מיטן הסכם פון עטליכע בעלי-בתים געמאכט א רשימה פון ארבייטס מענטשן און זיי בעזארגט די דייטשן. די ארבייט איז דאסמאל בעשטאנען פון איינארדענען שטעלער פאר די דייטשע פערד (די גרויסע שול) און צוגרייטן און צורוימען די דייטשע קווארטירן. דער געלער יחיאל מיט גרינערס זון האבן זיך פערנומען מיטן ערשטן רעסארט און צו דעם צווייטן סארט ארבייט זענען געגאנגען פיל מיידלעך, וועלכע האבן געדארפן טאג-

טעגליך וואשן וועש און פוצן שויבן ביי די דייטשן.

די שטעטישע אינסטיטוציעס און קריסטליכע ערד בעזיצער האבן זיך אויך געוואנדן צו דער יידישע געמינא, וועלכע איז שפעטער בעקרוינט געווארן דורך די דייטשן מיטן נאמען "יודנראט", זיי צוצושטעלן יידישע אומזיסטע ארבייטער.

דעם רב אונדזערן האבן די דייטשן באלד פון אנפאנג געמאכט צו שאנד און צו שפאט. דאכט זיך, אז דאס איז געווען אין סוכות אדער גאר אין שמחת תורה. די דייטשן האבן גענומען דעם רב ר' לייבל אייזנגעהילט אין טלית, און אים ארייגעשטעלט אין דעם מיסטקאסטן, וועלכער איז געשטאנען אין מארק קעגנאיבער משהלע בארנשטיינס געוועלב. אלע פערזאמלטע הענקער האבן זיך מיט דעם גרויסן נצחון גוט אונטערהאלטן. אין דער זעלבער צייט האבן אנדערע דייטשן ארויסגענומען פון א שטיבל חסידים אין די טליתים און זיי געגעבן געשאחטענע גענז צו פליקן אין מיטן מארק. די הענקער-האבן געפלאצט פאר שמחה.

גארנישט בעסער פון די דייטשן האבן זיך אויפגעפירט א גרויסער טייל פון דער פויליש שטאטישער בעפעלקערונג. ווען די יידן האבן זיך אויסבעהאלטן אויסער דער שטאט אויף עטליכע טעג, בעפויר די דייטשע מאכט איז געקומען, האבן די פאלאקן צורויבט די יידישע געשעפטן און געוועלבער, בעזונדער געוועלבער פון פראוויאנט און שניט סחורה.

ביים אריינפאר פון שטאט האב איך געפרעגט א בעקאנטן קריסט, ווי קומט עס, אז אונדזערע פוילישע שכנים זאלן ראבעווען יידישע געוועלבער? איך גלויב נישט! האט דיטריך געזאגט. קום וועל איך דיר ווייזן! שמחה לייב וואלפס שניט סחורה געוועלב איז געווען אויפגעבראכן און אויסגעלערט און אויך צענדליקער. אנדערע געשעפטן. (די גרעסטע טייל יידן זענען געלאפן זיך אויסבעהאלטן אין די ארומיקע דערפער, בעזונדער אין קאלומנע). אויך די נאוואקס און וועסאלק׳ס זענען געווען צווישן די רויבער פון די יידישע געשעפטן.

מיט דיטריכן בין איך צוגעגאנגען צום מאגיסטראט און דארט געטראפן דעם לאסקער פאלקסדייטש "קריגער", וועלכער איז געווארן א אנפירער. איך בין צו אים צוגעגאנגען און געפרעגט: "די זעסט וואס די פוילישע בעפעלקערונג טוט און ראבעוועט איך גאס, וואס וועט זיין פון דעם?" גוט וועט נישט זיין! האט ער, קריגער געזאגט. מיט יידן וועט זיכער זיין נישט גוט, יונגע מענטשן וועט מען שיקן צו צוואנגס ארבייט, די עלטערע און קינדער וועלן ווערן אויסגעזידלט. קריגער האט זיך געשווירן, אז ער האט שוין פיל געוויינט פון דעם טייוולישן פלאן, און טאקע אזוי האט פאסירט, צום בעדוירן.

פרייטיג נאכמיטאג בין איך צוגעפארן צום טארטאק פון די בז׳עזינסקיעס קויפן האלץ, האב איך געטראפן זיך אומקערן אין שטעטל אריין הערשל חיים יעקבס מיטן ווייב, רפאל איניעווער מיט פערד און וואגן ווו עס

געזעסן משה ליפמאנאוויטש און זיין פרוי און זייך מוטער בלומה ליפמאנס. צום דאווענען זענען מיר שוין דעם שבת נישט געגאנגען, און משך פון די טעג האבן מארשירט פֿערשידענע מיליטער פארמאציעס דורך די שטאט. יידן האבן זיך נישט בעוויזן אין די גאסן. אין אפאר טעג ארום איז לאדז' פערנומען געווארן דורך די דייטשן. דאס מיליטער האט זיך נישט געטשעפעט צו די יידן.

אין 3 טעג שפעטער זענען אנגעקומען ספעציעלע דייטשע שטאט-פערוואלטער און סהאט זיך אנגעהויבן די אויבענדערמאנטע צרות מיטן רב, מיט הערשל נאסקאוויטש, און שלעפן יידן צו דער ארבייט. וועד עס האט נאר געהאט א האנט און א פוס האט גענומען יידן צו דער ארבייט. קריגער דער געווארענער גרויסער מאן און ווו נאר עפעס א שטיקל דייטש האט געפאדערט יידן צו ארבייט. יוחנן וואס איז געווען ביי הענין קליגער און יעקל לעווקאוויטש (בערל מינקעיעס זון) האבן צוטראגן צעטלעך פון יודנראט צו די, וועלכע דארפן גיין צו דער ארבייט; אז עס זאל זיך נישט מאכן א סאמאטאכע, מזאל נישט שלאגן קיין יידן, און סתם כאפן יידן אין גאס.

דער יודנראט האט אויפגעשטעלט אזא קאמיטעט און וויפל סהאט זיך געפאדערט ארבעטער האבן זיי לויט א רשימה צוגעשטעלט. אזוי האט דאס געדויערט כמעט 6 חודשים. טאג-טעגליך האט די קאמיסיע צוגעשטעלט יידישע ארבעטער. ביז פסח האט דאס געדויערט, עס איז

נאך נישט געוועזן קיין געסט, יעדער האט נאך געווינט אויף זיין ארט, אבער געשעפטן האט שוין קיינער נישט געפירט. איך האב נאך געבאקן ברויט און מעל האב איך גענומען צו באקן דורך דעם יודנראט. דער פרעזעס איז מיט מיר צוגעגאנגען צו קריגערן און איך האב בעקומען 20 מעטער מעל א וואך צו באקן ברויט, פאר דער יידישער באפעלקערונג.

בערך 5 מאנאטן האב איך געבאקן ברויט פאר די יידישע באפעלקערונג. איין מאל קומט צו מיר ד״ר יאנקאווסקיס פרוי און איז מיר מבשר א גוטע בשורה, אז אלע יידישע בעקערייען וועלן געשלאסן ווערן דורך דער דייטשער מאכט. (דאמאלס האב איך נאך געבאקן צוזאמען מיט העניך רודע די שוויגערינס). איך בין גלייך צו צום פרעזעס און אים דערציילט די מעשה, האט ער זיך אויסגעלאכט דערפון. נח, דו ביסט משוגע! איך האב אבער געוווסט, אז דאס איז אמת, ווייל ד"ר יאנקאווסקיס טאכטער האט שוין דעמאלס געארבייט אין קאנטאראוויטשס מיל, איזאק קאנטאראביטש און מרדכי פייבעל קאכמאן האט מען שוין דאמאלס געהאט ארויסגע-ווארפן פון דער מיל און די דייטשן האבן אלעס איבערגענומען. עס האט טאקי אזוי פאסירט, אלע יידישע בעקערייען זענען פערשלאסן געווארן.

אלס עלצטער פון יודנראט האט צו זיך דער פרעזעס צוגענומען זכריה רייכבארטס צוויי זון, אהרן פנחס בז׳עזינסקי, צוויי זון פון אלימלך פרידמאן, זאלמן וויאקאווסקי, אבא קליין, שלמה לערער און נאך אנדערע,

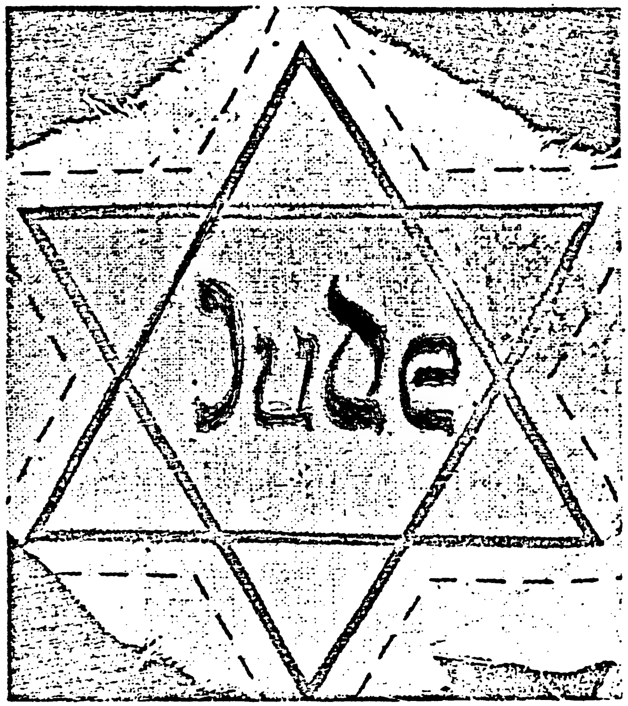
צוזאמען 18 מאן. דער יודנראט האט אויך געשאפן א
יידישע פאליציי לויט די אנווייזונגען פון די דייטשן,
דאס איז געווען א גרופע יונגעלייט מיט הערשל קליין
אלס שעף. אז דער יודנראט האט געדארפן עפעס אדורכ-
צופירן, ווי למשל צוצושטעלן ארבייטס כוחות, האט
ער זיך גענויטיגט צו האבן זיין פאליציי. די פאליציי
לייט האבן געטראגן א ווייסן באנד אויף דער האנט.
זיי האבן געהאט דאס רעכט צו גיין ביינאכט, ווייל
אין אלגעמיין האט מען נישט געקאנט ביינאכט ארויס
פון שטוב. די בעציאונגען פון די פאליציאנטן צו די
יידישע בעפעלקערונג איז געווען מיט רחמים, נישט תמיד.

אין די וואלער גאס איז לגמרי נישט ערלויבט געווען
צו גיין. אלע זענען געגאנגען דורך די ליקלעך,הינטער
די שול. און אז מען האט געדארפן יידן צו דער ארבייט,
האט דער יודנראט ארויסגעגעבן א ליסטע מיט יעדנס
אדרעס און די פאליציי האט זיי געדארפן צוזאמען
ברענגען. שפעטער, דאס הייסט נאך א יאר צייט פון
נאצי רעזשים ביי אונדז, האט מען געהאט נאך גרעסערע
צרות, ווייל די נאצים האבן אנגעהויבן אוועקשיקן צו
ארבייט ווייט פון שטעטל, אפילו קיין דייטשלאנד. די
אלע וועלכע זענען געווען אויף די ליסטע האט מען
געשיקט מיט דער באן קיין פויזען און אנדערע פלעצער.
(דיין ברודער מאכל און אפרים זילבערשטיין און דיין
שוואגער רפאל מרדכי ביגעלאייזן האט מען אויך ארויס-
געשיקט צוזאמען מיט מיין ברודער קיין נעקלא). ווער
עס האט זיך אקעגנגעשטעלט האט מען גלייך איינגעזעצט

אין תפיסה, דאס הייסט ביי איציק בלעכער אין קעלער, דארט איז געווען די יידישע תפיסה.

ווי אזוי דאס איז געשען געדענק איך נישט גענוי, אין איין טאג האט מען דערהערט א נייע גזירה "געטא"! אלע יידן מוזן פערלאזן זייערע וווינונגען און זיך גרופירן אין געציילטע גאסן, לויטן נאצישן פלאן. אזוי, אז דער מארק איז געווארן יודן-ריין. מען האט געמענט וווינען אין די גארבער גאס, אבער גיין אויף דער גאס איז נישט געווען דערלויבט; נאר אלס הינטן-ארומעט דורך די געסלעך, ווי טילנע, סענאטארסקי, שראקע און אלע ארומיקע געסלעך. אלע קריסטן פון דעם געטא שטח האט מען איבערגעפירט אין די יידישע וווינונגער אריין אויסער די געטא. אפילו כלעבאווסקי ביי די "סאדע פאבריק" האט מען אויך איבערגעפירט. דארט האט געוווינט די פרוי פון אבא ביאליק, איר טאכטער און איידם אברהם בוראקובסקי און פישל ליסנער, זכריה רייכבארט האט געוווינט ביי לייבעלע בארנשטיין, אפרים בארנשטיין האט געוווינט ביי די בזעזינסקעס. עס איז זיך נישט פוירצושטעלן דעם גרויסן כאאס, וואס איז געווען אין טאג פון דער איבערוואנדערונג! אויף דיין מאמע און יעקב סימעל האט מען ארויסגעיאגט. יעקב סימעל האט בעקומען איין הארץ אטאק און געשטארבן. מען האט נישט בעלאזט מיטנעמען מיט זיך נאר דאס, וואס די הענט האבן געקאנט דערטראגן. די נאצים האבן געהאקט און געשלאגן, טרייבענדיק פון די שטובן. א נאצי מיטן נאמען "שטירמער" איז געווען דער "גרויסער שלעגער". נאך

עטליכע שעה איז שוין אין מארק קיין איין ייד נישט געווען. קיינער איז נישט געווארן צוריקגעלאזט נאך עפיס נעמען פון זיין היים.

אין געטא

די ערשטע פראגע איז געווען אין געטא, פון וואנען נעמט מען עפיס צו עסן? אין די גארבער גאס האט געווינט א קריסט לוקאטש. פון דארט האט מען אים ארויסגעטריבן. אין זיין הויז איז איינגעארדנט געווארן דורכן יודנראט א קאאפעראטיוו מיט א צוטיילונג סיסטעם. אביסל מעל, גרויפן, ברויט און אנדערע פראדוקטן. איך האב אויף א וועגעלע געפירט דאס ברויט וואס די פוילישע בעקערייען האבן צוגעטיילט לויט די צאל יידן אין געטא און לויט

וויפל מעל דער מאגיסטראט האט זיי צוגעטיילט ספעציעל פאר די יידן, און אלעס דורך דער פערמיטלונג פון יודנראט. יעדער איינער האט געקרוגן טאלאנען אויף ברויט, אייך יונגל, וואלף גרינשפאנס זון, האט נאכגעמאכט די טאלאנען, און נאך אגעוויסע צייט האט מען דאס יינגל געפאקט. דאס איז געווען עטליכע טעג פארן אויסזידלונג, ספערשטייט זיך, אז דער יודנראט האט געמאכט א שוייג.

די קריסטליכע געוועלבער אין שטאט זענען אויך געווארן ליקווידירט און פאלקס דייטשן האבן זיך אין זיי איינגעארדנט. די פוילישע אינטעליגענץ איז געווארן אוועקגעשיקט אין א לאגער און אסאך פון זיי זענען אנטלאפן. דעם ד"ר יאנקאווסקי האבן די דייטשן געשאסן. דער פעלדשער כוואלני איז געווען א גוטער קריסט. דורך זיין הויז האבן יידן זיך אדורכגעשמוקלט פון מארק אין פאפרזעצ׳נא גאס. מיין טאכטער האט ער אויך אפגעראטעוועט דורך זיין שטוב. זינגער איז אויך געווארן ארויסגעטריבן פון זיין וווינונג און ער האט געוווינט ביי מרדכי בארד. ער האט זיך זער גוט פערנומען מיט די יידישע קראנקע אין שפיטאל. עטליכע טעג פארן גרויסן חורבן איז ער אנטלאפן און זיך אויסבעהאלטן ביי זיינס א קריסטליכן פריינד איןווארשע. נאך דער בעפרייאונג האט ער זיך אומגעקערט קיין לאסק. אויך מיין ברודער האט זיך געראטעוועט ביי קריסטן.

די פויערן זענען ווייטער געקומען אין שטאט

ארײַן פּערקויפן זײַערע פּראָדוקטן נאָר פאַר קריסטן.
די פויערן האָבן אײַנגעקויפט זײַער ערשטע געברויכן
אין סינדיקאַט און אויך אין די דײַטשע געוועלבער.

ווי עס האָט אויסגעזען דאָס געזעלשאַפטליכע לעבן
אין געטאָ? זער טרויעריק! פאַר די מלחמה איז געווען
א גוטע "גמילות חסדים קאַסע" מיט דוד שמעונס אַלס
פּרעזעס. ווען די דײַטשן זענען געקומען, האָבן זיי
צוגערויבט פון דער קאַסע ביז צום לעצטן גראָשן. און
מער האָט שוין די באַנק נישט געקאָנט עגזיסטירן. אין
געטאָ, ווער עס האָט געהאַט אײַן וועדט-זאַך האָט ער
עס פאַרקויפט קריסטן און פאַר דעם געלט געקויפט עסן.
איך געדענק, אז הושענה רבא איז ר' זעליגל קוז'מין
געשטאָרבן און דער רב האָט אים געמאַכט א הספד. דערנאָך
האָט מען שוין קײנעם נישט געמאַכט קײן הספד. וואָס
אַמאָל איז אַלעס ערגער געוואָרן, מהאָט אַרויסגעשיקט
יונגע קינדער קײן סענדזיוויץ צו שווערע אַרבייט
און אַנדערע מיט כוח געשיקט צו שווערע פעלד אַרבייט
און קוילן גרובן און בויען באַן ליניעס.

די דײַטשן האָבן אין אײַן פּרימאָרגן געפאָדערט בײַ
דער יידישער בעפעלקערונג גאָלד. אויך פון אונדזער רב,
אז ער זאָל זיי געבן דאָס גאָלד און זילבער וואָס ער
האָט בעהאַלטן (עס זענען געווען צווישן אונדז מוסרים).
דער רב האָט זיי קיין אײַן וואָרט נישט געענטווערט.
האָבן די דײַטשן גענומען מרים דעם רב'ס פרוי און זי
געשלאָגן אויפן אַלטן בית עולם. מרים דעם רב'ס האָט
גע קרוגן קלעפּ אויך פון א ייד, וואָס איז געלאָפן

אויף דייטשע-ווינדער. דער ייד האט אבער געגעבן שוואכע קלעפ, האט דער דייטש אים אליין דערלאנגט א לעקציע. און ווידער אים געגעבן דעם קאנטשיק ער זאל פעסט שלאגן די רעביצן. צום סוף האט זי אויסגעזאגט ווו דאס גאלד און זילבער געפונט זיך.

ווי אזוי יידן האבן געדאווונט, געגעסן כשר פלייש, געהאלטן שבת, זאלסט זיך גארנישט פרעגן! דיין ברודער אפרים האט מורא געהאט און נישט געשאחטן, אפשר האט ער יא אמאל געשאחטן א הינדל. שלמה, רודע די שוויגע-רינס מיט זיין שותף וויינבערג, האבן געפלעגט אין די ערשטע צייטן עפים ארייננצישמוגלען און שחטן אויף כשר. א ציג, א שעפסל אמאל אויך א אבהמהלע. משה מנדלס זון האט אויך אמאל געשחטן. אברהמעלע פאלקעס זון א שוחט, האט מען געכאפט ביי אזא עברה און אים געשיקט נאך שעראדז אין תפיסה. דער יודנראט האט זיך אריינ-געמישט און אים אפגעראטעוועט, ער איז צוריק געקומען א היים צוהארגעט און צוקלאפט, אזוי אז אין א קורצער צייט איז ער געשטארבן.

מצות אויף פסח האט דאס ערשטע יאר צוגעשטעלט דער יודנראט. שפעטער איז מער קיין מצות נישט געווען. א טייל האט געגעסן חמץ און א טייל האבן 8 טעג געגעסן בלויז קארטאפל. עס איז אויך געווען אין געטא א קיך ביי פוקאטש אין הויז און הונגעריקע יידן האבן בעקומען א האלבן ליטער זופ פון גרויפן מיט קארטאפל און שטיקל ברויט. די אמאליגע נגידים האבן זיך שוין אויפ-געהערט צו שעמען, שוין געהאט אויספערקויפט אלעס.

וואס זיי האבן געהאט. די קיך האט עקזיסטירט כמעט-
ביז צום לעצטן טאג פון דער אויסזידלונג.

די ארומיקע פליטים פון זעלעוו, ווידאווע,שאדעק.
און לוטאמירסק, האבן אין לאסק מיטגעמאכט אלעס וואס
מיר, וואס עס איז געווען מיט אונדז איז אויך מיט
זיי געווען. ביי די איינטיילונג פון פראדוקטן און
וווינונגען, גיין צו ארבייט און אנדערע פליכטן. די
ארומיקע שטעטלעך זענען אפגעמעקט געווארן באלד אין
אנפאנג. דאס ביסל יידן זענען זיך צולאפן אין אנדערע
געטאס אין אומגעקומען אזוי ווי די לאסקער יידן.

מיר האבן געזען בלויז די זעלעווער יידן, ווי
מען האט זיי געפירט קיין „בעלמנא", אין קליינע יינגלעך
האב איך געזען דורכן פענסטער פארן אין עטליכע
אטאמאבילן אנגעפאקט. יידישע יינגלעך, אַנע היטלעך,
אין דערזעלבער ריכטונג - „בעלמנא-גאז-אויוונס."

פון אלטן בית עולם האבן די דייטשן ארויסגענומען
די מצבות און מיר יידן האבן אויסגעגראבן די ביינער
פון די קברים און זיי קובר געווען אויפן נייעם בית
עולם.

אונדזערע קינדער האבן שוין מער נישט געלערנט
אין די חדרים, נישט געהאט קיין שום שולע. בלויז
אין די "סאדע וואסער פאבריק" ביי די בז"עזינסקעס
האט געווינט איינער א לערער "לעווי", ער האט געפלעגט
לערנען מיט עטליכע קינדער. אויך מיינע קינדער זענען
צו אים געגאנגען לערנען, כפלעג אים צושיקן א ברויט
פאר שכר לימוד.

ביים רב (געוווינט ביי משה בעקער) האבן זיך געפלעגט אויפקלויבן א מנין יידן כמעט יעדן טאג און געדאווונט. דיין ברודער אפרים האט אויך דארט געפלעגט דאווענען. באלד נאכן דאווענען זענען זיך אלע שנעל פענאנדערגעגאנגען. די ספרי תורה פון שול, בית המדרש און אנדערע שטיבלעך מיט די חברות. זענען צוגענומען געווארן אין געטא אריין און פערוואנדלט געווארן אין א פריוואט אייגענטום. ווו עס איז געווען א ספר תורה האבן זיך פון צייט צו צייט צוזאמענגענומען א מנין יידן און כאפ-לאפ א דאוון געטוען. דאס איז נישט געווען ערלויבט, אבער די יידישע פאליציי האט זיך פון דעם נישט געמאכט ווסן. אזוי האבן זיך געצויגן א גאנצע קייט פון צרות. עס איז נישט געווען א טאג, א שעה, וואס זאל נישט פאסירן עפיס שלעכץ, אויף יעדן טריט און שריט זענען געווען סכסוכים פון ווייטוק און הונגער. כמעט יעדער מענטש פון די יידישע בעפעלקערונג האט מער געבעטן אויפן טויט ווי אויפן לעבן. דאס איז אלעס אזוי געווען ביז י"א אלול אין יאר 1942.

איך בין געווען אין לאסק ביזן לעצטן טאג פון דער אלגעמיינער אויסזידלונג ווי די "צוררים" האבן דאס גערופן. דאס איז געשען צומארגנס פון דער זדונסקא-וואלער יידן אויסזידלונג קיין "כעלמנא".

די רוצחים האבן דורך דער פאליציי ארויסגעטריבן אלע יידן פון זיירע שטיבן אין געטא, אראפ צו דער סאדע-וואסער-פאבריק. אזוי ווי דאס ארט איז געווען

צוקליין און זיי האבן נישט געקאנט קאנצענטרירן אלע אויף דעס ארט, האט מען אונדז פון דארט ווייטער געטריבן ווי בהמות, מיט געשרייען און קלעפ אויף דער קילינסקעגא גאס. פון דארט, אלע צוזאמען, אין דער פוילישער קירכע אריין. (דאס גאנצע שטעטל איז שוין פון פרימארגן געווען ארומגערינגלט דורך עס-עס, בעלאדנט מיט געווער). ביים ארייננגאנג אין קירכע דורך א קליין טירל האבן די נאצים מיט זייערע צוויי געקליידעטע העלפערס געהארגעט און געשלאגן מיט שטעקענס און באטיקעס איבער אלעמענס קעפ. צווישן זיי איז אויך געווען א בעקאנטער קאלער-שלעגער "פוקס", פון די לאדזער געסטאפא און אויך דער בעוווסטער געסטאפא פירער "ביבאוו" מיט נאך א גאנצע גרופע מערדער.

מער ווי 3500 יידישע נפשות האבן זיך געדארפן ארייננפאקן אין דער קירכע. צווישן זיי זענען אויך געווען יידן פון די ארומיקע שטעטלעך, וואס זענען די גאנצע צייט געווען מיט אונדז אין געטא. כמוז אינטערשטרייכן, אז די טשעכן וואס האבן געוווינט אין אונדזער סביבה האבן נישט מיטגעארבייט מיט די דייטשן, נאך דער מלחמה האב איך זיך דערפון געגנוי דערוווסט.

יידן וועלכע האבן נישט געקאנט אזוי שנעל גיין ווי די נאצישע מערדער האבן געטריבן, זענען באלד דערשאסן געווארן דורך די ס"ס: רודע די שוויגערין, העניך זענדל מיט זיין פרוי דאבריש, העניך קליגער, משה בעקער, דניאל פלאכטע, משה באלצעריק מיט זיין

פרוי און אנדערע. דיין מאמע און דיין מומע רבקהלע מיט דיינע שוועסטערן שרה און מחציה מיט זיירע קינדער זענען געווען אין קירכע. זיי האבן נישט געוואלט ארויסגיין צו די סעלעקציע און איבערלאזן די קינדער. זעלבע פאלן זענען געווען אסאך, וואס האבן נישט געוואלט גיין צו די סעלעקציע צוליב די זעלבע טעמים. אזוי מיין שוועסטער רומקע איז געבליבן אין קירך און נישט געוואלט ארויסגיין. אויך זענען צווישן אלע אנדערע געבליבן מתית שוחט און דער רב ר' לייבל. דער רב האט עפיס געדארשנט, אבער קיינער האט אים נישט געהערט און נישט פערשטאנען. דער פרעזעס האט דערקלערט הויך, אויפן קול, אז דאס איז א ניי מיטל פון די דייטשן צו ראבעווען דאס איבערגעבליבענע יידישע פערמעגן, יעצט וועלן די דייטשן ראבירן אין די שטיבן דאס גאלד און זילבער און דערנאך וועט זיך יעדער אומקערן אין זיין שטוב. דערווייל האט מען גענומען עטליכע יונגע מענטשן זיי זאלן קובר זיין די געשאסענע אין די גאסן. איציקל רפאל מרדכי'ס האט אלעמען געטרייסט: יידן, שטארקט זיך! דאס איז פאר די הילף! מיין טאטע, ר' נתן ווידאווער, און אנדערע אלטע יידן האבן אים אויסגעהערט און ווידוי געזאגט.

עטליכע טעג זענען מיר אזוי געווען צוזאמענגעפרעסט אין קירכע אן א טראפן וואסער, אן ברויט, די קינדער האבן געבעטן וואסער, עטליכע יונגע מענטשן זענען געשיקט געווארן דורכן פרעזעס צום פייערלעשער זאל זיי זאלן ברענגען וואסער. מיין ברודער יאסל איז אויך געווען צווישן זיי, האט אים א פאלקסדייטש

געזאגט: רייס אויס! װען דו קאנסט, און יאסל איז טאקע אנטלאפן און זיך אויסבעהאלטן צװישן קריסטן. מאיר באמס טאכטער האט געבוירן א קינד אין דער קירכע, דער דײטשער פאליציסט "האנשפערגער" האט זי דערשאסן מיטן קינד און די יידישע פאליציי האט זיי קובר געװען.

צומארגנס האט מען מיך געשיקט און האב געבראנגט ברויט און צוטײלט שטיקלעך יעדן אײנציקן. פון דער קיך האט מען געברענגט א ביסל זופ, צום ערשטן האט מען געגעבן די קינדער אביסל עסן. אזוי זענען אדורכ-געגאנגען 2 טעג. אביסל געדרימלט, אביסל געגעסן און געטועך דאס נאטירליכן געברויך אויפן ארט. דינסטאג, װען כהאט געברענגט דאס װעגעלע ברויט, האב איך דערזען, אז אין דער קירכע איז נישט היימליך. אויפן קליינים מארק איז שוין געװען אויסגעשטעלט מאשין געװער. מיך האט מען נאך געלאזט צופירן אויפן װעגעלע דאס ברויט מיט נאך אײניגע בחורים: אײזיק און דוד שלמה. דאס װעגעלע ברויט איז דארט געבליבן שטיין ביים ארײנגאנג און איך בין ארײן אין קירכע צו מײן פרוי און קינדער.

די יידישע פאליציי האט אויסגערופן, אז אלע יונגע מענטשן זאלן ארויסגײן פון דער קירכע צו די סעלעקציע. סזענען ארויסגעגאנגען מיידלעך און יינגלעך און איך בין אויך ארויס צװישן די יונגע. דארט איז שוין געװען דער בעקאנטער "האנס ביבאוו" און ער האט זיך געקליבן מענטשן: "פלאץ!" "קירכע!"

פלאץ האט געהייסן קיין לאדז׳ און קירכע האט זיך אויסגעטייטשט קיין "כעלמנא"... אשאד וואס "ביבאוו" איז נישט געקומען פריער, וואלטן זיך אפשר נאך אפאר יידן אפגעראטעוועט, ער וואלט זיי געגומען קיין לאדז׳.

די וואס זענען בעשטעטיקט געווען קא לאדז׳ (900 יידן) האט מען אוועק געפירט צו די „גליניוועקעס". דארט זענען געווען גריבער און פון דער הויך האבן אונדז געהיטן זשאנדארן מיט מאשין געווער. עס זענען געווען שיינע טריקענע טעג און מיר האבן זיך אין די גריבער בעזעצט, און אפגעלעגן מיטוואך אגאנצע נאכט, דאנער-שטאג אגאנצן טאג. און מיך האט מען ווידער געשיקט ברענגען ברויט ביי דער בעגלייטונג פון מאגיסטראט קאמיסאר. פון עטליכע בעקערייען האבן מיר צוזאמענ-גענומען אוועגעלע ברויט און עס צוגעפירט צו די גליניבקעס. "סהאט קיינים נישט געהונגערט". מיר זענען געווען זאט פון די צרות און זארג, וואס עס וועט זיין מיט אונדזערע פרויען און קינדער, וועלכע געפונען זיך אין קירכע. אזוי איז געבליבן דאס וועגעלע ברויט שטיין און קיינער האט נישט געגעסן...

פון די גליניוועקעס האט מען אונדז 900 יידן איבעגעטריבן אויפן פערדס מארק און די דייטשן האבן בעפוילן, אז מיר זאלן זיי אפגעבן דאס געלד וואס מיר האבן. זיי האבן געמיינט, אז די יידן האבן בעגראבן דאס געלד און געלד אויף די גליניוועקעס. דא האט אויך "ביבאוו" דער גרויסער רויבער פון יידישן האב און

פערמעגן, געהאַלטן ארעדע: "כווייס געגוי, אז איר האט נאך אויסבעהאלטן די ברילאנטן, איך ווייס, אז איר באהאלט עס אין די שיך!" מיין זון האט גענומען אפודלע, און ער איז ארומגעגאנגען צווישן דעם עולם און געדופן, אז יעדער זאל געבן וואס ער האט נאר! מענטשן האבן געגעבן דאס לעצטע וואס זיי האבן געהאט. דוד איילשלעגערס טאכטער איז צוגעגאנגען צו די מערדער און געזאגט, אז זי האט אין אירע שיך עפיס בעהאלטן. איז אשוסטער צוגעגאנגען און האט אויפגעריסן די קלעצלעך און פון דארט ארויסגענומען אלעס. כווייס נישט געגוי וואס.

דורך די צייט איז אנגעקומען א גאנצע גרופא פון די "רויב קאמאנדע" די וואס האבן געפירט די יידן אין אויוון אריין און האבן צוגענומען דעם פרעזעס זאלמען קאכמאן, ביידע ברודער פרידמאן, יעקב כאבעלסקיס יינגל, יעקב פיעטרקאבסקי, שלמה לערער, אברומטשע בז'עזינסקי, און נאך אנדערע, צוזאמען 20 מאן און ארויף גענומען אלע אויף א לאסט-אטא און מיט זיי אוועק.

ביי די סעלעקציע האט "ביבאוו" געפרעגט יעדן וואס פאר א פאך ער האט. אבער ווער האט דען געוואוסט זיינע מחשבות? סקאן זיין אז פיל מענטשן, ווען זיי זאגן, אז זיי זענען שניידערס אדער שוסטערס וואלטן זיי געווארן צוגעטיילט צו גיין קיין לאדז'. מיין זון האט געזאגט אז ער איז "בעקער מייסטער" האט ביבאוו אביסל געדרייט מיט די נאז, אבער ער האט אים געלאזט קיין לאדז'.

נאכדעם אוועקפירן די 20 פערזאָן מיטן פרעזעס
האט מען אונדז ווידער צוריקגעטריבן אויף די
„גלינעיווקעס„ דאס ברויט איז נאך געשטאנען, אבעלע
משה-פאלאקס, האט מיך געהייסן שניידן אויף שטיקלעך
דאס ברויט, איז גלייך צוגעקומען מרדכי פייבעלס זון
און געזאגט: נח סהונגערט מיך! האב איך אים געזאגט,
אז איך טאר אים נישט געבן, אויבן זענען געשטאנען
שומרים מיט מאשין געווער און געקוקט אויף מיין
בעוועגונג. הארך, האב איך אים געזאגט, איך מאך זיך
נישט זען און נעם דיר אליין. דא האב איך געכאפט א
פליק פון א באנדיט מיט אקולבא פון א ביקס אויפן
קאפ. כהאב זיך בעגאסן מיט בלוט און געבליבן
אָנבעוווסטזיין. פנחס לעווין איז געקומען און האט
מיר איינגעהאלטן דאס בלוט און געמאכט א באנדאזש.
פרייטאג פרי איז געקומען דערזעלבער קאמיסאר, וואס
האט אונדז ארויסגעפירט אויף די„גלינעיווקעס" און האט
אונדז ארויפגעפאקט אויף מאשינען און אפגעפירט צו
דער באן, און האט בפירוש געזאגט צו אונדז: קוקט
זיך נאכאמאל גוט אָן דאס שטעטל לאסק, ווייל איר וועט
עס שוין מער נישט זען!!! איך האב זיך אין הארץ
געטראכט - די מערדער וועסט שוין מער דאס שטעטל
נישט זען, אבער איך האב נאך בטחון. סהאט נישט לאנג
געדויערט און די באן האט אונדז געבראכט קא לאדז',
וואס איז געווען מיט די איבריגע יידן אין קירכע
האבן מיר שוין נישט געזען. דערציילט האבן מיר שפעטער
די לאסקער קריסטן, אז אלע וואס זענען געווען אין קירכע
האבן די מערדער אפגעפירט קיין "כעלמנא"...

אין לאדז'ער געטא

לאדז'ער געטא איז א ספעציעלע געשיכטע. אין לאדז' האט מען אונדז ווידער איבערגעקליבן און אטייל אוועק-געשיקט... איך האב בעקומען א דירה און צוזאמען מיט עטליכע לאסקער קינדער האבן מיר זיך דארט איינגע-ארדנט. מיר האבן געטראפן לאסקער מיט "אויפגעשנורעוועטע שוך" ווייל די פוס זייערע זענען געווען געשוואלן. איך בין געגאנגען בארוויס, אויפן וועג האב איך געזען אַ ייד פערחלשט האב איך געשריגן: יידן קומט העלפן אפּראטעווען אַ ייד!! קיינער האט זיך נישט גערירט פון אָרט. האב איך געזאגט צו יעקב כאבעלסקי - דאס איז דאס ריכטיגע "גיהינום", ביי אונדז אין לאסק איז נאך געווען א "גן-עדן".

מיר האבן געקרוגן א ליידיגע שטוב, אפילו א זעקל שטרוי איז דארט נישט געווען. יעדן טאג האט מען געכאפט מענטשן אויף די גאס און געשיקט אין שאכט הויז "כעלמנא". אזוי האבן "זיי" זיך נישט געקאנט אָנזעטיגן מיט דעם יידישן בלוט. אויך אונדזער רייע איז געקומען, ווייל עס איז דערווייל נישט געווען וואס צו עסן. אבער פון די דירה האבן מיר געמוזט אנטלויפן, ווייל זי איז געווען רעגיסטרירט, אז מיר, ביז 10 פערזאן, ווינען דארט. נישט ווייט פון מיר האב איך בעמערקט איין דירה וואס אויף די טיר איז געווען אנגעקלעבט אצעטל פון דער פאליציי, אז די וווינונג איז לער געווארן פון מענטשן, זיי זענען

שוין געווארן אוועקגעשיקט אין אויוון אריין. דארט
האבן מיר זיך בעהאלטן, אריינגייענדיק דורך א זייטיק
פענסטערל. 3 טעג זענען מיר דארט געווען אויסבעהאלטן
אָן עסן און אָן א טרינק וואסער. פלוצלינג האט זיך
בעוויזן א מיידעלע מיט א שטיקל ברויט און א טעפל
וואסער, א בלעכארזשס א טאכטער מיט איר מאמע פון
פראג. דער פאטער אירער האט געהאט א ספר תורה מיט א
שופר און די דייטשן האבן אים שוין געהאט אוועק
געשיקט. מיר האבן געהערט שרייען די נאצים: יידן
ארויס! מיר האבן זיך אלע אראפגעלאזט אין קעלער,
צוזאמענגעפרעסט זענען מיר אזוי געלעגן ביז סאיז
אין דרויסן שטיל געווארן. איך בין ארויס פון קעלער
און האב זיך איינגעהערט, אז אין דרויסן איז שוין
גאנץ שטיל. עטליכע טויזנט יידן האט מען דאמאלס
אוועקגעשיקט צום טויט און צווישן זיי אויך דעם
בלעכארשזס מיידעלע פון פראג מיט איר מאמע.

נאך אפאר טעג, דורשטיג און הונגעריג, זענען מיר
ארויס פון דעם פערחתמעדיגן וווינונג זוכן עפיס עסן.
ברויט קארטן האבן מיר נאך נישט געהאט. מיר האבן
אויסגעפונען דעם "אמט" און בעקומען די ברויט קארטן.
איך גאס האבן מיר צופעליק געטראפן אלאסקער, "אייזיק
בעקער", לייבעש מינקיעס א איידעם, ער האט מיך
איינגעלאדנט אויף לאגעווניצקי גאס 63 צו בעקער ארבעט
און געטראפן דארט ארבעטן נאך עטליכע לאסקער. דער
עיקר, האב איך געטראכט, וועלן מיר האבן א שטיקל
ברויט צום עסן. אין ארבעטס-אמט האט מיך אברהם שטייער

(ער לעבט יעצט אין ישראל) בעשטעטיגט און מיר האבן דארט געארבעט אפאר טעג. 6 קילאמעטער אהין און 6 קילאמעטער צוריק האבן מיר געדארפן גיין יעדן טאג פון ,דערהיים' צו דער ארבייט. איך האב זיך ארויסגעדרייט פון דער ארבייט און מיין זון איז יא דארט געבליבן. איך האב זיי מוחל געווען פאר די זופ מיט דעם שטיקל ברויט,וואס מען האט דארט געקרוגן און בין אוועק ווייטער זוכן א וועג ווי אזוי צו בלייבן לעבן.דאס איז געווען מיין אייננאונאיינציקער ציל. דאמאלס האב איך אויסגעפונען זעליג קרזעפיץ און איציק פארמאנס 2 זון. איציק פארמאנס זון האבן מיך צוגענומען צו זייער ארבייט. זיי האבן געהאט א גוטע שטעל און דארט האב איך געארבייט ביז מען האט ליקווידירט דעם ארבייטס-פלאץ און אונדז אלע געשיקט קיין אַשוויץ, דארט האט מען ווידער געקליבן און אונדז געשיקט אין אמוניציע אפטיילונג.

אשוויץ

איך אַשוויץ בין איך געווען מיט מיין זון און טאכטער. מיר האבן געמאכט פערשידענע טיילן פון גראנאטן און פון באמבעס. דער לייטער פון דער אפטיילונג האט געהייסן חיימוביץ א גוטער מענטש. ספערשטייט זיך, פארן אוועקשיקן האט מען אונדז נאכאמאל איבערגעקליבן, אפגעגאלט די קעפ און איבערגעטון די בגדים. דאס זעלבע האט מען געטון די מיידלעך און אונדז אויף דערוויל גענומען אין ציגיינער לאגער אריין.

די ציגיינער זענען דארט געהאלטן געווארן אלאנגע צייט און צום סוף אויך זיי געשיקט אין אויוון אריין. 2 טעג זענען מיר געזעסן מיט די ציגיינער און אונדז ווידער איבערגעטון מיט די "פאשאקעס" און געפירט קיין "שטאט-הויף" ביי דאנציג. דארט אין א אויסגעהאקטן וואלד אין באראקן האבן מיר זיך געפונען עטליכע מאנאטן און איך האב דארט געכאפט א גרויסע "עליה" ביז טויט קלעפ. די נאצים האבן ביי מיר געפונען א סידורל. ביי די ארבייט אין וואלד איז דאס סידורל מיר ארויס-געפאלן פון דער טאש. און בעוווסטזיין האבן צוויי חברה מיך איבערגעטראגן אויף א ברעט אין באראק אריין. 3 טעג שפעטער האב איך בעקומען א קוואטאק דורכן מויל. דארט האט זיך אויך געפונען יצחק, חיים הערשט איינ־יקל, און ער האט זיך צוזאמען מיט מיין זון געוואנדן צו דעם יידישן דאקטאר (געשטאמט פון רוסלאנד) ער זאל מיר העלפן. האט ער זיי געענטפערט, אז פאר יידן האט ער נישט קיין רעכט צו געבן רפואות, דא איז אלעס פאר קריסטן! פון דארט האט מען מיך אוועקגעפירט אין א ספעציעלן קראנקן באראק. איך האב דארט געטראפן נאך פיל קראנקע מיט הויכע היץ. כווייס נישט ווי לאנג כבין דארט געווען. כבין געקומען צו מיר. איך אפאר טעג ארום האב איך שוין געטרונקן קאפע. פון דארטן האבן מיך אפאר יידן ארויסגעכאפט. דערוווסענדיק זיך, אז מען גייט מאכן אין קראנקן באראק א סעלעקציע, זיי האבן מיך צוריק אריינגעטראגן אין פויריקן באראק און מיך דארט אביסל צוגעפלעגט. נאך א קורצע צייט בין איך שוין ווידער געגאנגען צו דער ארבעט. מיין זון

האט זיך געבעטן ביים אופזער און ער האט אויך מיר רחמנות געהאט און מיר ערלויבט צו וואשן וועש און פאריכטן סקארפעטן אין באראק נומער 13. פער דער ארבעט האט מען בעקומען יעדן טאג צוגאבן פון עסן.

די רוסן קומען

מיר האבן זיך שוין דערוווסט, אז די רוסן דערנענטערן זיך צו אונדז. אין אפאר טעג שפעטער האט מען דעם גאנצן לאגער ליקווידירט און אונדז אוועק-געפירט נאך "דרעזדן" אין דער "שאנדער שטראסע". דארט האבן מיר ווידער גענומען ארבעטן ביי אמוניציע. "ביבאוו", דער אויבענדערמאנטער, איז דא געווען דער לייטער.

די רוסן האבן אין איין נאכט בומבארדירט די שטאט דרעזדען. עס זענען געפאלן טויזנטער טויטע און פארוווּנדעטע. "ביבאוו" האט זיך מיט אונדז געהאלטן און געזארגט פאר אלע. הערשל נטע טויבעלעס איז אויך דארט געווען. זעענדיק, אז עס איז אזא שרעקליכע סאמאטאכע, האב איך גערעכנט, אז ס'איז שוין געקומען די הילף. איך האב זיך מיט די גאנצע חברה געהאלטן אין א בעקערייַ ווו אלע טירן און פענסטער זענען אויס-געהאקט. איך האב זיך גלייך מיט די גאנצע חברה גענומען צו די ארבייט. עס איז מיט אונדז דארט געווען א ס"ס-מאן פון לייפציג און ער האט געזאגט, אז ער דארף נישט הונדערטער "בעקערס" איר וועט אלץ אליין אויפּרעסן! האט מען צום סוף, אויסגעקליבן נאר אמתע בעקער צוויישן זיי מיך מיט מיין זון. עס איז דארט געווען א וויעלונער

ייד, א שניידער, שמואל שמולעוויטש, און ער האט זיך געבעטן: נח, ראטעווע מיך און נעם מיך אלס בעקער.! איך האב אים געהייסן שטיין נעבן אונדז און ער איז געבליבן ארבעטן אלס בעקער.

אין דער בעקעריי האבן מיר געארבייט און געהאט צו עסן. עטליכע וואכן, אזוי לאנג ווי דער שעף איז געווען מיט אונדז. אז מען האט אים פון דארט אוועק גערופן, זענען מיר ווידער געווארן הפקר-מענטשן, אן לייטער און אן ארבעט. אזעלכע האבן די ס"ס באלד אויפן ארט דערשאסן. דעמאלס האבן מיר זיך געוואנדן צו א פרוי בעקערין, וואס די בעקעריי איז געווען איר. זי איז געווען א גוטע פרוי און פון איר האבן מיר זיך אויך דערוווסט די נייעסן פון פראנט. זי האט געזאגט, אז דאס וועט שוין לאנג נישט דויערן און אונדז געראטן, אז מיר זאלן זיך אויסבעהאלטן עטליכע טעג. פון איר האבן מיר שפעטער בעקומען שפייז אויפן וועג און אויך 100 מארק יעדער איינער. פון דארטן זענען מיר האנטלאפן און געלעגן בעהאלטן, יעדער בעזונדער אויף א אנדער ארט.

ווידער אין אפאר טעג ארום בין איך געגאנגען זוכן מיינע קינדער, בייינאכט אין דער פינסטער, עס האט שרעקליך גערעגנט, בין איך אוועק און אנגעקלאפט ביי די דייטשע בעקערין. אויף מיין ענטפער, אז עס קלאפט דער "בעקער לייטער" האבן זיי מיר געעפנט און מהאט מיר געזאגט די בשורה, אז מיין זון איז דארט געווען זיך פרעגן אויף זיין פאטער און

איבערגעלאזן מיר זאגן, אז מארגן איין די זעלבע שעה וועט ער ווידער קומען פון זיין בעהעלטעניש זען דעם דעם טאטן. כהאב אבער דארט נישט געקאנט בלייבן און ווידער ארויס אין דער פינסטערניש און געהערט גיין די מיליץ, די זשאנדארמען זענען שוין נישט געווען. ווען זיי זענען אדורך איז אויך ארויס געקראכן נאך א ייד פון עפיס א לאך, דאס איז געווען איינער אברהם שווייצער פון סאסנאווצא. וואס טוסטו דא פיעטריק? (אזוי האט מען מיך גערופן). זאג איך אים: איך בלאנזשע און ווייס נישט ווו זיך אהינצוטוען. דו ווייסט נישט וואס מיט זיך צו טון? דו, וואס דו האסט געמאכט פליטה פון אלע געפארן, סעלעקציעס, הונגער, קרענק און אויסזידלונגען, דו ווייסט יעצט נישט וואס צו טון?? פערשטעק זיך דא נישט ווייט, ווייל די רוסן זענען שוין הינטער דער שטאט.

צומארגנס בין איך ווידער געקומען צו די בעקעריך, שפעט ביינאכט, ווי כהאב זיך אפגערעדט, און טאקע געטראפן דארט מיין זון. מאדאם מילער האט זיך די בעקעריך גערופן (20 יידן האט זי געגעבן ברויט און געלט). זי האט מיר אויך דערציילט, אז מיין טאכטער איז דא געווען און אז זי געפונט זיך אין דערזעלבער בעהעלטיניש ווו פריער. מיר האבן שוין געוווסט ווו דאס ארט געפונט זיך. מיין זון האט זיך גוט אריענטירט אין דער פינסערער נאכט און מיר האבן געפונען מיין טאכטער מיט נאך א וויעלונער מיידל. רוזשקע, דו גייסט מיט אונדז, האט מיין טאכטער געזאגט. אזוי

זענען מיר אין דער פינסטער ענערגיש אלע געגאנגען. אויפן וועג האט זיך צו אונדז צוגעטשעפעט נאך א דייטשער ייד. מיר האבן אים געקאנט נישט פאר אַרנטליכן מענטש, אבער אויך אים האבן מיר מיטגענומען מיט זיך. פון דארט זענען מיר אריין אין א ליידיקן לאגער גענומען קאצן (סאיז שוין דארט קיינער נישט געווען) און מיר האבן זיך ווידער אויסבעהאלטן און געלייגט שלאפן צודעקנדיק זיך מיט די קאצן.

אין די הענט האבן מיר גענומען שטעקנס מיט שטיקער אייזן, אז אויב קומט נאך עפיס א דייטש אונדז שלעכטס טון, זענען מיר גרייט געווען אים צו דערהארגענען. נאך 3 וואכן האבן מיר זיך געמוזט אויסבעהאלטן אין יענעם בעקאנטן קעלער און דארט געטראפן א אייניקל פון לייבל מינצבערג פון לאדז. מיט אונדז איז אויך געווען איינער א ווארשעווער, מען האט אים גערופן מוניעק קראווטשיק און אויך אאינזשינער בראון. דער אינזשינער מיט דעם אייניקל פון לייבל מינצבערג האבן אויסגעארבייט פוילישע פעסער פאר אונדז אלע. מיך האט מען גערופן פיעטריק קענדזיערסקי און מיין טאכטער בראנטשא קענדזיערסקי. יעדער האט זיך גערופן מיט א אמת פוילישן נאמען. די פרוי מילער האט געזארגט פאר מלבושים וואס האבן געפאסט פאר יעדן. די פעסער זענען געווען אין פארם פון בלעטלעך פאפיר מיט די פירמע פון דער באמבאר-דירטער אמוניציע פאבריק אין "קעמניץ" אונטער-געשריבן נעמען פון די דארטיקע אינזשינערן.

אזוי זענען מיר א קלענערע גרופא ארויס פון דרעזדען. דער לעצטער וועג מיינער. מיר גייען צו די רוסן. אויפן וועג האט מען אונדז עטליכע מאל איינגעהאלטן און יעדעס מאל זיך ווידער אפגעראטעוועט מיטן „שם המפורש,״ אז מיר זענען פוילישע ארבעטער. נישט אזוי לייכט איז דאס אנגעקומען. מיט טויט שרעק פאר יעדן דייטש, נאצי, ס"ס און סתם רוצחים. קיינער גלויבט דיר נישט און מיר גלויבן קיינעם נישט. נאר האבנדיק דעם פאס האבן מיר כוח בעקומען צו פאדערן פון יעדן איינעם. אזוי זענען מיר אין איין פרייטאג פארטאג, נאך אביסל זיך אפרואשן ביי א קראן אויף א צמענטארזש, גענומען גיין אויף דער ריכטונג קיין מזרח. מיין זון האט געהאט עפיס א שטיקל מאפע,האט ער אונדז ארייגעפירט אין א דארף אריין. איינע, א מיידל פון אונדז, האבן מיר איבערגעגעבן די פונקציע צו רעדן דייטש. מיר אלע האבן גערעט אונדזער לאסקער פויליש, קיין אייןווארט יידיש. דא האבן מיר אדורכגעריסן פערשידענע פערצוימונגען און זיך אפגעראטעוועט פון פערשידענע נייע צרות, צום סוף זיך איינקווארטירט אין א דארף ביי פאלאקן.

ביי נאכט זענען מיר ווידער פון דארט ארויס און געגאנגען אויף א צווייט ארט און געפאדערט פון דעם דארף׳ס וואיט נאכטלעגער. מיר האבן דאך געהאט „פעסער ממש,״ האבן מיר געפאדערט. צו מארגנס האבן מיר זיך איינגעקויפט עפיס עסן פאר דעם געלט וואס מיר האבן בעקומען פון פרוי מילער. (איך האב זיך יעצט דערמאנט,

אז פאר מיין אוועק גיין פון דהעזדען זענען פאליצייי געקומען מיך זוכן ביי פרוי מילער און זי האט מיך בעהאלטן אין טואלעט צימער און מיך ווידער אפגערא-טעוועט).

נאך דעם נאכט לעגער ביי א פויער אין סטודעלע. אויף שטרוי, זאג איך צו מיר, אז איך האב זוכה געווען צו ליגן אויף שטרוי, וועל איך אויך דערלעבן היטלערס מפלה. גייענדיק דורך פעלדער און וועלדער אין די ריכטונג צו די רוסן, זענען מיר נאך עטליכע מאל געווען צווישן לעבן און טויט. איינמאל האבן מיר געדארפן אדורכגיין אזא פרשת דרכים ווו סאיז ביי אונדז געווען אויף דער פיוטראקאווער גאס אין לאסק. האבן מיר געזען פלוצלינג, אז מיר זענען פשוט אריינגעפאלן אין נייע רויבער הענט און סאיז נישט גוט. צוריק דרייען זיך האבן מיר מער נישט געקאנט. האבן מיר זיך אנגענומען מיט מוט און קוראזש און געגאנגען גלייך צו די וואַרטע. ווו אהין? פרעגן זיי אונדז. דאס מיידל וואס האט גערעט דייטש האט זיי דערקלערט, אז מיר זענען פאלאקן און זוכן ארבייט. יא ארבייט!! האבן זיי אונדז אלע גענומען הינטער די וואך און אונדז אפגעפירט צו די זשאנדארמעריע. דארט האבן מיר געבעטן וואסער, האט מען אונדז געגעבן. איר ווילט ארבייט? האט ער אונדז געשיקט פון דארטן קיין "וויסלדארף", צום בירגערמייסטער. דארט האט מען בעקומען עסן און אונדז געפירט אויף א זאמל פונקט ווו מיר האבן געטראפן

רוסן און טשעכן. איך האב מיר געטראכט, עס איז שוין ווידער גוט!

עס האט נישט לאנג געדויערט איז געקומען דער וואזשנע זוכן די פאלאקן וואס ווילן ארבייט. מען האט אונדז גענומען צו א פרוי א גערטנערין, (איר מאן איז געווען א ס"ס און זי האט אנגעפירט מיט דער ארבייט). עטליכע טעג האבן מיר דארט געארבעט ביז די רוסן זענען אנגעקומען אין די סביבה.

נאך אין די טעג פאר די בעפרייאונג, האבן די דייטשן געשאסן יעדן ייד וואס זיי האבן געטראפן. מיט נסים האבן מיר זיך ארויסגעדרייט פון זייערע הענט. די רוסן מיט די דייטשן האבן זיך בעשאסן מיט טאנקן, ערשט פארנאכט זענען די רוסן אריין קיין וויסלדארף.

אין דער לעצטער מינוט האט נאך א ס"ס געפרווט צו אונדז שיסן. פארן הויז האבן מיר דערהערט דעם רעש פון די רוסישע טאנקן, זיי האבן צו אונדז גערופן: איך זענט שוין בעפרייט! אהיים!!!

מרדכי אלעי

אליד צו מיין מאמע

פארוואַרפן אינדערפרעמד אויף טויזענדער מייל
ווי גוט וואלט געווען - דיר קאנען שרייבן אבריוו,
ווי די חרטה פייניקט מיך יעדע ווייל
און סאיז ווי דער ים מיין ווייטוקטיף.

אויף מיין הארטן, ארימען געלעגער איינדערנאכט
וועקן מיך אויף זכרונות פון שלאף,
איך ליג און דערמאן מיך פון דיר און איך טראכט
פון דיר און מיין שולד און מיין אייביקער שטראף.

ווי גוט וואלט געווען ווען וואלסט נאך געלעבט,
כזאל קענען אומקערן און פאריכטן צוריק,
וואס כהאב דאן געטוען, וואס כהאב דאן פארפעלט,
א, וואלסט כאטש געלעבט איין אויגנבליק.

כ'ווייס מיין זינד, נאר כבין נישט שולדיק,
דער בלענד פונדערצייט האט מיך פארפירט.
געמאכט צו אלץ מיך אומגעדולדיק,
און אומגעדולדיק אויך צו דיר.

כהאב געהערט דיין שטענדיק קרעכצן
פון דעם עלענט, פון דעם נויט,
נאר די צייט, מיין אייגן לעכצן
האט דיין קול אין מיר פערטויבט.

ווי אנדערש וואלט געוועזן איצטער,
ווי אנדערש, מאמע מיינע, אצינד.
איך וואלט דערהערט דיין שטילסטן פליסטער
אויסצוקויפן מיינע זינד.

איך ווייס, אז דו ביסט נישט געשטארבן,
גרויסע נשמות שטארבן נישט,
און זעסט פון דארט מיין יעדן קרבן
ווי פון צער מיין טרער איך וויש.

כווייס, אז דו ביסט נישט געשטארבן,
און זעסט דיין קינד ווי האסט באגערט
צו זעען מיין רוקן איבער ספרים הארבן -
מאמע, זאל ווערן מיין חרטה פון דיר דערהערט!

יעקל לעווקאוויטש

אין יודנראט

די ערשטע טעג פון דייטשן רעזשים אין לאסק האב
איך מיט מיינע אייגענע אויגן נישט געזען. כבין נאך
אין יענע טעג געווען אויף גרויסע צרות.אלס סאלדאט
אינדער פוילישער ארמע, זייענדיק פארוואונדעט אויף
אפוס, האב איך זיך קוים דערשלאגן לאמענדיק קיין
לאסק. געטראפן אלעס ווי נאך אגרויסע בהלה, נאך
אגרויסע שרפה. ביסלעכווייז האט זיך די יידישע
בעפעלקערונג "בערואיקט". די, וועלכע זענען פאר
אוואך צייט אנטלאפן אין די נאנטע דערפער, האבן זיך
אומגעקערט יעדער צו זיין היים. מיין טאטע, בערל
מינקייעס, און מאמע הענעלע מיט מיין פרוי און קינד,
האבן זיך אויסבעהאלטן אויף די ראקאטניצא ביי אדייטש.
ער האט זיי גוט אויפגענומען, געגעבן עסן און אגעלעגער.
דער פאלקס דייטש האט די גאנצע פאמיליע מיינע
איינגעארדענט אין זיין סטאדאלע. "מיר האבן בעמערקט
האט מיין פאטער דערציילט, אז גאנץ פרי האט דער דייטש
ארויסגעשטעלט אויפן הויף אגרויסן טיש און אים
צוגעדעקט מיט אגאנץ ווייס טישטוך. מיר האבן געטראכט,
אז דאס גרייט דער בעל הבית צו אפרישטיק פאר אונדז
אלעמען. דער דייטש אבער, אונדזער בעל אכסניה, האט
פלייסיג זיך גענומען האקן האלץ. פאר-נאכט האט ער
דעם טיש ווידער צוריק אריינגענומען אין שטוב. אזוי

האט ער געטועץ די גאנצע צייט אין משך פון אונדזער דארט זיין ביי אים. מיין פאטער האט פערשטאנען, אז דאס "ווייסע טישטוך" האט "אגענויע באדייטונג".
ער האט צעליב דעם בעדאנקט דעם בעל הבית פאר זיין הכנסת אורחים און זיך געלאזט דורך אלע הינטערוועגן קיין פאביאניץ, פון דארט קיין לאדז' מיט דער גאנצער פאמיליע. דארט האבן זיי אפגעווארט עטליכע טעג. ווען די דייטשן האבן אקאפירט לאדז', האט ער זיך מיטן גאנצן פעקל אומגעקערט אהיים-קיין לאסק. פרייטאג אינדערפרי האבן זיך אויך אומגעקערט די אלע, וועלכע זענען אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה אנטלאפן אין לאדז'ער ריכטונג. אין לאסק האבן די דייטשן אלעמען מכבד געווען מיט גוטע קלעפ, בעזונדער יידן. אויך קריסטן האבן דאסמאל געגאסן פון דעם שיינעם קבלת פנים. ביי יידן האט מען גלייך געשניטן די בערד מיט די הויט צוזאמען און שטארק צושלאגן און צוקלאפט. דער גרעסטער טייל פון די יידישע געשעפטן זענען שוין געווען אויסראבירט. אונדזערע קריסטליכע שכנים האבן זיך געטיילט מיטן יידישן פערמעגן גלייך אויף גלייך.

נאך אקורצע צייט האבן די דייטשן גענומען-געכאפט יידן צו פעריכטן, די דורך פוילישע סאפיארן אויפ-- געריסענע בריקן. די צוויי בריקן איבער די טייכלען אויפן וואלער וועג און דער בריק פאר קאלומנא. די ערשטע דייטשע מיליטער-מאכט, האט באלד ארויסגעלאזט אבעקאנטמאכונג, געשריבן מיט גרויסע קידוש-לבנה אותיות, מיט ארואיקן טאן: "בירגער פון אלע רעליגיעס!

מיר זענען דא געקומען מאכן ארדנונג און בעטן אייך אלע צו זיין רואיק". אלע האבן באמת געמיינט, אז דאס זענען די זעלבע דייטשן פון ערשטן וועלט-קריג... אויך מיין טאטע האט אזוי געזאגט: וואס איז דאס געלויף, דאס געציטער, און וואס איז דער טאראראם? סאיז אמלחמה, אמלחמה ווי אלע מלחמות.!

באלד נאכן מיליטער דורכמארש זענען אנגעקומען אין שטאט אנייע באנדע: "ווירטשאפטס-לויטע". זיי האבן איבערנומען די שטאט אדמיניסטראציע, ווייל ביז זייר קומען איז אלס געווען כאאטיש, יעדער דייטש איז געווען אהיצעל, געדארפן אארבעטער, האט ער זיך ארויסגעלאזט אין גאס און געכאפט, ווער סאיז אים אינטערגעקומען. געפאטשט און געשלאגן און געשלעפט צו דער ארבעט. דער ייד איז געווארן הפקר. אפילו פריוואטע לאסקער פאלקס-דייטשן האבן זיך אויך אזוי געפירט, און געכאפט יידן צו דער ארבעט. צווישן די ערשטע 10 מאן געכאפטע צו ארבעט, זענען געווען: דוד וויוויעצקי, דניאל פלאכטעס ביידע זון, די גאלדבערגס און נאך אנדערע. די ארבעט איז בעשטאנען פון אפלאדענען פראכט-אטאמאבילן און וועגן. דאס וואס האט געקאנט געטוען-ווערן דורך איינעם אדער צוויי, האבן זיי גענומען 10 מענטשן. אזוי האט געדוירט אסך טעג. מיט צער האב איך דאס אפסערווירט. מיך האט מען טעלארירט, ווייל איך האב געהאט אאינוועליד בעשייניגונג אלס נכה מלחמה.

די ערשטע זארגן פון יעדן איז געווען צו זוכן ברויט. פראוויאנט-זאפאסן האט קיינער נישט געהאט. אזוי

האבן זיך יידן ארויסגעכאפט אין די נאנטע דערפער און זיך איינגעקויפט אביסעל פראוויאנט, קארטאפעל, מעל, פוטער, אהיימקומענדיק האבן זיי דאס צוטיילט צווישן זײערע שכנים. און ווער סהאט צו אזא גליק נישט דערגרייכט האט טאקע געהונגערט. דער ערשטער וואס האט גערופן צו מעשים פון ארגאנעזירן זיך איז געווען אברהם בוראקאווסקי, ער איז אין יענע צייטן געווען דער סעקרעטאר פון די יידישע גמינא און זלמן קאכמאן איז געווען דער פרעזעס (צעליב סכסוכים אין דער גמינא פאר דער מלחמה איז זלמן קאכמאן נאמינירט געווארן דורכן דאמאלדיקן סטאראסטא לאזארסקי אלס פרעזעס פון די גמינא). אברהם בוראקאווסקי מיטן פרעזעס האבן איינגעפונען, אז אין אזא כאאס פון כאפן צו ארבעט יידן, שלאגן און ארויסהונגערן די יידישע בעפעלקערונג, וועט ברענגען צו גאר טרויריקע רעזולטאטן. זיי זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, אז אלס מוז זיין ארגאנעזירט דורך דער קהילה פערוואלטונג, אום ארויס-מיידן דעם תוהו ובוהו. און אזוי איז דאס טאקע געשען. דער פרעזעס האט גענומען ארגאנעזירן צו זיך מיט-ארבעטער. בעיקר פון די ייִנגע חברה: געברודער רייכבארט, אהרן פנחס ברז'עזינסקי, זלמן וואיאקאווסקי וויצא-פרעזעס, געברודער פרידמאן, הערשל קליין, דוווטשע מאנדעל און אנדערע. ספערשטייט זיך, אז דאס אלס איז מן-הסתם אנגעוויזן געווארן דורך דער דייטשער שטאט-מאכט. אחוץ דעם סעקרעטאריאט האט ער אויך ארגאנעזירט אביראט, וועלכער איז בעשטאנען פון שיינע בעלי בתים: זכריה רייכבארט, לייבעלע בארנשטיין,

בן ציון הארא‏וויטש, משה ליפמאנאוויטש, נחמן און איטשע קעמפינסקי, העניך זענדל, הערשל ווידאווסקי, שעיה פרענקל און אשר פרענקל. מיט זיי האט עס געהייסן, בעראט ער זיך וועגן אלע וויכטיקע שטאט-ענינים. פאר זיי האט דער פרעזעס געבראכט אויפן טאג-ארדנונג אלע פאדערונגען פון דער דייטשער שטאט-מאכט. און וואס סאיז דארט בעשלאסן געווארן איז שטרענג דורכגעפירט געווארן.

בקיצור, סזענען ענטשטאנען אמטן, ממש אײדישע רעגירונג: בוראקאווסקי-ווירטשאפטס-ענינים, ארבעטס אמט - אהרן פנחס ברזעזינסקי און איך, פאסט אמט - דוווטשע מאנדעל, סעקרעטאר - וואווטשע רייכבארט, און נאך אמטן, וועלכע האבן בעדינט די יידישע בעפעלקערונג, בעיקר די נאצים. די ארדענונג האט ערשט בעקומען זיין רויאיקן צושטאנד, ווען סזענען געקומען קיין לאסק די דייטשע שוץ-פאליציי. צווישן זיי זענען געקומען עטליכע קאמיסארן, קרעסנער און פרייסלער. זיי, אלס צוויל-פערוואלטער האבן איבערגענומען דעם מאגיסטראט. יעדער פון זיי האט אויך געהאט מיליטערישע פונקציעס. אלע אינאיינעם האבן זיך אנגעפאנגען שטארק רעכענען מיטן פרעזעס קאכמאן. נישט שטענדיק האט דער פרעזעס געהאנדעלט ווי דער יודנראט האט בעשלאסן, אין מערסטן טייל האט ער געהאנדעלט שנעל און אויף אייגענער האנט. כמוז אונטערשטרייכן, אז אויך די אויף אייגענע האנט האנדלונגען זיינע זענען געווען אין גרעסטן טייל לטובת הכלל. און איך שווערע פערלעגענהייטן למשל, ווען די דייטשן האבן געפאדערט פון די יידן געלד און

ווערטזאכן; יידן אוועקצושיקן אויסער דער שטאט אויף ארבעט וכדומה. דענסמאל האט דער פרעזאס גערופן דעם ראט צו בעשליסן.

אדאנק דער דאזיקער ארגאנעזירונג, האט ביי אונדז אין שטעטל נישט פאסירט ביז דעם 42-טן יאר, אזעלכע טרויריקע פאלן, ווו עס האבן פאסירט אין די אלע ארומיקע שטעטלעך. אלע אין שטאט האבן דאס געוווסט, און געשעצט די ארבעט פון יודנראט. מיט גרויס ווייטאג, מיז איך זאגן, אז אויך מיר אין לאסק, טראץ די אלע מעשים טובים פון יודנראט לטובת די נאצים, האבן מיר נישט געקענט אויסמיידן אויך אזער טרויריקן פאל און אפּראטעווען פון תלייה 2 יינגע קינדער פון אקאלישער פאמיליע מיטן נאמען "שער", וועלכע האבן גענומען אביסל קוילן נאך זייר ארבעט. די דייטשן האבן ביי אונדז געפאדערט, פאר דער עברה מיר זאלן זיי געבן 10 יידן צו דער תלייה. די צוויי ברודער שער (16 און 18 יאר אלט) האבן געארבעט אין אדייטשן קינדער-גארטן, דארט האבן זיי אפגעלאדענט קוילן, און אהיימגייענדיק האט זיי די דייטשע פערוואלטערין פון קינדער-גארטן געגעבן אביסל קוילן. דורכגייענדיק דער שוץ-פאליציי האט זיי געטראפן דעם דייטשער בירגער-מייסטער און זיי פערהאלטן. תיכף געשיקט רופן דעם פרעזעס צו זיך. וואס דארט האט פאסירט און וואס דארט איז בערעדט געווארן ווייס קיינער נישט. אבער דער פרעזעס איז באלד צוריקגעקומען טרויריק, זיך שטארק צוויינט און זיך געריסן די האר פון קאפ. סאיז

ביטער! האט ער צום סוף אויסגעשריגן. אלע פון
יודנראט זענען זיך באלד צוזאמענגעקומען אין פרעזעס
צימער און זיי דערציילט: אז די דייטשן ווילן פון
אונדז, מיר זאלן געבן 10 יידן צום הענגען פאר די
קוילן עברה פון די ברודער "שער". אויב וועלן מיר
נישט געבן מיטן גוטן וועלן זיי אליין נעמען! כקען
גארנישט שילדערן די שטימונג פון דער בעראטונג און
פון פרעזעס. עס איז נישטו קיין שום עצה! דאס איז אגזר-
דין!. האט מען מיט גרויס צער גענומען קלויבן די
10 מענטשן צום הענגען. באלד איז געבראכט געווארן
דער ערשטער, משה שעראדזקי, און אים איינגעזעצט אין
דער קעלער-תפיסה. דעם צווייטן, אלתר קארן, און די
נעמען פון די איבעריקע 8 מענטשן געדענק איך נישט.
אלע 10 זענען שוין געזעסן אין תפיסה. דאס גאנצע
שטעטל האט זיך דערוועגן דערוווסט און האט ביטער
געוויינט. דער פרעזעס איז ווידער אוועק צו דער שוץ-
פאליציי, צום בירגערמייסטער, זאגענדיק צו אונדז:
כמוז נאכמאל צו גיין צו זיי און "אויך איך וועל זיין
צווישן די 10 געהאנגענע"! צוריק איז ער געקומען נאך
אשעה צייט, און האט מבשר געווען, אז מען וועט שוין
נישט הענגען די 10 מענטשן, אבער די צוויי יינגלעך
וועלן מוזן געהאנגען ווער! אזוי ווילן זיי, די
הענקער!. אשטיקל נחמה; אפגעראטעוועט 8 מענטשן פון
אזיכערן און מאוסן טויט. די צוויי יינגלעך זענען
געזעסן ארעסטירט ביי די דייטשן, אין מאגיסטראט
תפיסה. סאיז שוין געווען נאכט און מיר זענען זיך
צוגאנגען יעדער אהיים. איך געטא האבן שוין אלע

געוווסט וועגן גרויסן אונגליק. ביי זיך אין שטוב האב איך געטראפן די אונגליקלעכע מוטער פון די צוויי פערמשפטע יינגלעך צום הענגען. זי שרייט געוואלד, אז נאר איך בין אינדעם שולדיק! די שרעקליכע ווייטאג אירע, האט זי אויסגעגאסן אויף אלעמנס קעפ. בעזונדער אויף מיר.

צו מארגענס אום 6 פרי, האט דער פרעזעס געהייסן פריי-לאזן די ארעסטירטע 10 מאן. אשעה שפעטער האבן די דייטשן געבראכט פון לאדז אפערטיקע תליה. דער פרעזעס האט געמוזט שיקן מיט די דייטשן די יידישע פאליציאנטן זיי זאלן העלפן אויפשטעלןביים אלטן בית עלמין די תליה. דאס איז געווען אשרעקליכער שווארצער טאג פאר אונדז אלעמען. די גאנצע פאמיליע פון די צוויי ברודער זענען איינגעזעצט געווארן אין תפיסה זיי זאלן נישט ביי-זיין ביי דער עקזאקוציע. 11 אזייגער האט די שוץ-פאליציי ארויסגעטריבן אלע יידן פון די שטובן צו דעם תליה פלאץ. אלט און יינג האבן געמוזט גיין זעען דעם ברוטאלן אקט. אויסגעשטעלט דעם גאנצן עולם ווי א ח, עס זאל, חלילה, נישט איינער פערשטעלן דעם צווייטן צו זען די גרויסע דייטשע גבורה וואונדער. פונקט 12 אזייגער זענען אנגעקומען אויף אמאשין 4 פוירשטער פון דער לאדזער געטא. איינער פון די געקומענע איז געווען דער בעוווסטער תליין "פוקס" און זשאנדארמען האבן אונדז אלע ארומגערינגעלט מיט געוויער אין די הענט. פוקס האט געהאלטן א רעדע און ערקלערט, אז פאר סאבאטאזש און נעמען אן-רשות קומט זיי טויט שטראף. צוגעפירט

די צווײ ברודער און אין די אויגן פון אלעמען זײ געהאנגען. אלע, װעלכע זענען דארט פערזאמעלט געװען האבן זיך געפילט װי לעבענדיקע געהאנגענע, צובראכענע און קוים צוריק אהײם געגאנגען... ביז הײנט שטײט מיר פאר די אויגן דאס טרויריקע בילד, און סטוט מיר װײ, שרעקלעך װײ, װאס איך האב געהערט פון מויל פון די אונגליקליכע מוטער. ביך איך דען שולדיק אין די מערדערישע מעשים פון די רוצחים?

סזענען געװען נאך צװײ ײנגלעך, װעלכע האבן אהײם געבראכט אביסל קוילן, אבער זײ זענען געװען אין רשות פון יודנראט און דא האט דער פרעזעס דעצידירט. ער האט זײ גוט אויסגעזידלט און דערנאך בעפרײט.
אוז אזוי זײ אפגעראטעװעט פון די רוצחים'ס הענט.
נאך אזא ענדליכן אפיזאד: די דײטשן האבן געברענקט אין יודנראט אקאלישער מײדל, װעלכע זײ האבן געכאפט אויפן פאביאניצער װעג. שקאפ האט מען זי גערופן. (פוקאץ'ס משפחה). דער פרעזעס האט זי אפגעראטעװעט. סדאכט זיך, אז דאס מײדל לעבט ביז הײנט ערגעץ װו. סזענען בײ אונדז אויך גוטע מעשים געטועץ געװארן דורך פערשידענע מענטשן. למשל, אשבת האבן צװײ פון די ײנגע ײדנראט בעאמטע אפגעטראגן אדײטשע װאלידזע פון 35 ק"ג צו דער באן, װײל די װאס האבן דאס געדארפן טוען האבן אין דער צײט געדאװנט. נישט אײנמאל האבן זיך אונדזערע בחורים דאס לעבן אײנגע-שטעלט פארן כבוד פון ײדנראט, גײענדיק בײ נאכט צוצוטראגן אמתנה פון אפיש אדײטשן-פריץ אין ניטל-נאכט. נאר דורך אנס איז דער שליח ניצל געװארן פון

אזיכערן טויט. טויזענטער עפיזאדן אזעלכע וואלט איך געקאנט דערציילן וועגן די טײַרע, טײַרע ייִדישע בחורים, וועלכע האבן זיך טאג-טעגליך מקריב געווען פארן כבוד פון זײַערע עלטערן און מיטן זעלבן ברען האבן זיי געשיצט און אפגעהיטן די ערע פון זײַערע ייִדישע פוירשטער. סזענען אויך געווען שלעכטע מעשים, אבער די שיינע מעשים איז אמצוה צו דערציילן.

אויף די טאדארעס איז געווען דאס שווערסטע ארבעט ארט פאר אונדזערע ברודער. יעדער האט זיך געבעטן, אז מזאל אים דארט אהין נישט שיקן, ווייל אין די שווערע ווינטער טעג האבן די ייִדן געמוזט ארויפטראגן 20 ליטערדיקע קאנען-וואסער אין דער הויך צו די פאלקס-דייטשן, דורך גליטשיקע וועגן. לויט דער רייע האט געדארפט גיין צו דערארבעט בינעם דעם רבס אדער יששכר בארנשטיין און נאך אזעלכע שוין אויסגעמאטערטע ייִדן, וועלכע וואלטן אודאי שוין לעבענדיק נישט צוריקגעקומען פון דארט. זענען געווען אזעלכע ייִדן וואס האבן זיי פערטרעטן: בעקומען 5 זלאטעס, אדאפעלטע פארציע ברויט און אויסגעלייזט זײַערע שוואכע ברודער, אויף אווײַלע, פון דעם שמאך. נישט שטענדיק זענען מיר גערעכט געווען מיט זיך, צו שיקן יעדן טאג איינעם און דעם זעלבן צו שווערע ארבעט. נישט יעדעס מאל איז געלונגען צו בעקומען אפערטרעטער פאר 5 זלאטעס. נישט צו יעדער ארבעט האט זיך געפונען אגואל, האבן מיר, די ארבעט-פערטיילער אויך געזינדיקט, ווייל דער ארבעטס-אמט האט געמוזט טוען זײַן פליכט, און אפהיטן דעם

כבוד פון אונדז אלעמען. דעריבער האבן די ארבעט-פערטיילער זיך געפירט זער פיל מאל דיקטאטאריש. "שאט און שובערט", די צוויי דייטשן, ווי וואלף-הונט, האבן זיי אפגעהיטן, צו דער ארבעטס-אמט פילט אויס זיירע ארבעטס בעפעלן.

דורך די אלע געשעענישן און צוזאמענארבעט פון אלע יידישע כוחות, טראץ די הונגער-טעג און פון זייץ נאקעט כמעט און בארוועס, קרעציק און שמוציק האט זיך ביי יעדן געבילדעט אזיכערהייט, אבטחון, אפרומער בטחון, אז מיט שותפותדיקע כוחות פון אלעמען, וועלן מיר איבערלעבן היטלערן. פאקטן האבן עדות געזאגט דערויף. איינמאל איז געקומען אבעפעל פון דער שוץ-פאליציי, אז מיר דארפן צושטעלן 500 מיידלעך קיין וולאצלאוועק. אויב האט מען נישט דעם צאל מיידלעך וועלן מיר מוזן געבן פרויען פון קינדער. דארט האבן די 500 מיידלעך געדארפן ארבעטן אין אציגאריע פאבריק. דער יידנראט האט די גזירה מבטל געמאכט. ווי אזוי דער פרעזעס האט דאס ערלעדיקט, ווייס קיינער נישט. אבער אין גאס האט מען געגלויבט אין אים ווי אין אבעל-נס. מיר האבן געהערט וואס עס האט זיך געטוען אין אלע ארומיקע שטעטלעך. מיר האבן געוווסט, אז די אלע יידן פון דער אומגעגנט זענען שוין אויסגעראט געווארן, מיר האבן האבן געוווסט וועגן די גאז קאמערן און גאז וואגאנען, ווו מיליאנען יידן זענען שוין פערניכטעט געווארן. פון דעסטוועגן האבן מיר געגלויבט, געוואלט גלויבן, אז אונדז, לאסקער יידן, וועט דאס נישט פאסירן.

אלס וואס דער יידנראט האט געבעטן ביי די ארטיקע דייטשע מאכט, צו נארמאליזירן דאס יידישע געטא-לעבן, האבן זיי אנגענומען און בעשטעטיקט מיט "אפעראדענונג". אזוי איז געשאפן געווארן און פערברייטערט געווארן די יידישע פאליציי. אין 1940 איז געעפנט געווארן איידישער קינדאר-גארטן אין געטא, וועלכער האט זיך געהאלטן אקורצע צייט. עס איז געעפנט געווארן א קיך ווו סזענען יעדן טאג פערטיילט געווארן אומזיסטע מיטאגער. סאיז אויך אויפגעשטעלט געווארן אקאאפער-אטיוו, ווו יעדער האט בעקומען לויט אקארטן-סיסטעם פערשידענע פראדוקטן און ברויט. דער לייטער איז געווען דוווטשע ברזעזינסקי. אין איינעם פון די גוטע הייזער אין טילנא גאס איז איינגעארדענט געווארן איידיש שפיטאל, הינטער דער אויפזיכט פון ד"ר באל און זינגער. ביים יידנראט האט אויך פונקציאנירט "אפרידנס געריכט", די שופטים זענען געווען איזאק קאנטעראוויטש און מרדכי פייבל קאכמאן.

די געטא ביי אונדז איז אויך נישט ענטשטאנען מיט איינמאל, און אין איינטאג נאר איינציגווייז; גאס נאך גאס, פון די נומערלעך און פון מארק. סאיז ערבלויבט געווארן מיט-צונעמען מיט זיך, אלץ וואס יעדער האט נאר געוואלט. די געטא איז נישט געווען געשלאסן און נישט בעוואכט. בלויז יידישע פאליציאנטן האבן אין געטא געהאלטן דעם ארדענונג. אין דער שטאט האבן זיך יידן געמעגט בעוועגן פון 6 פרי ביז 5 פארנאכט, קריסטן ביז 6, דייטשן ביז 9, אחוץ די

וועלכע האבן געהאט ספעציעלע ערלויבענישן אויף פרייע בעוועגונג. אויך זענען געווען גאסן און דער מארק ווו יידן האבן זיך נישט געטארט בעווייזן. מיט דער צייט זענען אויך געשאפן געווארן 2 ארבעטס ראסארטן אין געטא: אשניידער רעסארט און אטרעפא ראסארט.

דער ארבעטס אמט ווו איך בין געווען טעטיק אונטער די לייטונג פון א.פ. ברזאזינסקי, האט בעקומען אפערשטארקונגס-כוח מיטן קומען פון מאטיק פרידמאן פון לאדזש קיין לאסק. ער האט זיך ארויסגעקרוגן פון לאדזער געטא און זיך אהער געכאפט צו אונדז. באלד האט אים דער פרעזעס איינגעשפאנט אין אונדזער ארבעטס אבטיילונג, ווייל די ווירטשאפטס אבטיילונג און דער ארבעט-אמט זענען געווען די שווערסטע און פעראנטווארטליכסטע אין געטא. בעזונדער די "ארבעטס אבטיילונג" האט געדעקט טאג-טעגליך מיט איר טעטיקייט פון צושטעלן די דייטשן ארבעטס מענטשן, אונדזער קיום, און געגעבן דאס שטיקל ברויט צו דערהאלטן די נשמה, וואס האט געשמאכט אויסגעלייזט צו ווערן פון זיירע הענט. מאטיק פרידמאן האט באמת געמאכט אגוטן ארדנונג. איינגעארדענט אכרטסת פאר אונדזערע ארבעטס-כוחות, מענער און פרויען, (150 מענער - 210 מיידלעך) אחוץ דעם זענען געווען שטענדיק טעטיק, בערך 60 מאן יודנראטלער בעמטע און אלע אנדערע דינסטן. ממש ארעגירונג בזעיר אנפין.

איך פערגלייך מיט געטאס פון אנדערע שטעטלעך איז ביי אונדז אין לאסק געווען "אקילער גיהינום".

טראָץ די השפלות אויף יעדן טריט, האָבן מיר דאָך זיך געלעבט צוזאַמען מיט די אייגענע משפחות און קעגנ-זייטיקע הילף.

<u>דעפּאָרטאַציעס.</u>

איינמאַל איז דערהאַלטן געוואָרן אין יודנראַט אַ אויפשרייסלדיקער באַפעל פון די דייטשע מאַכט: מיר וועלן אויפגעפאָדערט געבן 200 יונגע מענטשן, וועלכע דאַרפן ווערן אַוועקגעשיקט אויף אַרבעט אין פּויזנער געגנט. נאָך שווערע איינטערהאַנדלונגען פון יודנראַט מיט זיי, איז צום סוף באַשטימט געוואָרן, דאָס מיר שיקן נאָר 70 מאַן. די יודנראַטלער האָבן געמאַכט די רשימה און צומאַרגנס זיי צוזאַמענגענומען דורך די יודישע פּאָליציי און זיי איבערגעבן אין די "טרייפּענע האַנט", ביי דער באַן. צוזאַמען מיט אַנדערע 70 יונגע לייט, זענען אויך מיט דערזעלבער באַן אַוועקגעשיקט געוואָרן יודישע יונגע-לייט פון זעלאָוו און בעלכאַטאָוו: דאָס געוויין פון אַלעמען האָט געריסן די הימלען. סהאָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. די טומלעניש האָט געדויערט עטליכע וואָכן, ביז עס זענען דערהאַלטן געוואָרן בריוו פון די אַרויסגעשיקטע. די שפּייז קאַמיסיע פון יודנראַט האָט צו זיי געשיקט פּעקלעך-שפּייז און אויך קליידונג, צו די, וועלכע האָבן דערוועגן געבעטן.

<u>נעקלאַ</u>

די צווייטע גזירה האָט פאַרשטומט די ערשטע. קרובים פון די ערשטע דעפּאָרטירטע האָבן קוים צייט געהאַט זיך

אויסצוטענהען מיטן יידנראט, און אויסוויינען זיירע הערצער פאר אלעמען, זענען די יודנראטלער אויפגע-פאדערט געווארן צוצושטעלן נייע 200 מאן, טאטעס פון קינדער אויף ארבעט אין נעקלא. דאסמאל האט שוין נישט געהאלפן קיין משא-ומתן. די זשאנדארמען האבן דאסמאל אנגעפירט מיט דער אקציע, מיט דער-הילף פון די יידישע פאליציי. די זשאנדראן האבן די, וועלכע האבן זיך אויסבעהאלטן ברוטאל געשלאגן. די 200 מאן זענען ארייגעפאקט געווארן אין פראכט וואגאנען און פערשוונדן. די קלאג און צער אין יעדער שטוב קען נישט בעשריבן ווערן, סאיז זיכער נאך נישט געבוירנ-געווארן דער שרייבער אדער דיכטער, וועלכער זאל די דאזיקע ווייטאגן קענען בעשרייבן.

גוטנברון

דאסמאל האט דער יידנעלטסטער געהאנדעלט אויף אייגענע האנד. געמאכט ארשימה פון די יעניגע, וועלכע האבן אים איגנארירט און קריטיקירט. צווישן זיי תקיפים און סתם פוילע און פרעכע בחורים (אזוי האט ער זיי גערופן). 80 מאן לויט די דייטשע אנווייזונג, זיי ארויסגעגעבן און אוועקגעשיקט געווארן קיין גוטנברון אויף ארבעט. נאך דער דריטער אקציע זענען אין געטא פערבליבן דאס ביסל אלטע יידן, שוואכע און קראנקע, פרויען מיט קליינע קינדער. צו דער טאג-טעגליכער ארבעט זענען געשיקט געווארן 10 יעריקע קינדער. אפוסטקייט האט געהערשט אין יעדן ווינקעלע פון געטא. עס האבן אויך אויפגעהערט קומען בריוו פון

די אוועקגעשיקטע. אויך פעקלעך עסן זענען שוין נישט מער געווען אויף וועמענס אדרעס צו שיקן. טרויריקע ידיעות זענען איבערגעגעבן געווארן פון מויל צו מויל אין דער לופט האט זיך געפילט, אז אויך אונדזער סוף, פון די לאסקער געטא דערנענטערט זיך מיט שנעלע טריט...

מרדכי אלעי

גֵּיטוֹ...

הַגֵּיטוֹ סָגוּר וּמְסֻגָּר,
אָנוּ בּוֹ כְּלוּאִים,
הַנֶּפֶשׁ רְצוּצָה, הַגּוּף מוּגָר,
חַיֵּינוּ מִנֶּגְדֵּנוּ תְּלוּיִים.

עַל יַד הַשַּׁעַר מִשְׁמָר גֶּרְמָנִי
עִם מִקְלָע וְכִידוֹן,
שׁוֹמֵר עַל עַם מֻרְדָּף וְעָנִי,
לִכְלָיָה נִדּוֹן.

כָּאן הַשֶּׁמֶשׁ לֹא עוֹלָה,
אָנוּ לֹא נֶהֱנִים מֵאוֹרָהּ,
כָּאן קֵץ לְעַם הַגּוֹלָה,
לְעַם הַתּוֹרָה.

דוד לערער

רבקה׳לע

צארט, איידל ביסטו געווען,
שיין און מיט שמייכלדיקע אויגן.
ווען דיך צום לעצטן געזען,
געווען איז דיין קעפל מיט חן געבויגן.

כגעדענק דיין זיסע שטימע,
דיינע לידלעך שיין געזינגען.
פרייד און נחת פערשאפט די אמא
ווי באצויבערט האט אלס געקלינגען!

דוואלסט שוין יעצט זיכער זיין מוטער.
קינדער, בליענדע ארומגעפלאנצט,
מיט אפאטער, טאטן אָגוטער,
זאט און נחת, פון פרייד געטאנצט.

רבקה׳לע, ביזטאין "מבול" דערטרונקן,
אנדערש האט דער גורל געוועבט.
יינג און "כעלמנער גאז" פערזונקן,
אן זכיה צו קינדער דערלעבט.

כפרעג דיך, גאט, פון אלע אבות:
וווּ האסטו בעהאלטן דיינע וווּנדער?
ווען ארוצחיש-פאלק אויף קאטוויס
געשחטן דיינע זון ווי רינדער?

רבקה'לע, מיט אונדזער טאטן-מאמען,
אויף אייביק אין זכרון וועלן בלייבן!
דיינע ברודער, מיר ביידע צוזאמען
דיך אויפן הארצן טיף פערשרייבן.

רחל גרינדלער-קורן

דאס לעבן אין געטא

מיטן אריינקומען פון די היטלעריסטישע תלינים און זייער אויסהונגערונגס סיסטעם פון די יידישער בעפעלקערונג, האט זיך דער "הונגער" גלייך אריינ-געדרונגען אין שטעטל און בעזוכט טאג-טעגליך יעדע יידישע משפחה. ביי איינעם פריער און ביים אנדערן שפעטער. יעדער ביסן ברויט, אויך אנדערע פראדוקטן האט מען געמוזט אויסקויפן דורך שווערע ארבעט פארן דייטש צוזאמען מיט אגרויסע פארציע קלעפ און בזיונות. סזענען נאך געווען יידן ביי אונדז אין די ערשטע צייט, וועלכע האבן, דורך פערשידענע קאמבינאציעס, אפגענארט די נאצים און האבן געגעסן צו זאט. אטאך לייכטער האבן זיך איינגעארדנט יידן, וועלכע האבן נישט שטארק מקפיד געווען אויף כשר און טריף, מיליכיק און פליישיק. שווער אבער איז געווען ביי די פרומע יידן און ביי ארימע משפחות. צוליב זיי טאקע, האט דער יודענראט געזארגט וויי צו פערלייכטערן דעם הונגער. ביי אליעזר פוקאטש איך דער בעקעריי איז איינגעארדנט געווארן אקיך, וואס האט יעדן טאג געטיילט מיטאגער. דאס מיטאג איז בעשטאנען פון אפארציע זופ פאר יעדן נפש. אום 12 אזייגער ביי טאג זענען שוין געשטאנען אגאנצע רייע פרויען מיט קינדער, יעדער מיט זיין טעפל "און מיט אראפגעלאזטע אויגן", ווארטענדיק אויף זיין תור צו

בעקומען פאר דער פאמיליע די זופ. דארטן האב איך געארבעט אלענגערע צייט, בעיקר ביי שיילן קארטאפל צוזאמען מיט מאניע ברז׳עזינסקי און ביילע כאבעלסקי. דער קיכער איז געווען אהרון יעקובאוויטש. שפעטער זענען דארט איינגעארדנט געווארן מיידלעך, וועלכע האבן אלע פונקציעס אויסגעפירט אין קיך ביז...

די רייען פון די זופ-נעמער האבן זיך פון טאג צו טאג פערגרעסערט. איינציגווייז האט דער הונגער ארומגענומען די גאנצע יידישע באפעלקערונג, קיינער האט זיך שוין מער נישט געשעמט... ווער עס האט נאך געהאט געלט אדער ווערט-זאכן, קליידונג, גוטע וועש און קאלדרעס האט זיך נאך געקענט באגיין אָן דער זופ. קריסטן האבן געברענקט אביסל מעל, קארטאפל, אשטיקל פוטער, בגנבה, פערשטייט זיך, און דערפאר בעקומען ווערט זאכן, ווי כהאב שוין דערמאנט.

געווינט האבן מיר עטליכע משפחות אין איין וווינונג, ווו סאיז נאר מעגליך געווען אדורכצוטיילן אויף בעזינדערע צימערן. איינצעלנע פאכמענער האבן ווייטער געפרווט עפיס ארבעטן, אבער דאס האט לאנג נישט אנגעהאלטן. ספעציעלע צרות האבן מיר פרויען געליטן פון אדייטש אסאניטאר קאמיסאר. ער האט זיך זער ברוטאל בעצויגן צו פרויען. געכאפט אפרוי אין גאס און ביי דער מארק פלומפ זי געניייט זיך אויס-צוטוען און מיט אבערשט זיך וואשן, אנדערע האט ער געשיקט אין מקוה ארייין. די געשיקטע אין "באדע אנשטאלט" האבן געמוזט ברענגען אתעודה, וועלכע

האט בעשטעטיקט איר בעזוך אין מרחץ. ער האט זיך אויך ערלויבט איינצואורדנען פערשידענע ארגיעס, געמאכט צו שאנד און צו שפאט יידישע פרויען און מיידלעך. געגאנגען אין פערשידענע הייזער אין געטא און זיך אויסגעפרעגט ביי די פרויען וועגן זיירע אינטימע סעקסועלע אנגעלעגנהייטן. אספעציעלן באפעל האט ער ארויסגעגעבן, אז יעדע פרוי מוז איינמאל אין וואך בעזוכן די מקוה און ברענגען אבעשטעטיקונג דערויף. אין יאר 1941 איז דער דייטש פערשוווּנדן געווארן פון דערלאסקער געטא.

שרעקליכע טעג און ביטערע סצענעס האבן זיך אפגעשפילט אין געטא, ווען די דייטשן האבן ארויס- געשיקט יינגע און עלטערע מענער אויף ארבעט קיין פויזן און נעקלא. אלע טענות זענען געווען געוואנדן קעגן יודענראט. סזענען אויך געקומען צו געשלעגן מיט די יודענראט בעאמטע. פראטעקציע, האט יעדער געטענהט! מיין זון! מיין קינד! כביין נישט אומשטאנד צו שילדערן די הימעל געשרייען ווען מהאט ארויסגעשיקט מענער, אפגעריסן זיי פון זיירע פרויען און קינדער.

וועגן האנטלויפן פון געטא, אויסבעהאלטן זיך צווישן קריסטן אין די דערפער, אדער אוועקגעבן קינדער צו קריסטן, האבן כמעט אלע געטראכט, בלויז געטראכט, אבער עס נישט געטוען. יעדער האט געגלויבט און געהאט האפנונג, אז אפשר וועט געשען אנס? אחוץ די פאראליזש- שיטה פון די דייטשן, האבן זיי יעדע אקציע אזוי פערמאסקירט, אז אפילו דער גרעסטער אפיקורס צווישן

אונדז האט זיי געגלויבט. און וועמען האט געקענט-
איינפאלן זיי שטעלן אַנאקטיוון ווידערשטאנד? מיט
וואס? און מיט וועמען? די יוגענט האבן זיי
בעצייטענס בעזייטיקט און זיי גענומען צו צוואנגס
ארבעט, און דער פרעזעס מיט זיינע ראטגעבער זענען
געווען שטארק איבערצייגט, אז אונדז לאסקער וועט מען
קיין שלעכטס נישט טוען.

כדערמאן זיך, אז מען האט געפרוווט רעדן מיט
אקריסטן וועגן נעמען איינגעלע פון אונדזער משפחה.
ניין, האט זי געזאגט. סאיז זער געפערליך. דאס
וועט באלד איבערגעבן ווערן דער געסטאפא. מאכן זיך
"ארישע פעסער" און זיך אפטראגן פון געטא. אויך וועגן
דעם האבן מיר געטראכט. אונדזער פאמיליע-צוגעבינדנ-
קייט, האבן די אלע פלענער צו נישט געמאכט. יעדע
פון אונדז האט צו זיך אזוי געזאגט: דו גייסט זיך
רעטן, און דער טאטע-מאמע? דיינע שוועסטרן? דאס וואס
וועט געשען מיט אלע, וועט אויך געשען מיט מיר! דאס
איז געווען די תשובה אויף די אלע פלענער אונדזערע.
אויך דער שטענדיקער פחד האט אונדז צוגערויבט
דאס לעצטע ביסל מוט. מיר אלע זענען געווען מוטלויז
פונקט ווי שוצלויז! די ידיעות וועגן "כעלמנא", וואס
צוויי יידן האבן דערציילט איך לאסק האבן נאר פערגרע
סערט דאס ציטערן פון יעדן אבר ביי יעדן, טויט-שווייס
האט יעדן בעגאסן, און איך אפאר טעג זיך אויך צו דעם
געדאנק צוגעוווינט.

דער טאג פון גרויסן חורבן

דער גיהינום מוז זיכער זיין אפארק אין פערגלייך מיטן אויסזען פון דער קירכע אין טאג ווען אלע לאסקער יידן זענען דארט אריינגעפאקט געווארן: מענער, פרויען מיט פיצעלעך און עלטערע קינדער מיטן רב ר' לייבל בראש. די מלאכי-חבלה האבן אלע צוזאמענגעטריבן ווי בהמות, געיאגט מיט זיירע ווילדע געשרייען, יודן ארויס! נאך היסטערישער זענען געווען די געשרייען פון די געטריבענע... דאס האט אונדז אלעמען געזאגט, אז דאס איז דער סוף!!! אַלע זענען געבליבן אָנבע-ווּוסטזיין און אָן אפיצעל מוט. עטליכע יינגע מענער, וועלכע זענען געשיקט געווארן ברענגען וואסער און צוגרייטן פאר די אין קירך אביסל זופ, האבן זיך בעצייטענס, אפגעטראגן און אויסבעהאלטן. זיי זענען טאקע לעבן געבליבן. (יאסל פיאטרקאווסקי, שמואל פרידמאן און וואווטשע רייכבארט). נאך דער סעלעקציע זענען מיר 4 שוועסטערן צוזאמען מיט נאך עטליכע הונדערט נפשות איבערגעשיקט געווארן אויף די גלינע-ווקעס. כגלויב אז אנדערע האבן שוין דערציילט וועגן די „גלינעווקיס" און די טראגישע סצענעס אין די לעצטע שעהן אין לאסק.

אין דערלאדזער געטא

דעם טאג פון אונדזער אנקומען אין דער לאדז'ער געטא האט דער בלוטיקער שונא "ביבאוו" אויסעליווערט 70 טויזענט געטא יידן פון לאדז' אין טויטן לאגער „בעלמנא" און מיר לאסקער, פריש געקומענע, האבן פערנומען

זיירע דירות אין געטא. ווי די פערבליבענע געטא יידן האבן איבערגעבן, האט די ברייטע יידן-מאסע פון דער לאדזשער געטא אויפגענומען גאנץ גלייכגילטיק די דעפארטאציע און זיך געוואנדן מיט ביטעס צו דער דעפארטאציע-קאמיסיע, אז מזאל זיי ביי דער ערשטער געלעגענהייט ארויסשיקן, נאר „דאס קינד זיינס" זאל מען איבערלאזן און אריינגעבן אין אקינדער-הויז. די געפלאגטע האבן שוין פשוט נישט געקענט דערטראגן דעם טויט-פחד וואס האט יעדן בעגלייט אויף יעדן טריט און שריט.

נאך עטליכע טעג וואנדערן און מיט די לעצטע כוחות שלעפן זיך פון איין ביורא צו דער צווייטער, האבן מיר שוין געקענט אטראפעלע אפעטעמען, ווען מיר און די אלע לאסקער געקומענע, האבן זיך איינגעארדנט ביי פערשידענע ארבעטן אין געטא ארבעטס-רעסארטן. איך האב אנגעפאנגען ארבעטן אין רעסארט פון גארטעטן ווו עס האבן געארבעט עטליכע טויזענט מיידלעך. מיר, די לאסקער האבן פון גורל גענאסן אספעציעלן חסד: מיר האבן גארנישט שלעכט אויסגעזען אין פערגלייך מיט לאדזשער געטא-יידן, בעזונדער האט אונדז שטארק געדינט די עטליכע טעג וואס מיר האבן פערבראכט אין "מארישין" אן שום ארבעט און זיך געברענט אויף דער זון. דאס האבן טאקע די גרופן-פירערינס פון רעסארט אויסגענוצט און אונדז געשטעלט צו די שווערסטע ארבעטן. און אויף אונדזער חשבון געוואלט געניסן פאר זיירע פריוואטע בעדערפענישן

און אויסצייכנונגען. דא האב איך זיך נישט געלאזט, געארבעט אויף אזוי פיל, אז כזאל האבן דאס רעכט צו בעקומען מיין ביסל זופ און נישט מער.

כראקטעריסטיש, ווי די לאדז"ער האבן געגלויבט אין יודנעלטסטן פונקט ווי ביי אונדז, בעזונדער אין "האנס ביבאוו". זיי האבן נישט געקענט גלויבן, אז דער צורר און הענקער ביבאוו האט חרוב געמאכט די לאסקער קהילה און האט אלעמען געשיקט, אחוץ אונדז, צום טויט קיין „כעלמנא." ביז צו שווערע דיסקוסיעס איז געקומען צווישן אונדז און די גרופן פירערינס. פון עסן צו זאט, ווערגן אזא לוקסוס האט קיינער נישט געטראכט. וואס מען האט אונדז צוגעטיילט האט געניגענט בלויז צו האלטן די נשמה ביי זיך, און קענען אביסל ארבעטן. פון די אלע שפייזן זענען מענטשן געשוואלן געווארן, בעקומען אלערליי מאגן קראנקהייטן, מאגן קאטארן א.ז.וו. דאס מיטל האט אָפט דערנענטערט דעם קראנקן צום גאז-אויוון, אויך איך בין שוין מיט דעם אלעם פוירדערמאנטן צושטאנד געווען געבענטשט. נאך אקורצע צייט האב איך שוין נישט געקענט גיין צו דער ארבעט. אזוי האבן מיר זיך געמאטערט, געקרענקט, געהונגערט, שווער געארבעט אונטער דער הערשאפט פון דעם יודנעלטסטן רומקאווסקי און דעם געסטאפא שעף ביבאוו.

אין אפרימארגן 1944 האט זיך איבערחזרט דער זעלבער אקט, וואס פאר צוויי יאר צוריק אין לאסק. די יידישע געטא פאליציי האט געברענקט א אויפאדערונג זיך

צוצושטעלן צום גירוש. צעווישן אונדז שוועסטערן איז געווען אָבגעשטימט, אַז אויב מען וועט רופן איינע וועלן אלע זיך צושטעלן, מיר זאלן זיין צוזאמען. טאקע האָט מען מיך מיט מיין שוועסטער יפה גערופן זיך צוצושטעלן, האבן מיר געבעטן די פאליציי אביסל צו ווארטן ביז מיר וועלן רופן אונדזער שוועסטער פרימעט, ווייל מיר ווילן אלע צוזאמען זיך צושטעלן. אויף דעם זאמעלפונקט "צ'ארניעצקעגא" האבן מיר זיך אלע 4 שוועסטערן געטראפן און זיך געלאזט מיטן טראנספארט קיין אשוויץ.

אשוויץ און אנדערע לאגערן

אין אָשוויץ איז דאס ערשטע געווען, די בעקאנטע "באד" אונדז אויסגעטועט און געבליבן ווי געבוירן, אפגעשוירן און אפגעוואשן. און אטייל האבן זיך מיטגענומען די שיך. אנדערע מלבושים האט יעדע בעקומען. ארויסגייענדיק האבן מיר איינע די צווייטע נישט דערקענט, אָנע האר און מלבושים פון פערשידענע קאלערן און פערשידענע גרויסן האבן אלעמען פערוואנדעלט אין קאראקאטורן פון אמענטשן געשטאלט. מיר האבן טראָץ די השפלה און אלע צרות אויסגעבראכן מיט אהיסטעריש געלעכטער, דערקענענדיק זיך דורכן קול און רעדן. זער קאמיש האבן מיר אויסגעזען צוויי וואכן צייט. יעדן טאג אויף די אפעלן האבן מיר געהאט מינוטן, זיך צו מאכן פרייליך פון אונדזער "פורים שפילער" אויסזען. צו קיין ארבעט האט מען אונדז נישט גענומען, מיר זענען געווען אין רעזערוו, ווארטענדיק אויף אסוחר

וואס וועט קומען אונדז קויפן. דאס איז געווען פאקטיש. זעענדיק דעם רויך פון די שטענדיק געהייצטע "טויטן אויוונס" האבן מיר יעדער געהאט טויט ציטערניש, אז אט אט קומט מען אונדז רופן...

כקען נישט יעצט, ווי כהאט נישט געקענט דענצמאל אויסדרוקן דאס גרויסע־פערפאלנקייט פון דעם "זיך". יעדע איינע פון אונדז האט זיך פונקט אזוי געפילט. "שאטענס" בעוועגן זיך. שאטענס וואס אטעמען נאך.

צום סוף, נאך עטליכע אפעלען און סעלעקציעס איז געקומען אסוחר וואס־האט אונדז "געקויפט" ווי מען קויפט בהמות. מיט אונדז איז אויך געווען געניה קעמפינסקי. צוזאמען האבן מיר געשאפן א "פיפטעל" מיר 4 שוועסטערן און געניה. פון אָשוויץ זענען מיר געשיקט געווארן קיין "בערגן־בעלזן". דא אין אָשוויץ האבן מיר בייגעווינט אסצענע ווי אטאכטער האט דערקענט איר מוטער...ביידע האבן זיך גוט צעוויינט און צעקושט. מאמע, האט די טאכטער געזאגט, כבין אזוי גליקלעך, אז דו פארסט ארויס פון דאנעך, און איר איינגעשטעקט אפאר קארטאפל אין שולעכץ. "פָאר, מאמע, אפשר וועלן מיר דערלעבן זיך נאכאמאל צו זען."
יאבלונסקי האבן זיי זיך גערופן. אצווייטע סצענע דערמאן איך זיך, אז אין אָשוויץ ביי די ערשטע סעלעקציע האט זיך געפונען צווישן אונדז אפרוי מיטן נאמען קראשעווסקא, ביים אויסטוען האבן די עס־עס בעמערקט, אז די פרוי איז אין אנדערע אומשטענדן. גלייך האבן זיי אויף איר אויפגעהאנגען אשילד "שווייך".

מיר האבן זיך גארנישט געקענט פוירשטעלן, אז די דאזיקע קראשעווסקא איז לעבן געבליבן און מיט אונדז צוזאמען געגאנגען קיין "בערגן בעלזן". ווי זי האט אונדז איבערגעבן, האט זי געבוירן אקינד אין איינעם פון די באראקן, דאס קינד איז ביי איר באלד צוגענומען געווארן. ווען זי איז געקומען צו זיך האט מען זי צוגעטיילט צו אונדזער גרופע. אין דעם איבערגאנגס-לאגער האבן מיר זיך געפילט אביסל פרייער. צום אפעל זענען מיר געקומען איינגעהילט אין קאצן, ווייל דהאט געבלאזן קאלטע ווינטן פון ים. סזעט זיך אויס, אז סאיז שוין געווען דער אנפאנג פון סוף.

נאך אקורצע צייט האט מען אונדז געשיקט צו נייע ארבעט קיין "גייזלינגען". דארט האבן מיר געארבעט אין פלי-צוכט פאבריקן. פון טאג צו טאג איז די לאגע געווארן ערגער. די פאבריקן האבן אויפגעהערט צו ארבעטן, און מיר האבן געדארפן זארגן, אז סזאל זיין "פאקרזיוועס" צום מיטאג. שפעטער אריין זענען געווען שווערע באמבארדירונגען פון די אמריקאנער אויף די פונקטן ווו מיר האבן געארבעט, מיר האבן זיך אבער קיינמאל נישט אויסבעהאלטן. "תמות נפשי עם הפלישתים הארורים" האט זיך יעדע געטראכט, אונדז איז עס אלעס איינס! אבער דער ווילן זען אין די דייטשן נקמה, איז געווען שטארקער פון אלעמען, אפילו פון לעבן. אויפן וועג קיין "גייזלינגען" האבן אויך די אמריקאנער און ענגלענדער באמבארדירט די געגענט. די דייטש וואכע, אונדזערע שומרים, האבן אונדז פארשלאסן אין די פראכט וואגאנען און זיי האבן זיך געשוצט אין די שוץ-גרובער.

נאך דער באמבארדירונג האבן זיי זיך ווידער בעוויזן און מיט איראניע געפרעגט: וואס מאכט איר שפּעלעך? די זעלבע דייטשן האבן אטיילמאל פאַרענדיק געהאט דעם מוט אונדז אויסגעהונגערטע צו צוּוואַרפן שטיקלעך רינדל פון זייער ברויט און מיט התפעלות צוצוקוקן זיך ווי מיר טיילן זיך פּיצ-פּיצלעך צווישן זיך. אויך ביי דער ארבעט אין פאבריק האט מען טיילמאל געפונען אויפן ארבעטס-ארט ליגן אסענדוויטש. געווען צווישן די גרויסע באנדע רוצחים אויך "מענטשן". זיי האבן אויך געצי-טערט פאר די עס-עס אויפזער.

די ישועה איז געקומען

ווי אלע ישועות איז סוף סוף אויך די אויסלייזונג פון די נאצישע פערשקלאפער אנגעקומען מיט גרויסע יסורים. פון "גיידלינגען" האט מען אונדז ארייגעפאקט אין פראכט וואגאנען, 10 טעג פאר דער אויסלייזונג און דער צוג איז אוועקגעשטעלט געווארן אויף אזייטיקע באן-ליניע. אין לאגער זענען בלויז פערבליבן די ניי אנגעקומענע אונגארישע מיידלעך, בכדי זיך צו האבן מיט עפּיס צו בעווייזן. סאיז שוין בעוווסט געווען, אז די אמעריקאנער זענען שוין נאענט. מיר האבן בעקומען 1 ק"ג ברויט א טאג פאר 5 לעבענדיקע עסערס, און די סאניטארע בעדינ-גונגען זענען געווען נישט אויסצוהאלטן אין די וואגאנען. מיר זענען אלע פול געווען מיט כינים, און וואסער אויף א רפואה איז נישט געווען. אין איינעם פון די טעג האבן זיך בעוויזן מענטשן פון "רויטן קרייץ" און צעווישן

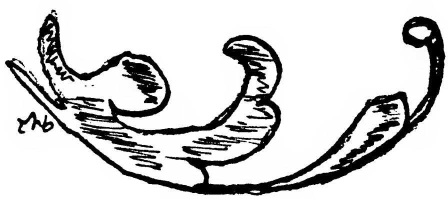
אונדז געטיילט פאר 2 מאן א פעקל. אין די פעקלעך זענען געווען ברויט און פוטער, זייף צום וואשן און אנדערע קלייניקייטן. אלע האבן זיך געכאפט צו דעם עסן ווי הייזעריקן און האבן צוזאמען מיטן ברויט אויך די זייף אויפגעגעסן. די רעזולטאטן פון אזא פיירליכע סעודה קען זיך יעדער פוירשטעלן... מיט דעם גאנצן ווייטאג פון דעם פעקל פון רויטן-קרייץ האט זיך ביי יעדן אנגעצינדן אליכטל פון האפנונג. האלט זיך! נאך אטאג, אדער צוויי, וועלן מיר זיין פריי! איינע האט דערמונטערט די צווייטע, און די צווייטע איז שוין געשטאנען אויפן ברעג פון טויט.

סהאט זיך דערהערט אשאס, און דער דייטש,אונדזער שומר האט געזאגט: "די טאמעס" זינדן שוין דא"! און באמת זענען די אמריקאנער שוין געווען אין דער געגענט. מיר האבן נאך אויסגעהערט א רעדע פון א עס-עס מאן, אז מיר זאלן זיך האלטן רואיק, די אמעריקאנער זענען שוין דא, סאיז יעצט נישט כדאי צו אנטלויפן. אין לאגער איז פערהאן פאר אונדז עסן און טרינקן. ער האט פשוט גערעט ווי אמענטש. אזא רעדע האט מער געפאסט פאר אמעריקאנער ווי פאר עס-עס מאן. די שומרים אין די וואגאנען האבן זיך דעגראדירט, אפרייסענדיק פון זיך די שליפעס און מעטאלענע צייכנס. אויך א לאדז'ער קריסט, א פאלקס דייטש, האט ביי אונדז געבעטן, אז מיר וועלן זיין אין לאדז' זאלן מיר זאגן זיין פרוי, אז ער איז דא געווען אין געפאנגענשאפט. הייסט עס,אז מיר זענען שוין לעבן געבליבן! ווו איז

אביסל פרייד? פארוואס פרייען מיר זיך נישט? מהאט געקענט מיט ליכט זיכן אשמייכל!

נישטו מער קיין פרייד, מיר זענען מער געווען ענדליך צו לעבעדיקע מתים. אויף די ליפן האבן זיך ביי יעדן געווארפן ווערטער:

מיין מאן! מיין טאטע! מאמע! מיין קינד!
נקמה!?

ישעיהו וויטעלזאָן

כ'קלאָג און וויין

כ'זוך אַמנין צו זאָגן קדיש-יתום,
א אָרט וווּ שטעלן יאָרצייט-ליכט,
אונדזערע קדושים, ברודער מאַרטירער -
האַרציקע, הייליקע-נשמות פון מיין היים.

איך זוך א אָרט אויף זיצן שבעה,
ערגעץ וווּ אַווינקל זיך אויסצווויינען
די ווייטוק. קריעה-רייסן פון לייב
און פון יענע שווייגנדיקע הימלען...

מיט אַטיפן צער ביז צום תהום
שטיי איך נאָך מיטן קאָפּ געבויגן.
כ'פּרוּוו מורמלען מיט אַצוריסן האַרץ,
פול מיט ווונדן וועגן אַלעמענס ליידן.

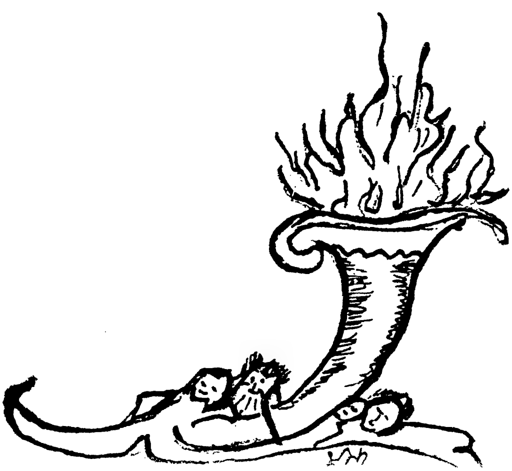
יעדעס אָבער, פונקט ווי מיינע אויגן
וויינט און קלאָגט, זוכט "נקמה"
ביי די רוצחים פון מיינע נאָענטע:
טאַטעס, מאַמעס, שוועסטער און ברודער.

פאר זעקס מיליאנען פון מיין פאלקס אוצר,
פארשטיקטע, מיט גאזן פערמאטערטע,
פארברענטע, לעבנדיק באגראבן,
אויסגעראטן, אומגעבראכט און פארשאטן.

די אלע, אין ריינקייט און ערליכקייט
פארפייניקט מיט הונגער און שפאט.
אונטערדריקט דעם געראנגל צום לעבן,
ביז דעם ענטגילטיקן טויט-אומקום.

נאר איין מינוט פארן טרויריקן-סוף
די אויסראטונג פון שטן-המשחית,
ביים ענד, ביים ברעג דער חורבן-תקופה
האט זיך בעוויזן נקמה, גאטס האנט.

מיר ביים לעבן געבליבענע פון אויסמארדונג,
קינדער פון חרובדיקע קהילות אין פוילן,
ווייסן אויסצוווינען, דערציילן דעם
ביטערן אמת,
אין "יזכור בוך" פאר די קומענדיקע דורות...

אביגדור וויינבערג

אדורכגעמאכט אלע צרות, גז"ד

ווען איך קער זיך אום צו יענע־יארן, מיטן געדאנק, צוריק אין מיין שטעטל, שטוין איך, ווי אזוי האבן יידן דארט געלעבט אין אזא ארימקייט? אכציק פראצענט יידן פון לאסק זענען פון דור־דורות געווען ארימעלייט און געלעבט אין אשטענדיקע דחקות. אוועלט מיט "געמיינע מענטשן", וואס האט איך גאנצן לעבן אויסגעגלאצט אויף אשטיקל ברויט מיט הערינג. 24 שעה אין מעת־לעת געקרעכטשעט פאר וועלכן גראשן קויפט מען אפירל־האלץ, אפירל טארף, אצענטנער קוילן צובאהייצן די איינציקע שטוב. וועגן אמענטשליכע וווינונג און היגיענישע איינריכטונגען - אחלום. פון וואנען נעמט מען אויף צוקויפן אמלבוש פאר אקינד, אפאר שיך פאר יעדן? און רעבאגעלט? טויזענדער זארגן, פון יעדן טאג באזונדער האבן קיינמאל קיין לעזונג נישט בעקומען. סגאנצע לעבן איז געווען אצוזאמענשטעל פון "זארגן און בארגן". אשטענדיקע מאטערניש פאר צודערהאלטן די נשמה. סזענען געווען יידן נגידים אויכעט. דהאסט זיי געקענט אויף די פינגער פון צוויי הענט אפציילן. זיי זענען געווען די "רחמנות־האבער" פון שטעטל.

סאיז אויך געווען אמיטל־שטאנד, וועלכער האט זיך מיט פרנסה אעצה געגעבן. דאס זענען געווען

פאכלייט, געוועלבלעך אייגנטימער, לוווערראנטן און סתם סוחרים פון אגאנץ יאר. קצבים, וועלכע האבן געהאט יאטקעס, פורמאנעס מיט גוטע פערד, שניידערס, שוסטער, פעלצ"ער און כלי קודש. שווער, זער שווער איז געווען די פרנסות פון דארפס-גייער. ווען נישט דאס ביסל בטחון, אז מארגן וועט בעסער זיין, אז דער "איבערשטער" וועט העלפן, וואלט דער ייד ביי אונדז שוין לאנג געווען אויפן עולם אמת. אמארק-פארער האט געדאנקן-גאט און זיך בעלעקט, ווען ער האט בעקומען געבארגט 200 זלאטעס אין דער גמילות חסדים קאסע. דער "מיטלשטאנד" האט זיך אויך געמוטשעט. דא זיך געמעקט און דארט זיך געשטעלט. צו די אלע גרויסע גליקן האט נאך צוגעפעלט די שטענדיקע קריסטליכע שנאה צום ייד. אויב האסטו געהאט ווייניק פוילישן אנטיסעמיטיזם איז געקומען היטלער אויבע-סערן די פוילישע גוטע "מעשים טובים".

<u>משיסט שרין</u>

צייטונגען האבן געשריבן, אז היטלער פאדערט פון פוילן דעם דאנציקער-קארידאר און שוין צומאר-געגס דעם ערשטן סעפטעמבער נעמט ער און שיסט!

סהאט זיך פשוט נישט געוואלט גלייבן, לעזענדיק די צייטונג. וואס האט געטוען היטלער, שיקט אער-אפלאנען קיין לאסק און ווארפט באמבעס אויף די שקולקעס און הרגעט מענטשן. אטויט שרעק איז אנגע-פאלן אויף אלעמען. איך האב גענומען מיין פרוי

מיט מיינע 6 קינדער און געמאכט פליטה פון שטעטל. זיך אויסבעהאלטן אין אדארף, אויך מיין אלטן טאטן האבן מיר מיט גענומען. 4 טעג זענען מיר אזוי געווען באהאלטן. מיר האבן איינגעזען, אז דאס איז נישט קיין תכלית, אויב קומען די נאצים וועלן זיי דאך אין די דערפער סייווי זיין, איז שוין בעסער זיך צוריק אומקערן אהיים.

די ערשטע היטלעראווציס האבן געוויזן אגרויסע גבורה און דערשאסן חזקעלע-שמשס-זון ווען ער האט זיי דערלאנגט דעם שליסן פון דער גרויסער שול.פרעג זיי פאר וואס, פאר ווען? ווארפן אימה?! מהאט גענוג געציטערט און געלעבט מיט פחד. מהאט שוין געהערט וואס "זיי" האבן אפגעטוען מיט די דייטשע און עסטערייכישע יידן, איז וואס שיסטו איינגל וואס ברענגט דיר דעם שול-שליסל?!

אין שטעטל האבן מענטשן גערעדט וועגן לויפן קיין רוסלאנד. איך האב געטראכט, נעם כאפ-לאפ אפרוי, מיט 6 קינדער מיט אאלטן טאטן און לויף קיין רוסלאנד! כוואלט יעדן מענטשן אזעלכן געהאלטן פארא משוגענים, אמטורף. וואלט כאטש רוסלאנד געווען ביי פאביאניץ אפילו ביי לאדז. פאלג מיך אגאנג, לאסק-לעמבערג, לאסק-ביאליסטאק! סאיז מצרים ועד הנה!

כבין געווען "זאט" מיט די 4 אויסבעהאלטענע טעג אין דארף. מיין טאטע האט בכלל געהאלטן פאר אנארישקייט די גאנצע היטלערישע מלחמה. ער האט נאך געגלויבט, אז די יעצטיקע דייטשן וועלן נישט ערגער

זיין ווי יענע דייטשן פון ערשטן וועלט קריג. טאקע אביסל באמבארדירט, געשאסן אַיידישן סאלדאט ביי די גרויסע בריק און ווי כהאב שוין דערציילט אויך חזקעלעס זון דערהארגעט, איז וואס? אויך זענען געווען עטליכע הרוגים אין רעגירטע אין די שקולקעס, יידן און קריסטן. ביי דעם ערשטן וועלט קריג האבן די דייטשן נאך ערגערע זאכן אפגעטוען מיט דער גרויסער גרענעץ שטאט קאליש. הקיצור, בטחון! אַיִיד מוז האבן בטחון! צרות מיט בטחון.

סהאט אונדז שטארק פערדראסן און ווייגעטוען די מעשה מיט די גרויסע שול. סהאבן דען געפעלט ערטער אין שטאט ווו איינצוארדענען פערד? זיי האבן שוין נישט געקענט געפונען בעסערע און בעקוועמערע ערטער פאר פערד נאר דוקא אין דער גרויסער שול? שפעטער דארט דערשאסן שוואכע פערד און דאס פערד-פלייש צוטיילט צעווישן יידן. נישט ווייניק דעם גרויסן חילול הקודש און נאך מאכל-טרפות געווען. אנייער מאכל, פערד-פלייש! און ביי יעקל שמולעוויטש אין יאטקע האט מען געטיילט פארציעס, ווער סהאט נאר געוואלט האט בעקומען.

און שפעטער ארייך האט דער צעוויל שטאט-מאכט, מיט די ספעציעלע פאכלייט ארויסגעגעבן אגאנצע רייע באפעלן, גזירות: אלס טאר מען נישט! נישט האנדלען, נישט וואנדלען, נישט קויפן, און נישט פארקויפן, נישט גיין אין די גאסן, באזונדער אין די אוונט שעהן,

נישט גיין אין דארף אריין. און אהוספה, אגור נייע מעשה: יעדער ייד מוז טראגן אויפן ארבעל אגעלן פאס, און שפעטער דעם פאס פערטוישט פארן געלן מגן-דוד. סאיז זיי געווען ווייניק איין מגן-דוד, צוויי האט יעדערער ייד געמוזט טראגן אנגעניים פון פארנט און אויף דער פלייצע. דאכט זיך אז עס דארפט שוין זיין גענוג! ניין, אין יעדן מגן-דוד מוז בפירוש זיין אנגעשריבן אין שווארצן "יודע". ציען דאס היטל פאר יעדן דייטשן הונט און אים אויפן קול בעגרוסן, פאר אזא בעגרוסונג האסטו געקענט אמאל בעצאלן מיט אמאל צען, צובראכענע ביינער. דאס איז אפנהעניק געווען פון דעם מצב-רוח פון דעם בעגרוסטן דייטשן מערדער.

צוביסלעך האבן מיר זיך אויסגעלערנט זיין "מענטשן". מיר האבן אויך געהאט אדייטשן "מקוהניק", בעזונדער האט ער געהאט אשוואכקייט צו ווייבער און זיי אנגעטוען גרויסע צרות. אויב האסטו נאך געקענט בעקומען אשטיקל ברויט ביי איידישן בעקער, איז אין איין טאג געקומען אגזירה פערשליסן אלע יידישע בעקערייען. און ברויט האבן געבאקן גויים און אונדז דאס געטיילט אויף קארטן. די דייטשן האבן געכאפט יידן צו ארבעט, בעגלייט זיי מיט טויטע קללות. אנס איז געשען, וואס סהאבן זיך ארייגעמישט די פוירשטער פון די יידישע געמינא און האבן ארגאניזירט דעם תוהו ובוהו.

יודנראט

די יידישע געמינא איז פערוואנדלט געווארן אין אזוי גערופענעם יודנראט. זאלמען קאכמאן איז געווען דער פרעזעס. ער האט זיך ענערגיש גענומען מאכן ארדענונג אין שטעטל. קודם-כל איינגעארדענט מזאל נישט סתם כאפן יידן צו ארבעט. דער יודנראט האט געמאכט ארשימה פון ארבעטס פעאיקע מענער און פרויען און טאג טעגלעך צוגעטיילט די דייטשן אצאל מענטשן אויף ארבעט. ארגאניזירט אקיך, ווו סזענען געגעבן געווארן מיטאגער, אביסל זופ פון קארטאפל מיט גרויפן. אויפגעשטעלט אקאאפעראטיוו, ווו יעדער האט בעקומען צוגעטיילט אביסל פראדוקטן. דערווייל האבן די דייטשן אויסגעארבעט אפלאן פון אגעטא פאר יידן.

דער יודנראט האט געמוזט אויספירן זיירע גזירות. און אין אקורצע צייט האבן זיך אלע יידן צוזאמענגע-פאקט אין די גארבער גאס און אין אלע הינטער געסלעך. אויך איידיש שפיטאל איז איינגעארדענט געווארן אין געטא. האסט געקענט מיינען, אז דו ביזט גאר אויס-געלייזט געווארן פון די מערדער הענט.

נייע צרות

די דייטשן האבן אויסגעפונען נייע ארבעטס פלעצער פאר די לאסקער יוגענט. קודם-כל האבן זיי געפאדערט דער יודנראט זאל צושטעלן אגרויסע גרופא יינגעלייט צו ארבעט קיין סענדזיעוויץ. שפעטער אריין האבן די

דייטשן געפאדערט ארבעטער קיין פויזן, קיין נעקלא. סהאבן נישט געהאלפן די געוויינען און געשרייען,פון טאטע-מאמעס און פון זיך אויסבעהאלטן. די יידישע פאליציי האבן מיט כוח געמוזט צושטעלן די צאל ארבעטער צום אוועקשיקן אין די אויבן דערמאנטע ערטער.

כבין נישט אומשטאנד צו שילדערן די הימעל געש-רייען און דעם צער פון די עלטערן, פון פרויען און קינדער, וואס האט זיך אפגעטוען ביי יעדע פערשיקונג,

איך אין די רייע

סאיז ביים יודנראט געווען אגעוויסער סדר. קודם-כל ארויסגעשיקט אלע 18 יעריקע יינגלעך אין פויזנער געגענט. די צווייטע אקציע: פריילליידיקע בחורים. די דריטע אקציע, בעווייבטע ביז 40 יעריקע מענער. די אלע זענען לויט אליסטע פון יודנראט גערופן געווארן זיך גוטוויליק צוצושטעלן צו דער צייט. אכט טעג פאר פסח, שפעט ביי נאכט, קלאפט מען ביי מיר אין טיר; וויינבערג, שטיי אויף! אברהם גאלאבינסקי מיט אדייטשן ז'אנדאר האבן מיך מיט כוח ארויסגענומען פון בעט און אפגעפירט צום יודנראט, ווו סזענען שוין געווען פערזאמעלט בערך 200 בעווייבטע יידן.

פון דארט זענען מיר געגאנגען צו דער באן סטאציע, פערפאקט אלעמען אין פראכט וואגאנען און אפגעפארן ביז שעראדז. אין שעראדז האט מען גענומען מאכן אסעלעקציע. צוויי מאן פון די גרופא זענען צוריקגעשיקט געווארן אהיים קיין לאסק. פון דארט זענען מיר איבערגעשיקט

געווארן קיין פויזן און צוטיילט געווארן אויף קלענערע גרופעס פון 20 מאן. אין דער שפיץ פון יעדע גרופא איז געשטאנען אדיישער אויפזער. די ערשטע פארציע איז געווען, אנשטאט ברויט, קלעפ מיט שטעקענס איבער די קעפ. פאר וואס און פאר ווען? נאכן גוט אפרעכן די ביינער האט דער אויפזער געהאלטן אפיירדיקע דרשה: איר זאלט נישט מיינען, אז איר זענט דא אהערגעקומען אויף זומער וווינונג! דא וועט איר מוזן שווער ארבעטן ביז איר וועט שטארבן! אייער אלעמענס לעבן האלט איך אין מיינע הענט! איז דעריבער, טראכט נישט מער וועגן איירע היימען, פרויען און קינדער! איר וועט זיי, סיי-ווי-סיי, שוין מער נישט זען! דאס איז געווען אשבת-הגדול-דיקע דרשה. גלייך זענען אלע איינגעשפאנט געווארן אין טאטשקעס אנגעפולטע מיט שטיינער און אנגעפאנגען בויען אנייע באן-ליניע. מיר האבן זער שווער געארבעט, אבער אויך געהאט אגאנץ פיינע געזעלשאפט. בלויז לאסקער תלמידי חכמים און פיינע מענטשן. פרייטאג צו נאכטס האט מאכל בורנשטיין מקבל שבת געווען. שפעטער אין די "ימים הנוראים", נאך די ארבעט, געדאווענט אלע תפילות. צוזאמען פון אויסעווייניק. מיר האבן נאכגעזאגט. מאכל האט ביי זיך געהאט זיינע צוויי שוואגערס: אפרים זילבערשטיין און רפאל מרדכי ביגעלאייזן.

אין די ערשטע צייט האבן מיר נאך בעקומען בריוו פון דערהיים. אמאל אויך אפעקל עסן. שפעטער האט זיך

דאס אלס געענדיקט. ביסלעוויז האבן מיר פערלוירן די כוחות און די דייטשן האבן דערוועגן סיסטאמאטיש געזארגט, אויסגעהונגערט און געטריבן ביי דער ארבעט. קראנקא און אפגעשוואכטע זענען נאקעט פערפאקט געווארן אין וואגאן און אוועק געשיקט... יעדער האט שטיל קדיש געזאגט נאך זיי...

מיט דער צייט האט מען מאכל בורנשטיין אויך אוועקגעשיקט אין אצווייטן לאגער. ער האט פוגע-בכבוד געווען דעם לאגער פירער. מער האבן מיר שוין מאכלן נישט געזען...

גוטענברום

אפגעטון אונדזער ארבעט זענען מיר, (נאך אלע לאסקער צוזאמען) אפגעשיקט געווארן אין אנייעם לאגער. דא האבן מיר זיך ווידער דערפילט אלס מענטשן. געגעבן שטרוי זעק, זיך געוואשן מיט זייף, דיזענפעקציאנירט אונדזער בגדים, פטור געווארן פון די לייז און אביסל אפגעאטעמט פון דעם שווערן יאך. מיר האבן דא באגעגענט די פון פוירפערשיקטע לאסקער בחורים. אברהם פיאטרקאווסקי, יוסף בראון און נאך אנדערע, כהאב דערמאנט יוסף בראון, ער האט אין גוטענברום בענייט די תליה. מיט גרויס צער דערמאן איך און בעשולדיק אין זיין טויט איידישן "מסור". צום גרעסטן צער און בושה, זענען געוועז צעווישן אונדז פערקויפטע נשמות צו די דייטשן... און די דייטשן האבן זיך פרייליך געמאכט ביי אזא ספעקטאקל. אויך אין פוירינן לאגער האבן די דייטשן

דאס געמאכט הורטעם. 14 יידן מיטאמאל אויפגעהאנגען, צו אזעלכע "שמחות" האבן די דייטשן מיטגעבראכט מיט זיך זייערע פרויען און קינדער און האבן זיך געשמאק געוויילט דערביי.

די גאנצע מחנה יידן האבן געמוזט שטיין מיט אויפגעהויבענע קעפ און קוקן גלייך צום "הייליקן ארט", חלילה נישט אראפלאזן אאויג. מאניע ברימשטיין, אלאסקער, האט עפיס נישט גוט געקוקט. דאס האט בעמערקט א עס-עס מאן. גלייך איז ער געגומען געווארן צום הענג-טיש און פערלייקט אים די "פעטלא" איבערן האלז.

אונדזער באראק עלסטער, יוסף גרינער, האט אים אפגעבעטן, זאגענדיק, אז ער איז אקורצזיכטיקער אבער אגוטער ארבעטער. (מאניע בריטשטיין לעבט יעצט אין אמריקא).

אשוריץ

אין סעפטעמבער 1943 זענען מיר איבערטראנס-פארטירט געווארן קיין אשוויץ. דער נאמען אליין האט אויף אלעמען געווארפן טויט-שרעק. אחודש צייט זענען מיר געזעסן אין די באראקן אן שום בעשעפטיקונג. אין אפרי מארגן איז געקומען אקאמיסיע און פון צווישן אונדז אויסגעקליבן 500 מאן און אפגעפירט אין די קוילן גראבן פון יאווארנא. מיר האבן אין יאווארנא שווער געארבעט און בעקומען מענטשלעך צו עסן.

דא האבן אויך געארבעט קריסטן, פאכמענער, צעווישן זיי זער פיל פאלאקן, צ'עכן און אויך דייטשן. מיר זענען געווען "נומערן", צוואנגס-ארבעטער. אין אשוויץ האט מען יעדן געגעבן אבכבודיקן נומער. אום דו זאלסט, חלילה, נישט פערגעסן דיין נומער, איז ער טעטאוירט געווארן אויף דיין לינקא האנט. מיין נומער איז געווען 138605.

אין יאווארנע האבן מיר זיך דערוווסט פון אלאסקער קריסט, וועלכער איז דארט אדורכגעפארן, וועגן ביטערן חורבן פון די לאסקער יידן, וועגן אונדזערע פרויען און קינדער וואס זענען אלע דערמארדעט געווארן אין בעלמנא...

סאיז אונדז ביטערגעווען אויף דער נשמה. טראץ די בעסערע בעציאונג צו אונדז, בעסער געגעסן, מער גערוט, סאיז אלס מיאוס געווארן, אליידיקייט, פוסט און פאסטקייט האט אונדז באהערשט. אלע טעג זענען "שבעה" טעג געווען און יעדער געשפרעך צעווישן זיך - אקדיש-יתום...

אויך אין דעם שרעקליכן צושטאנד פון טיפע אבלות, ווו מיר האבן זיך געפונען, האבן אגרופע "מוסרים" געפירט זייער פארברעכערישע טעטיקייט. כבין זיכער, אז "דער אין הימל" וועט אונדז מוחל-זיין און נישט פערכענען אונדזער טאט פאר אזינד. אין 16-טן בלאק זענען אין איין נאכט דורך אונדז אויפגעהאנגען געווארן ביי די פריצ'עס אלע יידישע מוסרים, וחמת המלך שככה...

בעפרייאונגס קלאנגען

די רוסן האבן זיך מיט שנעלע טריט דערנענטערט צו יאוואָרנאַ. אין איין שעה איז דער גאַנצער לאַגער דורכן אַלעמען פערלאַזט געוואָרן. די עס-עס מענער האָבן אונדז געטריבן אין דער ריכטונג צו "בלעכאמאַ". דער בלעכאַמער לאַגער איז אויך שוין געווען לער פון מענטשן. אָבער עסן איז דאָרט געבליבן. די עס-עס מענער האָבן זיך בעצייטענס אָפּגעטראָגן און מיר האָבן זיך גענומען עסן. עסענדיק מיט אַגוטן אַפּעטיט, האָבן מיר נישט בעמערקט ווי אַדייטשער פּאַטראָל מיט מאַשין-געווער דערנענטערט זיך צום לאַגער. זיי האָבן געשאָסן אויף אונדז און דערהרגעט 80 מאַן, צווישן זיי אַמיידל. זיי זענען גלייך פערשוואונדן און מיר האָבן קובר געווען די 80 דערשאָסענע יידן.

מיר, די איבערגעבליבענע האָבן זיך אויסבעהאַלטן אין טיפן וואַלד און אָפּגעוואַרט דאָס רוסישע מיליטער זאָל אונדז בעפרייען. פון די רוסישע גראַנאַטן זענען נאָך צווי פון אונדזער גרופּע געפאַלן. צו מאָרגענס דעם 9-טן מאַי 1945, האָבן מיר זיך, באַפרייטע, אָבגעציילט 54 מאַן פון די 4500 יידן וואָס האָבן פערלאָזט יאוואָרנאַ.

טערעזנשטאַט

אין טערעזנשטאַט זענען מיר אויפגענומען געוואָרן דורכן שוועדישן רויטן-קרייץ. גאַטס-וווּנדער! יעדער האָט בעקומען "אַזעמל מיט פּוטער" און אַגלאָז קאַפּע.

מיר האָבן זיך געוואַשן ווי מענטשן און בעקומען

פריש נייע וועש און איבער מלבושים. אפילו אקראוואט האט נישט געפעלט. מיר האבן אלע היסטעריש געלאכט אנקוקנדיק איינער דעם צווייטן. איך הארצן פשוט נישט געגלויבט צו דאס איז אווירקליכקייט.

די רוסן האבן אין לאגער אפגעשטעלט אאפיציעלן וועזיט און אלעמען געטיילט ציגארן.

נאך עטליכע טעג רוען, האב איך בעשלאסן צו פארן "אהיים". פון פראג בין איך געפארן מיט דער באן קיין לאסק. אויפן וועג האב איך געטראפן יעקל ליפשיץ און צוזאמען געגאנגען פון די באן סטאציע אין שטאט.

אין גרשון חושס הויז האבן מיר געטראפן יאסל פיעטרקאווסקי און נאך עטליכע לעבנגעבליבענע יידן.

טאג-טעגלעך זענען צוגעקומען נייע פליטים און אין אקורצע צייט האבן מיר שוין געציילט 20 מאן. אויך ריפטשא גרינער און מאשא יידע אריהם פרוי איז געווען צעווישן די חברה. סאיז אבער נישט געווען וואס צו עסן. איך האב זיך געלאזט אין די דערפער אריין איך פון דארט געברענגט אגאנצן וואגן פון אלעם גוטן. קריסטן אין די דערפער וואס איך האב געקענט האבן אומזיסט געגעבן זעקלעך מיט מעל, קארטאפל,ברויט און פרוכט.

מיר האבן זיך ארומגעקוקט און געזען דעם טראגישן אמת. דאס גאנצע שטעטל האט אויסגעזען ווי אבית הקברות. פערגליווערט, טויט, אפילו דער געשמאק פון דער גארבער גאס איז פערשוואונדן. נישטו קיין גאנצע זאך, אלס איז

חרובדיק, צובראקט, צוקלאפט, אלס אן לעדן, טירן און פענסטער. דער בית עולם, נישט ווייט פון ארייננאנג, אגאנצער בארג אויסגעריסענע מצבות, נישט ווייט פון טהרה שטיבל דער "ברודער קבר", אגרויסער בארג זאמד, פערוואקסן מיט גראז. די טרערן האבן ביי מיר אויס-געטרוקנט, און סהארץ האט געקלאפט מיט כעס...

סזענען אין משך פון דער צייט צוגעקומען נאך אביסל לאסקער. מיר האבן זיך אבער נישט דערקענט איינער דעם צווייטן, אדאנק דעם נאמען וואס יעדער האט דערמאנט, האט זיך פערבונדן די געזעלשאפט. די לאסקער פוילישע בעפעלקערונג האט געקוקט אויף אונדז ווי אויף שדים, אדער לעבעדיקע מתים. וואס טוט איר דא? איר לעבט נאך? ווער דארפט אייך ווידער, צו וואס זענט איר אהערגעקומען? און נאך אזעלכע סימפאטישע פראגן.

מיר אלע לעבענגעבליבענע פון לאסק האבן איינגע-פונען, אז מיר האבן אין שטעטל גארנישט וואס צו טוען. איך האב חתונה מיט ריפטשא גרינער און זיך געלאזט אויפן וועג קיין בערלין און פון דארט וועלן מיר פארן קיין ארץ ישראל.

צוזאמען מיט אונדז איז אויך געפארן נוח פיעטרקאווסקי. מיר האבן באלד נישט געקענט פארן קיין ארץ ישראל. די ענגלענדער האבן געשלאסן די עליה. מיר זענען דעריבער געבליבן אין דייטשלאנד ביזן 49-סטן יאר. און צום סוף זוכה געווען צו פליען אהיים...

אהיים צו אזעלבשטענדיק ישראל לאנד.

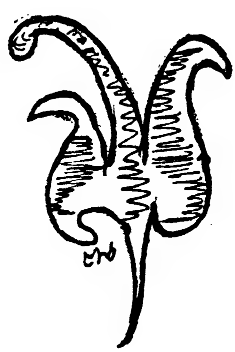
כהאט אונדז גארנישט געפעלט און מהאט גארנישט געהאט. מיר ביידע האבן געארבעט און זיך איינגע- ארדענט. אין הארץ טראג איך אשטענדיקע תפילה פאר שלום און געזונט.

מרדכי אלעי

ג י ט ו...

הֲיָבוֹא עוֹד מֵאַיִן יֶשַׁע,
הֲיֵשׁ עוֹד שְׁבִיב תִּקְוָה?
אֶת הָעוֹלָם כָּבַשׁ הָרֶשַׁע
וּסְבִיב עִמָּנוּ נִקְוָה.

מִקְּצֵה עֲנָפָיו יְבֵשִׁים וְלַחִים,
מִשֹּׁרֶשׁ אַחֲרֵי שָׁרָשָׁיו,
עַל כָּל כַּר — קֶבֶר אַחִים
עַל יְדֵי נִמְרוֹד הָעַמִּים וְשַׁמָּשָׁיו.

הינדה נאסקאוויטש-מוזס

מיינע איבערלעבונגען

אין יאר 1939 האבן מיר געוווינט אין פאביאניץ, אקורצע צייט האט געדוירט ווי איך האב זיך בעוויזן איינצובירגערן מיט די ציוניסטישען יוגענד פון דער שטאט. ווען די דייטשן זענען אריין האט די יוגענד ארגאניזירט גרופן צו אנטלויפן פון שטאט אין ריכטונג צו רומעניע מיט דעם ציל צו קומען קיין ארץ ישראל. בעל-כרחם האבן מיינע עלטערן מסכים געווען איך זאל מיט איין גרופא פערלאזן פאביאניץ. מיין מוטער האט מיך נאך בעגלייט ביז צום באן הויף קיין לאדז. אבער צוליב דעם געדראנג פון טויזענטער מענטשן האבן מיר זיך שוין נישט בעוויזן צו געזעגענען.

אויפן וועג האבן מיר אפגעשטעלט אויף אגעוויסע צייט אין "קאסטאפאל". איך האב זיך אויפגעהאלטן ביי די פאמיליע פון לערער בערלאנט, וועלכער האט געלערנט אין לאסקער "תרבות" שולע. די פאמיליע האט מיך זער גוט אויפגענומען און דארט געדרוט עטליכע טעג. פון דארט האבן מיר געוואנדערט צו דער רומענישער גרעניץ, ווו מען האט אונדז געכאפט און פערשיקט יעדן אין אאנדערע טורמע. די פריינד און פריינדינס פון די גרופא האב איך שוין מער נישט געזען. איך בין געשיקט געווארן פון איין טורמע אין דערצווייטער,

אזוי איאר צייט, און מען האט מיך פערמשפט אויף 5 יאר סיביר.

נאך איאר זיצן אין טורמעס בין איך פערשיקט געווארן אין ארבעטס לאגער קיין סיביר אין נאוויסיבירסק. עס איז דארט געוועזן אריזיגער לאגער פון איבער 8 טויזענט פרויען. מיר יידישע און פוילישע פרויען האבן געארבעט ביי נייען וואטענע קורטקעס. מען האט אונדז געלערנט נייען און נאכהער האט מען פון אונדז פערלאנגט מיר זאלן זיין אליין די מאשין. דאס הייסט, מען האט געמוזט יאגן און ארויסגעבן אנארמע, אויב נישט, האט מען בעקומען ווייניגער ברויט און זופ. געארבעט האבן מיר שווער. איינמאל ביי טאג און איינמאל ביי נאכט צו 10 שעה, און עסן האט מען בעקומען קוים צו דערהאלטן די נשמה. די סאניטארע בעדינגונגען זענען געוועזן צו דערליידן און דאס האט ארויסגערופן פערשידענע מגפות וועלכע זענען אומגעקומען אין אנדערע לאגערן ווו די סאניטארע בעדינגונגען זענען נישט אבגעהיטן געווארן. די גאנצע צייט האב איך געקלערט ווי אזוי צעוויסן געבן מיינע עלטערן ווו איך געפין זיך. איך האב זיי אבער נישט געוואלט אנטוען קיין פערדרוס און שרייבן, אז איך בין פערמשפט אויף 5 יאר. איך האב געשריבן צו די פאמיליע בערלאנט נאך קאסטאפאל און זיי האבן איבערגעבן די ידיעה צו מיינע עלטערן, אז איך לעב. איך קען נישט פערגעסן דעם חסד, וואס די פאמיליע בערלאנט האט מיט מיר געטוען, זייענדיג

אין וועג און זייענדיג אין סיביר. זיי האבן מיר געשיקט פעקלעך עסן, שמאלץ, גרויפן, ציבל, קנאבל, אלעס זאכן, וואס מען האט אין סיביר נישט בעקומען. אלע מיינע פריינדינס האבן זיך דערמיט געהאלפן. עס פערשטייט זיך, אז פיל מיידלעך האבן גוט געהונגערט, ווייל זיי האבן נישט גאקאנט ארויסגעבן די ארבעטס-נארמע. און אין אלגעמיין האבן נישט געפעלט קיין צרות, אנהייבנדיק פון הונגער און שווערע ארבעט, ביז נישט קאנען שלאפן, צוליב די וואנצן וואס זענען געווען מיליאנען אין די באראקן.

צום גליק זענען מיר נאר אין סיביר געווען איין יאר, אנשטאט 5 יאר, ווייל אין צוזאמענהאנג מיט דעם אפמאך פון דער פוילישער רעגירונג אין לאנדאן מיט דער סאוויעטישער מאכט האט מען בעפרייט אלע פוילישע בירגער פון די סיבירער לאגערן און ווארשטאטן. מיר האבן בעקומען געלט אויף הוצאות הדרך און אויך אפאר שיך און מיר האבן זיך כמעט אלע געלאזט אין וועג צו דרום רוסלאנד, אין די ווארימע געגענטן. איך מיט אפריינדין זענען מיר געפארן קיין קאזאכסטאן, אין די ערשטע טעג האבן מיר דארט געפונען אפרו-ארט אין אקלוב און געזוכט אוועג אויף ווייטער. ביינאכט האט מען מיר דארט מיינע שיך צוגעגנבעט, איך האב געהאט אזוי פיל פערדרוס און אזוי פיל טרערן פערגאסן, ווי די וועלט וואלט אויף מיר חרוב געווארן.

אין קלוב האב איך זיך געטראפן מיט אפאמיליע פון לעמבערג, וועלכע האט זיך גערופן פרענקל. מיר

האבן זיך גוט בעפריינדעט און אנגענומען צוזאמען אבעשלוס צו גיין אין אקאלכאז, וועלכער האט זיך גערופן "דער ערשטער מאי". מען האט אונדז דארט גוט אויפגענומען, אין ווינטער צייט האבן מיר כמעט נישט געהאט וואס צו טוען. דערפאר זומער האבן מיר שווער געארבעט אין די באוועל פעלדער (שדות כותנה). די דארטיגע טוריה איז געווען שווערער אין געוויכט ווי איך אליין. אויסער אַקערן און זייען, וואס די טראקטארן האבן געמאכט איז אלעס געטועט געווארן מיט די הענט. מיר האבן בעוואסערט די פעלדער, גרובענדיק גרויסע און קליינע קאנאלן איבער די גרויסע באוועל פעלדער, אונדזער דארשט האבן מיר געשטילט מיט דעם דאזיקן בלאטיקן וואסער. צו דער ארבעט איז געווען צו גיין 10 קילאמעטער פון קאלכאז, מען האט אונדז געפירט אויף לייטער וועגן מיט איינגעשפאנטע ביקעס, אבער צוריק אהיים האט מען געמוזט גיין צפוס. טוים מיד פון נאך דער ארבעט האט מען ערשט געמוזט זיך נעמען מאכן עפיס עסן, מיר האבן בעקומען פראדוקטן, אבער עס זענען אדורך צייטן וואס מען האט געכאפט איין גוטן הונגער.

אין דער צייט ווען אין קאלכאז איז נישט געווען וואס צו טוען, בין איך געגאנגען אין שפיטאל פון טיפוס קראנקע ארבעטן, אז איך זאל מיר קאנען העלפן שאפן עפיס עסן. איך האב אזוי לאנג געארבעט אין שפיטאל ביז איך בין אליין קראנק געווארן אויף טיפוס און דאס זעלבע אויך מיין פריינדין. טויט שוואך

נאכדעם טיפוס, האט מיך דער פריינד פרענקל אהיים געטראגן אויף זיינע הענט צו זיך. די פאמיליע האט מיך ביים לעבן דערהאלטן, זיי האבן זיך מיט מיר געטיילט מיט זייער ביסן-ברויט, מיט אלעם וואס זיי האבן געהאט. איך האב נאך ביז היינט נישט געפונען ווערטער וואס זאלן קאנען אויסדרוקן דעם דאנק פאר דער הילף, וואס זיי האבן מיר געגעבן, פשוט מיך געראטעוועט פון אזיכערן הונגער טויט. ליידער איז דער מאן פון מיין פריינדין, הער פרענקל, מיט 8 יאר צוריק געשטארבן אין ישראל.

איך ווייס גאנץ גוט, אז אלעס וואס איך האב מיטגעמאכט - הונגער, שווערע ארבעט, קעלט, קרענק און היימלויזקייט, איז נישט צו פערגלייכן מיט דעם וואס אונדזערע עלטערן, ברודער און שוועסטער האבן געליטן ביי די דייטשן, אבער דאס איז געווען דער גורל, זעט-זיך-אויס, פון יעדן איינעם צו ליידן הונגער, נויט, קרענק און קעלט, אבער נישט צו ווערן ערשאסן אדער פערגאזט, אזוי ווי אונדזערע טייערע אין לאסק.

אין עטליכע יאר שפעטער אין 1944, האב איך בעקענט מיין מאן אגון מוזס. ער איז אויך אזוי ווי אלע יידן פון פוילן געווען אויף צרות. מיר האבן בעשלאסן צו הייראטן, אונדזער פריינד פרענקל האט אין זיין ווינונג איינגעארדנט אונדזער חתונה. אגעוויסער ייד קאדאביץ פון ווילנא האט אונדז געגעבן חופה וקידושין. באלד נאך דעם האט מיין מאן בעקומען אגוטן

פאסטן אלס לייטער פון אוואסער-מיל. ספערשטייט זיך, אז קיין ברויט האט שוין אונדז נישט געפעלט. אין די זעלבע טעג האבן מיר בעקומען אפעקל פון "ארגון יוצאי לאסק", דאס האט אויסגעזעען אזוי ווי אספעציעל "דרשה-געשאנק". מען קאן זיך נישט פוירשטעלן די פרייד ערהאלטענדיק דאס פעקל, אבער ליידער האבן מיר אין די זעלבע טעג אויך דערהאלטן די טרויריגע ידיעות, וואס עס האט פאסירט מיט די פוילישע יידן און אויך וועגן אונדזער שטעטל מיט אונדזערע פאמיליען. עס זענען געווען פיל יידן וואס האבן רעאגירט אויף די טרויריגע ידיעות פשוט, אז עס איז נישט אמת, נאר אלץ איז סאוויעטישע פראפאגאנדע אויך איך האב נישט בעקאנט זיין איינשטימעך מיט דעם געדאנק, אז אלעס איז חרוב געווארן אין אונדזער שטעטל מיט מיינע עלטערן און פאמיליע.

אין צווישנצייט איז געבוירן געווארן מיין זון, און אין אקורצע צייט שפעטער האבן אלע פוילישע בירגער געקרוגן רעכט צוריק זיך אומצוקערן קיין פוילן. איך האב פון די ערשטע מינוט אָן נאר געטראכט וועגן ארץ ישראל, אבער דערווייל האט מען נאר געקאנט צוריק פארן קיין פוילן, אזוי אז נאך שלעפנדיק זיך מער ווי צוויי וואכן אויף אפראכט-צוג, זענען מיר אנגעקומען קיין קאטאוויץ, און פון דארט זענען מיר געפארן נאך ביעלצקא, די געבורטסשטאט פון מיין מאן. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז מיר קאנען צוריק בעקומען א טייל פון מיין מאנס ירושה פערמעגן, וועלכע איז בעשטאנען

פון אטאַרטאַק. דעריבער זענען מיר געבליבן אַגעוויסע צייט, ביז מען האָט געקאַנט אַלעס ליקווידירן. מיר האָבן בעשלאָסן פון פוילן אַפּצופאָרן קיין בעלגיע, ווו עס האָבן נאָך פאַר דער קריג געלעבט מיין פאָטערס עלטערע שוועסטערן. דורך די צייט האָב איך אויך בעזוכט פאָביאַניץ און לאָסק, אַרומגעקוקט זיך וואָס סהאָט פּאַסירט דעם יידישן שטעטל. איך האָב נאָר איבערגעלאָזן אויף צושטעלן אַ מצבה פאַר מיין זיידע ר' שלמה, העד דינגער האָט זיך אונטערגענומען דאָס צו מאַכן און האָט עס טאַקע אויסגעפירט.

פון לאָסק זענען מיר געפאָרן קיין בעלגיע, און טראָץ דעם וואָס מיר האָבן געהאַט אַלע מאַטעריעלע בעדינגונגען גוט זיך דאָרט איינצואָרדנען, האָב איך געוואָלט פערווירקלעכן דאָס וואָס איך און מיין פאָטער האָבן געשטרעבט, איך האָב נאָר געצויגן קיין ארץ ישראל. די ציוניסטישע ערציאונג וואָס איך האָב געקרוגן אין די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין מיין יוגענד, איבערהויפּט די ציוניסטישע אַטמאָספערע וואָס האָט געהערשט די גאַנצע צייט אין אונדזער שטוב, בעזונדער נאָך דעם חורבן ווי איך האָב געזעען, אַז דאָס יידישע פאָלק האָט נישט קיין פּלאַץ אין דער גאַנצער וועלט, האָב איך ערשט פערשטאַנען די אַלע ווערטער וואָס מיין פאָטער האָט שטענדיק געזאָגט, אַז נאָר אַ יידישע היים וועט לעזן דעם יידישן פאָלקס פּראָבלעם.

אַזוי ווי מיין מאַן איז געווען אין פוילן אַפּאַכמאַן פון די טעקסטיל בראַנז'ש האָבן מיר בעשלאָסן צו קויפן

טעקסטיל מאשינען מיטן ציל צו זיין זעלבסשטענדיק אין ישראל. מיר זענען ארויס פון בעלגיע אויף אפראכט שיף קיין ישראל. מיר האבן פערשטייט זיך, די ערשטע צייטן, מיטגעמאכט פערשידענע שוועריקייטן אזוי ווי יעדער איינער נייער עולה. איך האב געבוירן דאס צווייטע קינד און אנגעפאנגען איינארדנען שוין א סטאביל לעבן, נישט קלערענדיק מער וועגן וואנדערן עס איז אדורך אביסעל צייט, האט מיין מאן בעקענט זיין יעצטיקן שותף, הער לנדאו, און צוגעטרעטן צו פירן א טעקסטיל פאבריק, זיך סיסטעמאטיש מאטעריעליש און געשעפטליך גוט באזירט.

עס טוט מיר וויי דאס הארץ, וואס מיינע עלטערן האבן נישט דערלעבט צו האבן נחת פון זיירע קינדער און אייניקלעך, בעזונדער ווי גליקלעך וואלט מיין פאטער און מוטער געווען, זעענדיק אאייניקל אין אוניפארם פון צה"ל.

איך האלט דעריבער, אז דאס וואס מיר טוען יעצט פאר אונדזערע נאענטע, איז דאס "יזכור בוך", וואס זאל זיין איין "נר תמיד" פאר די אומגעקומענע און באלייכטן די וועגן פאר די קומענדיקע דורות.

25 יאר

25 יאר זענען שוין פארלאפן פון דעם גרויזאמען־טאג ווי די ווילדע נאצישע בעסטיעס האבן אויסגעריסן מיטן ווארצל די שיינע בליענדע בלום, די לאסקער קהילה. איך בין שוין דעמאלט נישט געווען אין־דער־היים. מיך האט מען אסאך פריער פארשיקט אין א צוואנגס־ארבעטס־לאגער אין פויזנער געגנט, צוזאמען מיט נאך צענדליקער לאסקער יידן. מיר האבן דארט געלעבט אונטער שווערע באדינגונגען. אבער איין געבעט האבן מיר שטענדיק געהאט אויף אונדזערע ליפן: זאלן מיר כאטש, זיין דער קרבן פאר אונדזערע משפחות וואס זיינען געבליבן אין דער־היים. יעדן בריוו וואס מיר האבן באקומען פון דער היים, האבן מיר געלעזן צענדליקער מאל און זיי פעסט געדריקט צו אונדזערע הערצער. שטילערהייט געגעבן א לויב דעם באשעפער, וואס ער לאזט נאך לעבן אונדזערע נאענטע אין זיירע היימען. ווער קען זיך פוירשטעלן די שמחה, ווען מען האט אמאל דערהאלטן א קליין פעקעלע פון א האלבן קילא ברויט. מיר האבן גוט געוווסט, אז דאס איז אפגעשפארט ברויט פון די אנדערע מיילער אין דער היים, אבער, דאך איז עס פאר אונדז געווען דאס בעסטע יום־טוב׳דיקע מאכל. עפעס אקלייני־קייט, אשטיקל ברויט, וואס די מאמע אליין האט געשיקט! טראץ דעם, וואס מיר זענען געווען שטארק אויסגעהונגערט האבן מיר דאס שטיקל ברויט ברעקליכווייז פארברויכט. מיר האבן געוואלט, אז די האלבע קילא ברויט זאל וואס

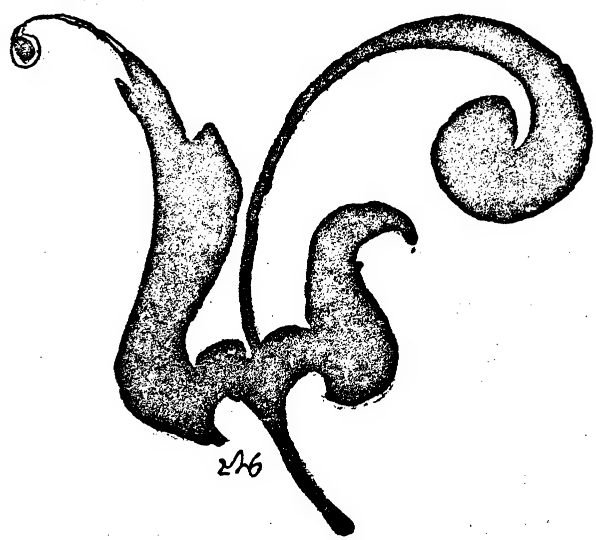
לענגער אנהאלטן, דער מאגן האט עס געפאדערט, אבער
די נשמה האט זיך נישט געוואלט שיידן מיט אים. ס'איז
דאך עפעס א היימיש שטיקל ברויט! ווידער האבן מיר
געווארט וואכן לאנג אויף א בריוו פון דער היים.
ווי היינט געדענק איך דעם מאמענט, ווען אויפן אפעל-
פלאץ האט מען גערופן מיין נאמען. איך בין צוגעגאנגען
צום לאגער פירער און ער האט מיר דערלאנגט אפאסט-
קארטל. מיינע הענט האבן ביי מיר שטארק געציטערט.
כ'האב אינסטינקטיוו באלד דערפילט, אז אשלעכטע
בשורה איז געשריבן אין קארטל. ווייל ס'איז נישט
געווען די אייגענשאפט פון מיין ברודער שלמה ז"ל צו
שרייבן אזוי ווייניג אין אקארטל. יעדעס מאל האט
ער זיך באמיט וואס מער ארייצוקוועטשן די ווערטער
אין קארטל אריין. ס'וויזט אויס, ער האט גוט
געוווסט, אז נאך אווארט איז נאך אביסל פרייד. אויך
וואס צו שרייבן איז דאך געווען: אביסל וועגן די
עלטערן, אביסל וועגן די שוועסטערלעך און ברודערלעך.
נו, און ווי שרייבט מען נישט אפאר ווערטער וועגן די
שוועגערינס מיט די אייניקלעך? אביסעל אלגעמיינע
נייעס דארפט מען דאך אויך באריכטן! אזוי אז יעדער
בריוו אדער קארטל איז געווען פול פארשריבן. און דא
פלוצלינג אפאסט-קארטל מיט עטליכע ווערטער! האט עס
מיר באלד א זעץ געגעבן אין הארץ, עפעס האט אין דער
היים פאסירט! מיט פארלאפענע אויגן האב איך געלעזן
דעם קורצן אבער גורל-דיקן אינהאלט: "טייערער ברודער,
מען פירט אונדז אוועק אין אאונבאוווסטן וועג, ווער
ווייסט אבער מיר וועלן זיך נאך אמאל זען? שלמה". דאס

איז געווען די איינציקע ידיעה, וואס מיר האבן באקומען וועגן די ליקווידירונג פון לאסקער געטא, מיר האבן שוין דאמאלסט גוט געוווסט וואס דאס בעדייטעט. מיר, וואס האבן בייגעווווינט גרויזאמע מאמענטן, ווי די דייטשע מערדער האבן געהאנגען צענדליקער מענטשן פאר גיין בעטן א שטיקל ברויט ביי די גויים, וואס האבן געוווינט אין דער געגנט פון די ארבעטס פלעצער. מיר האבען שוין דאמאלסט געוווסט, אז דער ייד האט וויינציגער ווערט פון א הונט וואס לויפט ארום אין גאס. פאר אונדז איז עס גאנץ קלאר געווען וואס דאס הייסט: "מען פירט אונדז אוועק אין אאונבעוואוסטע ריכטונג", מיר האבן שוין דאן גוט געוווסט, אז עס איז נישטו קיין וועג צוריק פון אזעלכע אויסזידלונגען. ווען כהאב נאך דער מלחמה געהערט דאס ליד פון דעם דיכטער קאצ'ערגינסקי, "ספירען וועגען קיין פאנאר צו, ספירט קיין וועג צוריק, ס'איז דער טאטע ווו פערשוונדן אין מיט אים דאס גליק" האבן די ווערטער פאר אונדז געהאט אבאזונדערע באדייטונג. ס'זעהט אויס, אז די געציילטע ווערטער אין דעם פאסט-קארטל האבן שוין דעמאלט אויסגעדרוקט דעם טרויריקן גורל פון די אלע, וואס זיינען אומגעקומען ביי דער ליקווידירונג פון אונדזער שטעטל לאסק.

די ידיעה האבן מיר באקומען זעהר קורץ פאר ראש השנה. ווי היינט קלינגען מיר אין מיינע אוירן די תפילות פון מאכל בארנשטיין ז"ל. איך בין געשטאנען אין דער זייט און זיך נישט געקענט באפרייען פון די תפילה, וואס כ'האב אן אויפהער איבערגעחזרט "הבט משמים וראה, כי"...

קוק, גאטעניו, פון הימל און זע, מיר זענען
געווארן צו שאנד און צו שפאט צווישן די גויים. מיר
זענען געגליכן צו שעפעלעך, וואס ווערן געפירט צו
די שחיטה! און טיף אין הארצן האב איך געשווירן,
אז ווען איך וועל בלייבן לעבן וועל איך נישט מער
בלייבן אין גלות, נאר פארן קיין ארץ ישראל און נישט
מער זיין נע ונד. אט די ערינערונגען שרייב איך אין
ירושלים, די הויפשטאט פון ישראל, 25 יאר נאך דעם
ווי איך האב זיך געגעבן די שבועה.

דוד לערער
ירושלים

חיים ביאליק

אבריוו פון יענער וועלט

דער אויבן פאטעגראפירטער בריוו, וועלכער איז דאטירט פון לאסק דעם 8.4.1940, איז געשיקט געווארן פון לאסק דורך בעלגיע צו די ברודער חיים און שמואל ביאליק אין ישראל פון זייער מוטער לאה, שוועסטער און שוואגער אברהם בוראקאווסקי.

אין דעם בריוו קומען צום אויסדרוק, אין קורצע שטריכן, זיירע ליידן ברמיזה.

1) אין די נאענסטע טעג ציען זיי זיך איבער פון זייער אייגענע דירות, אבער ווייסן נאך נישט ווו אהין. (זיי גייען אין געטא).

2) באלד וועט זיין פסח און דער פעטער "ברויט" וועט ביי אונדז זיין צו גאסט. (סוועט זיין פסח אן מצות).

3) מיר ווארטן, מיט אונגעדולד, אויף די טאנטע "גאולה". (אויסגעלייזט ווערן פון זיירע הענט).

4) מרור אויף פסח האבן מיר שוין גענוג. (דער רמז איז קלאר).

אויך פון געטא האבן מיר בעהאט אבריוו, געשריבען, מאשין שריפט, אבער נאר עטליכע ווערטער: "מיר ארבעטן. אלע זענען געזוני" אין דעם בריוו איז צום ריכטיקן נאמען צוגעגעבן געווארן דער נאמען "שרה".

Lask 8/IV 1940

Meine Lieben! Beim guten Gelegenheit senden wir die herzlichste Grüsse. Warum schreibt Ihr so wenig? Samuel schreibt überhaupt garnicht warum das? Ist er so vernommen? 1 In die nechste Tagen rechnen wir die Wohnung zu wechslen. Wir wissen noch nicht genau wohin. Schreiben kannt Ihr noch auf die alte adresse. Warum schreibt

Ist schon Brief werden

wir Fotografies euch schicken von der Jahrzeit fon unser seligen Fater? 2 Bald wird Pesach sein, der Onkel Lechem wird uns besuchen. Kein besonderes ist nicht da 3 wir sitzen un erwarten die Tante Geulah sol schon kommen. Seit herzlich gegrüsst nochamal grüsst die Familie Landsberg gestern haben wird erhalten grüssen von Beren und Leisern von Zd Wola bei den ist kein besonderes. Sara grüsst und Küsst Euch herzlich Eure Alke.

4 Marar ist schon auf Pesach zugegreit.

Ich wünsche Euch ein fröhlichen Pesach.

Schickt dem Brief Chaimen.

Meine Liebe Geschwister! Ich sende nu Euch meine herzliche Grüsse und wünsche Euch vergnügten Pesach für Uns auch, wi es bei Uns ist hat Abba schon geschrieben. Verbleibt gesund und schreibt etwas mehr. Rykl[?]

Meine herzliche grüse und vergnüglen feirtag sendet an auch åle Abram

Mame Liebe Kinder Ich bin gezund wass macht iehr mitt gezund warum schreibt Ihr zo wenig grüsse kisse aich alle winsche fergenigten Pesach mirer hatt men genig Eur Mutter [illegible]

grüsse Die Familie Lansberg

Serdeczne ukłony zasyłam i życzę wesołego Pesach Serdeczne ukłony dla Szomrój[?]. Na Pesach mamy i mucot Dosyć Birnbaumowska[?]

Serdecznie Was pozdrawiam i życzę wesołych Świąt. [illegible] Józef[?]

אברהם פוקץ*

נהי הכורת

עֵינַי דומעות, בִכְיִי לא חָדַל,
לַאסק שֶׁלִי, כִּי שוֹמֵמָה.
קַלְגָס הַגֶרמָנִי הָרַס וּבִלַל
בנֵי הָעֲיָרָה בזַעַם וחֵימָה.

אֶזכוֹר, אסַפֵּר עַד יוֹמִי הָאַחרוֹן,
אֲקוֹנֵן עַל צרוֹר - הַחַיִים שֶׁנֶהרַס.
אֶתיַפֵּחַ בתוֹם עַל הַהֶרֶג וּשִׁימָמוֹן,
נָקָם אֶתבַע לְמַעֲשֵׂי הַקָלגָס!

אֶזעַק בחבלַי שֶׁל עֲבוֹדת כְּפִיָיה,
נִרתמוּנִי כִּבהֵמָה לִידִיוֹת הַמְרִיצָה,
עַד שֶׁחוּליוֹתַי חָרקוּ ללֹא תנשִׁיָה,
בְּעוֹד מַכּוֹת הַמַּגְלֵב הִקפִּיצָה...

חמַת-רוּחִי, דָמִי, בסַעַר מְרַחֶפֶת,
עַל הַנוֹגשִׂים בִּי, וּבְאַחַי הַרבָבוֹת,
כָּרעוּ, נָפלוּ מֵרָעָב וְשַׁחֶפֶת,
נִקבְּרוּ חַיִים שְׁכָבוֹת שְׁכָבוֹת.

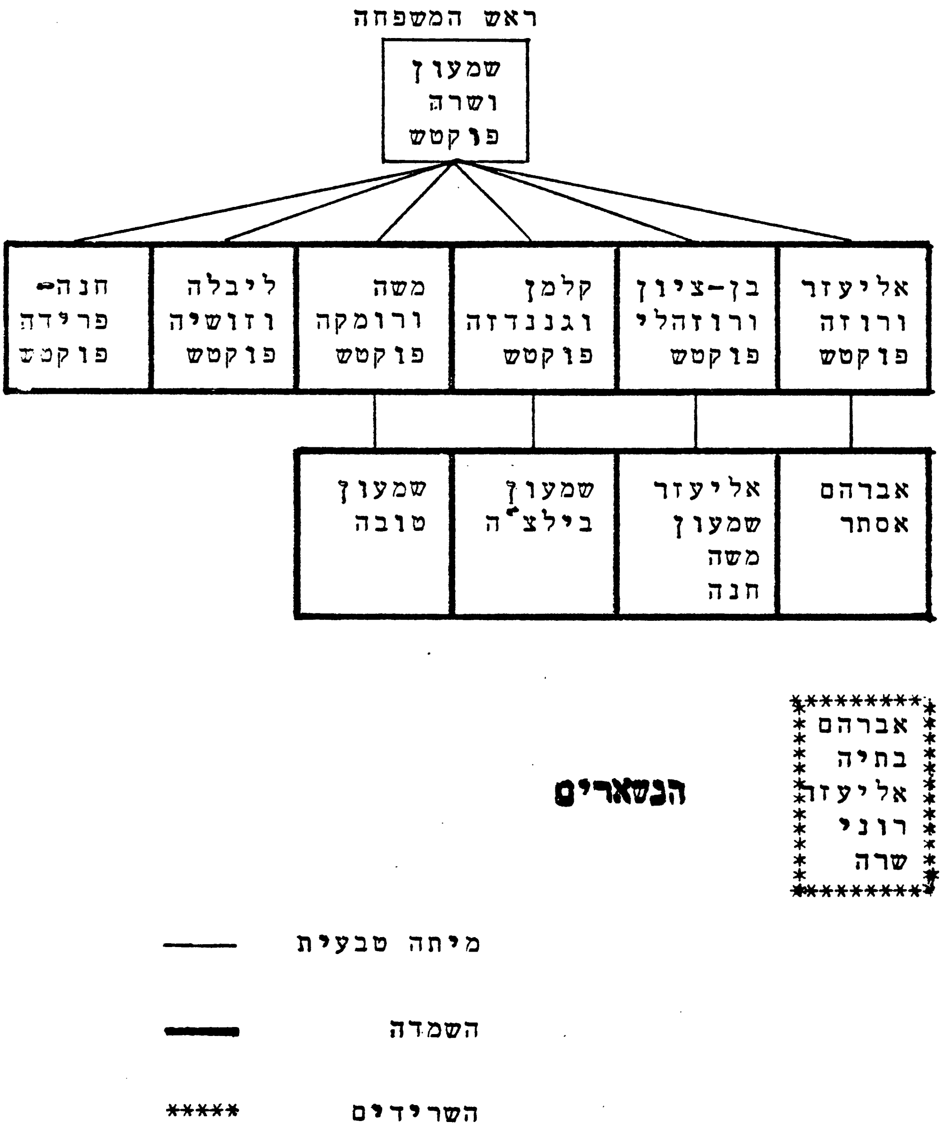
בְּאֶפֶס תִּקְוָה – טִיפַּחְתִּי עָתִיד,
עֵת הָרְצִיחוֹת שֶׁל הָאוֹיֵב וָצָר.
שֶׁמִּקְצוּוֵי רָקִיעַ, יַכְרִיז יַגִּיד:
חֲדַל הַנָּאצִי, הַפַּחַד סָר!

הִרְהוּרֵי תִּקְוָה כְּבָשׁוּנִי בִּדְמָמָה,
כְּשֶׁעוֹדֶנִּי יֶלֶד, נַעַר קָט.
הִמְתַּנְתִּי בְּתֻמִּי, כִּי תִּתַּם הַמִּלְחָמָה,
בְּסִירַת חֲלוֹמִי לְיִשְׂרָאֵל אֲנִי שָׁט!

ת ר ש י ם

המבליט את הנשמד בשואה, מתוך משפחה אחת בלבד בעירנו ומה נשאר ממנה:

ריפטשע ווייַנבערג (גרינער)

דורך אלע מדורות פון גיהינום

איך זוך ביי זיך אבעזונדערן כוח צו זיצן און הערן די דערציילונג פון ריפטשע ווייַנבערג, כזוך ביים הימל, כזוך, אפשר איז פערהאנען אמעגליכקייט פער־שרייבן אירע דערציילונגען, וועגן טויזענטער הערצער וואס בלוטיקן, אויגן גיסן טרערן, מוילער שרייען צו אשטאלענעם הימל, צו דער גאנצער וועלט, צו טויבע אוירן, זי וויל איך זאל בעשרייבן איר גרויסן צער. זי אליין ציטערט אויף מיט יעדן ווארט און פערגיסט מיט טרערן יעדן זאץ וואס זי דערציילט. אלע כוחות מיינע האב איך דאס מאל געשטעלט צו דיספאזיציע,אום בעפרייען ריפטשן פון איר שטענדיקן לאסקער־חורבן־שמער.

זאב צורנמל

איך בין געוועזן איינע צווישן הינדערטער יידישע מיידלעך אין לאסק, פון ארים און רייך, וועלכע זענען גאנצע טעג געווען פערקנעכטעט צו די דייטשע צוואנגס ארבעט. פונקט ווי עס האט פאסירט מיט די מענער, מהאט זיי געכאפט און געשיקט צו שווערע ארבעט, אזוי האט מען אויך אונדז מיידלעך, טאג טעגלעך געפירט אויף ארבעט צו וואשן און רייניקן די דייטשע פריוואטא

וווינונגען, באן-סטאציע, זיירע אמטן און קאנצע-
לאריעס. כבין נישט אומשטאנד אויסדערציילן די אלע
ערנידרונגען, בושות און חרפות, וואס מיר האבן
געליטן פון די דייטשע מערדער, ארבעטנדיק ביי זיי.
דעריבער וועל איך וועגן דעם מער נישט רעדן. די
טראגעדיע פון יידישע מיידלעך האט זיך ציימווייליק
געענדיקט דורכן אינטערווענץ פון יודענעלטסן אין
לאסק, ווען סאיז אויפגעשטעלט געווארן דער קאאפעראטיוו
פאר דער יידישער געטא בעפעלקערונג.

איך דערמאן זיך אז ארבעטנדיק ביי די דייטשן
האב איך אמאל אפגעראטעוועט איידן אשניידער פון אגרויסע
צרה: אקריסט איז געקומען זיך באקלאגן פארן שעף אויף
איִיד אשניידער, אז ער האט פון אים גענומען אגרעסערן
פרייז פאר אמלבוש. דער שעף, נישט האבנדיק זיין
פוילישען דאלמעצ'ער, האט ער זיך געוואנדן צו מיר;
וואס וויל דער פוילער? און איך האב געזאגט, אז דער
פוילער וויל נעמען אומזיסט ביי "איודע" אשניידער
אנאנצוק און דער יודע וויל אים נישט געבן. אומזיסט
וויל ער, ווייל דער שניידער איז איודע. דער שעף
האט מיט כעס ארויסגעטריבן דעם קריסט. ער איז קוים
מיטן לעבן אנטקומען.

כהאב דערמאנט די קאאפעראטיוו ווו איך האב
אנגעהויבן ארבעטן. מיין ארבעט איז געווען אפער-
אנטוואָרטליכע. איך האב פערטיילט די פראדוקטן,
געטיילט דאס פלייש, ווען סאיז געווען, אמאל געזעסן
ביי דער קאסא. ביז סאיז געקומען דוווטשע ברזעזינסקי

אלס מנהל. מיט זיין קומען איז מיר אסאך לייכטער
געווארן, פון דעסטוועגן האב איך אגאנצן טאג 12 שעה
שווער געארבעט, און מיט ליבע געארבעט. כהאב געוווסט,
אז איך העלף מיט מיין ארבעט מיינע ליידענדע יידן-
ברודער. זער פיל מאל האב איך זיך פשוט איינגשטעלט
סלעבן אום אטובה טוען אהונגעריקן ייד, צום ביישפיל:
ביים צוטיילן דאס פלייש, זענען געקומען ארימע פרויען,
וואס האבן נישט געהאט פארוואס צו קויפן דאס פלייש
און זיך געבעטן, זיי געבן זייער פארציע און נישט
אפסטעמפלן די קארטע זיירע. זיי וועלן דאס פלייש
פארקויפן אום צו קענען אויך פאר זיך און קינדער
קויפן אשטיקל פלייש. כהאב זיך ביי קיינעם נישט
געפרעגט און אזוי געטוען און נישט געטראכט וועגן
רעזולטאטן פון אזעלכע מעשים. אסאך פרויען האבן שוין
דערפון געוווסט און כסדר זיך אזוי איינגעארדנט, אז
אויך זיי מיט זיירע קינדער האבן געקענט עסן אקריש
פלייש. איינמאל איז געקומען איידיק קאז'אלס פרוי,
בעטענדיק זיך, אז כזאל איר אויך טוען די טובה. האב
איך איר טאקע געגעבן אפארציע פלייש און זי האט עס
פונקט ווי אלע פערקויפט און דערנאך געקומען נעמען
אצווייטע פארציע און איר טאקע געגעבן און אויך
אפגעסטעמפלט די קארטע. זי אבער איידיק קאז'אלס פרוי
האט דאס פלייש איינמאל פערקויפט אקריסטן, הינטער דער
שטאט. די קריסטן האט דאס איבערגעבן אין דער דייטשער
זשאנדארמעריע. פליצלונג איז געקומען דער יידישער שעף
פון דער פאליציי. הערשל קליין, און אדורכגעפירט
אגענויע אויספארשונג ארום דעם ענין. איך האב געטענהט,

אז איך האב איר פערטיילט נאר איין פארציע פלייש און איר אפגעסטעמפלט די שפייז קארטע, וואס איז מיין שולד אז די פרוי האט איר פלייש פערקויפט? די דייטשן וואלטן, מן הסתם, מיין תשובה נישט אנגענומען, אדער הערשל קליין, האט מיך נאר געווארענט, אז כזאל אזעלכעס מער נישט טוען. ספערשטייט זיך, אז כהאב פון יענעם טאג נישט מער אזעלכע טובות געטוען, כבין געווען מער פוירזיכטיק אבער ווייטער געטוען וואס סהארץ האט מיך געהייסן. אזוי האב איך געארבעט אויך מיט נאך מיידלעך ביז צו דעם שרעקליכן טאג פון דער אלגעמיינער אויס-זידלונג פון די לאסקער יידן פון געטא.

ארבעטנדיק, זענען אריין צו אונדז עטליכע מענטשן און דערציילט, אז דייטשן מיט געווער רינגלען ארום די גאנצע שטאט און אויך די געטא. באלד האבן זיך דערהערט די חייהשע קולות פון די עס-עס: יודן ארויס! ! ! אלע זענען מיר ארויס אויף דער גארבער גאס, שוואכע און אלטע, וועלכע האבן נישט געקענט גיין שנעל זענען דורך די עס-עס דערשאסן געווארן. אויפן הויף האבן מיר געטראפן די מוטער פון יוסף קופערט, פונקט ווען זי איז דערשאסן געווארן דורך אדייטשן מערדער. פון דארט האט מען אונדז געטריבן ווייטער, נעבן דעם קינא ווו סהאט אמאל געוווינט זעליג סאסנע האבן מיר געזען ליגן דערשאסן ר' העניך זענדל, זיין פרוי דאבריש, מיט חנהלע זייער טאכטער, אויך די טאכטער פון הירש מאיר, וועלכע איז געווען אלומע און נאך אנדערע. אלע זענען מיר געגאנגען אין דער קאטאלישער קירכע.

זער טראגיש האט דארט אויסגעזעץ דער אריינגאנג פון די יידן דורך אקליין הינטער טירל פון דער קירך. יעדער האט געמוזט בעקומען עטליכע זעץ מיט אבאטעק איבערן קאפ. אלע זענען געווען בעגאסן מיט בלוט ביז סאיז שווער געווען צו דערקענען איינער דעם צווייטן. מיין פאטער האט זיך דורך מיין שוועסטער געראטעוועט פון די קלעפ. די ענגשאפט איז געווען שרעקלעך. די געשרייען פון מוטערס און קינדער האבן געשניטן דאס הארץ. וואס דארט האט זיך געטוען איז גארנישט מעגליך צו דערציילן. סגיהנום אליין האט אודאי אזא בילד נאך נישט געהאט אין פראיעקט פאר די גרעסטע רשעים אין דער וועלט. מענטשן האבן אינגאנצן פערלוירן זייי צורה. קיינער איז צו זיך נישט ענדליך געווען, געמאכט הינטער זיך, נישט גערעדט,נאר אמיין געוויין און געשריי וואס כוועל אין מיין לעבן עס נישט פערגעסן. מענטשן האבן פשוט נישט געווסט וואס עס טוט זיך מיט זיי. געווען אזעלכע וואס האבן זיך אליין געזוכט.ווי לאנג דאס האט געדוירט ווייס איך נישט די 3-4 טעג דאכט זיך מיר זענען געווען טויזענט יאר!!

צום סוף זענען געקומען די רוצחים און האבן אדורכגעפירט אסעלעקציע אויף "נאך אביסל לעבן" און אויף "גלייך צום טויט". די צום טויט פערמשפטע האבן די רוצחים צוריק געטריבן אין קירך אריין און די, וואס דארפן נאך אביסל לעבן זענען אוועקגעטריבן געווארן אויף די "גלינעוווקיס". מיין ברודערל בעריש איז געבליבן מיטן טאטן אין קירך, נאך היינט הער איך

זיין געשריי: ריפטשע! וואס לאזטו מיך דא איבער! ?
פארוואס נעמט איר מיך נישט מיט מיט אייך! ? דיין
ברודער אפרים'ס די קליינע קינדער זענען געבליבן
מיטן טאטן, מומעס און בובע אין קירך און די גרעסערע
אפרים'ס טעכטער זענען מיט אונדז געשיקט געווארן אין
לאדז'ער געטא. אויף די „גלינעווקיס" האט געהאלטן פאר
אונדז ביבאוו אדרשה, אז סוועט אונדז גארנישט געשען,
איר ווערט אויפגעפאדערט געבן אייר גאלד און זילבער
אדער ברילאנטן! אינדער זעלבער צייט האט די געסטאפא
גענומען דעם גאנצן יודנראט מיטן פרעזעס, אויך אנדערע,
וועלכע האבן נישט געהערט צו אים און זיי אוועק-
געפירט...

פון די „גלינעווקיס" זענען מיר געפארן קיין לאדז'.
עטליכע טעג זענען מיר געפארן פון לאסק קיין לאדז'.
80 ביז 90 יידן זענען געווען געפאקט אין אלאסט וואגאן
ווי הערינג אין אפעסל. אין לאדז' האט מען אונדז
צייטווייליק בעזעצט אויף צ'ארניעצקי גאס, פון דארט
אונדז איבערפירט אין שטאט ארייץ, רעגיסטרירט,בעקומען
אוווינונג און שפייז קארטן. פון דארט זענען מיר
געשיקט געווארן צו ארבעט. די ערשטע ארבעט אונדזערע
איז געווען אין דער שטאטישער קוך. מהאט דארט געארבעט
ווי פערד. איינמאל האט די קיך בעזוכט דעם יודנעלטסטער
רומקאווסקיס סעקראטארין. מיינע שוועסטערן האבן זיך
ביי איר געבעטן, אז מזאל זיי שיקן צו זייער שניידער
פאך און מיך האט מען געשיקט צום דיוואן רעסארט און
ענדליכע אנדערע שווערע ארבעטן. איך בין שוין געווען

שטארק אפגעשוואכט פון נישט עסן און זיך אזוי געמוטשעט מיט די ארבעט און הונגער אגאנצע צייט אין לאדז'ער געטא. דא האבן זיך אנגעהויבן די טעג פון דער ליקווי-דירונג פון דער לאדז'ער געטא. אלעם ערשטן זענען מיינע דריי שוועסטערן אוועקגעשיקט געווארן. שפעטער האט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי זענען געשיקט געווארן קיין בעלמנא... און נאך אקורצע צייט האב איך אויך בעקומען אזא איינלאדונג זיך צו צושטעלן צום אפשיקן. כהאב אין דער געטא נאך געהאט אברודער, זלמן גרינער, ער האט געארבעט אלס שניידער אין ארעסארט און איז אויך געווען צוזאמען מיט מיר אויף דער ליסטע. די לעצטע מינוט איז דערהאלטן געווארן א נייער באפעל: נישט ארויסצושיקן לויט די ליסטעס, נאר דורך אסעלקציע. מיין ברודער זלמן איז נאך דער דאזיקער סעלעקציע געווארן אוועקגעשיקט און איך מיט אים. צום סוף האבן מיר זיך דערוווסט אז מיר זענען אין אשוויץ. דארט האבן מיר זיך געשיידעט און געזעגנט, מער האבן מיר זיך שוין נישט געזען. אין אשוויץ בין איך עטליכע מאל שוין געשטאנען ביים ארייגאנג אין גאז קאמער, און אין די לעצטע מינוט איז געקומען א באפעל צוריק אין די בלאקן. נאך אנייע סעלעקציע האט מען מיך מיט נאך עטליכע הונדערט פרויען און מיידלעך געשיקט קיין "בערגן-בעלזן".

דארט האט מען אונדז מקבל פנים געווען מיט גרויסע הונט. געווען צוזאמען מיט ראשקע גאטהעלף און שפעטער זענען אויך געקומען דחה שטערן, געשוויסטער קארן און

איטה באמס, איר שוועסטער ראנע און פייגע טענענבוים. אפיציעל האבן מיר דארט גארנישט געטוען. טאג טעגלעך זענען מיר בלויז גערופן געווארן צו אפעלס און אויף סעלעקציעס. פון דארט זענען פיל געשיקט געווארן אין פערשידענע ווארסטאטן און סאיז זיי געלונגען לעבן צו בלייבן.

אין 1944 האט מען מיך פון דארט געשיקט קיין "ראכליץ," דארטן זענען מיר געבליבן אלאנגע צייט און געארבעט אין אמוניציע פאבריק, ביז אין איין נאכט איז די דורך ענגעלישע באמבעס צושטערט געווארן. זענען מיר גענומען געווארן צו אשווערער ארבעט, מיר האבן געבויט אכביש. 5 מיידלעך האבן געשלעפט אפרעס וואלעק און אנדערע האבן געטוען איבעריגע ארבעטן. אויסגע- מאטערטע פון דער ארבעט האט אזש דער עס-עס רחמנות געהאט אויף אונדז און ערלויבט זיך אביסל אפצורוען, בלויז אפרוי אקאפע האט דאס נישט געקענט דערטראגן צעליב דעם בין איך בעשטראפט געווארן אויף 3 טעג הונגער. אדאנק מיינע חברות וואס האבן מיך געראטעוועט מיט אביסל זופ בין איך לעבן געבליבן. יעדן זונטאג אויפן אפעל האבן די קאפעס דערלאנגט ראפארטן וועגן זייער טעטיקייט און זיך פערקלאגט אויף די, וועלכע האבן זיך שלעכט אויפגעפירט. איך בין געווען צווישן די, וועלכע דער עס-עס האט בעשטראפט מיט שמיץ. מהאט מיך ארייגענומען אין מקלחת און אויסגעלייקט, כהאב בעקומען דעם ערשטן זעץ האב איך גלייך געחלשט, איז ארייך די שטובאווע "זאשזא" און האט מיך אפגעראטעוועט

פון די איבריקע קלעפ, זאגענדיק, אז זי קען מיך
אלס גוטע ארבעטורן. זי האט נושא-חן געווען ביי דעם
שלעגער און מיך בעפרייט.

נאכהער האט מען אונדז גענומען צו מארשירן פון
איינארט צום צווייטן, געגאנגען און געגאנגען און
אויפן וועג איבערגעלאזט שוואכע אנמעכטיקע פרויען
און מיידלעך, וועלכע זענען דערשאסן געווארן און
זיי געלאזט ליגן אן קבורה. אויך אויף מיר האט זיך
גענומען אעס-עס "מרחם זיין" האלטענדיק שוין גרייט
דעם רעוואלווער, האט ער מיר אקאפע געטוען און איך
האב געעפנט די אויגן, ער האט מיך געפרעגט, וואס
פעלט דיר הונט אייגענטלעך? איך האב אים געוויזן,
אז איך בין הונגעריג. ער האט מיר דערלאנגט זיין
מענאשקע מיט ווייסע קאווע און אשטיקל ברויט. נו,
יעצט וועסטו שוין ווידער קענען מארשירן? יא, האב
איך געזאגט, און האט מיך ארייגעשטופט אין אנייע
מחנה פון 200 פרויען. אויף אנאכט-אפרו אין אסטאדעלע
זענען צומארגענס פון אונדז 200 געבליבן נאר 50
לעבעדיקע פרויען. מיר האבן צומארגענס זיי בעגראבן
אין אגרויסן "שוועסטער קבר". די אלע מיידלעך פון
לאדז און אונגארן, וועלכע זענען אויסגעגאנגען פון
הונגער און שוואכקייט מיט האפנונג אויף די ליפן.
נאך דעם חסד של אמת האט מען אונדז ווידער פערבונדן
מיט די פויריקע פרויען גרופן. ווען זיי האבן מיך
געזען אלעבעדיקע זענען אלע געשפרינגען פאר פרייד
און שמחה: ווי קאן דאס מעגליך זיין! נישט אנדערש
ווי כבין אויפגעשטאנען לתחית המתים.

מיט אזעלכע צרות און פיל געלעגנהייטן צו ווערן
געטויטעט, האבן מיר פארטגעזעצט דאס וואנדערן. פון
אויר צו אויר זענען דערגאנגען ידיעות פון פראנט,
ביי אונדז בייען אויס די כוחות און וועגן די רוסן
הערט מען קוים. איין זאך האבן מיר שוין געפילט
גענוי: די צ׳עכישע בעפעלקערונג האבן אונדז דרייסטער
געשטיצט, געגעבן עסן, דערלאנגט וואסער, געגעבן ערטער
צו בעהאלטן, געטרייסט מיט גוטע ווערטער, וואס ביז
יעצט איז דאס בלויז געווען אנאויסנאם, איז פלוצלונג
געווארן אאלגעמיינע בעוועגונג. מיר זענען דאך נאך
געווען בעוואכט דורך די עס-עס און עס-עס פרויען.
אין הארץ האט יעדע פון אונדז געבעטן אויף בעפרייאונג,
די אויגן האבן געזוכט אארט זיך אויסצובעהאלטן, יעדעס
עבר ביי אונדז האט געהאט זיין תפילה. אלע צוזאמען:
געשוואלענע פוס, צושניטענע פינגער, טריבע אויגן,
קראנקע בייכער, פערווינדעטע קעפ, קוים וואס די קעפ
האבן זיך געהאלטן אויפן האלז, אלס צוזאמען האט
געשריגן, האט געמאכט לעבער אין הימל: בעפרייאונג!!!
דערווייל זענען מיר ארייך אויף אארט ווו סזענען
געווען קאפצעס מיט ריבן. איך האב זיך איינגעשטעלט
און גענומען אגרויסע ריב. דער עס-עס מאן האט דאס
דערזעען און מיך דערפאר צו דער וואנט צוגעשטעלט און
זיך צוגעגרייט מיך שיסן. פונקט אין די סעקונדע האט
אייבגע יעקעטע דעם עס-עס מאן ארופגעטוען. האט ער
מיך געלאזט שטיין און געגאנגען צו דער יעקעטא. ראשקע
האט מיך שנעל אוועקגעשלעפט פון דער וואנט, צוגענומען
דעם גרויסן ריב און אים צעטיילט צווישן אלעמען און

האט אזוי געזאגט: בעהאלט דיך אויס צווישן אלע ער וועט דיך סייווי נישט דערקענען! די ראשקע האט מיך שטענדיק געמונטערט און מיך אפילו געשלעפט אויף זיך, כהאב איינגאנצן דאמאלס געוויגן 30 קילא... אזוי האט זיך דאס ווייטער געצויגן, אין פערשידענע פלעצער האבן אונדז די צ'עכן געברענגט פעסער געקאכטע קארטאפל. עס זענען געקומען טעג פון זער שטארקע רוסישע באמבארדירונגען, און מיר האבן געטרעטן אויף איין ארט, אריין אין אסטאדעלא און ארויס פון סטאדעלע. ראשקע גאטהעלף האט מיר געזאגט, אז מיר מוזן זיך ערגעץ אויסבעהאלטן, איך האב נישט געוואלט די לעצטע מינוטן זיך איינשטעלן. ביז חודש מאי 1945 האבן מיר אזוי געוואנדערט אונדזערע טראגישע וואנדער-מארשן און אין איין פרי-מארגן זענען פערשווינדן די עס-עס מענער מיט די קאפעס און די עס-עס פרויען. ווער קען זיך פוירשטעלן די גרויסע שמחה!

פריילעך און שטארק קראנק האט מען מיך גענומען אין דארטיקן שפיטאל אריין. פון דעם שפיטאל אין אצווייטן און פון דארט קיין „ברינג." איך מיט ראשקן האבן שטארק געוואלט אהיים פארן קיין לאסק, אבער כוח דערצו האבן מיר נישט געהאט. דענצמאל האבן מיר בעגעגענט דעם שטאט פרעזידענט האט ער צו אונדז אזוי געזאגט: איילט זיך נישט אהיים קיין פוילן, איר וועט דאס גוטס פון דארט נישט פערשפעטיקן! אלעם ערשטן ווערט געזונד און נעמט זיך אן מיט כוח! ער האט אנגעשריבן פאר אונדז ביידע אבריוו אין שפיטאל, דארט

זענען מיר אויפגענומען געווארן און מהאט אונדז
געגעבן פון דעם בעסטן און שענסטן. ביידע זענען מיר
געווען אלאנגע צייט זער קראנק. די דאקטורים און די
שוועסטערס האבן זיך זער שטארק מיט אונדז פעראינטע-
רעסירט געזונד צו מאכן.

ווען מיר האבן זיך שוין אביסל בעסער געפילט,ביי
איך האנטלאפן פון שפיטאל און אוועקגעפארן קיין לאסק.
אגרויסן בית הקברות האב איך דארט געטראפן. אפאר יידן,
וועלכע האבן זיך אומגעקערט פון אלע מחנות. פון מיין
משפחה איז קיינער נישט געבליבן. ביי גרשון חיש איז
געווען דער זאמעלפונקט פון די צוריקגעקומענע-יידן,
אויך איך האב זיך דארט איינגעארדנט, דערנאך האב איך
חתונה געהאט מיט אביגדור וויינברג, און ער האט שוין
געזארגט פארביידן. מיר האבן געבראכט פון פאביאניץ
א רב, וועלכער האט אונדז געגעבן חופה וקידושין.

נאך די חתונה זענען מיר צוריקגעפארן קיין
בערלין, פון דארט האבן מיר געטראכט, אפצופארן קיין
ארץ ישראל. דערווייל אבער האבן די ענגלענדער קיינעם
דארט נישט אריינגעלאזן. דעריבער האבן מיר זיך
בעזעצט אין דייטשלאנד אויף דער פראווינץ ביז דעם
יאר 1948. נאכן אויפשטיין פון אונדזער מדינה זענען
מיר געפלויגן אויף אווירון קיין ארץ ישראל. כהאב
געקושט די הייליקע ערד. כבין גליקלעך ביזן היינטיקן
טאג,אז מיר האבן שוין אאייגן ווינקל, צום ערשטן
אין גני-תקוה, אין אדארף. אביסל שפעטער האבן מיר
זיך געקויפט אין נוה-עוז אקליין הייזעלע. מיר האבן

געהאט אאטליז אין נוה-עוז און מיר האבן זיך גוט איינגעארדענט. שפעטער האבן מיר בעקומען "שילומים" פון די דייטשן, האבן מיר זיך געקויפט אגרעסערע וווינונג אין זיך נאך בעסער איינגעארדענט אין פתח-תקוה.

גאט זאל אזוי אלע יידן העלפן, ווי ער האט עס מיט אונדז געטוען, און סזאל נאר זיין שלום אויף דער וועלט, און אין אונדזער ישראל!

חיים לערער
ניו-יארק

אין גאז קאמער

די זון זי קומט
און שנעל פארגייט;
דער ווינטער ברומט
פון באַענט און ווייט.

און טראגט דעם פיין,
א יאמער-געשריי,
דעם ביטערן שמערץ,
א שרעקלעכן זוי.

די לופט ווערט ענג,
דער אטעם דריקט.
פון טויזנטער מענטשן,
וואס ווערן דערשטיקט.

פארוזאלקנט ווערט אלץ,
א שרעק עס באפאלט.
די וועלט זי באקומט
א שרעקליך געשטאלט...

עס הערן זיך קול'ס
קול'ס אן א שיעור
זיי דרינגען ארײַן
אין הארץ צו מיר.

די געוויינען, די געשרייען,
עס רוישן אין די אוירן
דאס קרעכצן און קלאגן:
צו וואס זענען מיר געבוירן?

בְּכָל שֶׁאֶשְׁכַּב אֲנִי שׁוֹמֵעַ קוֹלוֹת,
– אַחַי הַסְּחוּבִים עֲדָרִים לִשְׁחִיטָה –
מֵאוּדֵי תַּבְעֵרָה, מֵעִיֵּי מַפּוֹלוֹת,
מֵעָרִים וַעֲיָרוֹת – מִזְבְּחוֹת לְעוֹלוֹת:
אֶנְקַת אָבְדָנָם לֵילוֹתַי מַבְעִיתָה.

"בְּכָל שֶׁאֵלֵךְ"
ש. שלום

אסתר זענדל

פון לאדזשער געטא קיין ישראל

זיצענדיק אין דער לאדזשער געטא מיט מיין מאן איטשע ראקמאן און אונדזער 15 יעריקע טעכטערל, האבן מיר געהערט איובֿ׳ס בשורות פון אונדזער געבורטס שטעטל לאסק און וועגן דעם טראגישן אומקום פון די דארטיקע יידישע קהילה.

דעם טראגישן טויט פון מיין פאטער און מוטער און נאך אנדערע נאענטע און טייערע הארציקע יידן, אין דעם שרעקליכן טאג פון אנהייב דער אויסזידלונג. די אלע שוידערליכע ידיעות האבן אונדז אלעמען טויט-ערשיטערט. נידערגעשלאגן האבן מיר בעוויינט דעם גרויסן חורבן. די טרערן האבן נאך ביז היינט נישט אויסגעטרוקנט, דערמאנענדיק זיך מיין ברודער חיים-נתן, זיין פרוי און קינדער, מיינע שוועסטערן: לאה און חיה, זייערע מענער און קינדער און מיין יינגסטע שוועסטער יעדער פון זיי בעט זיך פאר אים קדיש צו זאגן און אך אסוף וויינען, צו וואס פארא "בלוטיקע חופה" זיי האבן זייערע קינדער געפירט. ביז היינט שרייט אין מיר דער גרויסער "געוואלד", ווו איז געוועזן דער שר פון די שערי-רחמים!

אלע ימים זענען געמישט מיט יידישע טרערן וואס רינען נאך ביז היינט, הייס און צארנדיק, אונטער די

פערבארגענע קברים פון אונדזערע נאענטע און טייערע ערמאָרדעטע צדיקים און קליינע קינדער און די ימים אריין. אויך מיין גורל איז געווען אזעלכער אין לאדז'ער געטא.

געפרוווט אויסבעהאלטן מיין קינד

אין לאדז'ער געטא פאר די אלגעמיינע ליקווידאציע, האבן די דייטשן מיט ביבאָוון בראש, פאר די הייזער אין גאס געמאכט סעלעקציעס. בעזונדער האבן זיי אויס-געזינדלט קינדער, עלטערע און שוואכע מענטשן. דאס איז געווען אויף דער "יידישע גאס". איך האב בעשלאסן מיין קינד אויסבעהאלטן אין אקעלער צוזאמען מיט א 90 יעריקע פרוי. אוועקגעשטעלט אויפן קעלער-טיר א טיש באדעקט מיט אשיין טישטוך. ביי די סעלעקציע האבן די רוצחים גערופן: אויב איז נאך ווער בעהאלטן אין די הייזער, זאל יעדער שנעל גיין אים דא אהער ברענגען, ווייל זיי וועלן מאכן אגעויע רעוויזיע אין די היייזער און ווער סוועט זיך געפונען וועט אויפן ארט דערשאסן ווערן! איך האב זיך נישט גערירט פון ארט. געשטאנען מיט הארץ קלאפעניש און טויט שרעק. אנדערע אבער זענען געגאנגען און געברענגט זיירע אויס-בעהאלטענע טאטעס, מאמעס און קינדער. די דייטשן מיט זיירע רוצחישע בעגלייטער האבן אדורכגעפירט אשטרענגע רעוויזיע אין די הייזער. איך האב זיך אין דער צייט קוים געהאלטן אויף די פוס. זייענדיק פערחלשט און אנבעוווסט-זיין. ענדלעך האבן זיך די רוצחים אומגעקערט און געמאלדן, אז זיי האבן קיינעם מער אין

די שטיבן נישט געפונען. ווען מיר האבן אונדזער קינד ארויסגענומען פון קעלער האט זי דריי טעג נישט געקענט רעדן פאר טויט-שרעק. הערענדיק דאס קלאפן פון די היצלעס מיט די ביקסן אויף די פאדלאגע. זי האט נאך געמוזט אין קעלער פערשטופן דאס מויל פון די אלטיטשקע יידענע, זי זאל נישט אויסשרייען. דאס מאל איז מיר געלונגען זי אפראטעווען. אונדזער פריינט טאגעסבלאט, דער אמאליקער לערער אין לאסק, האט זי איינגעארדנט אין אגארבעריי, ווו מיר, אירע עלטערן, האבן געארבעט ביז צו די לעצטע סעלעקציע. דאס מאל האט דער דייטש ביבאוו צוגענומען אונדזער 15 יעריקע טאכטער. איטשע האט זיך ביי אים געבעטן רחמים און גארנישט געהאלפן. זענען מיר אויך מיט איר מיט געגאנגען און אוועק-געשיקט געווארן. כאטש מען האט דאס פון אונדז נישט געפאדערט. 300 זענען מיר געווען אין דעם טראנספארט. אין אשוויץ האב איך צום לעצטן מאל געזען מיין מאן יצחק. שפעטער האב איך זיך דערוווסט, אז ער איז געשטארבן אויף אלינגען אנצינדונג. איך האב נאך זוכה געווען צו בלייבן עטליכע שעהן מיט מיין טעכטערל. ביידע זענען מיר אבגעטיילט געווארן מיט דער זעלבער אכזרותדיקייט, ווי די דייטשן האבן דאס געטון אין לאסקער קירך. שפעטער האב איך נאך עפיס וועגן איר געהערט אבער אין אקורצע צייט איז זי פערשווונדן געווארן צווישן אסאך טויזענדער כשרע מיידלעך אין תהום פון גאזן, פייר, הונגער און מגפות. איך בין געשיקט געווארן פון איין ארבעטס-לאגער אין צווייטן. אויסגעשטאנען אלע צרות פון קעלט און הונגער, קרעצבק און שוואכקייט.

ווען איך בין געווען אין „מאטהויזן" גלייך נאך דער בעפרייאונג, האב איך געפונען צוויי נעמען פון מיין שוועסטער לאה'ס קינדער, און שפעטער קומענדיק קיין לאדז' האב איך זיך ביי דעם יידישער קאמיטעט נאכגעפרעגט אויף לאסקער און פאמיליע, ווער פון זיי איז לעבנגעבליבן. די סעקרעטארישע האט מיר געענטפערט, אז כזאל צוווארטן ביז דער מיטאג שעה, וועט זי מיך פירן צו אירס אבעקאנטן מיטן נאמען יאקובאוויטש. סדאכט זיך איר, אז ער ווייסט עפיס וועגן אזענדל. מיר האבן געטראפן דעם יאקובאוויטש אינדערהיים. זעענדיק מיך אין מיינע יום-טובדיקע לאגער בגדים האט ער געפרעגט, צו איך בין די מומע אסתר? האב איך זיך שוין געהאט מיט עמיצן צו פרייען.

אלאנגע צייט האב איך זיך אויפגעהאלטן ביי זיי, ווי אאייגענע מיך בעהאנדלט ביז זיי האבן בעקומען פון דער פוילישער מאכט, אז זיי ווערן איבערגעפירט אויף א אמט קיין ווארשא. איך האב נישט געוואלט פארן קיין ווארשא, דא אין לאדז' האב איך זיך געטראפן מיט מיין יעצטיקן מאן מאיר. מיין יעצטיקער מאן מאיר, האט זיך אויסבעהאלטן מיט נאך אנדערע אין אבונקער און איז בעפרייט געווארן דורך די רוסן. אין לאדז' האבן מיר פארן קריג געוווינט אין שכנות. אונדזערע קינדער האבן זיך געשפילט צוזאמען. זיין פרוי איז נפטר געווארן מיט אנארמאלן טויט אויף איר אייגן בעט. זיר ביידע געטראפן איינזאמע, האבן מיר בעשלאסן צו נעמען חופה וקידושין.

לאסק האט מיך נישט געלאזט רוען. יעדן זונטאג
בין איך צוגעפארן צו די זינגערס. ביי זיי האב איך
זיך אין דער-שטיל אויסגעוויינט און מיט זיי ארייג-
געקוקט צו אונדז אין הויז, ווו עס האט שוין דארט
געוווינט אקריסט, און זיך דארט געפירט מעשה בעל-בית.
איך בין קוים ארויס לעבעדיק פון מיין טאטע-מאמעס-
הויז און מיין ליכטיקע קינדער היים.

פערטראגן מיין ווייטאג און טרערן אויפן לאסקער
בית עולם. ווי איך, זענען נאך פון די לעבנגעבליבענע
לאסקער יידן געקומען אויף "קבר אבות". סטוט מיר ווי,
ווען איך דערמאן זיך דעם אויסזען פון הייליקן ארט,
דער בית-עולם צושטערט, די מצבות צעבראכן, אויסגעריסן
און בהמות פאשן זיך צעווישן די פערמעקטע קברים. דא
האט זיך ביי מיר דערוועקט דער ווילן צושטעלן אמצבה
אויפן גרויסן "ברודער קבר", ווו מיין טאטע-מאמע רוען.
זינגער האט בעקומען אין מאגיסטראט די ערלויבעניש
און סאיז געווארן ארומגעמוירט און אויפגעשטעלט אמצבה
מיט אגעהעריקן אויפשריפט. כהאב דאס געהאלטן פאר
אהייליקן פליכט צוטוען, כאטש כבין נישט זיכער געווען,
אז די "יידישע גוטע פריינט" וועלן די מצבה לאזן
שטיין.

דאס הויז פון מיינע עלטערן האב איך פערקויפט דעם
קריסט וואס האט דארט געוווינט, פאר גראשענס פארקויפט.
און אפיציעל אבגעשריבן אויפן קריסט נאמען. מיט דעם
ענין האב איך נישט געהאט קיינע שווריקייטן. מיר
זענען דאך אלע געווען נאכן יאוש, ווער וועט דען וועלן

זיך נאכמאל בעזעצן איך לאסק? אבער די מצבה, גלויב איך, אז די קריסטלעכע איינוווינער, וועלן דאך טאלערירן דעם אנדענקן פון די קדושים.

די פאטאגראפן האט געמאכט אבעקאנטער פאטעגראפיסט דאמבעראווסקי. ווי דו זעסט, וועט די מצבה דינען נישט בלויז דעם אנדענקן פון מיינע עלטערן, נאך פאר אלע, וועלכע זיירע טיירע זענען אין דעם קבר אחים צו זייער אייביקע מנוחה געקומען. אין 50-סטן יאר האבן מיר בעשלאסן צו פארן אהיים, קיין ארץ-ישראל. מיין מאן מאיר, האט געארבעט אויף אגוטן פאסטן, וועלכער האט אים שטארק געבונדן. פונדעסטוועגן האבן מיר מותר געווען אויף אלעם און זיך געלאזט מיט מאירס טאכטער אין וועג צו אונדזער היים. אהיים!

פאר אלע צרות, שעפ איך טרייסט פון אונדזער מדינה און פון מיינע נאענטע, מאירס און מיין שוואגער און שוועסטער לאה'ס קינדער.

<u>אין מיין טאכטערס געבורטס טאג</u>

אפילו, אז דווילסט נישט, מוזסטו גלויבן אין נסים. אין איינעם פון די שווערע ארבעטס טעג האב איך זיך דערמאנט, אז היינט, דעם טאג איז מיין טאכטערס געבורטס-טאג. וויינען טאר מען דאך נישט ביי דער ארבעט... האט מיין גאנץ וועזן אנגעכאפט אשרעקליכע ווייטאג, אגעפיל, ווי דער טויט אליין.

די מאשין ארבעט און איך האנט האלט איך אבויער אפארט. ספעבשטייט זיך, אז די מאשין האט מיט-געפילט

מיין געמיד און געבוּיערט אמילימעטער אין דער זייט. אין דעם אויגנבליק איז ערשינען דער הויפּט-אויפזער און אויסגעשריגן: סאבאטאזש! די איינציקע שטראף איז טויט! דער ארבעטס-לייטער, דער מייסטער פון דער פאבריק, האט זיין גאנצע השפעה געלייגט אויף דער וואנשאל און מיך אפגעראטעוועט פון אזיכערן טויט.

אויפן 6-סטן שטאק

עטליכע טעג פאר די בעפרייאונג קומט צו מיר דער מייסטער און זאגט צו מיר שטרענג, טראג זיך שנעל איבער אויפן 6-סטן שטאק, אויב דו ווילסט לעבן-בלייבן? וויל... כהאב לכתחילה נישט געוואלט, אבער דער מייסטער האט מיך מיט כוח ארויסגעשטופּט און האב זיך מיטן לעצטן טראפּן כוח ארויפגעדראפּעט צום 6-סטן שטאק. ווי סהאט זיך שפּעטער ארויסגעוויזן, זענען אלע מיידלעך פון דעם ערשטן, צווייטן און דריטן שטאק דערשאסן געווארן דורך די עס-עס מענער. אויף די איבעריקע שטאקן זענען געווען געשלאסענע מאגאזינען, זענען זיי דארט נישט געגאנגען מער זוכן קרבנות.

די ציגיינער צרה

מיר זענען שוין זייענדיק בעפרייטע אריינגעפאלן אין אנייער צרה. איך בין געווען מיט האנטקא קאדי-שעוויטש. ביידע האבן מיר זיך געהאלטן צוזאמען. זיך געפייניקט אין געפלאגט און אויך זיך געטיילט מיט יעדן ביסן.

נישט ווייט פון אונדז זענען אויך בעפרייט געווארן פון געפענקעניש אגאנצע מחנה צוגיינער. צעווילדעוועט פון גרויס לייד און פרייד האבן זיי גענומען דערהארגענען ווען זיי האבן נאר געזען. די גאנצע וועלט איז פאר זיי געווען "דייטשן". זער פיל מיידלעך און פרויען, יינגלעך און מענער, אויס-געמאטערטע זענען געפאלן געהארגעט נאך דער בעפרייאונג דורך די צעווילדעוועטע ציגיינער. האנטקא האט מיך איין רגע מיט זיך אויסבעהאלטן און ניצל געווארן פון זיירע הענט.

דוד לערער

דער צעריסענער מאנטל

איך בין ערשט צוריק-געקומען פון אשווערן ארבעטס-טאג. כהאב באוויזן אויפצועסן דאס ביסל זופ, און געהאפט אויסרועז די שוואכע ביינער, אוועק לייגנדיק זיך אויף דער פייכטער דיל פון באראק, ווי דורך אשטורם ווינט האט זיך די טיר אויפגעפראלט און די וואכמענער זענען אריין אין באראק מיט אגעוואלדיגן טומל און לארם: אלעס ארויס! אלעס ארויס! אויפן אפעל-פלאץ האט אויף אונדז שוין געווארט דער לאגער-פירער מיט זיין פארטרעטער. מיר האבן זיך אויסגעשטעלט, ווי געוועגדלעך, צום אפעל. גלייך האבן מיר געפילט דאס דערנענטערן זיך פון א נייע גזירה.

רואיקער ווי שטענדיק, האט דער לאגער-פירער זיך געווענדן צו אונדז: איך האב באקומען אבאפעל א טייל פון אייך איבערצופירן אין אנדערע לאגערן. ווועמענס נאמען מיר וועלן אויסרופן, לויפט שנעל אין דעם באראק! דערביי אנגעוויזן מיט דער האנט אויפן באראק, וואס איז שוין געווען ארומגעצוימט מיט א ספעציעלן צוים און באוואכט דורך עס-עס מענער מיט מאשין-געווער.

"נעקלא", איז געווען איינער פון די שווערסטע ארבעטס לאגערן. אבער דאך האט זיך נישט געוואלט פארן אויף א

נייעם פלאץ. מיר האבן זיך שוין געהאט צוגעוווינט צו די ארטיקע צרות און צוביסלעך געלעבט מיט זיי אין פריידן.

סהאבן דאן געשמאכט אין נעקלא איבער 600 יידן, וועלכע האבן געשטאמט פון ז'יכלין, וולאצלאוועק, זעלווו, ווידאווע און פון לאסק. מיר לאסקער זענען געווען די מערהייט אין נעקלא. מיר האבן זיך זער גוט צוזאמען-געהאלטן און מיט דער צייט האבן אונדז די יידן געבונדן און געקניפט, אזוי, אז דער בלויסער געדאנק, אז מיר דארפן זיך שיידן, האט אונדז אויפגעטרייסלט.

קיין צוטרוי צו די דייטשן האבן מיר קיינמאל נישט געהאט. אבער דאס מאל איז דער גאנצער עניין געווען זער שטארק פארדעכטיקט. ווייל ווען עס האנדלט זיך וועגן איבערפירן אטייל פון אונדז אין אנדערע לאגערן - צו וואס איז דער ארומגעצוימטער באראק און באוואכט מיט מאשין געווער?

ווי סהאט זיך שפעטער ארויסגעוויזן איז אונדזער פארדאכט געווען זער בערעכטיקט. 300 יידן פון אונדז זענען דאן אוועקגעשיקט געווארן קיין אשוויץ מיט א פערטיגן טויט-אורטייל.

כדערמאן זיך אין א ספעציפישן מאמענט וואס האט דאן פאסירט: נעבן מיר איז געשטאנען דוד זילבערשטיינס טאכטערס איידם, אויב איך האבן קיין טעות נישט, איז זיין נאמען געווען יוסף בוראווסקי. פלוצלינג זאגט ער צו

מיר, אז איינער פון די וואס זענען אריינגעפירט געווארן אין דעם אפגעזונדערטן באראק האט מיט גענומען זיין מאנטל. באלד נאכן אפעל וויל ער צוגיין אפנעמען פון אים זיין מאנטל.

איך האב זיך ביי אים געבעטן, ער זאל דאס נישט דערוועגן צו טוען. כהאב צוגעזאגט זיך באמיען אים צו שאפען א אנדערן מאנטל, און דייטלעך געזאגט, אז עס דראט אים אגעפאר אוועק-געשיקט צו ווערן מיט די אלע פון דעם באראק.

אין מאמענט ווען מען האט אונדז באפרייט פון אפעל, איז ער מיר פארשוואונדן פון אונטער דער האנט. זוכנדיק האב איך דערזען ווי אעס-עס מאן שטופט אים אריין אינוויינינק אין באראק און שליסט נאך אים די טיר.

ער איז אומגעקומען אין אשוויץ צוזאמען מיט די 300 מאן צוליב א אלטן-צעריסענעם מאנטל.

א לאנגע צייט האב איך יעדע נאכט געחלומט וועגן יוספן. זיך נישט געקענט שענקן, פאר וואס האב איך נישט אפגעהאלטן מיט כוח?

נייע פיינסטערע-האפנונגס-לאזע-טאג, מיט פרישע ליידן האבן פאריאגט די אלטע צרות און כהאב אין דעם טרויריגן פאל כמעט אין גאנצן פארגעסן.

צוויי יאר זענען פארלאפן פון אט דעם טראגישן טאג. צוויי יאר, וואס האבן זיך געצויגן ווי אאייביקייט. דאן האב איך ווידער אמאל געחלומט וועגן יוספן.

געווען איז עס אין א פראסט-קאלטער יאנואר-נאכט אין יאר 1945.

נאך דעם שווערן עוואקואירונגס-מארש, וואס סהאט זיך אנגעהויבן צום 17-טן יאנואר, זענען מיר ענדליך אנגעקומען קיין "בלעכהאמער". עס האט אויף דעם פלאץ געהערשט א געוואלדיגער באלאגאן. דעם גרעסטער טייל מענטשן פון ארטיקן לאגער, האבן די נאצים אין דעם זעלבן טאג פון דא אוועק-געפירט. מיר, די נייע-אנגע-קומענע, האבן פארנומען זייער ארט.

שוין דריי טעג, ווי מיר זענען געבליבן אן אויפ-זיכט און באוואכונג, געפילט זיך אין געוויסער מאַס ווי פרייע מענטשן. אבער דאך האבן מיר נישט פארלאזט דעם פלאץ, ווייל מיר האבן נישט געוווסט ווו צו גיין.

פון פארשידענע קוועלן האבן מיר זיך דערוווסט, אַז די רוסן זענען שוין נישט-ווייט פון אונדז.

אין דער דריטער נאכט האב איך זיך אויפגעכאפט פון אשווערן חלום. עס האט זיך מיר געחלומט ווי "יוסף" זאגט צו מיר: דוד, באהאלט זיך אויס! די דייטשן וועלן באלד צוריק קומען אייך אוועק-נעמען פון דא. ווען דו וועסט זיך באהאלטן, וועלן דיך די רוסן באכדעם באפרייען.

איך בין צוגעגאנגען צו הערשעלע טאפארעק און אים דערציילט, וואס סהאט זיך מיר אט-וואס געחלומט, און אים פוירגעשלאגן זיך צוזאמען אויסבאהאלטן.

הערשעלע האט מיך אנגעקוקט ווי איך וואלט אראפ

פון זינען, און מיט אבאַרואיקונגס-שטימע צו מיר געזאגט, רעדט נישט קיין נארישקייטן, דודזע מזעהט שוין נישט דריי טעג קיין דייטש פאר די אויגן, און דו חלומסט פוסטע חלומות, דו וועסט זען, אז מארגן וועלן מיר שוין זיין באפרייטע דורך די רוסן - און וועלן זיין פרייע מענטשן!

איך האב אים געפרווּוט ערקלערן, אז ווי עס-זאל-נישט-זיין וואלט דאך בעסער געווען ווען מיר זאלן זיך אויסבאהאלטן. ער האט מיר מיט אבאפעלערישן-טאן געענט-פערט: גיי יעצט שלאפן! מארגן פרי וועלן מיר דער-וועגן ווידער רעדן. אוועק-גייענדיק פון אים האב איך אים גאנץ דייטלעך געזאגט: הערשל, איך האב מורא, אז עס זאל נישט מארגן זיין צו שפעט...

צו מארגנס גאנץ פרי האט זיך דערהערט איבערן לאגער אשיסעריי, באגלייט מיט ווילדע געשרייען: אלעס ארויס! איינטרעטן אין די רייען! די "נאצישע בעסטיעס" זענען טאקע צוריק געקומען און אונדז מיט זיך מיט-גענומען.

די ליידן וואס מיר האבן דורכגעמאכט אין די דריי חדשים ביז צו דער באפרייאונג איז שווער צו שילדערן. מיר האבן געוואנדערט פון איין לאגער צום אנדערן; ווי סזעט אויס, האבן מיר נאך געמוזט פארזוכן דעם טעם פון "גרוס-ראזן", "בוכענוואלד" און "דאכאו" אנדערש וואלט דער בעכער פון אונדזערע ליידן נישט פול געווארן.

מער ווי איינמאל האב איך געטראכט, אז אונדזער גורל וועט זיין דער זעלבער וואס יוספ'ס.

הערשעלע און איך האבן דאך זוכה געווען באפרייט צו ווערן פון די לאגערן אבער נישט דורך די רוסן אין ענדע יאנואר, נאר דורך די אמעריקאנער אין ענדע אפריל 1945.

מיט גרויס צער דערמאן איך דיך, יוסף. דער "צוריסענער מאנטל" האט דיך אין איינאויגנבליק אפגעריסן פון אונדז אויף אייביק...

מרדכי אלעי

תִּקְוַת שָׁוְא

בַּבֹּקֶר יָצָאתִי מִבּוֹר מַחְבּוֹאִי,
הַגֶּרְמַנִי בָּרַח בְּבֶהָלָה,
דְּמָמָה, שְׁמָמָה בְּכָל מְקוֹם בּוֹאִי,
כָּל חַי כָּלָה.

יָצָאתִי מֵהַשָּׂדֶה, פָּנִיתִי לַשְּׁבִיל,
רַגְלַי חֲלוּשָׁה, צוֹלֵעָה,
אַךְ רוּחִי מִתְעוֹרֵר, מִתְעוֹרֵר בִּי גִּיל,
וְחוֹזֶרֶת דֵּעָה.

הַיּוֹם הֵאִיר, תִּקְוָה בִּי הֵצִיר,
הֵפִיחַ בִּי נֶחָמָה:
עַתָּה יָקוּם הָעוֹלָם כִּכְפִיר
וְיִנְטוֹשׁ בַּגֶּרְמַנִי לִנְקָמָה.

מֵאֶרֶץ וָאֶרֶץ יִדְאוּ כִּנְשָׁרִים,
יַכְתִּירוּ אַרְצוֹ — סְדוֹם,
יִשְׂרְפוּ, יַחֲרִיבוּ יְמַלְאוּהָ פְּגָרִים,
לֹא תוֹסִיף קוּם.

גולדה כץ - קיבל

די לעצטע פון א דור

מיין מאמא, לאה־לע כץ, ווי מהאט זי גערופן אין שטעטל, איז געבליבן אנ־אלמנה מיט 4 קינדער, אלט זייענדיק 33 יאר, נאך פון די מגפה - טעג אין יאר 1916. מיין טאטן געדענק איך ווי אין חלום, אשיינער חסידישער ייד, אתלמיד-חכם אין גערער שטיבל. מיין פאטער ר׳ העניך כץ איז געווען ר׳ זליגל גבאי׳ס זון. די מאמא מיינע, האט שווער געהארעוועט אויף פרנסה און פערטרעטן אין גאנצן לעבן אירס דעם טאטן מיט ערציען די 4 קינדער אירע, איך און 3 ברודער: משה, יצחק און זעליג. אין משך פון יארן האט מיין מוטער געטוישט אירע געשעפטן מיט הצלחה. לעצטענס האט זי געהאט אגרויסן סקלאד פון כעמיקאלן פאר גארבער, טיילן-פערקויף פאר אוטאמאבילן און ראווערן, און דערצו אבענזין קיאסק. סאיז איר נאך געבליבן צייט צו טוען מעשה-חסד און פירן אפריוואטא גמילת חסדים קאסע. מיטן אויסברוך פון לעצטן קריג, האבן די דייטשן אלץ ביי מיין מוטער צו גערויבט און אריינגעזעצט אין דעם געשעפט "אטרוי העגדלער", א פאלקס דייטש.

דער טרוי העגדלער

ער האט איבערגענומען דאס געשעפט און מיר, די גאנצע משפחה, איז געבליבן נאך אגעוויסע צייט וווינען אויפן צווייטן שטאק, איבערן געשעפט. איך און מיין

שוועגערן, משה׳ס פרוי, האבן געמוזט בעדינען דעם טרוי העגדלער און זיין פאמיליע, וואשן די דילן און רוימען זייער וווינונג. דער טרוי הענדלער, אשלעכטער מענטש, אפאלקס-דייטש און זיין פרוי א מכשפה, וואס האט נישט געוווסט קיין גרענעץ ווי אונדז צו פייניקן און דערנידערן אויף יעדן טריט און שריט. עס איז מיר שווער צו דערציילן וועגן אט דעם רוצח. ער האט זיך ערלויבט אונדז שלאגן און פייניקן. אין קעלער איז ביי אונדז געלעגן אביסל קאלאניאל סחורות, וועלכע מיר האבן דארט געהאלטן נאך פון יענע גוטע צייט, ווען מיר האבן ליקווידירט דאס פוריקע געוועלב. מיר האבן געוואלט זיך בענוצן מיט די סחורות און זיי פערקויפן. דער טרוי הענדלער האט געטענהט, אז אויך די סחורות געהערן צו אים. מיר האבן זיך געוואנדן צום בירגער-מייסטער קריגער וועגן דעם ענין און ער האט אים אויפמערקזאם געמאכט, אז ער זאל זיך אויפירן מענטש-לעך מיט דער פאמיליע כץ. דעם זעלבן אוונט זענען געקומען צו אונדז אין שטוב 5 ז׳אנדארן און האבן אונדז אלעמען צושלאגן מיט באטיקעס און מיינע צוויי ברודער: משה און זעליג האבן זיי מיטגענומען מיט זיך און זיי צוגעבינדן צו 2 בוימער אין פארק ביים גראבן וולאדעק. אין דער פרי זענען זיי צעשלאגענע אהיים-געקומען, א נס וואס זיי זענען יענס-מאל לעבנגעבליבן!

ווען מיר האבן געמוזט פערלאזן אונדזער וווי-נונג און גיין אין געטא, האט דער נייער געשעפטס פירער גוט אבגעהיטן, אז מיר זאלן נישט מיטנעמען מיט זיך אשטיקל מעבל פון שטוב, אחוץ דאס בעטקעוואנד און

אביסל וועש. דאס אלעס איך שטוב געהערט מיר! האט ער
בעשלאסן. מיר האבן זיך איינגעאָרדנט ביי וואלף ברעם
(די ביקלעך) זיי האבן אונדז זער גוט אויפגענומען
און געווארן ווי אייגענע צו יעדער צרה און ליידן.
אין עטליכע טעג ארום, קומט דער טרוי-הענדלער און
זוכט ביי אונדז אבענקל. ער שטעלט אפנים, ווי מיר
האבן אים באגנבעט. ער האט געזוכט אין אלע צימערן
און נישט געפונען. האט ער גענומען זוכן אין קאמער
אויפן הויף דאס איז געווען עטליכע טעג פאר פסח 1940.
אין קאמער זענען געלעגן צוויי געשטעטע גענז לכבוד
פסח. דאס געהערט מיר! האט ער אויסגערופן. פערשלאסן
די קאמער און איז אוועק מיטן שליסל. אדאנק דער
אינטערוועניץ פון יאסל פיאטרקאווסקי האט ער צוריק
געגעבן דאס שליסעלע פון קאמער, בעקומענדיק דערפאר
אזייטל קעלבערנס. מיר זענען גליקלעך געווען, אז דער
יום-טוב ביי דער פאמיליע ברעם איז צוליב אונדז נישט
פערשטערט געווארן. און יאסלן געדענק איך שטענדיק
צום גוטן פאר דעם חסד.

כשר ווי אמאל

טראץ אלע שוועריקייטן איך געטא מיט לעבענסמיטלן,
מילך און פלייש, איז ביי אונדז אלס געווען כשר ווי
אמאל. שבת האט די מאמא געצינדן ליכט אויף געשניטענע
קארטאפל, קידוש געמאכט אויף אכוס פון געמאכטן וויין
און אפילו געזונגען אין דער שטיל זמירות. ביי
געמבאראווסקין האבן מיר גענומען מילך און איך בין
געשטאנען ביי דער מעלק. אויב האט דער גרויסער אברהם

געשאכטן אבהמהלע האט ער אונדז בעזארגט מיט כשר פלייש.
ביז צו דער אויסזידלונג איז אלץ געווען ביי אונדז
און אויך ביי אונדזערע בעלי בתים כשר. מיר האבן
געפלעקט גיין דאווענען צו אפרים משהלעס אין די זודע
פאבריק. סאיז דארט אויך געווען אשטיקל ווייבער שול.
ביי אפרים'ן האבן געדאווענט די מענער און ביי בנציון
הורוביץ, טיר ביי טיר, האבן געדאווענט פרויען. דאס
איז געווען אין זכות פון זלמן קאכמאן. אין יום-טוב
איז אויך געווען יום-טוב, מהאט געמאכט פערשידענע
פאטראוועס, אז דער יום-טוב זאל זיך לאזן פילן. אויך
פסח האבן מיר געגעסן נאר מצות, אפגעריכט אסדר ווי
אמאל, אבער מיט אגרויסע פארציע מרור. מיר האבן אביסל
צוגעהונגערט אבער חמץ נישט געגעסן. דער רב ר' לייבל
האט דאמאלט מתיר געמאכט פאסאלעס און ארבעסן, דאכט
זיך אויך רייז, ווער סהאט געהאט געלט האט בעקומען
פון דעם אלאם צו ביסלעך. פרום ווי גאט געבאטן האט,
האבן מיר געגלויבט, אז מיר וועלן אויסגעלייזט ווערן
פון די נאצישע הענט.

די ספרים שאנק.

סאיז ביי אונדז געווען אגרויסע ספרים שאנק מיט
ספרים, וואס מיין פאטער האט זיך איינגעקויפט. וואס איז
אין דער שאנק נישט געווען? דאס ווילנער ש"ס, משניותן,
מדרשים, דער רמב"ם, די 4 טורים, דער גאנצער תנ"ך
מיט פערשידענע מפורשים, חוק לישראל, סידורים, מחזורים,
דער זוהר הקדוש און הונדערטער ספרים וועגן חסידות,
שאלות ותשובות, ווי קאן איך דען געדענקן די הייליקע

נעמען פון אזויפיל ספרים? מיינע ברודער האבן געפּ-
לעקט פארן יעדן פסח לופטערן די ספרים און איך האב
געלערנט די נעמען נאר פון די אויפשריפטן אויף זיירע
ריקענס. אגרויסער אוצר, טײַערער פון גאלד זענען ביי
אונדז געווען די ספרים. אז די דייטשן זענען ארייַן
אין שטאט, האבן מיר בעהאלטן אלע ספרים אויפן בוידעם
ביי פעדעס איידעם. וואס פון זיי איז געווארן קען
זיך יעדער פון אונדז פוירשטעלן.

<u>דער אוצר</u>

מיר האבן זיך דערוווסט וואס די דייטשן טוען מיט
די יידישע געשעפטן אין לאדז און אין אומגעגענט,איידער
זיי האבן ביי אונדז רעקווידירט די מאמעס געשעפט,האבן
מיר אויסגעגראבן אין הויף אטיפן בונקער און דארט
בעהאלטן הינדערטער ראוועררן טיילן פון ענגלישע פירמעס,
טיילן,וועלכע האבן געהאט אגרויסן ווערט און פון אגוטן
קוואליטעט. אלס איז געווארן באיילט און פערפאקט אין
ז'עלעטין פאפיר. די גאמענע זאכן זענען פערפאקט געווען
אין טאַלק, פערבינדן און פערזיכערט אלס קעגן פייכטקייט,
און געהאפט, אז מוועט איבערלעבן די צרות וועט מען דאך
עפיס האבן פון אונדזער האב און גוטס. ווי איך האב
זיך דערוווסט, איז דער אוצר גוט צענויץ געקומען די
לאסקער איבערגעבליבענע יידן, וועלכע האבן זיך באלד
נאך דער בעפרייאונג אומגעקערט קיין לאסק. ליפוש
ליפמאנאוויטש האט געוווסט וועגן אוצר, דאכט זיך,אז
ער האט געהאלפן אויך בעהאלטן. איך האב זיך דערפרייט
הערענדיק,אז כאטש אקליינער טייל פון יידישן פערמעגן

אין לאסק, האט געדינט די לאסקער איבערגעבליבענע אויף הוצאות קיין ארץ ישראל.

נעקלא

דער יודענראט האט געמוזט צושטעלן עטליכע הונדערט יינגע מענטשן צו שווערע ארבעט. מיין געוועזענער מאן משה וויינבערג (מאנדעלעס איינעקל) און מיין ברודער זעליג זענען אויך געווען צווישן די אוועקגעשיקטע אויף צוואנגס-ארבעט. זיי האבן אציים געשריבן פון די ארבעטס-לאגערן און מיר האבן געפלעקט זיי שיקן פעקלעך, בעזונדער מעדיקאמענטן קעגן פערליי-זונג. נישט יעדעס פעקל האט מען זיי איבערגעגעבן. מיר האבן אבער ווייטער געשיקט, נישט רעכענדיק זיך מיט די נישט דערהאלטענע פעקלעך. איינמאל איז געקומען קיין לאסק דער נעקלער לאגער פירער, ער האט געברענקט גרוסן פון די לאסקער בחורים, אפילו געדענקט יעדענס נאמען. מענטשן האבן אים געגלויבט און אים געגעבן גאלד און בגדים. ער האט געזאגט, אז ער נעמט פון זיי אבער ווער ווייסט צו ער וועט דארט לאנג בלייבן. אונדזערע טיירע זענען דארט פערפייניקט געווארן ביז צום טויט.

אין קירך

וואס דארט האט זיך געטוען, וואס פארע שרעקליכקייטן, געשרייען, געוויינען ביז משוגעת. יעדער בזונדער מיט זיינע ווײ-געשרייען. מענטשן האבן צווישן זיך געבעטן ווי ביי אטויטן מחילה. אלע האבן געפילט,

אז דאס איז דער סוף. געווען פאלן וואס יידן האבן זיך מוחל געווען איינער דעם צווייטן, הלואות. ווי איינער האט זיך אויסגעדרוקט,"לאז מיך קומען אויף יענע וועלט און נישט בלייבן קיינעם אבעל-חוב".אנדערע האבן זיך געהאלזט און געקושט ווי זיי וואלטן געגאנגען צו כל נדרי... טרערן האבן זיך געגאסן ווי אשטארקער רעגן פון אלעמענס אויגן. האלטענדיק אין שויס זיירע קליינע קינדער, אויך איך צווישן זיי האב מיין 3 יעריק קינד פעסט געדריקט צום הארץ, פילענדיק ווי דאס איז שוין דאס לעצטע מאל אין מיין לעבן. 3 טעג פון אטייוולאניש ווייי געשריי, איז איבערגעריסן געווארן דורך די דייטשע תלינים מיט ביבאוון בראש. צום ערשטן האבן זיי אדור- געפירט די סעלעקציע פון די מענער, שפעטער פון פרויען.

"גיי גאלדע, גיב מיר דאס קינד, קוק זיך נישט אום!" האט צו מיר מיין מאמא געזאגט מיט אתחינה טאן. ביז היינט קלינקט מיר אין די אוירן דעם קינדס מאמא געשריי... מיט מיין ברודער האב איך זיך געטראפן אויף די גלינעוו- קעס און ביזן 44-סטן יאר האבן מיר זיך געהאלטן צוזאמען אין לאדזער געטא. אין דער געטא האב איך די גאנצע צייט געארבעט, אויך מיין ברודער משה האט געארבעט אין אפאפיר רעסארט. איינמאל האט זיך משה. געמוזט אויסבעהאלטן 6 וואכן צייט, ווייל ער איז געווען אויף דער ליסטע צום אוועקשיקן. אדאקטארישע האט אים פון דער עקספאדיציע אפגעראטעוועט. סהאט אבער לאנג נישט געדוירט ווי מיר ביידע זענען אוועק געשיקט געווארן מיט אעקספאדיציע קיין אשוויץ.

<u>אשוויץ</u>

דא, אויף דער באן סטאציע, האב איך זיך געזע-געגט מיט מיין ברודער משה, שפעטער ווען איך בין ארויס פון באד אנשטאלט האב איך אים געזען צעווישן אנדערע אריינגיין אין דעם זעלבן אנשטאלט. דער גאנצער טראנספארט איז געבליבן אין אשוויץ, ווארטענדיק אויף דייר נייעם גזר-הדין.

איינמאל הער איך ווי פון דעם מענער לאגער טייל רופט מיך איינער ביים נאמען. יא דאס בין איך,האב איך געענפערט. דאס איז געווען די דזיאלאווסקינס שוואגער. ער האט זיך מיט מיר אפגערעט צוטרעפן אויפן זעלבן פלאץ אין אבעשטימטע שעה. ער האט מיר געברענקט אפעקל מיט אלדעם גוטס. און אויך אפעקל פאר די "שטובאווע". אויך בריוולעך האבן מיר דורכגעטויטש צובינדענדיק דאס בריוול צו אשטיינדעל. איך איינעם פון די בריוולעך האב איך אים געבעטן ער זאל אויסגעפונען מיין ברודער. צומארגענעס האב איך זיך פון אים דערוווסט, אז מיין ברודער משה, וויטלזאן און איטשא ראקמאן געפונען זיך צוזאמען אין איין באראק. מיט מיר צוזאמען האט זיך געפונען איטשא און אסתרל ראקמאנס 15 יעריקע טאכטער, און אהאנאווער פרוי. דער ייד האט זיך יעדן טאג איינגעשטעלט און געברענקט ידיעות און פעקלעך פאר מיר און פאר אנדערע. דער עיקר פון זיין פונקציע איז געוועזן די קארעספאנדענץ. אזוי האט עס געדוירט עטליכע וואכן. 2 וואכן בין איך קראנק געווען, איך משך פון ־ער צייט איז מיין ברודער משה אריינגעשיקט געווארן

איך אויוון אריין. ישעיה וויטלזאן האט מיר דאס איבערגעבן. אויך וועגן זעליגן,מיין ברודער, האב איך זיך שפעטער דערוווסט, אז ער צוזאמען מיט הינדערטער יידן זענען דורך די עס-עס לעבענדיקערהייט פערברענט געווארן אין אפערמאכטן באראק, סהאט דארטן געהערשט אעפידעמיע. שטארק ווי האט מיר געטוען, ווען מיין פריינדן די האנאווער פרוי איז אין אונדזערע ווייטערדיקע וואנדערונגען, אויפן וועג קיין ברגל-בלזן געשטארבן.

אין „בירנבוימל" האט מען אלע געשיקט אויף שווערע ארבעט, גראבן שוצגראבן און אויסהאקן בוימער, סאיז געווען קאלט און מיר זענען געווען געקליידעט אין פאפירענע צעמענט-זעק. פון בירנבוימל איז ביי מיר געבליבן א ליכטיקער עפיזאד. מיר האבן געטראפן א איטאליענער, וועלכער האט אונדז בעזארגט מיט אביסל שפייז און אפגעלאזט אסוד, אז היטלר וועט שוין לאנג נישט אנהאלטן, מוט! זייט מוטיק, האלט זיך מיט אלע כוחות! !

פון דעם שווערן לאגער זענען מיר געגאנגען קיין "גרניסרוידזן" נאך איין מדור אין גיהנום , הונגער און קעלט האבן גענומען פון אונדז צענדליקער קרבנות אטאג. צומארגענס האט מען אונדז געפירט באדן. דאס איז געווען אמין באדן, אז די ווונדער האבן אונז אויפגעגעסן. געגעבן זייף, אהאנטוך, אנאכטהעמד מיט אווארעמען קאץ. פון דארט האט מען אלעמען ארייגעפירט אין אנייעם באראק גוט בעהייצט און פרישע שטרויזעק. פון דארט

האבן מיר אפגעוואנדערט צו פוס קיין בערגן בלעזן
און דא האבן אונדז די ענגלענדער בעפרייט.

די ענגלענדער האבן געטיילט עסן און קליידונג,
מהאט זיך די ערשטע טעג פערנומען מיט זוכן, אפשר איז
ווער געבליבן פון אייגענע, פון לאסקער ביים לעבן.
איך האב טאקי געפונען א קוזין חיים און מיט אים
צוזאמען אריין אין "תל חי" שיף. מיר זענען געפארן
דורך "צילי" קיין ישראל. געזעסן אקורצע צייט אין
עתלית און געווארן אויפגענומען אין דגניה א'.
אפגערוט זיך אין דגניה האט מען יעדן דערלויבט
אויפזוכן זיינע קרובים. איך האב אין חיפה געפונען
מיין פעטער. שפעטער האב איך אויך געטראפן מאיר
הערשעלאס און מיין יעצטיקן מאן. מיר פילן זיך
גליקלעך אין אונדזער היים. אבער ביי יעדע יידישע
שמחה, יאר יאר אין דעם הייליקן יום העצמאות ווייטיקט
מיר מיין הארץ און וויין, וואס נאר איך אליין, פון
אלע מיינע ברודער, האב זוכה געווען צו דער גרויסער
פרייד. איך בין דאס לעצטע רינגעל פון דער גאלדענער
קייט וואס האט זיך גערופן "כץ", אאבשטאמונג פון
כהנים, צדיקים און חסידים. דער סוף פון די קייט,
וואס האט דורות לאנג געהאט טיפע, פרוכטבארע וואר-
צלען פון וואנען מיר האבן געצויגן אונדזערע
גייסטיקע, מאראלישע און פיזישע יניקה.

מאמא, פארוואס זענען די אלע אזוי שוידערליך און
מערדערליך אומגעקומען?

גִבְעָה...

גִבְעָה זוּ לְעוֹלָם לֹא אֶשְׁכַּח,
גִבְעָה נְטוּעַת אַלּוֹנִים,
עָלֶיהָ הִנַּחְתִּי רֹאשִׁי הַשַּׁח,
עָיֵף וּרְפֵה אוֹנִים.

אָז בְּבָרְחִי מִשְּׁאוֹל הַגּוֹלָה,
מִכִּבְשָׁן, קֶבֶר וָלוֹעַ,
עִם נֶפֶשׁ פְּצוּעָה, שְׁסוּעָה וְחוֹלָה,
נִבְהָל מִכָּל רוֹעַי.

כָּל בַּיִת — מַאֲרָב, כָּל שַׁעַל — פַּח,
לְהִתְנַפֵּל עָלַי, עַל חַיַּי —
גִבְעָה זוּ לְעוֹלָם לֹא אֶשְׁכַּח,
עָלֶיהָ יָצַקְתִּי דְוָיַי.

צְקוּנֵי דְוָיַי הָרִאשׁוֹנִים הַחֲשָׁאִים,
כִּדְמָעוֹת שְׁפוּכוֹת מִלֵּב,
בֵּין עֵצַיִךְ, סְלָעִים וּדְשָׁאִים,
בְּפַחַד, בְּגִיל וּכְאֵב.

וְאָז אָרִים רֹאשִׁי לְשָׁם:
מֵעָלַי שָׁמַיִם בְּהִירִים,
אֶת עֵינַי סְבִיבַי אָשִׂם
וְלִבִּי פּוֹתֵחַ בְּשִׁירִים.

מרדכי אלעי

הינדה רעכטמן

אקוואַל פון ווייטאג

כפלעג רעדן צו זיך אליין (ווען קיינער הערט נישט), דערמאנענדיק מיין אלטע היים לאסק. ספלעגט זיך מיר אויסדאכטן, אז כהאב געחלומט נאר אשלעכטן חלום. כוועל זיך פרעגן דער גאנצער וועלט וועל איך דען אויך בעקומען אתשובה?

מיין שטעטעלע לאסק; וועמען האסטו אמאל שלעכץ געטוען? פאר וואס איז אויף דיינע יידן געקומען אזא שלעכטער סוף? ביסט דאך געוועזן שטענדיק פול מיט רבנים הייליקע יידן! יידן לומדים, סתם יידן און יידענעס צדקה-טוער און מעשים טובים, וועלכע האבן אנגעפולט אלע שולן און "שטיבלעך" מיט תפילות און תחנונים אויף שלום און גאולה, אויף משיחן און ארץ ישראל!

פאר וואס זענען די אלע טײַרע און כשרע יידן אזוי שרעקליך פערניכטעט געווארן, פאר וואס, גאט אין הימעל?!

ווען, איך רואיקע שעהן, איך דערמאן זיך אין מיין ליכטיקן טאטן אברהם טוביה, באבע-זיידן, איך מיין מאמע לאה און איך מיין עלסטן ברודער משה און שוועסטערל נחה, זכרונם לברכה, ברויזט אין מיר דער גרויסער פראגע צייכן: זו תורה וזה שכרה? וועגן מיין זיידע, ר' העניך זענדלס הויז, האבן שוין פיל פון די לאסקער דערמאנט, אבער מיין

עלסטערער ברודער משה, וואס האט זיין לעבן איינגעש-
טעלט, פארענדיק פון לאסק אין דער לאדז'ער געטא,
דארט ארייגעפירט עסן פאר הונגעריקע משפחות.

ווער ווייסט דאס געדענקן? אז ער און אויך די
געהאלפענע דורך אים, זענען פארניכטעט געווארן דורך
די ברוטאלע דייטשן. און מיין יינגסטע שוועסטער
נחה'לע, די טייערע און ליכטיקע נשמהלע, וועלכע האט
געטויגן, ווי אקליין מיידל גרויסע שליחות אין דער
געטא. זי איז צוזאמען מיט אונדזער טאטע-מאמען און
משה'ן אפגעפירט געווארן קיין „בעלמנא״..

כאטש מיר פיר שוועסטערן, זענען אויסגעלייזט
געווארן פון דעם גרויסזאמען בלוט-באד, און מיר זענען
גליקלעך אין אונדזער ישראל מיט אונדזערע מענער און
קינדער, פונדעסטוועגן וויינט ביי יעדן יעדעס אבר
און זוכט אנאויסדרוק, צו טוען מיט אלע לאסקער קדושים
דעם חסד של אמת. מיט אונדזער שרייבן און פעראייביקן
זיי אין לאסקער יזכור-בוך, גלויב איך וועט זיין דער
שענסטער בלומען-קראנץ אויף זיירע אונבעוווסטע קברים
און אמצבה פאר אלע הייליקע.

כגלויב, אדער כוויל גלויבן, אז פיל פארקלעמטע
הערצער וועלן דערמיט בעפרייט ווערן פון זייער
פארשמאכקייט.

די צ'וורקא רעכטמאנס

אונדזער וואנדערונג איבער אלע טויט-לאגערן און
ארבעטס-לאגערן זענען ענדלעך צו אלעמענס פלאגן. דאס
וואס איז נישט ענדלעך וויל איך בעצייכענען. קודם-כל

אין דעם גרויסן תוהו ובוהו פון שוויס און בלוט איז דאך געלונגען, אז מיר, פיר שוועסטערן, איך, חנה, דבורה און מרים זענען לעבן געבליבן און זיך געהאלטן די גאנצע צייט צוזאמען. די שווארצע ברוטאלע כוחות האבן דעם פיר-בונד נישט איבערגעריסן. איר מעגט עס אָנרופן גבורה, ווייל אויף יעדן טריט האבן די מלאכי-חבלה געשטורעמט מיט זיירע אלע טריפהנע מיטלן אונדז שיידן און דאך האבן מיר געזיגט.

צווייטנס וויל איך דערציילן וועגן עטליכע קוריאזן, וועלכע ווען אויך אנדערע דערמאנען, אז אקאפקעלע חסד האבן מיר בכוח געטריבט ביים גורל.

אין 1944 זענען מיר געווען אין ארבעטס לאגער "זאזעל" נישט ווייט פון האמבורג. יעדע פון אונדז האט געארבעט אויף אבעזונדערן ארבעטס פלאץ, און יעדע האט שטענדיק געזארגט פאר די צווייטע.

<u>מיט געגעסן מיט הונט</u>

מיין ארבעט אין "זאזעל" איז געווען ריינען די וואַכט פונקטן פון די "לאגער שומרים". אויסגערייניקט, אויסגעוואשן, בין איך געגאנגען אין אצווייטן, אדריטן ביז אלע זענען געווען גאלד-ריין. אקעגן איבער מיין ארבעטס ארט איז געווען אקוילן-סקלאד און „אהונט אפטיילונג״. דארט זענען טרעסירט געווארן די הונט, וועלכע האבן געהאלפן די מערדער ביי זייער בלוטיקא ארבעט. פאר די הונט האט מען דארט יעדן טאג געקאכט אגרויסן קעסל פלייש מיט רייז, צוגעריכטעט ווי פאר

פריצים. איך דערזעענדיק דעם קעסל געקאכטע רייז מיט פלייש איז מיר די נשמה פשוט ארויס פאר הונגער.

כהאב אנגעפולט 2 גרויסע שעכטל פון קאנסערווון מיט "הונטישן עסן", ווען קיינער איז אין קיך נישט געווען, און זיי ארייגעשטעלט אין מיין וואש עמער און פערדעקט מיט דער שמאטע. איך און מיינע שוועסטערן האבן אלאנגע צייט מיטגעגעסן מיט די הונט. מיט גרויסע נסים, האט נאר גאט אין הימל געוווסט דערוועגן.
דערביי האבן נאך מיטגעגעסן נאך עטליכע אויסגע-הונגערטע מיידלעך. כלויב, אז איר ווייסט, מיט וויפל טויט-שרעק איך האב דערפאר באצאלט. כבין גליקלעך געווען מיט איין איינציקן געדאנק, אז איך זינדיק נישט.

מיט דער זעלבער דרייסטקייט האבן מיר, שוועסטערן, געטראגן אויף די הענט אונדזער שוועסטער מרים צו איר ארבעטס-ארט. זי האט געהאט אוויטוגן פוס און נישט געקענט גיין אלאנגע צייט, און אויך זי צוריק אהיים געבראכט אויף די הענט.

איך יום-כפורים

בלויז געפאסט האבן מיר. מיר האבן געוווסט, אז יום כפור, דער הייליקער טאג אין יידישן לעבן איז מארגן. אויף די געלעגענס האבן מיר דערמאנט דעם יום הקדוש, דערמאנט די נעמען פון די תפילות, "כל נדרי", "ונתנה תוקף". מיר האבן קיין ווארט פון די תפילות נישט געדענקט פון אויסנווייניק, בלויז אין הארצן

האבן זיך אנגעצײנדן גרױסע ליכט און מיט גרױס
בענקשאפט זיך איבערטראגן צו דער באבע און מאמע,
יעדע פון די שװועסטערן האט אין די הײליקע נאכט
געחלומט װעגן די הײליקע לאסקער שטיבן, װעגן די
ליכטיקע שול און בתי מדרש, װעגן מארגענדיקן שװערן
ארבעטס טאג אויף די טמאהשע דײטשע ערד. דער מלאך
פון שלאף האט געענדיקט דעם יום הקדוש בײ אונדז אין
הארצן. צו מארגענס האבן מיר בעשלאסן צו פאסטן.
געארבעט װי אין יעדן טאג. ערשט אין אװנט האבן מיר
געגעסן די מוצאי יום-כפורדיקע סעודה, געגעסן און
געװײנט...

אקלײן ליכטל אין דער גרױסער פינסטערניש

אין דעם נאענטן לאגער האבן געארבעט אינטערנירטע
איטאליענער, מיט װאס פארא רחמים-אויגן זײ האבן אויף
אונדז געקוקט; בײ יעדע באגעגעניש האבן זײ אויף דײטש
צו אונדז געזאגט: האלט זיך שטארק, נאך אפאר מאנאט, עס
איז שוין דער אנפאנג פון סוף! שוין נישט װײט דער
סוף. דערצײלט "פראנט נײעסן" און אונדז געגעבן "װײס
ברויט", ממש װײס ברויט, װאס זײ האבן בעקומען
געשיקט פון דערהײם (איטאליא).

אין די זעלבע טעג איז געקומען אין לאגער אסאניטארע
קאמיסיע. בעזוכט דעם לאגער אין אלע באראקן. קײנער פון
אונדז האט זיך נישט פעראינטערעסירט װעגן זײער מײנונג.
אין אװנט קומט די קאפא אין באראק און רופט אויס: דא
געפונען זיך די געשװיסטער רעכטמאן? מיר האבן אויפגע-
ציטערט פאר אנײע גזירה. איר האט בעקומען דעם פרײז

פאר ריינע און גוט איינגעארדענטע בעטן, האט די סאניטארע קאמיסיע בעשלאסן, דערפאר בעקומט איר, יעדע פון אייך, היינט אדרייפאכיקע פארציע זופ! מיר זענען טאקע פריילעך געגאנגען איך קיך און בעקומען פון הינטערשטן גוטס אין קעסל. מיר האבן איינגעש-לינגען ווי היישעריקן די גרויסע פארציעס זופ און אויך זיך געטיילט מיט אנדערע אין באראק. און מיר האבן אויך אמאל בעקומען א עפל אדער אנאנדערע פרוכט פון די איטאליענער, האבן מיר עס, חלילה, נישט אויפגעגעסן. עס זענען געווען קראנקע מיידלעך צווישן אונדז, וועלכע האבן די פרוכט זער נויטיק געדארפן.

יעדע פרוי אין לאגער איז געווען אצדקית אויף איר שטייגער. איין גורל פון צער און ווייטאק האט אלעמען פאראייניקט. בשותפות האבן מיר באוויינט יעדע פערשטארבענע אין לאגער און אונדזערע "יינגע יארן" אין די מערדערליכע דייטשע הענט.

<u>דער עוכר ישראל</u>

צו קלעפ און צו אויסטערלישע קללות אויף פויליש און דייטש זענען מיר שוין געוועזן צוגעוווינט, ווי צו די וואסערדיקע זופן. יעדע פון אונדז איז גערופן געווארן "אשטיק". דער לאגער-פירער האט אנדערש נישט גערופן: עס פעלט דאך נאך "אשטיק"! און די "קאפעס" האבן נאך געהאט שענערע נעמען פאר יעדן מיידל...

נאר דאס לעסטערן אונדזער גאט און פאלק האבן מיר נישט געקענט דערטראגן. דער פערשאלטענער לאגער-

פירער ימ"ש, האט זיך דערלויבט פרעגן אויף אנאפעל: איך אויסדערווײלטע טעכטער פון דעם אויסדערווײלטן ײדישן פאלק, ווו איז דאס יעצט אײער גאט! אײער שוצער, אײער אויסלײזער?" דאס בלוט איז בײ יעדע פון די מײדלעך פערגליווערט געווארן, הערענדיק די לעסטערונג, ווי לעבעדיקע מתים זענען מיר נאך אזא אפעל געלעגן אויף די פריצ'עס און יאמערלעך געוויינט.

אין מאי 1945

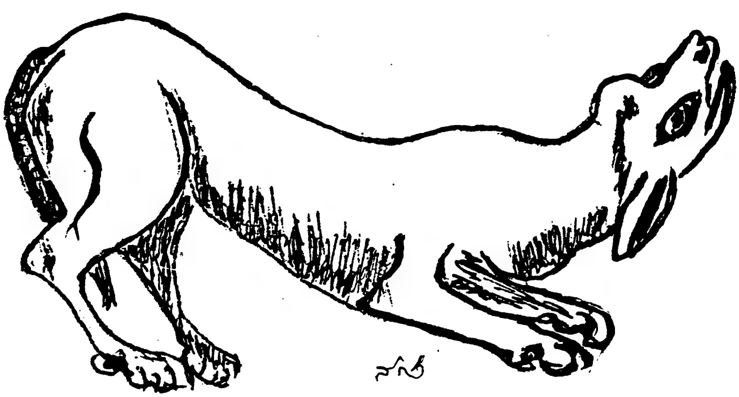
זאט מיט צרות זענען מיר ענדליך אפגעפירט געווארן קיין "בערגנבעלזן" צו דער בעפרײאונג. 300 פרויען זענען מיר ארײנגעפירט געווארן אין אפינסטערן נאסן באראק. די אמעריקאנער זענען געווען די בעפרײער.

כמעט אלע זענען קראנק געווען אויף דעזענטעריע, שפעטער האט זיך אויך דער טיפוס פערשפרײט, און אויך איך מיט נאך צוויי שוועסטערן זענען מיר קראנק געווען. די פערדע און געזונדע שוועסטער האט אונדז בעדינט ביז מיר זענען גענומען געווארן אין אשפיטאל. מער ווי צוויי וואכן זענען מיר געלעגן אין שפיטאל, און דאנקן גאט, אז מיר זענען פטור געווארן די דאקטוירים און די דײטשע בעדינער. זײענדיק נאך האלב קראנק, האבן מיר זיך גענומען ארבעטן אין שפיטאל. דארט האבן מיר געטראפן מאכטשע ווידאווסקי פון לאסק. מיר האבן בעקומען צוזאמען אצימער. פון טאג צו טאג האבן מיר זיך געפילט שטארקער, ווי מענטשן נאך אזער שווערע קרענק. צוזאמען מיט אברהם פוקאץ' איז אונדזער שוועסטער מרים אפגעפארן מיטן טראנספארט פון "עלית הנוער" קיין ארץ ישראל.

מיר דריי שוועסטערן, האבן נאך געמוזט צוווארטן אין דייטשלאנד אויף אונדזער תור צו פארן. ערשט אין 1949 האבן מיר זוכה געווען צו קומען קיין ישראל.

איך דערמאן זיך די טיפע פרייד ווען אין 14-סטן מאי 1948 איז ענטשטאנען די יידישע מדינה. מיט אונדזער לעצטן כוח האבן מיר געטאנצט פון שמחה, אין די דייטשע גאסן. מיט גרויס ערשטוינונג האבן מיר און מיט דער זעלבער שמחה באוונדערט אלעס קומענדיק קיין חיפה.

מיר האבן זיך ביי יעדן געפרעגט: דאס אלעס האבן יידן געבויט, און די פאליציי איז אויך איידישע!? און די אלע, וועלכע שפאצירן אין גאס, זיצן אין קאפע, זענען דאס טאקע בלויז יידן? די וונדער האבן מיך איינגעשלינגען און שטיל געדאנקט פאר דעם גרויסן חסד פון הימל.

יעקל לעווקאוויטש

דורך ארבעטס-לאגערן קיין ישראל

מאראליש און פיזיש דערשלאגן פון דעם שווארצן אויסזידלונגס-טאג פון דער לאסקער געטא, זענען מיר 900 מענער און פרויען אפגעפירט געווארן, געפאקט אין פראכט וואגאנען קיין לאדז'. 8 שעה האבן מיר זיך געשלעפט די 30 קילומטער פון לאסק אין דער לאדזער געטא. אונדז געבראכט צו דער סטאציע "מארישין". דארט האט מען אונדז איינקוואטירט אין הייזלעך פון די אמאליקע זומער וווינונגען. מיין פאטער, איך און מיין ברודער יואל זענען מיר מיט נאך 12 לאסקער פרויען און מענער געוועז לאקירט אין איין שטוב. יעדער האט בעקומען אקאץ, אלס האנטגעלט אויף דער נייער פערקנעכטונג צו צוואנגס-ארבעט, און אכזית ברויט די נשמה צודערהאלטן.

צו מארגענס האבן מיר זיך אלע צוגעשטעלט צו דער דיספאזיציע פון יודנעלסטער אויפן טשארניעצקי פונקט. דארט האט מען אונדז אויפדאסניי איבערגעקליבן. און אטייל פון די לאסקער זענען מיטגעשיקט געווארן מיטן קינדער טראנספארט קיין כעלמנא... מיר האבן געוווינט אויף וואלבארסקי 3. פון דארט איז יעדער געגאנגען צו זיין ארבעט: מיין פאטער אלס שניידער, מיין ברודער אין שפיטאל און איך האב געארבעט ביי אמאנטאז' שלאסער

רעסאָרט. כהאָב בעקומען צוויי יינגלעך צו הילף און אַזוי האָב איך געאַרבעט ביזן סוף 1943. כהאָב איינגעפונען, אַז פון אַזאַ דערנערונג און שווער-אַרבעטן וועל איך לאַנג נישט אָנטרייבן. האָב איך זיך געוואַנדן צו אַדאַקטער און דורך אים בעקומען אַהמלצה אויף לייכטערע אַרבעט. אַזוי בין איך געוואָרן אַנאַכט-וועכטער ביי פּרענקעלס קאַמערסיאַט. „כמעט אַפּאַליציי-מאַן" איך דער לאַדזער געטאָ. כבין ביי דער אַרבעט פריי געווען ביי טאָג, און אויסגענוצט דער צייט זיך צוטרעפן מיט חברים. און זיך טאַקע געטראָפן מיט יחיאל נוימאַן, מיט אברהם גאָלדבערג, שרגא נוימאַן און קעמפּינסקי. זיי האָבן מיר איבערגעבן, אַבגעלאָזט אַסוד אויפן אויר, אַז סמאַכט זיך אַמחתרת פון געקליבענע בחורים צו אַגעווויסן צוועק... איך האָב גלייך מסכים געווען מיט די חברה זיך צוטרעפן מיט דעם "קאַמענדאַנט". די פּגישה איז פאָרגעקומען אין אונדזער וווינונג. צו די פּגישה זענען געקומען יחיאל נוימאַן, זיין ברודער שרגא, לייבל קעמפּינסקי, איך און מיין ברודער יואל. צום סוף איז געקומען דער קאַמענדאַנט.

קורץ און שאַרף, זענען מיר אויפגעקלערט געוואָרן אין וואָס דאָ האַנדלט זיך. מיר זענען איינגעטיילט געוואָרן אויף פּיפטלעך פון די שוין ערוואַרבענע "מחתרת חברים". יעדער פון אונדז האָט בעקומען צו זיך נאָך 4 חברים. דער ציל איז געווען איינער: סאַבאָטאַזש! פון דאַנען ביז צו אַנ'אַלגעמיינעם אויפשטאַנד. ביז מיר וועלן האָבן געווער צו אַבוואַפענטן אַנפאַל, דאַרפן מיר זיך פאַרנעמען מיט אָרגאַניזאַציע און סאַבאָטאַזש ווי

אונטערציגנדן רעסאָרטן, מאַגאַזינען און אַנדערע געטאָ אַנשטאַלטן, אַרויסרופן אַכאַאָס. דאַ האָבן מיר אויך געהערט פּראַנט נייעסן. ביים קאָמענדאַטור פון דער מחתרת האָט זיך געפונען אַראַדיאָ, די דייטשן האָבן שפּעטער געכאַפּט דעם ראַדיאָ. מזאָגט אַז דאָס איז געווען איידישע מסירה.

אין חודש פעברואַר 1944 האָבן מיר געדאַרפן בעקומען געווער פון דער פּוילישער זייט. דאָס געווער האָט געדאַרפן איבערגעבן ווערן אויפן לאָדזשער בית הקברות. און אין איין טאָג פון אַשווערן שניי שטורם איז די גאַנצע יידישע געטאָ-פּאָליציי און די דייטשע "שופּאָ" אַלאַרמירט געוואָרן צום יידישן בית הקברות זוכן דאָס צוגעזאָגטע געווער. זיי האָבן זער שטרענג געזוכט און גאָרנישט געפונען. אויך דאָ איז געווען איידישע מסירה. די מוסרים האָבן זיך געפונען אויף יעדן אָרט. צום גרעסטן בעדוירן, איז אויך ביי אונדז דער מוט געפאַלן. מיר האָבן אָנגעפאַנגען זיך שרעקן איינער פאַרן צווייטן. און דאַך האָט אין איין נאַכט אויסגעבראָכן אין געטאָ אַגרויסע שרפה און דער גאַנצער האָלץ-רעסאָרט איז אַוועק מיטן פייער. דאָס איז געווען לייבל קעמפּינסקיס אַרבעט. "מרגולעס" דער קאָמענדאַנט האָט טראָץ די אַלע שווערקייטן נישט רעזיגנירט אויף ווייטערדיקע טאָטן. ער האָט נאָך פיל מאָל געפּרוווט אונדז איינרעדן, אַז מיר האָבן שוין געווער און אויך אַניי געווער, ווי מאָלאָטאָוו פלעשער, וועלענדיק אויפהייבן ביי אונדז דעם מאָראַל. אויך די "הענקער" האָבן זיך גלייך גענומען מיט אַשנעלע טעמפּאָ ליקווידירן און צושפּרייטן די שוואַך צוזאַמענגעזאַמעלטע יידישע כוחות.

טאג טעגלעך זענען אויסגעזידעלט געווארן טויזענטער ייִדן פון די לאדז'ער געטא. אויך איך, מיין פאטער און ברודער זענען און אשבת פרי געכאפט געווארן און אפּ-געפירט געווארן צום טראנספּארט, וועלכער איז אפּגעפארן קיין אָשוויץ. פרייטאג צו נאכט האב איך זיך נאך געטראפן מיט יחיאל נוימאן און מיט שרגא נוימאן. זיי האבן מיך געבעטן מיטגיין מיט זיי און זיך אויסבעהאלטן אין זייער בונקער, בעקומען פון זיי עסן. דערציילט מיין טאטן און מיין ברודער דערוועגן, סהאט זיי דער פלאן גוט געפאלן. צום סוף האבן מיר בעשלאסן באלד פארטאגס זיך איבערצוטראגן אין די נוימאנס בעהעלטעניש. מיר זענען צו דעם צוועק זער פרי אויפגעשטאנען, אבער ארויסגייענדיק זענען מיר אלע אויפגעכאפט געווארן, דורך די דייטשע היצלעס.

,,אָשוויץ"

דערשלאגן פון די 4 טעגיקע רייזע-ליידן, זענען מיר אלע צעבראכן געווארן. מיין פאטער איז מיט 100 יאר עלטער געווארן. אין אשוויץ האבן אונדז מקבל פנים געווען די "קאנאדער" גאלדזוכער. מהאט ביי אלעמען צוגענומען די פעקלעך און זיך אויסגעשטעלט צו דער "מענגעלע סעלעקציע"; די סעלעקציע האט אונדזער טאטא פערמשפּט אויף "לינקס". יואל און איך אויף ,רעכץ". בלויז מיט אונדזערע בליקן האבן מיר דעם טאטן געמאכט אלויה. אין די גרופּא פון 4000 מאן מיט אונדז, זענען געווען דער גאנצער "שמן-זית" פון דער לאדז'ער געטא. לכבוד זיי האבן די דייטשן געבראכט אגרויסן ארקעסטער

און שפילענדיק פריילעכע מארשן אויף ביטערע הערצער און צו געפירט די גרופא צום ציגיינער לאגער. איך און יואל זענען ארייגעשטופט געווארן אין בלוק 24. וואס אין דעם בלוק האט זיך געטון אין משך פון די ערשטע נאכט איז נישט צום בעשרייבן. מהאט אונדז געקאטעוועט און געקאלט אן אויפהער. פאר וואס? פוילישע קאפעס האבן זיך פרייליך געמאכט איבער אויס-געמאטערטע יידן. מיר האבן בגנבה זיך איבערטראגן אין אצווייטן בלוק, אום פטור צו ווערן פון די פוילישע "קאפעס". כך הווה. אין צווייטן בלוק איז טאקע פיל לייכטער געווען. מיר האבן אויף דעם ארט נישט שווער געארבעט, מיר האבן זיך "איינגעארדענט" צו ביסלעך און אויך געגעסן צו ביסלעך, 5 מענער פון איין שיסל, לעפל זענען נישט געווען. ווי דאס האט אויסגעזען קען זיך קיינער נישט פוירשטעלן. איינער האט געהיטן דעם צווייטן, אז זיין שותף זאל זיך, חלילה, נישט איבערעסן מיט אנאיבעריקן שלונג פון שיסל. ביי יעדע געלעגנהייט האב איך געזארגט צו "ארגאנעזירן" אשעכטל גלאבין, אמעסער און אמאל אפילו אגאנץ ברויט. געמאכט פון שנירלעך אוואַג צו וועגן די דריטלעך ברויט. און אויך זוכה געווען אמאל צו "אקראצעכץ" פארן אויספוצן דעם "קאפא" קובע די שטיוועל.

איך האב זיך גערופן "יאן לערנאטאוויטש" און מיין ברודער "יולעק לעווקאוויטש". מיט אכוונה האבן מיר עס געטון. זאל קיינער נישט ווסן, אז מיר זענען ברודער. מהאט דא געזאגט, אז אשינוי-שם איז

אסגולה צום לעבן בלייבן. אין בלוק האבן מיר זיך דערוווסט, אז די לאדז"ער געטא איז שוין געווען ליקווידירט. צווישן די לעצטע איז אויך דער לאדז"ער יודנעלטסטער רומקאווסקי און זיין שותף צום בענקל, רוזנבלאט געבראכט געווארן אין אשוויצער לאגער. פון זיי דארט געמאכט "אטשאלנט" און פעריקט אין אויוון אריין. אנדערע האבן דערציילט, אז אגעוויסער משה געלדבארט זאל זיי האבן דערמארדעט גלייך ביי זייער אנקומען.

פון אשוויץ קיין „קאלטערוואסער"

נאך אחודש צייט זיינען אין אשוויץ זענען מיר און אפרי-מארגן ווידער געווארן אויפגעלאדנט אויף אגרויסן פראכט-צוק 4000 מאן, און אפגעפארן אין אנייעם ארבעטס לאגער. מיר האבן ביים אפפארן בעקומען פראוויאנט,אויף עטליכע טעג. ווער האט געהאט כוח זיך איינצוהאלטן און באלד נישט אויפעסן-איינשלונגען די גאנצע פארציע, וועלכע האט געדארפט גענוגענען אויף אוואך צייט. צעליב דעם טאקע האבן מיר עטליכע טעג געהונגערט און געזויגן די פינגער... פון 4000 מאן זענען מיר לעבעדיקע אנגעקומען 2000,די איבעריקע זענען געבליבן אויף דער סטאציע...

אין דעם לאגער האבן מיר זיך ווידער געטראפן מיט די לעצטע לאדז"ער אויסגעזידעלטע יידן. צווישן זיי זענען לאסקער: ריפשטיין, ריבאק, בוראקאווסקיס זון, יעקל און בערל קליין און בערגפריינד. מיר זענען

צוזאמען געשלאפן אין איין צימער. דארט האבן מיר
געארבעט ביי שטיינהאקעריי. נאך פיר וואכן זיינען אין
"קאלטוואסער" זענען מיר איבערגעפירט געווארן אין
אשכנותדיקן לאגער, פון רוסן און פראנצויזן, אין
וואלפסבערג".

פארלוירן מיין ברודער

אין וואלפסבערג האבן מיר אלאנגע צייט פערברענקט
ביי פערשידענע ארבעטן. איך בין קראנק געווארן און
אפגעשיקט געווארן אין ארטיקן שפיטאל. יואל איז מיך
געקומען יעדן טאג בעזוכן. איינמאל דערציילט ער מיר,
אז מען שיקט ווידער אוועק אגרופא און אויך ער איז
צעווישן זיי פערשריבן געווארן. איך האב אים געראטן
ער זאל זיך צולייגן צו מיר אין קראנקן בעט אריין.
ער האט אבער מיך נישט געהארכט. דאס איז געווען
אונדזער לעצטער געשפרעך, געזעגענט זיך אויף אייביק.

די גאולה

פון שפיטאל בין איך געשיקט געווארן אין אנייעם,
דער לעצטער לאגער. דארט האב איך געטראפן נייע לאסקער:
שמעון סימעל, יוסף טאפארעק, זלאטניצקי און דארט
זענען מיר בעפרייט געווארן. איך האב אויסגעפונען
אפלאש וויין און מיר אלע האבן קידוש געמאכט לכבוד
דעם גרויסן בעפרייאונגס יום-טוב.

דוד לערער

די אונטערגעשניטענע צווייג

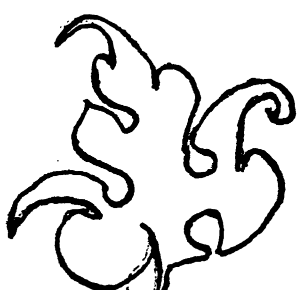
עס האט ביי מיר גענומען אסאך צייט ביז כ'האב זיך געקענט קאנצענטרירן צו שרייבן אט די ווערטער, ווייל דא פיל איך ווי א שטיק פון מיין הארץ און נשמה איז אוועקגעריסן געווארן מיטן אומקום פון די לאסקער טייערע יוגענד. עס האבן ביי אונדז עגזיסטירט 3 יוגענד ארגאניזאציעס: הנוער הציוני, השומר הצעיר און בית"ר, אין וועלכע סהאבן זיך געפונען טייערינקע מיידלעך און יינגלעך. די ארגאניזאציעס האבן געגעבן אנאציאנאלן אינהאלט דער יוגענד. דארט, איז געווען דאס ארט, וואס זענען זיך צוזאמען געקומען די קינדער פון ארומע און רייכע היימען, ווו סאיז פערשוואונדן דער קאנטראסט צווישן זיי. דא האבן זיך אלע גלייך געפילט, ווייל זיי האט געקניפט איין שטרעבן און ציל. עס שוועבן פאר מיינע אויגען די ליכטיגע געזיכטער פון אט די יוגענדליכע, ווען דער מדריך, ראש קבוצה, האט געהאט מיט זיי א שמועס, וועגן דעם לעבן פון דער יוגענד אין ארץ ישראל, פערפלאכסטן דעם שמועס מיט א זמר'ל און א לעבהאפטע הורה. ווער איז אין די מינוטן געווען זייערס גלייכן? עס זענען געפאלן אלע מחיצות צווישן זיי און די מאמענטן, אלע זענען געווען גליקליך. אנאציאנאלע ווארימע היים מיט גלייכע בעדינגונגען פאר אלע.

שוין דאמאָלסט האָט מען פארשטענען, אַז די מדינה וועט אונדז נישט דערלאנגט ווערן אויף א זילבערנער טאץ! נאר מען וועט מוזן קעמפן פאר דער באפרייאונג. עס דערמאנען זיך די "פאלשע מלחמות", דא רופט מען עס "תמרונים", וואס די יוגענט האט געפירט ביז אין די שפעטע שעהן פון דער נאכט, סיי זומער און סיי ווינטער. שעהן לאנג זענען די חברה געלעגן אין די פעלדער און געווארט אויף דעם דערנענטערן זיך פון "שונא". ווי שטאלץ און גליקלעך איז מען געווען, ווען מהאט געברענגט אגעפאנגענעם אין דער מפקדה. עפעס א קלייניקייט, געזיגט אין דעם קריג! עס פארשטייט זיך, אז די באפעלן זענען געגעבן געווארן אין דער העברעאישער שפראך. די גאנצע יוגענט פון אט די ארגאניזאציעס האט צו ביסלעך געלערנט עברית, ווער מער און ווער ווייניגער, אבער געלערנט האבן אלע.

דעם עונג שבת, וואס מיר האבן געפייערט יערען פרייטאג צו נאכט איז א פרשה פאר זיך: דאָ זענען ערשטנס אדורכגעלעזן געווארן פראַגמענטן פון פרשת השבוע און דאן געזינגען שבתדיקע לידער און אויך אביסל חזנות. נאך דעם אלעם האבן זיך אנגעהויבן די טענץ ביז שפעט אין דער נאכט. מיר זענען געווען די ריכטיקע אויספירער פון "שומרי שבת וקוראי עונג". באלד נאכן עסן ביים שיינעם ווייס-ליכטיקן-שבת טיש, זענען מיר ארויס פון דער היים און געגאנגען פארטזעצן דעם עונג שבת. איך דערמאן זיך, ווו א בחורצ'יק איז צומארגענס גאנץ פרי געגאנגען אויפוועקן די חברה צו אנייע פגישה

אויף דער פרייער לופט, צעווישן די גרינע לאנקעס ביים טייכל, פארטצוזעצן דעם שמועס, וואס איז איבערגעריסן געווארן אין דער נאכט צופויר.נאכן שמועס האבען מיר געזינגען לידער. צווישען אנדערע דאס באוווסטע ליד "אין א שטילע זומער נאכט", "בי אונדז איז פינסטער און דארט איז ליכטיק". די ווערטער האבן געהאט א באזונדערן אינהאלט. מיר האבן פארשטאנען, ווי גוט עס איז אין דער "אייגענער היים", טראץ דעם וואס דאס לעבען אין יענער צייט איז אין ארץ ישראל נישט געווען לייכט און יעדער האט געמוזט שווער קעמפן פאר זיין עגזיסטענץ, האט זיך דאך ארויסגעריסן פון אונדזערע הערצער די טיפע בענקשאפטן צום לעבן דוקא אין ארץ - ישראל. ווען מיר האבן געזונגען דאס ליד וואס ענדיקט זיך מיט די ווערטער "דארט ווו חלוצים הורה טאנצן אהאלב פון מיין לעבן וואָלט איך אוועקגעגעבן, אַבי אין ארץ צו זיין"! איז דאס געווען דער אמתר אויסדרוק פון אלעמען.

פינף און צוואנציג יאר זענען פארביי ווי אט די טיירע יוגענד איז מער נישטו. מיר טראגן פאר אייך, פערניכטעטע יוגענט, אהייליקן אנדענקן אין הארץ און אין בוך. מיט ליבשאפט און חסד וועלן מיר אייך שטענדיק דערמאנען!

גולדה כץ - קיבל

דאס סידורל

אין אשוויץ זענען מיר ארייננעפאקט געווארן אין באראקן, וועלכע זענען געווען ספעציעל צוגעגרייט פאר פרויען. די "קאפעס" און שטובאוועס, אן אנטערשיד צו זיי זענען געווען דייטשקעס אבער יידישע מיידלעך, האבן זיי זיך בעצויגן צו אונדז מיט אלע שטרענגסטע און אן רחמנמותדיקע פייניגונגען. געזידעלט, געשלאגן אויסעהונגערט פאר יעדע קליינע אבנייגונג פון די אכזרישע לאגער באפעלן.

צווישן די אונגארישע מיידלעך, וועלכע זענען אין די זעלבער צייט געבראכט געווארן קיין אשוויץ איז געווען אחסידיש מיידל, וואס האט מיט זיך מיטגעבראכט אסידורל, וואס איר פאטער האט עס איר איינגעשטעקט פארן ארויסשיקן פון איר היים. צום טאוול פון סידורל איז געווען צוגעקלעפט "איידישער לוח" מיט קליינע אותיותלעך און אלע יידישע יום-טובים זענען דארט געווען אונטערגעשטראכן. אלע מיידלעך האבן בסודי סודות געהיטן דעם אוצר און אים אויסבעהאלטן פון אלע סכנות. אין אשעה ווען אלע זענען זיכער געווען אז די "קאפעס" און "שטובאוועס" זענען פערשוווונדן, אדער שלאפן שוין, האט דאס מיידעל ארויס-גענומען דאס סידורל און געליינט פאר אלע מיט אספעציעלע דיקציע איינעם פון די קאפיטלעך תהילים": "כמוץ אשר תדפני רוח" און אלע האבן זיך איינגעהארכט און געקוקט

זיך אויף די נעגל פון די הענט. דאס מיידל האט, ווי דבורה הנביאה אין איר צייט, ווייטער מאנאטאניש געליינט: אז "ישובו רשעים לשאולה", "וברשת זו טמנו נלכדה רגלם"... זי האט פערטייטשט די פסוקים אויף יידיש. די טרייסט ווערטער האבן ארויסגערופן קרעכצן און שטילע געוויינען ביי אלע מיידלעך. ווער ווייסט? האט איינע געזאגט, צו מיר וועלן דערלעבן צו זעען נקמה פון הימל אין די נאצישע רוצחים, און עס-עס פרויען, וועלכע צאפן אונדזער בלוט 10 מאל אין טאג. אזעלכע הייליקע פירטל-שעהן האט דאס סידורל אונדז פערשאפט, אין די נאכט שעהן, ליגענדיק אויף די פריצ׳ים, פערוויקעלט אין אקאץ פון ליידן, נאכטראכ-טענדיק וועגן מארגענדיקן טאג מיט זיינע נייע צרות.

אין עטליכע טעג פאר פסח, ווו עס איז געווען אנגעצייכענט אין לוח פון סידורל, האבן מיר זיך צוגעגרייט הערן פון חסידישן מיידל, וואס זי פלאנט אויס וועגן אפסהדיקן סדר אין פינסטערן באראק, און ווי מאכט מען אסדר אן אפיצל מצה? און אין אזא אומריינקייט, אין אזא טומאה צעווישן בלוט דארשטיקע-מענטשן-הונט? אטאג פאר פסח, אין די שפעטע נאכט שעהן, האבן מיר זיך לויט א אבגערעטן סימן, איבערגעוועקט. מיין פלאן, האט דאס אונגארישע מיידל געזאגט, איז אז מארגן נאך חצות פון דער סדר נאכט, וועלן מיר אברעכטן דעם סדר, ווי עס האבן אמאל געטוען די אנוסים אין הישפאניא, וועגן מצות און אנדערע פסחדיקע זאכן וועלן מיר בלויז יעדע ביי זיך אין הארצן פוירשטעלן, ווי

עס איז אמאל געווען ביים טאטענס סדר. איר וועט זיך
יעדע דערמאנען די הייליקע צערעמאניע און איך וועל
ליינען די הגדה של פסח. ביי מיר אין סידורל איז זי
דא. איר וועט יעדע ביי זיך אין הארץ צינדן ליכט
און ווען איך וועל בענטשן איבער אכוס, ווי אין די
הגדה שטייט געשריבן, לעקט אייך איבער די ליפן און
זאגט "אמן"! סהאט קיין בעסערער סדר נישט געקענט
זיין. דאס איז געווען דער ערשטער ליל-שמורים אין
מיין לעבן, וואס וועט אויף אייביק בלייבן אין זיכרון.
ביז פרי האט געדוירט דער סדר, מוראהאבענדיק אז סוועט
אונדז, חלילה, געשטערט ווערן, האט די "אברעכטעריך"
פון סדר איבערהיפערט עטליכע פזמונים און געענדיקט
מיט "חסל סידור פסח כהלכתו" און ... לשנה הבאה
בירושלים!

זאל אונדז אלעמען ביישטיין דער זכות פון די
צדיקת מיט איר סידורל.

כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יֶהֱמָיוּן וּמְשַׂנְאֶיךָ נָשְׂאוּ רֹאשׁ:
עַל עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד וְיִתְיָעֲצוּ עַל צְפוּנֶיךָ:
אָמְרוּ לְכוּ וְנַכְחִידֵם מִגּוֹי
וְלֹא יִזָּכֵר שֵׁם יִשְׂרָאֵל עוֹד:

תהילים פ״ג ג, ד ה.

מה נשתנה

דעם סדר וואס מיר האבן אנפגערעכט אין דעם
ארבעט'ס לאגער "גוטענברום" דורך בינעם אייזענבערג,
(דער זון פון הרב לייבל אייזנבערג) וועל איך קיינמאל
אין לעבן נישט פארגעסן, איך וועל זיך נישט אפשטעלן
אויף דעם געפאר און שווערעקייטן, וועלכע מיר האבן
אנגעטראפן ביים צוגרייטן די נויטיקע זאכן צו דער
סדר-שיסל, מיט וויפיל מי און סכנות נפשות האבן מיר
באוויזן צו באקן 3 מצות. דאס אלעס איז א קאפיטל פאר
זיך. איך וויל נאר דערציילן וועגן דער הגדה און נישט
וועגן די קניידלעך. פאר אונדז, וואס האבן שוין געלעבט
איבער א יאר צייט אין די לאגערן האט יעדעסווארט פון
דער הגדה געהאט א באזונדערע באדייטונג; הא לחמא עניא
די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים, דאס ארימע ברויט וואס
ס'האבן געגעסן אונדזערע עלטערן אין מצרים, מיר האבן
זיך גארנישט געדארפן דערמאנען אין דער פארגאנגענהייט.
פאר אונז איז עס דאך דאמאלס געווען לחמא עניא, די
אקטועלסטע פראגע. אבער דער פסוק השתא עבדי, לשנה הבאה
בני חורין. היינט זענען מיר קנעכט און אין דעם נעכסטן
יאר פרייע מענטשן? האבן מיר געפילט אויף זיך אליין
און מיר האבן "געהאפט", אז מיר וועלן נאך זוכה זיין
אמאל צו זיין פרייע מענטשן. והיא שעמדה לאבותינו ולנו:
די הגדה פון יציאת מצרים האבן מיר געהערט יעדעס יאר,
אבער איך מוז זאגן, אז מיר האבן געהאט זער שוואכע
האפענונגען, אז ס'וועט נאך קומען א טאג, וואס מיר

וועלן אויך קענען דערציילן די הגדה פון יציאת (מן) מחנות המוות. בכל דור ודור עמדו עלינו לכלותנו; ריכטיק, אין יעדן דור האט מען אונדז געוואלט אומברענגען, אבער מיר זענען דאך דער דור, וואס האט אממיינסטן געליטן פון דער פארניכטונג פון אונדזער פאלק. ונצעק אל ה׳: מיר האבן טאקע געשריגן צו גאט - און געפרעגט: גאטעניו, ווו זענען אלע דיינע נסים ונפלאות? פארוואס שווייגסטו, גאט? ווען מען פארניכטעט דיין אויסדערוויילט פאלק! איך קען זיך אפשטעלן כמעט אויף יעדן פרק פון די הגדה און ערקלערן ווי אקטועל איז געווען פאר אונדז דאמאלסט דער אינהאלט פון דער דערציילונג פון יציאת מצרים, אבער איך וויל נישט צופיל אנרורן די ווונדן, אייך זאך מוז איך נאך בעצייכענען: דאס איז געווען דער ערשטער פסח נאכדעם ווי מען האט ליקווידירט דאס לאסקער געטא - און מיר האבן געוווסט, אז אונדזערע עלטערן, געשוויסטער און ברודער זיצן נישט מער ביים סדר און וועלן אויך שוין קיינמאל מער נישט זיצן צוזאמען מיט אונדז ביים סדר. דאן האט זיך ביי מיר ערוועקט דער געדאנק, אז ווען איך וועל זוכה זיין צו בויען א פאמיליען לעבן, וועל איך יעדעס מאל ביים סדר דערציילן מיינע קינדער די געשיכטע פון דעם שווערן לעבן אין די געטאס און אין די לאגערן; ווי אזוי עס האבן די נאצישע בעסטיעס פארניכטעט אונדזערע טייערסטע. יעדער פון אונדז דארפט אזוי טוען. דאס איז איינע פון אונדזערע אויפגאבן, נישט לאזן פארגעסן, וואס דאס נאצישע דייטשלאנד האט געטוען אונדזער פאלק.

דוד לערער

מחטשה טרויבה

געגאנגען איבער מאסן-קברים

סאיז פון מיין היים, מיין טאטענס הויז, אחוץ מיר קיינער נישט געבליבן. איך האב אפילו אטרער אויף זייער קבר נישט אויסגעוויינט. "כעלמנא" האט זיי איינגעשלינגען צוזאמען מיט אלע לאסקער קדושים אין טאג פון לאסקער מאסן-מארד י"א באלול 1942. צווישן די סעלעקטירטע 900 נאך לודז' געשיקטע, זענען אויך געווען מיינע שוועסטערן. זיי זענען אבער אין משך פון זייער צוואנגס-ארבעט געפאלן אין די לאגערן. ווי אזוי איך האב זיך ארויסגעדרייט פון דער טויטן-רייע, קען איך זיך ביז היינט נישט געבן אגענויען דין-וחשבון. כווייס נאר איינס: זייענדיק איינגעשפאנט אין שווערע "זאטלער ארבעט" אין "לעדער רעסארט", האב איך נאך זיך צייט גענומען און בעזוכט אין געהיים, דעם אזוי גערופענעם ציוניסטישן יוגענד פערבאנד אין לאדזער געטא, "חזית". די אספות און פעולות, יעדעס מאל אויף אצווייט ארט, איז געווען די איינציקע טרייסט, דאס איינציקע ליכט אין דעם פינסטערן לעבן. די איבערגעבענע חברים, וועלכע האבן זיך פשוט מקריב געווען פארן ציון-אידעאל ווי ד"ר לעמבערגערס אזון פון זדונסקא וואלא, בראנדל פויזנערזאן און אהרון יעקובסון. "חזית" איז געווען אחברים צוזאמענשטעל

פון אלע פארטייען, פון רעכטס און לינקס. אין געטא
זענען געפאלן אלע אמאליקע מחיצות צווישן אונדז.
סהאט אונדז פעראייניקט די שותפותדיקע גרויסע צרה.
אלע האבן געחלומט וואכענדיק וועגן ליכטיקע טעג,
וועגן זער אפשוטע זאך: ווי אזוי בלייבט מען לעבן
און זען די גרויסע היטלערס מפלה און פאר אלע ליידן,
נקמה !.

פראקטישע ענינים זענען אפט געווען אויפן טאג
ארדנונג, ווי "געגענזייטיקע הילף". נישט סתם
איינעם געבן צו עסן אדער העלפן אקראנקן געזונט
ווערן, נאך מער. סזענען געווען פאלן פון אפראטעווען
חברים אין דער תנועה, אראפנעמענדיק, אויסשטרייכענדיק
דורך פערשידענע מיטלען, פון "א רשימה". דאס איז
געווען זייער כשרע ארבעט פון אהרון יעקובסון און
בעז'יק לעמבערגער. ווער האט געקענט טראכטן וועגן
סאבאטשזש? מהאט אלעם ערשטענס געזארגט בישט "פערכאפט"
צו ווערן. אויך זענען געווען אין "חזית" מסיבות
און געפיירט אונדזערע יום טובים און ליטעראַרישע פויר-
לעזונגען. סקען זיין, אז די עלטערע חברים האבן
געפראוועט פלענער אויך וועגן אנדערע אונטערערדישע
ענינים. אונדז יונגע קינדער האבן זיי אזעלכע סודות
נישט אפגעלאדט, נישט אנגעטרוירט. גוט וואס דאס האט
עקזיסטירט און מהאט זיך אנגעהאלטן איינער אין
צווייטן, כאטש סזענען "פערשווונדן" געווארן...
זער אסאך חברים פון אונדזערע שורות, אזוי האט זיך
דערנענטערט דאס יאר 1944. דאס געטא איז אויסגעליידיקט

געווארן פון יידן און האבן אנגעפילט די גרובער פון דעם מאסן-מארד אין "כעלמנא".

דורך אגוטע געלעגנהייט איז מיין ברודער געברענקט געווארן פון איינעם פון די פוזנער ארבעטס לאגערן קיין לאדז׳. אין משך פון דער צייט זענען מיינע צוויי עלטערע שוועסטערן אוועקגעשיקט געווארן אין זייער לעצטן וועג... אין די גאסן האבן די דייטשן און די יידישע פאליציאנטן געכאפט יידן ווי אמאל די היצלעס הונט. איך בין געווען צוזאמען מיט מיין ברודער, אין איינעם פון די לערע הייזער אויפן 4-טן שטאק און דורכן פענצטער זיך איינגעקוקט און דאס אלעס געזען. ווען סהאט זיך סוף כל סוף אין גאס בערואיקט און די הענקער זענען פערשווינדן, זענען מיר געגאנגען זוכן אביסן ברויט. דא האבן מיר געטראפן יחזקאל און אהרן קעמפינסקי אין גאס. אברהם, האבן זיי געזאגט צו מיין ברודער, מזוכט דאך לעדער-ארבעטער, גיי שנעל און מעלד זיך דארט און דארט. ער איז טאקע געגאנגען. מיך האט ער דארט אהין נישט געקענט מיטנעמען. איך בין דעריבער געגאנגען צו מיינס אחברה פון דעם זאטלער רעסארט. דארט האב איך זיך דערוווסט וועגן דער לעצטער אויס-זידלונג פון דעם רעסארט מיטן מנהל. אויך האב איך געהערט, אז אויך רומקאווסקי און זיינע נאענטע העלפער זענען שוין אויפן וועג קיין אשוויץ. אויף די ווענט זענען געווען פובליצירט גרויסע פלאקאטן פון ביבאוון, אז סווערט געגעבן יעדן די גוטע געלעגנהייט מיט צו גיין מיטן יונדעלטסטן אויף אנייעם ארבעטס פלאץ אין

צעכאסלאוואקיע, און יעדער קען מיט זיך מיטנעמען
וואס ער וויל, און אויב וועט ווער זיך אויסבעהאלטן,
איז אחת דתו למות! מיין ברודער האט מיר געזאגט:
דו לאך זיך פון זיי אויס! גיי נישט! איך אבער,
האב זיך שוין יעצט נישט געהאט ווו אויסצובעהאלטן,
האב איך זיך פרייוולעק צוגעשטעלט און אוועקגעשיקט
געווארן קיין אשוויץ.

פון אשוויץ בין איך געשיקט געווארן קיין האמבורג.
דארט אין לאגער בין איך קראנק געווארן. געקריגן
שטארקע היץ. שפעטער האט זיך ארויסגעוויזן, אז איך
האב געהאט אשטארקע אנגינא. נאך דעם האב איך געקריגן
א אפצעס אויפן האלז. און דער דארטיקער דאקטער האט
זיך דערלויבט און מיך אפערירט. דאס האט מיר פערער-
גערט מיין מצב. אין אקורצע צייט האט מען אונדז
ווידער אוועקגעשיקט פון האמבורג קיין בערגן-בעלזן.
דא זענען אלע בעפרייט געווארן. איך אבער בין קראנק
געוועז און אלעמענס שמחה האט מיך כמעט נישט אָנגערירט.
ענדליך האבן זיך די ענגלענדער אנגעהויבן אויך צו
פעראינטערעסירן מיט די קראנקע. נאך אקליינע בעראטונג
בין איך אפגעשיקט געווארן מיט אשיפס טראנספארט מיט
קראנקע אין אשוועדישן שפיטאל. די שוועדן האבן די
קראנקע גוט אויפגענומען. נאך זער גרונדליכע
אונטערזוכונגען בין איך צוגעטרעטן צו אפלאסטישע
אפעראציע און בין פטור געווארן פון די לעצטע צרה.

ווער קען בעשרייבן די אלע גוטהארציקע אויפנאמען,
וועלכע זענען פאר אונדז יידישע מיידלעך געמאכט

געווארן דורך די שוועדן. איך וועל, דאכט זיך אין מיין גאנץ לעבן, דאס איידעלע פאלק קיינמאל נישט פערגעסן און גוט געדענקן, פאר זיירע גוטע מעשים אין די טראגישע טעג! סהאט זיך אונדז אויסגעוויזן אפאלק פון בלויז מלאכים! אפאלק וואס איז ספעציעל בעשאפן געווארן פאר אונדז אפצוראטעווען. אפילו אביסל צו שפעט זיך דערמאנט, אבער דאך געראטעוועט, אויגעקליידעט, אויסגעהיילט, געטרייסט און הארציק בעדינט. כוואלט דערוועגן טעג דערציילט אין די אוירן פון גאר דער וועלט. ווען דאס וואלט מיר ווער דערציילט וואלט איך נישט אומשטאנד געווען צו גלויבן. אויף מיינע אייגענע וווּנדן האב איך געפילט די ווארימע רחמים-הענט פון די שוועדישע מיידלעך און דאקטורים. אויף יעדן טריט האבן מיר, יידישע מיידלעך, געפילט ווי ווארימע אויגן קוקן אויף אונדז און מיט זארג בעגלייט ביזן ברעג פון אונדזער האפענונג. קינדער האבן אונדז בעשאנקן מיט מתנות. עלטערע מענטשן האבן יעדע בעזארגט מיט ארבעט און איינארדענונגען. ביז צו אפפארן קיין ארץ ישראל זענען מיר געגאנגען צו ארבעט אין "א פעלעפטיק היים" דארט האבן מיר פרייוויליק מיט אונדזער ארבעט דעם שוועדישן פאלק אפגעדינט. אין דעם אנשטאלט האב איך בעקומען דעם ערשטן בריוו פון יצחקן, מיין יעצטיקן מאן. אויף מיין שעף פון מוסד האט זיך געפרייט מיט מיין בריוו-שמחה. ער האט זיך אויך דער גוט אויס-געצייכנט מיט זיין סימפאטיע צו ארץ-ישראל.

דערווייל האט זיך די עליה קיין ארץ ישראל אנגעטראפן אויף גרויסע שוועריקייטן. "בעווען" האט

דענצמאל געהאט די דעה. און שיפן צו פארן איז נישט
געווען. נאך 6 וואכן ווארטן בין איך סוף-כל-סוף
אפגעפארן אויף אשיף קיין ארץ ישראל. די ענגעלענדער
האבן אונדז אויפן וועג פערהאלטן און איינגעזעצט אין
די קאפריסין לאגערן. וואס פארע פיירליכע יידישע
שמחות זענען דארט אין קאפריסין געווען, יעדן טאג
אחתונה, אין יעדן טאג נייעסן, וואס האבן אלעמען
דערפרייט. מיר האבן געפילט די שכנימשאפט פון ארץ
ישראל. געהאט ארץ ישראל שליחים, און טיירע און ליבע
געסט. יעדן טאג אצווייטער: בן-גוריון, הארצפעלד,
קולודני, גרינבוים, גאלדה, און ארטיסטן פון אלע
טעאטערן האבן אונדז געוויילט און פערשפרייט בטחון,
לעבענדיקייט און ברודערשאפט.

אלץ האט געלערנט עברית: מהאט געקענט הערן ווו
אין געצעלטן זיצן יינגע לייט מיט מיידלעך און מהאלט
אין איין אויסחזרן העברעאישע דעקלאנאציעס אויפן קול.
אני אתה הוא, אנחנו אתם הם... אני את היא, אנחנו
אתן הן... קאפריסין, טראץ די נישט בעקוועמלעכקייטן
און זייענדיק מכלומרש געפאנגענע אין ענגלישע הענט,
האט זיך געפילט אגרויסע פרייד אין הארץ, וויסענדיק,
אז מיר שטייען אין טויער פון ישראל. דער גרויסער
טאג איז טאקע געקומען. ישראל איז געווארן איידישע
מדינה! אלע "גלאָשניקעס" האבן גערופן צו אספות און
גרויסע פיירונגען. אויך די "הגנה" האט אויף יעדע
שמחה געהאט אגוטע האנט. צומארגענס האבן אלע זיך
אנגעהויבן צו צוגרייטן צום אפפאר קיין ישראל. אויך

איך בין געווען אויף דער רשימה, דעריבער בין איך
נישט דאסמאל געגאנגען הערן די נייעסן ווי כהאב דאס
געפלעקט טוען עטליכע מאל אין טאג. דאסמאל האט ראדיא
א"י מודיע געווען, אז יצחק טראובא איז ראנירט
געווארן און געשטארבן פון זיינע וואונדן. מיינע חברות
זענען צוריקגעקומען טרויעריקע און איך בין אלץ געווען
ביי מיין שטענדיקן הומאר. איך האב אבער עפיס דערפילט,
אז אלע זארגן זיך צופיל פאר מיר. סאיז מיר געווען
דער ענין זער אויפאלענד, אבער כהאב זיך דערפון גאר-
נישט געמאכט. מיט די שיף "קדמה" בין איך מיט די
גאנצע חברה אנגעקומען צום חיפה'ער פארט. קיינער האט
מיך נישט אפגעווארט. ווו איז יצחק? האב איך זיך
געטראכט. דערווייל האבן מיר זיך איינגעארדענט אין
אטאבוסן און מיך האט מען ארפגעלאזן אין בני ברק.
דאס איז געווען די איינציקע אדרעס וואס כהאב געהאט:
זליג בורנשטין, בני ברק רח' עקיבא 106. גייט גלייך
האט מען מיר געזאגט, ביז ארויף! טויט מיד, מיט
גרויסע געפעק, קוים וואס איך האב זיך געהאלטן אויף
די פוס, האב איך זיך דערשלעפט צו זעליג בארנשטיין.
פארן ארייננגאנג האב איך באגעגנט יחיאל און שרגא
נוימאן. זיי האבן מיך מיט גרויס גדולה מקבל פנים
געווען און אריינגעפירט צו זעליגן און חוהן. דער
טיש איז אין אויגנבליק געגרייט געווארן און זעץ זיך
צום עסן! און ווו איז יצחק? עס און טרינק! באלד
פירן מיר דיך צו יצחקן. וואס הייסט פירן? ווו איז
ער? מיט קורצע ווערטער פון אלע צוזאמען איז מיר

קלאר געוואָרן, אַז יצחק לעבט און געפונט זיך אין אַרטיקן בית הבראה "נוה הלל".

ביז כהאָב אים שוין זוכה געווען צו זען מיט מיינע אייגענע אויגן פון הונטן, קוקענדיק אַרויף, איז ביי מיר שיר נישט די נשמה אויסגעגאַנגען. און ענדליך אים געזען שטיים אָן בעוועגונג. ער איז נאָך געוועזן שוואַך. מיר ביידע אָבער זענען געווען גייסטיק שטאַרק און גליקלעך. ביי זעליגן אין שטוב האָבן מיר איינגעאָרדענט אחתונה, אַ פריילעכע חתונה און זיך געפרייט מיט אַלע חברים פון צער און ליידן, פערגאָסן די טיפע ווונדן מיט גרויסע גלעזער משקה. אונדזערע מחותנים און אונטערפירער חוה מיט זעליגן. אויך די געברודער נוימאַן און יוסף קופערט, זענען געווען פריילעך און גליקלעך ווי אמתע טאַטע-מאַמעס, ברודער און שוועסטער אויף אחתונה פון זיירע אייגענע קינדער.

דוד לערער

טאטא מיינער

ווענן דיר שרייבן איז מיר שווער,
באלד ווערן די ווערטער מיט טרערן פארגאסן...
דאס הארץ טוט וויי, טראכט זער,
דערציילן וואס איך האב פון דיר גענאסן.

ביזט נישט נאר אפאטער געווען:
אחבר, אפריינט אפעלז-שטיין אויך.
און אין דיר אפירער, אלערער געזען,
דערום טראג איך מיין קאפ אזוי הויך.

צום לערנען ליבע האסטו געפלאנצט,
מעגליכקייטן מיר דערצו געגעבן.
כאטש דער דלות אין שטוב געטאנצט
מיך "אמענטש" זען, געווען דיין שטרעבן.

אפאטער מיט לעבענס-לוסט גאנצע יארן,
אגוט-ווארט פאר יעדן - שטענדיק געהאט.
אבאזארגטן שכן מיט אעצה נישט שפארן,
אזמרל ביים "שאך", כאטש געהאלטן ביי "מאט".

כוועל איך לעבן קיינמאל פערגעסן -
די פריילליכע "זמירות" און אין ניגון
אלע צוזאמען ביים שבתדיקן עסן
מיט בטחון, מוועט אונדז נישט באזיגן.

אוועק די גוטע צייט, ליכטיקע טעג,
נישטו מער זמירות, דעם זינגער פארברענט...
נישט געבליבן קיין זכר, פערשוווּנדן די שטעג,
פון געזאנג און היים, אלץ פארלענט...

מאמע

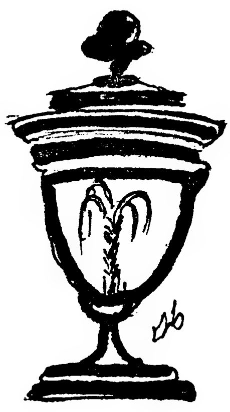
מאמע, כווייס וואס איז מיט דיר געשען,
איך הער פון "כעלמנא" דיין לעצטע יללה...
כווייס, נאר אין חלום קען איך דיך זען,
און שעלטן די הענקער מיט אגרויסער קללה.

אמת, דיין קערפער האבן "זיי" פארברענט,
דיין נשמה אבער, האבן זיי נישט באזיגט.
דעם גוף בלויז - גערויבט פון מיינע הענט,
דער גייסט דיינער אין הארצן ביי מיר ליגט.

איך פיל דיך, מאמע, טאג און נאכט,
שבת, יום-טוב און אין יעדן טאג.
אין יעדן מאמענט, ווען איך טראכט
ווער איך פול מיט צער און פלאג.

איך טראג דעם ווייטוק אן-אויפהער,
יתומדיק, איינזאם ווי אשטיין.
טראפט און זידט אין מיר אטרער
נאך דיר, מיין מאמע, נאך דיר אליין.

אייך הארציקע, טאטא-מאמע מיינע,
אהייליגע שבועה ווען די ווערטער בלייבן:
ווען אייך ביידן, נשמות ריינע,
וועל איך אייביק טראכטן, מיט ליבע באשרייבן.

שמואל פרידמאן לאנדאן

אין דער לעצטער מינוט

אין מרץ 1939 בין גערופן געווארן צום פוילישן מיליטער און אדורכגעמאכט מיינע מיליטער איבונגען אין 28-סטן פולק אין קעמפנא, נישט ווייט פון דער דייטשער גרענעץ. אין ערשטן סעפטעמבער 1939 האט דער 28-סטער פולק בעקומען די ערשטע שטארקע צושפליטערונגס-קלעפ פון די דייטשן. אין אגרויסן אַנארדענונג האבן מיר געמאכט פליטה קיין לאדז' אויפן וועג קיין ווארשא.

פון ווארשא זענען מיר געשיקט געווארן צו די מזרח גרעניצן אום צוצוגרייטן נייע שוץ-גראבן.

דארט זענען געקומען די רוסן און אונדז ענטוואפנט. דער גרעסטערטייל פון פוילישן מיליטער איז געגאנגען אין געפענגעניש צו די רוסן. איך מיט מיינע לאסקער קאלעגן, ברוך בארטשינסקי, פייוויש פיאטרקאווסקי און חיימל שמולעוויטש, האבן זיך ארייננעכאפט אין שטאט קאוועל און דארט זיך אויסבעהאלטן, צוויי וואכן צייט, ביי איידישע פאמיליע. מיר האבן דארט געגעסן און געשלאפן, און הארציק בעדינט געווארן. נישט גענומען באצאלט דערפאר.

אין אגעוויסן טאג האבן די רוסן צוזאמענגעקליבן אלע ענטוואפנטע אפיצירן און פוילישע סאלדאטן פון דער

גאנצער געגנט, אלעמען אויפגעלאדנט אויף פראכט-וואגאנען און אוועקגעפירט אין אאונבעוווסטער ריכטונג.

אויף אפעלד האט זיך דער פראכט-צוג אפגעשטעלט און די רוסן האבן אויפן ארט אונדז סארטירט: אפיצירן בעזונדער און סאלדאטן בעזונדער. נאך דעם ספעקטאקל, האבן זיי די אפיצירן ווידער ארייגעזעצט אין די וואגאנען און זיי אוועקגעפירט, ווער ווייסט ווו אהין... מיר, פשוטער סאלדאטן, זענען אפגעשיקט געווארן אין ארבעטס לאגער ביי שעפאטאווקא.

עטליכע חדשים האבן מיר דארט שווער געארבעט ביי פערברייטערן אסאשע (כביש) קיין לעוואוו (לעמבערג). פון דארט האבן מיר זיך ארויסגעכאפט צו דער היים ריכטונג קיין לאסק. ביים איבערגיין דער פוילישער גרענעץ האבן מיר באגעגענט טויזענדער יידן, מיט האק און פאק, אנטלויפן פאר די דייטשן צו די רוסן. זיי האבן אונדז אויסגעלאכט און בעטראכט ווי משוגעים. "זיי גייען דעם מלאך-המות אין די הענט אריין"! האבן זיי געזאגט. דאס ערשטע וואס כהאב דערזען אויף דער דייטשער זייט איז געווען דעם "געלן באנד", וואס יעדער ייד האט געמוזט טראגן. באלד ווען כבין נאר געקומען אין לאסקער געטא, האב איך זיך גענומען בעפרייען פון דעם לייז-פלאג. די לייז האבן מיך געגעסן זייט עטליכע חדשים. פרימיט קארן האט מיך אפגערייניקט מיט ברען-ספירט, מיך אנגעטון מיט ריינע וועש און ריינע בגדים. כבין געווארן אנאנדערער מענטש. באלד בין איך גערופן געווארן צו דער ארבעט.

מיין ארבעט איז געווען עלעקטרא-טעכניק. כהאב בעקומען פון די דייטשן אבעשיינעגונג, אז כמעג זיך באוועגן אויך אין די "שפער" שעהן, און אזוי האב איך די גאנצע צייט געארבעט אין מיין פאך אויסער די געטא. כהאב נישט געהאט קיין ספעציעלע ענינים מיטן יודנראט, נאר בעקומען פון ארבעטס-אמט אנווייזונגען אויף ארבעט און יעדע וואך מיר אויסגעצאלט מיין ארבעטס לוין. אויך לייביש מאנדל און מיטעק קאנטעראוויטש האבן מיט מיר צוזאמען געארבעט פערשידענע עלעקטרא-טעכנישע ארבעטן ביי די דייטשע ארטיקע-שטאט-מאכט. אויך מיר, ביי די ריינע טעכנישע ארבעט, האבן געליטן פון קלעפ און בושות פון דייטשע פוס און קללות אויף יעדן טריט.

איינמאל שפעט ביי נאכט, איז אין דער גרויסער שול, וואס איז שוין אין יענער צייט געווען פערוואנדלט דורך די דייטשן אויף אפערד-שטאל, קאלע-געווארן דאס עלעקטרישע ליכט. איז געקומען אז״אנדאר מיט אבעשיינוגונג, אז כזאל תיכף גיין צורעכט-מאכן דאס עלעקטרישע ליכט. כבין געגאנגען. אויך דער ז״אנדאר האט מיר צוגעהאלפן שלעפן די שווערע לייטער און סאיז געווארן ליכטיק אין שול. דער ז״אנדאר האט מיר אלס דאנקבארקייט דערלאנגט אציגאר און אגוטן קאפע אויף יענעם ארט. אנדערש האבן זיי נישט געקענט. דאס איז געווען אדייטשע סיסטעמאטישע דערנידער-ונגס סיסטעם. ווי אונדז יידן קליין צו מאכן, אפש-וואכן, יעדן פון אונדז, צו-רויבן דעם מענטשליכן כבוד און מאכן אונדז גלייך צו-דער-ערד. יעדן טאג נייע גזרות פון השפלה ביז מיר זענען פשוט געווארן אומעכטיק

אטראכט צו טוען וועגן צלם אלוקים. וועגן אוועג צו
אנטלויפן, אדער זיך אויסבעהאלטן, מאכן אראדיא צו
קענען הערן די קריגס-נייעסן, האב איך מיט מיינע
ברודער איטשע און מאטיק בלויז גערעדט צעווישן זיך.
און נישט מער. איך האב אפילו איינמאל געבראכט פון
מיין קריסטליכן חבר יאניק גייזלער צוויי קריסטלעכע
מעטריקעס, און אפלאן ווו זיך אויסצובעהאלטן צווישן
קריסטן. סהאט אבער געפעלט דער מוט, דער כוח זיך
אפצושיידן פון אלע אונדזערע נאנטע און טייערע. מיר
האבן אויך געפרוווט מאטיקס צוויי קינדער ראטעווען,
ווילענדיק זיי איבערגעבן צו אזער בעקאנטע קריסטין
אין קאלומנא. זי האט קאטעגאריש געזאגט, ניין!
קריסטן, וועלכע האבן צענדליקער יארן געארבעט ביי
אונדזער פרידמאן משפחה אין קאלומנא. קיינער פון
זיי, אפילו דער לעשניצא ליסאק, וועלכער האט געוווינט
אפגעזונדערט אין טיפן וואלד, האט נישט געוואלט טוען
די לאבענס-געפעליקייט, אפראטעווען איידיש קינד.

אין דעם שווארצן טאג פון דער אויסזידלונג די
געטא-יידן פון לאסק, בין איך געווען ביי דער ארבעט
אויסער דער געטא. האב איך ביי דער ארבעט דערהערט,
אז מען שיסט אין געטא. כהאב שנעל געווארפן די ארבעט
און געלאפן אהיים. פון דערווייטנס האב איך דערזען
ווי מאסן-יידן זענען שוין געטריבן געווארן, געשטויסן,
און זיי געהאקט מיט די ביקסן-קאלבעס, געטריבן ווי
מען טרייבט בהמות, געשלאגן ווייבער מיט קינדער אויף
די הענט: "שנעלער יודן!" דערזענדיק דאס טראגישע-

בילד האב איך אוועקעווארפן מיין טאש מיט די טעכנישע כלים און זיך ארייַנגעשטיפט צווישן אלע גייענדע אין קירך ארייַן.

אין הארצן האב איך זיך געטראכט: בשום-אופן וועל איך זיך "זיי" נישט אונטערגעבן, און כוועל זיך נישט לאזן טויטן ווי זיי, די מערדער, ווילן עס.

זייענדיק אין דער קירכע זענען געגומען געווארן יינגע מענער זיי זאלן ברענגען וואסער און עסן, ברענגען צו קבורה די אויפן וועג דערשאסענע יידן. איך מיט וואוּטשע רייכבארט זענען מיר געגאנגען צום פלומפ אויף די טארגעווישקא און אריינגעטראגן אין קירך עטליכע עמער וואסער. ביים טראגן דאס וואסער האבן מיר בעשלאסן צו אנטלויפן, וואס וועט זיין, וועט זיין! איך האב אויך געפרוווט מיינע ברודער צו-רעדן זיי זאלן מיטגיין מיט אונדז. זיי זענען אבער געווען אזוי ערשיטערט און גייסטיק פערטומעט, אז זיי האבן בשום אופן נישט געוואלט הערן פון פרווון מאכן פליטה. מיר האבן ווייטער געטראגן וואסער און אויך געבראכט עסן ברויט מיט זופ פון דער קיך פאר די צום טויט פערמשפעטע יידן אין קירכע.

דארט האב איך ווידער גערעדט מיט מיין ברודער מאטיק, וועגן פליטה מאכן. איך קען נישט, האט ער געזאגט, דו אז דו קענסט, זאל גאט זיין מיט דיר! איטשע האט ווייטער וועגן מיינע פלענער נישט געוואלט הערן.

צו מארגנס פרי האב איך זיך גלייך געשטעלט נאענט צו דער קירך טיר. אויך וואוטשע רייכבארט איז געזעסן נעבן מיר. איך האב אים ווידער צוגערעט, אז מירביידע זאלן זיך אפטראגן פון דאנען. איך האב פאר ביידע קריסטליכע פאפירן, האב איך אים אין דער שטיל געזאגט, פאר וואס זאלן מיר נישט פרווון? צום סוף האבן מיר ווידער גענומען די ליידיקע עמערס אום צו ברענגען וואסער. זעענדיק, אז דער דייטשער שומר זעט אונדז נישט, האבן מיר איבערגעלאזט די עמער ביים פולמפ און דורך הויפן און פעלדער אנטרינען געווארן צו לייבעלע בארנשטיינס הויף און דארט זיך אויסבעהאלטן אויפן בוידעם. אגאנצע נאכט זענען מיר דארט געלעגן.
וואוטשע האט געפרווט געפונען אשטיקל בעהאלטענעם אוצר אין גארטן וואס זקן, זיין ברודער, האט דארט אויסבעהאלטן און נישט געפונען. האבן מיר זיך פון דארט אפגעטראגן מיט פחד פאר אדייטשן שכן, וואס האט אונדז דערהערט גיין אין גארטן.

אריבער געקלעטערט דורך עטליכע פלעטער און געלאפן צו גאבריאנצ'יקן, אקריסט, וועלכער האט געארבעט אין מאגיסטראט. געווען וואוטשעס אגוטער קאלעגע. ער האט אונדז אויסבעהאלטן אויפן בוידעם און געגעבן עסן. זיין פרוי האט אויך דערוועגן געוווסט. גאבריאנצ'יק האט אונדז געפרווט בעזארגן מיט געלט, אבער נישט מצליח געווען. ער האט אבער געבראכט 2 מעטריקעס,וואס זענען אין דעם קריטישן מאמענט טייערער געווען ווי גאלד, און געראטן מיר זאלן גיין אין פיאטרקאווער ריכטונג אין גענעראל גאווערנאמענט. דארט וועט ביידע לייכטער זיין צו פוגערירן אלס קריסטן.

צוויי נעכט האבן מיר זיך ביי דעם קריסטליכן "צדיק" אויסבעהאלטן. פון די "גלינעוויקעס" האבן זיך דערטראגן צו אונדז וויי-געשרייען און אשרעק-ליכער רעש פון די 900 יידן, וועלכע זענען אין יענעם טאג נאך דער סעלעקציע אין קירך, פערמשפט געווארן צו נאך-שווערע-ארבעט אין לאדז'ער געטא און אויף אזיכערן טויט, שפעטער. גאבריאנצ'יק האט אונדז אינפארמירט וועגן דעם אלעם און געראטן, מיר זאלן אויך אים נעמען אין בעטראכט מיט זיין משפחה און ווי סוועט נאר טונקל ווערן זאלן מיר דורך די פעלדער זיך לאזן אין וועג-ארייך צו פיאטרקווו. אויפן וועג האבן מיר געבענטשט ביי קריסטן, וועלכע האבן דער-שמעקט, אז מיר זענען יידן. זיי האבן ביי אונדז ארויס-געגנבעט פון די טאשן וואס סאיז נאר געווען: ארעזיר מאשינדל, אפעדער און אנדערע קלייניקייטן. מיר האבן זיך דערפון גאר נישט געמאכט. נאך אלאנגן מארשרוט דארך פעלדער-וועגן זענען מיר ענדלעך אנגעקומען צו דער גרענעץ פון דעם גענעראל-גווערנאמענט, צו אקליין גרענעץ טייכל. מהאט מער נישט געדארפן ווי אדורך גיין דאס קליינע וואסערל. דאס דארף אויף דער צווייטער זייט האט שוין אנגעהערט צום גליקליכן טייל פון דעם נאצישן גיהינום. כהאב קיינמאל נישט געגלויבט אין נסים ונפלאות; און דא איז פלוצלינג אנגעלאפן אקריסטין און שטארק געווארנט, מיר זאלן זיך שנעל אויסבעהאלטן צווישן די קרזאקעס, ווייל אדייטשער פאטראל דערנענטערט זיך צו דעם ארט. געווען איז עס נאר "אמלאך"! די קריסטין איז פערשווינדן, און דער דייטשער גרענעץ

פאטראל פון 5 סאלדאטן מיט אהונט האבן אדורכמאשירט
אין דער רעכטער ריכטונג פון טייכל. אפוואַרטנדיק
אגעוויסע צייט פון זייער פערשווינדונג, זענען מיר
אריבער דאס וואסערל. פאר אפאר דייטשע מארק האבן מיר
זיך אין דארף אנגעגעסן און געזוכט מיט אלע חושים
עפיס אפערבינדונג מיט קריסטן. אזוי זוכענדיק זענען
מיר דערגאנגען ביז פיאטרעקאוו און דא האבן מיר
געהאט אנייעם סופריז. מיר קוקן זיך אום און מיר
דערזען אגוטן בעקאנטן היינצל, סקיבינסקיס איידעם
פון לאסק. אליין אפאלקסדייטש, אבער נישט מיט געארבעט
מיט דער געסטאפא. און טאקע צוליב דעם פערלאזט
בעצייטענס לאסק. מיר האבן דאס געוווסט. וואוטשע
האט זיך מיט אים פשוט צעקושט און אים דערציילט די
"מעשה", אז וואוטשע איז שוין מער נישט וואוטשע
נאר "יאנוש" און איך בין נאך "אגרעסערער גוי" פאר
אים. היינצל האט גוט פערשטאנען, צו וועלכן צוועק מיר
זוכן עס. ער האט אונדז געראטן, אז מיר זאלן זיך
ווענדן צו אגלח, וועלכער איז געשטאנען אין דער שפיץ
פון אפוילישע מחתרת. היינצל האט אונדז פוירגעשטעלט
פארן גלח, און מיר האבן ביי אים געבעטן פאפירן אלס
קריסטן. אויסגעהארכט די בקשה האט ער מער נישט
געפרעגט, נאר ווי אלט מיר זענען? דער גלח האט
אונדז ביידן געגעבן נעמען פון צוויי יונגע קריסטן,
ערמארדעטע דארך די דייטשן, און די קירך-לייט האבן
זיי נישט רעגיסטרירט אלס טויטע. מיר האבן פון אים
בעקומען דייטלעך אויפגעשריבן די נייע טאטא מאמעס

נעמען, מיר האבן דאס געדארפן קענען גוט פון אויסע-ווייניק. מיט דעם פזמון זענען מיר געגאנגען אין פיאטרקאווער מאגיסטראט און ארויסגענומען די צוויי קריסטלעכע „טויטע״ מעטריקעס. גלייכצייטיק האט דער גלח מיט זיינע צוהעלפער אויך צוגעגרייט פאר אונדז צוויי פעסער, לויט אלע פוירשריפטן, אבער זער אונגעלומפערטע. אבלינדער האט געקענט דערקענען, אז דאס איז "געמאכט" געווארן דורך אשלעכטן בעל-מלאכה, אבער "עפיס" אין האנט האבן מיר דאך שוין געהאט, ממש קריסטן פון אבות אבותינו...

צוויי טעג האבן מיר פערבראכט אין פיאטרקאוו, זיך אויפגעהאלטן ביי היינצלן אין צימער. די נייע נעמען, אמתא קריסטלעכע נעמען, האבן אונדז געגעבן בטחון און גלויבן אין צוויי ריכטונגען: א) דער האפענונג צום לעבן-בלייבן פון ביידן האט געמאכט אאויסערגעווענדליכן פארטשריט. ב) מיר האבן זיך איבערצייקט, אז "סזענען נאך פערהאנען מענטשן מיט ארײנעם געוויסן" צווישן דער פוילישער בעפעלקערונג: אזעלכע ווי גאבריאנצ׳יק, היינצל און דער פיאטרקאווער גלח מיט זיינע העלפער. מיט גרויס כבוד טראג איך זיי אין מיין זכרון; מיט די העכסטע געפילן פון דאנק-בארקייט דערמאן איך און וזאוטשע די אויבנדערמאנטע נעמען צווישן אונדזערע ליבסטע און נאנסטע.

מיין נאמען איז פון יעצט אן "יודעף סמוגא". היינצל האט אונדז געגעבן אנאדרעס פון זיינס אקאלעגא אין שטעטל סולעיעוו, וואס האט דארט געארבעט אלס

בעאמטער אין דער דארטיקער פוילישע געמינא כדי צו בעקומען "אקען-קארטע". (דער איז שפעטער דערשאסן געווארן). ער האט אונדז גוט אויפגענומען אבער טוען עפיס, האט ער געזאגט, קאן ער צום באדוירן נישט. ווייל ער געפונט זיך אינטער אשטרענגע אויפזיכט פון דער געסטאפא. ער האט אונדז געגעבן אנייעם אדרעס צו אפוילישׂ מיידל. דאס מיידל האט גלייך פערשטאנען דעם גאנצן ענין. געוווסט, אז מיר זענען יעקב אבינוס אייניקלעך. ביידן אהיימגעבעטן צו אירע עלטערן,אונדז פוירגעשטעלט אלס פוילישע אפיצירן, וועלכע מוזן זיך אויסבעהאלטן פאר די דייטשן. צוויי טעג זענען מיר געווען ביי דעם מיידלס עלטערן און זי האט אונדז בעזארגט די איינארדענונג פון "קען-קארטן" דורך אירע חברים. נאך צו פויר, איידער מיר האבן זוכה געווען צו בעקומען די נויטווענדיקע "קען קארטן" האבן מיר געמוזט פארן עטליכע מאל פון סולעיעוו קיין פיאטרקאוו און צוריק. דאס אויבן דערמאנטע מיידל האט אונדז איינגעארדענט ביי אקריסט, אווירט-שאפטלער, אונדז פוירגעשטעלט אלס פוילישע אפיצירן פון ווארשא, וועלכע מוזן זיך דא אויסבעהאלטן ביי אים אקורצע צייט. ער האט אונדז גוט בעהאנדעלט און מער נישט געפרעגט קיין קשיות. איינמאל האבן מיר פערשפעטיקט דער באן קיין פיאטרקאוו. זענען מיר געגאנגען צו פוס. נישט ווייט פון שטאט האבן מיר דערפילט, אז מיר זענען אין קלעם פון עס-עס באפער. עס-עס מענער, אויף ראווערן, זענען פערביי געפארן און אונדז נישט באמערקט. נאך זיי איז אגבעקומען

אצווייטע גרופא פאלקס-דייטשן מיט איין עס-עס מאן.
דא האבן מיר געטראכט איז אונדזער סוף. האלט! קום
מאל אריבער!

זיי האבן אונדז גענומען אויפן צימבל און געשטעלט
פראגן, געבודקט אונדזערע "פעסער". איינער פון זיי
האט געטענהט, אז מיר זענען יידן און גערעט צו אונדז
יידיש. מיר האבן געענטפערט, אז מיר פערשטייען אים
נישט וואס ער רעדט. און ער דאס זייניקע, איר זענט
יודן! דעם עס-עס איז געווען דער עניין לאנגווייליק.
וואס איז לאז? פרעגט ער, זאגט אים איינער פון די
פאלקס דייטשן, אז דאס זענען יידן און זיי טענהנען
דאס זיי זענען קריסטן. אויך אונדזערע "פעסער"
האבן זיי נישט געפאלן אבער דער "יעקא" האט אויס-
גערופן: אבער דער שטעמפל שטימט דאך גענאו! מאכט
מאל לאז! מער האבן מיר נישט געדארפן. קומענדיק
נאענט צו פיאטרקאוו האבן מיר זיך דערוווסט, אז איך
דערזעלבער נאכט זענען אויסגעזידלט געווארן אלע יידן
פון דער פיאטרקאווער געטא...

די גאסן זענען געווען פערגאסן מיט יידיש בלוט
און איסגעפלאסטערט מיט טויט-דערשאסענע יידן. מיר
האבן זיך טויט-ציטערדיקע ארויסגעטראגן פון שטאט
און זיך געלאזט איין אדארף צו די געברודער מיכאלאוויטש.
אייך נאכט האבן מיר דארט גענעכטיקט. באלד אין דערפרי
זענען די מלאכי-חבלה געקומען זיי נעמען. מיך און
וואוטשען האבן זיי ארויסגעשיקט, אנקוקענדיק די
פעסער. און די געברודער מיכאלאוויטש גענומען מיט זיך.

מיר האבן בעשלאסן צוריק-פארן קיין פשיגלווועק, וויו מיר האבן ביז די לעצטע צייט געוווינט. קומענדיק אויף דער באן-סטאציע זענען געשטאנען "אנגעפאקטע פראכט וואגאנען" מיט יידן. אין דעם אויגנבליק איז אונדז אקעגן געקומען א ייד און זיך געוואנדן צו אונדז: שנעל טראגט זיך אפ פון דאנען! ווייל די דייטשן קענען אייך בעטראכטן אלץ האנטלאפענע יידן פון דער עקספא-דיציע. מיר האבן טאקע געמאכט פוס. זיך אומגעקערט קיין פיאטרקאוו, נישט געפונען. לע"ע פאר זיך אנאויס-וועג ארויס צו בעקומען פון דעם בלוט-קרייז. צום סוף האבן מיר זיך אויסבעהאלטן עטליכע טעג אין אנאנטן וואלד פון פשיגלווועק. דער בעל אכסניה האט אונדז דערציילט וועגן די גוטע מעשים פון די דייטשן: "גז"ד! אויסגערייניקט די געגענט פון יידן! מ'פרעגעלט זיי שוין אודאי אין די ספעציעלע אויוועגס! און האט אונטערגעשטראכן, אז די ארטיקע פוילישע בעפעלקערונג, כעזונדער די יינגע חבריה, האבן בעוויזן ממש וווגדער, ווו צוגעפונען אין טיף-געגראבענע בונקערס אלע בעהאלטענע יידן."

<u>מיך שיידן זיך</u>

וואווטשע האט דורך קארעספאנדענץ בעקומען ארבעט נישט ווייט ביי דער רוסישער דעמאלדיקע גרענעץ אלץ בעאמטער. און איך בין געבליבן אין פשיגלווועק אפווארטן צו בעקומען די ערווארטיטע "קען-קארטן". יעדן טאג בין איך געגאנגען אין די געמינא פרעגן וועגן זיי, און יעדן טאג בעקומען אייבע און די זעלבע תשובה:

זיי זענען נאך נישט צוריק געקומען! דער בעאמטער האט מיך געראטן: גיב דו אליין אָפּאַרצו קיין פּיאטרקאוו, לויט דעם אדרעס, וועגד זיך צום דארטיקן אמט, צייג דיין מעטריקא, וועסטו בעקומען דיין "קען-קארטע" און אויך פאר דיין קאלעגא. דאס איז גלייך געווען, ווי גיין אַליין אין מויל אריין. די אדרעס איז געווען: אאפּטיילונג פון דער געהיים פאליציי. אבער איך בין מיט טויט שרעק און בעגאסן מיט אפחד שווייס דרייסט אריין און געבעטן די קארטן. דער בעאמטער האט מיך ארגע בעטראכט, געפרעגט מיין נאמען און אויסגעפונען אויך וואוטשעס קארטע. נעם אלע! האט ער מיר געזאגט, דו ביסט דאך אדארטיקער. באלד האב איך גענומען מיין "קען-קארטע" אין טאש און וואוטשען האב איך דורך פאסט געשיקט זיין קארטע לויטן בעשטימטן אדרעס. ער האט זיך שוין געהאט איינגעארדענט מיט ארבעט אין דער האלץ פאבריק פאר עראפּלאנען, אלס בעאמטער. מיר האבן זיך אדורכגעשריבן לויט אפגערעט געהיימע שריפט שפראך.

כבין אליין געבליבן

איך צווייען איז תמיד געווען לייכטער. אלץ איז געווען בשותפות: דער שטענדיקער פחד פערכאפּט און געהארגט צו ווערן, דאס ארומקוקן זיך מיט 4 אויגן צעווישן אזוי פיל חיות רעות, אום נישט פערצוקט צו ווערן אין אַים פון שנאה און בלוט-דארשטיקע, צווילדע-ווער רוצחים, זענען צוויי מיילער צו רעדן אין פיר אויגן, צוויי שטארקע ווילנס לעבן צו בלייבן, געווען אבוח.

אונדזער חברישאפט האט געטויגט ווונדער און נסים אין אלע שלעכטע פערלעגנהייטן און אין קריטישע מאמענטן. פלוצלינג בין איך געבליבן אליין!...

די גרעסטע און טראגישטע פראגע איז געשטאנען פאר אונדז ביידע, לאזנדיק זיך אפן וועג פון אויסבעהאלטן זיך אלס "קריסטן", פערשטיקן אין הארץ דעם ייד, טאטע-מאמע און אזוי פיל געפלאגטע יידן-מאסן, ווי טוט מען דאס? "אנוסים" איז געווען די תשובה.

אבער דווי אזוי בעהאלט מען אויס אונדזער פער-הייליקטן "פאלקס צייכן", וואס מיר טראגן אלס בני ברית? נאך שטארקער זענען מיר בעזארגט געווארן, זעענדיק אזא גרויזאמען און טראגישן אקט, ווי עס-עס מענער האבן געמאכט אזא "נאציאנאל-היגיענישע" אינטערזוכונג אונטערן פרייען הימל, אין די אויגן פון פרויען און קינדער. אראפגעצויגן די הויזן ביי אגרופא ארבעטער און יעדן "בן-ברית" צעווישן זיי אפן ארט דערשאסן. מיר האבן געזוכט מיטלען און געניצט ספעציעלע "טובעס" קליי, וועלכע האבן אונדז פערשאפט שרעקליכע ווייטוגנען. דאס אלס האט זער ווייניק געהאלפן. אגאמעלע פון אפארצעלאנעם פלעשל-פראפן איז געווען דער גואל פון דער פערלעגנהייט. מיר האבן דעם עלאסטישן אינסטרומענט שטענדיק געטראגן און אים געפאסט, אז ער זאל שטענדיק דינען די פונקציע פון אראפציען די אויבער-הויט פונקט ווי עס איז ביי קריסטלעכע מענער...

בעפויר יעדע אינטערזוכונג, וואס מיר האבן זיך

געמוזט נאקעט אויסטועז, האבן מיר דעם „אינסטרומענט"
בעצייטנס אויסבעהאלטן. פחד, טויט-שרעק און הארצ-
קלאפעניש האט אונדז קיינמאל נישט געפעלט.

בעגאנגען אויף ארבעט

סהאבן זיך ביי מיר אויסגעלאזט אלע געלטער און בין
געבליבן אנע מיטלען צו קענען בעצאלן פאר דעם צימער
און עסן דעם קריסט, ער האט מיך שוין אציינט געשפייזט
אומזיסט. הײנצל און זיין קוזין אין פיאטרקאוו האבן
מיר געוואלט ווייטער העלפן מיט וואס זיי נאר קענען.

איך האב אבער בעשלאסן פרייוויליג זיך פערשרייבן
אויף ארבעט, נישט קיין דייטשלאנד, נאר קיין עסטרייך,
"בלודענס",אקליין שטעטל אויף דער עסטרייך-שווייצארישע
גרענעץ. די כוונה מיינע איז געווען קלאר. "בלודענס"
און "ברעגענס" איז איין שטאט אין די גרענעץ שנייט
דאס שטעטל אויף צווייען.

אלס עלעקטרא טעכניק בין איך באלד אויפגענומען
געווארן. בעקומען אברויט מיט אפלאש בראנפן און אקילו
צוקער. מיינע גוטע שטיוול און הויזן האב איך פערטוישט
אויף טרעפעס און ארבעטס-הויזן ביי הײנצלס קוזין אין
פיאטרקאוו. (גוטע מענטשן געווען, אמתע יידן פריינט).

מיטן ארבעטס טראנספארט בין איך אין טשענסטכאוו
געשטעלט געווארן פאר אגעזונדהייטס קאמיסיע. צען מאן
צוזאמען זענען מיר אונטערזוכט געווארן אין אגרויס
צימער. בשעת דער אינטערזוכונג האב איך געהערט ווי
אקריסט דערציילט דעם צווייטן: צוויי יידן זענען

אויפן הויף דערשאסן געווארן. מהאט זיי דערשנאפט!.
שטעלט זיך פויר מיין מצב-רוח! איך האב זיך געשטעלט
אין דער רייע. צוויי דאקטוירים, וועלכע האבן אונדז
געבודיקט האבן זייר בליק געווארפן אויף "יענעם ארט"
און גלייך פריי געלאזן. אראפ אשטיין פון הארץ! אין
ווארטע-זאל, בעפויר דער דערמאָנטע "רפואהשע אינטער-
זוכונג", האב איך געפרוווט מיין גורל: אוורובעל
איז אריין אין צימער דורכן אפענעם לופטשיק. אלע ווי
איינער האבן זיך גענומען יאגן צו כאפן דאס ארימע
פייגעלע. איך האב צו זיך אין הארצן געזאגט: דער
גורל פון פייגעלע און פון מיר זענען יעצט ענדליך
טראגיש. אויב דאס פייגעלע וועט זיך באפרייען פון
די ווילדע-כאפערס-הענט, וועט אויך מיט מיר אזוי
זיין! אין דעם אויגנבליק איז דאס פייגעלע ארויס
דורך אקליין שפאלט ביים פענסטער. סאיז מיר לייכט
געווארן אויף די נשמה. דער בטחון איז ביי מיר
געשטיגן, און געטראכט: אגוטער סימן!

<u>סטאלינגראד מפלה</u>

כשר וישר, ווי אאמתר פאלאק, האב איך איינגעשטיגן
מיט אלעמען צוזאמען אין דעם טראנספארט-צוג. איך טו
אקוק און דערזע צווישן די ארבעטער אפרוי, וועלכע
כפלעג אפט טרעפן ביי מיין מומען סאלא אין פיאטרקאוו.
אויך זי פָארט אויף צוואנגס ארבעט. וואס טוסטו דא?
פרעגט זי מיך, איך וועל דיך נישט אויסגעבן, און
ווי רופסטו זיך? איך האב איר געזאגט מיין ערשטן
נאמען: "יוזעף", און אויך זי פארט קיין "בלודענס".

סאיז מיר ווידער שווער געווארן אויפן הארץ.
וואס טוט מען יעצט? איינס בין איך געווען זיכער,
כטאר זיך נישט אנטרויען די נייע סוד-האלטערין. איך
בין ווידער אין סכנה, און מיין בטחון געפיל פאלט.

אזוי זענען מיר צוזאמען געפארן ביז ווין. אין
דעם טאג איז ווין געווען אין טרויער. "סטאלינגראד"
איז צוריק גענומען געווארן דורך די רוסן און די
דייטשן האבן דארט געכאפט אגרויסע מפלה.

אלע דייטשן אין ווין זענען געווען אויפגערעגט,
און זייער שלעכטן הומאר אויסגעדריקט מיט שלאגן און
שעלטן יעדן איינעם פון אונדז.

אויף דער באן סטאציע אין ווין איז אויף דער
נענסטער באן-ליניע אויך געשטאנען אטראנספארט מיט
ארבעטער. איך האב זיך צוגעריקט און געכאפט אגעשפרעך
מיט עטליכע ארבעטער און זיך גוט איינגעקוקט, צו עס
זענען נישט אמאל ווידער דא בעקאנטע געזיכטער.

סאיז געגעבן געווארן אסיגנאל, אז מיין טראנספארט
פארט שוין אפ. די בעקאנטע קריסטן האט מיך גערופן,
אז כזאל וואס שנעלער ארייך אין וואגאן. כבין טאקע
ארייך. אזוי ווי די באן האט זיך גערירט, בין איך
דורך דער צווייטער טיר ארפגעשפרונגען, און פטור
געווארן פון מיין "סוד-האלטערין".

איך האב זיך גלייך צוגערוקט צום צווייטן טראנס-
פארט, זיי דערציילט מיין גרויס "עגמת-נפש", אז מיט
איין מינוט האב איך פארשפעטיקט צו מיין טראנספארט.

איך האב זיך ביי זיי געבעטן מיך ארייננעמען אין זייער חברה. סאיז נישט מעגליך, האבן זיי אלע צוזאמען געזאגט, מקען נישט, סאיז פארהאנען ארעגיסטראציע, אליסטע. "דאס פייגעלע" האט זיי איבערצייקט און דער גרופא-פירער האט "יוזעף סמוגע" פערשריבן אין דער ליסטע.

אין "שטייער" לאגער

מיר זענען איינגעארדענט געווארן אין דעם גרויסן ארבעטס לאגער ביי דער גרויסער "שטייער" פאבריק. 15 טויזענד פוילישע ארבעטער מיט יוזעף סמוגא צווישן זיי האבן דארט געארבעט און געווען גרופירט אין ספעציעלע באראקן. איך אלס עלעקטרא טעכניק בין צוגע-טיילט געווארן צו דער עלעקטרא טעכנישער אבטיילונג. אין אנפאנג איז מיר געווען גענוג שווער זיך איינ-צופאסן צו דער פינקטלעכער פלאן-ארבעט. אבער אין אזער קורצע צייט בין איך געווארן אגאנצער ידען אין דעם פאך.

די מייסטער האבן אמאל צווישן זיך גערעדט אין מיין געגנווארט: דער "פוילער" קען נישט לעזן דייטש און דאך פירט ער אויס מיט דער גרעסטער פינקט-ליכקייט די ארבעט ווי סאיז אין פלאן געצייכנט.

אזוי האב איך געארבעט טעג און חדשים.

ווען די דייטשע מייסטערס זענען מאבליזירט געווארן צום פראנט בין איך געווארן אשטיקל ארבעטס אויפזער. און שטענדיק בעטראכט וועגן גורל פון מיין

חבר וואווטשע רייכבארט. מיר האבן זיך אלאנגע צייט אדורכגעשריבן. ליידער איז וואווטשן נישט געגאנגען אזוי גוט. אויף זיין ארבעטס-פלאץ האבן די פאלאקן דערשמעקט אז ער איז א̲ייד. פלעגן זיי אים ארייגלייגן שטעק-ברייוו אין זיין ארבעטס-טיש מיט פערשידענע דרויאונגער: "ייד, טראג זיך אפ פון דאנען! מיר וועלן דיך איבערגעבן צו דער געסטאפא! ער האט געהאט זיין "קען-קארטע" און מיט "אלעמען" געווען אכשרער קריסט. צום סוף האבן די פאלאקן אים איבער-געגעבן דער געהיים פאליציי. די פאליציי האט אבער אים גלייך נישט פערהאפטעט. ביי אים צוגענומען די "קען-קארטע" און נאכגעפארשט וועגן זיין פערגאנגענ-הייט.

וואווטשע האט שוין נישט געווארט אויף נסים און זיך בעצייטענס אפגעטראגן פון זיין אמט ארט. ער האט זיך ביי די ערשטע געלעגנהייט ארויפגעכאפט אויף אטראנספארט-באן מיט פולישע ארבעטער, וועלכע זענען אפגעשיקט געווארן אין די קוילן גראבן. אזוי איז איינטערגעריסן געווארן אונדזער קארעספאנדענץ און מער האבן מיר זיך שוין נישט אדורכגעשריבן און נישט מער געהערט איינער פון צווייטן ביז צו דער באפרייאונג. די סיבה איז מיר פערשטענדלעך געווארן דורך זיין לעצטע דעפעשע צו מיר: "מיט געזונד פיל איך זיך דער שלאכט!"...

טראץ דעם גוטן פאסטן מיינעם, אלס פויר-מאן, מנהל עבודה, און האבן צו-עסן צו זאט, האט מיך אנגעכאפט

דער "אמאליקער פחד", אז מוועט "נעמען וואַזדשען" וועלן זיי דאך אויך מיך אויסגעפונען. האב איך אויפ-דאסניי גענומען זוכן אַנייַ ארט ווו זיך אויסצובעהאלטן.

איך האב זיך דורך דער צייט בעקענט מיט אַנעס-טרייכער פאמיליע, אַנאַלט פאר-פאלק מיט אשנור, וואס איר מאן האט זיך געפונען אין ענגלאנד אלס געפאנגענער.

ביי זיי האב איך זיך אויסבעהאלטן צוויי וואכן. זיי האבן מיך גוט בעהאנדלט און איך האב זיי דערפאר געגעבן עסנווארג וואס איך האב געהאט גענוג.

אין שטייער פאבריק האט עס געהייסן, אז איך בין אויף "ליניען ארבעט". כבין אפט געשיקט געווארן צורעכטמאכן טעלעפאן-קאבלן, נאך שטארקע ענגליש-אמעריקאנישע באמבעדירונגען. דורך פערשידענע אופנס האב איך זיך דערוווסט, אז מען זוכט מיך נישט דורך דער געסטאפא. דאן האב איך בעשלאסן זיך אומצוקערן צו מיין שטענדיקע ארבעט, אין דער פאבריק. ווייטער געארבעט ווי אמאל.

אין יאר 1944 האבן זיך ביי אונדז אנגעהויבן ווייזן נייע געקומענע ארבעטער פון פערשידענע לאגערן, וועלכע זענען לעקווידירט געווארן דורך די דייטשן צוליב דער רוסישער אפענסיווע פון מזרח זייט. האט מיך ווידער אנגעכאפט אנייער טויט-שרעק. ווער ווייסט וואס פארע נייע "צרות" וועלן זיי ברענגען מיט זיך פאר דעם אנוס "יוזעף סמוגא"? האב איך יעדן טאג זיך אוועקגעזעצט ביי דער קיך אין אַ ווינקעל און גוט

אבסערווירט יעדענס ניי פרצוף. איינמאל דערזע איך דעם לאסקער היצעלס צוויי זון: דאניאל און אנטעק שטייען אין-די-ריי צו נעמען מיטאג. (מיינע אמאליקע פוילישע חברים, צוזאמען זיך געשפילט און פערברענקט ביי זיי אין שטוב, פונקט ווו ביי זיך אינדערהיים). אבער וואס טוט מען? צו מארגענס פארן מיטאג זע איך זיי ווידער, ביידע ברודער גייען צו דער קיך. איך האב זיך אנגענומען מיט כוח פון מיין זיידן און עלטער זיידן און בין זיי אקעגן געגאנגען מיטן רוף: אנטעק! זאגט ער, יא! דניאל! זאגט ער, יא! און ווער ביסטו? פרעגן זיי. איך בין "יוזעף סמוגא", מיין פאטער איז געוועזן דער סערז'אנט, מיר האבן געווינט אויף די זאיאנצ'קעס! אהא! דאס ביסטו יוזעף סמוגא! מיר האבן זיך ארומגעכאפט ווי אלטע גוטע ברודער. געזען האב איך, אז דניאל איז נישט אזוי זיכער מיט יוזעף סמוגא... איך אבער האב ווייטער געצויגן מיין שמחה-טאן פון דער פיירליכער באגעגעניש. און אנטעק, אשטארק צופרידענער, האט גענומען עדות זאגן, אז ער געדענקט טאקע פון די זאיאנצ'קעס דעם סערז'ענט סמוגא!

איך האב זיי דערציילט און ארויסגעוויזן גרויס בקיאות פון זייער טאטן דעם היצעל, זייער שוועסטער. דארפט מען דען נאך אבעסערע עדות? איך בין נאך שטארקער געווארן מיט זיך. יוז'ע סמוגא איז געוואקסן אין דער הויך און אין דער ברייט.

אין 45-סטן יאר, נאך דער בעפרייאונג, האב איך איינעם פון זיי געטראפן אין לאסק. זאגט ער צו מיר:

"ד'האסט זיך פוירגעשטעלט יוזעף סמוגא,ביסטו געווען יוזעף סמוגא, כהאב אבער די גאנצע צייט געלעבט אין ספק צו דאס איז אמת. איך האב אבער איין מינוט נישט געטראכט דיך צו ברענגען אין פערלעגענהייט, אדער דיך, חלילה, אויסגעבן צו די דייטשן".

סוף-סוף איז געקומען דער טאג פון בעפרייאונג, דער 5-ער מאי 1945.

בעפרייט און געפאנגען

שטייער האט זיך געטיילט דורכן טייך אויף צווי טיילן. מיר האבן זיך געפונען אויף דער אמריקאנער זייט און אויף דער צווייטער זייט די רוסן. כווייס נישט ביז היינט, פאר וואס די אמעריקאנער האבן זיך צו די פאלאקן אזוי שלעכט בעצויגן. אלע ארבעטער פון אלע נאציאנען פון דעם לאגער זענען גלייך בעפרייט געווארן אויך די דייטשן זענען פריי געלאזט געווארן, און אונדז פאלאקן האבן זיי אויפדאסנייי פערשלאסן אין לאגער און נישט דערלויבט זיך פריי צובעוועגן. פשוט, אוועק געשטעלט סאלדאטן מיט געווער און אונדז אפגע-היטן ווי ארעסטאנטן אדער פערברעכער. סאיז געקומען צו גרויסע סקאנדאלן ביז די אמעריקאנער האבן מסכים געווען געבן 50 ערלויבענישן אטאג צו גיין אין שטאט ארייך. געגאנגען זענען צום סוף 500. מיר האבן אין שטאט געמאכט פריילין און געקאלט די דייטשן ווי סהאט זיך נאר געלאזט. ביז סזענען געקומען די אמעריקאנער פאליציי און אלע פאלאקן צוריקגעפירט אויף מאשינען אין לאגער אריין.

סהאט אזוי געדוירט אלאנגע צייט ביז סאיז מיר נמאס געווארן דער צושטאנד און האב בעשלאסן זיך אריבער צוכאפן צו די רוסן.

200 מאן זענען מיר אריבער צו די רוסן. געהאט זיך בערואיקט מיט אקליין ביסל נקמה אין די עס-עס מענער פון דעם לאגער... די רוסן האבן אונדז איינגעארדענט אין די נאענטע דערפער בעקוועם און געמאכט לכבוד די ארבעטער אין דארטיקן שלאס אגאנצע וואך בעלער, ווי "שבע ברכות". מיטן הילף פון ארוסישן קאפיטאן דובניקאוו, איז איינגעארדענט "ארעפאטראציע קאמיטעט". ווער סהאט זיך געמאלדן צום אהיימפארן האט בעקומען דעם קאפיטאנס הילף. איך בין אויך געווען איינער אין דער קאמיסיע. אויך איך בין, מיט מזל, אהיים געפארן. באלד ביי דער פוילישער גרענעץ האבן מיר געהערט מיט וואס פארע קבלת-פנים די פאלאקן נעמען אויף די לעבנגעבליבענע יידן. מ'שיסט ווייטער יידן!

<u>אין מיין שטעטל</u>

כבין געפארן קיין לאדז' מיט איינעם פון די לאגער חברים. ער האט געוווסט, אז איך בין שמואלק פרידמאן פון לאסק. זיינע עלטערן האבן מיך זער גוט אויפגענומען, זיי האבן מיך געפירט צו דער יידישער קאמיסיע אין לאדז'. דארט האב איך זיך רעגיסטרירט אלס צוריקגעקומענער. מיט לאסקער האב איך זיך דארט נישט געטראפן. געפרעגט האב איך זיך, צו עס זענען פערהאנען לאסקער לעבענגעבליבענע

יידן. אגעוויסער ליפשיץ האט מיך געזען. איך אים
ניעט. ער האט עס דערציילט אין לאסק, אז איך בין
אין לאדז". ביי אלעמען בין איך און וואוושע פער-
עכנט געווען צעווישן די טויטע. זאלמן קאכמאן האט
דאס דערציילט אין דעם שרעקליכן טאג פון אונדזער
אנטלויפן, אז מירביידע ליגן ביי דער דייטשער קירך
דערשאסענע.

און דא פאר איך צו מיט אדראשקא צו די בירנצ-
ווייגס, אלעבענדיקער, און דא טרעף איך מיין פרוי,
מילטשן מיט איר טאכטער, שמעון סימעל, אשר פרענקעל
און נאך אנדערע. סאיז נישט מיין כוח צו שילדערן די
לעבענס פרייד אין דעם מאמענט... אויך היינצלן האב
איך געטראפן אין לאסק. ווי גרויס די שמחה איז
געווען ביי אונדז ביידע איז גאר נישט צו דערציילן.
דריי טעג האבן מיר זיך געפרייט צוזאמען ביז צום
פערגעסן זיך. געשיכרט, פערגאסן מיט וואדקא די ליידן
מיט די פרייד צוזאמען.

יעדעס מאל, ווען כוויל איבערגעבן די איינדרוקן
פון מיין בעגעגעניש מיט מיין פרוי און נאנטע, פערליר
איך דאס לשון. נאר אצוזער, אצושויער און דערצו האבן
די געהעריקע פעאיקייטן פון אדראמאטורג אדער אליטעראט,
נאר אזעלכער וואלט אפשר געקענט שילדערן ווי דאס האט
אויסגעזען.

מיר האבן לאנג זיצן אין לאסק נישט געקענט. ווי
נאר מיר האבן דערהאלטן "וויזעס" מיט געלט, זענען
מיר אנטלאפן ווי פון אשרפה. יעקעלה קארן ע"ה פון

ענגלאנד האט אונדז געשיקט אלע נויטיקע פאפירן און
געלט, זענען מיר אלע צוזאמען אפגעפארן קיין ענגלאנד.
סהאט ביי מיר אין יענע טעג געפעלט די מעגליכקייטן
און כוח צו פארן קיין ארץ ישראל. די ענגלישע עליה
באגרעניצונגען פון איין זייט, און דאס וועלן זיך
זען מיט וואוסשען וואס איז שוין אין יענער צייט
געווען אין לאנדאן (אין זעלבן פאלטא וואס איך האב
אים מיטגעגעבן) און דער עיקר, וואס מילטשע קארן
און איר טאכטער האבן אונדז פשוט גענומען מיט זיך.
שפעטער, אין 1948 יאר, האב איך זיך פרייוויליק
געמאלדן ביי דער יידישער אגענץ אין לאנדאן אנגעגעבן,
אז כבין פריילליידיק, מיך צו מאבליזירן צוהילף דעם
"ישראלס אויפשטאנס קאמף", האט מיר די אגענץ ענטזאגט
מיין בקשה, דערוווסנדיק זיך, אז איך בין אבעווייבטער.
בעווייבטע מענער זענען דורך דער אגענץ נישט אנגענומען
געווארן.

שוין דאס צווייטע מאל ווי איך בעזוך ישראל, און
פריי זיך צו זען ווי שיין דאס לאנד בויט זיך. מיינע
בעסטע ברכות פון טיפן הארצן פאר אייך אלעמען אין
ישראל!

צבי מיכאלי (מיכאלוביץ)

אלעבענדיקער פון גרויסן בלוט-באד

ווען דער קריג האט אויסגעבראכן אין 1939, האב איך געוווינט אין פאביאניץ. דארט בין איך געווען צעווישן אייגענע אפרעמדער. צוריק קיין לאסק, האב איך זיך ארומגעזען, איז נישט קיין תכלית זיך אומצוקערן. אין גענעראל גווערנאמענט, האבן מענטשן געזאגט, קען זיך א־יד בעסער אויסבהעהאלטן. איך פיעטרקאווער געגענט אין אקליין שטעטל קאמינסק האט געוווינט מיין מומע. דאס שטעטל איז גלייך ביי אנפאנג־קריג אינגאנצן צושטערט געווארן. מיין מומע האט זיך איבערגעטראגן קיין גארשקאוויצע. דאס איז געווען אקליין שטעטל ביי אגרויסער באן פערבינדונג. איך האב זיך מיט גענוג שוועריקייטן, אהין בעקומען קיין גארשאוויצע, מיט מיין שוועסטער.

איך האב זיך בעזעצט אין שטעטל און זיך פערנומען מיט מיין טאטענס פאך, שטעפעריי. איך האב געהאט ארבעט און אויך פרנסה בריוח. די יידן זענען דא געווען פרייע, סזענען נאך נישט געווען קיינע געטעס. מיין ברודער אביגדור איז אויך געקומען צו מיר פון דייטשע געפאנגשאפט און געארבעט מיט מיר און געלעבט צוזאמען. פון לאסק האט מיר מיין ברודער וואלף געשריבן, ווען זייר לאגע דארט. אלע בריוו זענען געווען הארץ רייסענדא. אבער מיר האבן אזוי געלעבט רואיק בי זן 43-סטן

יאר. אביסל צופויר האב איך זיך דערפרייט טרעפענדיק אלאסקער קריסט, היינצל, סקיבינסקיס אידעם פון לאסק. ער האט מיר איבערגעגעבן וואס עס טוט זיך אפ אין לאסק.

אין 43-סטן יאר האט זיך די לאגע אויך אין גארשקאוויצע געענדערט צום שלעכטן. מיר האבן געזען אדורכפארענדע געפאקטע פראכט צעגער מיט יידן. יינגע און אלטע, מענער, פרויען מיט קליינע קינדער, בעוואכטע דורך עס-עס מענער, אין דער ריכטונג צו די פערניכטונגס לאגערן. איך איינעם פון די אוונטן זענען צו אונדז געקומען וואוטשע רייכבארט און שמואל פרידמן, די איינצעלנא, וואס האבן זיך ארויסגעכאפט אין "שווארצן טאג" פון דער לאסקער אויסזידלונג. זיי האבן דערציילט וועגן דעם גרויסן לאסקער חורבן. (היינצל האט דאס זיי אנגעוויזן מיין אדרעס). כקען נישט, כבין נישט אומש-טאנד יעצט צו שילדערן די נאכט פון זייער בעזוך ביי מיר. דאס איז געווען אמין תשעה-באב-נאכט מיט אלע גרויזאמקייטן און ווי געשרייען פון די טוזענדער לאסקער צום טויט געפירטע קיין כעלמנא...

כהאב זיי געגעבן זאט אנצועסן און זיי געראטן וואס שנעלער זיך אויסצובעהאלטן ערגעץ ווו...זיי האבן שוין געהאט זיירע פלענער און קריכטליכע דאקומענטן, איך האב נאר געקענט זיי געבן מיין הארציקע ברכה, אז מזאל זיך נאך אמאל זוכה זיין צו טרעפן לעבענדיקע יידן. זיי האבן זיך איינגעארדנט ביי אקריסט אין פשעגלווועק. פון צייט צו צייט זענען זיי צו מיר געקומען. איך האב זיי געהאלפן מיט שפייז, געלט, וועש און אנדערע געברויכן.

איך אפרימארגן איז גארשקעוויצע געשטעלט געווארן
אין ריי פון אויסזידלונג. מיין ברודער אביגדור האב
איך אויסבעהאלטן ביי אקריסט, וועלכער האט ביי מיר
גענומען אגרויסע סומע געלט דערפאר. ווי ס'האט זיך
שפעטער ארויסגעוויזן האט דער קריסט אים בעהאלטן
אויפן בוידעם און אויסגעהונגערט, אפילו אים קיין
וואסער נישט דערלאנקט.

גארשקאוויצער אויסזידלונג.

דאס גאנצע ביסעל יידן פון גארשקאוויץ זענען
אפגעפירט געווארן צום באן-הויף צו דער גרויסער
ראמפא. וואס דארט האט זיך געטוען קען קיין מענטש-
ליכע פעדער נישט בעשרייבן. די עס-עס האבן בעפוילן,
אז אלע זאלן זיך אויסטוען נאקעט און געזוכט געלט
און ווערטזאכן אין די בגדים און אויפן גוף, דאס אלעס
מיט אכזרישע געשרייען און טויט קלעפ. אין דעם גרויסן
טאראראם איז צו מיר צוגעקומען אקריסטליכער פאליציאנט
(מיר האבן אמאל געהאט שותפותדיקע ענינים און געווען
בעפריינדעט) מיטן נאמען קראקאוויאק, און אזוי געזאגט:
הער זיך איין, די אלע יידן וואס די זעסט נאך יעצט
לעבעדיקע, וועט פון זיי מארגן אין דער צייט, איינער
נישט בלייבן ביים לעבן. יעצט האסטו די געלעגנהייט צו
האנטלויפן, איך וועל דיך פון דאנען אוועקפירן, דיר
געבן אפאר טרעפעס און טראג זיך אפ! איך האב געבעטן
מיין שוועסטער הינדע-רחל, זי זאל מיטגיין מיט מיר.
זי האט אבער נישט געוואלט, זי האט געהאט אחתן צווישן
די יינגע בחורים אויף דער ראמפא. דאס וואס עס וועט
זיין מיט אים, וועט אויך זיין מיט מיר! איז געווען

איר תשובה. איך האב איר נישט געקענט דערציילן, דאס וואס קראקאוויאק האט מיר אפגעלאזט אסוד. קראקאוויאק האט מיך ארויסגעפירט פון דער ראמפא, כבין געלאפן עטליכע קילאמעטער צו אנאענט דארף. כבין אריין צו מיינס אבעקאנטן קריסט, וועלכער האט מיך גוט אויפ-גענומען און מיך אויסבעהאלטן אין זיין סטאדאלע צווישן שטרוי. אהאלב יאר צייט האב איך זיך בעהאלטן ביי דעם קריסט. ער האט מיך גוט בעהאנדלט, איך האב אים אפגעדינט מיט לערנען זיינע קינדער, העלפן זיי מאכן די שול-לעקציעס אין די אוונט שעהן.

איינמאל ביינאכט הער איך, אז מגייט אין הויף מיט פוירזיכטיקע טריט. כהאב מיט טויט שרעק ארויס-געקוקט דורך אשפארע פון סטאדאלא און האב דערקענט די סילועטע פון מיין ברודער אביגדור. מיר האבן זיך צווויינט און צוקישט - כהאב מיט שטוינונג געטראכט ווי דער גורל האט דאס מיר מיין ברודער אזוי פלוצלינג געבראכט. מיין בעל-בית האט דערהערט אונדזער איבערא-שונגס געשפרעך איז ער ארויס צו אונדז און דערזען ווי ביידע ברודער קושן זיך און וויינען. האט ער פערשטאנען די סיטואציע. דאך האט ער געזאגט, קען ער אונדז ביידע נישט אויסבעהאלטן. מיך איז ער גרייט ווייטער צו האלטן, אבער מיין ברודער האט ער געראטן, מוז זיך וואס שנעלער פון דאנעט אפטראגן.

איך הערש יוסף, ביך יעצט געוועזן אבעוואקסענער מיט גרויסע וואנסעס, ווי אאמתר קריסט. געהאט אפאס-פארט מיטן נאמען פראנצישעק קרושעווסקי. האב איך

צומארגענעס צוגעפירט מיין ברודער קיין גארשקעוויץ און אים איבערגעבן אבעקאנטן קריסט, ער זאל אים פירן קיין צ׳נסטכאוו. איך האב אים דערפאר גוט בעצאלט. איך בין ווידער צוריק געפארן צו מיין בעלי בית און דארט ביי אים געבליבן ביז אגעוויסע צייט. דער קריסט רופט זיך באנאשצ׳עק, אפולישער צדיק, איינער פון די חסידי אומות העולם.

ביזן היינטיגן טאג בין איך מיט אים אין בריוו פארקער. איך שיק אים און זיינע זון מתנות צו יעדן קריסטליכן יום-טוב אויך איך בעקום פון זיי פריינד-ליכע בריוו. ווען די דייטשן האבן געליטן די גרויסע מפלה אין רוסלאנד און אין פוילן האט זיך ארגאניזירט די א.ק. איז מיין באהעלטניס ארט געווארן שטארק בעדראט דורך די דייטשן. באנאשצ׳עק האט מיר דאס גוט דערקלערט און מיך געבעטן איך זאל רחמנות האבן אויף זיין משפחה און זיך אנדערשוואו אויסבעהאלטן. איך בין געפארן קיין צ׳נסטעכאוו און דארט געטראפן מיין ברודער. כבין צוזאמען מיט אים ארייך אין געטא און געארבעט אין אמוניציע פאבריק. מיר האבן געהאט אגוטע פערבינדונג מיט חברים קריסטן פון א.ק. מיר האבן זיי ארויסגעגעבן אמוניציע און זיי האבן אונדז בעזארגט מיט עסן.

איך פעברואר 1945 האבן מיר דערהערט הארמאטן שאסן פון גאר נאענט. די דייטשן זענען האנטלאפן און מיר זענען געבליבן די בעלי בתים פון אטויטן לאגער מיט אביסל אקליין ביסל יידן. פון צ׳נסטעכאוו זענען מיר געפארן אהיים קיין לאסק. יעדער קריסט, וועלכער סהאט

אונדז געטראפן האט מיט ערשטוינונג געפרעגט: וואס, דו ביזט לעבן געבליבן? איך עטליכע טעג ארום האבן זיך אנגעהויבן צו בעווייזן נאך און נאך לעבן געבליבענע פרויען און מענער: זינגער, יוסף פיאטרקאווסקי, נוח פיאטרקאווסקי, שמעון סימעל, אביגדור ווײַנבערג, יעקל לעווקאוויץ, ריפטשע גרינער, און נאך אסאך אנדערע. אז מהאט געדארפן האב איך געגעבן חופה וקדושין.געוועז אויף אמינוט ארב. ווו העניך זענדל האט געוויינט,האב איך מיר געעפענט אשטעפערײַ און אנגעהויבן ארבעטן.

אויף קבר אבות.

טאג טעגליך בין איך געגאנגען בעזוכן אונדזערע יידישע הייליקע ערטער. די גרויסע שול-אגרויסע חורבה, אויפן ארט פון ארון הקודש, אשווארץ לאך, די ווענט פערשמוציקט, פערבלאטעקט, פערמיסטעט פון פערד, וועלכע די דייטשן האבן דא געהאלטן. נישטו קיין זכר פון אלטן בית עולם. דאס בית המדרש איז געבליבן אמלעצ׳ארניע, פון אלע חסידים שטיבלעך, נישטו קיין צייכן. אפוסטקייט הערשט אין יעדן ווינקל. כבין געגאנגען זוכן אויפן נייעם בית עלמין מיין טאטענס קבר. נישטו קיין סימן פון בית עולם. נישטו קיין איין מצבה אויף די קברים, טרעטוארן האבן די דייטשן און די פוילישע שכנים פון זיי געמאכט. סאיז מיר געבליבן נישט מער ווי טרערן צו בעוויינען דעם גרויסן חורבן. דאס זענען געוועזן מיינע טראגישסטע טעג אין מיין לעבן.

די סכנה צו בלייבן אין לאסק איז געוועזן נישט קלענער ווו אין די דייטשע פערניכטונגס לאגערן. האבן

מיר ווידער געגזמען דעם וואנדער שטעקן און זיך געלאזט קיין דייטשלאנד. מיט דער שיף "עצמאות" בין איך אפגעפארן קיין ישראל. ביז היינט זיץ איך אין כפר סבא און לעב ביז היינט מיט ווייטיקע זכרונות פון מיין חרוב געווארנע לאסקער קהילה.

מַחֲנֶה רִכּוּז ב

סוֹף, סוֹף, הַיּוֹם יִקְרַב
וַאֲנִי בְּשַׁעֲרֵי הָאוֹר,
וּמִן הַזְּמַן וּמִמִּקְרָיו
יִקָּרֵא לִי דְּרוֹר.

כְּעֶבֶד נִרְצָע יָצָא בַּיּוֹבֵל,
אָשׁוּב אֶל קֹדֶשׁ נָוִי,
לְשָׁם צָרַגְתִּי גוֹלֶה וְסוֹבֵל,
שָׁם נִשְׁאַר לְבָבִי.

אָבוֹא וְאֶשַּׁק מְזוּזַת דַּלְתִּי
וְדִמְעָה נוֹפְלָה עַל הַסַּף:
שׁוּב רוֹמְמוּת בֵּיתִי נַחֲלָתִי
נַחֲלַת אָב.

אֶגַּשׁ לַקֹּדֶשׁ, לַאֲרוֹן הַסְּפָרִים
וְעֵינַי תוּרְהַב מֵאוֹר:
כֻּלָּם הֵם שְׁעָרִים, שְׁעָרִים
לִדְרוֹר.

מרדכי אלעי

דוד לערער

א בליק צוריק

אין אונדזער קליינעם שטעטל לאסק האט געלעבט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה אײדישע קהילה, וואס איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון חסידישע, ציוניסטישע און סאציאליסטישע יידן. האסט געטראפן ביי אונדז גערער און אלעקסאנדערער חסידים, אלגעמיינע ציוניסטן, רעכטע און לינקע פועלי ציון ווי כ'האב קיין טעות נישט, זענען אויך געווען אביסל בונדיסטן און קאמוניסטן אין לאסק. די לעצטע זענען טאקע געווען א זער קליינע מינדערהייט אדער א פאקט איז, אז אין אונדזער שטעטל איז דאס אלס געווען.

אט אין דעם קליינעם שטעטלע האבן געפירט א לעבהאפטע טעקטיקייט דריי יוגענד ארגאניזיאציעס: הנוער הציוני, השומר הצעיר, און בית"ר. אפילו א הכשרה פונקט "בילו" האבן מיר געהאט. דאס אלעס בעווייזט, אז מיר זענען נישט געווען קיין צוריקגעשטאנען שטעטל.

כ'וויל זיך באמיען, ווי ווייט מעגליך, ווידמען יעדן טייל פון אט דעם יידענטום אביסעל זכרונות פון יענער צייט, מיט דער האפנונג, אז ס'וועט אמאל ארויס- געגעבן ווערן אגרויס ווערק, וואס ס'וועט גענוי און אויספירליך באשרייבן וועגן דעם לעבן און שאפען פון די לאסקער יידן ביז צום צווייטען וועלט קריג.

דאס רעליגיעזע יידנטום

אונדזער שטאט איז געבענשט געווען מיט א רב, וואס איז געווען איינער פון די גרויסע תלמידי חכמים פון פוילישען יידענטום. איך מיין אונדזער אלטען רב, רבי יעקוב מייזלש זצ"ל. ער איז געווען דער עמוד השדרה פון פויליש רעליגיעזן יידענטום בכלל און פון די לאסקער יידען בפרט. מיט פיל ליבשאפט און איבערגעגעבנקייט האט ער יארן לאנג, געדינט זיין קהילה הקדושה.

איך האב געהאט די זכיה צו הערן פון אים תורה. ווי גליקלעך בין איך געווען ווען ער האט מיר געגעבן א קניפ איין בעקל, נאכדעם ווי ער האט מיך פארהערט. דאס איז געווען אאויסדרוק פון צופרידענהייט. זיין איינפאכקייט האט אלע באגייסטערט - אלע האבען אים געשעצט. ווי היינט געדענק איך זיין לוויה.טויזענדער מענטשן פון אלע עקן פוילן האבן אים באגלייט אין זיין לעצטן וועג. פון אלעמענס פנימער האסטו געקענט ארא פלעזן דעם טיפן טרויער וואס האט אלעמען באהילט. מיט זיין פטירה איז אראפגענומען געווארן די קרוין פון די לאסקער קהילה. מיט יראת הכבוד דערמאן איך אים און איך בין זיכער, אז מיר וועלן אים קיינמאל נישט פארגעסן.

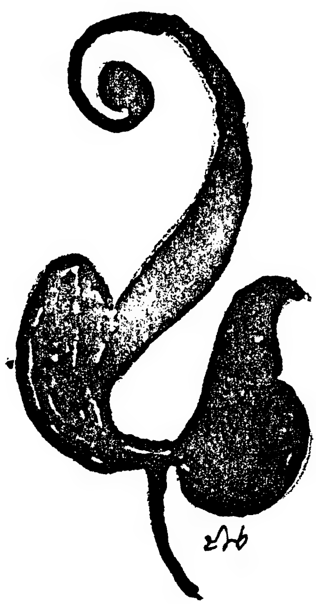
זיין יורש פון כסא הרבנות איז געווען זיין איידעם ר' לייבל אייזנבערג זצ"ל,וועלכער איז געווען דער רב פון שטעטל ביזן לעצטן טאג, ביז דער אויסזידלונג פון דער לאסקער קהילה,און פערפייניקט געווארן צוזאמען מיט אלע אין "כעלמנא".

ספעציעל שווערע צייטן האט איבערלעבט דער רב
אין אנהויב פון דער באזעצונג פון אונדזער שטאט דורך
די נאציס. זיי האבן אין אים געזען דעם גייסטליכן
פירער פון די יידן אין שטעטל. ווי באוווסט האבן די
דייטשן לויט זייער שיטה צוערשט צעבראכן דעם גייסט
און דערנאך דעם קערפער. מיט פארשידענע אויסריידן
האבן זיי זיך געטשעפעט צו רב. כגעדענק גוט דעם
שווארצן שבת, ווען די באנדיטן האבן דעם
רב געפייניקט, מיטן אויסרייד, אז ער האט באהאלטן
גאלד אין זיין וואוינונג. איך האב געקענט יידן,
וועלכע האבן געטאן עבודת הקודש טאג איין טאג
אויס, זארגענדיק פאר תלמוד תורה, הכנסת כלה און
גמילות חסדים. זיי האבן אין זיירע מעשים
געזען דעם יסוד פון זייער לעבן. דער פסוק
ואהבת לרעך כמוך, איז געווען זייער טעגליך ברויט.
כגעדענקט ווי היינט, די טיירע יידן זענען ערב
שבת פארנאכט געווען אנגעטאן זיידענע קאפאטעס מיט
יראת הכבוד און חדוות החיים געגאנגען אין די שטיבלעך
מקבל פנים צו זיין דעם שבת קודש. כגעדענק אויך ווי
בערעלע שמש ז"ל איז ארומגעגאנגען אין די געסלעך פון
שטעטל, פרייטאג פארן ליכט-צינדן און מיט זיין
ספעציעל מאנאטאננא שטימעלע גערופן: לאכט צינדן!
אז באלד דארפט אריינקומען אין שטעטל די שבת המלכה.
די תפילה "ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג"
דעם פסוק האבן די יידן אויסגעשעפט ביז צום סוף.
ליידער האבן זיי נישט זוכה געווען צום ערשטען טייל

פון דעם פסוק ישמחו במלכותך, זיי האבן נישט דערלעבט די ענטשטייאונגפון דער יידישער מדינה. די אלע טייערע יידן געדענקן מיר גוט.

אונדזער שטעטל איז געווען א ציוניסטיש. דאס הייסט, אז דער געדאנק און חלום פון שיבת ציון איז געווען גוט איינגעקריצט אין די הערצער פון אגרויסן טייל פון די לאסקער יידן. ביי אונדז איז געווען א שטארקע ציוניסטישע ארגאניזאציע, וואס האט געפירט אלעבהאפטע טעטיקייט. טראץ דעם וואס איך האב מיר פארגענומען וואס ווייניגער צו דערמאנען נעמען,וועלן מיינע ווערטער אין דער פראגע זיין ווי א קערפער אן נשמה, ווען כ'וועל נישט דערמאנען כאטש עטלעכע מענשטן, וואס זענען געשטאנען אין דער שפיץ פון דער ציוניסטיש ארגאניזאציע ווי: זכריה רייכבארט, לייבל בארנשטיין, אפרים נוסקוביץ', נחמן קעמפינסקי, וועלכע האבן אסאך פון זייער צייט אפגעגעבן לטובת דער ציוניסטישער אידעע. די ציוניסטישע פרויען ארגאניזציע האט אויך געפירט א- לעבהאפטע טעטיקייט. און ווידער אמאל וואלט איך געזונדיקט ווען כ'דערמאן נישט כאטש א 2-3 נעמען פון זיי ווי: ראחמע וואלקאביץ, ביילע כאבעלסקי, אלטע ביאליק, וועלכע האבן אזוי פיל געטון אין דער ריכטונג פון ארגאניזירן די יידישע פרוי צו דער ציוניסטישער טעטיקייט. ווער ס'קען זיך דערמאנען די באזארן אין די חנוכה טעג, וואס זייערע איינקונפטן זענען געווען הייליג פארן קרן הקיימת לישראל. וויפיל מי און ארבייט האבן די פרויען אריינגעגעבן אין ארגאניזירן

די באזאדן? פון צייט צו צייט האט דער דראמאטישער קרייז פון די ציוניסטישער ארגאניזאציע אויסגעפירט אויפטרעטונגען, וועלכע האבן געשילדערט דעם יישוב אין זיין קאמף פאר זעלבסטשטענדיקייט. די פוירשטעלונ-גען האבן דערוועקט אין הארצן אבענקשאפט נאך ציון און יעדער האט זיך געזעען א שותף אין דעם קאמף פאר א ווידער אויפלעבונג פון אנאציאנאלע יידישע היים אין ארץ-ישראל. דער גרעסטער טייל פון אט די טייערע הארציקע יידן זענען פארשניטן געווארן דורך די נאצים אין מיטן זייער טעטיקייט. זיי האבן ליידער נישט זוכה געווען צו דערלעבן דער פארווירקליכונג פון זייער חלום; די ענשטייאונג פון דער יידישער מדינה.

אֶל הַגּוֹיִים

אָז, בְּצֵאתִי מִמַּלְתְּעוֹת הַיַּעַר,
מִכַּפּוֹת הַסַּעַר,
הִרְהַרְתִּי, הִרְהַרְתִּי: בְּהִפָּגְשִׁי אִתְּכֶם,
מִמַּבָּטִי לְצִדְּכֶם
תִּפְּלוּ לָאָרֶץ מִכְּלִימָה.
אֶעֱמֹד מֵעֲלֵיכֶם כְּנָבִיא, מוֹכִיחַ:
אֵיפֹה גָּבְהֲכֶם, אֵיפֹה אֲמִתְּכֶם,
שֶׁהִכְרַזְתֶּם מִיָּמִים יָמִימָה
בְּכָל דִּבּוּר, בְּכָל שִׂיחַ?
וְהִנֵּה אֶצְבְּעִי אָרִימָה
וְאָהִימָה:
רְאוּ נַחֲלֵי הַדָּם הַזּוֹרְמִים כִּנְהָרִים,
רְאוּ אַלְפֵי רְבָבוֹת הֲרוּגִים כַּעֲדָרִים,
אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, זְקֵנִים וּנְעָרִים,
וּשְׂרֵפַת כְּרַכִּים, עָרִים וּכְפָרִים —
אֵיפֹה גָּבְהֲכֶם, אֵיפֹה אֲמִתְּכֶם?
וְכָךְ אֶרְאֶכֶם, וְכָךְ אַבִּיטְכֶם
כְּרוּעִים, כְּבוּשִׁים בֶּעָפָר כְּתוֹלָעִים,
כְּנוּצִים, דְּחוּקִים, נָצִים וְזָעִים.
מִמַּעֲשֵׂיכֶם הָרָעִים.
כָּךְ הִרְהַרְתִּי יָמִים, בְּהָלְכִי
בְּדֶרֶךְ הַבַּיְתָה, וּבְשָׁלְחִי
מַבָּטִי כִּמְנַצֵּחַ לְכָל צַד...
— — — — — — — —
עַתָּה אֲנִי נִזְכָּר בְּחִיּוּךְ לְבַד,
הִרְהוּרַי מֵאָז.

מרדכי אלעי

געוואלט זעען זייַן טאטן

מוטלאזע און דערשלאגענע האבן מיר זיך אומגע-
קערט צוריק אין לאגער, נאך אשווערן ארבעטס-טאג. דאס
וועטער איז געווען ווי אונדזער געמיד, טריב און
פערשמאכט.

שנעל איז יעדער געלאפן כאפן זיין פארציע,
"ווארימע זופ". כאטש די שיטערע-זופ האט קיינמאל
נישט געזעטיקט דעם שטענדיקן הונגער, האט זי אבער
אביסל אויפגווארעמט די פערפרוירענע גלידער.

נישט בעווויזן אויסלעקן די כלים פון די ארימע
זופ, זענען אלע שטורמיש ארויסגערופן געווארן אויפן
אפל-פלאץ. נאך עטליכע מינוטן שטייען אויף דער קעלט,
ציטערנדיק אויף אנייע צרה, וואס וועט פאלן אויף
אונדזערע קעפ, האט דער לאגער - פירער בעפוילן בלייבן
שטיין אויפן ארט, און אפווארטן, ווי די ז'אנדארמעריע
פון שטאט וועט דא אויספירן אהענג-עקזיקוציע אויף
איינעם פון די "שרעקלעכע פערברעכער".

אזעלכע סצענעס זענען שוין אין לאגער נישט
געווען קיין נייעס, און האבן אויך, כמעט, נישט
ארויסגערופן קיין ספעציעלע איבערראשונגען. נאך
אהאלבע שעה יסורים ווארטן, האבן די ז'אנדארן געבראנקט
א ייִנגעל פון איאר 15, מיט צווי ברענעדיקע שווארצע
אויגן, און רויטע בעקעלעך, ווי ער וואלט ערשט ארויס

פון זײַן מוטערס שױס. דערזעען דאָס ייִנגל, האָבן די אויגן בעגאָסן אונדזערע געזיכטער מיט הייסע טרערן און אַשרעקליך שוידערליכער ציטער האָט אַרומגענומען אַלע אבֿרים. "זײַ" פֿירן אַ ייִדיש קינד צו דער עקידה!

מײַן גאַנץ וועזן האָט געוואָלט אויסברעכן מיט אַגעוויין, אַז סזאָל ביזן הימל דערגרייכן. מטאָר אָבער נישט וויינען! וויינען איז אויך אַפּערברעכן ביי די הענקער. ווײַל וויינען איז דאָך אַפּראָטעסט-אויסדרוק קעגן זייערע בעסטיאַלע טאַטן און מיר האָבן קיין רעכט נישט דערצו. זיי פֿאָדערן דעריבער ביי אַלעמען אַהילכיקן "יאַוואָל"! "אַיאַוואָל" מיט אַלע כּוחות, מיט די לעצטע כּוחות...

אַשטילקייט. דער לאַגער פֿירער לײענט-אויס דעם אורטייל וואָרט ביי וואָרט: דער "ייִד" איז פֿערמשפּט צום הענגען, ווײַל, ער איז האַנטלאָפֿן פֿון זײַן אַרבעטס-פּלאַץ! אַקורצע רואיקע פּויזע.

איך בין נישט האַנטלאָפֿן, איך בין נאָר צוגעגאַנגען זיך זעען מיט מײַן טאַטן, וועלכער געפֿונט זיך דאָ נישט ווייט פֿון דאַנען. איך האָב זיך שטאַרק פֿערבענקט צו מײַן פֿאָטער, איך האָב אים שוין אַזער לאַנגע צייט נישט געזען! האָט זיך דאָס יונגעלע רואיק פֿערטיידיקט. דער שניי האָט געברענט הונטער אונדזערע פֿוס פֿון דעם ייִנגלס רואיקע ווערטער.

לאָזט מיך נאָך אַביסל לעבן, איך בעט אייך! איך שווער ביי גאָט, נישט מער אַזעלכעס צו טוען. איך בין

יונג, לאזט מיך לעבן! ! ! האסט געקענט מיינען, אז
די רואיקע תפילה פון יינגל וועט ברעכן די שטאלענע
טוירן פון רחמים.

פערלייג די "פעטלא" און הענג! איז געווען
דער באפעל. ער הענקט שוין! אטראסק אין דער ערד.
וואס איז געשען? סיינגל איז אראפגעפלאן פון דער
תליה! אנס פון הימעל, אפגעראטעוועט אידיש קינד!

אבער אלזעלכע הומאניטארע געזעצן הערשן נישט ביי
די נאצישע רוצחים, פאר אזא שרעקליכע עברה, ווי גיין
זעען א אייגענעם טאטן, קען קיין רייד נישט זיין פון
אויסניצין אגעזעץ פון וועלכן סגעניסן פעראורטיילטע
מערדער אין גאר דער וועלט.

ביים פאלק פון שילער און גייטא איז עס אנדערש. דער
לאגער דאקטער האט אפיציאל בעשטעטיקט זיין טויט.

דוד לערער

שרגא נוימן

דראמאטישע קוריאזן

1. א ברייוול פון סענדזשעוויץ

דער לאגער פון צוואנגס-ארבעט, ווו מיר, די לאסקער יוגענט, האבן פערזוכט דעם ערשטן טעם, וואס הייסט "עבדות", און דער אנפאנג פון דעם "דריטן חורבן", איז געווען סענדזשעוויץ.

דער יודנראט, איז לויט די דייטשע מאכט-באפעל אויפגעפאדערט געווארן צוצושטעלן עטליכע מנינים יידישע ארבעטער קיין סענדזשעוויץ. דער יודנראט מיט דער הילף פון דער יידישער פאליציי, האט דעם באפעל אויסגעפירט און אויך איך בין געווען צווישן דער ארבעטער גרופא.

דער יודנראט האט אלעמען פערשפראכן, אין צוויי וואכן-ארום שיקן אויף אונדזער ארט א צווייטע גרופא, אויב די ארבעט אין לאגער וועט דאס פאדערן. מיט מיר זענען אויך געווען אביגדור קליין, לייזער בארנשטיין און ישראל בערגפריינט, אויך זענען געווען עטליכע חסידישע יונגלעך ווי שמחה ביאליק, בן ציון דוקמאן, מתיס קאהן און אנדערע, וועלכע האבן דאס ערשטע מאל אין זייער לעבן דערפילט, וואס סהייסט אטאג ארבעט.

אין דארף, האבן מיר זיך איינגעארדענט אין א שטוב אויסגעלייגט מיט שטרוי ווי אין א שטאל. דאס איז געווען אונדזער קוואטיר און שלאף-צימער. צו

מארגענס האבן מיר שוין געארבעט ביים בויען אנייעם שאסע. אלע האבן ערנסט געארבעט, עס האט אונדז קיינער ספעציעל נישט געיאגט, עס האט זיך אבער אויך קיינער נישט אונטערגעפויעלט. אויך מיט עסן האבן מיר זיך ביסלעך צוגעוווינט צום "הונגער רעזשים". ווער סהאט געהאט אפאר מארק אין טאש האט זיך געקענט צוקויפן עסן ביי די קריסטליכע איינוווינער פון דארף.

אזוי זענען אוועק צוויי וואכן פון שווערע ארבעט און שוין - באלד ענדיקט זיך די דריטע וואך און פון יודנראט הערט מען גארנישט, וועגן דער הבטחה אונדז "נאך צוויי וואכן", צווועקסלען דורך אצווייטע ארבעטער גרופא.

אין איינעם פון די אוונטן האבן מיר זיך צוזאמענ-גערעט מיט אונדזער לאגער עלטסטער (אביגדור קליין) און זיין פערטרעטער (לייזער בארנשטיין), אז מיר דארפן דערמאנען דעם יודנראט דורך אבריוו אונדזערע טענות. איך בין געווארן דורך די גאנצע חברה בעפאלמכטיקט צו שרייבן דעם בריוו.

מיט דער הסכמה פון אלע האב איך אין דעם לעצטן זאץ פון בריוו געשריבן, אז אין פאל דער יודנראט וועט אונדז נישט טוישן, וועלן מיר זיין געצווינגען זיך אליין צו בעפרייען פון דער ארבעט דא אין דארף. ישראל בערגפריינט, וועלכער האט בעקומען אטאג פריי פון דעם ארטיגן לאגער אנפירער, האט מיטגענומען מיט זיך דעם בריוו און אים איבערגעגעבן צום יודנראט.

ווי אונדז איז שפעטער באוווסט געווארן, האט דער יודנראט דעם בריוו איבערזעצט אויף דייטש און אים איבער-געגעבן דער ז'אנדארמעריע. איין אטאג שפעטער, האט מען אונדז אויפגעוועקט 4 ביי נאכט, אלעמען אויסגעשטעלט אויפן אפעל-פלאץ. דער לאגער פירער האט מיט אשטארקע ערענסקייט געפרעגט: ווער פון אייך האט דאס געשריבן דעם בריוו צום לאסקער יודנראט? דער זאל ארויסטרעטן דריי טריט פון דער שורה! איך בין ארויסגעטרעטן און געענטפערט, אז איך האב דאס געשריבן דעם בריוו. און ווער פון אייך האט דאס איבערגעבן דעם בריוו? איז גלייך ארויסגעטרעטן ישראל בערגפריינט. צו אונדז צוויי האט ער אויך צוגערופן דעם לאגער-עלטסטן, אביגדור קליין, און אונדז דריי גלייך פערשפארט און דעם ארטיקן צינאק.

גאנץ פרי האבן מיר געהערט, ווי דער לאגער-פירער דערציילט דעם גאנצן פערלויף פון דעם עניין פאר די געקומענע ז'אנדארן פארשער. מיר דריי זענען גלייך גערופן געווארן איין ביורא, און ווידער יעדן אויס-געפרעגט, וועגן אינהאלט פון בריוו און ווי אזוי דער בריוו איז איבערגעשיקט געווארן צום יודנראט. מיר האבן זיך מודה געווען, אז מיר האבן עס געטוען, און אויך געזאגט דעם טעם, פאר וואס מיר האבן עס געטוען; ווייל דער יודנראט האט אונדז בפירוש צוגעזאגט צוועקסלן אונדזער גרופא נאך צוויי וואכן צייט און יעצט ענדיקט זיך שוין די דריטע וואך.

באלד זענען אריינגערופן געווארן צוויי געזונדע דייטשן מיט גרויסע באטעקעס אונדז געהייסן יעדן בעזונדער לייגן אויף אבענקל און איך משך פון עטליכע מינוט, שטארק צוהרגעט. איך דערמאן זיך אז אביגדור קליין האט געטענה'ט, "וואס בין איך שולדיק, איך בין דאך לאגער-עלסטער" האט ער צוליב דעם בעקומען נאך אגעהעריגע הוספה פון קלעפ.

יעצט גייט איר צוריק צו דער ארבעט, דאס איז נאר געווען בלויז לערן-געלט, האט דער ז'אנדארם עלסטער געזאגט: זייט וויסן, אז איר זענט יעצט ביי דייטשן און ווען זיי וועלן פילן פאר נויטיק וועט איר געטוישט ווערן. דערנאך האט דער לאגער פירער בעפוילן, מיר זאלן אויסרייניקן דעם צינאק. יעדן איינעם האט ער מכבד געווען מיט עפיס טוען און מיר איז אויס-געקומען ארויסצוטראגן דאס מיסט צום מיסטקאסטן, אגאנג פון 200 מעטר פון ביורא. קוים וואס כבין געגאנגען מיט מיינע צושלאגענע פוס מיט שווערע טרעפיס איך אטיפן שניי.

ווען כבין צוריק געגאנגען האט מיך דער "רוצח" צוגערופן און געפרעגט: דו האסט נישט געקאנט אביסל שנעלער גייך? דריי זיך אויס! ער האט מיר דערלאנגט אקאפע אין אונטערשטן טייל מיט זיין שפיצקן שטיוועל, אז די נשמה איז מיר שיעורנישט ארויס. איאר צייט נאך דעם פאל, האב איך נאך געליטן ווייטוגן פון דעם רוצחס קאפע.

טראץ די געשענישן, האט אונדז דער יודנראט נאך אפאר טעג אויסגעטוישט דורך אצווייטע גרופא. שפעטער

האבן מיר ערשט אפגעשאצט די "רחמנותדיקע שטראף", מיט וועלכער מיר זענען דאס מאל אפגעקומען אין 1940. ווייל שפעטער האט די דייטשע מאכט צוליב די קלענסטע עברה פון אזא מין, געטוען דורך אייד, גלייך פעראורטיילט צום שיסן אדער הענגען.

2. <u>ארואיק ווינקל אין גיהינום.</u>

קאלומנא איז פארן קריג געווען דאס בעקוועמע ארט פאר זומער-וווינונג פון דער גאנצער אומגעגנט. די דייטשן האבן דאס ארט אויסגענוצט צו בעזעצן די איבער-געפירטע פאלקס-דייטשן פון דער רוסישער טעריטאריע. די עס-עס פערוואלטונג פון „קאלומנא" האבן געפאדערט פון יודנראט זיי בעזארגן מיט פאכלייט. זיי האבן זיך געניויטיקט אין שניידער, לעדער נייער, בלעכער און שטיבן מאלער.

די ערשטע זענען ארויסגעשיקט געווארן שנידערס: יחזקאל נאשעלסקי מיט זיין זון, בן ציון מושקאביץ, משה וויוויעצקי און הימעלפארב. די צווייטע וואך בין איך געווארן געשיקט אלס לעדער נייער און עטליכע שטיבן מאלער - אברהם גאלדבערג, זלמן ז'אלטאווסקי, אבא קליין און שלום סקארקאווסקי אזוי אז מיר זענען שוין געווען איבער 10 מאן. מיר האבן בעקומען עטליכע צימערן אין אגעוועזענם פענסיאנאט, ווו מיר האבן זיך גוט איינגעארדענט. יעדער איינער אבעזונדער בעט מיט בעטקוואנט און צו דער ארבעט האבן מיר בעקומען איין גרויסן בעזונדערן צימער.

יעדער האט געטוען זייך ארבעט און אין אווונט זענען מיר אלע 10 פאכלייט געווען צוזאמען אין "פענסיאנאט", פערבראכט ווי מהאט געקענט. אונזער שניידער און לעדער ווארסטאט האט גאר נישט געהאט צו טוען מיטן לאסקער שניידער ראסארט. דא אין קאלומנא איז געווען אזעלבסטשטענדיקע אדמיניסטראציע, וועלכע האט געהאט די איבערזיכט איבער די דעפארטירטע פאלקס-דייטשן פון וואלין און אוקריינישע רוסישע געגענט.

אונדזער ווארסטאט האט געדארפן בעזארגן מיט מיליטער קליידונג און לעדערנע מאנטלען אלע עס-עס מענער פון די אדמיניסטראציע, וועלכע האבן זייער הויפט פונקט געהאט אין לאדז. זיי האבן אריינגעש-מוגעלט אויך זיירע פריוואטע געברויכן, געברענקט שטאפן און זיך אויך געמאכט פריוואטע צעוויל אנצעגער פאר זיך און זיירע צעוויל בעקאנטע און פאמיליעס. יחזקאל נאשעלסקי איז געווען דער הויפט מייסטער, ער האט צוגעשניטן און געפאסט און מיר האבן אויסגע-פארטיקט. מיר האבן אלע געמידטלעך געארבעט, קיינער האט זיך אין אונדזער ארבעט נישט אריינגעמישט.

עסן האבן מיר געהאט פון דער דייטשער בשותפות-דיקע קיך. איינמאל אין דער וואך האט יעדער בעקומען זייך צוטיילונג אויף פרישטיקן און אווונטברויט. גענוג ברויט, ווארשט, פוטער, צוקער און אנדערע געברויכן. מיר זענען ממש געווען אין קאלומנא ווו אין "אפענסיאנאט אויף זומערוווינונג". ספערשטייט זיך, אז יעדער פון די גרויסע לייט, אפנעמענדיק ביי אונדז אשטיקל ארבעט, האט בעשאנקן דעם ווארסטאט מיט אגרויס פעקעל עסן.

פון "שענסטן און בעסטן" האט אונדז נישט געפעלט, מיר אבער האבן געדענקט אונדזערע אייגענע אין לאסק. שבת מיטאג האט מען אלעמען אהיים געשיקט מיט א מאשין און מאנטאג פרי געקומען אונדז צוריק נעמען קיין קאלומנא. מיט "זייר" ידיעה האבן מיר מיט זיך אהיימגענומען וואס מיר האבן אפגעשפארט פאר אונדזערע ברידער און שוועסטער אין לאסק. מיר האבן מיט זיך געבראכט אין שטאט ציגארן און דערהאלטן אסאך יידןביים לעבן מיט אפעקל ציגארן. אחוץ דעם האט יעדער פון די ארבעטער אין קאלומנא בעקומען 20 מארק ארבעטס-לוין אוואך.

אין משך פון די צייט האט זיך דארט אויך געעפנט אגארבעריי דורך יוסף טאפארעק און יעקב פרענקל. מיר זענען שוין צוזאמען מיט די בלעכערס געווען 15 מאן און געפירט אזא לעבן, וואס אין יענער צייט האט קיינער אפילו זיך נישט ערלויבט אין חלום צוזעען. אין קאלומנע האבן מיר דעם "געלען מגן-דוד" נישט געדארפט טראגן, אבער פארנדיק אהיים קיין לאסק האבן מיר אלע זיך ווידער באצירט מיטן געלן מגן דוד. דער עס-עס פון קאלומנא האט עס פון אונדז געפאדערט, אז אין קאלומנא טראגט קיינער דעם געלן פלעק.

אזוי איז געווען דער מצב פון אונדזער רואיקער ארבעט ביז צו דער אויסזידלונג, ספטמבער 1942. אין דעם "שווארצן מאנטאג" דעם 3-טן סעפטעמבער ווען די עס-עס און זיירע מלאכי חבלה האבן ארומגערענגלט די שטאט און אלע אריינגעטריבן אין דער קאטאלישער קירכע, איז אויך געקומען דער קאלומנער שאפער מיט זיין מאשין אונדז נעמען צו דער ארבעט. מיר האבן אים געזען אויף

דער טראגעווויסקע שטייך און פערהאנדעלט מיט א עס-עס מאן, וועגן זיין שליחות. צום סוף איז ער נעלם געווארן און מיר זענען, ווי עס האבן שוין אנדערע געשריבן, אפגעשיקט געווארן אין לאדזער געטא.

נאך עטליכע וואכן מאטערנישן אין לאדזער געטא, אהיימקומענדיק פון דער ארבעט, געפון איך א אויפאדערונג זיך צוצושטעלן צו דער געסטאפא אויפן באלוטער פלאץ. אזא איינלאדונג האט שטענדיק געשמעקט מיט ... דאס מאל אבער, איז מיר געקומען אויפן זונען, אז דאס רופט מען מיך צוריק קיין קאלומנא. איך האב גלייך זיך געלאזט אין וועג צו יחזקאל נאשעלסקי און בן ציון מאשקאביץ אום זיך צואיבערצייגן אז מיין געדאנק איז ריכטיג. עס האט זיך טאקע ארויסגעוויזן, אז פון די אלע וואס די קאלומנער פערוואלטונג האט געוווסט די נעמען האבן בעקומען די זעלבע אויפאדערונגען.

צומארגענס האבן מיר זיך אלע צוגעשטעלט. ביים טויער פון דער באלוטער געסטאפא האט שוין געווארט דער קאלומנער שאפער, וועלכער האט אונדז אלע בשלום ארויס-געפירט פון לאדזער געטא קיין קאלומנא. דער עס-עס פון קאלומנע האט זיך מיט אונדז אלע געפרייט, און נאך עטליכע טעג שפעטער האבן מיר בעקומען ערלויבעניש צופארן אין לאדזער געטא ברענגען די איבריגע פאכמענער, וואס זענען געווען אין קאלומנע פאר דער אויסזידלונג. מיר האבן דאן אויסגעפונען יוסף טופארעק, קלמן קוז'מין. אויך האבן מיר אויסגעפוילט ביי דעם עס-עס מאן ער זאל ערלויבן אויך צו ברענגען קירז'נער פאכלייט, מיר האבן טאקע מיטגענומען

מיט זיך יוסף ביגעלאייזן מיט זיינע צוויי טעכטער חיה און טעמע.

דריי וואכן זענען מיר אלע סך הכל געווען אין לאדזער געטא, אבער מיר זענען שוין געווען אזוי אויסגעהונגערט, אז וויפיל מען האט אונדז געגעבן עסן האבן מיר אלעס איינגעשלונגען אין איינמאל, וואס סאיז איבערגעבליבן האבן מיר זיך אויפגעכאפט ביינאכט און אויפגעגעסן.

מער ארויספארן קיין לאסק אדער קיין לאדז פון קאלומנע האבן מיר נישט בעקומען קיין ערלויבניש. אויך די 20 מארק א וואך האבן מיר שוין נישט מער בעקומען. אזוי איז דאס געגאנגען ביזן סוף 43-סטן יאר. בעת די גרויסע ליקווידאציע אקציעס פון דער לאדזער געטא, זענען מיר אלע אויך איבער-געשיקט געווארן צוריק קיין לאדז.

3. א מעשה מיט אבריון.

זייענדיק אין לאדז, געשיקט פון קאלומנא אויס-צוגעפינען דעם ארבעטער קאלעקטיוו, האט מיך אבעקאנטע פרוי (מייזלער פון קאליש, וועלכע האט געוווינט אין לאסק אין דער צייט פון קריג), געבעטן, אז כזאל איר אוועקשיקן אבריוו צו איר ברודער, וועלכער האט זיך געפונען אין לאגער "ראווענסבריק". זי האט מיך דאס געבעטן, ווייל פון די לאדזער געטא האט מען נישט געקענט שיקן קיין פאסט אין דעם לאגער אריין. איך האב גארנישט נאכגעטראכט וואס אזא "גמילות חסד" קאן אמאל זיין אגרונד פאר אטויט-שטראף ביי די דייטשן.

איך קאלומנע האב איך דעם בריוו ארייגעלייגט איך אקאנווערט, און אנגשעריבן די אדרעס מיט מיין אבזענדער: "נוימן קאלומנא" און אוועקגעשיקט. ווי עס האט זיך ארויסגעוויזן איז דער לאגער ראווענסבריק שוין געווען ליקווידירט און דער בריוו איז צוריק-געקומען.דער לאגער עלסטר, זעענדיק אז דער בריוו איז געווארן געשריבן איך לאדזער געטא און געשיקט דורך די פאסט פון קאלומנע איז דאס ביי אים געווען פערדעכטיק און האט דעם בריוו איבערשיקט צו די געסטאפא פון לאדזער געטא. די לאדזער געסטאפא האט זיך געווענדן צו די עס-עס פון קאלומנע און געפאדערט אויסצופארשן וואס דא האט פאסירט.

דער עס-עס לייטער פון אונדזער ווארסטאט (שטורם-פירער קיטעלמאן) איז גלייך געקומען אין ווארסטאט און ווסענדיג מיין נאמען האט ער זיך גלייך געווענדן צו מיר און מיך אויסגעפארשט. איך האב זיך גלייך מודה געווען, אז איך האב נאר געטוען א טובה מיינס א פריינד, דאס איך האב נישט געשריבן קיין בריוו נאר בלויז איבער-געשיקט דורך די קאלומנער פאסט. "אלעס שיין" האט דער עס-עס מאן געזאגט, "איך בין א דייטשער אפיציר און איך קאן אויך נישט טוען אלס וואס איך וויל, און ערשט דו אלס ייד, ערלויבסט דיר אזא זאך צו טוען", וואס נאר טויט שטראף קאן דערויף מכפר זיין!

נאך דער אויספארשונג איז אונדזער לאגער-פירער אפגעפארן קיין לאדז אפגעבן א באריכט וועגן דעם "גרויסן פארברעכן". איך וויים נישט זאגט דער עס-עס מאן,

צו איך וועל קאנען עפּיס מאכן לטובת דיר, איך וועל־
פּרוּוון און דו בעט אויף רחמים.

צוריק קומענדיג פון די לאדזער געסטאפּא איז
אונדזער לאגער פירער געווען נאך מער בעזארגט. ער האט
נאר געמאלדן אז ד"ר בראטפיש, דער שעף פון לאדזער
געסטאפּא, קומט דעם קומענדן דינסטאג וועגן דעם ענין,
און איך זיין האנט געפונט זיך דער בעשלוס אויף לעבן
און טויט.

דורך די עטליכע טעג ביז דינסטאג האב איך איבער־
געלעבט דאס וואס די גרעסטע רשעים אין "דאנטעס גיהינום".
כהאב נישט געגעסן און נישט געשלאפן און יעדע מינוט
געהאט דעם געפיל פון חבוט־הקבר. דינסטאג איז ד"ר
בראטפיש געקומען קיין קאלומנא. איך בין גלייך גערופן
געווארן און זיך פאר אים געשטעלט צום משפט. אויף אלע
זיינע פראגן האב איך געענטפערט דעם אמת. כהאב גארנישט
געלייקנט. נאך איין מיין געגנווארט האט ער זיך געוואנדן
צום עס־עס לאגער־פירער און בעפוילן: אז אויף דעם
קוממענדן זונטאג, זאל צוגעגרייט ווערן "אתלייה" אויפן
מארק־פלאץ פון קאלומנע און אלע יידן און קריסטן, וועלכע
געפונען זיך אין קאלומנא מוזן זיין אנוועזענד ביי דער
עקזיקוציע.

אלע חברים זענען געווען פערצווייפעלט און איך בין
דאך אוודאי אין אוודאי געווען אויף גרויסע צרות. די
חברים האבן זיך ווידער געוואנדן צו אונדזער לאגער־
פירער און זיינע נאענטע, זיי זאלן עפּיס טוען לטובת
מיין רעטונג. לכתחילה האט ער געענטפערט, אז סאיז

גארנישט דא וואס צו טוען. דאך אבער וועט ער פרוון.

אין ווערקשטעל האט ער געראטן, מזאל פאר ד"ר בראטפיש צוגרייטן א גוטן לעדער-מאנטל מיט אפוטער קאלנער און אאונטערפוטער צום מאנטל. ער וועט דעם שעף איינלאדענען אויף שבת און אויפסניי פרוון אויף אים ווירקן מבטל צו מאכן די "הענג גזירה". אלע ווי איינער האבן זיך באמיט וואס שנעלער דעם פארגעשלאגענעם לעדער-מאנטל צוצוגרייטן, און איך האב פון דעם זעלבן לעדער אפפאל געמאכט אלעדערנע שייט צו די שווערט און אגוטן טאשן פארטפעל, אלס צוגאבע צום לעדערנעם מאנטל.

שבת פרי איז טאקע דער שעף ד"ר בראטפיש און זיין פרוי מיט די קינדער געקומען קיין קאלומנא. דער לאגער פירער האט אים מיט זיין פאמיליע גלייך אריינגעפירט אין די ארטיקע קאנטינא און זיי דערלאנקט פון אלעם גוטן. די קינדער איינגעטיילט גומענע שטיוועלעך און אנדערע מלבושים. גענומען אגוטע כויסע און אלע צוזאמען זענען גלייך אריינגעקומען צו אונדז אין ווארסטאט.

דא האט ער זיך אנגעמאסטן זיין לעדערנעם מאנטל און ער האט אים זער גוט געפאסט. אונזער לאגער פירער האט ארויסגענומען פון בוזעם-טאש דעם פארטפעל און ארויפגע-צויגן די לעדערנע שייט אויף די שווערט, אנווייזענדיק, אז דאס איז מיין ארבעט. דער שעף און זיין פרוי האבן געשטראלט פון שמחה. אביסל איז ער אויך געווען בגלופין. האט ער צום סוף געזאגט (זיך געווענדן צו מיין ריכטונג) "סאיז נאך אשאד אים צו הענגען, ער מעג נאך אביסל לעבן בלייבן". אזוי איז בטל געווארן די תליה גזירה.

4. איך וויל אייך ראטעווען.

ווען סאיז געלונגען דעם קאלומנער עס-עס מאן, אויסצוגעפונען זיינע איבערגעבליבענע פאכלייט אין דער לאדזער געטא, איז ווידער אויפגעלעבט געווארן דער "ווארסטאט" אין קאלומנע. מיר זענען געווען צופרידן מיט דער גאולה פון דעם לאדזער געטא גיהינום. אלץ האט זיך ווידער געפירט ווי אמאל. נאר אין די טעג און אין די נעכט האבן אונדז געפלאגט די גרויזאמע און שרעקליכע בילדער פון דעם "אויסזידלונגס טאג" אין לאסק. יעדער פון אונדז מיט זיין פעקל צער, אויף די טראגיש אומגעקומענע ברידערלעך, שוועסטערלעך, טאטע-מאמעס און אנדערע נאענטע. די שוידערליכע בילדער פון די "קירך טעג" האבן געשניטן ווי מיט מעסערס אין אלעמענס קערפער. מיר האבן געארבעט און געוויינט, געארבעט און געזיפצט, געגעסן און געקרעכצט. ביי נאכט, באנעצט דאס קישן מיט ביטערע טרערן. געכאפט קוים אדרימעל, האט דיך אויפגעוועקט אשרעקליך וויי-געשריי פון דעם שכן, אים האט זיך געחלומט אז מהענקט אים... אזוי האט עס פאסירט יעדע נאכט. נאך בידן היינטיקן טאג בעגלייטן מיך אזעלכע "זיסע חלומות" פון יענע גרענעצלאזע נידערטרעכטיקייטן.

צוזאמען מיט אונדז אין קאלומנע האט געארבעט אפאביאניצער קריסט פון איאר 30 בערך (איך קאן זיך נישט דערמאנען זיין נאמען) אלס אלעקטראטעכניק. מיר האבן אים געקענט פון דער נאענט און געהאט צו אים, איך אגעווויסע מוּעס צוטרוי.

ביי אגעלעגנהייט פרעגט ער איינעם פון די יידישע חברה - אברהם גאלדבערג, ווי אזוי מיינט איר זיך צו רעטן פון די מערדער הענט? אים האט זיך אויסגעדאכטן אז מיר בעטראכטן זיך פאר שוין אפגעראטעוועטע יידן. ער האט אונדז געמוסרט און גערדרויט, אז אויך מיר וועלן אין אגעוויסן טאג פערכאפט ווערן, ווי עס האט געטראפן מיט אלע יידן פון לאסק, פאביאניץ און אין לאדזער געטא. ער ראט אונדז, בעצייטנס מאכן פליטה פון דאנען און האט פוירצושלאגן אגוטן פלאן. ער האט זיך לאגיטימירט אלס חבר פון דער פוילישער מחתרת אין לאדזער קרייז. ער און זיינע חברים פערנעמען זיך מיט ארגאניזירן דעם קומענדן פוילישן אויפשטאנד.

זיין עצה איז געווען, אז מיר זאלן מסכים זיין אריינטרעטן אין דער געהיימער ארגאניזאציע, ער נעמט אויף זיך, אונדז איבערפירן אין פראטעקטאראט. דארט וועלן מיר אויסבעהאלטן ווערן דורך זיינע חברים און גלויבט, אז דאס איז ארעאלער וועג צום לעבן בלייבן, עוואנטועל פאלן אין שלאכט, נעמענדיק נקמה פון די נאצים. מיר האבן זיך ערנסט בעצויגן צו זיינע פויר-שלאגן. ער האט אונדז פון צייט צו צייט בעזוכט און געבערנקט ידיעות פון פערשידענע געלונגענע אקציעס פון זיין מחתרת. אויך האט ער אמאל געבערנקט אדעטעקטאר, ווי מיר האבן געהערט נייעסן פון לאנדאן אין דער פוילישער שפראך.

מיר האבן מסכים געווען צו זיין פלאן און געגו-מען ערנסט מאכן אלע צוגרייטונגען אין פאל מיר וועלן

גערופן ווערן צום האנטלויפן פון דאנען. לויטן פלאן דארפן מיר זיך צושטעלן צו דער דאברינער באן סטאציע. דארט וועלן אונדז אבווארטן "חברים". זיי וועלן,לויט א אפגערעטע סיסמה, אלעמען איבערפירן אין פיאטרקאווער געגענט און פון דארט קיין ווארשא.

אין לאדזער געטא האבן די נאציס שוין אין יענע אווגוסט טעג פון 1943 געהאלטן ביים אנפאנג פון דער געטא ליקווידאציע. פון אלע קוועלן האבן זיך געהערט ווײ-געשרייען פון טויזענטער יידן, וועלכע ווערן טאג-טעגליך געכאפט אין די גאסן און ווערן פערפאקט אין פראכט וואגאנען צו זייער לעצטן וועג...

מיר האבן זיך פערזאמעלט, אום אנצונעמען דעם געהעריקן ענטגילטיקן בעשלוס. דא האט זיך איינער פון אונדז קעגנגעשטעלט זאגענדיג, אז דער פלאן געפעלט אים שטארק, אבער ער גייט נישט מיט אונדז, ווייל ער וויל צוריק נאך לאדז אין געטא צו זיין מיט זיינע קינדער צוזאמען. פעראייניקן זיין גורל מיט זיינע קינדער. ווי מיר האבן דעם קריסט ערקלערט, אז מיר זענען אלע גרייט,אחוץ איינער פון אונדז וואס וויל בעסער צוריק נאך לאדז - האט ער אונדז אויף דער שטעל געענטפערט, אז דאס איז אונמעגלעך. "אלע אבער קיינער"! ווען אלע ווילן און איינער נישט דארפן מיר אים "מסלק" זיין. ביי אזעלכע ענינים שפילט קיין ראלע נישט איינ-איינציקער מענטש. ער האט צוגעגעבן, אז אין פאל ווען מיר אלע וועלן רעזיגנירן פון דעם פלאן, גלויבט ער, אז מען וועט אים, חלילה, נישט אויסגעבן.

ספערשטייט זיך, אז מיר האבן אזא עצה ווי מסלק זיין איינעם פון אונדז נישט געקענט אנעמען, און מיט כוח אים מיטשלעפן מיט זיך איז אויך נישט געקומען אין בעטראכט. און ווידער איבערלאזן אין קאלומנא אים אליין, איז געווען נאך געפערליכער. אזוי האבן מיר זיך געאמפערט מיט אים עטליכע וואכן. דערווייל האבן מיר געטוען אונדזער ארבעט און געציילט די טעג צו אונדזער סוף. סזענען ווידער אדורך צוויי וואכן און אונדזער קריסטליכער "משיח" איז נישט געקומען צו דער ארבעט אין קאלומנא.

ווי עס האט אונדז שפעטער איבערגעבן זיין פוילי-שער קאלעגא, איז דער קריסט מיט נאך עטליכע פון זיינע מיטארבעטער געהאנגען געווארן אין פאביאניץ. אוואך שפעטער זענען מיר, ביז איינער, איבערגעפירט געווארן צוריק אין לאדזער גיהנום. מיר ווייסן נישט וואס עס וואלט געווען אונדזער אלעמענס גורל ווען מיר פירן אויס דעם פלאן פון אנטלויפן פון קאלומנא און צוטרעטן צו די אונטערערדישע ארגאניזאציע, אבער דער חבר וואס האט צונישט געמאכט דעם פלאן איז טאקע זיין ציל ערפילט געווארן, ער האט זיך געטראפן מיט זיינע קינדער אין לאדזער געטא, אבער ליידער איז ער מיט זיינע קינדער אומגעקומען ווי אלע טויזענטער לאסקער יידן.

5. גרוסן פון ארץ ישראל.

ביז היינט שטוין אין נאך און קען זיך נישט אויס-וואונדערן ווי קינצלעך די דעמאלצדיקע ישראל שליחים און

סוכנות מענטשן האבן אין יענע שרעקליכע פייניגונגס טעג זיך אריינגעדרינגען דורך א קליין שפאלטל אין די דייטשע ארבעטס לאגערן. פערבינדן זיך מיט אונדז און מיטגעטיילט גרוסן צו משפחות, וועלכע האבן קרובים אין ארץ ישראל.

פארענדיק קיין קאלומנא האב איך בעקומען פון מלך פרידמאנס צווייטע פרוי אנאדראס קיין שווייץ צו איינעם נתן שוואלבע, אים בעטן איבערגעבן גרוסן צו אירע קרובים אין ישראל. עטליכע טעג שפעטער בעקום איך אקליין פעקעלע, געשיקט פון ליסאבאן אין פארטוגאל מיט ראזשענקעס און מאנדלן. שפעטער מיט 3 טעג האב איך דערהאלטן אפאסט קארטע פון נתן שוואלבע, ווו ער שרייבט, אז ער האט אונדזער אדרעס איבערגעשיקט צו גוטע פריינט און גרוסן פון מיין יפה־ס שוועסטער פעלע, פרעגענדיק זיך, צו איך ווייס שוין אז פעלא האט מיט אושא געהייראטעט? (אושא איז דער נאמען פון קבוץ ווו פעלא איז דאמאלס געווען) ער האט זיך אויסגעפרעגט וועגן אונדזער לאגע און וועגן די לאגע פון די לאדזער געטא.

ער האט געשריבן ברמיזה און אויך איך האב אים געענפערט ברמיזה. מיר האבן געפירט אנארמאלע קארעס־פאנדענץ אלאנגע צייט און פון צייט צו צייט באקומען פאקעטן מיט פערשידענע עסענווארק און נאשערייען פון טערקיי, פארטוגאל און שווייץ. אלס פון אומבעקאנטע מענטשן. נאר מיר האבן געוווסט, אז דאס זענען ישראל שליחים. די פאקעטן האבן פאר אונדז נישט געהאט קיין

גרויסן פיזישן ווערט, אבער אאונגעהויריגן מאראלישן ווערט האבן זיי יא געהאט.

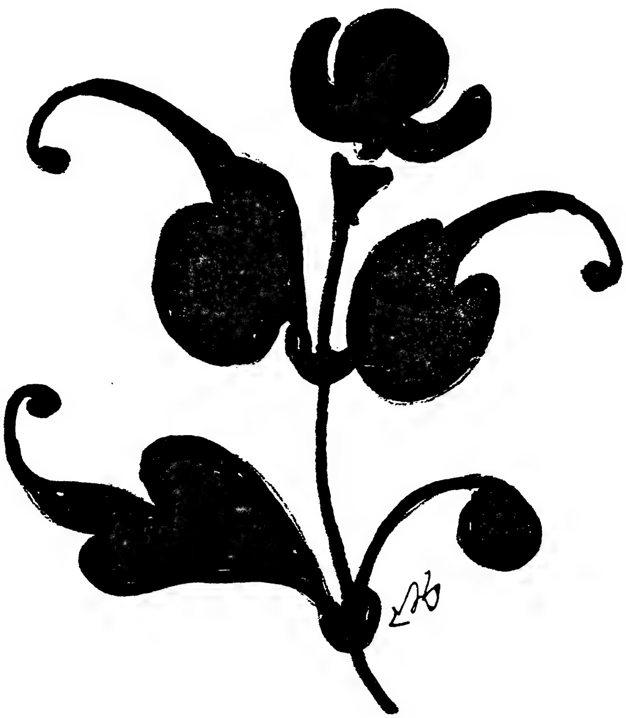
מיר האבן אויך בעקומען פארשלאגן, אז מיר זאלן שיקן בילדער, אום פאר אלע צו מאכן פאפירן אויף ארויס צופארן פון דייטשלאנד. דאס איז אין יענער צייט געווען נישט מעגליך און אויך געפערליך.

אין איין טאג, דערהאלט איך אבריוו פון דעם דערמאנטן נתן שוואלבע, אז איך וועל אין די נאענסטע טעג דערהאלטן אפראגע בויגן פון דעם האנדוראסער קאנסולאט. איך דארף דארט אויספילן תשובות אויף פראגן און צוריק שיקן דעם פראגע-בויגן לויטן אנגעוויזענעם אדרעס. איך האב זיך בעראטן מיט די חברים, וואס כזאל טוען? איך האב אנפערטרוירט א דארטיקן פאלקס דייטש וועגן דעם פראגע בויגן און ער האט פשוט געזאגט, אז כזאל חלילה, גארנישט טוען: ווייל דו וועסט בעקומען אבעשטעטיגונג ארויסצופארן, האט ער געזאגט, אבער נאר דיין אש וועט געשיקט ווערן איבער דער גרענעץ. ער האט שוין וועגן אזעלכע פאלן געהערט. איך האב דאסמאל פערשטאנען, ווי געפערלאך דאס קען זיין. דער קריסט האט מיר אופריכטיק געזאגט, אז מיר דארפן זוכן אנדערע גוטע מעגליכקייטן זיך צו ראטעווען, אבער דער וועג איז געפערלעך.

מיט אזא תשובה האבן מיר פערענדיקט דעם עניין. ביז אונדזער פערלאזן קאלומנא האבן מיר כסדר באקומען בריוו פון פערשידענע ערטער און אויך דעם אויבענדער- מאנטן פראגע בויגן. פארן פערלאזן קאלומנא האבן מיר

די גאנצע קארעספאנדענץ בעהאלטן אין אקוואס פלעשל
און עס בעגראבן ביים פענסטער פון אונדזער ווארסטאט.
אז מיר וועלן לעבן בלייבן, האבן מיר געטראכט, וועלן
מיר אדער איינער פון אונדז דאס פלעשל ברענגען קיין
ישראל און פערעפענטליכן די קארעספאנדענץ.

ביז היינט האט מען עס נישט מקיים געווען.

מַחֲנֶה רִכּוּז

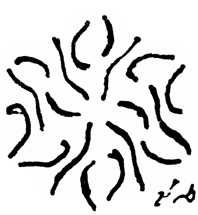
חוֹל, חוֹל, חוֹל,
וּבְעַיִן דִּמְעָה וְהַפֶּה בְּלִי קוֹל,
שְׁחוֹחַ הַגַּב וְהָרֶגֶל נִסְחֶבֶת
כַּחֲמוֹר, בָּעוֹל וּכְעֶבֶד.

עֲנָנָה צְחוֹרָה שָׁטָה בַּמָּרוֹם
וְרוּחַ קַלִּיל, חוֹלֵף וְעוֹבֵר.
אֲסִיר־הַכְּפִיָּה פּוֹסֵעַ דָּם
וְהַחוֹל דִּמְעוֹתָיו צוֹבֵר.

הַאֵין לַחוֹל הַזֶּה קֵץ?
הַאֵין לַיּוֹם הַזֶּה עֶרֶב?
הָעֶצֶב דּוֹרֵס הַלֵּב כְּנֵץ,
וְהַכֹּסֶף אוֹכְלוֹ טֶרֶף.

חוֹל, חוֹל. חוֹל,
וּבְעַיִן דִּמְעָה וְהַפֶּה בְּלִי קוֹל,
שְׁחוֹחַ הַגַּב וְהָרֶגֶל נִסְחֶבֶת.
כַּחֲמוֹר בָּעוֹל וּכְעֶבֶד.

מ ר ד כ י   א ל ע י

יצחק טראובה

מעבדות לחירות

התשוקה לראות במפלתו של הצורר והרצון העז לזכות לעלות ארצה, הם שהצילונו מכל מצוקה, מרעב והשפלה וסבל אין-קץ במחנות העבודה בפולין ובגרמניה.

על סף הנצחון של צבאות-הברית נמצאתי נודד בדרכים בין אלפי אסירי-כפייה, כמוני, תחת פיקוח משמר נאצי, ללא כל מטרה. ב-10 באפריל 1945, ברחתי מן השיירה בחסות חשכת-הלילה והסתתרתי במתבן שהיה מרוחק מן הכביש. בשכבי נשמעו יריות. למחרת נודע לי, לצערי הגדול, שכל השיירה שאני ברחתי ממנה חוסלה ע"י הרוצחים באותו לילזוועה. המחשבה לברוח מפני המות דחפני להסתכן ועברתי בלילה השני את קווי הגרמנים, בשעת-קרב-טנקים, לצד הקווים של צבאות הברית.

אינני בכוח לתאר את האושר הגדול שאפפני בשעה זו שראיתי את עצמי משוחרר מידי הנאצים. אבל רצוץ נשארתי וכאב אחזני על חברי לעבודה במשך שנים שחוסלו על ידי התלינים ולא זכו, כמוני, להינצל.

הצטרפתי לקבוצת שבויים, ששוחררו ע"י האמרי-קאים, ויצאנו לצרפת. הייתי במשך שבועות אחדים בטיפול רפואי בעיר הנמל לה-הברה. שם נפגשתי בקבוצת חיילים

יהודים, מהם נודע לי, שהימים הם חג השבועות והצטרפתי אליהם לתפילת החג ו"לברכת הגומל". כשהבראתי יצאתי לפריס ופניתי לבית הכנסת "רוטשילד". שם פגשתי את היהודי הראשון מארץ ישראל: הסמל ישראלי ז"ל מכפר גלעדי. הוא דאג לי שאתקבל לצוות העובדים במעון-ילדים, ניצולי השואה, שהוסתרו על-ידי הוריהם במנזרים שונים ברחבי-צרפת וגם הובטח לי שאעלה ארצה בהקדם האפשרי יחד עם מעון-ילדים זה. אושר גרר אושר ושמחה: נתקבל בעבורי מברק מחברי וואווטשע רייכבארט. במקרה ראה באיזה עתון את תמונתי והשיג את כתובתי, ושנינו נפגשנו בפריס בחיבוקים ושמחה שאין להארם במלים; מפיו של ידידי נודע לי שעוד חלק קטן מאד מבני עירנו לאסק ניצלו, אולם עודם פזורים במחנות משוחררים שונים. כשנפרדנו הבטיח לי שיודיע לכל החברים באשר הם על אושרי וכי אני יוצא בקרוב לארץ ישראל.

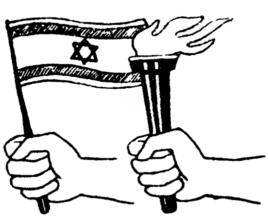
כעבור ימים אחדים נתקבלנו בסבר-פנים-יפות ע"י תושבי חיפה. והבריטים של אז, סגרו אותנו באדיבות אנגלית במחנה עתלית. הימים ימי ראש השנה. הלילה הקדוש פרץ את גדר המחנה וצבור גדול של מעפילים,ואני בתוכם, ברחנו דרך החור והסתתרנו בין הסלעים. שם חיכו לנו אנשי ה"הגנה" וחברי הקיבוצים ואספונו כמי שאוסף אוצר יקר. אחרי המאמץ הזה הופתעתי במצאי שם בקיבוץ "במאבק" את חברי וידידי שרגא נוימן מלאסק. אני מחפש מלים באוצרי ואינני מוצא, בכדי להביע את גודל

המאורע הזה. היה זה מין רגש, שדמה לשמחת הגאולה של 14 במאי 1948. אני ושרגא בין השרידים הראשונים בארץ ישראל!!! כעבור זמן קצר נרתמתי, כחבר ההגנה, למעשי-הגנה בבני-ברק. מלאתי תפקידים בטחוניים שונים. באחד התפקידים נפצעתי ע"י אנשי המחתרת. גם מצרה זאת יצאתי בשלום. כפצוע לא יכולתי להמשיך בפעולות הקודמות. מזה סבלתי יותר מאשר מסבל הפצע. המדינה קמה, ואיתה באו ארצה השרידים מעירנו לאסק. אנו כוותיקים הקבלנו את פניהם ועזרנו להם בצעדיהם הראשונים. גם הארגון של יוצאי לאסק הושיט עזרה לכל אחד מאתנו שהיה זקוק לה.

כך מאושרים, שהגענו לחוף מבטחים. הקימונו משפחות וילדינו יישרתו עוד-מעט בצה"ל.

אך עינינו דומעות, כשאנו מסתכלים מאחורינו לעולם "הרע ההוא" ששיעבד והרעיב, השפיל ודיכא, מצץ את הכוח ואחרי כן השמיד.

קשה, מאד-מאד קשה לי לשאת את השם "שריד".

חיים לערער
ניו-יארק

כזוך בלומען

דער פרילינג איז געקומען -
איך גרייט זיך צוזאמענקלויבן,
ווו עס בליען נאר בלומען,
אז איינער וועט נישט בלייבן.

פלעכטן פיל קרענץ
פון אלע די בלומען,
פאר יידן וואס זענען
אין "געטא" אומגעקומען.

מיליאנען אין די חמורים
מוז איך זוכן, געפונען.
בלויז פאר די קברים,
וואס אין "געטא" דרינען.

איך וועל זיי באדעקן,
און מיט טרערן באנייען,
איך גלויב קוים,
צו סוועט מיר בלומען סטייען?

יפה נוימן-קורן

מיין בעפרייאונג

אין דעם שווארצן טאג פון דער לאסקער אויס-זידלונג זענען מיר געשוויסטער קארן, צום גרויסן גליק, געבליבן צוזאמען אויף איין ארט, אזוי אויך די גאנצע קריגס-צייט אין געטא און לאגערן.

פלוצלינג זענען פערשוווּנדן אלע עס-עס מענער און אנדערע נאצישע הונט, וועלכע האבן אונדז בעג-לייט, געשומפט און געפייניקט, געטויטעט יעדע שוואכע פרוי, וועלכע האט זיך שוין נישט געקענט מיט-שלעפן מיט אונדז. מיר זענען פריי! האט זיך ביי יעדע פון אונדז אין הארצן דערהערט אפרייליך געשריי. די אמעריקאנער זענען שוין דא ביי אונדז!

פאר אונדז זענען געשטאנען עטליכע וואגאנען אנגעלאדענט מיט ברויט. איך בין גלייך ארויף אויף איינעם פון די וואגאנען, מיר איז עס לייכטער אנגעקומען ווי אנדערע. גלייך האב איך גענומען ווארפן גאנצע ברויט צו די הונדערטער אויסגע-הונגערטע מיידלעך און פרויען וואס זענען געשטאנען ארום דעם וואגאן. מיט אשרעקליך הונגער-ווילדקייט האבן אלע זיך געשטופט, געטרעטן איינע אויף די צווייטע אום זוכה צו זיין די גרויסע זכיה פון אביסן ברויט. כ'בין כמעט געפאלן פערחלשט פון דער

אנשטרענגונג, אויך מיין שוועסטער פרימעט האט קוים זיך אפגעראטעוועט פון דעם שרעקליכן געדראנג פון די טויט הונגעריקע. צום סוף האב איך זיך ארויסבעקומען אלעבענדיקע, פון וואגאן מיט צוויי ברויט. לויפענדיק האט איינע מיר צוגעכאפט איין ברויט. פריי און טויט הונגעריג !

נאכן עסן האבן מיר אנגעפאנגען פילן די פרייהייט. ווי פון הימל איז אנגעקומען דוד לערער מיט אידעק שער, אברודער פון די צוויי "געהאנגענע". די דעמאל-דיקע פרייד איז יעצט נישט בעשרייבלעך. דוד לערער האט גלייך זיך גענומען פעראינטערעסירן מיט אונדזער גורל. ער איז געווארן ממש אונדזער אפוטרופוס. אלעם ערשטן האבן מיר זיך אויסגעפונען ביי אדייטש אצימער - אדאך איבערן קאפ. נאך 3 טעג האבן די אמריקאנער אלעמען איבערגעפירט קיין לאנדסבערג, אלאגער פאר פליטים. אלעמען אריינגעפירט אין אפערנומענעם באראק דורך רוסן, שפעט ביינאכט, אין דרויסן קאלט, און מיר האלב נאקעט. די רוסן האבן אונדז דערלאנגט אביסל עסן, איבערגעבן זיירע ווארימע בעטן און בעפרייט דעם באראק.

די ערשטע טעג אין לאנדסבערג זענען געווען זער כאאטיש. נאך עטליכע טעג האבן זיך אלע איינגעארדנט, אויך מיר שוועסטערן האבן בעקומען אבעזונדער צימער. איך, פרימעט, רחל, טויבה, געניה קעמפינסקי, דוד לערער, אידעק שער און נאך איינער, זענען מיר געווען צוזאמען. רחל איז גענומען געווארן אין לאגער-שפיטאל, זי איז געווען זער שוואך, ווער איז דען דענצמאל

געוועז געזונד? מיר האבן זיך נאך אלץ נישט געפילט אלס מענטשן. די אומריינקייט איז געוועז שרעקלעך. די גאנצע מחנה איז געוועז איין גרויס קלאזעט... צו ביסלעך האבן זיך אלע אנגעזעטיקט און אויך בערואיקט. כוועל קיינמאל אין מיין לעבן נישט פערגעסן די גרויסע פרייד, דערזעענדיק די "יידישע בריגאדע" אריינמארשירן קיין לאנדסבערג. מיר האבן זיי בעשאטן מיט בלומען. ביי דער געלעגענהייט האבן מיר בייגעוווינט אזער הארציקע סצענע. סהאבן זיך אין דעם מאמענט צוזאמענגעטראפן א חייל פון די בריגאדע מיט זיינס א פעטער וואס איז לעבן געבליבן; די פרייד פון אונדז אלעמען איז נישט צו שילדערן.

באלד האבן מיר זיך גענומען שאפן און גרופירן די חברי התנועה -נוח"ם- "נוער חלוצי מאוחד" האבן מיר זיך גערופן. אלע, אנהייבענדיק פון מזרחי ביז מפ"ם זענען אריינגעטרעטן אין דער תנועה. מיר האבן געהאט אגרויסן לאקאל און אויך גוטע ארגאניזאטארן. ווי מיר זענען נאר געוועז שוין אביסל איינגעארדנט און אויך מיט ריינע קליידער און בעסער עסן איז די ערשטע מחשבה פון אונדז אלע געוועז: ווי בעקומט מען זיך קיין ארץ ישראל?

די עליה ב' האט שוין פונקציאנירט, אבער מיך האט מען מיט דעם ערשטן טראנספארט נישט גענומען. דעריבער האב איך זיך רעגיסטרירט אויף הכשרה קיין בוכענוואלד. פון דארט בין איך געשיקט געווארן מיטן צווייטן טראנספארט פון עליה ב' קיין ארץ ישראל. אויך מיין

שוועסטער רחל מיט איר מאן משה זענען געווען מיט
מיר. דער וועג איז געווען דורך עסטרייך און זיך
געפארן אין אפענע אוטאמאבילן דורך אלע גרענעצן ווי
אמתדיקע פרייע עולים. דער פרייער ווינט האט אונדז
דעם גאנצן וועג בעגלייט און געטאנצט איבער די קעפ.
פארענדיק זענען מיר געקומען קיין איטאליע. צוליב
די דאמאלסדיקע גזרות פון עליה דורך די ענגלענדער,
זענען מיר ווידער געבליבן זיצן אין אצוגעגרייטן
לאגער. חברים פון ארץ ישראל האבן זיך פערנומען מיט
אלעם און אונדז איינגעארדנט אין א קיבוץ. איאר צייט
זענען מיר געזעסן אין איטאליע, ווארטענדיק מיט
אונגעדולד אויף אונדזער תור צו דער עליה. ענדליך
האבן מיר זיך דערווארט. אין אטאג פון אשטורמדיקן
ים האט מען די גאנצע חברה ארייַנגעפאקט אין קליינע
שיפלעך און איבערפירט צו דער "שבתאי לוזינסקי" שיף.
אויפן וועג איז רחל ארייַנגעפאלן אין ים אריין. מיט
אלע כוחות איז זי צוגעשווומען צום בריקל פון דער
שיף און נאס-וואסער זיך ארויפגעכאפט צו אונדז. מיט
דער שיף זענען מיר אבער נישט געפארן, עס האט זיך
ארויסגעוויזן, אז די שיף איז געלעכערט און סרינט
אין איר אריין וואסער.

אראפ פון דער שיף און געווארט אויף אצווייטע
"ארלאזארוב" מיט אלע גוטע איינריכטונגען. דארט
האבן מיר געטראפן לאסקער קינדער: אטקא, לאה, חיה
און טעמא ביגלאייזן, מאכטשע ווידאווסקי און קארולה
שערצקי, ווידער אשמחה, און גליקלעך פון די פרייליכע

פגישה. מיט מזל זענען מיר דערפארן ביז חיפה, מיט
אויסגעגלאנצטע אויגן האבן מיר אין דער פינסטערנאכט
געזען דעם "הכרמל". די ענגלענדער האבן אבער אונדז
נישט געלאזן אראפגיין צום "אויסגעחלומטן ברעג",
און אונדז געפירט קיין קאפריסין. שטעלט זיך פויר
דעם נייעם צער. די ענגעלענדער איז עס נישט אזוי
לייכט אנגעקומען, מיר האבן געשטעלט אשטארקן ווידער-
שטאנד, בעווארפענדיק זיי מיט פושקעס קאנסערווען.
נאך עטליכע טרער באמבעס האבן מיר זיך אונטערגעגעבן.
בלית-ברירה זענען מיר איבערגעגאנגען אויף די ענגלישע
שיפן און זיך געלאזט פירן ווי געפאנגענע קיין
קאפריסין.

אין קאפריסין האבן מיר זיך איינגעארדנט אין
בלאכענע צריפים. מיר האבן בעקומען עסן און טרינקן.
סזענען געקומען שליחים פון ארץ ישראל, גולדה מאיר,
בן צבי ז"ל, הארצפעלד און אויך שחקנים פון אלע
טעאטרן. מיר האבן געלערנט עברית און אויך געמאכט
ספארט אימונים דורך די "הגנה" חברים. איאר צייט
זענען מיר דארט געזעסן. דער "ארגון יוצאי לאסק"
האט אונדז געשיקט פעקלעך און געלט. אויך שרגא האט
אין אונדז אלעמען גוט געדענקט. צום סוף האבן די
ענגלענדער אונדז אלעמען בעפרייט. און דעם 23-טען
מערץ 1948 אפגעפארן קיין ארץ ישראל און אנגעקומען
אויפן ברעג פון קרית שמואל ביי חיפה. אטאבוסן האבן
אויף אונדז געווארט און איינגעארדנט אשיינעם קבלת
פנים. אויף יעדן געזעס איז געלעגן אסענדוויץ' פאר

יעדן. אין קרית שמואל האט אונדז אפגעווארט אונדזער שוועסטער פעלא און מיט איר זענען מיר געפארן אין קיבוץ אושה. שרגא איז גלייך געקומען, אבער שוין געווען מאביליזירט, אזוי, אז מיר האבן אין קיבוץ גענומען חופה וקידושין און ער איז באלד צוריק אין זיין מיליטער אפטיילונג. במשך די קאמפען איז שרגא פערוווּנדעט געווארן ביי משמר הירדן, געלעגן אין חיפה אין שפיטאל און נאך אקורצע צייט איבערגעשיקט געווארן אין אמיליטערישן בית הבראה ווו ער איז געבליבן ארבעטן אלס מזכיר ביז צו דער בעפרייאונג פון מיליטער. אין די צייט ביז צו שרגא׳ס בעפרייאונג האב איך געארבעט אין "אתא" פאבריק און געוווינט ביי אמשפּחה פון קרית בנימין מיטן נאמען הנה און יעקב כהן. די משפחה האט פאר מיר אלעס געטוען אזוי ווי אייגענע עלטערן און נישט על מנת לקבל פרס. ביזהיינט פיל איך, אז איך בין נישט אומשטאנד מיט ווערטער צו דאנקן די משפחה כהן פאר זייר בענעמען צו מיר, ליידער איז דער מאן יעקב כהן געשטארבן פון אשווערע קראנק-הייט. זאלן כאטש די דאזיגע ווערטער דינען אלס אהארציקן אויסדרוק פון ליבע און דאנק די משפחה כהן.

נאך דעם ווי שרגא איז בעפרייט געווארן פון מיליטער האבן מיר עטליכע יאר געוווינט אין בני ברק. נאכהער איבערגאנגען אין אאייגענע ווינונג אין תל-אביב זיך גוט איינגעארדנט און זענען צופרידען מיט אונדזערע טעכטער און מיט אונדזער גאנצער משפחה. איך דאנק און לויב מאג-טעגליך פאר דעם גרויסן חסד

וואס דער גורל האט מיך נישט צושיידט פון מיינע . שוועסטערן און אויך אונדז נישט צושפרייט ווידער איבער דער וועלט, נאר מיר זענען אלע מיט די גאנצע משפחה צוזאמען אין ישראל.

מרדכי אלעי

יְשׁוּבִים חֲבִיבִים

יְשׁוּבִים חֲבִיבִים, יְשׁוּבֵי הָעָם,
תֵּרֵד עֲלֵיכֶם מֵעָל בְּרָכָה,
יְשׁוּבִים בָּהָר, בָּעֵמֶק, עַל יָם,
נְאוֹת שִׁיבַת שֶׂה נִדָּחָה.

כַּמָּה אֲבָרְכְכֶם מֵעֹמֶק הַלֵּב,
בִּרְאוֹתִיכֶם מְבַצְבְּצִים בֹּקֶר מְאֹד,
בַּיִת וְרֶפֶת וְגַן מְלַבְלֵב,
כַּמָּה לִבִּי מִשִּׂמְחָה חָרֵד.

עֵינַי תָּרוֹת לַחֲזוֹת בְּצֵאת
בְּנֵיכֶם, בְּנוֹתֵיכֶם חֲזָקִים, שָׂשִׂים,
כָּל אֶחָד שֶׁלּוֹ לִמְלַאכְתּוֹ יֵט,
לְדַרְכּוֹ צְעָדָיו יָשִׂים.

אֶחָד לְסִפְרוֹ וְאֶחָד לְגִתּוֹ,
וְאֶחָד לְסַדְנָא וְאֶחָד לְחֶרְמֵשׁ,
וּלְאַט יִתְנַשֵּׂא הָעָם בַּאֲמִתּוֹ,
אֻמַּת עוֹלָם מְתוּרַת אֵשׁ.

יְשׁוּבִים חֲבִיבִים, יְשׁוּבֵי הָעָם,
נְאוֹת שִׁיבַת שֶׂה הַנִּדָּחָה,
יְשׁוּבִים בָּהָר, בָּעֵמֶק, עַל יָם,
תֵּרֵד עֲלֵיכֶם מֵעָל בְּרָכָה.

התלבטויות שלי

בשמעי את העדויות מפי אנשי עירי, מוקלטים ברשם-קול. ובין אלה מפי אחד שהיה אחראי לספק עובדים יהודים לגרמנים יום-יום, לפעמים גם להתאכזר לאדם זה ולשכן זה, לא חלילה מתוך רוע לב, אדם אשר עמד במרכז האירועים הטרגיים ועשה הכול לפי המתוכנן ע"י היודע-נעלסטער או - "היודנראט".

העדויות מגוללות לפנינו לא רק את השתלשלות המאורעות בקהילת לאסק, ולא רק את העדה היהודית הנמקה ביסוריה ופרפרה בין צפרני החיה הנאצית, אלא שורה שלמה של עסקנים צבוריים, ציוניים מסורים אשר עשו הכול מה שנצטוו ע"י הנאצים, ונתנו גם יד חפשית למשרתיהם שוטרים יהודיים, ופקידיהם לעשות למען רצונם של הגרמנים. בדברי העדות מגולל כל עד פרשה שלו ושל הקרובים אליו בראש וראשונה.

לרוב אין העדים בדרך כלל רואים את צרת הכלל, העקובה מדם. 3500 נפש היו בלאסק בגיטו, היכן הצעקה, געוואלד! מפיהם של העדים, הצער, העלבון, הכאב הגדול שנגרם להם לטובי העיר ע"י הפושעים הנאצים?

כל אחד מספר על השקט היחסי ששרר בגיטו לאסק מנובמבר-דצמבר 1939 - עד אוגוסט-ספטמבר 1942 ומסיחים את הדעת מן פרכוסיה הנואשים של כל העדה היהודית,היודעת ומסתירה את הצפוי לה.

כל עד מספר, כי כלואי הגיטו ניסו בכל יום.
להתגבר על קשיי-החיים הלא אנושיים, לפתור את הבעיות
הלחם והמרק, ותו לא. היכן היתה הנשמה היתרה של חסידי
לאסק וסגולות טובות אחרות שהיו צפונות גם בשאר האוכ-
לוסיה של יהדות לאסק? לפני עינינו מופיע דיוקנו של
צבור מעונה הנאבק רק על פת-לחם, ואולי על עוד משהו;
ענינים הקשורים בדת, התפללו פה ושם אבל בלי חרף-נפש.

היכן היו המלמדים שיכלו גם ללמד את התינוקות
תורה בהחבא, (אמנם סופר על אחד לוי אשר לימד זמן קצר
מספר ילדים) כשם שזה נעשה בלודז' או בשאר הגיטאות?
אמנם נשמע מפי העדים גם מעשה רחמים וחסד שעשו עם הזולת
הקרוב, אולם תמיד נעשו מעשה-חסד אלו על מנת-לקבל-פרס
או טובת הנאה. אם לא תיכף דרש את טובתו זקף לו העושה
חסד לעצמו על חשבונו... לפעמים עד מגלה את מעשיו
ונוטל על עצמו את האחריות למעשיו הרעים והטובים.

וכמה אנו מתלבטים על דמותו של "הפרזס"
על הגילויים השליליים במנגנון "היודנרט"
על נשיאת הפנים, על שחיתות ומעל בכספי היהודים של
המנגנון: "כאאוס" בהחלפת הכסף הפולני הזלוטה למרק
הגרמני, על דרישת הגרמנים שכל יהודי יתן את הזהב וכלי
זהב וכסף שברשותו, והעדה היהודית נתנה את כל היקר שלה
וחלק לא נרשם. אף מלה אין בפי העדים ואינה נזכרת על
פעולה איזושהי במחתרת, או על מחתרת להציל יהודים
ולהסתירם בחלק הפולני, או לכל הפחות להציל קצת ילדים,
כפי שנעשו באלפים מקומות - בהצלחה.

העדים, כולם מודים, שידעו בדיוק מה צפוי להם. אחד אמר: כולנו יודעים שאנו נידונים למות, אלא אנו מקבלים ארכה מן התלין הנאצי. עד אחד סיפר: שבאחד הימים עבר יהודי דרך לאסק, שברח מ"חלמנו" וסיפר מה שהרוצחים עושים ביהודים שם. הוא אישר הכול מה שהיה ידוע להם.

למה, אני שואל, לא קם"הפרזס" או החברים היקרים הידועים לנו כאנושיים, כלאומיים, שאת כל חייהם מסרו לטובת כלל האומה, ואת זמנם הטוב הקדישו לטובת אזרחי העיר. הם, במקום לעורר למרד, או לארגן בריחות, דרכו-נים מזויפים - צייתו לנאצים, בחשבם שעל-ידי-כך יצילו חלק מהציבור היהודי. עד אחד ענה לי על השאלה הזאת: הרכנו את הראש, הסתגלנו למציאות המרה, הבלגנו על הרגש המרד שבתוכנו, כדי שלא לתת עילה לגרמנים לנקוט רדיפות של דמים כלפינו.

וכי לא היתה בבחירה זאת סתירה טרגית ביותר? הן כולם ראו בעליל, כי השמדתם המתבצעת על-ידי הגרמנים אינה תלויה כלל בהתנהגותם הטובה, כאשר הרוצחים רצו לערוך "אקציע" הודיעו "לפרזס" והוא שלח את "אנשיו" והם ביצעו את רצונם. בעיקר, שלא נורתה אף יריה אחת...

העד אומר: שהעם האמין בנס-הגאולה שיתרחש, וחשב שיעלה בידו לראות במפלתם של הנאצים, לכן יש להימנע ממעשים "אי אחראיים" העלולים להחיש את הקץ. כן, מותר לעם הפשוט להאמין בניסים! בפרט ליהודים האדוקים.

אבל למה נסחבו אנשי הצבור המודעים לנו, כמנהיגים דגולים, ציונים בלב ונפש, אחרי אמונת ההמונים ולא נקטו צעד להראות להמונים האלה את הדרך בה ילכו? האם באמת ובתמים בחרו גם הם בדרך ההמון "השם ירחם"?

אינני מקשה על "הפרזס", מקומו לא היה בין אלה שיכלו למרוד או להמריד. אף-כי, שפעם הביע עוז-רוח, באמרו: "אם יתלו עשרת היהודים (במעשה הפחם של האחים שר) יתלו גם אותי". - את עשרת היהודים אמנם הציל ואת האחים "שר" תלו לעיני כל העדה היהודית בעזרת שליחיו של "הפרזס".

אחד העדים מספר: שלפני כל "אקציה" של שליחת יהודים לעבודת פרך „לפויזן", „לנקלה" ולעוד מחנות עבודה, ידע "הפרזס" על-כך מראש והוא ביצע את הפקודות ע"י שליחיו היודנפאליציי ולעתים בעזרת הז'נדרמים הרוצחים. מדוע הסתיר את האמת המרה הזאת - מן הגיטו? מדוע לא רכש היודנראט אף רובה אחד, אף אקדח אחד, אף רימון אחד ולהרוג, לכל הפחות, רוצחים אחדים לפני חיסול הגיטו בספטמבר 1942, מן הכסף הרב שהיה בידיו? אלא ערך משתאות ובנקטים?

כך מספר העד: "בגלינבקעס" דרש הרוצח "ביבוב" את שארית הזהב והיהלומים שעדיין נשארו בידי ההולכים למות. הרבה יהודים וביניהם בנו, נתנו את נעליהם אשר בהן היו טמונים דברי-יקר וטבעות קידושין, ונתנו לצורר. ולא היה כדור אקדח אחד בידי ההמון הזה לפלח את לבו של הצורר ביבוב?

היכן היו הצעירים בעלי כושר מחשבה פוליטית, מתקדמת, שבודאי נקעה נפשם ממדיניות הכניעה של היוד-נרט, לא יצרו תנועה פרטיזנית, בריחה אל היערות שהיו בסביבת לאסק, קשירת קשרים עם הארגונים הפולניים, כמו שנעשו בצ'נסטוכוב, בייאליסטוק, אפילו במחנות השמדה. כלום לא בערה בליבם תשוקת-נקם? מדוע לא הורם אף גרזן אחד על רוצח גרמני בודד בזמן חיסול הגיטו? לא פרצו ליערות ולא חפשו קשר להשיג נשק? מפני שאיש לא הדריך אותם לכך, בבחינת "תמות נפשי עם הפלישתים".

אני ממשיך להתלבט. אין איש שיוכל לענות תשובה על שאלותי. אינני, אף רגע, מתעלם מן המצב המיוחד, שבו היו נתונים כלואי גיטו לאסק. רגש-אנוכיי של כל פרט, שחיפש קודם-כך פת-לחם לעצמו ולבני משפחתו, ועל עתידו של הגיטו כולו, "ירחם השם"!.

"אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו". שומע אני קול המדבר אלי. ולחרוץ משפט, זכאים רק אלה שנתנסו בכל אותם היסורים בגיטאות ומחנות. כך חרצו יהודים הרבה כלואי הגיטאות, ובחרו בדרך השניה - דרך התקוממות והמרי. את משפטה תחרוץ ההיסטוריה עצמה. אבל את תוצאות הכניעה והבלגה ראינו בעינינו: לא נשאר עם יהודי באירופה. וכאן ההתלבטות שלי.

אילו היו היהודים מתנגדים מלכתחילה, עושים סבוטז'ה, מתנגדים בכל לכל גזירות הגרמנים, מארגנים

הגנה ויוצאים בנשק נגד מרצחיהם? ייתכן והיו הגרמנים נרתעים מתכניתם!

מי יודע, מה יכלו להיות תוצאותיה של התגוננות יהודית כללית?

הן לגרמנים היו די צרות בחזיתות,בכל החזיתות בעיקר החל משנת 1942.

מי יודע? ?

זאב צורנמל

מטלבטים

דוד לערער

געדענקן און נישט פערגעסן

געדענקן און נישט פארגעסן וועלן מיר אייך טייערע זיסע קינדערלעך מיט אײַערע שיינע קלוגע אייגעלעך. אייך קינדערלעך, וואס איר זענט נאך געווען צו קליין אפילו צו זאגן "שמע ישראל". קינדערלעך, וואס זענען נאך געווען געבונדן צו דער מאמענס ברוסט, וועלכע האבן נאך נישט געקענט שטיין אויף אייגענע פיסעלעך. איר, וואס זענט נאך געווען פריי פון פחד און מורא. נאך נישט באוויזן לערנען תורה. ווער אין דער-וועלט קען פארשטיין, פארוואס האט אויך אייך דער שונא פארשניטן? - מיר שווערן צעליב אייך, קיינמאל נישט מוחל זיין די קינדער רוצחים, די טרפה'נע נאצישע הענקער!

געדענקן און נישט פארגעסן וועלן מיר אויך אייך, טייערע יוגענד, וואס איר האט שוין געטרוימט און געחלמט אויף גוטע צייטן און שיינע צוקונפט. צו א נייעם לעבן, צו זיין אמאל שטאלצע בויער און שאפער אין דער אייגענער היים. אײַערע געדאנקן, אײַערע חלומות זענען איבערגעריסן געווארן. אײַערע יונגע לעבנס זענען פארשניטן געווארן דורך די נאצישע בעסטיע. אייער בלוט שרייט פון דער ערד, רעשט אין אונדזער בלוט, פעדערט, און פרעגט, פאר וואס? אײַערע יונגע לעבנס קענען מיר אייך נישט צוריקגעבן, אבער אויף אייביג וועט איר איינגעקריצט זיין אין אונדזערע געדאנקן אין אונדזער

זכרון, און איר הארציקע טײַערע מוטערס, איר ייִדישע געטרײַע מאמעס, אײַך וויל איך ווידמען דאס ליד וואס וועט אויס דריקן אונדזערע געפילן צו אײַך:

מאמע

איך-לײַדן, ווען סאיז מיר שלעכט,
איך זינדיק, און האלט זיך גערעכט,
ביזסטו, מאמע, מײַן אײנציקער טרײסט,
א מלאך, אשיצער פון אלעמענס בײַז.

וואָרם, פרום ווי געשריבן אין „תחינה"
הײלסטו מײַנע וווּנדן מיטן נאמען דער שכינה,
ביזט מוחל מײַנע חטאים מיט טרײסט,
און לײַטערסט מיך מיט נײַעם גײַסט.

גאט, בענטש אלע מוטערס און מאמעס !

און ווער פון אונדז געדענקט נישט דאס מעשהלע, ווען א<u>ײ</u>נגל האט אויסגעשניטן דאס הארץ פון זײַן מאמע און איז געלאָפן צו זײַן מײדל, אום זי איבערצוצײַגן, אז ער האט איר ליב. אויפן וועג איז ער געפאלן. האט דאס מאמע-הארץ אציטער געטוען און געפרעגט: "קינד מײַנס, האסט דיר, חלילה, גארנישט געטוען? !

צוזאמען מיט די טויזענדער ייִדן פון אונדזער שטאט, זענען די מאמעס מיט זײערע קינדער טראגיש אומגע-קומען אין כעלמנא, דער בית עולם פון די לאסקער קדושים.

זאַב

דער פּרעזעס

בלויז אוואַנד האָט אונדז אָפּגעטיילט און געוווינט בשכנות הויז ביי הויז מיט ר' שבתי קאַכמאַן ביז מיין פּערלאָזן לאָסק נאָכן ערשטן וועלט-קריג. מיט איין יאָר בין איך עלטער געווען פון זאַלמאַנען, טאָקע צוליב דעם טעם האָבן מיר זיך נישט געטראָפן אַפילו אין איינעם פון אַלע לאָסקער חדרים. מיר האָבן אָבער דאָך אין די קינדעריאָרן געהאַט זער פיל שותפותדיקע שפּיל-ערייען.

זיין פאָטער, אַשיינער בעל-בית אין שטעטל אַלעקס-אַנדער חסיד און זיין מוטער, אַגוטע האַרציקע פרוי, וואָס האָט מיט אַברייטע האַנד געגעבן צדקה. גאָלדע-ביילע איז געווען אַנאמתא "יידישע מאַמע". אַבעזונ-דערע בעציאונג האָט זי געהאַט צו די שכנים'ס קינדער, וועלכע האָבן זיך געפּלעגט אַריינכאַפּן אין איר הויף, וווּ סזענען געשטאַנען גרויסע פעסער האָניג. ביי יעדער געלעגנהייט אונדז געטיילט גרויסע פּאַרציעס פון די פעסער אַרויס, טראָץ דעם ווידערשטאַנד פון "מאַרצ'ינען", וואָס האָט געקוקט אויף אונדז מיט ביידע גויאישע אויגן.

אַלס יינגל, איז זאַלמען געווען נישט פון די גרויסע מתמידים. גאָלדע-ביילע האָט זיך געפּלעגט

באקלאגן פאר מיין מאמע, "וואס טוט מען מיט אים? ער וויל נישט לערנען. גאנצע טעג וויל ער נאר ארומ-פארן אויף דעם ביר-וואגן מיט מארצ'ינען און נישט גיין אין חדר אריין!"

שטענדיק טעטיק געווען אין שפילערייען, ארויס-ווייזענדיק זער אסאך ענערגיע אין מלחמה מיט שקצים, וועלכע פלעגן אונדז, יידישע יינגלעך, פייניקן, ווארפן שטיינער, אוילאכן און טעראריזירן, ווען מיר האבן זיך געפונען אויסערן שטעטל ביים טייך.

דער פאר, ווען זיי, די שקצים, פלעגן קומען אין שטאט, האט מען נקמה גענומען פון זיי. און ער האט עס געטוען, מיט אונדזער הילף, געשיקט און שנעל אן צערמאניעס. ער האט נישט געוווסט פון קיין קונצן, פאר איינקלאפ צוריק געגעבן - פליקן אַן אצאל. פּאַרן אויסלאכן מיט ספעציעלע פערפאסטע לידלעך דורך די שקצים ווי למשל: "אוי וויי בים בם וורזיסטקיע ז'ידקי וו פיעקליע סאָם", האבן מיר נאר געקענט קריצן מיט די ציין און זיך גוט איינגעקוקט אין דעם אויסלאכער.

סוף-סוף האבן מיר אים, די גאנצע יינגע חברה, געפאקט און אים געמאכט אפיירליכע "משכנתא". דאס אלץ איז געווען אין די קינדער יארן, אלס חדר-יינגלעך.

שפעטער, ווען מיר זענען שוין געווען גרופירט אין "גן-עדן התחתון" און דער סודע פאבריק, האט מען זאלמענען נישט מער געזען אין אונדזער געזעלשאפט.

ווי עס געבן-איבער די שרידים פון לאסקער געטא, וועגן דעם „פרעזעס, באקומט מען אקלאר בילד פון דעם גייסטיקן, געזעלשאפטליכן און מאראלישן באגאזש, מיט וועלכן זאלמען איז אריבער פון דער מדרגה פון אגעוועגדליכן לאסקער תושב און געווארן קאמיסאר אין די יידישע געמינא. דאס איז געווען אין יאר 1938-1939.

ווען די דייטשן האבן אים געמאכט אלס יודנעלטסטער פון די פיר טויזנד קעפיקער לאסקער עדה, דערזעענדיק זיך אין דעם אמט פון "יודנעלטסטן", האט ער מיט ביידע הענד געכאפט די מאכט און געטוען זער פיל גוטע זאכן לטובת דער לאסקער יידישער באפעלקערונג אין געטא.

פאר אלע איז קלאר געווען, אז פארן פרעזעס אויגן שטייט איינאוינאיינציקער הויפט-ציל: אפראטעוועוען די לאסקער יידן פון די מערדער-הענד. כווייס נישט, צו דער יצר-הרע צו מאכט, צו אבענקל, האט אויך דא עפּיס געהאט צו זאגן, סקען זיין. די שרידים פון די לאסקער געטא זאגן אז דער יצר-הרע צו-מאכט פון פרעזעס און צו אנדערע זאכן האבן פאמעלעך פערווישט די גרעניצן פון זיין גוטן הויפט-ציל. ריכטיק, זאגן אנדערע, ער האט טאקע ביים אנפאנג זער גוטע זאכן אויפגעטועך. אבער גאר גיך איז ער געווארן אשטיקל פון דער פערניכטונגס מאשין פון דער לאסקער געסטאפא.

אנדערע גבית-עדות, וואס דערציילן וועגן אנפאנג פונם פרעזעס-מעשים ביז די ענטגילטיקע ליקווידאציע

פון לאסקער געטא צוזאמען מיטן פרעזעס, בעשטעטיקן
נאר טיילווייז די אויבן געזאגטע מיינונגען אין גביית
עדות.

ווער פון אונדז קען משפטן? ווער פון אונדז
קען ארויסגעבן אגזר־דין אויפן פרעזעס? אז אלע פון
די געטא־יידן זענען פערבלענט געווען און געגלויבט
אין נסים, און אז מקאן שלום מאכן מיטן גרעסטן שונא
דורך איבערקויפן, און מיט אביסל חנופה און הכנעה,
מבטל מאכן אלע שלעכטע גזירות.

דעריבער קען דא קיין רייד נישט זיין וועגן בגידה
פון פרעזעס אין די יידישע לעבנס פראגע פון די לאסקער
יידן.

מרדכי אלעי

אֶל שְׁכֵנֵינוּ...

וְאִם יָבוֹא הַיּוֹם, כְּמוֹ אַתֶּם מְאַיְּמִים,
יוֹם נְקַם חֶרְפַּתְכֶם,
תִּמְצְאוּ אוֹתָנוּ חֲזָקִים וּשְׁלֵמִים
נֶגֶד כָּל צַעַדְכֶם.

מְאוּחָדִים, מְלֻכָּדִים מוּל כָּל מְזִמַּתְכֶם
וּלְהוֹסִיף לָכֶם מַכָּה אֲנוּשָׁה.
כִּי אֵין זֹאת אַרְצְכֶם וְלֹא אַדְמַתְכֶם,
מֵאֲבוֹתֵינוּ הִיא לָנוּ יְרוּשָׁה.

וַאֲחֵינוּ יִנְהֲרוּ כְּמוֹ תְּמוֹל עִם גַּלִּים,
לְעֶזְרָה בַּאֲשֶׁר הֵם שָׁם.
אֶצְלְכֶם נוֹאֲמִים גְּדוֹלִים,
אֶצְלֵנוּ יִנְאַם הַדָּם.

ביבוב רוצח יהודי לאסק ולודז'

מתוך העתונות: הבוקר, המשקיף והצופה משנת 1947

שוב הופיעה לפני עינינו פרשת העבר הקרוב הרווי דם ודמעות של מיליוני יהודים. שוב עברו בבית המשפט תמונות הגיטו, ה"אקציות" והגירושים, הרעב והסבל, הרצח והשוד. הפעם התעכבו השופטים על דף ההיסטוריה העגומה הזאת ששמה לודז'. אחרי גיטו ורשה היווה הגיטו בלודז' את הגדול שבגיטאות פולין ואירופה. לכאן הכניסו הגרמנים בערך 200,000 יהודים וכבר במאי 1940 נסגר הגיטו הזה. ללודז' חולק הכבוד המיוחד להיות הראשון לגיטאות, ששעריו נסגרו. היות ושאר הגיטאות נסגרו רק במחצית השניה ובסוף של השנה ההיא. וזה הודות לעובדה, שהעיר הזאת נכללה בתוך שטח ה"רייך" מפני סיבה זו החליטו הנאצים לעשות כאן "סדר", לפני שטיפלו בגנרלגוברנומנט גופא. הגיע לשם הסוחר הגרמני העשיר מעיר הנמל "ברמן" ושמו האנס ביבוב. הוא נתמנה למנהל המשרד של הנהלת הגיטו והנה הוא יושב לפנינו על ספסל הנאשמים באותה העיר לודז' ועליו למסור דין וחשבון על מעשיו ו"פעולותיו" בגיטו לודז' ומה הוא עשה ביהודי העיר הזאת בעת שהיה אפוטרופסם ושליטם.

האנס ביבוב חזר והדגיש לפני בית המשפט, שבא ללודז' רק ל"מטרות כלכליות" ובקבלו את משרתו הוא

היה צריך רק לדאוג לכך שהיהודים יתנהגו היטב. ואיך זה בא שהגרמני הבלונדי הזה בעל העינים הכבויות, יהפך לתליין צמא דם ולסדיסט אשר מטרתו העיקרית תהיה לרצוח במהירות האפשרות יהודים כה רבים? ואם תחשבו שהאנס ביבוב נתחנך בשנאת ישראל ושאף להשמידם, לא! להיפך, הוא טען בבית המשפט שלא היו לו שום טענות ליהודים ועד המלחמה עמד בקשרי מסחר עם רבים מהם. ואכן איך התנהג הוא כלפי יהודי הגיטו? את זאת תיארו עדים אחדים מתוך קומץ יהודי לודז', שבנס נשארו בחיים.

<u>העד היהודי הראשי</u>

כעד הראשון הופיע הרופא היהודי הנודע„ד"ר ליאון שיקר" אשר חילק את טרגדית יהודי לודז' לשלושה שלבים: בתקופה הראשונה העביר ביבוב מחקר סטאטיסטי מדויק. בדייקנות גרמנית רצה הוא קודם כל לדעת כמה יהודים עומדים לרשותו, כמה מהם יודעים לעבוד, כמה מהם חולים וכו' וכו'. כבר אז הוא מראה את תכונתו החשובה: בגידה שטנית בכל מעשיו, צביעות המכסה על המטרה האמיתית. אף פעם לא אמר בגלוי מהו הדבר שאליו הוא שואף ואף פעם אי אפשר היה לדעת ממנו מה הוא רוצה להשיג בפקודתו. תמיד הוא רימה את היהודים ומכל פעולה יצאו אחינו וידם על ראשם. בכל פינה הוא פירסם מודעה, שכל היהודים שאינם מסוגלים לעבוד ונמצאים בתנאים רעים, יקבלו תמיכה, צריך רק להירשם, שום איש לא ידע למה התכוון ביבוב. נרשמו היהודים

הראשונים ובאמת הם קיבלו תמיכה,וכך נרשמו כל העניים אשר בגיטו לודז' ובמספר של 5500 נפש. אלה החמישים וחמשה אלפים יהודים היו אחר כך הראשונים להישלח לארץ גזירה, „לחלמנו" להיחנק בתאי הגאזים. ביבוב דאג מאד לבריאות "יהודיו" הוא ציווה להרחיב את בנין בית החולים. מוכרחים למצוא מקום לכל חולה ויהי מה. ומס הסוף? ביום אחד גורשו כל שוכבי בתי החולים בצורה ברוטאלית, כל החולים הושמדו בגאז.

האנס ביבוב הרוצח
בשיחה עם רומקובסקי
בגיטו לודז'

<u>הרוצח בפעולתו:</u> בשלב השני הרעיב ביבוב באופן סיסטמטי את יהודי הגיטו. בכל פעם הוא הקטין את מנת המזון. מספר חולי-רעב הלך וגדל, עשרות אלפים הלכו לעבודה ברגלים נפוחות, ארבעים אלף יהודי גיטו מתו מרעב ממש.

התקופה השלישית והאיומה, היה הגירוש."אויסזידלונג". לפי המתכונת של יתר הגיטאות בפולין. רחובות לודז' האדימו מדם יהודי שנשפך, אוקראינים, ליטאים,ליטבאים וגרמנים סחבו יהודים מבתיהם והכניסו אותם לתוך הקרונות. גם כאן תפקיד המיליציה הפולנית והיהודית היה מכוער, מביש כביתר המקומות. בשנת 1945 נשארו 877 יהודים בלודז', אלה היו הפועלים הטובים ביותר בבתי החרושת ומשפחותיהם. הרוסים פרצו כבר אז את החזית הגרמנית ובלודז' אפשר היה לשמוע את הד התותחים. היהודים החלו כבר להאמין בישועה הקרובה.

ביבוב הידיד

ביבוב אסף אז את יהודי הגיטו ויצא בנאומים נלהבים, שהוא ידידם הטוב ביותר, הוא רוצה "לעזור להם לעבוד את המלחמה". היות והוא מרגיש שחייהם נתונים בסכנה בעיר הגדולה מחמת הפצצות, לכן רוצה הוא להעבירם למקומות אחרים. הוא ישלחם לפנים ה"רייך", במקום שסכנות המלחמה לא יגיעו אליהם ... ביבוב היכה על חטא והבטיח, שדבריו דברי אמת וכוונותיו כינות. יהודי לודז' ידעו אז כבר את ביבוב "וכוונותיו הטובות" ולא האמינו לו. לרכבות המיוחדות שהוא הכין לא בא אף יהודי אחד. מה עושה ה"אפוטרופוס"? הוא הביא פלוגות חזקות של גיסטפו וצבא, והעביר "אקציה" מהנוראות ביותר. - ביבוב עצמו התרוצץ עם האקדח ביד וירה מימין ומשמאל בלי רחמנות בזורזו את הבנדיטים האוקראיניים ... "מהר, מהר"! בשעת עדותו הזכיר ד"ר שיקר את שמותיהם של שני גבורים יהודים, רופאים אשר פרשת מותם מלאה תהילה ומביאה כבוד ליהדות לודז'. כאשר ד"ר דניאל ויסקופ נתגלה ע"י ביבוב ב"בונקר" קם הוא להילחם בז'אנדרמריה וגם בביבוב. תפס מן הבא ליד, לבנים, אבנים ופצע אותם קשה. הוא קלל את ביבוב ומלויו ואת כל העם הגרמני וקרא ליום הנקם. בעת שד"ר שיקר מספר את הפרט הזה כבש ביבוב את פניו בידיו, התכווץ ורעד. הקהל באולם הרגיש שהקללה פגעה אמנם בביבוב אולם, לדאבוננו, לא בעם הגרמני. רושם עז יותר עשה באולם הסיפור על ד"ר למברג, רופא ועסקן ידוע

בזדונסקא וואלה ע"י לודז'. ד"ר למברג נתמנה לראש ה"יודנראט" שעמד לימין היהודים שם כשהגיע שעת ה"אויסזידלונג" והחלו להעביר את היהודים קודם ללודז', הגיע ביבוב פתאום לתחנת הרכבת וצווה להוציא את הד"ר למברג מן הקרון העבירו לגיסטפו ושם רצח אותו באופן אכזרי. זה היה תגמול בעד עמידתו האיתנה של ד"ר למברג שדרש פעם ביבוב שהיודנראט יתן לו 10 יהודים לתליה, כאזהרה שהיהודים יעבדו יותר טוב. ענה לו ד"ר למברג "אני יכול לתת לך רק ארבעה יהודים, אותי, את אשתי, את בתי ובני, את היתר קח לך בעצמך, אני אינני נותן יהודים לתליה...

<u>מ-200,000 ל-877 יהודים</u>

האנס ביבוב שמע בדרך כלל את העדויות בשקט, כשהשופטים והתובע שאלו, אם נכונים דברי העדות, הוא ענה בדרשות ארוכות, הוא רצה להוכיח שכוונתו היתה "לטובת היהודים". כל הרע בא מהאוברפרזידנט ד"ר בראטפיש, שהיה בעת ובעונה אחת גם ראש הגיסטפו. האשם השני הוא לפי ביבוב "ראש היהודים" בעצמו. היות והוא היה השולט האמיתי בגיטו... רק ברגע מיוחד ראו את ביבוב מזועזע, כשד"ר שיקר מוכיח בבית המשפט, שביבוב משתייך לאותה כנופית השודדים, הגנבים והדגנרטים, אשר במקום להילחם בחזית לטובת המולדת, התחבאו בעורף ועשו חיל ברדיפת היהודים, מחוסרי הגנה, חפים מכל פשע. בעיני ביבוב מתלהבת אז אותה השלהבת המטורפת הידועה כל כך ליהודי לודז', הנשמע כדבר הזה?! הוא ביבוב בן העם העליון, הסוחר הגדול,בעל המיליונים,

המושל היחידי בגיטו לודז', אותי קוראים גנב,רוצח, שודד! ומפי מי הוא שומע כדבר כזה? מפי יהודי? למה זה השאיר אותו בחיים?

לא השאיר רבים בחיים

ואמנם לא הרבה "שגיאות" כאלה עשה ביבוב ב-200,000 יהודי לודז' שהיו נתונים לחסדו. בשעה שהצבא הרוסי הגיע ללודז' נשארו בה רק 877 יהודים. את קומץ היהודים הזה, השאיר ביבוב כפלוגת פינוי שהיתה צריכה לפנות את הגיטו מכל מה שנשאר בו.לאסוף את כל החפצים, הרהיטים ואת שארית הרכוש ולהעביר לגרמניה. גם ברגע האחרון הזה לא שכח ביבוב את היהודים המעטים הללו, וכשהגיע שעת הגרמנים לעזוב את לודז' ציווה עליהם לחפור שמונה בורות גדולים והחזיק אותם במחנה מיוחד בכדי "לחסלם" ברגע הנכון. את הפרטים הללו מסר בבית המשפט המהנדס הראשי של חברת החשמל בלודז' יוליאן וינברג. לפי דבריו נשארו 877 האחרונים בחיים רק הודות למקרה שברגע האחרון נקרא ביבוב לדרזדן ולא הספיק כבר לחזור ולהוציא את זממו. לולא זאת לא היו הבורות נשארים ריקים וקומץ היהודים לא היה יכול לראות את בואו של הצבא האדום בהיכנסו ללודז'.

יהודים צוחקים מתוך דמעות.

המשפט נגד האנס ביבוב היה כמעט היחידי בפולין ואפשר באירופה כולה, נגד פושע גרמני אשר קהל יהודי

רב היה נוכח בו. בלודז' גרים 13,000 יהודים ואין
פלא בדבר שהאולם היה תמיד מלא וגדוש יהודים. הם
עמדו בהמונים על הככר אשר לפני בית המשפט בכדי
לראות בהובלת האיש אשר היה "שר החיים והמוות" של
יהודי גיטו לודז', ביחוד היו מעונינים לראותו אלה
מהנשארים אשר הכירוהו "בימי זוהרו" בתלבושת ס.ס.
המפוארת עם מגלב ביד בביקוריו בבתי המלאכה היהודיים,
בהתעללו בנשים יהודיות ובעומדו עם האקדח ביד על יד
קרונות המוות. הקהל היהודי איננו מסיר את מבטו מביבוב,
הוא מרגיש זאת כנראה היטב, כי אין הוא מרים את ראשו,
יודע ביבוב מה המבטים הללו אומרים... לפעמים מעוררים
דבריו צחוק ממש, בשעה שהוא מספר שנתן ליהודים 500
גרם לחם ליום ובשר עד בלי די, עד "שראש היהודים"
החזיר לו לביבוב בשר רב ולא היה לו נעים כלפי
השלטונות... השופט מוכרח לפעמים להשתיק את הקהל
המגיב על הצהרותיו של ביבוב "המסכן" ודורש שקט
ורצינות, כדי להוציא פסק דין של צדק. צדק אשר היה
כה רחוק ממושגי הגרמנים. איך לא יצחקו בדמעות
היהודים אשר יודעים כמה כסף וזהב ואבנים טובות סחב
ביבוב מיהודי לודז' והעביר לגרמניה, בעת שהוא טוען,
שלא רק שהוא לא הרויח כלום, אלא עוד הפסיד בעסק
הזה 200,000 מרקים. לא, אין בין הפושעים הגרמני
אף אחד אשר יוכל להתחרות בציניזם ובערמומיות עם
הסוחר הגדול של עיר הנמל ברמן - מושל גיטו לודז'
האנס ביבוב ימ"ש. האם זוכר, למשל, ביבוב איך הוא
גירש את בית החולים היהודי בלודז'? לא, הוא איננו
זוכר. ולכן העדים מזכירים לו.

כיצד פונה וגורש בית החולים היהודי

ד"ר שמואלביטש סיפר: שהגירוש הזה בוצע באמצעים אשר גם אז, לפי אמת המידה הנאצית, היו נראים כברו- טלאיים וסאדיסטיים ביותר. את החולים הוציאו ביחד עם המזרונים והשליכו אותם על מכוניות משא. חולה אחד נזרק על גבי השני, כגופות מתים. ביבוב עמד ליד בנין בית החולים ו"ניצח" על העבודה. הוא ראה, איך ביבוב עם שני אנשי ס.ס. שיחקו בכדור רגל עם "כדור" משונה. כשהסתכל מקרוב, ראה שזוהי גופת ילד יהודי מת. וחיים זאנדנברג סיפר: על מזרון היתה מוטלת אשה חולה מסוכנת, כשהעבירו אותה על יד ביבוב נתקלה ידה במעילו, במקרה. מרוב כעס הוציא ביבוב את אקדחו וירה בה במקום. הירש יאנובסקי סיפר עובדה אחרת: בזמן הגירוש של בית החולים הרגיש ביבוב שילד בן 12 ניסה להתחמק. הוא תפס אותו בידו וצווה לכרוע ברך, לקום! לכרוע ברך! לקום! הנער שמע בקול הפקודה וביבוב ירה כדור בראשו... האנס ביבוב התמסר כל כך להכאת יהודים, עד שפעם אף שבר את ידו בעת שהיכה אשה. ד"ר עלישברג רופא בית החולים היהודי, סיפר שהוא ניתח את ידו של ביבוב, ד"ר עלישברג אישר שביבוב היה סאדיסט אשר נהנה הנאה משונה מעינוי אנשים.

העתיקה עליזה נוימן

התליין ביבוב לגרדום

באלה הימים קראנו: האנס ביבוב מפקד גיטו לודז' נידון לתליה אחרי שמיעת העד האחרון, ד"ר איזנבך שמסר לפי מסמכים, שמשלוש מאות שבעים וחמשה אלף יהודים שעברו דרך גיטו לודז' שרדו בחיים רק 877 נפש, ביניהם 5 לאסקאים: יחיאל נוימן, שרגא נוימן, זינוול בראון, אברהם גולבינסקי ואשתו. בזמן האחרון נתקיימו בפולין כמה משפטים נגד גדולי הרוצחים הגרמניים, דנו למוות את "פישר" רוצח יהודי וורשה, את "הס" שרצח מיליוני יהודים באשוויץ וביום רביעי שעבר נסתיים משפטו של האנס ביבוב שאחראי לרצח 200,000 יהודי לודז' ולרצח 200,000 יהודים מהישובים השכנים, זדונסקא וואלה, פאביאניץ, זגירזש, לאסק ושיראדז, ישובים, שדרכם זורם נהר "וווארטה" ונכללו ע"י הגרמנים במחוז מיוחד בפולין "וווארטיגאו". מסביב לגבולות המחוז הועמדו משמרות כדי להפריד בין יהודי המקום לבין היהודים בחלקי פולין האחרים. בראש מחוז "וווארטיגאו" הועמד "האנס ביבוב", גרמני מבאוואריה שמקום מושבו היה לודז', ומפרק לפרק היה עורך ביקורים בישובים הסמוכים, שם ניהל באופן אישי את רצח היהודים. ביבוב איחד בקרבו אכזריות איומה וערמומיות רבה. הוא עשה את לודז' למחנה כפיה גדול ליהודים. וזמן רב התיחס לעובדים "בליברליות יתירה". כוונתו היתה למשוך למלכודת יותר ויותר יהודים מהגנרל גוברנמנט. לפתע פתאום פקד לא להשגיח בקפידה על גבולות הוווארטיגאו

כך שמכל חלקי פולין נהרו יהודים לעבר גיטו לודז' מתוך אשליה ששם המצב יותר טוב. אחרי שריכז במכלאתו המוני יהודים, סגר את הגבולות והחל בעינויי קרב-נותיו. באכזריותו אינו נופל ביבוב מחבריו פישר והס. אלא הוא היה יותר "עממי מהם", היינו: בעצמו היה מנצח על העינויים, בעצמו היה מבצע את ההלקאות על גופים ערומים, היה מסתובב עם פרגול ארוך ומכה יהודים ויהודיות, זקנים וילדים. אחד ממנהגיו "החביבים" היה להסתובב בחוצות לודז' כשהוא לבוש אזרחית ויורה,להנאתו, בעוברים ושבים. כולם הכירו אותו. משהופיע ברחוב היתה בהלה יורדת על היהודים, הם היו בורחים מפניו. אבל רוצח זה, ראש מחוז "ווארטיגו", טרח את עצמו ורדף אחרי הבורחים,ומשתפס יהודי היה סוחבו דרך הרחובות אל ככר העיר ולאחר עינויים מרובים יורה בו כדורי מוות. הוא היה מכריח יהודים לרקוד כשהם ערומים, באופן מיוחד היה מתעלל ביהודים שומרי תורה ומצוות, היה מצווה לתלוש את זקניהם ופיאותיהם של יהודים חרדים ואחרי מחזות השעשועים הללו - הורג אותם. היה מחלל ספרי תורה ושורף בתי כנסיות, מכריח את היהודים להיות נוכחים בשעת החילולים והשרפות ולרקוד לכבוד המחללים והמציתים. הוא הוציא לפועל את גירוש היהודים מפאביאניץ, זגירזש, זדונסקא-וואלה ולאסק ומקומות אחרים למחנה ההשמדה "חלמנו". הוא בעצמו ניצח על הגירוש של מאתיים אלף היהודים שנשמדו "בחלמנו" והשתתף אישית ברצח המונים זה. בידיו הטמאות רצח

מאות עסקני צבור יהודיים, ביניהם את העסקן הציוני ד"ר למברג מזדונסקא-וואלה. כדי להראות את תקיפותו היה מהלך בלי כל שמירה בחוצות לודז'. רימה את השוטרים היהודים והבטיח להם שישארו בחיים, אם ישתתפו בבצוע גירוש היהו-דים. בסופו של דבר, הוא בעצמו פקד לרצוח את השוטרים היהודים. בכוונת זדון העריך את קיומו של גיטו לודז'; כדי להמשיך בהתעללו-יותיו האיומות. הוא היה הולך ומפחית את מנת המזונות של עובדי-הכפיה, מגביר את זמני העבודה, מוצץ מהם את כוחותיהם, מלקה אותם באכזריות ונהנה מעינוייהם. וכשהחלו להגיע ידיעות על תבוסות הגרמנים בחזית רוסיה, ועל התקרבות צבאות רוסיה לעבר פולין – צווה להתחיל בגירוש יהודי לודז' לאושוויץ והוא בעצמו ערך את "הסלקציה". השאיר במחנה העבודה בלודז' שמונה מאות שבעים ושבעה יהודים. רוצח ארבעים רבוא יהודים ממחו-ווארטיגאו נתפס, <u>הובא לדין ולפני ימים אחדים נידון לתליה</u>.

העתונים סיפרו, שבקושי שמרו עליו מפני זעם ההמון. השרידים ראו לפניהם את גדול הרוצחים, שבזמנו רחץ את עצמו בדמיהם של רבבות יהודים.

"בשם שארית הפליטה שניצלה בנס ובשם רבבות הקדושים שנרצחו בידי הגרמנים, הנני דורש את העונש החמור ביותר

לצורר הרוצח האנס ביבוב". במילים אלה סיים ד"ר ליאון שיקר, רופא יהודי נודע בלודז' ונציג "אוזה" בפולין את עדותו במשפט ביבוב הנמשך בבית הדין המחוזי בלודז'.

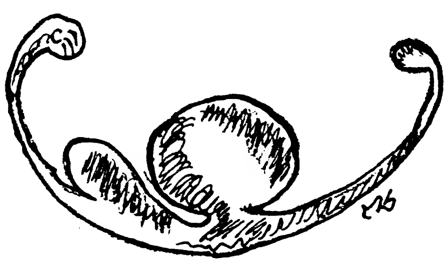
פסק - הדין

"בית המשפט משוכנע שעונש מות, איננו, בשום אופן, תגמול מתאים לגבי ההיקף הענקי של הפשעים אשר ביצע האנס ביבוב. אולם בזה אנו נבדלים מהנאצים, שאנו מכירים בזכויות האנושיות, אפילו של הפושע הגדול ביותר ולכן בהכירנו באשמתו המלאה אנו מוציאים פסק דין מוות בלי להטיל עליו סבל מיותר"...

כך הצהיר היו"ר של בית המשפט בלודז' בנימוקיו לפסק דין המוות של התליין של יהודי לודז' הסוחר העשיר מעיר הנמל ברמן. כפי שהתברר ממהלך המשפט אין בכלל עונש שיוכל אפילו בחלקו להיות מותאם לפשעיו הנוראים של הגרמני הבלודבדי והשקט הזה. השכל הפשוט איננו יכול לתפוס את הבעיה. איך היה יכול איש אחד להיות מוכן במשך ארבע שנים ארוכות לבצע פשעים שאין לתארם. לרחוץ את עצמו בדם ילדים, נשים וזקנים ממש וכשמגיע הזמן להעניש "בן אדם" כזה, אז עומד המשפט אובד עצות ושואל את עצמו את השאלה הפשוטה: מה לעשות בו? האם אפשר לצאת ידי חובת צדק אם יתלו אותו פעם אחת וחסל? הלזה יקרא עונש מתאים? אינני יודע אמר ראש בית המשפט אם גם אז באותם הימים כאשר התרוצץ

בממלכתו בחוצות גיטו לודז' בחולצתו הלבנה עם השרוו-
לים הקצרים, האם גם אז חשב פעם אחת מה מחכה לו בסופו
של דבר? כנראה שהיה אז כל כך בטוח בנצחון ה"פירר"
שלא תיאר לעצמו כלל אפשרות כזאת. הוא מרגיש שחבל
מתהדק סביב צוארו, השקט איננו עוזב אותו, לעת עתה,
אף לרגע. נכון בשעת הופעתם של העדים הראשונים,
כאשר תיארו, איך רצח ועינה ביבוב במו ידיו הוא,
את היהודים, ניסה להכחיש ולהתקומם נגד האשמות אלה.
הוא, כנראה, הופתע גם מזה, שבכל זאת נשארו "מהיהודים
שלו" במספר מספיק בכדי להוכיח בפניו את מעשיו.
בשעה שהעדים הראשונים סיפרו על מעשה הזוועה שלו
הוא סיבב את ראשו הנה והנה... וענה: לא נכון! אבל
עם רבוי העדים ועם רבוי ההוכחות, כשנגולה כל המגילה
האיומה של חורבן גיטו לודז', הרוויה דם יהודי עד
אין סוף, לא סיבב את ראשו וישב קפוא ולא הגיב כלל.

העתיקה עליזה נוימן

בן-דבורה-מירל

הניצולים

> בנתיבות לא ידעו אדריכם, אשים
> מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור,
> אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים.
>
> (ישעיהו מ"ב, ט"ז)

בקראי את מאמרו של אברהם קוז'מין נזכרתי בדברי הנביא. עלו לפני "ימי הבריחה" הגדולה מן התופת. טרם נפתחו שערי מחנות ההשמדה, ולאחר השחרור הגדול. כמו חיים עומדים לפני חברי ה"הגנה" ושליחי התנועות החלוציות בגולה ובארץ, חיילי "הבריגדה היהודית" אשר בגופם ומסירת נפשם ביצעו את פעולות "הבריחה". הם צעדו עם שארית הפליטה בשדות ובהרים, הובילום והדריכום, "גנבו" את הגבולות יחד עמם. הם שעסקו בזיוף תעודות ובדיית שמות ובתחבולות ערמה "לגנוב" את הגבולות בחשכת הלילה. השתמשו במכוניות במספרים בדויים והופיעו כ"קצינים" או "חיילים" של צבאות הכבוש, כל זה נעשה לשם מילוי תפקיד לאומי וחובת הצלת אחים.

את הכוח הגדול הזה שאבו מאונם ומגבורת נפשם של הפליטים עצמם, הם שהיוו גורם דוחף וממריץ. ייזכרו פעולות "בריחה" רבות-סיכון והעזה שבוצעו בעצם ימי

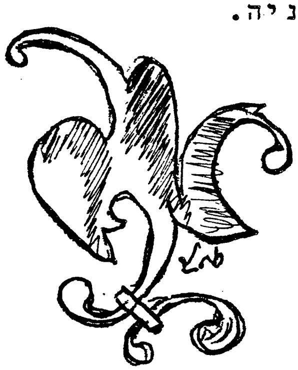
המלחמה ב-1944. פעולות שבוצעו ישירות על-ידי חברינו, חברי המחתרת המקומית או על-ידי חסידי-אומות העולם. בים וביבשה עד לחוף המולדת, לפי הנחיות המוסד לעליה ב'; בפנים הארץ ביצעו את מלאכת הקודש אנשי הישובים העבריים בשרון ובגליל עליון. "הבריחה" היתה מגמת כל היהודים שנותרו בחיים באירופה לאחר השואה. לא יכלו להישאר בארצות שהפכו בתי קברות לשישה מיליונים מהוריהם, אחיהם היהודים. שאיפה זאת היתה דבוקה למטרה שניה - לעלות לארץ ישראל. ההחלטה לברוח פעמה בכל מקום שם נמצאו יהודים בתום מלחמת העולם השניה, היא פעמה בלב הניצולים ממחנות העבודה וההשמדה, לוחמי הגיטאות והפרטיזנים שנשארו ביערות. היא גברה וחזקה לאחר השיחרור. היא נתמזגה עם מעשיהם של פעילי הבריגדה, ושליחי הארץ לגולה לפעולות הצלה. ההחלטה הפכה לתנועה עזה של נטישת הגולה, אשר הקיפה את רובה של שארית הפליטה.

אמרתי את "רובה", משמע שהיה "מיעוט" שרצה לחזור "הביתה" ולהתחיל הכול מחדש בעיר ובמקום מולדתו. אך זה לא ניתן לו. בפולין פיעפע הארס האנטישמי גם לאחר השיחרור, מאות יהודים שניצלו מכבשן ההשמדה שילמו בחייהם "למולך" שנאה זו. לא במקרה הקים היטלר את מחנות ההשמדה דווקא בפולין. מבחינת שנאת ישראל התאימה לכך פולין לא פחות מגרמניה עצמה. רוח של שנאה עיוורת ליהודים ושל פוגרומים רווחו בפולין תיכף לאחר השיחרור. אם-כי מכלל ארבעה מיליונים יהודי פולין לפני מלחמת העולם נשארו או

חזרו לארץ זו רק פחות ממאה אלף. - גם אלה נעו כצללים, נטולי-כול ומתאבלים על משפחותיהם שהושמדו. הרי מימרות מפי הפולנים כגון: "היטלר פתר אמנם קצת משאלת היהודים, אבל חבל שלא גמר". או "אנחנו נשלים את אשר היטלר הותיר".

בשנת 1946 פרעו ביהודים לובשי מדי צבא פולני ביהודי פרצב. הרגו חמשה ופצעו רבים מהם. בדרך לנובוסונץ׳ נרצחו 13 יהודים. על-יד קרקוב נהרגו שבעה יהודים. ליד גבול צ׳כי נהרגה קבוצת חלוצים שיצאה לחצות את הגבול. הממשלה הפולנית, אמנם גינתה את מעשי הרצח, אבל אנשי ה"ארמיה קרייובה" פרעו ורצחו בכל מקום שפגשו ביהודי.

לשארית הפליטה, ל"מיעוט" הנ"ל, נתגלה פרצופה האמיתי של שנאת ישראל הפולני והוברר לכול ש"מעמדו של כל יהודי בפולין הוא מעמד של טרם נרצח". בכל זאת, כאשר שקטו קצת הרוחות השהו הרבה את היציאה מפולין. עם קשה עורף!... המסך ירד על ארץ זו וסגר על יושביה היהודים. צר לנו מאד על אלה משארית הפליטה שהחליפו את גולת פולין בגולה אחרת ולא הצטרפו לבוני המולדת ולמגיניה.

אברהם קוז'מין

פגישה עם שרידי השואה

מכל הפגישות המרשימות נחרתה בזכרוני הפגישה עם שרגע נוימן, שהיה הראשון מבני לאסק שפגשתי באיטליה וממנו נודע לי על חורבן העיירה, השמדת יהודיה וביניהם כל בני משפחתי. הפגישה עמו עוררה בי הרבה זכרונות.

באחד מימי קיץ הגשומים, שבועות מספר אחרי גמר המלחמה, נודע לי שבאו פליטים לאחת היחידות שלנו לא רחוק מבסיסי. מיד יצאתי לשם במכונית בכדי לודא, אם ישנו מישהו ביניהם איש קרוב, מכר, מבני העיירה או מסביבתה שממנו אשמע דבר-מה על גורל משפחתי, קרובי, חברי וידידי. ירד גשם קל עת נכנסתי לחצר כפרית גדולה בה חנתה היחידה. עצרתי את המכונה והלכתי לכיוון הבית שם ראיתי קבוצות קבוצות חיילים יושבים ועומדים וביניהם אנשים לבושים בגדים אזרחיים. אלה מספרים והחיילים מקשיבים.

המספרים היו פליטים יהודים שזה עתה הגיעו מגבול האוסטרי. עמדתי גם אני והקשבתי לספורי הזוועה והזדעזעתי, אף על פי שהיה לי כבר מושג ושמעתי מה שעוללו הגרמנים ליהודים. כעשרים איש היו שם. הלכתי מאחד לשני, הסתובבתי ביניהם, שאלתי וחקרתי - אולי יש ביניהם מישהו מסביבת עירנו ואקבל איזו ידיעה

מהבית. לשווא - כלום לא השגתי. חזרתי ושאלתי אותם עוד פעם, שמא פגשו במישהו מלאסק, או אולי שמעו על גורל העיירה? הרי האמונה שבליבי הייתה כה גדולה, והרצון לשמוע אפילו ידיעה קלושה מהבית היתה כה איתנה, ואין! אולי עוד שאלה אחת...

מאוכזב יצאתי את הבית לחצר על מנת לחזור למחנה שלי - והנה ניגש אלי בחורון צעיר וצנום, פניו החיורים העידו על תלאות וטלטולים, עיניו העצובות סיפרו על פחד וסבל שעברו עליו, וכל כולו אומר "פליט השואה". עמד לפני ובהיסוס-מה שאל אותי ביידיש: - זייט איר נישט אמאל אברהם קוז'מין? - צמרמורת עברה בגופי, נשארתי בלי נשימה וכוח הדיבור נלקח ממני. מזה שנים לא שמעתי שיקראו לי בשמי הפרטי ושם משפחתי במבטא ביתי כמו בלאסק. לשאלתי מי הוא - ענה הבחור שהוא מלאסק ושמו שרגא(פייבל) נוימן. הן למדתי אצל אביך, מורי ורבי ר' בעריש, ופניך כפני אמך רחל!!! התבודדנו שנינו והוא סיפר מה שעבר עליו, על העיירה שלנו לאסק; על "חלמנו", "אושוויץ", תאי הגאזים, כבשנים, ומבית אבי וקרובי לא נשאר זכר. מכל יהודי העיירה רק יחידים נשארו ואיננה עוד לאסק היהודית. מפיו נודע לי שנשארתי יחידי מכל משפחתי ועל החורבן הגדול של הקהילה.

בודאי עלו וניצנצו דמעות בעיני. באותו רגע חשתי שנשבר משהו בעומקי נפשי. אולם התחזקתי והתגברתי על החולשה הרגעית הזו. עמדנו עוד זמן רב ודיברנו.

הוא גלה לפני את שאנו, החיילים, לא ידענו. אני שאלתי והוא סיפר וסיפר... חזרתי למחנה שבור אחרי הפגישה עם שרגא. הסתובבתי כמו בהלם. שנתי נדדה ולא עצמתי עין באותו לילה. לנגד עיני הופיעה לאסק קטעים קטעים. לאסק העיירה כמות שהיתה ואיננה עוד. לאסק והשוק הגדול המרובע והיפה, הסגור מכל עבריו בארבע שורות בתים גבוהים ונמוכים, בעלי גגות משופעים ובהם חנויות חנויות של יהודים רובן ככולן. בארות המים בארבע פינות השוק העומדות כמו זקיפים על המשמר, שופכין מים בשפע ומרווים צמאונם של דיירי השוק והרחובות הסמוכים. בחורף היו עוטפים את הבארות האלה במין גלימות של קש לבל יקפאו הנוזלים בעורקיהן. ניטפי הקרח, נרות קראנו להן, שהיו תלויים על פיהן כמו אצל הכפריים המשופמים שבאו העירה ביום יריד חורפי. שיפוע הקרח שהיה מתערם ליד הבארות והיינו, אנו הילדים, מתחלקלקים בהנאה גדולה, מתחלקלקים ונופלים, קמים ומתחלקלקים שוב.

לנגד עיני מופיע עץ הערמון, זה שגדל בשולי המדרכה לפני ביתנו ולי חיבה מיוחדת לטפס עליו. משום-מה קסם לי יותר לשבת על אמירו מאשר ללכת "לחדר" - וכשבאו שליחיו של "הרבי" לקחתני "לחדר" הייתי יושב לי על צמרת העץ וחורץ להם לשון בהנאה. ובחג הסוכות היינו משחילים את הערמונים מן העץ הזה ועושים מהם שרשרות וכתרים ומקשטים בהם את הסוכה.

הנה יום ה' בשבוע. יום בו היה היריד השבועי, בעיירה, כשכל רבוע השוק נתמלא איכרים ואיכרות בעגלות

רתומות לסוסים מלאות כל-טוב, מתנובת שדותיהם:
דגנים ושבולת שועל, מיני קיטניות, ירקות ופירות,
תרנגולות ואוזים. ולפני פורים הביאו גם תרנגולות
הודו מקושטי צואר בחרוזים מכל צבעי הקשת – את כל
זה הביאו בשביל יהודי העיירה.

התמונות שלפני העינים חולפות כמו סרט נע, קופצות
מנושא לנושא, תמונה רודפת תמונה. – הנה הבית שלנו,
הורי, אחיותי ובעליהן, נכדים – כמנין וחצי במספר
וכולם נולדו בביתנו. קרובי משפחה, נוער וסתם יהודים –
מכל אלה לא נשאר כלום. כולם צפים ועולים לפני, הלב
מתכוץ בי מרוב כאב על אבדן הכל. שוכב אני כמו לפני
ריקנות גדולה ובמוחי זכרונות משונים מהעבר הרחוק
רחוק ודברים שקרו לא מזמן, אולם הכל ריק סביבי ואני
בתוך החלל הריק הזה.

אם הבהב עדיין זיק של אמונה שנשאר מישהו מקרובי
בחיים, – אחרי פגישה זו התנפצו כל התקוות ועמדתי
מול המציאות האפורה של חורבן והרס, בודד בלי משפחה
ובלי בית הורי. באותם הרגעים עלה בזכרוני מקרה מוזר
שאירע לי זה לא כבר: זה היה ב-4 או 5 במאי 1945.
המלחמה בחזית איטליה נגמרה. הגרמנים נכנעו בחזית
זו בלילה של השניים במאי 1945 והאש נפסקה לגמרי.
הפלוגה שלי חנתה אז בצפון איטליה. כל הדרכים היו
מלאות שיירות עם שבויים גרמנים שהובלו לדרום הארץ,
מראה שמח היה זה ולא אחד מאיתנו חשב בליבו: טוב
שהם השבויים שלנו ולא ההיפך. הסתכלנו על הפרצופים
הבהמיים והעלובים של אנשי "הגזע העליון" לשעבר
וידענו שהניצחון קרוב.

באותו יום קבלתי חופש ונסעתי לוונציה. כידוע, זו עיר שתולה בתוך המים. במקום רחובות ישנן תעלות-מים ומעל לתעלות גשרים המשמשים מעבר בין שורות הבתים מצד אחד לשני. התהלכתי פה ושם והזנתי את עיני ביופיה המיוחדת של עיר זו, נהניתי ממראה הנפלא של העיר ובילי‌תי שם יפה באותו יום.

בשעות המאוחרות של אחרי הצהרים נסעתי בסירה - (גונדולה בפי הונציאנים) - אל קצה העיר. ליד הכביש הראשי - שהוא גשר ארוך כ-6 קילומטרים, המחבר את וונציה עם היבשה, חכיתי למכונה בכדי לחזור למחנה. באותן השעות ממש הגיעה הידיעה שהגרמנים נכנעו בכל החזיתות באירופא והמלחמה נגמרה.

השמחה והצהלה היתה גדולה שאין לתאר. החיילים מכל צבאות הברית שמילאו את העיר וונציה, הפרטיזנים והפרטיזניות - יוגוסלאביים ואיטלקיים לחצו ידיים, הרימו כוסיות והתחבקו לכבוד המאורע. האיטלקים - הציבילים הזמינו את החיילים לשתות יין והאיטלקיות חייכו בחן מיוחד בערוב יום זה. היתה מין הרגשה שאינה ניתנת להגדרה. כולם צחקו, שרו וקראו קריאות עידוד וניצחון. מסביב רעש והמולה, המוני המונים חיילים פורקים מתח וצוהלים עד לשיגעון. מצב הרוח היה לעילא ולעילא.

המכונה, לה חכיתי טרם הגיעה, עמדתי והסתכלתי על הים שהיה שקט, כאילו הוא מתיחס בשויון נפש לבשורה החשובה הזו, לה חיכו מאות מיליונים בני אדם בעולם כולו. הים היה אדיש לכל זה! כל השמחה והגיל לא נגעו

לו - מה לו לים ולכל זה? - למרות שגם הוא ספג די פצצות ומוקשים. ואולי הצטער על כך שלא יירדו עוד לתהומו מאות אניות ורבבות אנשים, שלל המלחמה שלו - מי יודע סודו?

אולם השמש בשקיעתה היתה נפלאה. הסתכלתי בה והיא יורדת לאט-לאט באופק האינסופי לתוך הים. היתה זו שמש המלחמה במשך שש שנים ארוכות. והנה הם הרגעים האחרונים שלה ועליה להיפרד מהעולם של הרס ורצח, להיטבל במי הים, לשטוף את כל זוהמת המלחמה, למחרת היום שוב לעלות טהורה וזכה למען האיר את פני האנשים והלוחמים ביום נצחונם. נדמה היה לי שהשמש בשקיעתה הפעם אדומה יותר מאשר תמיד, אולי היה זה לא רק דמיון, כי אם באמת היתה אדומה יותר, מהדם שנשפך נחלים נחלים במשך שנים, מאש בשדות הקטל, מכבשני „חלמנו", „מידנק", „טרבלינקי", „אושוויץ", „ברגן-בלזן" ועשרות מקומות אחרים שם עינו החיות הנאציות ושרפו מיליוני אנשים במשך השנים האלה. השמש זרחה ולא הועם אורה אפילו פעם אחת, על רציחת ילדים לעיני אמהות וסבלות בני אדם.

ירד הערב. לא הרחק ממני ישב חייל אנגלי שחיכה כמוני למכונה שתחזירו לבסיסו. החלפנו מספר מילים בינינו בעניני דיומא, גמר המלחמה ושיבה הביתה. שאל אותי, כמה זמן אני בצבא ובאילו חזיתות הייתי - (הרגל כזה אצל חיילים ותיקים שבעי מלחמה, לבחון את בן-שיחו אם אינו "ירוק", חלילה, מקרוב בא לחזית עם גמר המלחמה - עם כגון זה אין ביניהם שפה משותפת).

עניתי לו. נתברר שגם הוא היה באותן החזיתות עם
"הארמיה השמינית" של מונטגומרי "באל-עלמיין" דרך המדבר
המערבי, טוברוק וטריפולי עד איטליה. כשנוכח שהנני
חייל ותיק כמוהו, הוציא בקבוק מהכיס ולגם ממנו
לכבוד האחווה והשעה הגדולה. גם אותי כיבד. לגמתי
גם אני מהנוזל החריף. הודיתי לו ושיבחתי את טעמו.
דברנו על הניצחון והבענו את שביעת רצוננו, שסוף
סוף המלחמה נגמרה ונשוב הביתה. שכני שתק. הוא
הפנה את ראשו קצת הצידה וראיתי שמעיניו זולגות
דמעות. שתקתי. חשבתי שהוא קצת שיכור. (לשיבורים

אזכרה ראשונה לזכר קדושי "לאסק" שנערכה על אדמת
גרמניה ע"י שרידי הקהילה, מיד אחרי השחרור.

נטיה לבכי). אך כעבור רגעים מספר פנה אלי ואמר: סלח לי חבר, אל תחשוב שאני שיכור. אמנם לגמתי קצת, אבל אינני שיכור -, לעזאזל, איני יודע מה קרה לי היום - אני מתבייש לפניך, אמר והמשיך: - במשך המלחמה ראיתי הרבה דברים נוראים, החברים הטובים ביותר שלי נפלו לידי ולא הוזלתי דמעה, כשנודע לי שכל משפחתי נהרגה בזמן ההפצצה הגדולה על לונדון ורק אח קטן נשאר לי, גם אז לא בכיתי, אולם הערב אינני יודע מה קרה לי, לעזאזל! ושתק.

ישבנו ושתקנו שעה ארוכה. המכונה לה חיכיתי הגיעה. נפרדתי ממנו בלחיצת יד מבלי להוציא הגא.

במכונה בדרך חזרה למחנה, עת כל החיילים היו שמחים, פצחו פיהם ונתנו קולם בשירה, ישבתי אני מכונס בתוך עצמי והפגישה המוזרה עוררו בי מחשבות נוגות שהטרידו את מוחי. אולם הפעם, בשוכבי באין יכולת להירדם שקוע בהרהורים, ראיתי יושב לידי החייל האלמוני שפגשתי בוונציה, שדוקא הניצחון העמידו בפני המציאות האפורה.

כעבור זמן-מה התחילו שוב להגיע פליטים. בהתחלה טיפין טיפין, אחר-כך בזרם מוגבר יותר וחנו חניה קצרה בסביבה לא רחוק מבסיסי, בדרכם לדרום. ושוב התחיל להתעורר בתוכי זיק של תקוה ואמונה, - בכל זאת, אולי, אולי נשאר מישהו מקרובי!

יגעת ומצאת תאמין. והאמנתי: האמנתי מחדש בכל חום ליבי שמצוא אמצא. ככל שגבר זרם הפליטים כן

גברה בי התקוה. בכל הזדמנות ובכל זמני החופשי נסעתי וחיפשתי בכל מקום שם היו פליטים ומצאתי. באחד המחנות המעבר לפליטים פגשתי את בן-דודי, את מיכאל דוידוביץ, דוד וולף ואת שבתאי קוכמן. הפגישה איתם גם היא היתה נרגשת וסיפוריהם כסיפורי שרגא. הם המשיכו בדרכם דרומה לארץ ישראל.

הודעתי על פגישותי "לארגון יוצאי לאסק" בתל-אביב ובדרך זו הוקם הקשר בין הניצולים והארגון. נודע לי בשובי ארצה, שהארגון עזר לחלק מהם בהלואות למען סידור ראשון בארץ. כעבור זמן קצר קבלתי ידיעה, שגיסי, לייבל קוטנר הגיע לאיטליה ונמצא במחנה הפליטים בעיר „מודינה", מרחק די גדול ממני. פניתי לקצין היחידה שלי וקבלתי ממנו חופשה ליומיים. נסעתי למודינה ופגשתי את גיסי.

המחנה „במודינה' היה בפקוח השלטונות הצבאיים והכניסה לחיילים היתה אסורה. אולם הסתדרתי איכשהו. הורדתי את כובעי וכל הסימנים הצבאיים שלי ונכנסתי למחנה כפליט. זה היה מחנה עצום. גושי בנין גבוהים בנויים בצורת ריבוע וחצר גדולה. התנועה במחנה, הרעש וההמולה היו שם כמו בכוורת. אנשים נכנסו ויצאו. בחצר ליד השער היתה שמירה מעולה. מעל גג המשרד היה רם-קול מכריז מדי פעם הודעות שונות וקורא בשם אנשים, הנדרשים למשרד לשם פגישה עם מישהו שבא לחפש אותם.

באותו יום התקיימה שם שביתת רעב נגד שלטונות המחנה. הפליטים הדתיים, מאות אחדות במספר, דרשו

שתינתן להם אפשרות לאכול תבשיל כשר. אופינית היתה הסולידריות בין הניצולים; לצידם של הדתיים עמדו כל דיירי המחנה, כ-5000 איש ואשה, צעירים ומבוגרים, בני בלי בית ובלי משפחה, שרידים יחידים מקהילות שלמות שנחרבו ויחידים ממשפחות שהושמדו. תנאי המגו-רים במחנה זה היו קשים מאד. שכבו בצפיפות על הרצפות זה ליד זה, צעקות והמולה, דיבורים בקול רם, אפילו בלילה, עת אחרים ביקשו לישון. לא התחשבו בזולת וכל הישר בעיניו עשה.

באולם גדול, בו היה מקומו של גיסי, שכנו כ-300 איש. הרוב שכב על הרצפה והשאר על איצטבעות בני קומותיים ושלוש. השכנים הצטמצמו קצת וסידרו לי מקום ליד גיסי, על הרצפה. כך ישבתי עם השריד היחידי מביתנו ושמעתי מפיו את שקרה לבית ולמשפחתנו הענפה. התבודדנו והיינו עולם בפני עצמנו בתוך האולם הגדול והרעשני הזה. הוא דיבר וסיפר מה שעבר עליו במחנות עבודה השונים; שרק האמונה הגדולה שלו „בהשגחה העליונה"- היא שנתנה לו כוח סבל עילאי, מאמונתו זו שאב סעד נפשי ופיזי לקיומו. דיברנו הרבה, העלינו את אורח-החיים בביתנו בלאסק שנחרב, והוא סיפר על השואה. זכרנו את החום המשפחתי והדאגה לכולנו של אמא זכרונה לברכה. ואת המעין ממנו ינקנו שנינו - כל אחד לפי דרכו וההשקפה משלו; ערכי רוח ומוסר עמוקים בהשראת אבא ע"ה, שהיה סמל הענווה, המוסר והאנושי. העלינו מטען זכרונות משותף השמור עמנו מחכמתו של אבא וממכמני ליבו הטוב. יומיים ושני

לילות ישבנו ככה, והוא סיפר על הבית והעיירה שהיו ואינם עוד. נפרדנו. הוא נשלח דרומה בדרכו לא"י ואני חזרתי לבסיסי. אולם בהמשך הזמן נפגשתי אתו מספר פעמים במחנות שונים לשם הועבר, אפילו במחנה "סנטה-צזריה" אשר בקצה הדרומי של איטליה. במקום הזה היו מרוכזים פליטים לפני עליתם לארץ וקרוב לבסיסי המוסד לעליה ב' של "המרכז לגולה". נשלחתי באחת הפעמים בתפקיד עם המכונה מוונציה לבארי וטורנטו. ניצלתי הזדמנות זו ונסעתי לסנטה צזריה לבקר אצל גיסי. לנתי אצלו ולמחרת היום נסעתי עמו לעיירה בשם "סנטה מג'ורה" השוכנת על חוף הים האדריאטי. שם היה מחנה פליטים וביניהם היו פליטים מחסידי גור. לחסידי גור היה שטיבל משלהם, שם בילו את רוב שעות היום בצוותא, בתפילה בצבור, לימוד תורה ועוד. גם בן לאסק - מנדל וייגגורט שכן שם. בהגיענו לעיירה עברה השמועה בין החסידים מפה לאוזן: ר' לייבל קוטנר בא! הם התכנסו לשטיבל וערכו לכבודו סעודה כדת וכדין עם מאכלים מסורתיים כמו בימים ההם - עם בצלים קצוצים בביצים, וספירט שתו "לחיים" ולקנוח סעודה זימרו ניגונים חסידיים. החיים חייבים להימשך, ומוכרח להיות שמח - צו החיים. על אפם ועל חמתם של כל שונאי ישראל. עם ישראל חי! באחד הימים החורפיים של אחרי הצהרים בסוף שנת 1945 - נתקבלה ידיעה ביחידה שלי, כי רכבת משא עם 200 פליטים יהודים גברים ונשים הגיעה מאוסטריה. הטרנספורט הזה אורגן ע"י מוסד לעליה ב' של מרכז לגולה, וכנראה קרה תקר והוא נתפס. השלטונות הצבאיים במקום לא בחנו לרכבת להמשיך בדרכה והתכוננו להחזירה למחרת

היום אל מעבר לגבול עם הפליטים. הוחלט במפקדה להוציא את הפליטים מהקרונות עוד הלילה ויהא מה.

קבלתי הוראה להכין את המכונה ולהיות מוכן לשעות הערב המוקדמות. כשירד הלילה על העיר יצאנו עשר מכוניות משא, מכונית לכל קרון, במהירות הבזק פתחנו את הקרונות ובשקט מופתי העברנו את האנשים למכוניות שהיו מכוסות עם ברזנטים וסגורות מסביב. היה ערב חורפי חשוך, הכפור היה גדול, אולם המסירות למבצע והצלחתו חיממו את כולנו. מהרכבת יצאנו בשיירה מסודרת במבנה צבאי עם ג'יפ ומפקד השיירה בראש. היה מוסכם מראש עם משמרות הצבא שעמדו במבואות העיר שלא יבדקו את המטען אשר במכוניות ויתנו לשיירה לעבור ללא ביקורת בהגיעה אליהם. וכך היה. יצאנו מהעיר לכוון דרומה והתרחקנו ממנה כמה עשרות קילומטרים כשהסכנה היתה כבר מאחורינו, ירדנו מהכביש בחסות הלילה לחניה קצרה בשדה הפתוח.

הנוסעים ירדו מהמכוניות לשאוב אויר צח ולליישר קצת את העצמות. חלקנו לאנשים להם ונקניק, שהיה עם כל נהג מוכן מראש, כי ביום זה טרם בא אוכל לפיהם. הם התחממו קצת ומיד המשכנו בדרכנו הלאה. שטפנו את הכביש במהירות האפשרית, אף-על-פי שהכביש היה מכוסה שכבת שלג עבה, כי למחרת בשעה 5 לפנות בוקר חייבים היינו להיות חזרה בבסיס, כאילו לא קרה דבר.

הגענו לעיירה "מסטרה" בחצות הלילה. שם היה מחנה-מעבר של המוסד לעליה ב'. מיד התחלנו לפרוק את

הנוסעים מכונה מכונה, לפי התור באור קלוש של מנורה קטנה ובשקט רב, כדי לא לעורר תשומת לב של דיירי הסביבה. עמדתי ליד כל מכונה והתבוננתי בכל איש ואשה, אולי אראה פני מכר. עמדתי ככה ע"י המכונה האחרונה ומתבונן ביורדים ממנה. והנה אני רואה לפני איש מסורבל במעיל וחבוש כובע חורפי באוזניות קשורות מתחת לסנטרו. פניו היו מוכרים לי ופתאום ניתקה קריאה מגרונו - שייע! האינך שייע ויטלזון מלאסק? שאלתיו, נבהל מהקריאה שלי. שאל אותי בקול רועד - ומי אתה? אמרתי לו את שמי, אך הוא היה מבולבל ומרוב טלטולים לא נזכר בי. הורדתי את כסוי הראש. כשהכירני לבסוף אמר - זה אתה אברהמל - שנינו התרגשנו ובקושי הספקנו להחליף מספר מילים. מפקד השיירה זירז אותי למכונה, כי המכוניות היו כבר מסודרות לנסיעה חזרה לבסיס, ועלינו להגיע לשם בטרם יעלה השחר.

נפרדתי משייע ויטלזון בחפזון. מאז לא פגשתי בו - אף על פי שביקר בארץ פעמים אחדות מאמריקה, אבל משום מה לא ראיתיו.

בשביל החיילים מכל העמים שיצאו להילחם בנאצים, אמנם נגמרה המלחמה עם הניצחון על היטלר ומוסוליני - אולם בשביל החיילים היהודיים מארץ-ישראל עיקר המאבק והעבודה רק התחילה עם תום המלחמה, והיא רכוז פליטי החרב, שרידי העם היהודי שהושמד. עם שחרורם ממחנות המות נדדו הפליטים בכל דרכי אירופא בשבילים, ביערות ובדרך לא דרך, מעונים, אכולי יאוש ומזי רעב ופניהם למולדת, לארץ ישראל.

מאמץ עצום נדרש כדי לאסוף אותם, לרכזם, לארגן אותם. לעודדם ולעורר בהם את רצון החיים, בטחון ואמונה בעצמם ובנצח ישראל. בעיקר להביאם לחוף מבטחים לארץ ישראל. והעבודה נעשתה בנאמנות ובמסירות ובסכנת נפשות. בצדק ניתן להיאמר, שלחיילים היהו-דיים מארץ ישראל ששירתו בכל היחידות בצבא הבריטי באירופה - שמורה הזכות הראשונית של ארגון הפליטים, הצלתם והעברתם ממקום למקום, מארץ לארץ, עד הביאותם ארצה.

מרדכי אלעי

בְּשׂוֹרַת הַשָּׁלוֹם

הַיְרִיּוֹת נָחוּ, שָׁקְטוּ אֲפָקִים,
כִּבְשׂוֹרַת אָבִיב בָּאֲוִיר,
שְׁאוֹן הָמוֹן צוֹמֵחַ בַּשְּׁוָקִים
וְקוֹל הַשִּׁיר.

כְּחוֹלֶה מֵחָלְיוֹ יָקוּם
בְּכֹחוֹ עוֹד לֹא יִבְטַח,
וְכָל יוֹם לְגַבּוֹ הֶעָקוּם
מִשְׁעָן חָדָשׁ יִצְמַח.

שָׁבוּ סְנוּנִיּוֹת רִאשׁוֹנוֹת
וְשׁוּב הַיְּאוֹר שׁוֹטֵף,
צִפֳּרִים קִנֵּיהֶן בּוֹנוֹת
וְאוֹר — הָעוֹלָם עוֹטֵף.

שָׁבִים שְׁבוּיִים מִשְּׁבִי
בְּבִגְדֵי אֲרָצוֹת זָרוֹת,
בְּעֵינָם תְּמִיהוֹת, פִּיהֶם בִּדְמִי,
מוֹפִיעוֹת נָשִׁים הָרוֹת.

הוקרה למצילי יהודים

נהיה כפויי-טובה, אם לא נזכיר את אלה, מבין חסידי אומות העולם, שנתנו ידם להציל הרבה מבין תושבי עירנו בברחם מפני הרוצחים הנאצים.

גם בלאסק נמצאו נוצרים מסוג הל"ו, שכאבו את כאב היהודים בני עירם. בימי המצוקה והגירוש הסתכנו ונתנו מחבוא לנמלטים ופרסו מלחמם לרעבים. גאבריאנציק ואשתו מלאסק, הוא דאג לתעודות ואוכל לשני נמלטים וואווטשע רייכבארט ושמואל פרידמן, אשה נוצריה הופיעה כמלאך הצלה להם בעת עמדו לעבור את גבול הפרוטקטוראט, מידי פאטרול נאצי. היינצל, חתנו של סקיבינסקי שהדריך את השנים לארגון המחתרת הפולני, למען קבלת תעודות אריות והסתיר אותם בביתו במשך ימים אחדים. נתן להם את כתובתו של צבי מיכאלוביץ בגרושקוביצה, ודאג להם להתקבל אצל כומר, שעמד בראש המחתרת בסביבה הזאת, הכומר הזה, ששמו בלתי ידוע, קיבל אותם בסבר פנים ומיד קיבלו את התעודות הדרושות להם. הנוצריה הצעירה, שידעה שהם יהודים, הסתירה אותם בבית הוריה, באמרה להם שהשנים האלה הם קצינים פולניים מורשא, המסתתרים מפני הגעסטאפא.

השוטר הפולני קראקאוויאק, שהציל את צבי מיכאלוביץ ברגע האחרון מתוך קרונות המות ממש, והבריח אותו למקום מקלט. משפחת באנאשצ'יעק שהסתירה אותו בגורן

בין ערמות קש ונתנה לו מחבוא יותר ממחצית השנה, וסיפקה לו את כל צרכיו תמורת שעורים, שנתן בלילות לילדיו. נשים צ'יכיות שהגישו תפוחי-אדמה מבושלים ומים לנרדפים ע"י הנאצים בדרכים ממחנה למשנהו. הכפריות שפיזרו בצידי הדרכים פרוסות לחם ולפת לשיירות הרעבים והרעבות, הולכי-רגל תחת משמר העס-עס. הכפריות שנתנו את נעליהן להולכי יחף, רפויי-כוח. איך אפשר לשכוח את אנשי הכפרים, שסירבו לתת אוכל לאנשי המשמר של שיירות נשים שהובלו ממחנות עבודה, עד שהשיירה לא תשבע. שרגא נוימן מספר על בחור פולני שעבד כהשמלאי בקולומנה, הציע את עצמו להציל את כל קבוצת היהודים שעבדה שם ולהעבירה למקום בטוח בסביבות ורשא. וחשמלאי זה וחבריו, שעשו במשך זמן רב בהצלת יהודים, שילמו אחרי כן בחייהם, כשנתפסו בעבודתם ע"י הנאצים.

קצת מניצוצות האלה, שכל אחד מן השרידים העלה בסיפוריו, חובה עלינו להזכירם ולהעלותם לפני בנינו ובנותינו, למען ידעו, שבתוך מחשך ההשמדה וההרג, היו גם מקרים של מעשה-חסד עם החיים ועם המתים בימים הטרגיים להמוני יהדות אירופה. לא אוכל הכל לספר, ורשמתי מקצת מכל אלה.

בהתרגשות יתרה אני רושם את דבריה של מחטשע טרויבה על העם השואדי כולו, המדינה "אלופת ההצלה" בשנות השואה ולאחריהן. אלפי יהודים מן החיים עמנו בישראל ובארצות אחרות ניצלו ע"י השואדים. כמו מחטשע טרויבה, נושאים כולם אתם זכרונות-הוקרה לעם השואדי

ולמנהיגיו. הסופר אפרים דקל מספר בספרו "בנתיב הבריחה", הוצאת מערכות, שעד שנת 1940 ברחו לשואדיה,או עברו אותה בדרכם להצלה, רק מאות אחדות של יהודים,רובם בעלי אמצעים. רק מעטים מהם נזקקו לעזרה, שניתנה להם על-ידי הקהילה היהודית שם, שנתמכה לכך בתרומות בית המלוכה עצמו. למלך גוסטב החמישי ולראש ממשלתו מר פייר אלבין הנסון ז"ל,ידיד היהודים והציונות, חלק רב בהצלה ובקליטת הבורחים.

פרשת הצלתם של שבעת האלפים וחמש מאות יהודי דניה לא יכלה היתה לצאת לפועל בשנת 1943, אלמלא רצונם הכן ומעשיהם של העם השואדי וממשלתו, במתן מקלט לנרדפים ובהושטת עזרה בביצוע משימות ההברחה. גם ארגוני המחתרת בדניה, ברוכי היזמה והארגון, פעלו בתיאום עם חבריהם השואדים שמעבר לים. הודות לשיתוף-פעולה אמיץ זה עלתה יפה הבריחה הנועזת והמתוכננת להפליא, אשר בזכותה ניצלו רוב יהודי דניה.

לפעולות הצלה אלה חייבים אנו תודה עמוקה לשני העמים הסקנדינביים - השואדים והדנים - שעמדו לנו בשעת צרה וקטסטרופה.

הדנים

הדנים הנתונים תחת עול גרמני, העיזו וסיכנו חייהם להפגין, קבל-העולם כולו, את אחוותם לאזרחים היהודים, בשעת צרתם. הנאצים השתלטו על דניה באוגוסט 1943. הגרמנים בחרו בחגי היהודים כזמן המתאים

לתפישתם וגירושם. אבל הם החטיאו את המטרה. הדנים גייסו כל סירה קטנה להצלת היהודים, למרות השמירה הקפדנית של הרוצחים והסיורים של ציים וחיל האויר שלהם. בלי להתחשב במצבה הפוליטי העדין והאסון שהכיבוש הנאצי יכול להביא על עריה וכפריה, הציעה שואדיה לקבל את יהודי דניה לתוך ארצה. מתוך שלוש אניות גרמניות שעגנו בנמל קופנהגן, על מנת לקחת את יהודי דניה להשמדה, טיבעו הדנים ועוזריהם היהודים שתים מהן, ע"י מעשה-חבלה יעיל. רק מספר יהודים קטן נתפס ע"י הגעסטאפא בימי המצוד הגדול שלהם.

העתונות השואדית הריעה לכבוד ההצלחה הזאת וכתבה: היהודים המגיעים לחוף ארצנו רשאים להרגיש קבלת פנים של אחוה נורדית. גם באונגריה פעלה היד השואדית ע"י שליחה המיוחד ראול ואלברג ז"ל, שהוציא "תעודות חסות" וחילקן בין אלפים מיהודי אונגריה, והודות להן ניצלו משילוח למחנות המות. היהודים האונגריים החיים עמנו בישראל, זוכרים את מעשיהם האנושיים של אנשי הצירות השואדית בבודפסט ומזכירים בהוקרה ובהערצה את ראול ואלברג ועוזריו.

שלושה חדשים לפני תום המלחמה הציל ד"ר פ. ברנדוט 3500 פליטים יהודים ממחנה רנסבריק, רובן נשים, שהועברו על-ידי הצלב האדום לשואדיה ונתקבלו בה בזרועות פתוחות והועברו לטיפול בבתי הבראה ובבתי חחולים בארץ זאת. עם תום המלחמה קלטה שואדיה עוד שמונת אלפים יהודים, רובם מברגן-בלזן. רובם נזקקו

להבראה ולריפוי, אשר סופקו להם ביד נדיבה על-ידי הממשלה השואדית והצלב האדום שלה.

ליבנו מלא הערכה ותודה לממשלה השואדית ועמה על כל זאת וברכותינו תלווינה את מלכה האמיץ ושריה של שואדיה לעולם ועד.

יבורך כריסטיאן מלכה של דניה ועמה האמיץ, ד"ר אגא ברטלסן ועוזריו המיוחדים. כבוד ננחיל להם לנצח ולדורות נספר את מעשיהם של טובי הבנים באנושות כולה.

העורך

אגה ברטלסן, הסופר הדני,
שעמד בראש פעולות הצלת יהודי דניה ב־1943.

ארגון יוצאי לאסק אין ישראל

לויט אפארזיכטיקער ציילונג געפונען זיך אין ישראל אקיימא-לן פון 150 לאסקער משפחות. צווישן וועלכע סזענען אויך פארעכענט די אלט-איינגעזעסענע אין לאנד מיט צענדליקער יארן צוריק, וועלכע זענען פארשפרייט איבערן גאנצן לאנד, מדן ועד אילת.

ביז צום אויסברוך פון די צווייטע וועלט מלחמה 1939, זענען מיר נישט געווען ארגאניזירט, ווייל אלע נייע עולים אין די 30-סטע יארן, וועלכע זענען געקומען קיין ארץ ישראל האבן זיך מיט אייגענע כוחות איינגע-ארדענט, יעדער אין זיין פאך און לויט זיינע מעגליכ-קייטן.

הגם די לאסקער זענען נישט געווען ארגאניזירט אין אספעציעלן פאריין , האבן זיי זיך אבער צוזאמענ-געהאלטן דורך פריינדליכע וויזיטן איינער ביים צווייטן. מרדכי שעראצקי ע"ה איז געווען פון די וותיקים אין לאנד און זיין הויז איז געווען שטענדיק אפן און ווארם פאר יעדן לאסקער, וועלכער איז געקומען אין לאנד אריין. מיכאל קאנטאראוויץ ע"ה, איז שוין פון לאנג געווען אין לאנד איינגעארדענט מיט זיינע קינדער, ווי אויך מנחם פאדעמסקי, געברידער טאפארעק, יחיאל קאכמאן און

זיין שווער הערשל ווייץ, זעליג בארנשטיין און אלעזר ברזעזינסקי, דוד אייזענבערג און בערל בודע. אין אקליינע צייט שפעטער זענען עולה געווען: זאב בארנשטיין, מאיר ראזענבלום ע"ה, שמואל וויגאצקי, אברהם קאזשמין, און פון דייטשלאנד זענען געקומען דוד דזיאלאווסקי, חיים ביאליק, יהושע זלאטניצקי, לייביש קאכמאן און פסח יאקובאוויטש. דער לאסקער קרייז האט זיך פערברייטערט. יעדער פון די געקומענע אין לאנד האט זיך איינגעארדנט מיט פרנסה. שפעטער זענען פון אמעריקא געקומען הענא און מענדל ראקמאן. ביי אלע זענען געווען גאסטפריינדליכע הייזער. אויף שמחות האבן זיך די לאסקער געפלעקט טרעפן און י יעדער האט זיך געפילט ווי ביי זיך אינדערהיים.

ערשט אין איינעם פון די מלחמה טעג 1945, ווען סאיז דערגאנגען צו אונדז די טרויריקע ידיעות פון די השואה, האבן מיר זיך פערזאמעלט ביי חיים ביאליק אין שטוב און אויפגעשטעלט דעם "ארגון יוצאי לאסק". דער הויפט ציל און צוועק פון ארגון האט געלויטעט, צו געבן הילף די לאסקער לעבנגעבליבענע, ווי נאר זיי געפונען זיך. סאיז אויפן ארט אויסגעוועלט געווארן א ועד און מרדכי שעראצקי ע"ה אלס יו"ר, מזכיר - זאב צורנמל, הענא ראקמאן גזברית, פער-וואלטונגס חברים - דוד דזיאלאווסקי, חיים ביאליק, זעליג בארנשטיין, און אליעזר ברזעזינסקי. אויפן ארט איז בעשלאסן געווארן, אז יעדער לאסקער חבר ווערט פערפליכטעט ארייננצוטראגן אין ארגון קאסא

10 פונט (אין יענער צייט איז דאס געווען אגרויסע סומע געלט). פאר די אריינגעפלאסענע געלטער זענען געשיקט געווארן פעקלעך פון קליידונג און עס פרא-דוקטן, לויט אדרעסן פון לאסקער פליטים. מיר האבן בעקומען תשובות און דאנקן פאר די פעקלעך פון די לאסקער רעשטלעך.

די ערשטע געלט אקציע האט אבער נישט גענוגט. דער ארגון האט זיך דעריבער געווענדן צו אונדזערע אויסלענדישע ברודער אין אמעריקא און אין ענגלאנד. אויך זיי האבן מיט אברייטע האנט בייגעטראגן שיינע תרומות און האבן געגעבן די מעגליכקייט צו טוען אסאך גוטע מעשים. (זיי טוען נאך אזוי ביזן היינטיקן טאג). אזוי ארום האבן זיך אין אמעריקא, ענגלאנד און אין פראנקרייך געשאפן ועדי יוצאי לאסק און האבן זיך פערבונדן מיט אונדזער ארגון.

יעדער עולה, וועלכער האט זיך געווענדן צום ארגון האט בעקומען די ערשטע הילף אויף זיך איינ-צוארדנען און מיט דער צייט האט ער צוריקגעצאלט, ראטנווייז, זיין חוב דעם ארגון. אזוי האט דער ארגון מיט דער צייט אדורכגעפירט עטליכע געלונגענע געלט אקציעס און דערלאנקט הילף די ניי געקומענע לאסקער עולים.

אין יאר 1948 איז אונדזער יו"ר מרדכי שעראצקי ע"ה געפאלן פון אראבישע קויל, שטייענדיק ביי זיין געשעפט אין תל-אביב. נאך די טרויער-טעג האט דער ארגון אויסגעוועלט אלס יו"ר דוד דזיאלאווסקי. דער

נייער פוירזיצענדער מיט חיים ביאליק אלס קאסירער האבן מיט גרויס אנערגיע ווייטער געפירט דעם ארגון און פערוואנדלט די הילפס-קאסע אויף אגמילות חסדים קאסא.

דער לעצטער בילאנץ פון די קאסא אין 31-סטן מערץ 1967 איז פאלגענד:

איינקונפטן:

שפענדונגען פון חברים אין לאנד	842 פונט	
איינגאנגס בייטראגן ביי אזכרות	1747 "	
שפענדונג פון לאסקער אין אויסלאנד	8263 " :	ס"ה 10852 פונט

אויסגאבן:

שטיצע פאר לאסקער אין ישראל	1716 פונט	
אויסגאבן צו מאכן אזכרות	2030 "	
פאסט, דרוק זאכן און פערשידנס	642 "	4388 פונט
קאסא בעשטאנד צום 31-סטן מערץ 1967		6464 פונט

אין דער צייט פון 1945 ביז 1967 האט דער ארגון געגעבן הלוואות 74 חברים, אסומע פון 22100 פונט און צוריק איינקאסירט 18200 פונט. דער קאסא בעשטאנד פון די אויבענדערמאנטע 6464 פונט בעשטייט פון

3900 פונט ארויסגעבארגט גמילות חסד צעווישן חברים און 2564 פונט מזומן אין די באנק.

אין משך פון די יארן זענען פארגעקומען עטליכע אלגעמיינע פערזאמלונגען אויף וועלכע עס זענען אפגעגעבן געווארן דינים וחשבונות פון ארגון טעטיקייט און קאסא בילאנסן, אויך זענען אויסגעוועלט געווארן נייע חברים אין די פערוואלטונגען. אחוץ געלט ענינים, געבן הילף חברים דורך די גמילות חסדים קאסא, האט זיך דער ארגון פערנומען מיט איינארדנען יאר-יערליך, אין יעדן י"א באלול אזכרות די לאסקער קדושים אויף וועלכע עס זענען איינגעלאדענט געווארן אלע לאסקער אין ישראל (דורכשניטלעך זענען אנוועזענד געוועזן 100 מאן אויף יעדע אזכרה). פון צייט צו צייט זענען אויך איינגעארדענט געווארן מסיבות ביי אגלעזל טיי, און אליטעראטישן אוונט לכבוד אונדזער חבר אליעזר אלעי, מיטן ערשיינען פון זיין בוך "די שטוב". אויך לכבוד געסט פון אויסלאנד, וועלכע זענען געקומען אין ישראל און האבן געלייסטעט לטובת דעם ארגון זענען איינגעארדענט געווארן מסיבות מיט אהארציקן געשפרעך.

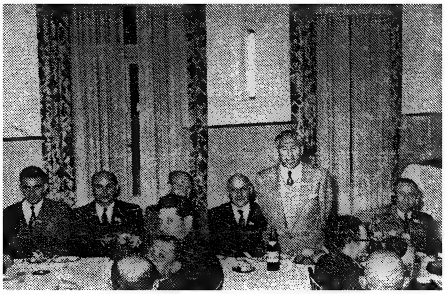
די שענסטע מאראלישע דערגרייכונגען פון ארגון יוצאי לאסק איז דאס אויפשטעלן אמאנומענט די לאסקער קדושים אין "יער הקדושים" אין די ירושלים-בערג, און אין מרתף השואה אויפן הר-ציון.

דער לעצטער ועד פון ארגון באשטייט פון נייע און עלטערע חברים: פארזיצענדער דוד דזיאלאווסקי, קאסירעריך הינדא מוזס-באסקאוויטש, חברים: חיים

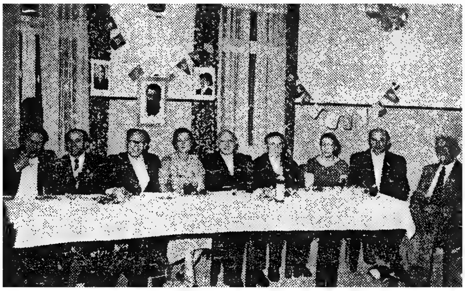
ביאליק, דוד לערער, רחל גרינדלער-קארן, שמואל ויגאצקי און אברהם קאז׳מין. מזכיר - שרגא נוימן. רעוויזיאנס קאמיסיא: זאב צורנמל און יחיאל נוימן.

די פערוואלטונג פירט ווייטער די טראדיציאנעלע טעטיקייט. אלס צוגאבע האט אויף זיך דער ועד גענומען איינס פון די שווערסטע אויפגאבן: פעראייביקן אונדזער שטעטל און אלע קדושים דורך דעם ביה"ס אין פ"ת כפר גנים און ארויסגעבן דאס דאזיקע יזכור בוך לאסק, מיט איער אלעמענס הילף און מיט דער הילף פון אונדזערע חברים פון אויסלאנד ווו זיי געפונען זיך נאך.

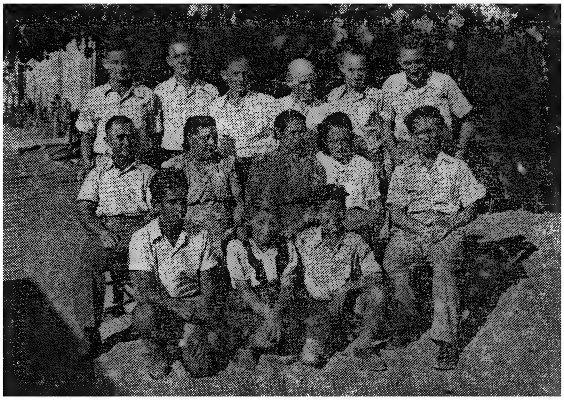
פאר דעם קומט דעם ועד אגרויסן יישר כוח!

מסבה לכבוד בקורו של יושב ראש הארגון באמריקה מר יעקב רייכברט בישראל.

מסבה לכבוד בקורם של יושב ראש ארגון יוצאי "לאסק" בפאריז
מר סלומון וויאקובסקי ורעיתו ומר שלמה סלומונוביץ בישראל.

שרידי לאסק הראשונים שהגיעו ארצה ב-1946.
קבלת פנים לכבודם אצל משפחת זעליז בורנשטיין בבני ברק.

אחי-צבי

דער גלויף קיין אמעריקא

אין סוף פון נײַנצייטן יאר הונדערט האבן אויך לאסקער יידן געגומען דעם וואנדער-שטעקן אין האנט און עמיגרירט. די ארימקייט האט ארויס געשטופט. זיי האבן געזוכט פאר זיך אמקום מנוחה און פרנסה ביי די ברעגן פון קאלומבוס מדינה. מיט גרויס מאטערניש דארט, סוף-כל-סוף, זיך פעראנקערט און אויפגעשטעלט זייערע היימען.

אין שטעטל האט געמאכט ארושם אזא ידיעה למשל, אז איציק שטערן (איציק נאטעס) פארט קיין אמעריקא. ער האט איבערגעלאזן זיין גאנצע פאמיליע אין לאסק און איז געפארן. געשריבן בריוו, געשיקט דאלארן זיין פאמיליע און אין עטליכע יארן שפעטער צוריקגעקומען אין שטעטל און געטראפן די יידישע בעפעלקערונג אין דער זעלבער ארימקייט.

ער איז געבליבן אצייט אין שטעטל און זיך ארומגעזען, אז סאיז נישטו, אין פוילן, קיין צוקונפט פאר זיך און פארן יינגן דור, בעזונדער פארן יידישן ארבעטער. ער האט זיך אויפדאסניי גענומען פאקן מיט די גאנצע פאמיליע און צוריק געפארן קיין אמעריקא.

באלד נאך אים זענען פון שטעטל עמיגרירט צענדליגער יינגע בחורים, אויך עטליכע משפחות קיין אמעריקא

און זיך צושפרייט איבער אלע שטאטן, ווו זיי האבן אויפגעשטעלט זײערע געצעלטן. דער גרעסטער טייל פון די לאסקער עמיגראנטן זענען געווען מיליטער-פערפליכטעטע, וועלכע האבן זיך מיט שמחה אריבערגעכאפט די גרענעצן ביי קאליש, וויערושאוו און דורך אנדערע בעקוועמא גרענעץ שפאלטן. מיט דער צייט האבן די אלע געשאפן אשיינעם יידישן קיבוץ אין די פעראייניקטע שטאטן.

ווען איך זאג "קיבוץ" קאן מען מיינען, אז די לאנדסלייט האבן געהאט צעווישן זיך עפיס געמיינזאמעס אין יענע יארן. דאס שווערע לעבן פון יעדן, ביז ער האט געפונען פרנסה, האט דאס נישט ערמעגליכט. נאך לאנגע מאטערנישן: געטוישט פאכן, געוועקסלט זײערע פרנסות צענדליקער מאל, ביז זיך איינגעארדנט. דער ערשטער סימן פון א ארגאניזירטער לאסקער געזעלשאפט איז ערשט צושטאנד געקומען, ווי מיר האבן זיך דערוואוסט אין לאסק נאכן ערשטן וועלט קריג.

דער גרויסער יידן-געלויף פון "זעלבסשטענדיקן פוילן" אין דער וועלט אריין, האט אויך געטריבן קיין אמעריקא נייע לאסקער עמיגראנטן. דאס האט ערוועקט ביי די איינגעזעסענע לאסקער לאנדסלייט אין אמעריקא זיך צו ארגאניזירן און דערלאנגען הילף די נייאגעקומענע לאסקער עמיגראנטן. דאס איז, בערך, די צייט פון די ענטשטייאונג פון לאסקער טעטיקן פאריין אין אמעריקא. דער לאסקער פאריין האט זיך אויף אברייטן מאסשטאב גענומען שיקן הילף קיין לאסק. הונדערטער פעקלעך

שפייז און מלבושים זענען דערהאלטן געווארן פון "אמעריקאנער לאסקער פאריין" און דערמיט דערהאלטן ביים לעבן אסאך משפחות. דער עיקר האבן זיי גענומען שיקן אויספאדערונגען פאר קרובים און נאענטע.

אין גיכן זענען נייע לאסקער געפארן קיין אמעריקא. קומענדיק פון די "נייע עמיגראנטן" האבן זיי שוין אנגעטראפן אויף אגוטן קבלת-פנים און גוטע חברים, וועלכע האבן זיי געהאלפן זיך איינארדענען ביי ארבעט און ביי מסחר, ביז יעדער האט אנגעהויבן פירן א אייגן לעבן.

דער "אמעריקאנער-לאסקער פאריין" האט בסדר געשטיצט די לאסקער "גמילות-חסדים קאסא" און געשיקט שטיצע די ארימע משפחות אין לאסק.

אויף יעדער ווענדונג פון לאסקער אינסטיטוציעס צום "אמעריקאנער פאריין", וועגן הילף, האט זיך דער "פאריין ווארים אפגערופן.

אויך דער "ארגון יוצאי לאסק" אין ישראל, קען מיט גרויס אכטונג אין כבוד בעשטעטיקן, די ברידערישע בעציאונג פון "אמעריקאנער פאריין" צו אונדזערע הילפס אקציעס. אנהויבנדיק פון 1945 ביז היינט. וועגן סוואלט נאר מעגליך געווען, וואלטן מיר דעם "אמעריקאנער פאריין" פערשריבן מיט גאלדענע אותיות אין אונדזער בוך.

יעקב רייכבארט
ניו-יארק

"דער לאסקער פאריין אין אמעריקא"

אקורצן איבערבליק

אין דער צייט פון דער "גרגי-סער עמיגראציע" פון אייראפא אין די פעראייניקטע שטאטן, זענען אויך מיט געקומען גרויסע יידן מאסן צו אונדז און דאס האט מחייב געווען זיך צו ארגאניזירן אין לאנדס-מאנשאפטן.

די ראלע און ווילטעטיקייטן פון די געשאפענע לאנדסמאנ-שאפטן געהערן צו די דער-הויבנסטע קאפיטליך אין דער געשיכטע פון יידישן לעבן אין אמעריקא. אונדזער פאריין איז ענטשטאנען אין מזל פון אשמחה, וואס איז פויר-געקומען אין אקטאבער 1900 ביי מיין פעטער אהרון רייכבארט. צו דער שמחה זענען געקומען 13 געסט (אבר-מצווה ציפער) און אט די 13 געסט האבן דאס געגרונדעט דעם לאסקער פעראיין.

איייניקע פון זיי, וועלכע איך האב פערזענדליך געקענט זענען: מאיר נוימאן, מ. שיראצקי, ל. אליה און ל. קונטער. אין קאמיטעט זענען אויך געווען

עטליכע פעוואלטונגס-חברים נישט-לאסקער.

אלע פעראייניגען האבן, כמעט, איך יענער צייט דערפילט די נויט-ווענדיקייט פון זיך גרופירן און לייכטער מאכן דאס לעבן דא און צו פערגרינגערן דעם צער, וואס האט פערשאפן דאס איבערייסן די פארבינדונג מיט דער אלטער היים. די צוזאמענ-קונפטן און פערזאמלונגען האבן שטארק געהאלפן צוזאמענ-בינדן די לאנדסלייט און פאר-טרייבן די איינזאמקייט פון די ניי-געקומענע.

אנגעפירט מיטן לאסקער פאריין, פון זיינע ערשטע טעג ביז די מיטל 30-גער יארן האבן די פרעזעסן: (פרעזידענטן) הה' העלד, פייגנבוים, בערנשטיין, מארגנ-בעסער, מעלזאק, לייזער נוימאן און חיים שאמפיין, וועלכער האט לאנגע יארן געפירט דעם סעקרעטאריאט פון פאריין (געווען אגעלערנטער און א אינטערעסאנטער ייד). נאך די אויבנדערמאנטע עסקנים זענען מיר, פון יינגערן דור, גערופן געווארן צו דער אנפירערשאפט פון פאריין, און מיר זענען נאך כמעט בירן היינטיקן טאג איינגעשפאנט אין שלעפן דעם יאך פון אלעם. מיר די חברים: ה. ראקמאן, ד. קארפען, ר. בודא, ס. דז'אסעף, נ. בלאק (יעצטיקער סעקרעטאר) און י. רייכבארט. איך משך פון דער צייט

האבן מיר זיך ארומגעזען, אז מיר ווערן אלס ווייניקער און קלענער אין צאל חברים. די אַלטע גייען אין זייער אייביקן וועג און נייע מיטגלידער קומען נישט צו, האבן זיך דערוועקט דאגות, ווי אויפצוהאלטן דעם לאסקער פאריין אין זיין אמאליקן צאל. זענען מיר געקומען צו אבאשלוס, אז מזאל ארגאניזירן אלע קינדער פון אונדזערע חברים אין א "יוגענט פערבאנד" אונטער דעם פאריינס אויפזיכט. די ארגאניזירונג האט זיך איינגעגעבן. ביז 30 מיטגלידער האט געציילט דער "יוגנט פערבאנד" מיטן נאמען "די אמעריקאנער לאסקער". אבער קיין גרויס נחת פון זייער טעטיקייט האבן מיר נישט געהאט. דעריבער האבן מיר אים אויפגעלעזן און די יוגענדליכע אריינגענומען אלס מיטגלידער אין אונדזער פאריין, אבער קיין גרויסן אנטייל אין דעם פאריין-לעבן נעמען זיי אלץ נישט.

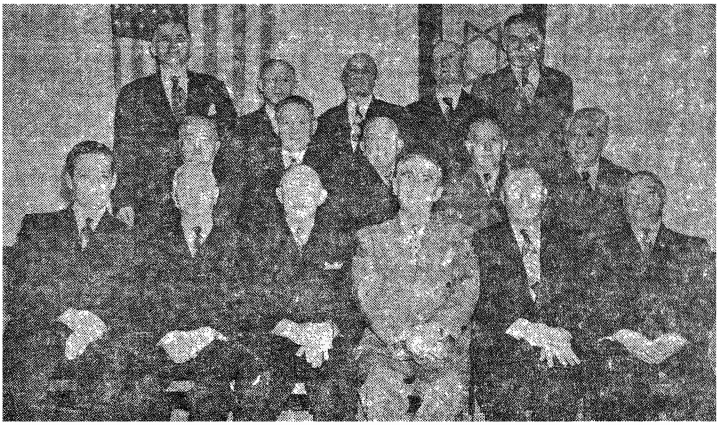
מיר האבן אויך געזארגט צו האבן אאייגענע נחלה פאר א אייגענעם "בית עולם" פאר די מיטגלידער פון לאסקער פאריין איבער 120 יאר. דאס האט געפאדערט גרויסע געלט-מיטלן. מיר האבן עס אבער ערווארבן. אספעציעלע קאמיסיע פערנעמט זיך מיט די ענינים. אזוי האבן מיר דערשלעפט דעם פאריין ביז נאכן לעצטן שרעקליכן חורבן פון פוילישן יודנטום און דער פערניכטונג פון די לאסקער יידישער קהילה דורך די היטלער רוצחים. איך בין נישט אומשטאנד צו שילדערן די גרויסע ווייטוק, וואס דער חורבן האט אונדז אלעמען פערשאפט. דער פאריין האט אלץ געטוען אום צו קענען אויפנעמען די איבערגעבליבענע, וועלכע וועלן קומען קיין אמעריקא. 40 מאן

פון די פליטים האבן מיר אויפגענומען און זיך געזארגט פאר זיי. זייער חברישאפט האט אונדז פערשאפט גרויס כבוד, בעזונדער די חברים: פירסאן, לערער און בערקענוואלד. דער פאריין היט-אפ יעדעס יאר און ארדענט-איין פיירליכע אזכרות, אין י"א באלול.

אויך האבן מיר געשטעלט אויפן לאסקער בית עולם אאיינדרוקספולן מאנומענט דעם אנדענק די לאסקער קדושים און אויך אקלענערע מצבה, אונדזערע ליבע און טײרע. צו דעם צוועק האט אונדז אברהם רייכבארט,נאך זייענדיק אין פוילן, בעזארגט מיט אביסל ערד פון "קבר אחים" אויפן לאסקער בית עלמין און מיר האבן עס ארייגעשיט אונטער די מאנומענטן.

דאס אלץ וואס איך האב דא אנגעשריבן איז נאר אקורצע אפשאצונג און דערציילט וועגן אזער קליינעם טייל פון די מעשים, וועלכע מיר האבן מיט דעם בעסטן ווילן געטוען לטובת אונדזערע ברודער. אחוץ דעם זענען מיר מיט לייב און נשמה איבערגעבן צו אלע ישראל אויפבוי געלט זאמלונגער. אונדזערע חברים שפענדן מיט אבריטע האנט לטובת יעדן ישראל-פאנד. דער לאסקער פאריין איז פערטרעטן אין דעם "פעראייניקטן יידישן לאנדס קאמיטעט" פאר ישראל. איך בין דארט דער פויר-שטער פון לאסקער פאריין און ווער פערבעטן אויף יעדן צוזאמענפאר מיט טויזענטער אנדערע פוירשטער פון אלע יידישע לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקא. איך טרעף אויף די פיירליכע באנקעטן די ישראל שגרירים,קאנסאלן און בכבודע געסט פון ישראל. איך קום יעדעס מאל צוריק אהיים פון אזא צוזאמעפאר באגייסטערט און באוואונדערונג

פון יידישן אמעריקאנער גייסט און איבערגעבנהייט צו ישראל.

איינער פון די לאסקער פאריין פערוואלטונגען אין אמעריקא.

דאס אמעריקאנער יידנטום איז אפינאנסיעלער און אפאליטעשער-פעלז פאר ישראל. כבין פול מיט אמונה, אז דער יידישער כוח אין אמעריקא וועט נאך שטייגן און זיך פארשטארקן ביז מסירות הנפש לטובת ישראל, אזוי לאנג ווי סוועט זיך נויטיקן. מיר פערגעסן נישט, אז ישראל האט אונדז געגעבן שטאלץ מיט כבוד און אטעם פאר אונדזער לעבן אויף די אמעריקאנער ערד.

<u>דאס קען מיט געלט נישט בעצאלט ווערן.</u>

מיר בעגריסן אייך ווארם צום ארויסגעבן פון יזכור-בוך לאסק. מיר האפן עס אין קורצן צו לעזן. שלום!

וועלוול משהלעס

דער לאסקער פארבאנד אין פאריז

נאך פארן צווייטן וועלט קריג האט זיך אין פראנק-רייך אויסגעצייכנט דער "לאסקער פארבאנד" מיט צושטיילן הילף אין אלע פארמען, פאר אונדזערע בני-עיר.

אבער דער עיקר ארבעט האט זיך אנגעהויבן נאכן פארענדיקן פון דער צווייטער וועלט מלחמה.

אגרויסער שאד, וואס סהאט זיך ביז היינט נישט אפגערופן, כאטש איינער, פון די גוטע און טײַערע קאמיטעט חברים אין פראנקרייך און געבן א איבערבליק פון זײַערע גוטע מעשים, אז סזאל פארשריבן ווערן לדורות אין לאסקער יזכור בוך. איך קען נאר באשרייבן דאס, וואס איך האב געהערט דערציילן פון פייטשע בארנשטיין ע"ה, בעזוכנדיק ישראל. און דאס זענען אירע ווערטער, בערך: "פארן צווייטן וועלט קריג זענען אין פראנקרייך געווען ביז 300 לאסקער פאמיליען, איינגעארדענטע, און אנטייל גענומען אין אלגעמיינעם פאליטישן און קולטורעלן לעבן פון לאנד. סהאט זיך ביי זיי אויך שטענדיק אפגערופן די צוגעבונדנקייט צו דער אלטער היים, לאסק. זיי האבן געהאט אקאנטאקט מיט פיל לאסקער חברים, וועלכע האבן געוווינט, צושפרייט איבערן גאנצן לאנד.

באלד נאך דער בעפרייאונג פון פראנקרייך פון די נאצישע הענט, האט זיך אקליין ביסל פון אונדזערע לאסקער

אומגעקערט פון פערשידענע אויסבאהעלטענישן און גע-
קומען קיין פאריז, גענומען זיך צו ארגאניזירן
פונדאסניי די הילפס ארבעט, וועלכע איז דאמאלס ממש
געווען אלעבענס פראגא.

קורץ נאכדעם האט זיך אנגעהויבן דער פליטים
שטראם פון לאסקער, וועלכע זענען געקומען פון די
ארבעטס לאגערן, אויסגעמוטשעטע, ווי לעבעדיקע מתים
האבן זיי זיך צוגעשלעפט צום דעמאלדיקן גרויסן יידישן
צענטער פאריז. דער דעמאלדיקער קאמיטעט האט מיט איבער-
מענטשליכע כוחות דערלאנקט הילף יעדן לאסקער, וואס
האט זיך געווענדן צו אים.

מיר האבן זיך פערבונדן מיט אלע פילאנטראפישע
און געזעלשאפטליכע וועלט אינסטיטוציעס,ווי "דזשאינט"
"ארט" א.א. און פון זיי בעקומען געלט מיטלן לטובת
אונדזערע ברודער.

מיר האבן זיך אויך גלייך געשטעלט אין קאנטאקט
מיט אלע דאמאלסט עקזיסטירענדע ביורעס פון אויסזוכן
קרובים. מיט איין ווארט, אלע לאסקער פליטים האבן ביי
אונדז געפונען זייער אברודערישע הילף.

אבאזונדער קאפיטל איז געווען דאס זארגן פאר די,
וועלכע האבן זיך געלאזט מיט דער עליה ב׳ קיין ארץ
ישראל. דאס אלס, וואס איך געדענק פון פייטשע
בארנשטיינס דערציילונג.

אזוי האבן מיר אויך געהאט ידיעות פון אלאסקער
קיבוץ אין בעלגיע און אין ענגלאנד.

די ארטיקע קאמיטעט חברים ווייסן צו שילדערן
וועגן דער הילף. וואס די אלע לאנדסמאנשאפטן האבן
דערלאנקט אונדזער אלטער היים פארן חורבן און זייר
ווארימע הילף דעם ארטיקן "ארגון יוצאי לאסק" צו
זיינע הילפס אקציעס. די אקטיווע חברים ווייסן אויך
צו דערציילן וועגן זיירע טעטיקייטן אויפן נאציאנאלן
געביט און זייר איבערגעבנהייט צו ישראל מיט לייב
און נפש.

לאסקער קאמיטעט אין לאנדאן

אויך די לאסקער אין ענגלאנד פארלאזן זיך אויף
אונדזער "זכרון", וועגן זיירע מעשים טובים און האבן
ביז היינט גארנישט געשריבן פארן יזכור-בוך, כאטש
אקליינא אפהאנדלונג וועגן זייער קאמיטעט.

וואס מיר ווייסן אבער און געדענקן איז זייער
ווארימע בעציאונג צו אונדזער אלטער היים פארן חורבן
און שטענדיקע הילף דעם ארטיקן "ארגון יוצאי לאסק".

אלתר ווידאווסקי און יעקל קארן ע"ה זענען דארט
אין ענגלאנד געוועזן דער לעבנדיקער נערוו אין לאנדענער
קאמיטעט און האבן ארויסגעוויזן אשטארקע פעראינטערע-
סירונג צו יעדער הילפס-אקציע לטובת די לאסקער פליטים
באלד נאכן צווייטן וועלט קריג. ביזן היינטיקן טאג
שטייען די דארטיקע לאסקער אין קאנטאקט מיט אונדז און
שפענדן זייער חשובן טייל ביי יעדער געלעגנהייט. קומען
אויף באזוך קיין ישראל און ברענגען ווארימע גרוסן פון

אונדזערע לאסקער לאנסלייט. (אויף אצווייט ארט אין דאזיקן בוך קענט איר לעזן וועגן די לאסקער ענגעלענ-דער באציאונג צו די לאסקער "גמילות חסדים קאסא").

לאסקער פערבאנד אין דייטשלאנד

ביז 1933 זענען אין דייטשלאנד געווען צענדליקער משפחות, וועלכע זענען אויסגעוואנדערט פון לאסק אין משך פון יארן. מיט היטלערס נצחון ביי די פארלימענט - וואלן האבן זיך די לאסקער באצייטענס אפגעטראגן פון דייטשלאנד און אויסגעוואנדערט אין גאר דיוועלט.
אקליינער טייל איז אויך געקומען קיין ישראל און האבן זיך דא גוט איינגעארדענט. וועגן זייער טעטיקייט לטובת דער לאסקער ארימע בעפעלקערונג איז ביז היינט גאר נישט דערציילט געווארן. מיר קענען זיך פוירשטעלן, אז זיי האבן די לאסקער נישט קיין עוולה געטוען.

לאסקער אין דייטשלאנד

גחלים לוחשות

גחלים לוחשות – פליטי האודים והאפר ומזכרת אורך בית אבינו; אשר הפליא את נוגהו ונשדד.

מעטים עד מאד פה שרדנו, אך אנו ננצור את האש; נר התמיד בה נדליק ונחונן שלהבתו בל תכבה.

גחלים לוחשות – פאר כל טובך העלות, בית אבינו. בעתות של יגון ושמחה הזכירו. נר של רעות ותקוה, נדליק גחלים, באשכן, תשורה נביאו לבנינו, למען יגלו מחצבתם לאורכן, ואיש את אחיו יגלו.

כי דורש דמים אותם זכר
לא שכח צעקת ענוים.

תהילים ט' י"ג

B U R N I N G   C O A L S

Burning coals, remnants of the fire-brands and the ashes, and a token of the light of our father's home; that had a wonderful light, but was ruined.

We remained very few, but we shall keep the fire. We shall light the continuously candle and keep its flame that it will not be quenched.

Burning coals. You, home. of father, that gave us your glory; we shall remember you in times of grief and joy. With the fire of the coals we shall light a candle of friendship and hope, and this we shall bring our sons for a gift, in order that they will discover their source by the light of these burning coals.

אחרית דבר

מצבת זיכרון בהר ציון וביער הקדושים

מאורע גדול היה לנו ביום, בו התאספנו, אנשי לאסק, לכבד את זכר משפחותינו על-ידי קביעת טבלת זיכרון במערת השואה שבהר ציון בירושלים, המקודשת מדורות, ומצבת זיכרון ביער הקדושים אשר בהרי ירושלים.

בנוהג שבעולם, כי מקימים מצבה לכל נפטר לחוד, ואילו פה, בשני המקומות הנזכרים, הוקמו מצבה אחת לקהילה שלמה - הורים, בנים, עוללים ויונקים. ברם, המצבות האלה רחוקות ממקום ההריגה, הריהן קרובות לנשמותיהם.

יודעים אנחנו, עד כמה השתוקקו הקדושים שלנו בכל ליבם ונפשם לארץ האבות ולירושלים עיר הקודש. אנו בטוחים שבימיהם האחרונים נשאו את עיניהם לארץ ישראל חמדת ליבם.

ומהם שהתנחמו, כי בארץ נשארו להם שארית וזכר. יהודי שלא זכה לחיות בארץ ישראל השתוקק שלה"פ ייקבר באדמתה.

אם זה נמנע ממנו, הרי השתדל שלפחות שקיק קטן מעפרה של א"י יושם בקבר למראשותיו. להמתיק את רגבי הנכר.

תהיינה המצבות האלה זכר עולם לקהילת לאסק, קהילה שהתקיימה בפולין מאות בשנים.

בשעה שיבקר מי שהוא מיוצאי עירנו במקומות אלו יקרא את הכתוב על המצבות וייזכר בעיר מולדתו - במשפחתו, בקרוביו ובידידיו אשר ניספו ע"י הנאצים. יוזיל דמעה טהורה ויתייחד עם זכרם הקדוש.

ה מ ע ר כ ת

MEMORIAL IN HAR-ZION AND IA'AR-HAKDOSHIM

We had a great event in the day we, people of Lask, gathered in order to respect the memory of our families, by setting a memorial table in Har-Zion in holy Jerusalem, and a memorial in Ia'ar Hakdoshim in the mountains of Jerusalem.

Usually, there is to set a memorial for every dead man separately. But here one memorial was set for a whole community: parents, children and babies. Though these memorials are far from the place of killing, they are near to our hearts.

We know how much the holy ones longed for the Holy-Land and for Jerusalem. We are sure that in their last days they longed for Israel,their desired. Some of them had consolation, thinking they had relatives in Israel. A Jew who did not live in Israel, wanted at least to be buried there. If also this was not given to him,he wanted at least a small sack of earth from Israel,which was put in his grave.

Would these memorials be a memory for ever for the Lask community, that existed in Poland hundreds of years. When somebody of our city will visit here, he will read what is written on the memorials, and remember his city of birth, his family, his relatives and friends, who were killed by the Nazi. He will shed a pure tear and will be set apart with their holy memory.

לוח זיכרון במרתף השואה בהר-ציון בירושלים

מצבת אבן לקדושי לאסק "ביער הקדושים"
בדרך לירושלים

שתי מצבות זיכרון שהציבו יוצאי לאסק
באמריקה לזכר הקדושים בני עירם.

הכניסה לבית הקברות הלאסקאי בניו-יורק.

נ ז כ ו ר

נזכור ולא נשכח את עיר מולדתנו, הקהילה הקדושה לאסק, אשר נכרתה ואיננה.

נזכור ברטט-לב ובדמע-עין את הורינו, אחינו ואחיותינו ואת כל עדת יהודי עירנו, טהורי הלב ותמימי הדרך - אנשים ונשים, זקנים ועוללים, אשר דמם נשפך כמים, בידי מרצחים בני עולה.

נזכור את שוועתם, בקדשם את השם מעל דרכים אבלות ומשכלות ומעל קבר פתוח. נזכור את כל הרדופים על צואר-הפזורים והנידחים במחנות של עבודת כפיה ובחדרי עינויים, עטופים ברעב, מרודים - נדכאים ללא מנחם.

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

מיר היילִיקן מיט גרויס יראת הכבוד דעם ליכטיקן אנדענקן פון אונדזער אומגעבראכטע משפחות אין לאסק, דורך די היטלעריסטישע תלינים.

ת נ צ ב " ה

ה מ ע ר כ ת

WE SHALL REMEMBER

We shall remember and not forget our town of birth, the holy community of Lask, that was destroyed.

We shall remember with a trembling heart and eyes with tears, our parents, our brothers and sisters, and all the Jews of our town, pure and innocent men and women, olds and babies; the blood of whom was shed like water by murderers.

We shall remember their cry, when they died on bereaving ways and on an open grave. We shall remember all they who were chased, all the scattered and banished in camps of forced work and in places of suffering; hungry, depressed and without compassion.

May their souls be bound up in the bond of everlasting life.

א

1 . אייזנבערג הרב יהודה לייב
אשתו : מרים
בניהם : חוה, בינעם ורבקה

2 . אבערז'אנעק אשר
אשתו : חוה
בניהם : מרים ונטע

3 . אהרונוביץ בינעם
אשתו : פערל (מבית שיראצקי)

4 . ארניקאורסקי רויזא
בניה : שאמשא, יצחק, דבורה ושאנא-פערל

5 . אורבך יהושע
אשתו : הינדא
בניהם : פראניא וטויבא

6 . אורבך מרדכי
אשתו : לאה
בנם : יצחק

7 . אורבך טוביה
אשתו : טויבא (מבית ווידאווסקי)

8 . אידלמאן רבקה
בניה : יורא ויידל

9 . אימבר דוד
אשתו : נאחא
בנותיהם: יענטא והענא

10 . אלעי מיכאל
אשתו : מאשא

11 . אלעי מלכה
בניה : מיכאל ויצחק

12 . אלעי משה יהושע
אשתו : דינא והילדים

13 . אלעי יעקב יוסף ומשפחתו

14 . אלעי מאכלא

15 . איכמאן שרה רחל (מבית שיראצקי)
בנותיה : בעלא והעלא

16 . אלעמביק אברהם
אשתו : לאה
בניהם : טויבא, חיה, שלמה ויצחק

17 . אלתער יצחק
אשתו : קיילא (מבית מייזלר)

18 . אבצמאן אסתר הינדא
בניה : איידל ושמואל

19 . אסטראווסקי פייבל
אשתו : אסתר חנה
בניהם : צערקא, משה-לייב ובלומא

20 . אקלאדעק יעקב דוד
אשתו : צינא
בניהם : חיה, פריבא, שמחה והערש

21 . ארשטער יעקב יצחק
אשתו : גיטעל
בניהם : בינעם, יוסף, רחל ורודא

22 . אש אברהם
אשתו : ייטא (מבית יואב)
בניהם : חיים-מאיר, מנחם, קרוסא וטעמא

23 . אשר שמואל יצחק
אשתו : פריידא
בניהם : אהרון-הערש, יונה וטויבא

ב

24 . באגדיינסקי יעקל
אשתו : שיינדל
בניהם : ייטא פערל, יצחק-אהרון, פרימעט, פייגא, משה ושבתאי

25 . באלזאם שמואל
אשתו : חיה-ייטא
בנותיהם: אסתר, זעלדא ומאשא

26 . באלזאם זלמן
אשתו : אסתר
בניהם : ביחא ולייביש

27 . באלזאם ראובן
אשתו : פערל
בתם : מאשא

28 . באמס מאיר
אשתו : רעילא
בניהם : אביגדור, אהרון, גאלדא וראנא

29 . באמס פנחס
אשתו : שרה
בניהם : מענדל ומרים

30 . באמס אברהם
אשתו : צפורה
בניהם : אביגדור, אהרון-פייבל ולאה

31 . באמס הענא
בנותיה : מאשא-לאה, רייזל וראנא

32 . באמס העניך
אשתו : ריווא

33 . באראווסקי יוסף
אשתו : פעסא
בניהם : מתתיהו ומשה

34 . בארנשטיין דבורה מירל

35 . בארנשטיין אפרים
אשתו : חנה לאה
בנותיהם: יענטא, מאכטשא, שרה, אסתר, מאשא ועוד בת

36 . בארנשטיין מיכאל
אשתו : צילא

37 . בארנשטיין יששכר
אשתו : פעסא מירל (מבית ארשטער)
בנם : משה

38 . בארנשטיין הערשל
אשתו : חנה

39 . בארנשטיין לייב
אשתו : שרה
בנם : דניאל מענדל
40 . בארנשטיין הערש זעליג
אשתו : פערל
בניהם : חיים ולייזער
41 . בארנשטיין איטשע
אשתו : גאלדא (מבית קמין)
בנותיהם: יוכבד ופייגא-רבקה
42 . בארנשטיין שמערל
בניו : חיים, מירל, זעליג,
חיה-הענא ויוכבד
43 . בארנשטיין אברהם
אשתו : הענא
בניהם : איטשע,זעליג וחיים
44 . בארנשטיין שמואל
אשתו : ליבא
בניהם : יצחק והינדא
45 . בארנשטיין חיה
בניה : חנן ורחל
46 . בארנשטיין ברוך
אשתו : באחא
בניהם : משה והערש
47 . בארנשטיין מאטא
בניה : משה והערש
48 . בארנשטיין ישעיהו
אשתו : הינדא
בנם : חיים אהרן
49 . בארנשטיין דוד ומשפחתו
50 . בארנשטיין פייגא)
51 . בארנשטיין הינדא (מבית טאפארעק)
52 . בארנשטיין מאניא
53 . בארנשטיין מינדל
54 . בארנשטיין אלתער
55 . בתם וויטעל (מבית זענדל)
בעלה ושני ילדים
56 . ברדא שלמה
אשתו : שרה
57 . ברדא תנחום
אשתו : שרה
בניהם : יצחק,משה,גאלדא וצילקא
58 . ברדא זכריהו
אשתו : מירל
59 . ברדא גימפל
60 . בוראקאווסקי אברהם
אשתו : דיווא(מבית ביאליק)
בניהם : דוז'שקא ופישעק
61 . ביאליק לאה
62 . ביאליק דוד
אשתו : רייזל
בנם : העניך יואל
63 . ביאליק אבא משה
אשתו : מאניא
בניהם : מאטל,שמחה ועוד בת
64 . ביאליק שמואל
אשתו : זיסעל
בניהם : פנחס,חנה,ריווא,
קלורא ומאלא הענא
65 . ביאליק יעקב
אשתו : ראגא
בניהם : שמואל וישראל
66 . ביאליק חיים לייב
בנו : הערשל
67 . ביאליק גרונם
אשתו : ייטא
68 . ביאליק הערצקא
אשתו : גאלדא רייזל
בניהם : יצחק ושרה
69 . ביאליק יצחק
אשתו : מרים
בתם : חנה
70 . ביאליק יהודה
אשתו : גיטל והילדים
71 . ביאליק הערשל
אשתו : רבקה
בתם : דאחא
72 . ביאליק שרה
73 . ביאליק פרץ
אשתו : ליבצ'יא
בניהם : פסח וישראל
74 . ביאליק נחום ומשפחתו
75 . ביאליק מענדל
אשתו : שרה ליבא
בניהם : יעקב,חיים ורייזל
76 . ביאליק אברהם ואשתו
בתם : חנה
77 . ביגלאייזן חיים הערש
אשתו : בלומא
בניהם : צירל ופנחס
78. ביגלאייזן יוסף
אשתו : אסתר
79 . ביגלאייזן יצחק
אשתו : רבקה והילדים
80 . ביגלאייזן זעליג ואשתו
בתם : מאלא
81 . ביגלאייזן רפאל מרדכי
אשתו : מאכטשא(מבית בארנשטיין)
82 . ביגלאייזן אברהם יוסף
אשתו : מאניא(מבית ויגאצקי)

רשימת הקדושים

83. ביגלאייזן דוד מיכאל
84. ביגלאייזן תנחום
אשתו : חווה
בניהם : טויבא, אהרון ועוד ילד
85. ביגלאייזן חיים
אשתו : טויבא (מבית קליין)
86. ביגלאייזן יעקב
אשתו : שפרא (מבית קארנאווסקי)
87. ביגלאייזן שיינדל (בת רחל ובנימין)
בתה : רחל
88. ביגלאייזן בטע (בן רחל ובנימין)
89. ביגלאייזן חיים הערש
אשתו : פייגא חנה
בניהם : יצחק ודוד
90. בירנצווייג דוד
אשתו : רחל לאה
91. בירנצווייג חיים וראלף
אשתו : יאכעט
92. בירנצווייג אביגדור
אשתו : שאבא לאה
93. בירנצווייג בנימין
אשתו : חיה (מבית לעווקאוויטש)
94. בכלר אברהם
אשתו : חנה (מבית זענדל)
95. בלאנקעט יוסף
בנו : בערל
96. בלאשקא ישראל משה
אשתו : מאטעל
בנם : שמעון הערש
97. בענצ'קאווסקי פעסא
98. בענצ'קאווסקי מאיר בער
אשתו : חנה
99. בעסערגליק שלמה
100. בערקאוויטש פנחס
אשתו : אסתר רבקה
בניהם : שרה ועוד ילדים
101. בערקאוויטש בעדל
אשתו : אסתר והילדים
102. בערקאוויטש ראובן
אשתו : טויבא קריינדל
103. בערקאוויטש חיים ואשתו
בניהם : שלמה ויענטא
104. בערקענוואלד מאיר
אשתו : רוחמה
בניהם : רודקא, שמואל ואברהם
105. בערקענוואלד סיני
106. בערגפריינד פריבעט
בניה : שמואל, ישראל והינדא

107. בערגער בנימין
אשתו : פרימעט
בניהם : יצחק, שאול, אסתר וחיה
108. בערגער (דענטיסט) ואשתו
בנם : העניעק
109. בראון יוסף
אשתו : מינדל והילדים
110. בראון יששכר ומשפחתו
111. בראון טויבא
112. בראון ליבא
113. בראון חיים
114. בראון אברהם
115. בראון אהרון
116. בראון משה
117. בראון חנן
118. בראנד הערש מאיר
אשתו : מרים
119. בראקמאן שמערן
אשתו : פערל
בניהם : שמחה בינעם, פנחס, בלומא, חיה, פעסא ושבע
120. בראקמאן שרה
בניה : גוצ'יא, ישראל אליהו ומאלא
121. ברז'עזינסקי רויזא
122. ברז'עזינסקי יצחק יעקב
אשתו : פראדל
בתם : יענטא
123. ברז'עזינסקי סאלא
בניה : רעניא וישעיהו מאיר
124. ברז'עזינסקי אהרון פנחס
אשתו : אטקא (מבית ליסנער)
125. ברז'עזינסקי אברומטשא
אשתו : מאניא
בניהם : האלינקא וסעבעק
126. ברז'עזינסקי דודוטשא
אשתו : ליפצ'יא (מבית קאפעל)
בנם : שלום
127. ברוסט יעקב
אשתו : גאלדא
בנם : זעליג
128. בריל יעקב
אשתו : צערקא
בתם : טויבא
129. בריל בערל
בניה : הינדא, לאה, יעקב ואהרון
130. ברעם אברהם
131. ברעם איטשא
אשתו : ייטא רויזא
בניהם : מנחם, שמואל, אברהם אהרון

132. ברעם וואלף
אשתו : פריידא
בניהם : טויבא,מרים,יהושע,יוסף,
מינדל, בראנדל וצבי

133. ברעם מענדל
אשתו : ליבא
בניהם : רויזא,איטשא-וואלף,
העניך ויוסף

134. ברעם מענדל
אשתו : הענא(מבית סאלאמאנאוויטש)

135. ברעם אברהם אהרן
אשתו : חיה (מבית טננבוים)
והילדים

136. ברעם הלל
אשתו : רבקה והילדים

137. ברעם יעקב העניך
אשתו : שרה גאלדא(מבית ראזנשטיין)

138. ברעם לייזער מאכל

139. ברעם איטשא

140. ברעסלער משה
אשתו : חווה
בנותיהם:הינדא, שרה ורחל

141. ברעסלער פייבל
אשתו : שרה (מבית מארצ'יאק)

142. ברלינסקי ברוך
אשתו : חיה (מבית זענדל)

143. ברז'ינסקי בעריש
אשתו : ברכה
בניהם : מלכה,ביניש,פייגא,
בראנא וחיה

ג

144. גאד כתריאל
אשתו : זיסל
בניהם : אברהם,אסתר,פייגא וחיה

145. גאד גאלדא
בנה : משה

146. גאד לייזער

147. גאד שרה

148. גאטהעלף יצחק מענדל
אשתו : יאכעט
בניהם : לייבל וגליקא

149. גאטהעלף צדוק
אשתו : גיטל
בניהם : אסתר פעסא ופנחס

150. גאטהעלף מרדכי זלמן
אשתו : חיה
בניהם : יוסף,העניך,פנחס ואשר

151. גאלאפ וואלף ואשתו
בנותיהם: באלצ'יא,מאניא ושרה

152. גאלדבערג יצחק ואשתו
בנם : אברהם

153. גאלדבערג מיישא
בניה : ראובן,ביילא ורייזא

154. גאלדבערג שימשא-משה
אשתו : לאה

155. גאלדבערג יחיאל
אשתו : חווה(מבית סאלמנאוויטש)
בנם : שלמה

156. גאלדבערג פנחס
אשתו : הענא (מבית ברעם)
בניהם : יעקב,נחמיה ויוכבד

157. גאלדבערג מרדכי
אשתו : רחל
בתם : רבקה

158. גאלדבערג ליבמאן
אשתו : רויזא

159. גאלדשטיין חייב יוסף
אשתו : גאלדא
בניהם : מאטעל,אברהם יוהנן,
שלמה ואהרן

160. גרטמאן יצחק
אשתו : מינדל
בניהם : יעקב ונטע

161. גיסקא חיים וואלף ואשתו
בניהם : בלומא, מאשא,מרים ויצחק

162. גיסקא לייב

163. גיסקא גימפל

164. גלאווינסקי יואל ראובן ורפאל משה
(בני אברהם ורחל)

165. גלייטמאן ברוך
אשתו : רבקה (מבית בראנד)

166. גליקסמאן משה מאיר
אשתו : חנה רודא

167. גליקסמאן לאה
בניה : דינא,ביילא ורבקה

168. גליקסמאן גאלדא
בנותיה: רודא וחווה

169. גליקסמאן משה
אשתו : מאניא

170. געלבהארט רפאל
אשתו : מאשא
בניהם : יעקב ויששכר

171. געלבהארט מאיר
אשתו : לאה והילדים

172. געלבהארט אברהם
אשתו : חווה

173. געלבהארט הערשל ואשתו
בניהם : גערשן,פייגא,פסח, מרדכי,
וחיים שלמה.

174. געלבהארט יהודה
אשתו : פייגא שרה

175. געציל אברהם

176. גערלאך דוד
אשתו : ייטא
בניהם : טויבא,זלמן נוח,יעקב,
אברהם יצחק ושאכשא

177. גערלאך הערשל
אשתו : יענטא
בנם : חיים

178. גערכון חיים
אשתו : אסתר מרים
בתם : פריכעט

179. גערכון בערל

180. גערשט ישראל יצחק
אשתו : חווה

181. גערשט קרוסא (מבית גליקסמאן)
בניה : דינא וזלמן

182. גראנעק יוסף
אשתו : גאלדא (מבית יואב)
בניהם : מאשא,טעמא,משה מענדל,
חיים,מאניא ופעלא.

183. גרין שמעון
אשתו : רבקה

184. גרינבאום ליבמאן
אשתו : מאכלא
בניהם : יוקעל ועוד שלושה ילדים

185. גרינבאום יוקעל
אשתו : פעסא
בניהם : יצחק ובערל

186. גרינבערג חיים
אשתו : חנה
בניהם : רבקה וראובן

187. גרינבערג חיים נחום
אשתו : שרה רויזא
בניהם : אברהם ועוד בת

188. גרינבערג חנה
בניה : טערצא,דבורה, ורויזא

189. גרינבערג ישראל
אשתו : שפרינצא(מבית כאבעלסקי)

190. גרינבערג חיים

191. גרינבערג פישל

192. גרינבער ועלוויל
אשתו : דבורה
בניהם : רחל,חיה וזלמן בעריש

193. גרינבער יעקב דוד
אשתו : רויזא
בתם : דבורה

194. גרינבער משה וואלף
אשתו : פראדל באחא
בתם : רחל

195. גרינבער אברהם
אשתו : מרים ייטא

196. גרינער יוסקא
אשתו : שרה לאה
בניהם : בעריש וישראל

197. גרינשפאן וואלף
אשתו : דבורה
בניהם : גיטל ובעריש

198. גרינשפאן הערש
אשתו : פייטשא
בניהם : גיטל וגדליהו

199. גרינשפאן זעליג
אשתו : מלכה

200. גרינשפאן אהרון לייב
אשתו : רחל לאה
בניהם : עמנואל יוסף,גיטל
וגאלדא רעילא

201. גריצ'מאן זלמן
אשתו : סורטשא
בתם : ייטא

ד

202. דאווידאוויטש דוד יצחק
אשתו : גליקא רחל
בניהם : יהושע,טעמא ולוזער

203. דאווידאוויטש אברהם משה
אשתו : שרה גענענדל
בניהם : ירחמיאל ויענטא

204. דאווידאוויטש טוביה
אשתו : חוות
בניהם : יעקב,טויבא,מאכטשא
ומאיר לוזער

205. דאווידאוויטש מענדל יחיאל
אשתו : הענא
בניהם : איטשא,נחמיה ורפאל מרדכי

206. דאווידאוויטש יצחק
אשתו : אסתר

207. דאווידאוויטש אהרון
אשתו : היגדא

208. דאווידאוויטש יעקב ומשפחתו

209. דאווידאוויטש שרה
בניה : צילא ומאקס

210. דאנציגער דוד
אשתו : רבקה פרימעט
בתם : לאה

211. דרנסקי שלמה
אשתו : פויגל
בניהם : קלמן,יהודה קאפל ושאנא
הענא.

212. דז'יאלאורסקי אברהם
אשתו : באשא
213. דז'יאלאורסקי מרדכי
אשתו : פייטשא
בניהם : משה חיים, לייב, לוזער, שלמה, צילקא, חנה וצירל
214. דז'יאלאורסקי שלמה
אשתו : חיה
215. דז'יאלאשינסקי דוד לייזער
אשתו : בלומא
בניהם : יצחק, יהודה, שרה ומלכה
216. דז'יאלאשינסקי משה חיים ומשפחתו
217. דעסאר יוסף דוד
אשתו : צירל
218. דעסאר דוד
אשתו : שרה
219. דעסאר שלמה
אשתו : מאניא
בניהם : יעקב, אהרון, פריידא ואסתר.
220. דעסאר בינעם יוסף אשתו והילדים
221. דעסאר יחזקאל אשתו והילדים.

ה

222. הארארויטש בן ציון
אשתו : טויבא
223. הויכשפיגל חנה
224. הוכשפיגל חיים לוזער ומשפחתו
225. הוכשפיגל יעקב הערש
226. הויכשפיגל אברומטשא
227. הימלפארב פסחיהו
בנו : אברהם בער
228. הימלפארב מענדל
בנותיו : היבדא וחיה
229. הערצבערג זכריהו
אשתו : חנה
בתם : בלומא טעמא
230. הערשקאוויטש פייבל
אשתו : הילדא
231. הערשקאוויטש זיסקא ומשפחתו
232. הערשקאוויטש אברהם
233. הערשקאוויטש ייטא

ו

234. ואגמאן קאפעל ואשתו
בניהם : חיים, ישראל אלתער, פערל, פרימעט ואהרון
235. ואגמאן יחיאל
אשתו : פייגא
236. ואגמאן ישראל

237. דואיאקאבסקי ברכה
בנותיה : שרה ודבקה
238. דואיאקאורסקי זלמן
אשתו : אסתר
בנותיהם: גיטל ורעביא
239. דואלף צימעל
240. דואלף שמחה לייב
אשתו : דבורה
241. דואלף לייביש
אשתו : באביא
בניהם : משה וישראל
242. דואלף שלמה
אשתו : מלכה
בנם : שמואל
243. דואלקאוויטש יוסף
אשתו : רוחמה
בניהם : משה, גוצ'יא ודרוז'שקא
244. דואלקענשטיין בן ציון
אשתו : חווה
בניהם : אפרים, יענטא ואסתר
245. דואלקענשטיין אברהם
246. דואלקענשטיין חיים יוסף
247. דוארטהיים שמואל
אשתו : חנה מינדל(מבית קו'זמין)
בנותיהם: בראנא ופייגא
248. דוארצקי ייטא מלכה
בניה : צעשה וצעטעק
249. דוארשאבסקי פייגא
בנה : לייזער
250. דויגאצקי בערל
אשתו : רוחמה
251. דויגאצקי ירחמיאל
בתו : חנה
252. דויגאצקי יעקב
אשתו : ייטא (מבית אלעי)
253. דויגאצקי שמואל
אשתו : ליבא(מבית דאקמאן) והילדים.
254. דורלץ משה יחיאל
אשתו : העניא
בניהם : פרים רבקה, מינדל פרימעט, מנחם, פריידא, סימא-רחל וצבי-יוסף.
255. דוידאורסקי העניך
אשתו : ריינל
בתם : לאה
256. דוידאורסקי אברהם
אשתו : היבדא(מבית טאפארעק)
257. דוידאורסקי שלמה
אשתו : ליפצ'יא (מבית קיבעל)
בתם : האליבקא

258. ווידאווסקי הערשל
אשתו : אלטא
בניהם : לייב,אסתר,יעקב,מאניא,
זעלדא,חיה,ומאשא לאה.
259. ווידאווטקי אברהם
אשתו : לאה
בניהם : לייב,טויבא וראובן
260. ווידאווסקי אברהם
אשתו ; חיה
בניהם : חנה,מרים ועוד ילד
261. ווידאווסקי שרה
בניה : ביילא,רפאל משה
ומאיר לוזער.
262. ווידאווסקי אלתער
אשתו : מאניא
בניהם : אברהם-לוזער,מרגלית
ופריידל
263. ווידאווסקי ישראל ראובן
אשתו : טויבא
בניהם : גדליהו וביביש
264. ווידאווסקי שמואל וואלף
אשתו : גיטל
265. ווידאווסקי שלמה
אשתו : ייטא
בתם : פראדל
266. ווידאווסקי פנחס
אשתו : אסתר
בנותיהם:חנה,שרה וברכה
267. ווידאווסקי משה
אשתו : זעלדא(מבית באגדינסקי)
בניהם : לייב,יצחק הערש,גיטל
וגאלדא
268. ווידאווסקי ראובן
אשתו : איידל
269. ווידאווסקי ישראל
270. ווידאווסקי פישל
271. ווידאווסקי יוסף
272. ווידאווסקי מרים (מבית לעבנ'יצקי)
273. ווידמאן שרה
בנה : משה
274. ווידמאן זיינוועל
אשתו : שרה וילד
275. ווידמאן חנה
בניה : זיסמאן ועוד בת
276. ווידמאן יחזקאל אשתו והילדים
277. וויטעלסון דוד זאב
אשתו : רעילטשא
בניהם : משה,יוסף, פנחס וזיסל
278. וויטעלסון פרימעט

279. ווייס דוד
אשתו : זעלדא
בניהם : ישראל, מרדכי,פערל
פרימעט וחיים-יהודה
280. ווייס חיים
281. ווייס ליבא
בתה : זעלדא
282. ווייס אלטא(מבית פאדעמסקי)
283. ווייס זכריהו ואשתו (מבית מייזלר)
284. ווייס שמואל זיינוועל
אשתו : ראנא
285. ווייסקאל דוד שלמה
אשתו :אסתר (מבית בירנצוויג)
286. ווייסקאל פנחס
אשתו : רבקה
287. ווירוויעצקי דוד
אשתו : שיינדל
בניהם : רחל,יעקב,פייגא,
ליפמאן ואיכל
288. ווירוויעצקי דוד
אשתו : צילקא
289. ווירוויעצקי אנשל אשתו והילדים
290. ווייץ משה
אשתו : מאשא
בניהם : יצחק, רחל וטויבא
291. ווייצמאן אברהם יחיאל
אשתו : בלומא
בניהם : חנה,רחל,גדליהו
ויצחק יוסף.
292. ווייצנבליט ברוך
אשתו : פערל דבורה(מבית שטערן)
בנם : זעליג
293. ווייצנבליט שרה (מבית שטערן)
בניה : ראובן ואביגדור
294. וויינבערג ליפמאן
אשתו : פראדל
בניהם : באשא,טויבא, פייגא,
בעריש ויענטא
295. וויינבערג העניך
אשתו : ליבא
בניהם : ישראל תנחום,שרה,יענטא
ולוזער.
296. וויינבערג אברהם משה
בתו : חווה
297. וויינגארטן חיים פנחס ואשתו
בנם : העקש פייבל
298. וויינדלער וואלף
אשתו : פעלא
בנותיהם: ציפא ופרימעט

299. דרייברייב אביגדור
אשתו : מאשא
בניהם : מרים,רודא,מינדל,
ישעיהו ומרדכי.
300. דרייבריב מרדכי מענדל
301. ווראצלאווסקי משה
אשתו : ביילא (מבית טימעל)
בנם : לייזער
302. דרייבנבערג רחל
בניה . דעילא,יעקל, לוזער,
יענטא,דוד לייב
ופראדל-פערל.

ז

303. זאלץ אריה
אשתו : רבקה
304. זאנדבערג אברהם
אשתו : רייזל
305. ז'ארקאווסקי פישל
אשתו : פראדל (מבית ביאליק)
306. ז'ארקאווסקי חיים
אשתו : רחל וילד
307. ז'ולטאווסקי רחל (סקורקאווסקי)
בניה : חנה-פערל,מאיר וטעמא
308. זייבערב שלמה
309. זייבערט שמעון מאכל
310. זיידלער יצחק
אשתו : פעסא(בת פייגא סיראצקן)
בתם : שרה שיינא
311. ז'יכלינסקי אפרים
אשתו :פעלא(מבית קעמפינסקי)
בנם :לייזער
312. זילבערהאז רפאל ואשתו
313. זילבערהאז נחמן
אשתו : רחל
314. זילבערשטיין דוד ואשתו
315. זילבערשטיין אפרים
אשתו : שרה (מבית בארנשטין)
בניהם : משה והעניא
316. זילבערשטיין משה ואשתו
בניהם :יעקוש,בלומא ופערקא
317. זילבערשטיין יחיאל
אשתו : ראסקא
318. זלאטניצקי פייגא
319. זלאטניצקי משה
אשתו : שאטל (מבית טאפארעק)
בנם : מאיר
320. ז'עליצקי ברוך
אשתו : חיה (מבית גאטהעלף)
בנם : משה
321. זעבדל העניך
אשתו : פייגא דאבריש

322. זענדל חיים-נתן
אשתו : רבקה
בניהם : ישעיהו,לאה ומענדל
323. זענדל חיים-נתן
אשתו : חיה
בתם : דאבריש.

ח

324. חאבעלסקי שרה
בניה : מאיר והערשל
325. חאבעלסקי משה חיים (בן שרה)
אשתו והילדים.
326. חאבעלסקי העניא
בניה : בעריש ומאיר
327. חאבעלסקי יעקל
אשתו : אסתר
בניהם : איידל ויחיאל
328. חאבעלסקי ירקל
אשתו : ביילא
בניהם : משה, ראובן ושמעון
329. חאבעלסקי הערשל
אשתו : אסתר
בניהם : מאיר וטוביה

ט

330. טאביאש מאשא
בנותיה: צפורה ופנינה
331. טאביאש בנימין ואשתו
332. טאביאש משה
אשתו : פייגא
333. טאביאש אליהו בער
אשתו : ביילא רחל (מבית דעסאו)
334. טאפארעק משה
אשתו : אסתר
בניהם : לייזער ויענטא
335. טאפארעק יוסף
אשתו : בלומא
בניהם : חיים-וואלף,משה,לייזער,
רבקה, לאה ושמעון
336. טאפארעק לייב
אשתו : ליבא(מבית ווידאווסקי)
בנם : נחום
337. טאפארעק חנה (מבית שיכשעוויטש)
338. טענענבאום הערשל
אשתו : חנה
בניהם : פייגא,לייב,אירנקא,
ואברהם-וואלף
339. טענענבאום אייזיק
אשתו : מרים צירל
בניהם : משה, וואלף וחיה
340. טענענבאום שלמה מלך
אשתו : מאניא(מבית לעווקאוויטש)
341. טענענבאום ביילא רחל וילדה

342. טענענבאום זעליג
בניו : אברהם, יצחק ובלצ'יא

343. טענענבאום אביגדור
אשתו : פייגא זעלדא ועוד 4 ילדים

344. טענענבאום יעקב רפאל
אשתו : מירל
בתם : פראדל

345. **טענענבאום משה חיים**
אשתו : מרים רבקה
בנם : וואלף

346. טענענבאום יעקב קלמן
אשתו : לאה

347. טענענבאום שמערן
אשתו : גליקא(מבית יעקובאוויטש)

348. טראובע יוסף
אשתו : יסקא
בניהם : לאה,מרדכי,מענדל ודניאל

349. טראובע מרדכי שמשון
אשתו : סורטשא
בניהם : מאכמשא ופנחס

350. טראובע לוזער ומשפחתו

351. טרוסקאלאסקי מאריץ
אשתו : ריקל
בתם : רעילא

352. טרוסקאלאסקי משה שמואל ומשפחתו

י

353. יאנדסעריטש ירנה
בניו : איידל,חנה ורבקה-פערל

354. יאסקאוויטש לוזער
אשתו : קיילא
בניהם : יצחק לייביש,שמעון,
גאלדא וחיה

355. יאסקאוויטש הערש פייבל
אשתו : פדיגל (מבית ויערניק)

356. יאסקאוויטש אייזיק
אשתו : רחל
בניהם : וואלף,שלמה דוד וישעיהו

357. יאקובאוויטש לוזערל
אשתו : רחל לאה

358. יאקובאוויטש חיים
אשתו : פערל
בניהם : מאניא ושמעון

359. יאקובאוויטש העניך
אשתו : רבקה
בניהם : מאניא ומרדכי

360. יאקובאוויטש שמואל (לערער)
אשתו : מרים
בניהם : יחיאל וחווה

361. יאקובאוויטש הינדא
בניה : שמואל, יהושע וראובן

362. יאקובאוויטש לייזער
אשתו : פייגא (מבית ביימאן)
בניהם : רחל,וואלף ועוד ילד.

363. יאקובאוויטש רחל
בנה : אהרון

364. יאקובאוויטש יחיאל מאיר(שניידערל)
אשתו : ריווצ'יא
בניהם : חיה ועוד בת

365. יאקובאוויטש משה
אשתו : חווה וילד.

366 יאקובאוויטש אברהם לייב
אשתו : ביילא
בניהם : פייבל ולייזער

367. יאקובאוויטש אהרון אשתו וילד

368. יאקובאוויטש אברהם

369. יואב אברהם יעקב
אשתו : פייגא (בת וואלף) והילדים

370. יואב מאניא

371. ירדמאן שמערן
אשתו : מינדל

372. ייגליצקי אהרון
אשתו : יוכבד
בניהם : מינדל וגבריאל

373. יעדוואב יצחק
אשתו : שרה (מבית פייערטאג) והילדים

374. **יעלין מינא**
אשתו : הודעס
בניהם : דוד איטשא וגרשון

375. יעלין יששכר
אשתו : דבורה
בניהם : שמחה ולייזער כלך

376. יעלין הערש-מאיר
אשתו : חיה רחל
בניהם : שמעון ומלך

377. ירוחם בנימין
אשתו : טעכא
בניהם : טויבא רודא, שמאי, חיה,
גערא, פייגא, אסתר ואברהם.

כ

378. כאץ לאה
בניה : איטשא וזעליג

379. כאץ משה
אשתו : ייטא

380. כהן בירא מאלא
בניה : רודא,שבע,יואל ומינדל

381. כהן משה
אשתו : גאלדא(מבית ווידאווסקי)

382. כהן זעליג
אשתו : פויגל
בניהם : רודא, מינדל,גיטל,מתתיהו,
משה,חנה ורבקה

383. כהן יחיאל מאיר
אשתו : טעסא(מבית קוז'מין)
בניהם : אברהם-מרדכי,יואל, מתתיהו,פנחס ואליעזר

ל

384. לאכמאן משה יוסף
אשתו : קיילא
בניהם : יורא ואהרון
385. לאנגער לייבל
386. לאנגער ישראל
387. לאקער טוביה
אשתו : בלומא יאכעס(לעווקאוויטש)
בניהם : ישראל,יצחק,פייגא ומנוחא.
388. לובאשיץ אדם (דענטיסט)
אשתו : אננה
389. לודר דוד
אשתו : מינדל
בניהם : אברהם ועוד ילדים
390. ליבערמאן לייב
אשתו : חווה וילד
391. ליטמאן אברהם-יוסף
אשתו : רבקה וילד
392. ליכטענשטיין נתן
אשתו : חנה
בניהם : חיים ופייגא
393. ליכטענשטיין הערש ואשתו
394. לייזעראוויטש יוסף
אשתו : שפרא והילדים
395. ליסמאן אהרון
אשתו : היינדא
בניהם : הערש יידל,חיים אלתער, ושמואל העניך.
396. ליסנער יחיאל
אשתו : שרה
בניהם : פישל,איטשקא,לייב,פנחס, שמואל, אליעזר וריבא.
397. ליסנער שלמה
אשתו : רוחמה
בנם : פישל
398. ליסנער לוזער לייב
אשתו : ספרינצא
בנם : נחמיה דוד
399. ליסנער חנה
בתה : הודעס
400. ליסנער הערש וואלף
אשתו : אלקא
בנם : נחמיה

401. ליפשאנאוויטש בלומא
402. ליפשאנאוויטש משה
אשתו : חנה פירל
בתם : חיה
403. ליפשאנאוויטש אברהם מאיר
אשתו והילדים.
404. ליפשאנאוויטש שלמה זלמן
אשתו : ייטא
בתם : מאשא
405. ליפסקי יוסף ומשפחתו.
406. ליפקאוויטש משה
אשתו : בראנדל והילדים
407. ליפשיץ ראובן
אשתו : חיה
בניהם : פייגא,שמעון, וועלוול, אברהם ועוד ילדים.
408. ליפשיץ שמואל יוסף
אשתו : היינדא(מבית בארנשטיין)
409. ליפשיץ אליעזר
אשתו : לאה
בניהם : פייגא,חיה,משה ויצחק מענדל.
410. ליפשיץ וואלף
אשתו : פייגא לאה והילדים
411. לעווי פישל
אשתו : ייטא
בניהם : גימפל, מאיר, וואלף ואלקא.
412. לעווי ישעיהו
אשתו : קריינדל
בנותיהם:חיה ואסתר
413. לעווי חיים ומשפחתו
414. לעווי לייביש. ומשפחתו
415. לעווין גדליהו
אשתו : פריידא
בניהם : ייטא, לאה ועוד ילדים.
416. לעווין פינצ'א
417. לעווינסון (דענטיסט) ואשתו
418. לעווקאוויטש בערל
אשתו : העניא
בנם : יואל
419. לעווקאוויטש הערשל
אשתו : דבורה
420. לעווקאוויטש יחיאל וואלף
אשתו : מרגלית(מבית גרינבערג)
421. לעווקאוויטש פייגא בלומא(קארן)
בנה : יצחק
422. לעווקאוויטש רודא
423. לעווקאוויטש העניך
אשתו : צירל
בניהם : בלומא,פישל ויידל.

424. לערוקאַרוויטש אברהם
אשתו : מאלצ'יא (מבית ויגאצקי)
בניהם : אשר זעליג ומרים

425. לערוקאַרוויטש יצחק הערש
אשתו : זעלדא (מבית וואלף)
בניהם : דוד ולאלעק

426. לערוקאַרוויטש שמואל
אשתו : חיה פראדל
בניהם : געגעגדל. יעקב ואשר

427. לערוקאַרוויטש ערזו-שלום ומשפחתו

428. לערוקאַרוויטש בצלאל xxxxxxאשתו

429. לערוקאַרוויטש אבא

430. לענטשיצקי ראנא מלכה

431. לענטשיצקי יהושע וילדה

432. לערער יעקב
אשתו : טעמא
בניהם : חווה,איציק,רחל,משה
ורבקעלא.

433. לערער שלמה
אשתו : לאלא (מבית לערוקאַרוויטש)

434. לערער אליהו
אשתו : אלטא פערל
בניהם : שלמה הערש ועוד 3 ילדים

435. לעשצ'ינסקי מאיר לייביש
אשתו : רויזא
בניהם : יצחק משה, יוחנן, מאטעל
ועוד ילדים.

436. לעשצ'ינסקי אברהם
אשתו : רבקה

437. לעשצ'ינסקי גליקא צערל

438. לעשצ'ינסקי אברהם נחמן
אשתו : אסתר
בנם : שמואל

439. לעשצ'ינסקי יהושע
אשתו : יסקא
בניהם : שמואל אהרן ועזריאל.

מ

440. מאנדעל מאיר
בניו : אסתר, שיינדל ודוד.

441. מאנדעל לייביש
אשתו : פראניא(מבית ביהנצוויייג)

442. מאנדעל לייזער
אשתו : קלארא
בניהם : משה,יעבטא ולאה

443. מאנדעל שמואל
אשתו : חעבקא(מבית סענדז'יעווסקי)

444. מאנדעל חיה ראנא
בניה : משה וואלף ויהודה לייב.

445. מאנדעל פייגעלא
בניה : יהודה לייב,משה והבנות.

446. מאנעלא גבריאל ואשתו
בניהם : ישראל, שרה ואברהם

447. מאראווא יצחק
אשתו : רויזא

448. מארצ'יאק פראדל
בתה : דאבריש

449. מארקאַרוויטש קאפל-זלמן
אשתו : חנה
בתם : ליבא

450. מאשקאַרוויטש יעקב-קאפל
אשתו : שרה
בניהם : חיים-וואלף,טויבא-חיה,
פעסא, אהרון-דוד
ומשה-לייזער.

451. מאשקאַרוויטש פאלדא
בניה : אסתר, נטע ובן ציון

452. מאשקאַרוויטש משה-דוד
אשתו : חיה והילדים

453. מאשקאַרוויטש לייב
אשתו : רודא

454. מאשקאַרוויטש משה
אשתו : רבקה
בתם : רויזא

455. מאשקאַרוויטש יהודה
אשתו : מאניא

456. מאשקאַרוויטש מאיר
אשתו : שרה רבקה
בניהם : מנשה, ליבא ובערל

457. מאשקאַרוויטש אברהם-הערש

458. מאשקאַרוויטש מאניא
בניה : מאלא ומענדל

459. מיטעלמאן נחום מאיר
אשתו : נאחא
בניהם : חיה,חנן ורייזל

460. מיטעלמאן קלמן ואמד

461. מיטעלמאן משה-ראובן
אשתו : ליבא-שיינא
בנם : יוסף

462. מיטעלמאן שיינדל (שימשעוויטש)
ובעלה.

463. מייזלער משה
אשתו : רבקה רחל
בנם : ירמיהו

464. מיכאלאַרוויטש וואלף
בנו : דוד

465. מיכאלאַרוויטש הינדא רחל

466. מיכאלאוויטש וואלף
אשתו : לוסקא
בניהם : פייביש, חנה ומאשא
467. מיכאלאוויטש מיכאל
בניו : איסר, רבקה וטויבא-חנה
468. מילגראום יהודה
אשתו : חנה
בניהם : לאה, בראנא ושרה
469. מילגראום שמערן
אשתו : בראנדל
470. מילער ישראל-אבא ומשפחתו
471. מילשטיין יוסף ואשתו

נ

472. נאסקאוויטש פרימעט
473. נאסקאוויטש אפרים
אשתו : מינדז'א
בתם : פייגעלא
474. נאסקאוויטש אברהם-הערש
אשתו : חנה-הינדא
בניהם : אהרון,בטע,יוסף והענא
475. נאסקאוויטש יחיאל-דוד
אשתו : רויזא
בניהם : חווה ואברהם
476. נאסקאוויטש הערשל
אשתו : שיינדל
בנם : מאטעק
477. נאסקאוויטש אברהם
אשתו : באלצ'יא
478. נאשעלסקי יחזקאל
אשתו : מלכה
בניהם : בנימין,ביילא,צירל
וצעשא.
479. ניימאן חווה
480. ניימאן פריידא(מבית סאפארעק)
בנה : זלמן-לוזער
481. ניס שיינדל
בניה : יעקב וגענענדל
482. ניס בערל
אשתו : חיה
בנותיהם:גאלדא ורויזא

ס

483. סאלאמאנאוויטש מרדכי ואשתו
בניהם : גענענדל ושלמה
484. סאלאמאנאוויטש אברהם
אשתו : חיה-שרה (מבית שער)
485. סאלאמאנאוויטש לאה
בניה : גענענדל,באחא,אהרון
ושמואל.
486. סאלאמאנצ'יק נחמן
487. סאלאמאנצ'יק חאנצ'יא
488. סאסני יוסף
אשתו : חענקא (מבית וואלף)
בניהם : שמואל וזעליג
489. סאסני אברהם
אשתו : רחל
490. סאסני יצחק-הערש
491. סאנדאווסקי ברוך
אשתו : מירל
492. סטאביעצקי יחזקאל ואשתו
בניהם : אברהם,חיים וראובן-מאיר
493. סטאביעצקי הערש-יוסף ומשפחתו
494. סטריקאווסקי פנחס-זעליג
אשתו : גיטל
בניהם : יחיאל,רויזא ואליעזר
495. סטריקאווסקי רפאל-נחמן ומשפחתו
496. סטריקאווסקי יוסף
אשתו : אסתר
497. סימעל יעקב
אשתו : זעלדא
בניהם : יהודה,שמעון ומרדכי
498. סימעל חיים
אשתו : אסתר
בתם : גאלדא
499. סימעל גאלדא (מבית ווייס)
בתה : רויזא לאה
500. סענדז'יעווסקי יהודה
אשתו : מלכה
בניהם : מאשא,מאניא,ריידל,
משה, יעקב-מאיר ויוסף
501. סענדז'יעווסקי אברהם
אשתו : אסתר
בניהם : לייזער-מאיר,לייב ופעלא
502. סקורקאווסקי אברהם
אשתו : שפרא
בניהם : בערל, שלום ויעקב

פ

503. פאדעמסקי גבריאל
בניו : חיים יעקב ושרה
504. פאדעמסקי אהרון דוד ואשתו
בניהם : משה ,לאה ועוד ילדים
505. פאדעמסקי אברהם
אשתו : מאניא
בניהם : יעקל ועוד ילדים
506. פאדעמסקי שלמה
507. פאזנערזאן מרדכי-לייביש
אשתו : בראנדל(מבית ליפמאנאוויטש)
בניהם : ליפמאן, דוד ושמואל

508. פאלאקארוסקי מאיר
509. פאלארסקי ראובן ואשתו
בניהם : בערל,אהרון ופראדל
510. פאלקא רייזל
511. פאלקא ישראל-הערש
אשתו : חיה
בניהם : חיים,מינדל ואטל
512. פאלקא אהרון-יוסף
אשתו : שרה (מבית בייסאן)
בניהם : מאיר, רבקה לאה,זלמן-לוזער
חנה-בינא ועוד ילדה
513. פאלקא יצחק ומשפחתו
514. פאלקא משה-דוד ומשפחתו
515. פאלקא לייביש
אשתו :חיה-בינא(מבית אלעי)
בניהם :מאחלא, רבקה ובײלא
516. פאסאלסקי יוסף
אשתו : דינא
517. פרקאטש שרה גיטל
בתה : חנה
518. פרקאטש לוזער
אשתו : רודא
בתם : אסתר-שיינדל
519. פרקאטש בן ציון
אשתו : רויזא-לאה
בניהם : לוזער,שמעון,חנה ומשה
520. פרקאטש קלמן
אשתו : גענענדל
בניהם : באלצ;יא ושמעון
521. פרקאטש משה
אשתו : ראמקא
בניהם : שמעון וטויבא
522. פרקאטש לייבל
אשתו : זאסא (מבית האספעל)
523. פרקאטש בנימין
אשתו : ליבא
בניהם : רויזא ואסתר
524. פרקס הערשל
אשתו : גיטל
בניהם : פייביש, מאלצ;יא ומאיר
525. פרקס משה-מאיר
אשתו : חיה (מבית בארנשטיין)
והילדים.
526. פיאטרקארוסקי משה-גדליהו
אשתו : לאה
בניהם : רבקה ויעקב
527. פיאטרקארוסקי שמואל
אשתו : רחל-לאה (מבית קליין)
528. פיאטרקארוסקי מרים והילדים.
529. פיאטרקארוסקי רבקה
בניה : פישל ומרים
530. פיאטרקארוסקי יוסף
אשתו : שרה-רבקה
בניהם : פייביש וחיים
531. פיאטרקארוסקי שלמה
בנו : פרץ
532. פיאטרקארוסקי דוד
533. פיאטרקארוסקי נתן
534. פיאטרקארוסקי שפרינצא (אשת נוח)
בניה : יוכבד,פראדל לאה,משה,
חיים-יעקב ונחום-מאיר.
535. פיאטרקארוסקי ירקעל
אשתו : יהודית
בניהם : מינדל,הענדל,פעסא,ליבצ'א
ברכה, יוכבד וברוך
536. פיאטרקארוסקי יצחק
אשתו : מאחלא
בניהם : מייטא, מרדכי וגבריאל
537. פיאטרקארוסקי משה
אשתו : ביילא
538. פיאטרקארוסקי לייביש
אשתו : צ'יפא והילדים
539. פיאטרקארוסקי רואלף ומשפחתו
540. פיאטרקארוסקי אבא
אשתו : רויזא
בניהם : ישראל וחנה
541. פטאשקעוויטש גאלדא
בנה : בנימין
542. פיאנטקארוסקי משה
אשתו : שיינדל והילדים
543. פיאנטקארוסקי ברכה
בתה : חנה
544. פיירעטאג אברהם
אשתו : טויבא
545. פיירעטאג מרים
בנה : יעקב
546. פיירעטאג דב-שלמה
אשתו : אסתר
547. פיירעטאג יידל
אשתו : ליפקא
בניהם : יעקב ובעלא
548. פיירטאג יוסף-שמחה
אשתו : יעסקא והילדים
549. פיאנטקארוסקי שרה
550. פטאשקעוויטש פישל
אשתו : טויבא
בתם : גאלדא

.551 פילא מרדכי
אשתו : לאה
בניהם : שמאי,אליהו,ביחא
ואסתר-פייגא
.552 פילא וואלף
אשתו : רחל-לאה
בנם : שמאי
.553 פילא זעליג
אשתו : פייגא
.554 פילץ מלכה-רחל
בנה : לייזער
.555 פילץ איטשא
.556 פילץ יהודה-אריה
.557 פיערניקארזש פייגא
.558 פיערניקארזש הערשל
אשתו : רוחמה
בנם : לאלעק
.559 פייפלאוויטש הינדא ומשפחתה
.560 פלאטאו משה
אשתו : סאבינא
בנם : יוסף
.561 פלאבטא דניאל
אשתו : רבקה
בניהם : מיכאל,מרדכי זעליג,
פריסעט, פערל ועוד בת.
.562 פלאם בינעם-וואלף
אשתו : טויבא
.563 פלאם פייביש ואשתו
.564 פלורסקורא הערשל
אשתו : הענא
.565 פלורסקורא מענדל
אשתו : פערל והילדים
.566 פעלטא משה
.567 פראנט לייביש-מענדל
אשתו : פראדל
.568 פראנט מאיר
.569 פראנט חיים
אשתו : גאטל (מבית קליין)
בניהם : פייבל וטוביה
.570 פרזעדבארסקי יהושע
אשתו : הענא
.571 פרזעהאצקי משה חיים
אשתו : רודא
בנם : פנחס
.572 פרזעהאצקי העניך
אשתו : מינדל והילדים
.573 פרידמאן פייגא
.574 פרידמאן מרדכי-הערש
אשתו : ראצא (מבית קליגער)
בניהם : אלימלך וחיים-וואלף
.575 פרידמאן איטשא
.576 פרידמאן גאלדה
.577 פרידעל שמואל דוד ומשפחתו
.578 פריישאג יצחק
אשתו : איידל
.579 פריישאג יאנוס
אשתו : פעלא
בנם : ליאון
.580 פריינד מרדכי-מענדל
אשתו : צ'יפא
בניהם : קיילא-רייזל ויחיאל-מאיר
.581 פריינד וואלף
אשתו : אסתר (מבית שפיגלמאן)
.582 פרענקעל בנימין
אשתו : פייגא-ליפצ'א
בניהם : לייביש,צירל לאה, ייטא,
ישראל, חיה,דניאל ויענטא
.583 פרענקעל יצחק-הערש
אשתו : מלכה
בניהם : רבקה,יעקב ונפתלי
.584 פרענקעל ישעיהו
אשתו : פראדל (מבית באסקאוויטש)
בניהם : נחום,ישראל ומרדכי
.585 פרענקעל ביחא (מבית באסקאוויטש)
.586 פרענקעל יעקל ואשתו
בניהם : שבתאי, הערשל ושמעון
.587 פרענקעל יהודה
אשתו : רחל (מבית ווידמאן)
.588 פרענקעל ישעיהו-מאיר
אשתו : גיטל(מבית מיכאלאוויטש)
.589 פרץ לאה
בנותיה : זאשא והאליבקא

צ

.590 ציביה ליבא
בניה : אלתער בנציון,מאקס,
שלום-זלמן ופייגא
.591 ציביה זלמן
אשתו : ייטא
בניהם : פריידא,מאטעל,מיכאל,
גערשן ולייב
.592 ציביה רבקה
.593 צ'עכאנאווסקי הערשל
אשתו : קיילא דינא
בניהם : מאכטשא,מרים ואברהם

ק

.594 קאז'אל חנה
בניה : יהושע,שרה וחנה
.595 קאז'מין זעליג
אשתו : רוחמה
.596 קאז'מין יוסף
אשתו : חווה
בניהם : קלמן,משה וחנה

597. קאכמאן מרדכי-פייבל
אשתו : העבא
בתם : רוז'א

598. קאכמאן זלמן
אשתו : ריווא
בתם : פייגא

599. קאכמאן ישראל
אשתו : היבדא
בניהם : בן-ציון, שרה וזעליג

600. קאכמאן שמערן
אשתו : לאה

601. קאכמאן מאיר

602. קאכמאן אריה-לייב

603. קאמארניק ירקעל
אשתו : רבקה

604. קאמיאנער דבורה
בתה : פרימעט

605. קאמינסקי רחל
בנה : ישראל

606. קאמינסקי שרה-ליבא

607. קאמינסקי יאכעט

608. קאמינסקי רוז'קא

609. קאמינסקי משה-מאיר ומשפחתו

610. קאמינסקי אברהם
אשתו : מירל

611. קאלינסקי מיטא
בניה : מענדל, משה ולייב

612. קאלמן לוי
אשתו : היבדא (מבית יואב)
בנם : משה

613. קאכיינסקי לייביש

614. קאבטאראוויטש יצחק
אשתו : רעגיבא
בנם : טיעטעק

615. קאניארסקי יצחק
אשתו : מאשא
בניהם : הערשל, מינדל ורחל

616. קאפעל אברהם
אשתו : פייטשא
בניהם : חיים ואיטשא

617. קאפעל יונה
אשתו : ליבא (מבית גאלדמערג)

618. קארז'עץ ברח

619. קארז'עץ חיה שרה

620. קארז'עץ גל'יקא

621. קארן אברהם
אשתו : פריידא
בתם : ביילא

622. קארן מרים

623. קארן רודא-צירל

624. קארן דוד
אשתו : טויבא-רחל
בניהם : ישעיהו-מאיר, הערש,
מרים וחיה.

625. קארן שמואל-יוסף
אשתו : מייטא
בתם : איידל

626. קארן אלתער
אשתו : דבורה
בניהם : מיבא, לאלא ושלמה

627. קארן העשעק (בן יעקב)

628. קארן אנשל
אשתו : ביילא
בניהם : ברכה, יעקב וחווה

629. קארן ניעשא
בניה : משה, שלום, ליבא ואברהם

630. קארן יעקב ואשתו
בניהם : פנחס ומשה

631. קארן אליעזר
אשתו : לאה

632. קארן טיעטעק
אשתו : רעגיבא (מבית יאקובאוויטש)
בנם : שמעון

633. קארן שלום

634. קארן אברהם (בן גאדל)

635. קארפ אברהם
אשתו : דבורה

636. קארפירן בלומה-טעמא

637. קארנאורסקי שלום
אשתו : ייטא
בניהם : מינדל, הערשל ואברהם-נחום

638. קוראכנער בלומא

639. קוריאטקאורסקי גדליהו
אשתו : לאה

640. קוריאטקאורסקי זעליג
אשתו : אסתר
בניהם : איטשא, שמואל ולייב

641. קוריאטקאורסקי שלמה
אשתו : דבורה
בניהם : מאיר וחיה

642. קוריאטקאורסקי בערל
אשתו : מלכה
בניהם : מאיר וגיטל

643. קוריאטקאורסקי הערשל
אשתו : רויזא
בנם : גדליהו

644. קרוטנער מאזולא (מבית קוז'מין)
בניה : בראנא, מלכה, פנחס-מנחם,
משה, חנה מינדל,
אבוהם שמואל, יהושע-מאיר
ואסתר.

645. קרוטנער אברהם יחיאל ואשתו
בניהם : יצחק, בינעם ומשה-חיים

646. קרוטנער מאיר
אשתו : פריידא

647. קרוטנער ראובן ומשפחתו

648. קרוטנער הערשל ומשפחתו

649. קרוטנער וועלוול ומשפחתו

650. קרונעלד אהרון
אשתו : חווה

651. קופערט קלמן
אשתו : רבקה
בנם : משה

652. קופערט שמואל
אשתו : שרה
בנותיהם: חנה-פעסא ודבורה

653. קופערט גאדל
אשתו : פריידא
בניהם : מיכאל, גערשן, אליעזר
וחיים

654. קיבעל דניאל
אשתו : פעסא מינדל

655. קלוג נתן
אשתו : לוטקא
בניהם : שמשון, חנה ונוח

656. קליגער העניך
אשתו : לאה

657. קליין משה פאלעק
בנו : יעקב

658. קליין ירחמיאל
אשתו : ליבא-שרה
בניהם : מרים, לייזער-וואלף
והערש

659. קליין אברהם יצחק
אשתו : חנה
בניהם : יעקב וצירל

660. קליין בערל
אשתו : שיינא (יאקובאוויטש)
בניהם : אסתר וטוביה

661. קליין מרים ובתה (סאלאמאנאוויטש)

662. קליין אסתר-מאזלא
בניה : פאליק, משה-חיים ואבא

663. קליין לאה והילדים

664. קליין אליעזר
אשתו : שפרא

665. קליין שרה
בניה : אסתר וליפמאן

666. קליין רפאל
בניו : חיים, ורייזל

667. קליין יהודה
אשתו : פעסא (מבית ברוסט)

668. קליין לוזער וואלף ומשפחתו

669. קליין ליפמאן ומשפחתו

670. קליין אסתר רחל

671. קליין אליעזר פנחס

672. קליין הערשל
אשתו : שרה (מבית פראנס)
בניהם : משה-פייבל וחיים

673. קליין בעריש
אשתו : דאבריש

674. קלעצ'ערוסקי הערשל

675. קמין ראובן
אשתו : יאכעט
בניהם : רייזל, יהודה ליפמאן, רחל
וחיים-אלתער

676. קעמפינסקי נחמן
אשתו : רבקה
בנם : חיים לייב

677. קעמפינסקי איטשא
אשתו : אסתר
בניהם : נאחא וחיים-לייב

678. קעמפינסקי נתן
אשתו : xxxx עדז'יא
בתם : מינא

679. קעמפינסקי דאדז'יעק
אשתו : אלמא (מבית ביאליק)
בתם : שרה

680. קעמפינסקי דוד-איטשא
אשתו : רויזא ובתה

681. קעמפינסקי אברהם
אשתו : רודקא ובתם שרה

682. קעמפינסקי יחזקאל
אשתו : אטא
בנם : נתן

683. קעמפינסקי אהרון

684. קראטאשינסקי יוסף-מרדכי
אשתו : חנה-לאה

685. קראנקאפף יחיאל
אשתו : קריינדל
בניהם : דבורה, מאלצ'יא, בעריש
וחנן

686. קראנקאפף נטע
אשתו : אסתר
בניהם : בעריש, מאניעק, מאלצ'יא
שמאי ומירל

687. קראנקאפף שרה

688. קרז'עפיץ מרים ובתה
689. קרז'עפיץ גליקא
690. קרז'עפיץ רפאל משה
בנו : שמעון
691. קרז'עפיץ חיה שרה
בנה : לייב
692. קרז'עפיץ מענדל
אשתו : פראניא והילדים
693. קרז'עפיץ זעליג
בניו : מאיר,מלכה,חנה-פעסא
וגערשן
694. קרז'עפיץ יוסף
אשתו : שיינדל
בניהם : זעליג, מאיר ועוד ילדים
695. קריס לייביש
אשתו : צירל
בנם : יצחק
696. קריס נחמיה ומשפחתו

ר

697. ראגאלע אברהם
אשתו : חנה
בנם : קלמן
698. ראגאלע יעקב
אשתו : צוועטל
בניהם : פנחס,משה,ליבא וייטא
699. ראגאלע רואלף
אשתו : שרה
בנותיהם:פייגא ורבקה
700. ראגאלע יעקב-שמערן
אשתו : פייגא (מבית בארנשטיין)
701. ראגאלע הענא
בתה : שרה
702. ראגאלע פנחס
703. ראגאלע שרה
704. ראזן שמערן
אשתו : חיה-שרה והילדים
705. ראזן זלמן-לייב
אשתו : הינדא(מבית ביגלאייזן)
706. ראזן זלמן ומשפחתו
707. ראזנבאום אברהם
אשתו : לאה
708. ראזנבלום זלמן
אשתו : גאלדא
בנם : חיים
709. ראזנוואלד יצחק-מאיר
710. ראזנוואלד יעקב-יהושע
אשתו : גאלדא
בניהם : שרה,הינדא,ליבא,זרח
וייטא.

711. ראזנפעלד אברהם-עזור ואשתו
712. ראזנעס פנחס
בנו : יצחק ועוד ילד
713. ראגאזינסקי חיים
אשתו : חיה
714. ראזנצווייג אהרון
אשתו : צפורה
בניהם : מאכשא, משה,יוסף,
לעמל ורחל
715. ראזנצווייג בנימין
אשתו : חיה
716. ראזנצווייג זקן
אשתו : תבה
בניהם : אלטא,לאה ומאשא
717. ראזנצווייג מאטעק
אשתו : לאה (מבית ציביה)
בנם : יעקב מאיר
718. ראזנשטיין ייטא
בתה : מאניא
719. ראזנשטיין גענענדל
720. ראטשטיין יעקב-לייב
אשתו : חנה-רחל
בתם : דבורה-מרים
721. ראטשטיין נחום-רואלף
722. ראקמאן יוסף
723. ראקמאן שמראל
אשתו : ייטא
724. ראקמאן מאיר
אשתו : דבורה (מבית באסקאוויטש)
725. ראקמאן בנציון
אשתו : געלא (מבית ליפשיץ)
726. ראקמאן שמחה
אשתו : שרה
בניהם : אולעק ועוד בת
727. ראקמאן איטשא
בתו : לאה
728. ראקמאן הערשל
בניו : לייב וריווא
729. רידראן גרצ'יא
730. ריבאק יעקב-אהרון
אשתו : צ'יפא
בניהם : הענין, סאבינא ודרעזל
731. ריבשטיין דוד
אשתו : זיסל
בנם : מאיר
732. רובינשטיין איטשא
אשתו : גיטל
בניהם : משה, שלום, פייגא,אסתר,
אברהם-משה ובעריש

733. רייכבארט זכריהו
בניו : זקן וכענדל
734. רייכבארט אהרון-יצחק
אשתו : חנה
בניהם : ראשקא רחל,הערש-משה,
חיה ואלטא
735. רעכטמאן אברהם-טוביה
אשתו : לאה
בתם : נאחא
736. רעכטמאן משה
אשתו : פערל

ש

737. שאבשעוריטש אביגדור
אשתו : ייטא
בנם : קלמן
738. שווארץ יענטא
בניה : שמעון,תנחום,מלכה
ושולמית.
739. שוועד קאפל
אשתו : מלכה
740. שטיינקא מתתיהו ואשתו
741. שטיינקא פישל ואשתו
742. שטערן מאלא-רויזא
בנה : אירו
743. שטערן יצחק
744. שטערן פישל
745. שטערן אלתער-וויגדור
אשתו : שיינא-העניא
בניהם : יחיאל-מאיר ואברהם
746. שטערן שלמה
אשתו : רחל
בנם : וואלף
747. שטערנבערג שלום
748. שטערנבערג שלמה
749. שטערנבערג חיה
750. שיבעק הינדא
בנה : אליעזר
751. שיבעק מלכה
בתה : איידל
752. שיבעק טויבא
753. שימשעוריטש יצחק
אשתו : מרים
בתם : אסתר
754. שימשעוריטש שאמשא
אשתו : רחל
בנם : יעקב
755. שימשעוריטש משה
אשתו : בראנא

756. שימשעוריטש משה
אשתו : מאלא (מבית בודא)
בניהם : דוד סינא,שאמשא,
פייגא ושלמה
757. שימשעוריטש יעקב-אהרון
אשתו : קריינדל
בניהם : פערל, ביילא ודוד
758. שימשעוריטש סיני
אשתו : גליקא
בתם : ביילא
759. שיראצקי פייגעלא
760. שיראצקי לייב
אשתו : נחמה
בניהם : זאב ונחמן
761. שיראצקי נחמן
אשתו : רבקה
בנותיהם:גיטל ומאטא
762. שיראצקי נתן
אשתו : פינדל
בניהם : העניך ומאניא
763. שיראצקי מיכאל
אשתו : וויכל
בניהם : יוסף-לייב ומאניעק
764. שיראצקי משה
אשתו : ייטא-פראדל
בניהם : איידל ומאיר-גרשון
765. שיראצקי הירש ואשתו
בניהם : פערל, ייטא ועוד ילדים
766. שיראצקי העניך
אשתו : יוכבד
בתם : נאחא
767. שיראצקי מרדכי
אשתו : זעלדא
בנם : משה
768. שיראצקי העניך
בניו : יוסף-מרדכי,עקיבא,חווה
ואסתר-ליבא
769. שיראצקי יוסף
אשתו : אלטא(מבית קאפעינסקי)
770. שיראצקי משה-אברהם
אשתו : מאטא לאה
בתם : יענטא
771. שליבקא משה ואשתו
772. שליבקא אסתר-פייגא ובעלה
773. שלאמאוויטש נטע
אשתו : רבקה
בניהם : ידידיה,פעסא ורחל לאה
774. שלאמאוויטש מרדכי ומשפחתו

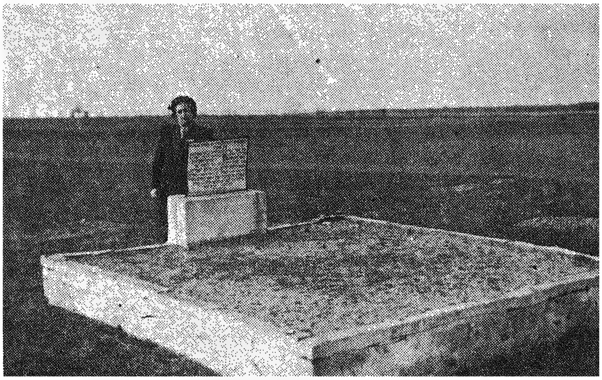
775. שטולעריטש שאול
אשתו : רחל
בניהם : הערשל, אהרון,שרה,חיים,
דוד, גדליהו,יעקב ואירו.
776. שטולערויטש ישעיהו ואשתו
777. שטולערויטש יוסף
אשתו : פראדל (מבית קליין)
778. שטולערויטש יעקב
אשתו : חיה
בניהם : שאול,רויזה,ביילא,
גדליהו ורפאל-משה
779. שטולערויטש ייטא
בתה : צירל
780. שטולערויטש יהושע-פאלעק ואמו
781. שפילמאן שרה
בנה : מיכאל
782. שפילמאן גדליהו ואשתו
783. שפילמאן שמולעק
784. שפיצעק רויזה (בת קאפעל)
785. שקאפ רבקה-פערל
786. שאטקאוורסקי אביגדור ואשתו
787. שער אלתער
אשתו : אסתר
בנם : אברהם
788. שער אייזיק
אשתו : רבקה
בנם : ישראל
789. שער ליפמאן
אשתו : גרינא
790. שער אליעזר
אשתו : רחל
791. שער לייזער
אשתו : אסתר מלכה
792. שער (שני האחים שבתלו) ואמם.

די 20 קיין „כעלמנו"

1. ביגלאיזן נטע
2. ברז׳זינסקי אברומטשא
3. דז׳אלובסקי שלמה
4. חבלסקי טוביה
5. ילין דוד-איטשא
6. לובושיץ אדם
7. לרר שלמה
8. לרר איציק
9. מנדל לייביש
10. נוסקוביטש אהרון
11. סלומונוביטש שלמה
12. פיוטרקובסקי שלמה
13. פיוטרקובסקי יעקב
14. פיוטרקובסקי גבריאל
15. פרידמן מוטק
16. פרידמן איטשא
17. קוכמן זלמן
18. קוכמן מאיר
19. קלצ׳בסקי הערשל
20. שער ליפמן

קבר - אחים

ארבעים ושנים שנרצחו ביום חיסול גיטו לאסק ונקברו בקבר אחים

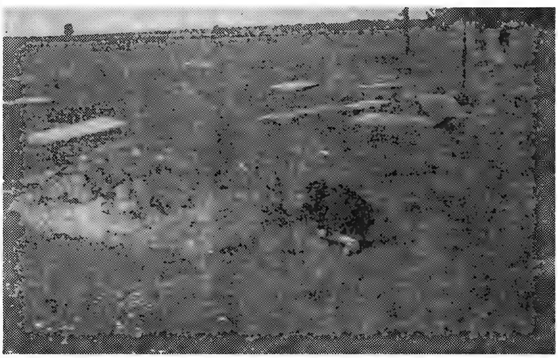
1. אימבר דוד
2. בומס גולדה
3. ביאליק דוד
4. ביאליק רייזל
5. בלזם רבקה
6. גליטמן רבקה
7. גרינר וואווא
8. וינברג ליפמן
9. זנדל העניך
10. זנדל דארביש
11. זנדל חנה
12. זנדל חיים-נתן
13. יוסקוביטש קיילא
14. לבקוביטש רודא
15. ליפמנוביטש בלומא
16. ליפקוביטש משה
17. לשצ'ינסקי מאיר-לייביש
18. לישצ'ינסקי רויזא
19. מיזלר משה
20. פיוטרקובסקי משה
21. פיוטרקובסקי ביילה
22. פיוטרקובסקי מייטא
23. פלאכטא דניאל
24. פלאכטא רבקה
25. פרייטאג יצחק
26. קורן יעקב
27. קופרט קלמן
28. קופרט רבקה
29. קליין משה-פאלק
30. קליין יעקב
31. קליין בעריש
32. קליין דובריש
33. קליין לייזר-פינצ'א
34. קלינסקי משא-לאה
35. קמפינסקי עדז'יא
36. קמפינסקי מינא
37. שבשביטש פייגא
38. שיף אסתר-מלכה
39. שירצקי נתן
40. שירצקי זיטל
41. בלומה בערל-שודיקרס
42. חנה רבקה (בת סת"ם-

על קבר אבות – אויף קבר-אבות

אויפן צושטערטן בית עלמין אין לאסק

אסתרל מיט איר מאן
און פרוי זינגער.

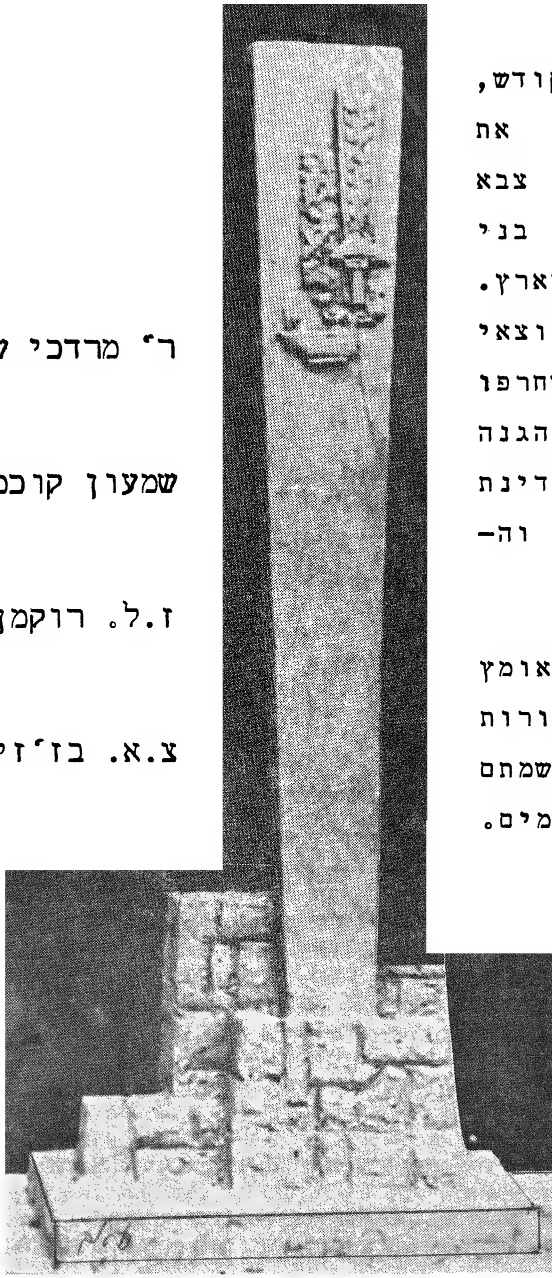
ריפטשא ווינבערג
וויינט זיך אויס
אויף איר טאטענס
קבר.

לאסקער רעשטלעך
אויף קבר-אבות

בגאון ובהדרת-קודש, הננו מנציחים את זכרם של חללי צבא הגנה לישראל בני לאסק וילידי הארץ. בניהם של יוצאי לאסק ונכדיהם שחרפו נפשם ונפלו בהגנה על מולדתנו, מדינת ישראל החופשית וה-עצמאית.

עוז רוחם ואומץ לבם יזהירו לדורות הבאים ואור נשמתם לא ידעך לעולמים.

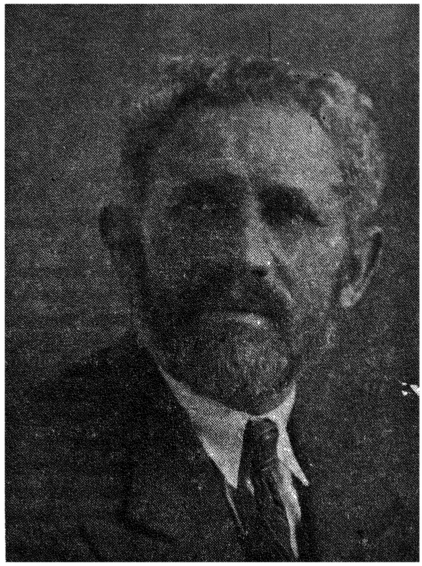
ר' מרדכי שרצקי

שמעון קוכמן

ז.ל. רוקמן

צ.א. בז'זינסקי

ר' מרדכי שרצקי

בן ר' טוביה ודבורה, נולד בלאסק בשנות ה-90. ציוני נלהב ותלמיד-חכם. מסור בליבו, בנפשו ובממונו לרעיון הגאולה. עלה ארצה ב-1924, היה יו"ר "ארגון יוצאי לאסק בארץ. חדשים אחדים לפני כינון המדינה, בהיותו טרוד לפני חנותו, ברחוב נחלת בנימין, נורה ע"י צלף ערבי מכיוון יפו. פשטותו, צניעותו ונועם הליכותיו חיבבוהו על כל מכריו.

קוכמן שמעון

בן יחיאל ואסתר־רבקה. נולד ביום ד' במרחשון תרפ"ה (4.11.1924) בתל־אביב. עם סיימו את חוק־לימודיו בבית־הספר התיכון למסחר שבתל־אביב שירת כנוטר בקרית־חיים. בהשתחררו בחר לו מקצוע, וכעבור זמן קצר, תודות לתפיסתו המהירה ושקדנותו הרבה, היה לרואה־חשבונות מוסמך. אהב ספורט והשתייך לאגודת „מכבי־עתיד". פשוט וצנוע בהליכותיו, ישר ושלם במעשיו — ורצוי לכל חבריו. היה חבר פעיל ב„הגנה".

בסוף שנת 1947, עם פרוץ מלחמת־השחרור, עזב את מקום־עבודתו כדי להתמסר לעניני־הבטחון. למד בקורסים מיוחדים והדריך אחרים. התמחה בסוגי־נשק שונים, יצא לפעולות־קרב והצטיין באומץ־לבו ובעמידתו האיתנה עד הקרב האחרון בבית־עפה. ביום י"א בתמוז תש"ח (18.7.1948), בו עמד עם פיאט בידו מול האויב שהתקרב לישוב.

רוקמן זכריה־לייב

בן שמואל ויוכבד. נולד ב־1915 בלאסק שליד לודז שבפולין להורים בעלי תעשיה ביתית של גרבים ואנפילאות. אחרי סיום בית־הספר העממי נרתם לעבודת הוריו והתמחה במקצוע. בנעוריו היה חבר „השומר הצעיר" בעיירה. ב־1933 נכנס לקיבוץ־הכשרה של „גורדוניה" בטומשוב. ב־1935 עבר להכשרה של הקיבוץ המאוחד בוישקוב ועבד במנסרה. ב־1937 עלה ארצה, נשא לאשה חברה מההכשרה והתישבו ברעננה, ובמשך הזמן נולדו להם בן ובת. נתנסה בקשיי החיים של פועל בפרדסים ובחוסר־עבודה, כל עמל לא היה קשה בעיניו בעבודה למען משפחתו ונחשב בין טובי הפועלים. בתקופת המשבר בפרדסנות, בימי מלחמת־העולם, עבד שנים אחדות במחנות הצבא הבריטי ומ־1944 ואילך — במקצועו בבית־החרושת „לודזיה". עם צמצום העבודה בתעשיה זו חזר אל המושבה ואחרי לבטים בחיפוש עבודה הצטרף לקבוצת חופרי יסודות וקיוה שמעתה יוכל לבסס את קיום משפחתו, והנה פרצה מלחמת־השחרור.

היה חבר ה„הגנה" מזמן בואו לארץ ובחורף תש"ח השתתף בשמירה ובהגנה, ומאז גויסו לחטיבת „אלכסנדרוני" — גם בקרבות קאקון, ג'לג'וליה ועוד. באחרונה נשלח לעמדה בין כפר־סבא לקלקיליה. בליל 11.8.1948 תקפו העיראקים את העמדה בכוחות מרובים משלושה צדדים. רוקמן רץ להוציא חבר פצוע מתחום האש ותוך כדי כך נפגע בצרור כדורים ונפל. בו ביום הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות ברעננה.

בז'ז'ינסקי, צבי־אריה

בן יצחק־יעקב ופראדיל. נולד ב־10.5.1925 בלאסק שבפולין, במשפחה חסידית. התלאות שנתנסה בהן מאז פריץ מלחמת־העולם השניה, בעודו נער, חישלו את אפיו ומרצו. בגיטו לודז היה מהפעילים בהכנת התקוממות, שלא יצאה לפועל. ב־1944 נשלח למחנה בראונשוייג ועבד שם כטבח בכינוי „האנס". אירגן במחנה קבוצה ציונית חשאית. אחרי מיגור גרמניה עבר לבלגיה, השתתף בארגון קבוצת־ההכשרה „בדרך" ובארגון שיירות לעליית־העפלה. ב־1946 העפיל גם הוא באניה „ביריה" והיה הרוח החיה בחבורה. נכנס לקיבוץ חפצי־בה, ומשבאה אחותו לארץ עזב את הקיבוץ כדי לעזור לה בסידורה. עבד בבני־ברק כנגר־טפסן בבנין. היה מפעילי ה„הגנה" במקום והגיע לדרגת מ"כ.

אחרי התחלת ההתקפה הערבית על הישוב התגייס בין הראשונים לשירות מלא ב„הגנה" ונשלח אל הגליל. בהיותו טבח בעל מקצוע יכול היה להשתחרר מפעולות קרביות, אך לא רצה לנצל את זכותו. השתתף כמקלען בקרבות רבים ובשעות הפנאי היה מבשל לחבריו אוכל טוב כדי להקל עליהם את מצבם. הצטיין בקרבות וביחסי חברות טובה. הוחזר לאזור תל־אביב והשתתף בכיבוש מחנה תל־ליטוינסקי, חיריה, סאקיה, כפר־סבא הערבית, סירה וסנסורה, ובקרב על הכפר קאקון נפל ליד ה„פיאט" שלו ביום כ"ז באייר תש"ח (5.6.1948). למחרת היום הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בנתניה.

יוצאי לאסק שנפטרו בישראל

איזנברג דוד

בוימץ שנה שרה

ביאליק מאיר

ביאליק דוד יצחק

דעסאו שפרה

דעסאו ישראל

ווייץ הערשל

טופורק יוסף

מייזלר אברהם

מרקוביץ יעקב דוד

פרנקל אשר

קוזובסקי רויזה

קוכמן אסתד רבקה

קוכמן שרה

קוכמן רחל

קנטרוביץ מיכאל

קרזפיצקי מלכה

רוזנבלום מאיר

רוזנברג יהודה

שרצקי רחל

שירדזקי אלטע

שירדזקי אברהם

ת נ צ ב " ה

בני-עיר שהובאו למנוחות בארץ

בורנשטין ראכטשע

בורנשטין פייגה

קורן יעקב

יעקל לעווקאוויטש

ר' משה חיים פשיכאצקי

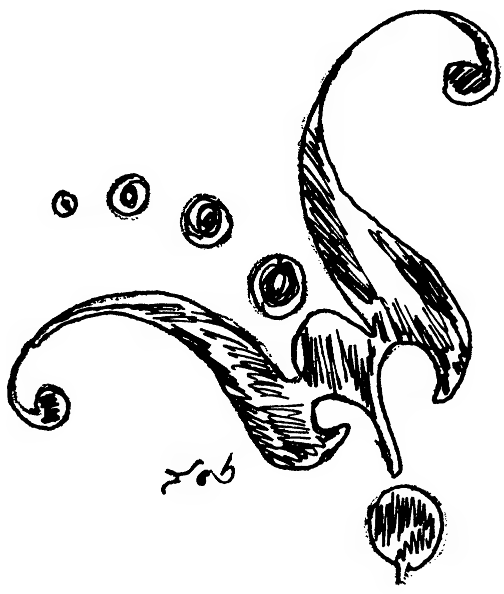
משה חיים איז געווען אחסידישער בעל-מלאכה, אגערער חסיד, וואס האט געוואַרט טאג טעגלעך אויף משיחן. דערווייל האט ער געמאכט יעדעס שטיקל שלאסער ארבעט. אז איך זאג שלאסער קען מען מיינען, אז ער האט זיך פערנומען דווקא מיט שלעסער און שליסלעך. כוואלט אייך אריינגעפירט אין אטעות. משה חיים האט אלץ געקענט. אלץ וואס האט זיך גענויטיקט אין אגוט מייסטערישע האנט. זינגערס מאשין, אז זהאט זיך פערעקשנט און נישט גענייט, א-אייזענע קאסע וואס האט זיך נישט געוואלט עפענען, אפאטעפאן וואס האט פערשטרייקט, אטיר וואס האט זיך פערקלאפט און נישט געקענט אריין און נישט ארויס, און הונדערטער אנדערע מאשינדלעך און מאשינען, וועלכע האבן געדארפן אקלוגן און אגעשיקטן מייסטער האבן ביי משה חיים פשיכאצקי בעקומען זייער תיקון.

דאס איז געווען אווונדער ייד; נישט געלערנט די מלאכה ספעציעל, אבער זי בעסער געקענט ווי דיפלאמירטע שלאסער. אין שטעטל האט מען גערעדט, אז פאר אים איז דאס דער טויבער שלום געווען דער גרויסער מאכאנישער קאפ.

איר וונדערט זיך וואס איך שטרייך אונטער זיין אגערער חסיד און דערצו אבעל מלאכה. נישט בלויז אבעל

מלאכה נאר אויך אמומחה און דערצו אליבעראלער ייד. קיינעם נישט געמוסרט און זיך נישט פערנומען מיט תוכחה. מיט פערגעניגן געשפילט אשאך און געפונען אגענוס אין עבודת הבורא.

געווען ר' שלמה נאסקאוויטשס שוואגער און געוווינט אין זעלבן הויז. געהאט 5 קינדער. 4 זון און איין טאכטער. אלע זענען געווען פעאיקע און געראטענע. צוויי פון זיי, חיה און אליעזר לעבן אין אמעריקא. די איבעריקא, מיט אים צוזאמען, האבן די דייטשן געפירט מיט אלע לאסקער קדושים קיין "כעלמנא".

זאב

דער בלינדער העניך

אויב געדענקט איר נישט דעם טײַערן ייִדן, וואס איז שטענדיק געשטאנען אין בית המדרש ביים אויוון און געזאגט תהילים פון אויסעווייניק, וועל איך אים אנרופן ביים נאמען: דער בלינדער העניך. אהויכער ייִד מיט צוויי טויטע אויגן, ווי מאט-גלאז, קוקן שטענדיק אין איין ריכטונג.

אזוי לאנג ווי איך האב אים געקענט איז ער געגאנגען געקליידעט אין איינעם און אין דעם זעלבן לאנגן מלבוש, ער האט געגלאנצט ווי לעדער און געטראגן מיט זיך דעם זעלבן שטעקן. אזוי ווי יעדער בלינדער, האט ער געהאט אפערשארפטן חוש צו דערקענען יעדן לויטן קול און געדענקן יעדנס נאמען לאנגע יארן. שפאצירט איבערן שטעטל, געקענט אלע גאסן און יעדעס הויז מיט זיינע איינוווינער. די פרי מארגענס האט ער פערבראכט אין בית המדרש. קודם-כל געזאגט תהילים. יעדן טאג זיין "יום" און געזאגט מיט זער אסאך גרייזן. ער איז זער דאנקבאר געווען, ווען די בית מדרש יינגלעך, האבן אים צורעכט-געמאכט די גרייזן. די פרנסה זיינע איז געווען דרייען די מאנגל. ער איז אזוי געשטאנען ביי דער מאנגל, ווי שמשון הגיבור ביי די פלישתים, געדרייט די שווערע מאנגל, וואס איז געווען אנגעפילט מיט שטיינער, 12 שעה אין

טאג. כווייס נישט, צו ער האט געהאט פרנסה פון זיין שווערע ארבעט. זיין נעבן-פרנסה אבער איז געווען "אהויז ביבליאטעקל", געפאקט אין אקאסטן און געשטאנען הינטער דער מאנגל. ער האט דאס צוטיילט ליין-ביכלעך צעווישן יינגלעך און מיידלעך. ביי אים זענען געווען אלע "שומערס" ראמאנען, די געהיימניסן פון פריז, מענדעלע מוכר ספרים׳ס און שלום עליכם׳ס העפטן און זער פיל ביכער, איבערגעזעצט אויף יידיש פון דער וועלט ליטעראטור. כאראקטעריסטיש, אז ער האט געענוי געדענקט ביי וועמען יעדעס בוך געפונט זיך און ווער עס איז אים שולדיק לייען-געלט. אקאפעקע אוואך, האט ביי העניכן געקאסט, זער ביליג. דו האסט אבער געקענט אין משך פון דער וואך לעזן עטליכע ביכלעך. יא, נאך אספעציעלע תכונה האט העניך געהאט: אנרירענדיק אבוך האט ער גלייך געוווסט זיין נאמען און אויך דעם נאמען פון שרייבער און אפילו אין קורצע שטריכן דעם סיפור-המעשה.

ער האט זער שטארק ליב געהאט צודערציילן מעשיות וואס זענען נישט געשטויגן און נישט געפלויגן.

שרעקליכע זאכן האט ער דערציילט וועגן זיין בלינד-ווערן. מעשה שהיה כך היה: איינמאל אין אמוצאי שבת, ווען ער איז נאך געווען איינגער בחור, האט זיך אים פערגליסט שפאצירן הינטער דער גרויסע שול. סאיז שוין געווען אזייגער האלב איינס ביי נאכט. אין דעם, דערהערט ער ווו מען רופט אים פון שול, מיטן סקארבאוון ניגון: "יעמוד החבר ר׳ העניך בן פלטיאל, שלישי!"

מי שברך... כבין טויט דערשראקן געווארן און
אריין אין שול. כהאט געהאט אעצה? אז מען רופט צו
עלית התורה מוז מען גיין. כטו אקוק, די גאנצע שול
איז פול מיט "מתים". אלע אין תכריכים ווייס ווי
שניי, ארום דעם בעלעמער ביי אאפענעם ספר-תורה שטייען
טויטע שול-גבאים און ווארטן אויף מיר. כהאב געמאכט
אברכה, דער בעל-קורא האט אפגעליינט שלישי און איך
האב אויך געבענטשט די צווייטע ברכה, אפגעווארט
רביעי, און גיי מיר צוריק ארויס. רבונו של עולם!
ווו איז דער וועג אויף צוריק? מיט שוועריקייטן האב
איך זיך דערשלעפט ביז צום רב. כהאב גערופן הילף
ביז דער רב איז ארויס פון בעט צו מיר. אים דערציילט
וואס סהאט מיט מיר געשען. בערעלע שמש האט מיך
אפגעפירט אהיים. פון יענעם טאג האב איך אויפגעהערט
זען אויף ביידע אויגן. אגוטער ייד האט מיך געראטן,
איך זאל ווידער אמאל גיין אין שבת-צונאכטס צום
מתים-מנין און זאל פאדערן ביי זיי דאס ליכט פון
מיינע אויגן. כבין אבער נישט געגאנגען. כוויל מער
נישט האבן צו טוען מיט מתים.

אזוי דערציילענדיק האט ער זיך דערמאנט, אז ער
האט אויך אווייב, אסתר-רחל האט געפלעגט פלוצלינג
קומען אין בית מדרש אריין און אים, מיט איר שטייגער
און ארט ריידן, מאכן אים א אויפרוף: דו בטלן איינער!
גאנצע טעג האסטו נאר מעשיות צו דערציילן! וועןוועסטו עסן?

די קולות אירע און איר צודרייטקייט האבן העניכן

ווייכגעמאכט ווי פוטער. גענומען דעם שטעקן און געגאנגען עסן לאקשן מיט מילך, אדער ברייטע לאקשן מיט לעבער-יוך. אסתר-רחל איז געווען אספעציעלע שטאט פיגור. אבער מיט העניכן האט זי קיינמאל נישט געהאט שלום-בית. פון די אלע מלאכות זיינע, האט ער קוים געהאט אויף לאקשן מיט מילך. אפשר אויך איינמאל אין דער וואך, אשטיקל קאפ-פלייש, בעיקר, אויף שבת.

שבת האט העניך געדאווענט דארט וווּ ספלעגט זיין "אקידוש". ער האט געהאט גענויע ידיעות דערוועגן. נאכן שבתדיקן דרימל, איז ער געווען אין בית המדרש. זומער צייט האט ער זיך איינגעהארכט ווו מהאט געלערנט פרקי אבות, ווינטער צייט - ברכו נפשי.

פאר יעדן יום-טוב פלעגט ער גיין צו פערשידענע ידידים בעלי-בתים און בעקומען פון זיי אמתן-בסתר לכבוד יום-טוב. כווייס נישט, צו ער האט נאך געלעבט אין די שרעקליכע געטא-טעג אין לאסק.

אין יענער צייט איז ער אבער געווען אליכטיק געשטאלט. מיר האבן אים אלע בכבוד געהאלטן.

דורך אים זענען אויך פערבינדן געווארן ראמאנען צווישן יינגלעך מיט מיידלעך. ער האט צוגעטראגן בריוולעך צו מיידלעך און צוריק געברענגט גוטע תשובות.

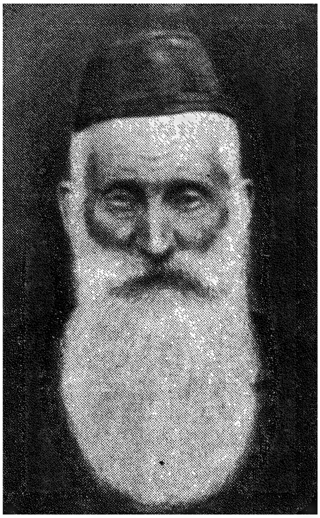
משפחת רוקמן

משפחת ויגוצקי

קבוצת תלמידים ותלמידות מבית ספר עממי ב- 1929.

ר׳ יוסף לויב יואב

מרדכי דזיאלאווסקי

משפחת נוסקוביץ

אחיות רבקה ומינד׳זה

קבוצת חיילים בצבא הפולני

on visits and bring warm regards from the rest.

In another section of this book we have described the attitude of the Lask Association in England to our Free Loan Fund.

LASK ASSOCIATION IN GERMANY

By 1933 there were in Germany scores of families that immigrated from Lask in the course of years. With the victory of Hitler in the Reichstag elections, they left Germany in time, spreading out throughout the world. A small portion of them came to Israel and were settled well. About their activities in Germany for the benefit of the poverty-stricken population in Lask, no one has taken note until this day. We can imagine that they did not forget them.

לִבְרוֹחַ לְמָקוֹם אַחֵר,
לָנוּד לִמְצֹא אֶת הַדְּרָכִים
אֶל אֲנָשִׁים טוֹבִים יוֹתֵר,
אֶל אֵלֶּה שֶׁאֵינָם רוֹצְחִים.

„אין פרפרים פה"
אלנה סינקובה

We have also heard about Lask communities in Belgium and England.

The committee members tell us about the help given to the "old home" before the disaster befell it and the assistance given the local "Organizatio of Lask Immigrants" for their welfare activities. The active members also relate about their activities on a national scale and their devotion to Israel with heart and soult.

LASK COMMITTEE IN LONDON

The Lask landsleit in England also rely upon our "memory" about their good deeds and till today have written nothing for inclusion in the Yiskor Book, not even a short item about their Committee.

What we do know and remember is their warm attitude to our "old home town" before the "disaster" and their continuous help for the local "Organization of Lask Immigrants.

Alter Vidovsky and Yekel Korn, of blessed memory, were the mainstay of the London Committee, and evidenced their strong interest in every welfare activity for the Lask refugees following the Second World War. Up to this day the Lask landsleit in England maintain contact with us and contribute generously at every opportunity. Many come

Right after the liberation of France from the Nazis, a small number of our landsleit left their various hiding places and came to Paris. They immediately began to organize their welfare activities, upon which life actually depended at that time.

Shortly after that, the stream of Lask refugees began pouring into France. They came from work camps, exhausted, emaciated, like living skeletons, and barely reached the great Jewish center in Paris. The Committee of that period, with superhuman efforts, rendered help to every person from Lask that turned to them.

We established contact with all philanthropic and social world institutions, such as Joint, Ort, etc.; and received from them material help for our brethren.

We also immediately approached all the then existing bureaus for finding relatives. In frief, all Lask refugees found in us a greatly needed outstretched brotherly hand.

A special chapter is that of their concern for those embarked on the 'Aliyah Bet' to Israel".

This is all that I remember of Fayche Bornstein's story.

Velvel Moshele's

LASK ASSOCIATION IN PARIS

Even before the outbreak of the Second World War the Association in France distinguished itself by rendering assitance in every form to our townsmen of Lask. But the main activity started after the end of the war.

It is to be regretted that up to this day we have had no word from even one of the good and devoted committee members in France, relating in detail their fine activities so that we could record them in the Lask Yiskor Book for future generations to read. I can only tell what I personally heard from Fayche Bornstein, of blessed memory, while on a visit to Israel. Here are approximately her words:

"Before World War II there were in France about three hundred well established families from Lask that participated in the general political and cultural life of the country. There was always evidenced in them a response of loyalty to the old home-town Lask. They maintained contact with many Lask landsleit, scattered all over the country.

procured some soil from the "mass grave" on the cemetery in Lask, which we placed under the monuments.

All that I have written here is but a short evaluation, and tells only a small part of our activities that we carried on with such zeal on behalf of our brethren. In addition, we are devoted with heart and soul to all campaigns for the upbuilding of Israel. Our members contribute generously to every Israel fund. The Lask Association is represented in the national United Jewish Appeal for Israel. I represent the Lask Association on that committee, and am invited to every conference of representatives of all Jewish landsmanshaften in America. At these banquets I meet the Israeli ambassadors, consuls and distinguished guests from Israel. I return every time full of enthusiasm and admiration for the Jewish-American spirit of devotion to Israel.

American Jewry is a financial and political rock for Israel. I firmly believe this devotion to Israel will grow in strength as time goes on. We do not forget that Israel has given us pride and honorable meaning to our own life in America.

This cannot be purchased with money!

We greet you warmly on the occasion of your publishing the "Yiskor Book Lask". We hope to be able to read it shortly. Shalom!

individually into the general Association. However, they still do not take an active part in the life of our Association.

We were also concerned about acquiring some "property" of our own for a cemetery for the members of our Association when the need should arise. For this a large sum of money was needed, and we raised it. A special committee takes care of this project. In this manner we managed to keep the Association alive until the terrible disaster that befell Polish Jewry, and the annihilation of the Lask Jewish community by the Hitler murderers. I am unable to describe the great anguish that overwhelmed us all when we learned of this disaster. The Association did everything possible to be able to receive the survivors that might come to America. Forty such refugees were welcomed by us and taken care of. Their presence in our midst honored us, especially the members Firman, Lerer and Berkenwald. The Association observes and arranges annually the holding of Memorial meetings on the 11th of Ellul.

We put up an impressive nonument on our "Lask Cemetery" in memory of the Lask martyrs, as well as a small tombstone for our own loved ones. For this purpose Abraham Reichbart, while in Poland,

at the breaking of communication ties with the "old home". The gatherings and meetings helped to strengthen the ties amongst the landsleit and to expel the loneliness of the newcomers.

The following filled the office of president from the Association's first days until the mid-thirties: The Messers. Held, Feigenbaum, Bernstein, Morgenbesser, Melzak, Laizer, Noyman and Chaim Champaigne, who for many years, acted as secretary for the Association. (He was a learned and a very interesting man). After these afore-mentioned personalities, we, the younger generation, were called into leadership, and are still, until today, harnessed to the task; We, the members: H. Rockman, D. Karpen, R. Buda, S. Joseph, N. Block (the present secretary) and J. Reichbart. After a while we realized that our membership was decreasing, the old were passing on and new members were not being enrolled. So worries were aroused - how to keep the Lask Association to its former size. We decided to organize the children of our members in a "youth association" under the aegis of the parent association. The organizing venture was successful. We had thirty members in the youth association, named "The American Laskers". However, we had little satisfaction from their activities, so we dissolved the separate organization and enrolled the members

Jacob Reichbart
New York

THE LASK ASSOCIATION IN AMERICA

A Short Review

In the era of the "great immigration" from Europe to the United States, there also arrived great Jewish masses to us and this necessitated the organizing of landsmanshaften.

The role that these organizations played in welfare work among the immigrants belongs among the most exalted chapters of the history of organized Jewish life in America. Our Association was formed at a party that took place in my uncle Aaron Reichbart's home. At this party there were thirteen guests (a Bar-Mitzvah number) and these thierteen guests founded the Lasker Association.

Some of these, that I knew personally, were: Meyer Noyman, M. Shiratsky, L. Eliyahu and L. Kunter. In the committee there were also several non-Lask members.

Almost all the assiciations at that time felt the necessity of organizing to ease the life of the local immigrants, and to lessen their sorrow

thereby enabled many families to survive; and most important of all, they sent affidavits for relatives.

Soon, therefore, additional Laskers were off to America. Arriving in New York these new immigrants found a warm reception and good friends, who assisted them in getting settled at a trade or business, until each one succeeded in settling down to a new life of his own.

The "American Lask Association" regularly assisted the Lask Free Loan Fund and sent help for the needy families in Lask.

The Association responded warmly to each call of assistance from any of the institutions in Lask.

The "Organization of Lask Immigrants" in Israel, too, can confirm with admiration and respect, the brotherly attitude of the American Association to our activities of assistance, beginning with 1945 until today. If it were at all possible, we would inscribe the American Association in letters of gold in our Yiskor Book.

There they scattered throughout many states where they "pitched their tents". Most of the Lask immigrants were of military age who gladly risked illegal crossings at Kalish, Vierushov, and through other places that afforded them easy crossings. In time these people created a fine Jewish community in the United States.

When I say "community", one might think that these landsleit had something in common in those years. The hard life of each one, until he made a living, did not leave time for communal activities. After much hardship, trying various trades, changing their occupations many times, they finally got settled. In our home town we first learned of the formation of an official Lask landsmanshaft in America, after World War I.

The great Jewish trek out of "independent Poland" into the outside world, also brought into America new Lask immigrants. This aroused the former Lask immigrants in America to organize for rendering assistance to the newcomers. This was about the time of the establishment of the active Lask Association in America. The Association started sending help to Lask on a wide scale. Hundreds of packages of food and clothing were received from the "American Lask Association" and

Achi-Zvi

THE RUSH TO AMERICA

Towards the end of the nineteenth century, Jews of Lask, too, began to emigrate, compelled by their great poverty. They searched for a quiet haven where they could find sustenance. They anchored on the shores of America and with great effort established their homes.

In our town, for instance, great excitement was caused by the report that Itzik Shtern (Itzik Nottes) was going to America. He left his entire family in Lask, to whom he sent letters and dollars. A few years later he returned to find the Jewish population just as poor as when he left.

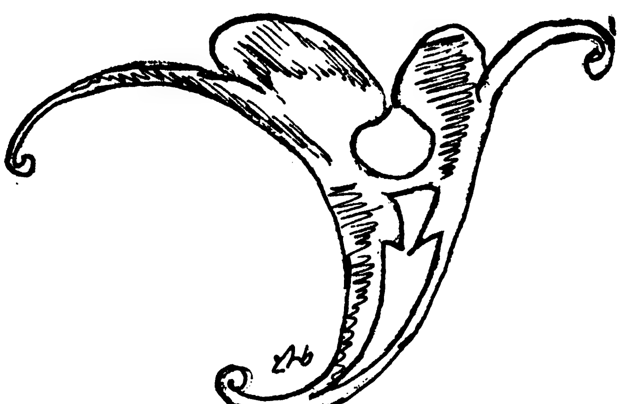
He remained for some time till he realized that there was no future for him, nor for the young people, in Poland; particularly was this true for the Jewish laborer. So, once again he packed up, this time with his whole family, and returned to America.

Soon there followed an emigration of scores of young men, along with several families, to America.

members at large: Chaim Bialik, David Lerer,Rachel Grindler-Korn, Shmuel Vigatsky and Avraham Kazshmin. The Revisions Committee are Zeev Tzurnamal and Yehicel Noyman.

The Executive continues with its traditional activities. In addition, the Executive has undertaken one of the most difficult tasks, namely, to perpetuate our town and all its martyrs through the school in Kfar Ganim, Petah Tikva, and to publish this Yiskor Book Lask, with your assistance and with the assistance of all our members abroad, wherever they may be.

An expression of thanks is due our Executive for all their efforts.

of our activities and financial accountings given. From time to time new members were elected to our Executive. Besides rendering financial assistance to members by way of the Free Loan Fund, the organization also conducted annual memorial meetings on the 11th day in Ellul for our martyrs of Lask. To these meetings were invited all the Lasker landsleit in Israel. On the average there were present about one hundred people at each memorial meeting. Occasionally we also had a get-together, with refreshments. We also had a literary evening in honour of our member Eliezer Allay to celebrate the publishing of his book "Die Shtub". When members from abroad, who had been of assistance to our organization, visited Israel, we also had get-togethers in their honour, at which time real heart-to-heart talks took place.

We believe that the finest moral achievement of the Organization of Lask Immigrants is the erecting of a monument in memory of our martyrs in the Martyrs' Forest in the hills of Jerusalem, and in the "Marteff Hashoah" (Chamber of Disaster) on Mt. Zion.

The present Executive of the organization consists of: Chairman, David Dzialovsky; treasurer, Hinda Moses-Maskovitch; Secretary, Shraga Noyman;

the Assistance Fund into a Free Loan Fund.

Here is the financial statement of our Fund as of March 31, 1967:

Income	IL.		IL.
Contributions by members in Israel	842		
Admissions at Memorial Meetings	1747		
Contributions from abroad	8263	Total	10852
Disbursements			
Assistance to Lask settlers in Israel	1716		
Memorial Meetings Expenses	2030		
Postage, Printing and Miscellaneous	642	Total	4388

Balance on Hand as of March 31, 1967 - IL 6464

From 1945 till 1967 the organization extended loans to seventy-four members the sum of IL.22100 and was repaid IL. 18200. The above mentioned balance consists of IL. 3900 in outstanding loans and IL. 2564 in cash in the bank.

During the course of these years we held general meetings at which reports were rendered

We were enabled to send packages of food and clothing to refugees of our town whose addresses were known to us. Subsequently we received grateful acknowledgements from the recipients.

However, this first collection of money proved not sufficient and therefore the organization appealed to our brethren in America and in England. They, too, contributed generously and thereby enabled us to continue our good work. This they are doing to this day, and now there are in America, England and France "Committees of Lask Immigrants" that are affiliated with our organization.

Each immigrant from Lask that turned to us received help for his immediate needs to get settled, and after a while he repaid his debt to the organization in installments. In this manner the organization carried through several successful compaigns for funds and rendered assistance to the new Lasker immigrants.

In 1948 our chairman, Mordechai Sheratzky, of blessed memory, was killed by an Arab's bullet while standing in front of his business establishment in Tel-Aviv. After the days of mourning had passed, the organization elected David Dzialovsky chairman. The new chairman, together with Chaim Bialik as treasurer, continued energetically to lead our organization, and converted

Zelig Bornstein, and a bit later, there arrived from America Mendel and Henneh Rockman.

Contacts were established with such old good friends as Michel Kontorovitch, of blessed memory, Menachem Pademsky, Zeev Bornstein, Eliezer Brezezinsky, the brothers Taparek, Shmuel Vigatsky, Beril Buda, Yehoshua Zlotnitzky, Avraham Kozshmin, Myer Rosenblut, of blessed memory, and many, many more such old good friends that now escape my memory. We used to meet at happy occasions where we felt as if we were still at home.

Only in 1945, when the sad news had reached us about the "disaster", did we assemble one day in Chaim Bialik's house and there formed the "Organization of Lask Immigrants". The chief aim and task of the organization was to render assistance to the survivors of our town wherever they could be found. An executive committee was chosen under the chairmanship of Mordechai Sheratzky, of blessed memory, with Zeev Tzurnamal as secretary. The rest of the committee were: David Dzialovsky, Chaim Bialik, Zelig Bornstein, Henne Rockman and Eliezer Brezezinsky.

It was immediately decided that each member be obliged to contribute ten pounds (at that time this was a large sum of money). With this money

Zeev Tzurnamal

ORGANIZATION OF LASK IMMIGRANTS IN ISRAEL AND ABROAD

In accordance with reliable estimates there are at present in Israel a total of one hundred and fifty families of immigrants from Łask. Among them are included veterans that arrived many years ago and are scattered throughout the entire country from Dan to Eilat.

Until the outbreak of the Second World War in 1939, we were not organized, because the new immigrant that arrived in the 30's became integrated through his own initiative, finding work in his own trade and according to his own capabilities.

However, although the Laskers had no formal organization, they did keep in close contact with one another through friendly visitations. Mordechai Sheratsky, of blessed memory, was one of these veterans in this country, and his home was always open and warm to each Lasker landsman that arrived. Somewhat later there came from Germany additional good Lasker friends, and the circle widened. Such hospitable homes were established by David Dzialovsky, Chaim Bialik, Yechiel and Laibish Kochman,

victory upon Hitler and Mussolini - for us, Jewish soldiers, from Israel, the main struggle had just begun with the end of the war. That was the gathering of all the remaining survivors whom a half of the Jewish nation had been massacred and killed. On their liberation from the extermination camps they wandered on all the roads in Europe, in the forests in all kinds of ways, suffering, desesperated, hungry and famished, their Goal was Israel.

It was a strenuous effort which was needed to gather all those refugees, to organize them. To put some life into them to encourage them. A lot of faith and belief in themselves was needed in order to bring them to safety - to Israel. That task was done faithfully devotedly and sometimes even with great danger. That is why, we must thank most heartily, all those Jewish soldiers who had fought under the British flag in Europe, they have the right to claim that they were the first to organize the refugees, their salvation, their shifting them from place to place, from one country to another till reaching their final destination - Israel.

truck by truck in a very dim light and very quietly so as not to attract the attention of the neighbourhood. I stood nearby each truck looking intensely at each face going down, men and women, may be I would meet some familiar face. As I stood by the last truck looking, I saw in front of me a man heavily dressed wearing a winter hat which covered his cars and was attached to his chin. His face was familiar to me, then I gave a sudden shout - "Shaye! aren't you Shaye Vitelzon from Lask?" I asked, startled from my cry he asked me in a trembling voice who I was. I told him my name, but he was confused and from his many wanderings he did not remember me. I took off my hat - when he finally recognized me he told me: "It's you Abramel!" Both of us were very strongly affected and could hardly exchange a few words. The captain of the convoy urged me to go back to the truck, as all the trucks were ready for their way back, and we had to reach our destination before dawn.

I parted from Shaye rapidly. Since that time I have not met him, though he has visited the country a few times coming from the States, but unfortunately I did not have a chance to meet him.

If for most allied soldiers who went to fight against the Nazis, war was over with the

hermetic cloth and closed from all sides. It was a dark and cold evening, it was freezing, but our devotion to the success of our task warmed us up. From the train we went out in an orderly convoy, in a military manner with a jeep and the captain in charge at the head. It was agreed upon with the military guards who were standing in the entrances of the towns that they would not check the loads in the trucks and will let them pass unchecked, it was done so. We left town, to the south. We drove and drew back some kilometers. When danger was already far behind, we got down from the trucks, under the protection of the night, for a short rest in the open field.

The travellers got down from the trucks to breath some fresh air, and to straighten their bones. We distributed bread and sausage to the people, we had this in reserve beforehand. On that day, those people had not yet eaten. They warmed up a little and we continued on our way. We drove on the road at a maximum speed, though it was covered with a thick ice surface, because we had to be back in camp at 5 o'clock in the morning as if nothing had occured. We reached the town of "Mestera" at midnight, there was a transit camp of the Alya "B" institution. At once, we started to unload the trucks and their travellers

reached the camp, the news were spread very quickly: that Rabbi Leibel Kutner had come. They gathered in the Shtibel and made a special dinner in his honour with all the traditional food as in those days with eggs and chopped nions. Alcohol 96°, drinking "Lechayim" they sang chants and zmirots. Life must go on and it must be gay, this is the way of life, in spite of all our enemies. Let the nation and people of Israel long live.

On a winter cold days in one of the afternoons in 1945 - I was notified in my camp that a transport train, carrying 200 Jewish refugees men and women had arrived from Austria. That transport had been organized by the Alya "B" organization, there was an accident and the convoy was stopped. The military authorities did not allow the train to continue its way, and intended to return it to the other side of the border with the refugees. We decided in headquarter to take out the refugees from the wagons that very night at our risk and peril.

I received an order to get ready a truck,and to be ready early in the evening. When darkness fell over the town ten trucks went out, a truck for each wagon. Very rapidly we opened the wagons and with a complete silence we transferred the people to the trucks which were covered with heavy

only the hand of God and his firm belief that kept him alive. We remembered the glow and warmth of our home, we remembered my mother and father which were a source and inspiration for all of us. During two nights we sat like this evoking all kinds of memories from our town which had been and was no more. We separated. He was sent southwards on his way to Israel, while I returned to camp. I had the opportunity to meet him some more times in different camps where he was transferred. Even in the "Santa-Cesare"camp, which was in the far end of Italy. In that place were centered most of the refugees on their way to Israel, it was near also to the Alya "B" institution camps, the "Center to the Diaspora". I was sent on one of those days on duty, by truck, from Venice to Barri and Toranto, I seized the opportunity to visit my brother-in-law in "Santa Cesare". I stayed overnight with my brother-in-law, the second day we travelled to the town of Santa-Maggiore, which was lying on the Adriatic shore. There was a refugee camp there, and among them, there were some Gur Hassidims. They had a "Shtibel" of their own. There they spent most of the days together, in common praying, learning the law, Torah, etc., one of our fellow country man was stationned there - Mendel Veingorth. When we

gate there was very strict guarding. On the roof, there was a loudspeaker which announced from time to time different announcements calling for people to come to the office as somebody was awaiting them or looking for them.

On that same day, there was a hunger strike in camp led by its religious dwellers who demanded "Kosher" food. The solidarity among all the refugees was very strong, all of them, nearly 5000 people, men, women, old and young, people without homes or families, all of them stood up as one. The conditions in camp were hard, they slept on the floor without any space, there was noise and tumult speaking loudly, when even some wanted to sleep, there was not much consideration for any one's feelings or well-being.

In a huge hall, there were nearly 300 people, there was my brother-in-law too. Most of them lied on the floors, some of them on shelves of two or three compartments. My brother in law's neighbours drew closer together, thus enabling me to sleep near him. Thus I sat near the last remnant of our family,and heard from him what had happened to our house and family. We isolated ourselves and fell apart from all this noisy surroundings. He told me about all the terrible experiences he had undergone in different camps, hard labour, it was

of refugees. It was strenuous and arduous but I succeeded and found. In one of the transit camps I met my cousin, Michael Davidovitch, David Wolf and Shabetai Kochman. It was a very emotional meeting and their stories were very similar to those of Shraga, they continued on their way to Israel. I informed the "Lask's community organization" in Tel-Aviv, about my encounters. In such a way was started the link between the survivors and the organization. I was told on my return to Israel, that the organization had helped some of them on their first steps in the country. Distributing loans of money. After some time I was told that my brother-in-law, Leibel Kutner had arrived to Italy and was in a refugee camp in Modena, which was quite far away. I applied to my officer for a permit leave and was granted one for two days, I travelled to Modena, there I met my brother-in-law.

The camp in Modena was a very vast one and under military control and it was "out of bounds" for military men, but I managed to enter as a refugees, taking off all my tags and military signs.

There was much noise and vacarm in this immense place, it hummed like a bee hive, people came in and went out. In the yard near the entrance

that I have drunk many a glass, but I am not drunk - To hell, I don't know what has overcome me today, I am really ashamed, he said and continued, "During the war, I saw many terrible things, my best friends fell beside me and did not even shed a tear when I was told that all my family was killed during the heavy bombing in London and only a young brother had survived, then even I had not cried I don't know what has happened to me. To hell! then he kept quiet. We sat silently for a long time, the truck we were waiting for arrived and we parted shaking hands without uttering a word.

On my way back to camp while the soldiers were gay and happy, singing and rejoicing, I sat in my corner recalling the strange meeting with the soldier when I went to sleep, not finding peace of mind, I saw him sitting by my side the unknown soldier whom I had met in Venice, who on that victory day seemed to realize the cold reality.

After some time a new contigent of refugees arrived, at the beginning by little numbers then more numerously and camped near by where I was stationned, on their way southwards. Then once more, I started to hope, may be, may be someone had survived. I believed everytime anew, I toured all over the country wherever there were new streams

forced to separate from yesterday's world, may be during those last moments it blushed even more as a sign of being ashamed for all what she had witnessed, who knows? -

Night fell,not far from me, sat an English soldier who expected like me a car to bring him back to his camp. We started a conversation on current events, the end of the war, the coming back home. He asked me how long I had been in the army and on which fronts I had fought? (That was very common for "veterans" to ask and to check if his fellow mate, was not a new comer).I answered him. Thus it happened that we had fought on the same fronts with the 8th Army. Montgommery's in Alamein through the Western desert, in Tobruk and Tripoli till Italy. When he knew that. I was on old veteran like him, we drank together from a bottle he had drawn from his pocket. The drink was quite strong. We drank to each one's health, we drank to victory, we were pleased that finally the war was over and that we could return home. My friend kept silence, he turned a little aside his head and I saw that he had been crying. I kept quiet, I thought that he was a little drunk it is frequent to see drunkards crying, but after a while he turned his head to me saying: "Excuse me my friend, don't think that I am drunk, it is true

The car I was waiting for, had not arrived, I stood and looked at the sea which was still, and as if it considered all the important news with impassivness, those important news awaited impatiently by hundred millions of people all over the world. He the sea, did not in the least care, all that joy did not affect him. In spite of his having felt bombs and mining. The sunset was wonderful, glorious at the horizon, that had been the sunset for six long war years, and now here were its last minutes, it had to leave a world of ruin and desolation, to sink in its depth and to sink and wash away all the dirt and ugliness of the war. To sanctify itself,and to emerge once more for a new day, pure and shine wellcomingly over the people who had fought for victory. It seemed to me that the sun at its sunset was much redder, may be it was only an impression, but may be not, so much blood had been shed, rivelets and streams, of blood, during many years in the battle-fields in the crematoriums "Helemno", "Meidenek" "Treblinky" "Auswitch" "Bergen-Belzen" and many many others places were the barbarian Nazis tortured and massacred millions of innocent victims. The sun had shone then,during all those terrible years,without a single alteration. May be now, when she felt the end close at end, and when she was

contrary". We looked at those bestial faces of the "Master race" and knew that victory was very close at hand.

On that day I had a furlough and took a trip to Venice, and was thrilled by its beauty, its water-channels I enjoyed myself greatly. Later I travelled by Gondola to the end of the town,near a road, a main one, which was a bridge a six kilometers length which connects Venice with the land, I awaited a car to take me back to camp. Precisely at the same time, I heard about the complete surrendering of the Germans on all European fronts, and of the end of the war.

Joy and rejoicing was very great, all the soldiers from the united nations who filled the streets of Venice, Partisans of both sexes, Yugoslavian and Italians shook hands, drank toasts and embraced one another. The Italians invited the soldiers to drink wine and their women smiled with a special grace on that evening. There was such a feeling which is hard to describe. Everyone laughed, sang and danced shouting cries of victory. All around me there was a great noise and tumult. Multitudes of soldiers unloading themselves from all the stress and strain of the years passed. The mood was wonderful.

crops, fruits and vegetables, poultry, before Purim they used to bring turkeys ornamented with beads of many colours, all that was to be sold to the Jews of my home town.

The pictures follow up another as in a film strip, jumping from one subject to another. Here is our home, my parents, my sisters and their husbands, grandchildren more than fifteen people all of them born in our house. Relatives, young people and all kinds of Jews. All of them have gone. My heart aches, I lie in bed against my eyes a blank and in my mind memories from the very far away past and the things which happened not long ago, however, everything is a complete emptiness.

If I had still some hope very feeble though, of some surviving from my family, all was shattered after that meeting. I remained alone without a home or a family. I remembered a strange event which occured to me lately. It could have been on the 7th or the 8th May of 1945, the war was over on the Italian front. The Germans had surrendered on that front, and the fire had ceased completely. My squadron had encamped in North Italy. All the roads were full of convoys - German prisoners which were led to the south of the country. For us it was a joyful sight and many of us though: It's good that they are our prisoners and not the

he had endured, about Lask, about the extermination camps "Helemno", "Auswitch" the crematoriums, the Gas chambers, from all my family and relatives no one had remained. From all our town, only a few had survived and that Jewish Lask was no more! Then I cried, I felt that something had died within me, but I strengthened myself, for a long moment we stood and talked. He revealed me things that we soldiers did not know about them, I asked and he told me many many things ... I returned to my camp completely broken in mind and in body, after that meeting with Shraga. I wandered around under a severe shock I had sleepless nights, I could not forget my home town, it appeared in front of my eyes as I shut my eyes, I recalled every corner and street. The market place with its beautiful square. Four rows of high houses and the lowest ones with slanted roofs full with shops owned mostly by Jews. Water wells in the market's four corners providing water to all those who needed it. During the winter months those water ponds froze and we children skated on them to our great joy and excitement.

On market days, Thursdays, when the farmers and their wives brought all kinds of goods on their carriages from the harvest of their land,

there too listening to all the atrocities. One could not believe his ears at hearing such things, though we knew and had an idea of what was going on in German seized lands. Twenty persons were there I went from one to the other, I moved among them, asking inquiring - may be somebody from our town, any news from home, but it was useless, nothing was revealed to me. In spite, of all my questioning and hope.

Going out to the yard on my way back, dissapointed, when I was stopped by a young boy very thin and pale, his appearance told of the many sufferings and wanderings his sad eyes told of the fear and pains which he had undergone. He stood there in frong on me and hesitantly asked me in Yiddish: "Zeit Ir nicht Abraham Kozymyn?"" I trembled and shuddered, I was stunned - many years had passed since someone had called me by my name and surname with that particular accent from Lask.

As I asked him who he was, he answered me that he was from Lask, his name was Shraga(Feivel) Neuman, I had studied at his father, my teacher and rabbi. Rabbi Barich, may God have his soul, and he ressembled very strongly his mother Rachel, may her soul be blessed.

We drew apart, and he began to tell me what

Abraham Kozymyn

ENCOUNTER WITH SURVIVORS FROM OUR HOME TOWN

From all the impressionable meetings I had, one of them has truck me very strongly, it was the meeting with Shraga Neuman, who was the first from the people of Lask, I met in Italy. Through him I was told about the destruction of our town, the extermination of its Jews among them all my family. That meeting revived many memories some of which I retell herewith.

On a rainy summer day, after the end of the war, I was told that some refugees had arrived to one of our divisions in a nearly camp. At once, I drove there by car, I wanted to inquire if somebody could inform me about my family, relatives, comrades and friends, or per chance meet some of them. As I stopped the car and went to the direction of the house, I saw there gatherings of Jewish soldiers sitting and standing listening among them were people dressed in civilian clothes, those were speaking while the others were listening.

The tellers were Jewish refugees who had just arrived from the Austrian border, I stood

To the remaining survivors that "Minority" the real face of hate was finally revealed. The Jews' status was that of the condemned to a final death. In spite of all that when the situation calmed down, many still lingered and delayed their exit from Poland - what a stubborn people we are! The Certain fell down on that country and enclosed its Jewish population. We are very grieved and afficted for all those who have chosen the Polish diaspora instead of joining the builders and defenders of our country.

wherever they encountered them. Hitler had chosen purposely Poland to be a vast extermination camp, because it was known that hate and antisemitism had always been the feelings which the Polish people nourished towards the Jews. They were not better than the Germans. Programs were frequent after the liberation. Thus from the majority of four millions Jews who had lived in Poland before the war, only less then a hundred thousand remained alive and returned, those also moved as spectres, without any means, mourning their exterminated families. It was very frequent to hear such words from the Polish: "Hitler has partly solved the Jewish problem, it is only a pity, that he has not done it completely". or: "We shall conclude what Hitler had ad no time to finish".

In the year 1946, Polish uniformed men attacked Jews from Perzeb. They killed five people and injured many others. On the way to Lenovosontz 13 Jews were murdered. Near Krakòv seven Jews were killed. Near the Tchekoslovakian border a group of **Halutzim** were killed as they were crossing it. It is true that the Polish Government blamed all those crimes, but the "ARMEA KARIOVA" plundered and killed wherever they encountered Jews.

Holocaust. Those Jews could not remain in those countries which had been transformed into vast lemetaries for the six millions of parents and relatives, their Jewish brothers. This urge was very strong for another purpose - The immigration to Israel. The decision to escape was very strongly felt wherever there were still remaining Jews.This desire was within the hearts of the survivors, from the exterminats and abpir camps. The Ghetto fighters and partisans, who had hidden in the woods. It was increased and strengthened after the liberation. It was interwoven with the help and assistance given by the Jewish Brigade, and "Chlihim" from Israel who had put to themselves a goal to rescue by all means and ways, the shreds of the Diaspora. That decision was strong enough to impel most of the survivors to leave their countries of origin, it involved their majority.

I said the "majority", meaning that there was a "minority" who wanted to return "Home", and to start once more from the beginning in their home towns, but this was not granted. In Bland, after the liberation, there was a very great wave of antisemitism. Hundreds of Jews who had been saved from extermination, paid dearly with their lives. The Polish killed and massacred Jews

"BRICHA". They marched through fields and mountains with the remaining survivors. They led them and guided them on their way, helping them to "steal" the borders in the darkness of night. They used all kinds of devices to cross the borders, falsified identity papers. They used cars with fictive license plates and pretended to be "Officers" or soldiers from the forces of occupation. All that was done in order to fulfill a national duty, the deliverance of their brethren.

Their great strength was obtained from the courage and spirit of mind of the fugitives themselves. They were the force who pushed them forward and gave them the power to continue. Courageous and reckless deeds done by the "BRICHA" will always be remembered. In the midst of the war, in 1944, all kinds of actions and steps were done and taken by our members, or by illegal interior movements or by "Nations benefactors". By land or by sea, until our land's shares, instructions were given and carried out by the members of the "ALYA 'B' INSTITUTION". In the interior of the country, this holy and righteous work was carried on by the Hebrew settlements along the Sharon and Upper Galilee. The "BRICHA" was the aim and purpose of life for all the remaining Jewish survivors, in Europe after the

Ben-Dvora Mirl

THE SURVIVORS

From the Prophet's words Isiah (42, 16):

"The way to deliverance will be so straight that even the blind will be able to find their way. Darkness will be transformed into light. All the asperities and hardships will be straightened out. This I shall do, I prophesy unto you, and I shall not leave you alone to your fate".

As I read Abraham Kuzimin's article, I remembered the prophet's words, (above quoted). The days of the vast flight "BRICHA" were vividly brought back to my memory. Even before the gates of the extermination camps were completely lifted, and even after the liberation. It seems to me that I see them again all those members of the "Haganah" and their "Chliminz" from the Halutz Organizations abroad and in Israel. Soldiers from the Jewish Brigade, who endangered their lives in order to save fugitives and survivors for the

The Swedish acted in Hungary too, by their messenger Paul Valberg, who gave many Jews from Hungary documents, which saved them from going to the death-camps.

Three months before the end of the war, Dr. Bernadut saved 3500 Jewish fugitives who escaped from Ransbrik-camp, most of them women. They were transfered by the Red Cross to Sweden, and they were accepted very friendly and were taken to hospitals. When the war ended, Sweden absorbed 8000 Jews more, most of them from Bergen-Belzen. They needed medical treatment, that was given by the Swedish government and the Red Cross. Our heart is full with appreciation and thanks to the Swedish government and people, and our blesses to the courageous Swedish king and ministers are given from the bottom of our heart.

Will be blessed Christian, the king of Denmark, and the courageous Danish people, Dr. Aga Bertelsman and his special helpers. We shall respect them for ever, and we shall tell for ever the deeds of the best sons of mankind.

Also the secret organizations in Denmark worked together with their fellows the Swedish. Thanks to this courageous cooperation, the daring plan of escaping succeeded so, and most of the Danish Jews were saved.

To these two folks, the Swedish and the Danish, we are owing many thanks, for they helped us in a time of trouble and disaster.

THE DANISH

The Danish, who had been under the German yoke, endangered themselves in order to show all the world their brotherhood to the Jewish citizens, in a time of trouble. The Nazis subdued Denmark in August 1943. They choose the Jewish festivals as the time for catching the Jews and casting them out. But their plan was not carried out. In spite of the murderers' actions, the Danish used every little boat to save Jews. Not considering the disaster that the German conquest may cause, Sweden offered to accept the Danish Jews. The Danish and their Jewish helpers drowned two out of three German ships, which stood in the port of Kopenhagen. Only a few Jews were caught by the Gestapo. The Swedish press wrote about this success: the Jews who came to our country, had the right to receive a reception of Norman brotherhood.

We must remined a little of those sparks in order that our sons and daughters will know, that even in the darkness of extermination and killing, there were also cases of deeds of kindness. I cannot tell everything, only a little.

Very excited I write what Mahtche Troiba said about the Swedish people: the country that was the "champion of saving" in the years of the ruin and afterwards. Thousands of Jews were saved by the Swedish. All those like Mahtche Troiba, remember the Swedish people and their leaders with respect. The author Efraim Dekel tells in his book "On the way of escaping", that till 1940, only a few hundreds of Jews escaped to Sweden or passed through, the most of them well-off people. Only a few of them needed material help, that was given to them by the Jewish community there, who was supported for this by contributions of the kingdom-house itself. The king Gustav the fifth and his prime-minister Mr. Pier Albin Hanson, a friend of Jews and Zionism had a big part in saving and absorbing the escapers.

The saving of 7500 Jews of Denmark in 1943, could be carried out only because of the help of the Swedish people and the Swedish government.

Christian, who knew they were Jews, hid them in her parent's house, telling them these two are Polish officers from Varsha, who eseaped from the Gestapo.

The Polish policeman Krakovski, who saved Zvi Michalovitz from the death-waggon, just in the last minute, and brought him to a refuge place. The family Banashchiek, who hid him in the threshing-floor, among heaps of straw, more than half-a-year, and gave him all he needed for lessons he gave their children in the nights. Chechoslovakian women who gave the escapers cooked potatos and water. The villagers who disperse pieces of bread and turnip on the ways, for the caravans of hungry people, who went under the watching of the S.S. The villagers who gave their shoes to barefooted and weak. How can we forget the villagers who refused to give food the watchers of the women-caravans who were transported from work-camp. Shraga Noiman tells about a Polish boy who worked as an electrician in Kolomna. He offered to save the whole group of Jews that worked there, and to transfer them to a secure place near Varsha. This electrician and his fellows, who acted a period of time to save Jews, were caught at last by the Nazis.

Z. Ben-Moshe

RESPECT FOR JEW-SAVERS

We must remined all those people, not Jews, who gave their hand to save many of our town when they escaped from the Nazi murderers. Also in Lask there were good christians who suffered seeing how the Jews of their town suffered. In the hard days of distress and banishment, they endangered themselves by hiding Jews and giving them from their bread. Gabrionchik and his wife from Lask; he gave documents and food two escapers: Vovtche Raichbard and Shmuel Friedman. A Christian woman emerged as a saver-angel, when they had to pass the boundary of the German protectorate. Heinzel, Skibinski's son-in-law, guided the two to the Polish secret organization in order to receive German documents, and hid them at his home some days. He gave them the address of Zvi Michalovitz in Grushkovitza, and did so that they would be accepted by a priest, who was the chief of the secret organization in this place. This priest, whose name is unknown, accepted them with bright face, and immediately gave them the necessary documents. The young

was proclaimed on the 14th of May, 1948. With our last strength we danced in the German streets, With great astonishment and in the same joy we observed everything upon our arrival in Haifa.

We queried everyone: "All this was built by Jews? And the police is also Jewish?" "And all these people, promenading on the street, sitting in the cafes, these really are all Jews?" The wonder of it all we swallowed quietly and thanked God for his Heavenly mercy.

your saviour?" Our blood would curdle hearing this blasphemy. We dropped upon our beds after such a roll call and sobbed bitterly.

MAY 1945

Sated with pain, we were finally transported to Bergen-Belsen, to a dark, damp barrack. We, three hundred women, were freed by the Americans.

Almost all of us were ill with dysentery,and later there was an epidemic of typhus among us. I and two of my sisters became ill, and our fourth and healthy sister took care of us until we were sent to the hospital. We spent more than two weeks there, and thanks to God, we were finally rescued from the doctors and the German attendants. While still weak, we nevertheless started working in the hospital. There we met Machtche Vidovsky of Lask. Together we were quartered in one room. We became stronger daily, like people recovering from a long and wasting illness. Together with Avraham Pukatz our sister Miriam left with the transport of Youth Aliyah for Israel.

We three older sisters had to remain a while in Germany for our turn to emigrate. Only in 1949 did we get the opportunity to come to Israel.

I recall our deep joy when the Jewish State

receive today a three-fold portion of soup." Joyously we marched to the kitchen and received our portions from the very bottom of the soup kettle. We gulped down our large portions like locusts and were even able to share some of it with others in our barrack. Whenever we would receive an apple or some other fruit, we would never eat it by ourselves. There were several sick girls among us who were in need of the treat.

Each woman in the camp was a saint in her own special way. We all shared a common fate of pain and sorrow and this united us. Together we mourned each one of our number that died, and together we mourned our own lost youth in the murderous hands of the Germans.

THE BLASPHEMER

We had long since become accustomed to all manner of curses both in Polish and in German just as we had become accustomed to the watery soups. Each one of us had been called a "piece". The camp leader had no other name for us. He would say, "There is still one 'piece' missing." The "Kapos" had even prettier names for each girl...

But blaspheming our God and people we just couldn't endure. The cursed camp leader would say at roll call: "You chosen daughters of the chosen Jewish people, where is your God now, your protector

we remember by heart, so we just said the names and deep in our hearts we lit a giant candle and recalled with love our mother and grandmother. That night each one of us four dreamt of being in our home again, the well-lit synagogue and of the following day of work on the blood-stained German soil. On the morrow we decided to fast. We worked like any other day, but only in the evening did we eat; we ate and wept.

A RAY OF LIGHT IN THE GREAT DARKNESS

In the camp nearest ours there were imprisoned some Italians. With what pitying eyes did they observe us! At every opportunity they kept encouraging us, saying in German: "Be of good cheer, only a few months more, the end is in sight." They told us of news from the front and gave us white bread, really white bread that they received from home - Italy.

One day a sanitary commission visited our camp. They inspected the entire camp, all the barracks. We paid little attention to them. That evening the "Kapo" came into the barrack and called out: "Are the Rechtman sisters in this barrack?" We shuddered, anticipating some new calamity. "You have received the award for well-cared for and clean beds from the Sanitation Commission. For this, each one of you is to

clean. Across my work place there was an ammunition dump and the department for dog care. In that place the dogs that assisted the murderers in their bloody tasks, were trained. For these dogs they cooked every day a large kettle of meat and rice, prepared as if for gentry. When I saw the kettle full of meat and rice, I almost collapsed of hunger.

I filled two large empty tins with the"dog" food when no one was around in the kitchen I put them in my wash-bucket, covered them with the rag.

My sisters and I shared the dog-feasts for a long time. Through a great miracle only God alone knew about it. In this way we managed to help feed several more hungry girls. I believe you can well imagine the terror that I experienced each time I performed this act.

With the same daring we, my sisters and I, carried our sister, Miriam, to her place of work and back. She was suffering from a pain in her leg and couldn't walk for a long time.

YOM KUPPUR

That day we just fasted. The night before we knew that the next day was Yom Kippur, so we mentioned the names of the prayers - Kol Nidre, etc. Not one word of the prayers, however, did

THE RECHTMAN QUARTET

Our wanderings through the many death camps and work camps is no different from the afflictions experienced by others. Only those which are unlike others' experiences do I want to stress. First of all, in the great chaos of sweat and blood, we still succeeded, that is I and my sisters Chanah, Dvorah and Miriam, to remain alive and to keep together throughout the entire time. The black, brutal forces failed to break up our foursome, One may call it heroism, because upon every step of the way the destroyers utilized all their evil powers to separate us, without success.

Secondly, I want to relate several unusual occurrances that may remind others that we did force from fate a tiny bit of mercy.

In 1944 we were in the work camp "Zazel", not far from Hamburg. Each one of us was put to work in a different place and yet each one was constantly concerned about the others.

EATING WITH THE DOGS

My work in "Zazel" consisted of cleaning the booths of the camp sentries. As soon as I had cleaned and washed one place, I went to the second the third, and so on, until all were sparkling

this its reward?" About my grandfather's, Reb Heinich Zendel's house, many Lasker landsleit have already spoken; but my oldest brother, Moshe, who risked his life going from Lask to the ghetto in Lodz to bring food for the hungry, who will remember him?

Who will remember that he, together with those whom he helped, perished by the hands of the brutal Germans? And my youngest sister, Nechele, the sweet and dear soul, who, though a little girl, performed big deeds in the ghetto, was, together with our mother and father and Moshe brought to "Chalmana". ...

Although we four sisters were rescued from the blood-bath and we now live happily in Israel with our husbands and children, yet every fiber of our souls weeps and seeks an outlet in performing the "chesed shel emeth" for our martyrs of Lask. By writing and perpetuating their names in the Yiskor Book we mean to place a wreath upon their unknown graves, and to set a tombstone for all the martyrs.

I believe, or I want to believe, that this will bring consolation to many bereaved souls.

Hinda Rechtman

A WELL OF PAIN

I used to talk to myself (when I could not be overheard), recalling my old home-town Lask. It used to seem to me that it had been bad dream that I had dreamt. If I ask the entire world even, could I receive an answer to my queries?

My little home-town Lask, whom have you ever wronged? Why has such a terrible end come to your Jews? You have ever been full of rabbis, Jews of holiness, Jews of learning, and of charitable Jewish women performing their good deeds. They filled your synagogues with prayer and supplication for peace and redemption, for the coming of the Messiah and the returning to the Land of Israel.

Why have all these saintly people met such a tragic end -- why, O Heavenly Father?

When, during quiet hours, I recall my dear father, Avraham Tuvya, grandmother and grandfather, and my mother, Leah, as well as my oldest brother Moshe, and little sister, Neche, of blessed memory, a question wells up in my soul: "Is this Torah and

the father's Seder. Each of you would remember the holy ceremony and I would read the Haggadah. It is in my sidurel. Each of you would kindle candles in her heart and when I would bless on a glass of wine, as it is written in the Haggadah, you should lick your lips and say 'Amen!" A better Passover-Seder could not be. This was the first watch night in my life, that I shall remember for ever. The Seder continued till thé morning. Being afraid we would be disturbed, the girl who arranged the Passover-Seder read quickly some songs and finished with "Hasal Seder-Pessah Cehilchato", and "Leshana habaa birushalaim!"

Would the right of this righteous and her prayer-book protect us.

in her time, continued reading: "Then wicked would return to Sheol, and in this net they hid, their foot would be captured..." She had translated the sentences to Jewish. The consolation words caused all the girls to sighs and quiet weeping. "Who knows?" said one girl, "If we see revenge from heaven on the Nazai murderers and S.S. women who sucked our blood 10 times a day?" Such holy minutes gave us that sidurel, in the night hours, when we were lying on the shelfs, covered with a blanket of suffering; thinking about tomorrow with its new troubles.

A few days before Passover,as it was stressed in the calendar of the sidurel, we prepared ourselves to hear from the pious girl what she had planed about Passover-Seder in the dark hut, and hot to make a Seder without a piece of Mazot? and in such a dirt, in such a defilement, among blood-thirsty dog-men? One day before Passover, late in the night, we waked up according to an agreed sign. "My plan", said the Hungarian girl, "Is that tomorrow after midnight of the Seder-night, we would arrange the Passover-Seder, like the forced Jews in Spain many years ago. About Mazot and other things of Passover, each of us would only resemble in her mind, how it has been beside

Golda Kaz-Kibel

THE SIDUREL

In Aushwiz we were gathered into huts, which were prepared specially for women. The "Capos" and the "Shtubaves", without a distinction if they were German or Jewish girls, conducted us with the most high-handed and pitiless sufferings. Insulted, beated, caused to be hungry, for every little moving from the cruel camp-instructions.

Among the Hungarian girls, who had been brought to Aushwiz, it was a pious girl who had a sidurel which was given to her by her father before leaving home. A Jewish calendar was joined to the binding of the book, and all the Jewish feasts were stressed there. All the girls had kept secretly this treasure from all the dangers. When we were sure that the "Capos" and the "Shtubaves" were disappeared, or were sleeping, the girl brought out the sidurel and read for us with a special tone, one of the chapters of the Psalms: "Like chaff which would be pushed by the wind", and we were listening and looking at the finger-nails. The girl, like Dvora the prophetess

But such humanitarian laws did not exist among the Nazi murderers. For such a terrible crime, as to go to see a father, there is not place to talk about exploiting a law from which condemned murderers benefited in all the world.

With the folk of Shiller and Gette it is different. The camp-doctor had officially confirmed his death.

All my being wanted to cry, that it would arrive till heaven. But it is forbidden to cry! Crying is a protest expression against their horrible actions, and we had not the right to it. They required from everyone a "Yavol!" a Yavol with all the might, with the last might...

A quietness. The camp-commandant read the verdict word for word: This "Jew" is condemned to hanging, because he run away from his working place.

A short quiet pause.

"I did not run away, I only approached to see my father, who had been not far from here. I was very longing for my father, it is already a long time I did not see him!" The boy defended himself quietly. The snow burned under our feet because of the boy's quiet words.

"Let me live a little more, I beg you! I swear by God, not to do such deeds any more. I am young. Let me live!!!" You could think the boy's calm words would break the Gate of Heaven.

"Tie the loop and hand!" was the order. He is already hanging. A strike down to the ground. What happened? The boy fell down from the gallows! a miracle from heaven, a Jewish child was saved!

David Lerer

WANTED TO SEE HIS FATHER

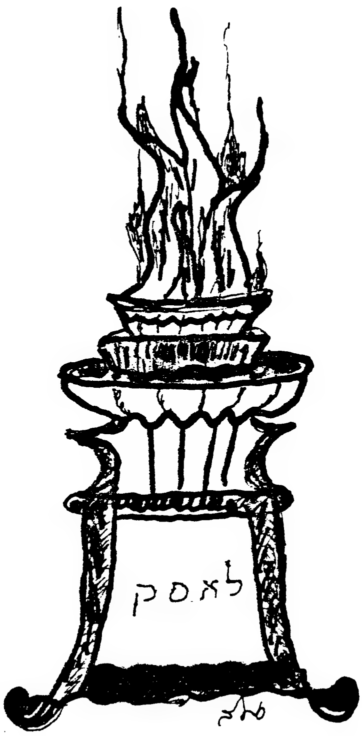
Fainthearted and depressed we went back to the camp, after a hard work-day. The weather had been like our morale, depressed and crushed.

Everyone ran quickly to take his portion, "warm soup". Though the thin soup had never satisfy us, it warmed a little our frozen limbs.

We had not enough time to lick the vessels of the poor soup, and all of us were called hastily to the centralization-place. After standing some minutes in the cold, trembling for a new trouble that would come, the camp-commandant ordered to stay here and wait, to see how the town-police would make a hanging execution on one of the "terrible criminals".

Such scenes had not been already new things, and had not cause, almost, a special excitement. After a hard waiting of half an hour, the policemen brought a boy of 15, with black-burning eyes and red cheeks. Seeing this boy, our eyes were covered with hot tears and a terrible shiver went on our bodies. "They" carry a Jewish child to sacrifice!!!

joyous affair in which all our friends of the tragic past participated, drowning our sorrows of the past in large glasses of liquor. Our "mechutonim", Zelig and Chava, as well as the Noyman brothers and Yoseff Kuppert, were gay and happy, like real parents, brothers and sisters, at the wedding of their own children.

me. "Where is Yitzchak?" I asked myself. We left Haifa in autobuses, and I was discharged in Bnei-Brak.

The only address that I had was of Zelig Bornstein, 106 Akiva Street, Bnei Brak. "Go straight ahead", I was told, "way to the top". Dead tired, lugging my huge bundles, barely crawling along, I arrived at the address. At the entrance I met Yechiel and Shraga Noyman. They received me graciously and escorted me to Zelig and Chava. In the house the table was immediately set and I was invited to sit down and partake of the meal. "Where is Yitzchak?" I inquired. "First eat and afterwards we will take you to Yitzchak". "What do you mean, you will take me?" I asked again. "Where is he?" From their collective remarks, it became clear to me that Yitzchak was alive, but at the moment was in a local convalescent home by the name of Nave Hillel.

Until I actually saw him with my own eyes, I almost died with worry. Finally, finally, I saw him, standing motionless. He was still very weak. However, our spirits were strong, and needless to say, we were very happy. Our wedding took place right there, in Zelig's home. It was a very

David Ben-Gurion, Hartzfeld, Kolodney, Gruenbaum and Golde Mayer. Artists from various Israeli theatres entertained us and inspired hope and a feeling of genuine brotherhood.

All of us studied Hebrew. From every tent one could hear young men and girls declining nouns and conjugating verbs.

In Cyprus, inspite of discomforts, inspite of being virtual prisoners in British hands, we felt joyous, knowing that we were actually on the threshhold of Israel. The great day finally arrived: Israel became a Jewish state! All the loudspeakers kept calling us to meetings and celebrations. The Hagana was well represented at every occasion. The following day saw us preparing for the journey to Israel and I, too, was on the list. Being busy I did not listen to the news as I was in the habit of doing several times a day. This time the broadcast from Israel announced that Yitzchak Traube had been wounded and had died of his wounds. My friends returned in a sad mood, but I continued in my usual good humor. Yet I felt uneasy because of everyone's special concern for me. This aroused my suspicions, but I tried to brush it off. I, along with my friends, arrived in Haifa on the ship "Kedma". No one met

in rescuing us, clothing, curing, comforting and caring for us with heart and soul. I could talk about this to the world for days on end. If I had heard it from someone else I would not be able to believe it. My own wounds felt the merciful hands of the Swedish doctors and nurses. We Jewish girls constantly felt the warm glances on our every step along the way to our hope. Children even brought us gifts, older people found employment for us. Until our leaving for Israel we worked in a home for epileptics and thus repaid in a small measure our debt to the Swedish people. It was in this institution that I received the first letter from Yitzchak, my present husband. This joy was shared even by the manager of the home, who displayed a sympathetic attitude towards Israel.

At this time the Aliya to Israel met up with great difficulties in that Bevin was the sole authority in the matter. Also, there were no ships available. After a delay of six weeks I finally set sail for Israel. On the way we were intercepted by the British and were interned in Cyprus. What a happy time this was, nevertheless! Every day saw weddings. We felt the nearness of Israel since every day brought joyous news as well as distinguished and beloved visitors, such as

penalty". My brother said to me, "Pay no attention to this. Do not go!" But I had no further hiding place, and so voluntarily came forward and was sent to Aushwitch.

From Aushwitch I was sent to Hamburg. There, in camp, I became ill, running a high fever. Later it was established that I had a severe throat ailment which developed an abscess and I underwent an operation by the local doctor. After a short while we were sent from Hamburg to Bergen-Belsen. Here we were all liberated, but I was so sick that this great joy, mine and everyone else's, did not touch me. Finally, the English began showing a concern for the sick. After a short deliberation I was sent, along with an entire ship-load of sick people, to a Swedish hospital. The Swedes received us very kindly. I was thoroughly examined, had a plastic operation performed which was entirely successful.

How can one adequately describe the hearty reception accorded us Jewish girls by the Swedes? It seems to me that I shall never in my whole life forget these noble people for their kindnesses in those tragic days. They appeared to us as an entire nation of angels, solely created for the purpose of saving us. Though a trifle late, they succeeded

By some chance my brother was brought to Lodz from one of the work camps in Posen. My two older sisters were "sent" on their last journey.. On the streets of Lodz the Germans and the Jewish police hunted Jews exactly as dogs were caught by dog catchers in days gone by. I was together with my brother on the fourth floor of one of the empty houses and so observed everything through the window. Finally, after things had quieted down in the streets and the "hangmen" had disappeared, we went in search of some food. We met Yezechiel and Aaron Kempinsky on the street. "Avraham", they said to my brother, "they are looking for leather workers. Go quickly and register for work". He did so, but could not take me along. I therefore went to a friend of mine in the saddle division. There I learned about the last evacuation of the entire saddle-division, together with their manager. I also heard that even Rumkovsky and his close associates were on their way to Aushwitz. On the walls were hung huge posters by "Biboven", stating that "The good opportunity is offered to everyone to go along with the Yudeneldsten to a new work-project in Chechoslovakia. Each one is permitted to take along whatever he wishes, and anyone who goes into hiding will be subjected to the death

all parties, both of the right and the left. In the ghetto all previous dividing lines among us disappeared. The common disaster united us all. Awake, we were all dreaming of better days, of a very simple matter: How to survive to see the great downfall of Hitler and to avenge ourselves for all our sufferings.

Practical matters were often on the daily agenda, such as mutual assistance; not simply to feed the hungry and assist the sick, but much more. There were instances where we had to rescue comrades of the movement by removing, erasing their names, by various means, from "a list". This was the holy task of Aaron Yaakobson and Beszik Lemberger. Our prime concern was not to be "finished off". There were also Chazitt gatherings, holiday observances, literary evenings. It may be that the older members entertained plans for additional underground activities. To us, the youngsters, they did not divulge such secrets. These activities were of the greatest value as they permitted us to cling to one another, although many of our ranks "disappeared" ... Thus the year 1944 approached. The ghetto was emptied of its Jews, who filled the graves of the massacred in "Chalmana".

Machtasha Troiba

WALKING ON MASS GRAVES

Of my home, my father's house, no one has remained besides myself. I was not even able to shed a tear on their graves. They were swallowed up by "Chalmana" along with all the other martyrs on the day of the massacre in Lask on the 11th day of Ellul 1942. Among the nine hundred that were selected to be sent to Lodz were also my sisters. However, they perished while doing forced labor in the concentration camp. How I managed to escape the "death march" I still cannot figure out exactly. I only know one thing: Although I was harnessed to the overtaxing work in "saddle making" in the "leather division", I managed, nevertheless, to take time out to secretly visit the so-called Zionist youth organization in the ghetto of Lodz, "Chazitt". These meetings and activities, each time in a different spot, the only comfort, the only light in the darkness of our lives, were carried on by the devoted comrades, who jeopardized their lives for the Zionist ideal, such as Dr. Lembergers of Zdunska Volla, Braindel Posnerson and Aaron Yaakobson. "Chazitt" was an association of members of

liberated", one kept encouraging the other, who was almost on the edge of death.

A shot was heard, and the Germans, our guard, said, "The Tommies are here!" And truly, the Americans had arrived in the neighborhood. We had to listen to a speech by an S.S. officer that we should keep calm, that the Americans were here and there was no need to escape. In the camp there was sufficient food and drink. He simply talked like a human being. Such a speech was more appropriate for an American than for an S.S. man. The guards on the trains demoted themselves, tearing off their decorations and insignias. A Christian from Lodgz, a folks-German, begged us to tell his wife, upon our arrival in Lodz, that he had been a captive. So it appeared that we had survived! Where then was our joy? Why were we not happy? One couldn't find a smile with a searchlight!

There was no more joy, we were like living corpses. On our lips one could find only the words:

"My husband! My father! My child!
V E N G E A N C E !

a sandwich at our place at work. It seems that among the murderous gang there were also some human beings. Even they dreaded the S.S. super visors.

RESCUE ARRIVES

Like all redemption, the end of the Nazi slavery also came with great difficulty. From Guyzlingen they packed us into freight trains ten days before our rescue and put the trains on a side track. In the camp there remained only the newly arrived Hungarian girls in order to have something to show. It was already known that the Americans were approaching. We were given one kilogram of bread for each five people and the sanitary conditions in the trains were absolutely unendurable. We were full of lice, and there was not one drop of water. One day someone of the Red Cross arrived and gave us packages, one package for every two people. In the packages we found bread and butter, soap for washing ourselves and other small items. All of us fell to eating everything, the soap as well as the bread! The result of such a gay feast one can just imagine... Inspite of the pains caused by the Red Cross packages, a ray of hope was ignited in all of us: "Hold on! Another day or two, and we will be

our group. In the transit camp we felt somewhat freer. At roll call we came wrapped in blankets as there was a strong wind blowing from the sea. It evidently was the beginning of the end.

After a short while, we were sent to new work in "Guyzlingen". Here we were put to work in flying equipment factories. Day after day the conditions worsened. The factories stopped operating, and we had to worry that there should be "pakrishines" for dinner. Later there occurred heavy bombing by the Americans in the places where we were. We, however, never hid. "We will perish together with the enemy", each one of us thought; "it is all the same to us!" But the will to see vengeance on the Germans was stronger than anything else, stronger even than of life. On our way to "Guyzlingen" the English and the Americans together bombarded the neighborhood. The German guards, our "protectors", locked us in the freight trains, while they ran to bomb shelters. After the bombing had stopped, they appeared and asked ironically, "How are you, little lambs?" The same Germans sometimes, while traveling with us, had the courage to throw us starving souls some crusts from their bread and watch us sharing our bits with one another. At work in the factory, too, we would find at times

I am unable now, as I was unable then, to express the precise feeling of having lost myself. Each one of us felt exactly the same. We were "shadows" - shadows that still moved and breathed.

Finally, after several roll calls and selections, a merchant came and "purchased" us exactly as one buys animals. With us was Jennie Kempinsky. Together we made up a quintet, we four sisters and Jennie. From Aushwitch we were sent to Bergen-Belsen. In Aushwitch we witnessed a scene of a daughter recognizing her mother... Both had a good cry and a kiss. "Mama", the daughter said "I am so happy that you are leaving this place", and put a couple of potatoes in the skins in her hand. "Go, mama, perhaps we shall live to see each other sometime again". Yablonsky was their name. I recall a second scene - in Aushwitch, at the first selection, there was a woman who, when she was undressed, was discovered to be pregnant. Krashevska was her name. They hung a sign on her with the word "Swine". We just couldn't imagine that this Krashenska would remain alive. She did and was among us on the way to Bergen-Belsen. As she related, she gave birth to a child in one of the barracks and it was immediately taken from her. As soon as she recovered they added her to

sister Frimet to join us because we wanted to join up together. On the gathering place "Chernitz-kego" we all four sisters met and left with the transport for Aushwitz.

AUSHWITZ AND OTHER CAMPS

There, in Aushwitz, the first thing was the well-known "bath". We were undressed and remained as if we had just been born. We were washed, had our hair cut off and received other clothes. Leaving the bath we couldn't recognize one another. Without hair, clothes of different colors, of various sizes, we were transformed into caricatures of our former selves. Inspite of the tragedy of it all, we burst into hysterical laughter as we recognized one another only by our voices and manner of speech. Our comic appearance lasted for the next two weeks. Each day, during roll call, we had moments of entertainment observing our "Purim Shpiel" appearances.

They did not give us work; we were held in reserve, waiting for some merchant who would come to purchase us, and I mean really to purchase us. Seeing the smoke billowing from the permanently heated ovens, we each lived in dread, awaiting the moment when we would be called ...

as the Jews of Lask had done, especially in Hans Bibov. They couldn't believe that the villain and hangman Bibov had destroyed the community of Lask and had sent everybody, excepting ourselves, to death at "Chalmana". This aroused serious differences of opinion between us and the group leaders. The luxury of eating sufficiently, no one even thought of. The amounts allotted us were sufficient only to keep body and soul together and to enable us to work. From the kind of food we ate many people became swollen, became ill with stomach ailments, etc. This hastened the approach of the day when they were to be sent to the gas-ovens. I, too, became blessed with this situation. After a short time I could no longer go to work. In this manner we existed, sickened, hungered, labored, under the rule of the Yudeneldsten Rumkovsky and the Gestapo chief Bibov.

One morning in 1944 the same action was repeated as two years previously. The Jewish ghetto police brought an order to enroll a list for deportation. Among us sisters it had been decided that if one of us were called, the others should insist on going along, too. In this way we would not be separated. And so it was: I and my sister Yaffa were called and we begged the police to wait a bit until we could call our

and we, newly arrived from Lask, were given their quarters in the ghetto. As the other ghetto inhabitants told us, the others were quite indifferent to the deportations, even requesting to be included in the forthcoming deportations. One of them only requested that his child be put into a children's home. The harassed Jews just simply couldn't endure the horrible terror that followed their every step.

After wandering for several days from one bureau to another, we could finally breathe a bit easier when we had found work in the several work departments of the ghetto. I worked in a corset-making plant where several thousand girls were working. We, newly arrived, didn't look badly in comparison with the ghetto Jews of Lodz. The few days that we had spent in "Marishin" without working, and the tan we had acquired there, had served us well. The group leaders took advantage of this and put us to the most difficult tasks. They wanted to enhance their own reputations and gain personal advantages at our expense. This I resisted: I worked only my normal quota that entitled me to my bit of soup and no more.

Characteristically, the Jews of Lodz put their faith in their "Yudeneldsten" exactly

THE DAY OF THE GREAT DISASTER

Hell surely must be a park in comparison with the appearance of the church on the day when all the Jews of Lask were packed into it, men and women with infants and older children, and the rabbi, Reb Leibel. The devilish destroyers forced them all together like animals, chasing them along with wild screams: "Jews, out!" Even more hysterical were the screams of the chased ... This action announced to everyone that the end had arrived! Everyone became as if paralyzed, without a drop of courage! Several young men, who had been sent to fetch some water and to prepare a bit of soup in the kitchen, fled in time and hid themselves. They indeed survived. (Yoel Pieterkovsky, Shmuel Freedman and Vuvche Reichbart). After the selection had been made we four sisters, together with several hundred others, were sent to the "Glinevkes". I believe that others have already told about the "Glinevkes" and the tragic scenes in the last hours in Lask.

IN THE GHETTO OF LODZ

On the day of our arrival in the ghetto ot Lodz, the bloody "Bibov" sent off seventy thousand ghetto Jews from Lodz to the death camp "Chalmana"

paralyzing method of the Germans, who so disguised every act that even the biggest skeptics amongst us believed them. Who could possibly dream of active resistance? With what - - and with whom? The young people were immediately sent away to forced labor, and our Council head and his advisors were certain that no harm would come to the Lask community.

I recall, once we tried to talk to a Christian woman to take a little boy of our family. "No," she said, "it's dangerous. The Gestapo will immediately learn of it". To procure Aryan passports and thereby be enabled to leave the ghetto - also about this we thought. However, our devotion to the family brought all these plans to nought. Each one of us thought to himself, "You will save yourself, and how about mother - father - your sisters? Whatever will happen to everyone will also happen to you!" This was our answer to all our plans. There was also our constant terror that robbed us of the last shred of courage. We were all discouraged as well as without protection. The information about "Chalmana" that was brought back by two Jews in Lask, only increased our terror. We were covered with sweat at the terrible words, but in a few days we became accustomed even to this.

sent off to the ritual bath. Those sent to the "bath house" had to bring a written confirmation of their having been there. He also allowed himself various orgies where Jewish girls and women were abused. He visited many Jewish homes in the ghetto and made inquiries of the most vulgar nature. A special order was issued by him that each woman must visit the bath house once a week and get a confirmation that she had done so. In 1941 this German disappeared from the Lask ghetto.

Terrible days followed and bitter scenes were enacted in the ghetto. The Germans sent out younger and older men for work in Posen and Bekla. All pleas and complaints were directed to the Yudenraht, resulting at times in actual blows between petitioners and officials. One heard yells of "Favoritism! My son! My child!" It is impossible to describe the yelling and screaming when they sent away husbands, tearing them from their wives and children.

About running away from the ghetto, to hide among the Christians in the villages, or to give the children to Christians, almost everybody thought of, but only thought, they did not do it. Each one believed with a false hope, that perhaps a miracle would occur. Besides, there was the

portion of soup for the family. For a long time I worked in this kitchen peeling potatoes. Sonya Bzezhinsky and Beila Chabelsky worked with me. The cook was Aaron Yakubovitch. Later on, other girls were put to work who fulfilled all the functions in the kitchen, until ...

The lines at the kitchen grew longer day by day. One after another the entire Jewish population succumbed to the need. No one was ashamed any longer. Whoever still had some valued item, money or clothing, blankets, etc. was able to help himself somewhat without the soup kitchen. Non-Jews brought in from time to time some flour, potatoes, a bit of butter, secretly of course, and got in exchange some of the above-mentioned treasures.

We lived, several families, in one dwelling unit. Wherever possible we made some kind of partitions to form separate rooms. Some individuals, craftsmen, continued trying to work at their trades, but this did not last long. Especially did we women suffer at the hands of a sanitary commissioner. His behavior to women was brutal. He would catch a woman in the street and force her to undress at the water pump in the market place and wash herself with a brush. Others he

Rachel Grindler-Korn

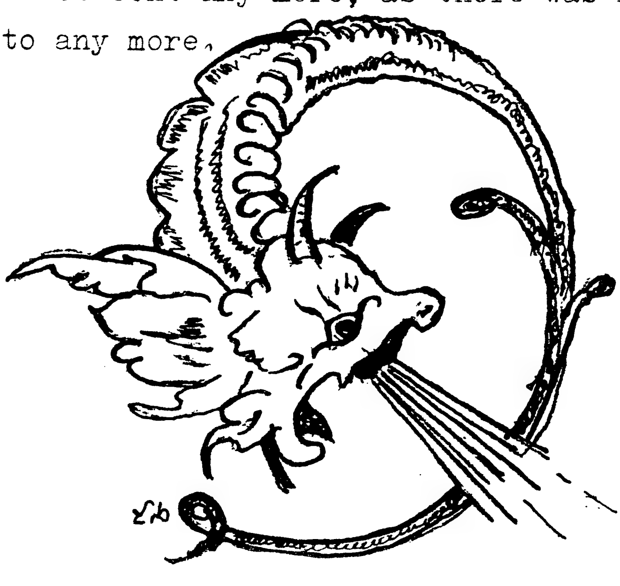
LIFE IN THE GUETTO

Simultaneously with the arrival of the Hitlerist hangmen and their system of starving the Jewish population, hunger arrived and daily visited almost every Jewish family, here earlier and there a bit later. Each morsel of food had to be bought with hard labor for the Germans, together with a large portion of blows and abuse. In the beginning there were yet Jews amongst us that were still able, through various combinations, to fool the Germans, and still manage to eat adequately. It was much easier for those who were not too fussy about kosher - trefe, milk items and meat items. It was much more difficult for the pious and for the poor families. Because of them, therefore, the "Yudenraht" (Jewish Council) sought ways and means to ease the food problem. In Eliezer Pukatch's bakery they opened a public kitchen from which meals were dispensed daily. This dinner consisted of a portion of soup per person. Precisely at twelve noon each day one could already see a queue of women and children, each one with his little pot and downcast eyes, awaiting his turn in line to receive his

THE GATTENBRUN CHAPTER

The members of the Judenrat this time dealt on their own. They made a list of those people who ignored and critised them, of the arrogant and impertinent, of the lazy and their like, all in all 80 persons. This amount met the demand of the Germans for a third deportation. The people were handed over to them and were sent to Gattenbrun to work there.

After this deportation only a few old weakened and sick Jews, women and children, remained in the Ghetto. To fill the daily workers quota for the Germans children of ten years old had to be taken. Desolation and loneliness prevailed everywhere in the Ghetto. Letters from the deported ceased to arrive, as there was none there to write them. Parcels were not sent any more, as there was none to be sent to any more.

Germans, at the railway station. Together with our people, there were on the same train, people from Zelov and Belachotov. The wailing and cries of all people gathered there were heart rending. Not until letters began to arrive from them did the turmoil subside.

The food commission of the Judenrat, on the request of the deported, began then to sent them food and clothing parcels regularly.

THE DEPORTATION TO NEKLA

While the folks of the deported were still bringing forth their complains to the Judenrat, sharing their deep sorrow with everyone, another disaster swept down on the Ghetto. The Judenrat was ordered to send a new party of 200 men, including fathers of little children, for work in Nekla. There was no bargaining this time. The gendarms themselves were leading the action with the rigidity and cruelty so peculiar to them. In this action they were helped by the Jewish police. The 200 men were picked up, pushed into freight carrieges and immediately carried away. The wailing of woe which came from every house cannot be described. It seems to me that there has not yet been born the writer who could do it.

existence. Owing to them we were getting the miserable portions of bread, enough only to keep us up from utter starvation.

Motek Friedman had really introduced a good order. He had a card-index made for registering the workers we had to our disposal, men and women, 150 men - 210 girls) Besides these, about 60 persons were working as officials at the Judenrat, performing various services. A kind of a Government in miniature one might think.

In comparison with other Ghettos ours was a "lukewarm hell". True, we were humilated at every step, but we at least could live together with our families and enjoy mutual assistance.

THE FIRST DEPORTATION EDICT

One day an order to send 200 young people to the Posner region arrived at the Judenrat. This came so sudden and unexpected that it caused a general shock. After long bargaining with the Germans it was settled that only 70 people would be sent there.

The Judenrat prepared a list and according to it the people were picked up and delivered by the Jewish Police into the polluted hands of the

Justice functioned by the Judenrat. The Judges there were Izaak Kanterovitz and Mordechai Feivel Kochman.

The ghetto in Lask, unlike other places, came up gradually. One street followed the other, beginning from the "Numbers" ("Numerlach") and from the market. People were allowed to take with them to the ghetto whatever they wanted. The Ghetto itself was neither closed nor watched. Only the Jewish police kept order there. Jews could walk around in town from 6 a.m. till 5 p.m. Christians - till 6 and Germans till 9. An exception were those who had special passes. There were some streets in the market where Jews were not allowed to move. In time a tailor workshop and some other one were opened in the Ghetto.

The Labour office, where I worked under the management of A.P. Bryzezinski, was strengthened with the arrival of Motek Friedman from Lodz. He managed to leave the Ghetto there and came over to Lask. He was immediately harnessed to work with us, in the Labour Office which was the most burdened and most responsible institution in the Ghetto. Among other duties of that Office was the important one of supplying the Germans with the daily quota of workers, who were our sole source of

that purpose, the quota would have to be filled even by mothers of little children. The Judenrat had the order cancelled. How the chairman succeeded to do it no one knew. People began to believe that he could perform miracles.

We heard what was going on in all the other places and knew that all Jews there had already perished. We knew about the gas chambers and gas waggons, where millions of Jew had been choked. And yet there was some general belief that to the Jews of Lask that would no happen.

Everything the Judenrat suggested to the German authorities in connection with the normalization of life in Ghetto was accepted by them by a "Ferordnung". Thus the Jewish Polizei was organized and enlarged; In 1940 a Jewish kinder garden was opened in the Ghetto, which existed far a short time only. A kitchen for the poor came into existence. And lunch-meals were distributed there freely.

A cooperative shop was opened, where everyone could get various products and bread by ration cards. The manager of it was Duvidshe Berzezinski. In one of the better houses on Telna Street a Jewish hospital was founded and run by the doctors Bal and Zinger. A Court of

a double ration of bread. By such noble deeds of common people of their weak brothers were often saved from great suffering.

Speaking about us, of the Judenrat, one must admit that we were not always just. We used to send quite often the same person every day to do the hard labour. Not always could we find people who would agree to replace others for 5 marks.

Thus, we often sinned while arranging the worker quotas. But what could we do? The Labour Office had to fulfill his duty, to keep up its good name. And therefore we had to use in some cases dictatorial means. Two Germans, Schat and Schubert, were watching us constantly, like two watch dogs, to see to it, that we fulfill the German Labour orders to the letter.

And yet, in spite of all the grieves, of starvation and shabbines, of dirtiness and leprosy and many many other evils, a strong belief, a pious one dwelt in everyone's heart that with common efforts we would overcome Hitler. The facts, in view, were for that. Once we got an order from the Germans to hand over to them 500 girls who had to be transported to Vloclavek as workers in a cigarretes factory there. We were told that in case we had not enough girls for

Not once did our youngsters risk their lives in order to save the face of the Judenrat. Some of them made their way through the darkened streets at nights from time to time, carrying a fish to a German dignitary as a gift. Only by a miracle could one return alive after such a nightly walk.

I recall now so many cases, showing the valour and devotion of our dear Jewish youths, who were ready to sacrifice their lives, in order to secure the existence of their parents. This they were always ready to do also on behalf of the Jewish "feurshter" of the Judenrat.

There were, of course, enough of bad deeds too. But it is a duty (a "mitzva") to tell about good ones only.

The hardest work our brothers there had to do: was on the "Tadares". Every one prayed us not to be sent there. Even on the severest winter days Jews had to carry on their shoulders up the slippery paths heavy jars of water, each containing 20 liters.

When the turn of doing this work came to Binem, the Rabbi's son, to Issachar Bornstein and the like, Jews completely broken and exhausted, it was obvious that they would not return alive.

And there some men volunteered to do this work for them. They got each five marks a day and

who witnessed all this felt as if they themselves were being hanged. With broken hearts we all went home. To this day I am pursued by that dreadful sight, And it still hurts me so much what I have heard from the unhappy mother in my house. Was I guilty of the criminal deeds of the murderers?

There were two other boys who brought home some coals once. But they were at given over to the disposal of the Judenrat and depended on the chairman's decision. He gave them a good scolding and let them free, saving them thus from the hands of the murderers.

There was another, similiar case. The Germans brought to the Judenrat a girl from Kalish,whom they had intercepted on the road leading to Fabianetz. Her name was Shkap (of the Pukatz family). The chairman saved her life too. It seems to me that she has survived and has been living somehwere till today.

Many good deeds performed by various people in those days can be mentioned here. Thus, on one Saturday morning two officials of the Judenrat were seen carrying a heavy suitcase of some German to the railway station. They did it instead of two Jews, who had to do this job, because the latter were praying at the synagogue at that time.

were released by the chairman. An hour later ready gallos were brought by the Germans from Lodz. The chairman had to send some Jewish policeman to help them in erecting those gallows at the old Jewish cemetry. That was a terribly black day for us all. The members of the brothers' family were all put under arrest not to let them witness the execution.

At 11 o'clock, that same morning, all Jews, old and young, were driven out of their houses by the Jewish Policemen, in order to witness the terrible act.

At the cemetry all the Jewish inhabitants were put in a semicircle, so that nothing should escape their sight, no detail of the German valour be missed by them.

At 12 o'cklock exactly, a car arrived on the scene carrying four "feurshter" from the Ghetto of Lodz. One of them was the notorious hangman Fuks.Gendarms encircled the place holding their fingers on the triggers of their weapons. Fucks made a speech stressing the severity of the crime of sabotage, for which death is the sole punishment.

The two brothers were then put under the gallows and hanged in view of all of us. Those

The first to be taken was Moshe Sheradski. He was put in the Cellar Prison. The second was Alter Corn. The names of the others escaped my memory.

When all ten had already been in prison the woeful news spread in town and there was weeping and crying everywhere. Our chairman went again to the Shutz Polizei to see there the Mayor German. Before leaving he told us that he was going there to join the ten people and be hanged together with them.

He came back after an hour with the news that the people would not be hanged, but the two boys would. And that that was the final decision of the murderers.

There was some comfort in the saving of the ten Jews. But what about the two brothers!! They were under arrest, and their execution was imminent. All people of the Ghetto knew already about this unavoidable disaster.

Coming home I found there the woeful mother of the two boys. She was, crying bitterly, pulling her hair, blaming all, especially me, for what has happened to her.

In the morning following the above-mentioned dramatic events, the ten arrested Jews —

(16 and 18 year of age) had been working in a German kindergarden, unloading coals there.Before leaving the place the German housemother gave them some coals. While passing by the Shutz-Policei building, they were stopped by the German mayor and apprehended. He immediately called for Cochman the chairman. What was going on there when they were together no one knew. But the chairman came home very upset and broke out into tears. "It is bad, very bad children!", he cried, pulling his hair.

All members of the Judenrat gathered immediately in the house of the chairman. And he told them that the Germans were demanding to deliver them ten Jews to be hanged for the "crime", the brothers Sher committed. If this were not done by the Judenrat, the Germans themselves would pick out the victims at random.

It is hard to describe the impression this shocking news made upon us. We knew the Germans very well and it was obvious that the terrible verdict would be carried out by them without delay.

In great sorrow and ashamed we slipped out of the house and began the painful task of picking out the ten Jews.

of them had to fill out certain military functions too.

They all together regarded chairman Kochman with great consideration, not always had the latter handled matters by the decision of the Judenrat. In most cases he had to act in haste and on his own. I must say that even what was done on his own was to the benefit of all. Complicated matters however, such as claims of the Germans to provide them with gold and valueables, sending of Jews to work outside the town, were always brought before the board of advisors.

Owing to such organization, our town was spared, till 1942, the sad events that occured to many of the neighbouring towns. The Jews in Lask knew this well and estimated therefore the work of the Judenrat.

But here I must admit with great sorrow that, in spite of all those things, the Judenrat in Laski did on behalf of the Nazis, we could not save two children of a Kalisher family from the gallows. Sher was their name. Their "crime" consisted of taking home with them some coals after their work.

The Germans wanted from us ten Jews to be hanged for that "crime". The two brothers Sher

the brothers Reichbard, Aaron and Pinchas Brzezinski, Zalman Vayakovski as vice chairman, the brothers Friedman Hershel Klein, Duvidshe Mandel and others. One may guess that all this was, perhaps, a suggestion by the German municipality authorities. Besides the executive, the chairman set up also a board of advisors composed of the following respectful citizens: Zeharia Reichbard, Leibele Bornstein. Benzion Horovitz, Moshe Lipmanovitz, Nachman and Itshe Kempinski, Henich Zendel, Hershel Viadovski, Shaya and Asher Frenkel. From them the chairman took counsel on important matters of the community. Before them he brought all claims of the German city authorities. And what they had decided was strictly carried out.

In addition to that, some offices came to life. Economic affairs were dealt by Burakovski. The Labour Office was headed by Pinchas Brezezinski and by me. Duvidshe Mandel took care of the Post Office, Secretary was Vovtshe Reichbard. There were also some other offices. Almost a Jewish government, one would think. It served the Jewish population, but mainly the Nazis.

Life in town stabilized when the German "Shutzpolizei" arrived. Among them were the commisars Kressner and Preisler. They as civil-administrators took over the municipality. Each

trucks and waggons. For any work that could be done by two man they brought ten. This was going on for many days. I was watching all this with great sorry, myself being spared by them as a war invalid.

The main thing one had to look for at that time was bread. No one possessed food supplies. So people used to go out to the near-by villages to buy some proviant, such as potatoes, flour, butter etc. Coming back they shared them with their neighbours. Those who had no luck to get such things were suffering from hunger.

The first one who called people to begin doing something and to organize themselves was Avraam Burakovski. He was then secretary of the Jewish Community Council and Zalman Kochman - the chairman of it. (He had got this nomination by the Starosta Lazarski, as a result of the inner strives going on at the Council).

Avraam Burakovski and the chairman came to the conclusion that such a disorderly catching Jews for work, beating and starving them would bring disastrous results. And that's why everything had to be organized according to them by the Council executive. This was done. The chairman called to his help some young men such

The German military authorities very soon published an announcement in bold letters "To the Citizens of all Religions", where it was said in a mild tone that they have come to make order and asked all to be quiet and help them to keep peace.

This made the false impression that these Germans were the same as those, whom people remembered from World War I. "What is this running about, this fuss and panic?" My father said - "It's a war like all wars".

As soon as the active army units left the town a band arrived bearing the name "Virtshafts Leute". They took over the town administration, which was till then given up to chaos.Previously when people were needed for work, German soldiers caught every Jew who appeared in the streets and carried him away to all sorts of labour. This procedure was accompanied by curses and heavy blows. Jews have become completely abandoned even civil Folksdeutcshe, from Lask itself, did the same, they too were catching Jews to work for them privately.

The first ten men, to be caught so, were: David Vivietzki, the two sons of Daniel Plachtes, the Goldbergs and others. They had to unload

table in the yard covered with a white cloth. He thought that they were going to have breakfast at it. But the Folksdeutcshe kept on the chopping of his wood all the time. In the evening the table was removed to be put again the following morning. This was going on for several days. My father guessed then that the white table cloth had a special meaning. He therefore thanked the farmer for his hospitality and together with the whole family left for Fabianetz, from where they turned to Lodz. There they stayed for a few days, until the Germans occupied it. They decided then to return home, to Lask.

Together with them came also back all the others who had fled to Lodz.

The Germans in Lask welcomed them with a good beating, especially the Jews among them. Beards were being cut together with the flesh.

Most of the Jewish shops in town by that time had already been plundered, the spoil equally divided among the Christian neighbours.

Soon the Germans began hunting Jewish passers-by in the streets making them work on the reconstruction of the two bridges, the Polish sappers had blown up. One of those bridge was across the Voler, the other across the river under Columna.

Yekel Levkovitz

THE JUDENRAT IN LASK

I was far from Lask when the Germans entered it and have not therefore witnessed the sinister events taking place there on the first days of occupation.

Fighting then in the ranks of the retreating remnants of the Polish army, I was wounded in the leg, and only with great difficulty, limping all the way, did I reach home.

The state of minds of the Jewish population, I met there, was like of people, who had escaped pandemonium or a great fire.

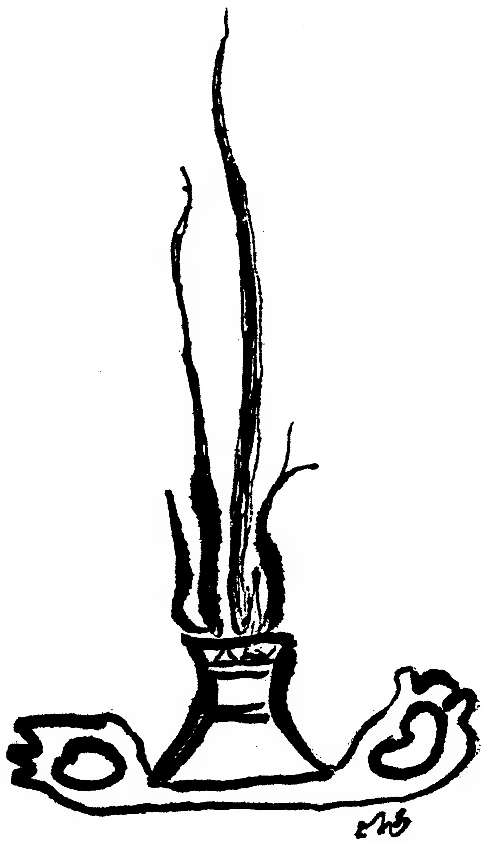
But before long things seemed to be settled, and the Jews took the new situation for granted.

All those who had fled to the country returned to Lask. My father, Berl Minkis, and my mother Henele with my wife and children had found shelter in the house of a farmer, a "Folksdeutshe", who had given them a warm reception, providing them with food and lodgings in the barn.

Looking out of the barn one early morning my father noticed that their host was putting a large

May their memory be bound with the living !

With the liberation, while still weak and broken, we immediately resumed Zionist activity. The war ended on May 8, 1945 and on the 8th June that same year, youngster immigrated illegally to Israel. Some of them have fallen during the War of Liberation. Their lives in the camps were senseless, but there was a meaning to their death for the liberation of this homeland and its people!

קבוצה מהנוער הציוני בשנת 1932.

קבוצת מטיילים מהנוער הציוני.

the animal which will not calm down until it smells the blood of its victim.

In these camps Jewish youth in general and especially those from Lask, slowly disappeared. Many died terrible deaths of hard labour and the dreadful conditions. Many of our townsmen were hanged after being found guilty of "stealing" a potato or asking for a piece of bread and some water. They were tortured, hanged for long hours with their heads down.

There were those who could not go on and preferred to take their own lives by clinging to the electrified barbed wire, thus ending their agony. At one time we were frightened of Fridays, for on that day when they brought us back to camp after work, we had to witness the execution of different "verdicts". Every time we heard about the death or killing of one more of Lasks' boys, the wound in our hearts tore wider and deeper. Of many hundred of youngsters who were sent to camps, only about forty survived.

Twenty five years have passed since that time and yet, the wounds are still burning. It is difficult to mention those days but I feel it is my moral duty to bring up their memory with pain and hope that never again will they occur

forbidden. Hunger and poverty were showing their signs and there was sickness and death caused by under-nutrition. We tried to help those in need all we could.

Then came reports about the German labour camps, where Jews from all over Europe were being sent to. We realized how heavy a blow it would be when they strike at the holiness of the family. We did not have to wait for long, before the first group was taken into labour camps and we felt this was the first step in the crumbling of the body called the Lask congregation. All families had one of its sons or fathers taken away, while others who, remained waited their turn, knowing it was only the beginning.

On March 27, 1942, I too was sent to a camp with a group of 120 people. This period, which ended on Liberation Day, by the U.S. Army, April 30th 1945, is subject to the next chapter.

To my mind, this time of the camps, was the most devestating one in all of the Nazi horror. In the camps the Germans lost all human image and let go of the beast so well hidden before. Their deeds so horrible one cannot grasp them. The excuse they were ordered to do it will not be accepted, for they did it with wild desire, like

קבוצת צעירים מהנוער הציוני.

ועד הקרן הקימת לישראל בלאסק בשנת תרצ"ג.

antisemits in Poland, but before the Second World War, their imudence grew even higher. In these cases, like in others, we borrowed our strength from the settlement. We knew they too had to stand against riots by Arab gangs - they did and so could we.

The Second World War broke out on September 1st, 1939. Our world was shattered and overnight from free people, if one could call us that, we became slaves. The enemy, methodically, broke first the spirit and then the body. They did their shameful work harshly and mostly in public. They gathered our respected citizens and intellectuals, forcing them to dance in the towns square while striking them murderously. We saw them being trampled on, insulted and degraded - there was nothing we could do to help. We, youngster, were forced to hard labour. Inspite of everything, we dangerously tried to continue our social activities, even when evening curfew was ordered and a few minutes delay could cost us our lives. We had to form small groups and when crossing between backyards was possible, without using the street, we met once or twice a week and continued dreaming of a better tomorrow. All that, was done in silence for dancing and singing was

and Thy Mother". I want you to realize that this guided them towards roads, cast up by their parents, and the children of Zionists, "Hasidim" and religious fathers continued in the same direction. Were it not for the Nazi monster, that cut off their young lives, they surely would have been among Israel's builders and protectors. In the Zionist activities they saw holy work and it is hard to imagine with what love and self sacrifice they carried out the tasks given to them by the movement and its leaders. The preparations for Zionist events, such as Bazars, in which different articles donated by the women of the different organizations, mainly "Wizo" were sold, the plays, discussions, poems, dances and social games - all were accompanied by excitement and enthusiasm. Who can imagine the summer camps "colonies" we organized during the summer holidays in the villages, near to "Mother Nature". We left our parents home, and for about two weeks lived like real pioneers, our days filled with creativity and imagination:- traditional fire and dancing around it, songs, etc.

When necessary, we knew how to stand against challenges made by antisemitic youngsters who often tried to frighten us. There were always

David Lerer

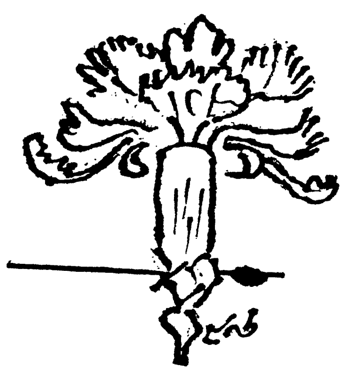
"YOUTH THAT WAS AND IS NO MORE"

In the town of Lask the following Youth Movements were involved in Zionist activity: "Hashomer Hazair", "Hanoar Hazioni", and "Beitar". About 300 youngsters belonged to these movements, where the main activity was aimed at two directions: love of Israel and scouting. At first there were discussions and plays dealing with life in the settlement, while latter we learned scouting - its principals and games which were them the same as now. In this frame we organized short journeys, trips and summer camps. I shall talk about details as I go along.

When I want to talk about these youngster, I want to point out that they grew up in a Zionist atmosphere, for most of the people of Lask were Zionists. Such was the root this youth grew upon. I shall not talk about our dear parents, this will be done by others, but about the youth that was and is no more. Youth I remember with pain and respect. The first step in their education was based upon the commandment "Respect Thy Father

contributions for the poor girls. They were very nicely received. This deed by the two ladies brought to the altar more than one young girl to be married. The young couple was provided with all the needs not falling behind the rich families daughters. On such joyous occasions Rabbi Yekele attended with the hosts till the end of the ceremony and festurtier.

Dvora Cheratzki had the fortune to immigrate to Israel, Feigeleh Cheratzki sent her son to Israel saying to him: "If you see the Holy Land as a source of happiness to yourself, then I renounce to my part of gladness", as you are the only man at home, go and leave in peace! The virtue of those, mothers of Lask will help us and our sons!

Shimeon Picatz's wife	Meir Baum's wife
Leah Bialik	Blachken Baker's wife
The Yorche's wife	Kiptcheh Reichbart
Shimeon Berls wife	Reiseleh Palka.

The list continues.

These whom I have named from my list are only a part of the legion of religious and pious women who worked for many years under the administration of Dvora Chiratzky she knew everyone. Everything, was registered in her books, and "the weekly pay" by the donators was her basic budget. Other donations were registered among the daily volunteers who contributed to help day by day the families who were in need, as those who cooked and prepared double meals in their house for their family and the adopted one. Their children were the "Mitzvah" messengers. All that was done modestly and secretly as it befitted the purpose. Sometimes there happened, when a girl "Bogeret" had to be married, and from the current budget there was no way to touch or help as it was for feeding the poor. Then there were two very distinguished matrons, very richly dressed as if they were about to go to prayers for "Kol Nidrei", with a white handkerchief in one of their hands went from door to door in town to collect

is a short list of pious women, who did a lot in their neighbourhood. Sending food and clothing, candles and wine for the Kiddush of Shabath. They had to be on the alert for the "house" if accidentally somebody would be ill and they should be obliged to call the "Felcher" or the doctor.That housekeeper was in charge in such cases to call Moshele Bernstein, who was then the treasurer of "Linat Tsedek".

And hereby is the list of names: -

Feigele Cheratzky
Mindel Zanovils
Goldeh Beileh
Rahma Lissner
Dvora Cheratzky
Branch Reuven Chlon's
Dabrich Henich Yehuda Moshe's
Shlomo Mlita Simhale wife
Moshe Falik's wife
Feigeh Lipshe
Roise Haim Wolf's
Feigeh Dess Toiben Chlon's
Mordechai Barda's wife
Abraham Levkovitch's wife
Shlomo Korn's wife
David Shimeon's wife
Hannah Mirel Lipnawitch
Lealeh Katz
Yaakov Keyzer's wife
Shlomo Besserglik's wife
Simcha Leib's wife
Aharon Virnik's wife
The Kamacher's wife
Leibich Levy's wife
Shwartzen Abraham's wife
Ben Zion Horowitz's wife
Moshe Baker's wife
Leizer Mechel's wife

	Marks
To Moshe Falik 4 Pounds fish to... to... to...	7
To Yoel Shneider for 4 pairs of trousers for ... and for...	11.50
To Raphael Heitelmacher for 3 Heitels for ...	9
2 Piles of wood for ... and for ...	11
To Dvora Mirel for 4 kg. brown sugar to ...	2

In such a manner the expenses were registered, Dvora Chiratzky read from purchase notes, on them there were the signatures of the Shopkeeper or the receiver whose name and address was written distinctly. Also the list of income was written in an orderly manner. Each mark, sometimes even Rubles of gold and silver. (To paper Rubles,there was no value whatsoever at that time). It is interesting to notice that there was never a lack of money. Asking the question to Dvora, from where did the "Veiber" get the money, she answered laughingly from the "Kniplech" from the list of donations: I knew the names of those women who were late in their contributions, I had to send them memorandums.

On this piece of paper which I possess, one can learn from the details on the whole, and here

all this group and Feigeleh, Rabbi Wolf Chiratzky's wife was the main advisor and handling the finances. There was a detailed list of all the families in town with the addresses of those who needed occasional help, a special list for those who needed permanent relief, another particular list for the families who needed help on Shabbath and Festive days, especially for Passover.

There was another list, headed "Hachnassat Kala" (helping a poor girl about to be married), this was put under a separated file. The author of these lines, was secretary to "Di Toybe Dvora" voluntaringly keeping her books accounts, and that is how he succeeded in knowing all the secrets hideen in this world. Here is a fragment of that bookeeping.

	Marks	
Scholar fees for ... Melamed...	12	22.5.1916
Leibele Shuster for 2 pairs of shoes	9	
To Shimeon Ber for bread and halot during one week for ...		
To Yorech for cloth to ...	3.50	
To Schmuel Katzab for meat, "Kap Heich" to ...	2.10	
To Shtrina for lungs and liver for ...	2.10	
1 basket of potatses to ...	2	

remember Lask quite well, its poverty, wondering more than once, how and in what way could such a Jewish community survive.

Miracles happened daily, miracles due not to charity groups, which was well-known to everyone, but humbly and modestly by pious women who accomplished their devoted work under cover without bookeeping accounts, each one, according to her means. I really hesitate, if I should publish the names of those pious women, but the "Glow of charity" which was found in all their deeds is still shining from its long forgotten past till this very day. As I am taking care to publish all the works and religious deeds accomplished by groups, organizations and companies, which were publicly done for the relief of the poor in our town, I think that it would be a sin if we do not tell and recall some of the glorious actions performed by those good-hearted women.

Usually all this was done secretely without the knowledge of the husbands, It was "giving secretely" only the son or daughter and messenger knew about it, the shopkeeper, the fishmonger, the butcher and baker who provided the goods kept also their part of the secret. Dvora Rabbi Tuvia Chiratzky's wife, Mordechai Chiratzky's mother, may his soul be blessed, was the living soul of

A PERSON FROM LASK

The Pious women from our town.

Most of my friends from Lask, pretended that the financial situation among the Jewish population was in bad shape, because of the heavy taxes imposed on them by the Polish treasury.

I don't say that those things are not right, but may be, there is some exageration man usually was born to complain, especially when somebody demands a claim on one's earnings, income tax, heavy dues.

However Lask at the beginning of this century is not to be compared to that of the 20's or 30's under independent Polish rule. In those days when the "Borkot" movement had not developped and when most of the Jews mastered the commercial field, there were on every 100 Jews 96 poor and miserable Jews. Lask and its surroundings was a living monument to "Kabziel" in the works of "Mendele" so kind of "Wailing vale", though many of Mendele's critics denied that, I think that they had never had a chance to have a good look at those towns, I and many others who are still alive

of the Zionistic Union, the religious people,the Wizo women, Hehaluts, Hashomer Hazair, Hanoar Hazioni and Poalei Agudat Israel, the workers of the libraries, people of Hamakabi and the "Hachshara" (preparation) of Bilu, pious women, bank workers, dramatic companies, the workers of the "Tarbut" schools, the Heder "Yesodei Torah", the Heder "Torah Vadaath" and "Beith Jacob". The material we received from friends to describe our community and the people who acted there,was, indeed, little. It was not easy to make them speak, and I feel that they forgot many things about important people. For that I excuse myself.

I left Lask on 1919, and returned when I finished my studies, and in times of vacation. Every time I came to Lask, I felt myself as if I came to Eden. Even now, when I meet people of my town, I bless myself and say: happy am I, that such are the sons of Lask, who are building the native land; happy are we, that each family who came from Lask, added to the glory of the sons of Lask.

constant salaries for the Rabbi and butchers in town. There were done different good arrangements, and the community caused the Jewish population to be seen by their Christian neighbours more honourable. Jitnitski the young, the son of Rabbi Kopel the teahcer of Hebrew, was the secretary of the community. He succeeded in making indistinct the differences in mind between the "Band" and the Zionists in the committee of the community.
But the block of the Chassids did not change its mind. In a time of elections to the town council or to the Saim, the Chassids acted to conquer these fortresses by all means - right or not. The fight on the elections continued till the results were known. Generally the Zionists won. Zeharia Raichbart's smile affected more the electorate than the adjurations of "Agudat Shlomei Emunei". It is impossible to describe the attainings of the Zionistic movement in our town in all the fields. These short fragments are enough to show how much ideal personalities had done for the public and the Zionistic idea. Many of these people who acted much, I did not mention only because I forgot, and for that I excuse myself. With much respect I bend my head for the rabbis of the town, the public workers, the heads of Synagogues, Shtibels and Beith-Hamidrash, the heads of charity bands,workers

"Hamizrahi". He lectured about the religious movement "Hamizrahi", and expressed the statements of the Rabbis Rainess, Mohliver, Broda and Magombin. Rabbi Josef Zimberknop's words influenced much, and in the same meeting it was elected a committee of 5 men, and I was appointed as a secretary. The first action was to acquire new associates: each of us would acquire within a week 10 associates to the "Hamizrahi".

After few days, Rabbi Aba Bialik received a permit which allowed the existence of "Hamizrahi" Union in Lask. There were difficulties in getting a hall. All the meetings were in the house of Rabbi Aba Bialik or the house of Rabbi Josef Zimberknop. The leaders of "Hamizrahi" from Fabianits helped us with pleasure and love. One time before the elctions to the community, came to Lask Rabbi Henich Vigdorovitz from Fabianits.

THE JEWISH COMMUNITY

The first community that was elected in Lask, in a democratic manner, was the first victory of the Zionistic movement. Rabbi Aba Bialik was elected to the presidenty of the community, and he was leading everything very good. After a short time the community arranged the matters of tax and

Machel Raichbart, Moshe Haim Edelman, Shmuel Ben David Bialik, Melech Fridman, Machel Alei, Rabbi Haim Wolf Bjejinski, Rabbi Shalom Bjejinski, Dzialovski Mordehai, David Vivietski, Toporik Israel, Toporik Moshe, Kanterovits the old,Nathan Shirtski Vigotski, Lerer, Michalovitch, Mordehai Faivel Kochman, Abraham Koren (Varshver), and 10 men more, whose names I do not remember. Among the youth we succeeded less. They were afraid of their parents, and Jehoshua Zlatnitsi who vacillated all the time, did not join at last the Zionistic Band. What we had done was known very quickly. The Chassids of the "Gerer Shtibel" were very angry. The first who felt their anger was I: on Saturday they took me out by force, tore my silk dress and threw me out at the presence of my father and brother, who were very ashamed, Before this "act", there were heard shouts against the young-ones who did such foolishnesses. Only three men tried to prevent the Chassids from doing it: Rabbi Abraham Ben-Zion, David Maichel Beigelaizen and Mair Rosenblum, who asked them if "bloodshed" was allowed by the Torah, particularly on Saturday? But they did not pay attention to these words.

The same week came to Lask Rabbi Josef Zimberknop from Fabianits, one of the leaders of

the union of "Hamizrahi". In his words,Zeharia gave reasons for it: a) to give the religious people a way to be able to act openly, for the good of the common affairs; b) to make the religious youth free from being afraid of their parents, because of their inclination to Zionism. Laibele and Abraham proposed that I would receive this function. I took it on me, and according to my request the committee appointed one man more, Abraham Bjejinski, my good friend since childhood. After the meeting, we, Zeharia, Laibele Borenshtain, Efraim Noskovitz and me, went to Zeharia's house, and prepared a list of the religious young-ones. A second list we made was of the Baalei-Batim and Chassids. This same evening I went to Abraham Bjejinski, and told him everything. We were like soldiers who were sent to a battle without weapons. We were sitting and made a plan how to begin this matter carefully and with confidence. During two weeks we made conversations with the people in Beith-Hamidrash and in the evenings we went to the houses of the grown-ups.

The results were good. 30 important men sealed declarations, among them Rabbi Aba Bialik, Moshe Lipmanovitz, Zanvel Borenshtain, Leizer

teacher, in Beith-Hamidrash. In the discussions in Beith-Hamidrash he presented the Zionism in a bright light, so that it would pass even through the darkness of the chasidism. Not only one of those who discussed with him, came later to us. He was a man who thought deeply. He always said that it was not any hope for the Jews in Poland, that their situation there would change after the World War I, in spite of the nice points of Wilson, the president of the U.S. "Who wanted you to be Zionists?" he asked, "Go to Israel and build it and live there. Why did you choose Poland to sit in and wait for Messiah? Wait for him there!" He gave all he could for explanation of Zionism to the public. Only the Zionists and "Hamizrahi" were able to lead the public-life correctly and they would influence the development of the town according to the Jewish national feelings. He, together with Zeharia Raichbart and Aba Bialik, were those who saw in persuading the community, a preparation to Zionistic actions in different fields.

"HAMIZRAHI" AND CONQUEST THE COMMUNITY

In one meeting of the committee of the Zionistic Band, it was decided to establish in town

IEHIEL ZILBERSHTAIN

He was a member of the committee. A learned man and a Zionist. He was quiet even in times of storm in the Zionistic block. All his heart and soul he gave when he talked about Zionistic affairs, and did not stop till he persuaded his listeners that his statement was right. He holded by Herzel. In every meeting with us, the young-ones, he brought Herzel's words and told about his efforts to carry out the idea of the revival of the Jewish nation. He was very active in a time of elections. Everyone appreciated him very much and loved him. All of us were sorry when he left the town.

EFRAIM NOSKOVITZ

He was a member of the committee, and worked much as a Zionist who had this duty. A list about this dear and beloved man, will come in another place.

TANHUM BEIGELAIZEN

When I utter his name, I do it with respect and awe. He was a certain period of time my

and in his deeds he created a warm connection to Israel and a belief in its restoration.

ABRAHAM BONKOVSKI

He was a member of the committee of the Zionistic Band, and its secretary. He did all the hard works with pleasure and was accurate in all his deeds. People respected him for this. Rivah Bialik, his wife, brought him to the Zionistic Band. Her wakefulness and cleverness in life-problems, caused her husband Abraham to be at the head of every public action in town. He was a man who did not know what is weariness, and all he did was perfect and with love to the community. He was a friend to everyone and was devoted to every public matter. His ways in politics were like those of his father-in-law, Rabbi Aba Bialik, and what was needed to do tomorrow he did today. In a certain time I wanted to count Abraham's public actions, but it took me few pages.

Everyone of us who knew this beloved friend, would say that he was not an ordinary man. As a member of the secretariat I saw him all the time and I was happy to work together with him.

ZEHARIA RAICHBART

The head of the Zionistic Band in Lask. I do not know who elected him and when. I know only that all the time I know him as the head of every Zionistic thing in Lask and of every constructive action. All his personality was full of honour. His Zionism was in his blood and when he was speaking, he sowed his words very deep in the hearts of people. His house was open for every man who liked culture and Zionism. Rivkah, his wife, helped him in his public activity. Zeharia Raichbart, the man of beautiful soul and a democrat, was beloved by people. All his advantages caused him to be the head of every liable public action. It was not a Jewish institution in Lask, that Zeharia's name was not tied to it.

LIEBELE BORENSHTAIN

A soulful and quiet figure, a Zionist from head till feet, gave all his might to the Zionistic Band. He had been for a long time a deputy of the Jewish National Fund. He was known as Zeharia's helper in every political matter, and carried out the policy of the Zionistic Organization. He made good relations among the members,

Not for us rest, not for us repose
In the bald land, from the regime of force-

so we learned Zionism by songs and poems of the poets Shimon Frug, Mane, I.L.G., Latris, Bialik, Tshernihovski, Jacob Kohen and Isaac Kazenelson.

Zvi Noiman made for us a meeting with the poet Isaac Kazenelson when he visited Otorata. He talked with us about the Hebrew language and its culture, that are necessary for Zionism. He pushed to learn Bible and to read much. His saying was: acquire much! He taught us many things, and several songs that followed us those days. Even now they are sung within us.

Hurrah, hurrah, little garden!
From the end of the world till the end of the world, hush!
A sad wind, a sorrowful wind.

It is a pity that such a dear man, who did so much for his nation, was killed by the Nazis, and did not see the light of Zion that he himself lighted.

My vineyard flourished beautifully, flower and rose.
High in the middle stood God's house.
No remind, oh, my happiness any more,
It is so hard for me!

After this came songs and stories. We sang the songs with all our might, with enthusiasm and sometimes weeping. All of us were excited when Zvi Noiman began with"Zion, Zion."

Zion, Zion, town of our God,
How great is your break, who will cure you!
How very awful is, our Holy of Holies,
The hand of God which touched you!
- - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Every nation, town and land,
will change respect from day to day -
You and your nation henceforth,
Will go down from deepness to deepness.

As Zvi saw that the song "Zion, Zion" caused us to be sad and near weeping, he began with a new song:

Hurry, brothers, hurry, we shall begin marching,
Fly, brothers, fly to our ancestors land!

In order to continue this educational direction, he taught us the folk-song "the rose" of Elikam Tsunzer:

At the parting of the ways there wallows
a dark-red rose.
Thrusted by storm, her leaves drooped,
Is lying here two days.

And she supplicates to every passenger:
Please, people, grace me!
Keep your steps not to touch me,
Lest with your feet you will trample me!

Please, grace me, from earth raise me
Lest I shall be trampling under feet!
In your hands take me, to my Garden of Eden,
To a garden a desired.

This song we learned till its end. The rose had at last salvation. The gardeners took her back to the land of Jehuda and planted her.

Another poem in Jewish that Zvi Noiman tought us was:

Once I was rich, O once.
Had my wood, my river, mountain and valley.

נשי ויצ"ו בלאסק.

בזר למען קק"ל בלאסק.

דער מארעק (רינעק) נאך דער מלחמה.

The youth began to learn Hebrew. Private teachers came to town and taught Hebrew and Bible. These teachers were Piernikraz and Kopen Jitnitski from Lodz. An honourable man, Rabbi Zvi Noiman, who was full of life and an enthusiant Zionist, visited Lask. He had been several times in Israel, and told in the Zionistic Band what he had seen and heard there. He taught the youth songs of Zion in Hebrew and Jewish. So he made the Zionistic assemblies a choir of life. Though Rabbi Zvi Noiman was a guest in Lask, he was thought to be by all of us a father, a guide to life full of happiness and honour. In Lodz he was a merchant, but in Lask he was a very good pedagogue. In order to awaken longing to an unknown land, he taught us the poem of Jehudah Halevi in Jewish:

My heart is in east
and I am in west,
How can I be unhappier?
How can I forget my awful unhappiness
and live quietly and in beauty?

This poem ended:

My brothers are weeping,
How can I be quiet?
and live only for myself?

between the readers of the newspapers of the two blocks. The discussions were storming. The young Zionists tried to persuade Efraim Borenshtain, Binem Wolf and Rechtman, that the Zionistic demands are right and that the declaration of Balfur would bring a bright future for the Jews. Tanhum Beigelaizen, who spoke quietly, described the sad situation of the Jews in captivity, without any expectation. On the other hand - the brightness and freedom that the nation would have in its land, how it would develop its culture, its Hebrew language and would be built. Rechtman, indeed, agreed to all this, but according to him it must be done only by Messiah, not by Gentiles and Zionists. Henceforth began an open war between the two blocks. Nobody tried to hide his belonging any more.

The Zionists increased from day to day. The shekels were sold publicly. Hundreds of boxes of the Jewish National Fund were distributed among the people in town, and it made a great income. The Zionists became an important and influential factor in Lask. Slowly, a new wind began to blow among the Jews. The opposition to Zionism ceased, and many sons and daughters were now allowed to join the Zionistic Band.

first world war broke out, in 1914. In 1916, when the Germans had been already in Poland, the Zionists were allowed to open the library in the big hall of Zelig Kohman's house. The conquest regime allowed all the Zionistic actions like selling shekels, collecting money for the Jewish National Fund and arranging a petition about the will of the Jewish folk that the cultured folks would recognize its rights on Israel. There came to our town Zionists like Rabbi Milikovski, Rabbi Shlomo Juchovitski, the poet Isaac Kazenelson, Rabbi Josef Cimber-Knop from Fabianits. All of them had one aim: to break the apathy and the estrangement of the public to the Zionistic idea. The battle of the young-ones against the Chassides and the conservatives was hard. On the second of November, when England published the declaration of Balfur, some young-ones of the "Gerer Shtibel" laughed and mocked, saying that the Zionists got "a peace of paper". In Varsha was published a newspaper called "Dos Idishe Wort". This newspaper, which was allowed to be read even in Baith-Midrash, contained many anti-Zionistic articles of the Rabbis Kohen and Karlebach. As it was allowed to read this newspaper, also the young Zionists in the Baith-Midrash brought the "Haint" and the "Hatsfirah"; and so began an open battle

עם נסיעתו של ויגוצקי להכשרה.

קבוצת בנות מהנוער הציוני עם ראש הקבוצה שפרינצה סענדזיעבסקי.

נפרדים מאברהם נחום שיערדזקי ואלטע ביאליק

1909 our district sent an ambassador to the Zionist congress, and this was Rabbi Zvi Berkovitz from Litotov. When Rabbi Zvi Berkovitz returned from the congress, he came to every town and told about happenings in the Zionistic movement and about the "centre" which was that time in Keln. He came also to Lask, and talked long hours about the congress and Zionist personalities.His coming made a great impression. Later it was known that almost all the ambassadors of the congress, from Poland and Russia, were arrested, and among them also Chelinov, Greenboim and Berkovitz from Litotov. After some time they were set free. Meanwhile the secret actions in Lask became more and more openly. One day the Zionist made an assembly and elected a committee of 5 men and called themselves the "Zionist Band in Lask". We do not know which duty everyone had there,but we know that in this committee were: Zeharia Raichbart, Laibele Borenshtain, Mordehai Sharetzki, Iehiel Zilbershtain,Tanhum Beigelaizen and Mendel Jacobovitz. This committee spread in town 20 blue boxes of the Jewish National Fund, and Laibele Borenshtain was the first deputy of the Fund. He spread in Lask, for the first time, stamps of the Jewish National Fund, by his young assistants.But all these actions were done secretly, till the

group of Zionists was doing its deeds secretly. Their work in those days was: a) To get associates to the Zionistic idea among the youth of the town; b) To spread the obligations of the Colonial-Bank and to sell shekels. After conversations with the "centre", that was called so for the purpose of concealment, there were sent to Lask two special messengers: Rabbi Zvi Berkovitz from Lototov, and Isaac Aizner from Zdonska-Vola. They went to the rich men in Lask, and during two days they sold 22 obligations. This was thought to be a very successful deed, an unusual one.

The first day was not so successful. They sold only a small number of obligations, and did not enter the Chassids houses, as they knew their attitude to Zionism. Tomorrow was much more better,as they sold many obligations. Everyone who acquired an obligation, received later a thanks - letter from the Colonial-Bank. It was a subject of many talks in town and everyone knew about it. But it was kept secretly and the names of the contributors were not published. So, the search of Shmuel Josef, who guided the messengers in town, was stopped. It was a good Jew in town, who made so that the policeman would stop searching, for 10 ruble.

Selling the shekels was a very difficult act. After many efforts only 50 shekels were sold. In

They succeeded in gathering money for some Yeshivoth in Tsefat and Jerusalem, and for the cash-box of Rabbi Mair Ba'al-Nes; and also to cause the old Rabbi Wolf to leave for Israel. He was the only one from the "Gerer Shtibel" and from the whole town, in that time, who did so.

From Liking Zionism To The Zionistic Band.

Usually it was an apathy to Zionism in that time, though there were a few of the cultured who read the "Hamelitz" and the Hebrew literature of those days. But they did not do anything for organizing themselves and for spreading the Zionistic ideas. Maybe the reason was their fear of the Russian government. A brave man, Rabbi Shalom Bjejinski, gathered some boys on the 20-th of Tammuz 1909, in the attic of Itche Mordehai Branitzki's house. These were boys and young men, who were enthusiast of the political idea in "Medinat Haihudim". These were: Pessah Jacobovitz, Ihiel Zilbershtain, Moshe, Israel Melers Sinai Berkenvald, the black Mendel, Laibale Borenshtain, Mordehai Dzialovski, Noskovitz, Zeharia Raichbart, Haim Rogozinski, Shmuel Levkovitz, Shmuel Josef Koren, Abraham Hirsh Noskovitz, Tanhum Beigelaizen, Mordehai Sharetzki, Moshe the son of Zanvell Borenshtain, Haimel Gerson, Rokman and Itche Shmuel Iakels. The speaker was Rabbi Shalom. This

5) The Divine Presence is only in the Holy Land.

These messengers taught also Zionistic standards in order to behave according to them. A pious Jew has to turn three times a day to Jerusalem, and pray for the redemption of Israel. Six out of the Eighteen Prayers, are wishes for redemption and the coming of Messiah.

1) See our poverty and strive our strife and deliver us quickly for your name, for you are a strong saviour...

2) Blow a big horn for our freedom and raise a sign to gather our captivities and bring us together from four edges of the world...

3) Give back our judges as at first and our counselors as at first...

4) And to Jerusalem, your town, with pity you will come back and dwell in it as you said, and build it shortly in our days for ever...

5) Cause to grow the growth of David, your servant, quickly, and raise his horns...

6) And our eyes will see as you come back to Zion with pity...

The messengers also expressed wishes for the Israeli people, for Jerusalem and for Zion.

When these messengers came to town, the Cassids immediately took them to eat at their homes. During the meal, they told in Jewish, Hebrew and Aramaic, about the voices of Abraham, Isaac and Jacob, and of Sarah, Rivkah and Leah; that were calling from the Machpelah cave to their sons to come back to their land and to build it. The messengers told about the Ten Tribes and about the Sambatyon river, which is very storming all the week; but on Friday, 12 o'clock exactly, it stops and became quiet till Saturday exit. There were also messengers who told really things: about Rabbans and Chassids who did in Israel agricultural work. They made the desolation to bud. They were very happy and were waiting for all of you to come and to do as they had done. This was finished by words like:

1) Staying in Israel is like doing all the acts of the Torah.

2) Everyone who goes 4 cubits in Israel, can be sure he will enter the other world.

3) Everyone who lives in Israel is like a man who has a God.

4) Everyone who lives outside the Holy Land is like a man who believes in idolatry.

Zeev Tsurnamel

THE ZIONISTIC MOVEMENT IN LASK

Already in the eighties of the past century, there was in Lask a hidden corner of Zionist Jews. They read "Hamelitz" and other newspapers which came from Jerusalem. When the newspapers arrived at Lask, their news became too old, but these Jews thought the events to be as new as they happened only yesterday. The newspapers called to come back to our old country, to Israel. In addition to this, the Zionists of Lask heard also the stories of the "messengers", who came from Jerusalem and Tsefat to Lask, in order to gather money for the Yeshivoth there. We remember only a few of them, like Rabbi "Gershon Hagadol", who spoke Hebrew, and his words in this language sounded like a wonderful melody. He always began his stories talking about the Wailing Wall, the Machpelah cave and Rachel's Tomb. The messengers told about Jews who had beautiful beards and black-burning eyes, who were agriculturists in Israel. All this made us interested in Zionism, and Zionism is but salvation.

years 1944/45, he was at the head of the Lask's community organization and was very active in help and welfare, wherever it was possible to be provided. During the year 1948, as he was standing by his shop in Nahalat Benyamin street, he was killed by an Arab's rifle.

On the threshold of the State of Israel, fell one of her precious sons, whose whole life had been dedicated to the idea of having a State of our own.

Let us honour his memory as well as his wife's Rachel.

Their memory will always be dearly cherished by all of us.

time, much more than breadwinning for his family. His wife Rachel was obliged more than once to earn a living for the family. It was he, who opened an evening Hebrew school in Zelov and attracted the author of these lines to teach in his school for one year. He founded a dramatic group and directed some plays with success.

In the year 1923, he fulfilled the dream of his life, he emmigrated to Israel with his wife Rachel and their two sons. They settled in Tel-Aviv. He worked in the transportation of sand for building purposes. After some years, he raised a group of "Tile Makers". This hard labour exhausted him completely, thus, he was forced to return to his old trade, in glassware. In the year 1934, he was struck by a familial blow. His eldest son, died all of a sudden from a malignant illness. This terrible misfortune bereaved the family during all her life. Meanwhile, his mother Dvora, his siter Mania and her husband came to Israel. Then the financial situation improved at Mordechai's house.

His house, was always an open meeting place for all "the people from Lask". Full of optimism and Hassidic joy, he was happy at the development and expansion of our country. During the tragic

Zeev Tsurnamal

RABBI MORDECHAI SHIRATSKY

(May his memory be blessed)

He was born in Lask, to his parents, Rabbi Tuvia and Dvora. He studied during his youth in the "Lask's Heders", in the traditional Hassidic spirit. A scholar very learned in all what concerned: "The Gemarah, Posskin and Tossafot", it was obvious that Mordechai was predestined to become a Rabbi.

Already during his stay in the "Beit Hamidrach" he started to get interested in General study, and in a permanent way attended to all the lectures on the Zionist movement given by Rabbi Shalom Berezinzky. In Lask, he was the first from the "Gur Shtibel", who dared to organize a small group of young men and to enroll them in the Zionist organization. After his marriage to Rachel from Varta, they settled in town of Zelov. There he opened a glassware shop and after that a grocery. The blending of all his high qualities put him rightfully at the head of all social and responsible activities. Zionist work, occupied a very great part of his

thing was impossible, there in a Christian Church, in such dirt, those were his only words, which were uttered by him during those days he sat in Tophet with his congregation in those dark hours. Meantime, selection by the hangman Hans Bibov, took place, a thousand Jews were taken out, which were sent afterwards to hard labour in Lodz' two thousand Jews, men, women and children. The Rabbi and his family among them were leaded to extermination to "Helémno" death camp, there they died as martyrs. His memory will be dearly cherished and remembered within the hearts of the survivors together with all the martyrs of the Lask community.

Let they rest in peace !

writer Haim Liberman, which was published in the U.S.A. things which had never taken place.

When the German transformed the Beit Hamidrach into a dairy, a main one the Rabbi's family were thrown out from that building. The Rabbi moved to Rab Moshe Baker's house till the liquidation day of the Ghetto. One must praise the "Yudnerath" who took care particularly of the Rabbi and his household. His "Minian" was a permanent one in the house of Rab Moshe Becker and was known everywhere. Zalmen Kochman worried and provided the Rabbi with all his needs. The Germans knew all about the going on but did not interfere.

Rabbi Leibel sat on the Torah during all his stay in the Ghetto and did not interfere in community matters till the bitter day, "Yud Tet in Elul" year 1942, the day of the liquidation of the Lask's community. Together with all the Jews he was driven out with his family to the catholic church, there he sat among all of them, prostrated as a statue in his grief. In all the noise and tumult, Pity screams, sufferings of the condemned.

He did not rise nor move from his place, until he was arisen from his stupor by a young couple, who begged him to marry them. He said that such a

in other wealthy houses and also among the Christians in Lask. Sometimes they were successful in their efforts and sometimes they took away the remaining belongings of the population in town.

Another time, during the cold winter months, when snow fell on a Shabath, they found a minian of Jews who prayed at Rab Moshe Beker's house and Rabbi Leibel was among them. They were all taken away including the Rabbi, and given tools to clean the snow, as they did their work, the Falkss - Deutchim abused the people and their Rabbi, ordering them to sing while working and to dance.

Those where the tragic events which were registered here above, in which Rabbi Leibel had been involved. All the rest of the stories which were published abroad, as "The Rabbi and the Nazi", "The Rabbi and the Priest" "The Repeated hangings" and the assumed tortures, which Rabbi Leibel had suffered in the market place in front of Jews and christians are only stories of pure immagination, they have never taken place. It is a pity that the publisher the honourable Mr. Yaakov Maltz, has not asked the remaining survivors from Lask, to receive confirmation or witnessing or the Rabbi, Rab Leibel Eisenberg in the days of the Holocaust and published in the book "Yizkor Buch Piotrakov", in page 238, a part tells of the "Churban" from the

"fortune" which was in his possession. The Rabbi kept quiet and did not answer the Nazis demands. In that case he was slapped over the face by one of them, and lashed by another murderer, till blood flowed. He was taken home. After him, two gendarms went and they once more continued their investigation on the matter of the "fortune" in front of Rab'Leibel's wife, asking who were the people involved. They took her out in the yard and in the old cemetary and she was bitten deadly blows and was tortured in the eyes of the neighbours. She could not stand it any more and collapsed and showed them the place in which the "Trunk" had been hidden in the soil under the Rabbi's "soukah".

The informers had not been wrong, and had not mislead the Germans. In the trunk, there was a great fortune: all the ornaments of the holy books of the synagogue, made from gold and silver. All the Jewels of the Rabbi's wife of Ben Zion Horowich and of many neighbours, who had thought that no one would dare touch anything at the Rabbi. Specially, at such holy objects. The Germans abused and used all kinds of foul and obscene language in addressing the Rabbi and left his house with the "Fortune".

Such searchs were performed by the gendarms

to Zalman Kochman, who was the head of the "Yudnarath". The "Yudnarath" was used by the nazis to serve all their purposes and needs, usually, they did not have any particular matters. The witnesses who are alive, those who are in Israel and abroad transmitted on some tragic happenings, a few only, in which Rabbi Leibel was involved. The Germans had ordered the Jews in Lask to depart from their gold and money in "Valuta" their jewels and precious stones should be handed over, this was done so for the good of the war effort. (The Christian population was not spared either from that decree). The Jewish population brought, according to the Nazis' orders, to the "Yudnarath" their money and gold, everything was registered dutifully in a list which was transferred with and all the Jewish fortune to the Nazis' hands. There were in Lask, some "Jews" who helped the Germans to check the list, if the "Robbery" was done lawfully. Those informers knew how to point on many of the rich people in town who were missing from the list of the "Robbery", or had not given enough from their fortune. The informers also, pointed at Rabbi Leibel, saying that he had also hidden a part of his fortune and of the holy Kelims of the synagogue. The Rabbi was invited to Gendermary headquarters and was ordered to bring forth all the

citizens asking them to sign their agreement, on having Rabbi Leibel in his stead, as president of the Court of Justice and as the town's Rabbi. There were a few who signed while the rest promised to think about it... When the Genious Rabbi Yankaleh passed away and was eulogized by Rabbi Shapirah from Loublin, in the big synagogue, he, Rabbi Shapirah nominated Rab Leibel as the town's rabbi, this was not done according to the general opinion. Due to the respect to the deceased the opposition was hushed out.

Thus Rabbi Leibel became Lask's rabbi instead of his father-in-law, who had been highly respected and admired. No one from the remaining survivors can find something to put the blame on Rabbi Leibel, quite the contrary, though they had nothing to praise him about as a typical society man. He was always in conflict with the head of the community and was guided in his actions by his advisors from the Degur Hassidims"Malten Gerer Shtibel".

When the Nazis entered Lask in 1939, they did not oppress the rabbi as rabbi in particular, but as a Jew, when they tortured the rest of the Jews, he was tortured as well. The Germans knew the address of the Community's organization and whenever they needed anything they addressed themselves

a permanent foundation was erected for the building of the Heder. In the presence of our town's Rabbi and his son-in-law Rabbi Leibel, Rabbi Yehoshua Perzedvorsky, Rabbi Ben Zion Horowitz, Rabbi Y. D. Akladik, Rabbi Heynik Zandel, Rabbi Zelig Kousamin and Rabbi A. Zandberg. Those were the members of the committee for the Heder and members for the building. To this celebration came many visitors and guests, many came on their own initiative without even being invited, they took part in the general joy. Rabbi David his son, may his soul be blessed, tells in his book "Heder Album" which was issued in the year Tarssah 1938 in Lask about his father, Rabbi Leibel's efforts, in order to erect that building. The financial numerous hardships, loans taken in various banks, till finally hearing the voices and chants of the Torah going out the windows of the Heder.

In spite of all that, when it was urged or thought of by the heads of the community, as a possible successor to Rabbi Yankaleh, they did not think about Rabbi Leibel as a possible candidate. He was not accepted by them, he did not appeal to them. One of our sons, from our home town, Yehiel Neuman tells that in the year 1933 a few months before his death, Rabbi Yankaleh invited to him the heads of the community and its important

remembered. He was used to go to pray with his father-in-law to the big synagogue, sometimes, he appeared also in the "Shtibel". All that was known to us, was through the things that Nathe Berelehss or Baruch Shamess used to tell us, accidentally. After some years, he gathered around him some young scholars from the Beit Hamidrach and taught them a lesson in Talmud.It was during the days of War I. The writer of these lines also heard some of his lessons, but did get much satisfaction from his studies. Rabbi Leibel tried a few times his hand in trade but without success. Since then he returned and dedicated himself to his studies and perfectionned in teaching. Rabbi Yankaleh was already quite advanced in age, old and weak. After the death of his wife he had even more weakened. He could not attend on his own community matters, that is why his son-in-law helped him devotedly. All difficult were brought in front of Rabbi Yankaleh.

The writer Elazar Aler in his book "Di Shtoub" tells with praise about Rabbi Leibel and describes him as a very deep person who directs scholars with his talks and helps them to overcome their inner pains and troubles. Rabbi Leibel did a lot in the organization of the Heder "Yessodeh Hatorah and Talmud Torah" in our town. In the year 1928,

smoothly without any incidents. The inlaws the Rabbi's sons and their families departed each one to his way home, and our small town settled and calmed down many weeks after that event, people still talked about that wonderful wedding, in houses,in workshops, nearly everywhere. There were and had been beautiful weddings in our town, but such a one, Lask had never seen during all the years, of her existence, and the band of "Klez-merims" received many compliments and during many days it seemed that the band was still playing...

In his father's in law house, Rabbi Leibel found his happiness. Torah and greatness together. He continued his studies and was a persistent listener to all the interpretations of the Torah from his father-in-law, Rabbi Yaakov Meiseleh. Nathe Berelehs told about the eager discussions between the two men on law and tradition. Though Rabbi Leibel had an easy character, he was very strict on what concerned-law. His mother-in-law Reiseleh always gave him right in his attitude, saying that his father-in-law had been exactly the same in his youth. That was the right attitude to adopt at the beginning, and as he grew older to become more lenient.

His first steps in our town did not make a very strong impression and are not too well

Klezmerims played all kinds of Hassidic tunes, especially Volachums as it was the custom. The respectable procession arrived safely to town towards evening. Immediately, the young men rushed to Rabbi Shmuel Berkenwald to receive the bridegroom, who was sitting at the head of the table. The young men were offered cigarettes, till the arrival of the holly Kelims, and the Klezmerins and they made a beautiful reception with "Hamarchalik" at their head.On that same day a special meal was prepared for the poor, in the Beit Hamidrach, it was sumptuous, and the poor were assisted by the Rebbetze Reiseleh in person, who urged the assistance to eat and drink. Also scholars and prominent citizens served the meal. In the end the bride entered in the company of her mother and received blessings and congratulations from all the convives and then they drew away quickly. Many of the guests were a little drunk and they hardly were able to bless the "Birkat Hamazon".

The marriage ceremony took place near the synagogue. A very large crowd "as the sand on the seashore", in each hand a lit candle and in each heart blessings and congratulations to the young couple. On the seven days of the banquet, many great learned men took part, those who had been prevented to come to the wedding. Everything ran

Rabbi's house during one hour, as a good tiding for the inhabitants of the town, so as to let everybody know that joy was in this dwelling. On that same day,many important guests began to flow in great numbers to our town Rabbis and great scholars from all the neighbourhood with their families. The important citizens in town offered them their hospitality with great honour, also the " Shonering " from all the district came in great numbers to rejoice in the Rabbi's daughter wedding. The preparations towards the great day, penetrated into each house. In the Beit Hamidrach and in the synagogue, the big one the floors were scrubbed and cleaned (that was very seldom done). Moshe Korenner cleaned and polished "the lamp of the weddings" and arranged around it coloured candles.Bereleh the Shamesh ran from house to house, and invited in the name of the rabbi, all the people in town, mostly the young men who belonged to the bride group's crowd. On the second day, the band of Kleizmerims went out on its way riding in cart harnessed to two horses, heading the procession was the Rabbi with his followers in carriages, they were on their way to meet the bridegroom, the "Mechetounims" who came from Piotrakov. It was told that on their way,the "Mechetunims" met they drank, "Lehayim" and the

needing christian Polish teachers. Thus Rabbi Tuviah Chiratzky's daughter and Rabbi Heynik Zandel's daughter and Rabbi Herchele's daughters and many important families' daughters of the same kind also intelligent and learned. Thanks God without the help of the gentiles, they were as pretty and full of grace as our Rabbi's daughter. In the "Shtibel" the gossip was died out and they were happy to tell wonders about the bridegroom from Piotrakov whom the Rabbi's daughter was about to wed - among the tellers, there were some who knew all the details, what was discussed between the in-laws, on the dowry, on the presents, on the "Kosst" and on the golden watch which was to be offered by the Rabbi to his son-in-law and even on the bethrothal day which was to take place soon.

The "Yom Hatnaim" (betrothal) arrived and all the town was busy telling stories on the bridegroom, son of the prominent citizen from Piotrakov,his greatness and glory that were not to be compared to or egalized. One who had not seem Miriameleh's wedding had never seen a beautiful wedding full with guests.The group of Kleizmerims was twice enlarged with Haimel Kleizmeir as the leading conductor.One day before the wedding, the band played in front of the

was glad with that event as Miriamaleh was the pride and honour of our town, a real beauty full of grace, very smart, gay and always satisfied.

She was known as very sensitive,as a young girl she was the "Shlihat Mitzvah" (messenger) of her mother the "Rebbetze" Reiseleh. Without her mother's knowledge she took her share of fruit and cakes and distributed them among her friends, the neighbour's children. She learnt at Esther - Sarah - Issk - Nathass, Polish, mathematics and Yiddish and was considered as a good pupil also by the tutors who taught her to read in the "Sidour" (prayer-book) and in the "Tsena Reinah" and was thought of,as very diligent. Rabbi Yankaleh was strict so as not to let her learn too much Polish when she was very young and her studies at Esther Sarah were shortened. When Miriamaleh grew up and was already 15, she decided that she knew little Polish and other general studies. That is why, a teacher was invited to her house to teach her Polish, Russian and mathematics. Among the women Gossipers in town, there was a very vehement and strong discussion about that fact, and many a one of them thought that it was quite tactless from the Rebbetze Reiseleh's part to allow such an action. As it was all the Jewish girls in Lask lived thanks God without

Zeev Tzurnamal

RABBI LEIBEL EISENBERG

May his soul be avenged

Lask's last rabbi, who went along with his congregation, on those dark days when the Lask's community was on its way to extermination. He, his wife and all his followers were burnt in "Helemno".

Rabbi Leibel was born in Piatrakov to Rabbi Yossef Eisenberg, one of the prominent citizens in town and head of the community during many years. As a youth he excelled in studying and in his intelligence, his teachers prophesized that he would be a genious. As he grew older he made a very strong impression on his environment by his outstanding studying. Very soon he became famous and well-known in religious circles. As a young scholar and a great scholar. Very learned in the "Shass" (the six orders of the Mishnah) and in "Posskim" and in all subjects concerning religion and judgment. When marriage propositions were discussed, Miriamaleh, our youngest Rabbi Jacob Meiselsh's daughter was chosen to be a bride to Rabbi Leibel Eisenberg. All the town refoiced and

alert on appeals and addresses posted, and forwarded to him from all parts of Poland. He answered to everyone very politely and guided them thoroughly in finding their answers in first "Posskim" and last.

During 57 years he was leading the Lask Rabbinate and on Tuesday (the 13th of Kislev Tarssag) this genious Rabbi Yaakov Meizlech passed away, he was 82 years old at his death. A very deep mourning befell the Lask's congregation and on Polish Jewery and abroad. In his funeral all the population in town took part and nearly a thousand of the most learned Torah teachers headed by Rabbi Shapirah enlogised the deceased. He was buried in the new cemetary.

Let us all cherish and respet his
memory for ever !

away and went up, the rabbi dived a few times. Only when he emerged then the assistance returned to the source. During our time, he was not very active in community affairs, but he was a very strong defender for the cause of building religious schools for Jewish children.

He was the founder of the "Heder Yessodi Hatorah Vetalmud Torah" in Lask, in the year 1918. He was granted to lay the foundations of that building and much pained in order to get the necessary funds for that purpose. Rabbi Yaakov ignogurated that celebration with many praises especially addressed to his son-in-law's efforts, Rabbi Leibele, may his soul be avenged, and the members of the institution's committee. He concluded his speach by praising and encouraging those hands who took care to enforce the study of the Law. He did not take parts in Politics, though at the first opportunity he joined the "Agudat Yisrael" movement.

His son in law, R. Leibel, R. Ben-Zion Horowitch, R. Ephraim Bornshtein and R. Abraham Rechtmann worked on his behalf.

After his wife's death, his health was badly affected and he became very weak. Even then he did not stop his study and research, he was always

leads your community in your absence, when you stay uselessly here?" Rabbi Yankeleh answered him: "My community, most of them, are nearly rabbis and don't need me, It's as a sign of respect towards my late father that I was chosen as Rabbi. Others in the "Shtibel" told as an addition to what Moshe Aaron had told previously: Once, one of the hassidim told a typical hassidic story about a virtuous man one of the disciples of the "Baal Shem Tov" this was heard by the rabbi and his friends. As he finished his story Rabbi Yankeleh told him: Leave the great virtuous men in peace, their place is in paradise, and you go and practise the law so that you will be rewarded paradise. Very often he appeared in the Garer Shtibel, in spite of all the above said. Moreover he took part in each feast "Yartseitt" of "Sefat Emet" year by year.

At my time, he was already an old man, that is how he appeared to our eyes. We paid him high respect. From the "heders" we went to him to pass examinations on Talmudic studies. We saw him also, during his daily morning strolls by the synagogue. Sometimes we met him on Friday in the "Mikveh". When he dived all the assistance drew

for the well-being of the Jewish population.

As a young rabbi he dedicated himself in teaching young people and newly wed men. Every morning, at dawn, many pupils gathered at his place in "Bezen Shtibel" to learn "Talmud" and "Posskim". My father, may his soul be blessed, used to tell me that when he taught a part from a Talmudic tractate "Nedarims" with "Haran's" translation and explained each "Klomar" with a very good and interesting interpretation. It was done with all the rest of the Talmudic tractates. He belonged to the Gur Hassidims. He was a familiar host at the Hassidim Rabbis "Sefat Emet" and Rabbi Abraham Mordechleh, may God bless their souls, he was respected by all in the "Hatzer" though he did not dedicate himself to "Hassiduth", as he was supposed to do. It is true, that he travelled as a young rabbi, a few times during the year to "Gur", there he stayed for a week or more, he was not exalted and remained a passive "hassid".

Moshe Aaron Veinmacher, the enthusiastic hassid, told that when Rabbi Yankeleh stayed in "Gure" as a passive hassid. He was asked by Rabbi Nosskaleh the hassid: "Rabbi from Lask, with whom have you left your congregation, who

Rebbetze was always very elegantly dressed, she very often changed her dresses according to feasts and holidays. On "Yom Kippur" she was all dressed in silken white and looked like an angel from the sky. She was a good housekeeper, and her tidiness and cleanliness was well-known all over the town. Even when she gave birth to sons and daughters, nothing was affected by the events, everything continued to run smoothly as it had done before.

At the same time Rabbi Yankale continued to study and busied himself in Torah with all his might. People said about him that he is "A father in wisdom and a very young boy in years". A genious and a very learned scholar in his generation. Many well-learned people in Torah applied to him for counsel and advice and his answers were always very bright. He was very friendly with Hassidics Rabbis and he soon acquired a reputation as a person very well informed on what concerned judgment and religion. He wrote a book, two parts, titled "Hedvat Yaacov", in which there were questions and answers on religious outstanding matters. As for community affairs he succeeded in gathering around him people with initiative old hassidims and courageous workers and helped by them he did a lot

Very often she even argued matters over with her husband on judgments which according to her, had not been fair. More than once, she asked the rabbi to "renew the case" especially on the matters of "Kosher" and "Taref". This was applied when a poor man came to ask about a fowl's being hurt by a nail or if the intestines of a goose had tiny pimples. Though the rabbi was not very strict, he belonged to Hillel's cast in spite of that the "Rebbetze" did not allow him very easily to declare a "Treifah". Very urgently she asked Rabbi Yankele: "Don't you know that this is the sole portion of meat that this family has once a week"? Moreover, she was well thought of and remembered by the butchers who told about her wonders' Rabbi Yitshakale Naaman who was a frequent host at the rabbi's house, told a lot about the virtuous and noble woman who helped many a poor girl, about to be married. She took care to provide a dowry for the poor couple and gave away from her silken clothes to make dresses for the wedding of the poor girls.

She was always very richly dressed, with golden necklaces and laquered shoes, she looked really like a princess. The women who went to pray in the big synagogue, used to tell, that the

Zeev Tsurnamal

RABBI YAACOV MEIZLECH

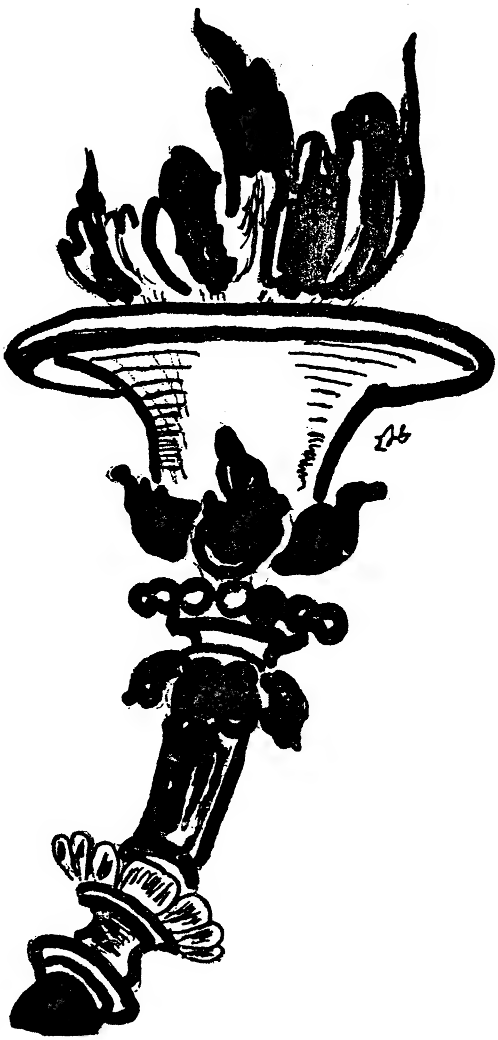
He inherited his father's place as rabbi, the late Rabbi Davidel Meizlech. As a young boy he had already made a very strong impression on all the hassidims and on the owners of the place he was treated as a "Ben Yakir" by all of them. Wonderful stories were told about him, and the people of Lask were very happy then, when the young man was chosen to continue in the place of his late father. His noble appearance, and all his bearing made a very strong impression on everyone.

His wife, Reisele, from a noble family, transformed his home to a center for wise glory for the town. Der "Geiler Abraham" used to tell about the pious duties performed by the young "Rebbetze", she organized at her time a group of pious women who supplied to all the needs of the poor in town. Also, in community matters, she took part actively and provided her husband very often with a sound advice in complicated matters. Very often she appealed on behalf of the poor and oppressed when they appeared in front of the rabbi on a religious trial.

and appreciated your talking, your joy and pain, your jokes and complaints.

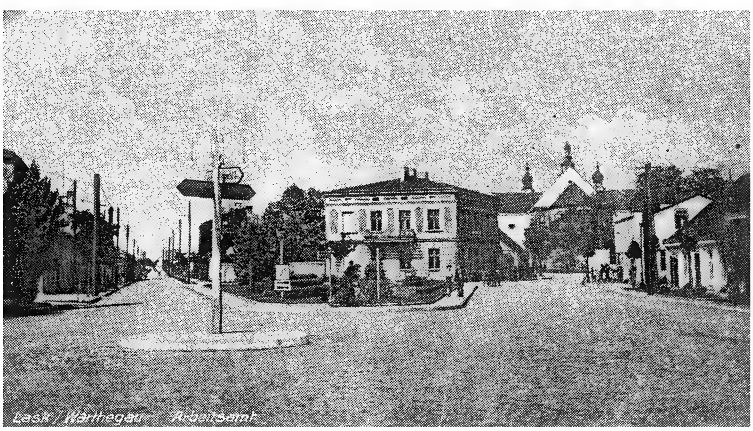
Those who were murdered, and we are the orphans, we still lick our sores.

Those who were exterminated by fire, are still alive in our hearts.

די גארצינדער גאס

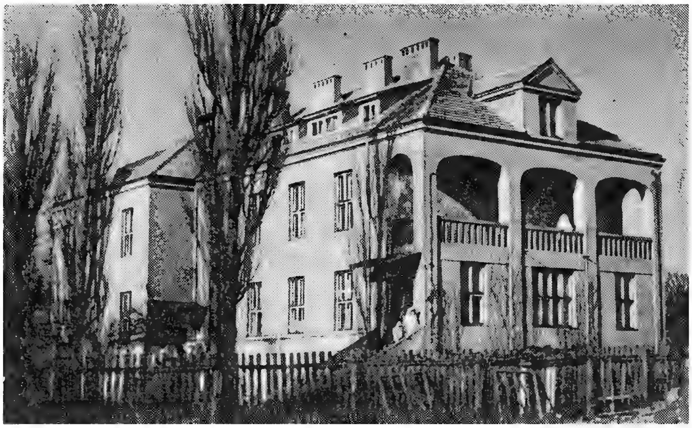

די פאביאניצער גאס

As we grew up, we did everything that was fit as young Hassidims in deeds and in prayers, during Shabbat days or Festive days. Singing with all our hearts and faith. Many respectable people: like Zelig Gabbay, Pinhas Gabbay, Shlomo Besserglik, Rabbi Itchka, Abraham Berknweld, "Henich Yodeah Mechess", Der alter Yohanan, Yitshakel Neaman, R. Abraham Ben-Zion, Moshe Aaron Veinmacher, Mordechai Mendel, R. Arele, Ben Zion, Abraham Chmons, The Purim rab, Shimeon Hessig Macher, Yisrael Maller, Tuvia Chiradzky, Wolf Chiradzky, we were all little Hassidims. We were all full of extasic joy.

Those were wonderful days of joy and happiness, things not unmaginary but real, which happened in Lask between Zadonsky Wella and Fabianitch in Great Poland. Where are all thosw Jews, I come here to remind some of them, who are they? To my mother, brothers and sisters with their children, my relatives and friends from the "Heder" all gone. All those dear friends massacred slaughtered, the land of Poland full of the blood shed from those innocent victims, Parents,brothers and wives with their children.

My dear country people, from Lask, since the day I came to an understanding, I understood

בית החולים בלאסק.

די גארבער גאס, היינט.

and a half. It was with a pure joy that we received our third rabbi.

Rabbi Abraham Ben Zion Litvak was an entirely different person, another style and another religious atmosphere. Here I seize the opportunity to recall all the scholars who filled the Heder under his guidance Shmuel Zinveil Kaiser, Zinveil Vilner, Mendel Zendel, Abraham Nahum and Abrumshe from the Berezinsky's, Alter Lipman, Vidiavsky and I. We were 20 pupils in all. Some left others came instead, we were all gathered around our Rabbi in study, prayer and lamentation, we always felt a deep compassion for the fate of our people, our chanting was always mingled with sorrow, awaiting the deliverance of the Messiah.

Since the time we had flocked around Rabbi Abraham Ben-Zion, we saw in every way and place the incarnation of the Messiah, and if on the market we saw a strange man or if to our town walked "HAMEGID" or Rabbi Gershon Hameshulah from Israel, we thought that he was Eli the prophet. Thanks to our Rabbi we really understood and felt proud of being Jews, but the wicked and evil put an end to all our people, we were exiled, because of our sins. We learnt willingly sang joyfully. We learnt at Rabbi Abraham Ben Zion for 18 months.

crying for her sons was heard: "but they will finally return to their land".

That was my first knowledge on the Diaspora, Zion and Zionism, the poor Rabbi, may be he never felt how great was our enthusiasm when we recited: "and in my coming" Tears of Compassion were shed by all the children for "our mother Rachel" and a light was lit on the way to Bethlehem, which was not put out, and after a time was transformed into a torch, and the torch into deliverance.

Our new rabbi was "Herch Weller" he taught us Gemarah and Rashi, he was a very hard severe man, an irascible person he beated us with a lash pitilessly, without any distintion between good or bad simply for the pleasure of hitting. He snuffed tobacco all day along and his mustache was impregnated with the scent, as we sang verses from the Gemarah, he threw his whip at us, not always it reached the right destination, the injured child stared to cry but the chant was stronger than the weeping and it made the crying stop.

It was good that we had our "Private Paradise" there we escaped from the tyranny of Herch Waller. Three "periods" were alloted by our "wise men" for a scholar in each "Heder" a year

of the above mentioned families were really Angels. All of them took care to make our liver more pleasant. I shall never forget those youth experiences in the "orchard" and in the "Soda Factory". They were due to those sons and daughters of our age. Sheine Hannah, Henia, Abreemshe and Abraham Nahum. Three among them are alive - two live in England, the third one in America.

All the things which I have told are not pure immagination, but things which were real,of happiness which had been abroad,in this stretch of land, big great Poland and the town of Lask. In this town lived Jews, Jews, which are no more. Since then, many years have elapsed but I still hear the voices of my teachers and Rabbis.

Rabbi Yehiel Tenier, his wife Esther, his daughter Sarah, and his son Yehoshua. Yehiel Yehiel Simha, with his big red eyes, face looked as an island in a sea of thick flaxen beard, he taught us the rudiments of the "Alef" "Beit" making us repeat endlessly. "Patach Alef" "Ah" "Kamatz Beit" "Ba", slowly, slowly, after mastering the Alef Beit we began learning the Humech with "Rachi" this was done with great joyful chorus, we sang our verses in Hebrew and translated it into Yiddish, as for example Rachel's

green pastures, in the river by the flourmill, in the orchard of the "Soda Water Factory" in our "Paradise" here on this earth, in this world.

We lived in two entirely different worlds, and there was no clashing between them,in the "Heder by the Gemarah, a world of mysticism, promising the "next world", but at the Berzezinsky's orchard", we tasted the Paradise here below, what even the perfect righteous ones were not granted.

Those days were wonderful days for us children, if our parents were afflicted with sorrow and worry for earning a living or educating children - who paid any attention to all that. We had two worlds of our own, we enjoyed all the beautiful and melodious prayers from all the "Zmirot","Ahavat Olam Ahavtanu" "Malku Neranena" "Bnei Heichla Dechsifin" Meyedid Nefech Av Harahamim" "Essader Lesseudatah" "Dror Yikrah" wherever we went we were accompanied by those melodies, also the Chants during "The Solemn Days" which never left our lips, even in the midst of our games in our "terrestrial Paradise".

We had many benefactors, who cared for us supplying us with the goods of this world. "Matiss Shohet", Haif Wolf, Chalom Berzezinsky, Aunt Feigeh, and aunt Roize, the sons and daughters

They were afficted by all the misfortunes and prohibitions, but never desesperated as they found deliverance and comfort in the Lord. We must deeply mourn all of them. In the Rabbi DEGUR dwellings and his hassidims, it was very frequent to see violent scenes of sorrow and pain, they prayed and asked for peace and appeasement, but sometimes there was great joy and happiness, for example: at the death of their rabbi doing a big banquet, Bar Mitzvot and weddings, or when concluding the Talmud. Even during their meals when they discussed material matters there was always a trend of sanctity and divinity.

I loved those days, when all the world was really a world, and even man was a little universe of his own surrounded by big woods, streams on which flour mills were built, where we bathed during the hot days of summer. We escaped from the "Heder" and left our Gemarah and its arguments. The rabbi demanded an answer to his questions,and I, in the meantime, was having fun in the "Rodolph's stream", and the argument with the rabbi remained unsolved. "Herch Waller" used to say: that the Gemarah is the center of the world and all the rest has no value whatsoever. "The Gemarah is the source of life in our inner selves". But we were looking for life near the little stream or in the

Zeev Tsurnamal

LASK, MY HOME TOWN

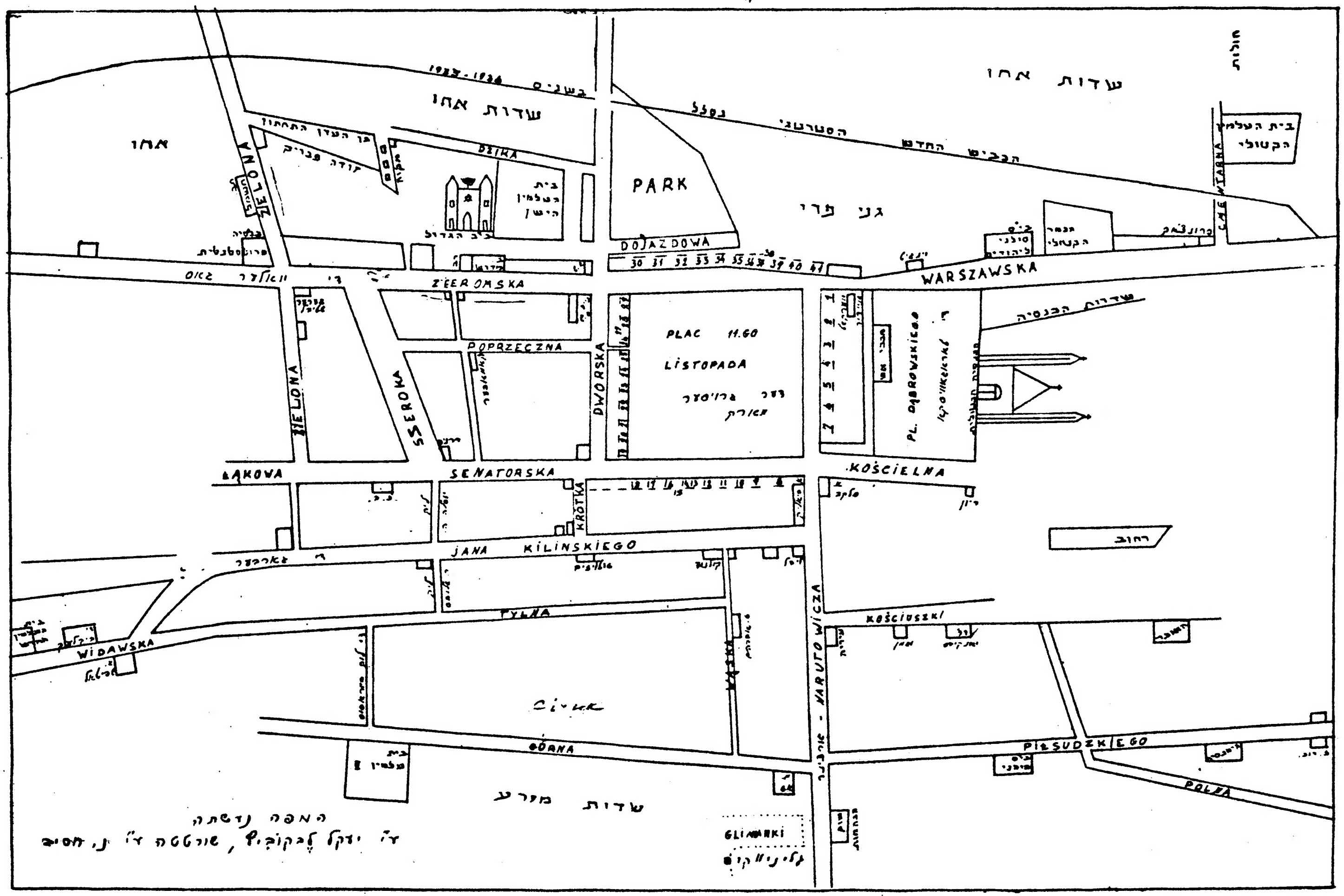
Ch! who could help me and grant me the power to describe without deep pain and emotion, my home town - Lask, but if I was predestined to do so, I shall not cry: "My glorious and wonderful town"! As the ruin and desolation is much deeper than the scream, and lamentation would only violate the terrible sorrow.

Where once there had been a prosperous Polish Jewish community, with many good and resourceful people, honest and forward, fearing the ways of the Lord. People well learned, pleasant and kind - nothing has remained - my soul is full of pain for those who have gone and will never come back again.

I see them once more, all my community,even stricken with poverty, they were never affiicted and pessimistic. During the six days of labour they worked quite hard and rested during the Shabbath, rejoicing in the pure joy of those who believed. They were very proud with their religion and observed it in every way. In spite of having found a solace in their faith.

מפת לאסק

קנ"מ 1:2000

LASK

IZCOR-BOOK

TEL-AVIV

1968

ת י ק ו נ י ם

להיות
זאווע
רשעלע
ט
עשער
ר
–מארק
יך
נות
כרה
ביץ׳

עמוד	שורה	כתוב	צריך להיות
243	2 מלמעלה	ווו	ווי
244	4 "	אדמיניס	אדמיניסטראטאר
245	6 "	ווו	ווי
245	4 מלמטה	וויל	ווי
247	10 מלמעלה	ווו	ווי
247	3 מלמטה	ווו	ווי
248	1 "	ווו	ווי
252	8 "	נקודה	למחוק
255	6 "	אודיעאל	אידעאל
275	12 מלמעלה	ווו	ווי
285	3 "	אויטערדנקער	ווייטערדיקער
313	7 "	כותה	כותב
316	8 "	דעם	דער
327	10 מלמטה	נגב	נגף
340	11 "	איך	און
343	7 מלמעלה	זיי זיי	זיי זייך
345	9 "	ארגעסטער	ארקעסטער
349	14 "	חסר	אריינגעפירט איך
353	3 מלמטה	אטיי	אטייל
355	9 "	געהא	געהאט
396	10 מלמעלה	איך	און
397	6 "	נקודה	למחוק
400	7 "	געהראנקט	געברענקט
410	3 מלמטה	דעם	דער

עמוד	
412	5
412	6
444	0
453	5
462	8
465	0
474	2
477	2
481	1
494	6
499	1
539	1
546	2
557	1
558	1
560	0
582	6
583	1
586	4
597	8
599	4
629	5
643	4
647	6
664	1